Fakultet političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu

Doktorska disertacija

Uloga teorija zavjera u konstrukciji političke zbilje u Hrvatskoj: analiza političkog diskurza 1980. - 2007. godine

Nebojša Blanuša

Mentor: prof. dr. Ivan Šiber

Može se načiniti povijest krajnosti – onih opskurnih gesta koje se nužno zaboravljaju čim su izvedene, putem kojih kultura odbacuje ono što za nju postaje Izvanjsko... Istraživati kulturu u njenim krajnjim iskustvima znači propitivati je unutar granica povijesti, na prsnućima koja formiraju samo rođenje njene povijesti.

Michel Foucault (1961.: 161.)

Sadržaj

Popis tablica i slika: 3

1. Uvodno razmatranje 4

2. Teorija zavjere između znanstvene teorije i političke patologije 15

2.1. Teorija zavjere kao (ne)znanje 16
2.2. Teorija zavjere kao kritika 35
2.3. Teorija zavjere kao politička patologija 41

3. Uvjeti pojavljivanja teorija zavjera 45

3.1. Makro-povijesni uvjeti pojavljivanja teorija zavjera 46
3.2. Mikro-situacijski uvjeti pojavljivanja teorija zavjera 64

4. Teorije zavjera kao izrazi društvenih antagonizama 69

4.1. Teorija zavjere kao sablast 70
4.2. Otkud teorije zavjera? 78
4.3. Tvorba političkog subjekta putem teorije zavjere – između cinizma i kinizma 84

5. Teorija zavjere kao diskurzivna tvorba 106

5.1. Strukturalno-pripovjedna obilježja teorije zavjere 106
5.2. Još jedna tipologija teorija zavjera 109

6. Istraživački problemi i ciljevi 112

7. Metode istraživanja 115

8. Rezultati istraživanja 120

8.1. Teorije zavjera u novijoj hrvatskoj povijesti – analiza političkog diskurza 121

8.1.1. Teorije zavjera od smrti Tita do izručenja i suđenja Artukoviću 122
8.1.2. Teorije zavjera od Memoranduma SANU do raspada SFRJ 187
8.1.3. Teorije zavjera u Domovinskom ratu i ratu u BiH 274
8.1.4. Teorije zavjera za vrijeme autoritarno-populističkog režima 318
8.1.5. Teorije zavjera nakon 2000. godine 386

8.2. Položaj teorija zavjera u političkom mišljenju građana - rezultati anketnog istraživanja 427

8.2.1. Raširenost vjerovanja u hrvatske teorije zavjera 429
8.2.2. Struktura zavjereničkog mišljenja i njegovi korelati 432
8.2.3. Teorije zavjera i političko ponašanje 453

9. Zaključak 465

10. Literatura 467
11. Sažetak 474

Popis tablica i slika:

Slike

Slika 1. Socijalno-psihologijski model paranoidnog mišljenja 65

Slika 2. Shema odnosa triju etičkih struktura u iskazivanju ciničnih teorija zavjera. 89

Slika 3. Shematizirana teorija zavjere stvaranja Velike Srbije. 281

Slika 4. „Foto-robot“ vještica iz Ria. 334

Slika 5. Broj zavjera u koje se vjeruje. 429

Slika 6. Vrijednosni profili skupina različitog stupnja vjerovanja u teorije zavjera 444

Slika 7. Vjerovanje u hrvatske teorije zavjera i politički svjetonazor 446

Slika 8. Vjerovanje u hrvatske teorije zavjera i politička tradicija obitelji iz II svj. rata 450

Slika 9. Opći model uzročnosti izbornog ponašanja 454

Slika 10. Vjerovanje u hrvatske teorije zavjera i stranačka orijentacija birača 455

Slika 11. Povezanost vjerovanja u hrvatske teorije zavjera i stav prema pojedinim strankama i njihovim čelnicima 456

Tablice

Tablica 1. Tipologija teorija zavjera 111

Tablica 2. Ljestvice zavjereničkog mišljenja. 119

Tablica 3. Vjerovanje u pojedinačne teorije zavjera. 430

Tablica 4. Faktorska struktura općeg konspirativizma. 433

Tablica 5. Faktorska struktura konkretnih teorija zavjera iz Hrvatske 1990.- 2007. 434

Tablica 6. Regresijska analiza prediktora vjerovanja u zavjere vlasti u 90-ima. 436

Tablica 7. Regresijska analiza prediktora vjerovanja u zavjere unutarnjih i vanjskih neprijatelja. 437

Tablica 8. Regresijska analiza prediktora vjerovanja u zavjere unutarnjih i vanjskih neprijatelja uz dodatak opće konspirativnosti. 437

Tablica 9. Hijerarhijske regresijske analiza prediktora vjerovanja u zavjere vlasti u 90-ima uz dodavanje varijabli ideološke orijentacije u tri koraka 448

Tablica 10. Hijerarhijske regresijske analiza prediktora vjerovanja u zavjere unutarnjih i vanjskih neprijatelja uz dodavanje varijabli ideološke orijentacije u tri koraka 448

Tablica 11. Hijerarhijske regresijske analiza prediktora vjerovanja u zavjere vlasti u 90-ima uz dodavanje varijabli obiteljske političke tradicije 451

Tablica 12. Hijerarhijske regresijske analiza prediktora vjerovanja u zavjere unutarnjih i vanjskih neprijatelja uz dodavanje varijabli obiteljske političke tradicije 452

Tablica 13. Regresijske analize stava prema političkim strankama putem hrvatskih teorija zavjera 457

Tablica 14. Regresijske analize stava prema čelnicima političkih stranaka i predsjedniku Republike putem hrvatskih teorija zavjera 457

Tablica 15. Odnos između hrvatskih teorija zavjera, preferencije rješavanja društvenih i političkih problema i procjene ekonomske situacije 458

Tablica 16. Hijerarhijske regresijske analiza prediktora bliskosti HDZ-u 461

Tablica 17. Hijerarhijske regresijske analiza prediktora bliskosti SDP-u 461

Tablica 18. Hijerarhijske regresijske analiza prediktora bliskosti HNS-u 462

Prije bilo kakvog uvoda...

...najkraće rečeno, ovaj rad vodi se sljedećom idejom: kad se dosljedno primijeni definicija teorije zavjere tada ona od bizarnog postaje vrlo rašireno mišljenje u politici, znakovito u kolektivnim krizama. Osnovna joj je funkcija odrediti frontu prijatelj-neprijatelj i stoga je treba proučiti kao izraz društvenih rascjepa. To ćemo učiniti analizirajući diskurzivne tvorbe jednog bliskog povijesnog isječka koji je omeđen i ispunjen političkim turbulencijama. Cilj je, kroz prizmu teorije zavjere, prikazati politički imaginarij jednog vremena a zatim njegov odnos i važnost za političko ponašanje populusa.

1. Uvodno razmatranje

Započnimo s definicijom. Teorija zavjere je interpretativni okvir i pripovjedni obrazac koji politička zbivanja i šire političke procese objašnjava kao posljedicu smišljenih i naoko nepovezanih aktivnosti tj. tajnih dogovora o izvršavanju nezakonitih ili nemoralnih postupaka (i ciljeva) ili korištenja istih kako bi se postigao neki legalan cilj (usp. Webster's New Collegiate Dictionary, 1976.: str. 243). Istoznačnice zavjeri su spletka, intriga, komplot, tajna rabota, smutnja, makinacija itd. Sve u svemu, riječ je o objašnjenju za koje je nužna grupa zavjerenika ili organizacija koja djeluje naoko potajno i/ili čini drugo od onoga za što se izdaje (usp. Coady, 2006: 2), ali čije se prave namjere i/ili utjecaji daju iščitati u javnosti[1]. Međutim, već korak dalje pojavljuju se problemi jer se ova definicija često primjenjuje ili selektivno, samo na neslužbene iskaze, češće iskaze onih koji ne posjeduju političku moć, ili se jednostavno određuje kao netočna teorija. No, tu nevolje s teorijom zavjere tek počinju.

Značenjsko polje teorija zavjera prožeto je neodređenošću i problematičnošću. Sama zavjera kao „predmet“ interesa ovih teorija, jedan je od najamorfnijih termina, ne samo u popularnom mišljenju i društvenim znanostima, nego i u kaznenom pravu,

[1] U tom smislu, teorija zavjere predstavlja jedan oblik tzv. simptomatskog čitanja teksta (Žižek, 1994.: 10) u kojem se pretpostavlja da, pod utjecajem nedeklariranog (skrivenog) interesa (za dominacijom, eksploatacijom itd.) postoji rascjep između „službenog“, javnog značenja teksta i njegove „stvarne“ namjere, gdje postoji napetost između eksplicitno izgovorenog sadržaja teksta i njegovih pragmatičnih pretpostavki. Ovako shvaćena, teorija zavjere bliska je klasičnoj kritici ideologije. Teorija zavjere je stoga pokušaj otkrivanja skrivenog, otkrivanje tajne, „rasvjetljavanje“ zlouporabe moći i brisanje razlike između insajdera i autsajdera (usp. Ellington, T.C. 2003., 443).

gdje ima svoju primjenu već šest stoljeća[2]. Kao konstrukt je stoga podložna zlouporabi, kao kazneno djelo jedno je od najteže dokazivih, i uz to, smatra se posebno opasnom prijetnjom društvu[3]. Osim toga, problematičnost teorija zavjera očituje se i u njihovoj recepciji u javnosti. Premda su neke vrlo popularne[4], obično ih se drži bizarnim oblikom mišljenja a njihove autore i konzumente, u najmanju ruku, neozbiljnim ili nerazumnim osobama. Stoga ne iznenađuje da je akademski diskurz teoriju zavjere uglavnom smatrao neozbiljnim iskazom i u svojim je analizama smještao u prostoru između loše imitacije znanstvenih teorija i izraza političke paranoidnosti. Uzimati teorije zavjera ozbiljno u smislu njihove istinitosti, povijesne značajnosti i političke učinkovitosti znači, u većini slučajeva, samoizuzeti se iz konsenzusa ozbiljnih društvenih znanstvenika.

Jedno od osnovnih pitanja ovog rada jest može li se na drukčiji način ozbiljno govoriti o teoriji zavjere tj. u kojem smislu teorije zavjera mogu biti predmetom istraživanja[5]. Pri tome je važno istovremeno izbjeći njihovo prihvaćanje kao „činjenica“ ali i svođenje na fenomen moderne masovne histerije (Žižek, 1999.: 6), te ih pokušati razmotriti onkraj opreke između opsjene i skrivene istine. To znači da nas ne zanima utvrđivanje dokaza za točnost ili netočnost teorija zavjera sukladno nekom objektivnom kriteriju, jer se to pokazuje kao problematičan zadatak čak i za sudstvo koje raspolaže puno većim brojem informacija i mehanizmima dokazivanja, ali i irelevantno za javnost koja se oslanja na dojam o „priči“ i njenim izvorima. Nas teorija zavjere zanima kao specifična (i nerijetko prisutna) javna interpretacija koja ima

---

[2] Tako npr. Fitchtelberg (2006.) drži da je zavjera janusovski pravni konstrukt koji s jedne strane, zbog labavijih kriterija dokazivanja, omogućuje lakše provođenje zakona i opskrbljuje tužitelje sredstvom za borbu protiv jedne od najistaknutijih prijetnji vladavini prava, dok je s druge strane, zbog moguće zlouporabe, potencijalna prijetnja toj istoj vladavini prava (npr. u obuzdavanju nepopularnih disidentskih grupa gdje se optužbom krše prava na slobodno udruživanje i slobodu govora). Najplastičniji povijesni primjer ovakve negativne prakse je Makartizam.

[3] Udružena akcija povećava vjerojatnost uspješnog ostvarenja zločinačkog cilja i smanjuje vjerojatnost odustajanja od kriminalnog ponašanja upletenih osoba. Grupno povezivanje sa zločinačkim ciljem, često, ako ne redovito, omogućava postizanje kompleksnijih ciljeva nego što ih pojedinačni kriminalci mogu postići (ibid., 155).

[4] Npr. Abalakina-Paap i sur. (1999.) navode kako 85 – 95 % Amerikanaca vjeruju da je ubojstvo predsjednika Kennedya plod zavjere, da 41 % građana New Jerseya vjeruje u vojno zataškavanje dokaza o postojanju letećih tanjura itd.

[5] Kad o teoriji zavjere govorimo u jednini tada mislimo na nju kao kategoriju ili obrazac mišljenja s obilježjima zajedničkim većini teorija zavjera, a kad ih spominjemo u množini tada se to odnosi na empirijski utvrdive, konkretne teorije zavjera.

utjecaj na političko mišljenje i ponašanje kako pojedinačnih subjekata, tako i šire zajednice.

U tu svrhu, teoriju zavjere pokušat ćemo objasniti putem Derridaovog pojma *sablasti* (2002.) koji smatramo vrlo bliskim jednom tipu *fantazme* u lakanovskoj psihoanalizi, čije ćemo poveznice razraditi dalje u tekstu[6]. Ukratko, teorija zavjere, kao i sablast - po njenoj pretpostavljenoj neopovrgljivosti, nepostojanju apriornih kriterija za razlikovanje opravdanih od neopravdanih teorija zavjera i načinu funkcioniranja na razinama singularnog doživljaja, (ne)iskazivanja i institucionalne kristalizacije - ne pripada ontološkom poretku razlikovanja između zbiljskog i prividnog, postojanja i nepostojanja (Lucy, 2005., 112.), na isti način kao npr. prošlost ili budućnost koje trenutno ne postoje ali se smatraju realnima, odnosno mogućima. Vjerovali ili ne u ispravnost teorija zavjera, gotovo svi vjeruju u mogućnost postojanja zavjera a to ima za posljedicu da svaka teorija zavjere vrši određeni utjecaj ne samo na one koji joj se priklanjaju, već i na one koji u nju ne vjeruju. Dok prve, slikovito rečeno, zaposjeda kao „prava istina“, dotle druge opsjeda kao „moguća prijetnja“, izazivajući barem malo zanimanja za zavjereničke interpretacije[7].

Kod onih koji ih odbacuju, teorije zavjera iziskuju protuargumente koji bi trebali poručiti njihovu uvjerljivost i vjerodostojnost. No, problem im olakšava to što, sukladno metafizici prisutnosti[8], ne vjeruju u „virtualni prostor sablasnosti“ (Derrida,

---

[6] Na prvi pogled, bliskost sablasti i fantazme očituje se i u Derridaovoj zamjenskoj upotrebi pojmova sablasti i fantoma (npr. 14.-16. itd.).

[7] Kao protivnik vjerovanja u ispravnost teorija zavjera, Neumann (1992., 238.) dopušta još veću prijemčivost za, kako ih naziva, urotničke teorije povijesti kad kaže:“Opasnost je u tomu što ta slika povijesti nikad nije *potpuno* lažna, nego uvijek sadrži zrnce istine i mora ga sadržavati da bi djelovala uvjerljivo.“. Nešto slično tvrdi i Arendt (1999., 370.) opisujući totalitarizam: “Fikcija Protokola bila je pogodna koliko i fikcija trockističke zavere, jer su i jedna i druga sadržale element uverljivosti (prikrivena uloga Jevreja u prošlosti, odnosno borba za vlast između Trockog i Staljina), kog ne može da se odrekne čak ni fiktivni svet totalitarizma. Totalitarni vladari biraju iz stvarnosti elemente od kojih grade svoju fikciju, izoluju ih i generalizuju, tako da oni uopšte više ne podležu proveri putem iskustva: postaju nedostupni rasuđivanju. Elementi stvarnosti se, dakle, koriste, ali se u isto vreme i prevazilaze – i u tome se sastoji umeće totalitarnih vladara.“

[8] Derrida, slijedeći Heideggera, koristi ovaj pojam kako bi opisao zajedničko obilježje cjelokupne povijesti Zapadne filozofije, od Parmenida i Platona, sve do Husserla. To je način mišljenja koji je zasnovan na 'prioritetu' i 'izvanjskosti' istine, tj. mišljenje da je lokus istine u prisutnosti stvari, neovisno o svijesti. Dakle, prije svega (prije povijesti, znanja itd.) postoji prisutnost koja posjeduje istinu neovisno o nama. Vjerovanje u apsolutnu istinu ima svoju povijest, koju Derrida naziva 'epohom logosa', u kojoj logos ima status nedekonstruktibilnog porijekla smisla bića, racionalnosti mišljenja i apsolutne interiornosti istine koju je potrebno otkriti. Stoga su znanje i povijest samo obilazni put povratka logosu. Takvo mišljenje Derrida naziva logocentrizmom. Ono uspostavlja binarne i asimetrične opreke koje funkcioniraju kao sukcesija koja privilegira uvijek prvi član para, kao onaj koji

2002., 24.) i teoriju zavjere smatraju opskurnom, pa je najčešće dovoljno imenovati određenu interpretaciju teorijom zavjere kako bi se ona lako odbacila. Teorija zavjere se ovdje izjednačava s pogrešnom interpretacijom. Međutim, tada nije riječ o odluci koja se bori s protuslovljem već o programiranoj reakciji. Tada je riječ o etiketiranju tj. egzorcizmu Drugoga.

U sablasti, međutim, neće reći da vjeruju niti oni koji vjeruju u teorije zavjera. Vjerovanjem u teorije zavjera stvara se rascjep između propagiranog, (službenog, formalnog itd.) i „stvarnog" funkcioniranja svijeta, te uslijed postupka jednoznačne identifikacije odgovornih aktera-zavjerenika i načina njihova djelovanja, dolazi do osjećaja deziluzioniranosti[9] i skeptičnosti prema javnim interpretacijama. U takvoj konspirativističkoj interpretaciji status opsjene dobiva javni diskurz, te se zauzima kao početni stav da „stvari nisu takvima kakvima se čine".

Takvim odnosom oba stajališta zapravo nastoje „odagnati" (fr. *conjuration*) sablast koja je za drugu stranu sama zbilja. U oba slučaja riječ je o inercijskoj i gotovo automatskoj reakciji, sukladno njegovanim navikama mišljenja. U oba slučaja riječ je o doživljaju prijetnje, zbog toga što svijet „tako" funkcionira ili zbog mogućnosti da zavjereništvo uruši postojeći javni poredak.

Dakle, minimalni odgovor na zavjereničku pripovijest je: možda! Možda, ali... U toj naslućenoj mogućnosti postojanja zavjere krije se stalna prijetnja koja uspostavlja podvojenost i nesigurnost u pogledu (ne)postojanja zavjere, ne samo na individualno-psihološkoj i s njom usko povezanoj diskurzivnoj razini, razini između iskazanog i neiskazanog. Refleks sumnje u mogućnost postojanja neprijateljske zavjereničke prijetnje očituje se i na institucionalnoj razini npr. u državnom aparatu u podvajanju između javnih institucija i tajnih službi, tj. u samoj potrebi postojanja potonjih. Na sve tri razine rascjep proizlazi iz pretpostavke o mogućem postojanju

---

je izvoran i čiji identitet ne ovisi o onome što će se pojaviti poslije njega. Prvi kao prisutan, a drugi kao odsutnost prvog, prvi kao izvor a drugi kao njegova izvedenica ili dodatak, primjerice govor-pisanje, logika-retorika, dobro-zlo, život-smrt itd. To je za Derridaa metafizička nužda, čin koji ona ne može izbjeći (usp. Lucy, 2005.). Za njenu logiku ne postoji mogućnost 'međuoblika', kao što su sablasti, izvan oštrih razlika stvarnog i nestvarnog. Izlazak iz takvog okvira mišljenja zahtijeva prihvaćanje da je svaki član para definiran onim drugim i o njemu ovisan. Ono što ih određuje jest njihova međusobna razlika. Npr. pojam 'dobra' je nemoguće definirati bez referiranja na pojam 'zla' tako da je 'zlo' na negativan način uključeno u definiciju 'dobra'. Ono je uvjet njegova postojanja, ali ne kao puka prisutnost nego kao učinak simboličkog sustava, odnosno, diskurza.

[9] Prema Aniću (2003.) deziluzija znači čin ili stanje kad se izgubi iluzija, razočarenje.

neprijatelja, pa sumnjičavost, iskaz „koji ne govori sve“ i osnivanje određenih službi predstavlja izraz predostrožnosti, način suočavanja s njegovom eventualnom prisutnošću. Takvim odnosom, govorom i djelovanjem uspostavlja se svojevrsna granica prema pretpostavljenom neprijatelju. Time mu se (svjesno ili nesvjesno) pridaje status reziduuma, neuklopivog preostatka koji prijeti zaposjedanjem zbilje i njenim izvrtanjem i doživljava ga se kao ugrozu za zajednicu. Taj remetilački element funkcionira kao destabilizator harmonične predodžbe o zajednici, te se najčešće stigmatizira i nastoji „iskorijeniti“ (usp. Stavrakakis, 1999.: 63. – 64.). Pri tome je teorija zavjere prikladno sredstvo njegove stigmatizacije, koja se na razini diskurza javlja kao prvotno prešućeni dio iskaza.

Predmet ovog istraživanja upravo je način zamišljanja tog remetilačkog elementa, preostatka (psihoanalitičkim riječnikom rečeno *objet petit a*), koji preostaje nakon „progresivne simbolizacije Realnoga[10]“ (usp. Lee u Fink, 1995.: 199 – 200.) i koji, po ovoj teoriji, povratno potiče stvaranje iluzorne predodžbe o konzistentnosti svijeta (Stavrakakis, 1999.: 49). Kao takav, on je ništa drugo do li simptom[11] tj. neuralgična točka društva koju ono nastoji svladati i neutralizirati kako bi održalo sliku vlastite koherentnosti i cjelovitosti. To je negativna referentna točka koja društvo drži na okupu, bez koje bi došlo do raspada samog društvenog sistema (usp. Žižek, 1996.: 89.).

---

[10] Realno je jedan od tri poretka ili registra ljudskog iskustva o kojima govori lacanovska psihoanaliza: to su poretci Realnog, Imaginarnog i Simboličkog. Riječ je o osnovnom klasifikacijskom sistemu putem kojeg je Lacan nastojao 'prevesti' i razjasniti nejasnoće u psihoanalitičkoj teoriji. Premda su poretci međusobno različiti, svaki je potrebno definirati u odnosu na druga dva. Ukratko, Realno je nediferencirano i neizrecivo, ono što još nije simbolizirano, preostaje nakon simbolizacije ili se opire svakoj simbolizaciji. Stoga je traumatično. Ono je također materijalni supstrat druga dva poretka tj. sirova tjelesnost. Imaginarno je poredak slika, predodžbi i imaginacije u kojima je najvažniji odnos između ega i njegove odrazne slike s kojom se identificira. Također, ono uvijek uključuje lingvističku dimenziju 'označenog' i uvijek već je strukturirano putem Simboličkog poretka, kojeg putem svojih slika podržava dajući mu iluziju cjelovitosti. Simbolički poredak je prije svega lingvistička dimenzija, poredak 'označitelja', ali se ne odnosi isključivo na jezik. U njemu elementi nemaju pozitivne vrijednosti nego su određeni međusobnim razlikama. To je društveni svijet intersubjektivnih odnosa, ideologije, zakona, ali i odsutnosti i nedostatka. Nesvjesno, načelo užitka i nagon smrti također mu pripadaju. On je odrednica subjektivnosti i poredak najvažniji za psihoanalizu (usp. Evans, 1996.).

[11] Ovdje simptom ne upućuje na neko patološko obilježje već na određeni antagonizam u društvu koji shvaćamo kao njegovo funkcionalno obilježje. Stavrakakis (2003.: 114.) ga opisuje na sljedeći način: „simptom je element za kojeg se unutar ideologije smatra da unosi nesklad u društvo koje bi inače ostvarilo jedinstvo i sklad pozivanjem na određeni utopijski ideal.“

Predodžbe i interpretacije koje 'kruže' oko tog preostatka, u lacanovskoj psihoanalizi imaju status fantazmi[12]. Putem fantazme se nastoji eliminirati podvojenost i ponovno uspostaviti ravnoteža između „subjektivne i objektivne zbilje“ (Berger i Luckmann, 1992.), odnosno projicira mogućnost postizanja harmoničnosti društva u budućnosti, koja je trenutno zapriječena od strane nekog društvenog aktera - čime se zapravo prikriva konstitutivna nemogućnost takvog postignuća. U tom je smislu fantazma ključna za uspostavljanje utopijskog mišljenja. Fantazma je simulakrum onoga što se u poretku označitelja opire označavanju (Stavrakakis, 1999.: 46). Prema ovoj teoriji fantazma nadomješta manjak u Simboličkom poretku, i javlja se uvijek u dvostrukom obliku: kao slika funkcionalne cjelovitosti i kao uznemirujuće objašnjenje zašto je nešto (ili sve) „otišlo u krivom smjeru“. Pri tome su ove dvije predodžbe - putem kojih se izražava navedena podvojenost - međusobno usko povezane[13]. Žižek (1994.: 21), poistovjećuje fantazmu_2 i derridaovsku sablast, smatrajući je pred-ideološkom jezgrom ideologije koja sadrži sablasnu prikazu koja ispunjava prazninu u Realnom. Ono što sablast (fantazma_2) skriva jest „primordijalno potisnuto“, nepredstavljivo X na čijoj je potisnutosti utemeljena sama realnost[14].

Na razini pojedinačnog subjekta i nekog diskurza ove dvije fantazme se pod određenim uvjetima mogu međusobno zamjenjivati u pogledu toga koja će dominirati a koja biti u podređenom položaju. Što je prva dominantnija to je identifikacija sa simboličkim poretkom veća, a time i veće povjerenje u službene autoritete i strukture, što odgovara relativno „mirnoj“ situaciji reprodukcije postojećeg poretka u kojoj je remetilačke faktore lako neutralizirati ili prikazati kao izuzetke. Ukoliko dolazi do snažnije dislokacije Simboličkog poretka zbog nekog Realnog antagonizma, gdje prva predodžba gubi svoju funkcionalnost, tada nastupa objašnjenje i često,

---

[12] Fantazme prvenstveno pripadaju Imaginarnom poretku i u psihoanalitičkom okviru taj se naziv odnosi na svaku predodžbu.

[13] Žižek (1996.: 87.) navodi kako su ove dvije dimenzije fantazme „kao dvije strane iste kovanice: dok god zajednica doživljava svoju realnost kao uređenu, strukturiranu, putem fantazme_1, ona mora nijekati sebi svojstvenu nemogućnost, antagonizam u vlastitom središtu – a fantazma_2 (npr. slika 'imaginarnog Židova') utjelovljuje ovo poricanje. Ukratko, učinkovitost fantazme_2 je uvjet održanja fantazme_1."

[14] Ovdje valja lučiti realnost (ili zbilju) koja proizlazi iz Simboličkog i Imaginarnog poretka, kao privremeni proizvod označiteljskog procesa uz koji se vežu značenja u obliku fantazmi (predodžbi), od poretka Realnog koje je nepredstavljiv, neizreciv, nedokučiv, u Lakanovoj igri riječi jednostavno rečeno „nemoguć“.

identificiranje aktera odgovornog za probleme, koji ima funkciju „kradljivca užitka“ (Salecl, 2002.). Ti društveni akteri često mogu biti različite etno-jezično-rasne manjinske skupine, civilne udruge i organizacije, ali i političke i druge elite unutar i izvan zajednice koja se doživljava ugroženom. Ovdje, dakle, u dominantan položaj dolazi uznemirujuća strana fantazme te nastupa distanciranje i nepovjerenje prema imenovanim krivcima, uz zahtjev za njihovim neutraliziranjem i/ili uklanjanjem[15]. Pri tom se zadržava ideja mogućnosti postojanja i uspostavljanja Simboličkog poretka[16] i njegova harmoničnog funkcioniranja. U tom smislu i Fenster (1999.: 86., 93.) smatra da teoretičari zavjera žude za povratkom ili tvorbom potpuno transparentnih odnosa s drugima kao i s velikim Drugim[17], te za rješenjem zagonetke funkcioniranja moći, u poretku koji je drugačiji od vidljivoga.

---

[15] Okrivljavanju manjina i njihovom statusu žrtvenog jarca velika pozornost je posvećena u području istraživanja predrasuda, posebice nacionalističkih, koje se temelje na „fantazmi o neprijatelju, strancu koji se uvukao u naše društvo i neprestano nas ugrožava svojim navikama, govorom i ritualima koji ne pripadaju 'našoj vrsti'“ (Salecl, 2002.: 31.) te nas iskorištava svojom ili lijenošću, ili marljivošću i prilagodljivošću kako bi nas zavarao, prividno se uklopio u zajednicu, a zapravo je onda iznutra slabio svojim, često lijepo upakiranim, ali neprijateljskim idejama. Što se tiče okrivljivanja etabliranih elita, mogli bismo reći da, u jednom pogledu, ovdje dolazi do transformacije predodžbe autoriteta koju Žižek (1998.: 3.) objašnjava kao promjenu figure dominacije s kojom se danas općenito suočavamo. Po njemu, to više nije patrijahalni edipalni Gospodar, niti korporacijski Veliki Brat već Dvojnik, „netko tko nam je nalik, naš imaginarni dvojnik, i baš zbog toga fantazmatski nadopunjen drugom dimenzijom *Zlog genija*. Lakanovskim riječima rečeno: suspenzija Ja-Ideala, mogućnosti simboličke identifikacije, to jest redukcija Gospodara na imaginarni ideal, nužno izaziva pojavu njegove najčudovišnije suprotnosti, Nad-Ja figure svemoćnog Zlog genija koji kontrolira naše živote. U toj se figuri preklapaju imaginarno (slicnost) i realno (paranoja), zbog suspenzije prave simboličke djelotvornosti.“. Mišljenja smo da, premda postoji ovakva suspenzija Simboličkog poretka, kao posljedice svojevrsne demistifikacije, suspenzija je u pravilu privremena i rezultira ponovnim pokušajima identifikacije sa Simboličkim poretkom, koji se, uz istovremenu distanciranost od istog, najčešće prihvaćaju kao nužni, što je pozicija bliska Sloterdijkovom (1992.) ciničnom subjektu. Na distanci, u obliku manje ili više elaboriranih slutnji domišlja se i iskazuje niz međusobno povezanih konspirativističkih interpretacija, koje pretendiraju popuniti „praznine“ Simboličkog poretka, putem kojih se ukazuje na njegovo kršenje i takvim ga se određenjem u negativnom obliku nastoji ponovno uspostaviti. Moguće oblike njegova uspostavljanja razradit ćemo u daljnjem tekstu.

[16] Upravo bi ova ideja mogućnosti postojanja Simboličkog poretka bila ono što razlikuje ideje tzv. teoretičara zavjera od kliničke paranoje. Teorije zavjera ukazuju na potrebu za ponovnom proizvodnjom Simboličkoga putem svojih intenzivnih interpretativnih aktivnosti u kojima se „uvijek saznaje nešto novo“ – što Fenster (1999.:78) određuje kao *hiperaktivnu semiozu* u kojoj povijest i politika služe kao rezervoari znakova, koja zahtijeva (pre)tumačenje (engl. overinterpretation) i koja znači za interpretatora mnogo više od njenog konvencionalnog značenja. Takvim se afektivnim ulaganjem u urotničke interpretacije nastoji rekonstruirati „misteriozna“ mreža odnosa moći, statusa i uloga, tj. neki drugi Simbolički poredak iza Simboličkog poretka.

[17] Lacanov pojam „veliki Drugi“ sličan je Meadovom pojmu „generaliziranog drugog“ a označava ili simbolički poredak ili drugog subjekta koji nastupa kao predstavnik simboličkog poretka s određenim mandatom tj. ulogom. Ovo drugo značenje se zapravo odnosi na utjelovljenje simboličkog poretka u različitim oblicima autoriteta.

No, osnovno obilježje te želje za „istinom“, koja je prisutna i kod onih koji ne vjeruju u teorije zavjera, jest nemogućnost njenog krajnjeg zadovoljenja i nužnost njenog neprestanog odgađanja. Ona se uvijek tek treba ostvariti. Prema psihoanalizi, ostvarenje želje sastoji se zapravo u njenoj reprodukciji (usp. Evans, 1996.: 37) koja svoj izričaj nalazi u neprestanom otkrivanju i povezivanju novih detalja u lance (zavjereničke) interpretacije tj. u potencijalno beskrajnoj „igri označitelja“.

Ovakva je interpretacija subjekta rascijepljenog među fantazmama bliska Sloterdijkovom (1992.) određenju ciničnog uma kao univerzalnog i difuznog fenomena današnjice. Po ovom autoru, cinični subjekt posve je svjestan distance između ideološke krinke i društvene realnosti, ali ipak ustrajava na toj krinki. Prevedeno na jezik prethodnog psihoanalitičkog objašnjenja to znači da na razini svakodnevnog iskustva, pri recepciji i interpretiranju politički relevantnih događaja, subjekt doživljava rascjep između ideološkog značenja diskurza tj. formalnog vokabulara kojim se događaj javno objašnjava u okviru „stabilno-funkcionirajućeg“ sustava (fantazma$_1$) i slutnje, u smislu dešifriranja što bi „zapravo“ taj događaj značio na razini političke igre partikularnih interesa konkretnih aktera u široj vremenskoj perspektivi (fantazma$_2$). Pri tome fantazma$_2$ često zadobiva oblik teorije zavjere. Uz to, često ostaje na razini sumnje, biva neiskazana ili tek difuzno osmišljena. Da bi se jasno artikulirala i izgovorila potreban joj je akutan doživljaj osobne i/ili kolektivne instrumentaliziranosti i/ili ugroženosti, te raspoloživa ili zamisliva figura krivca. Tada se govori ono što se misli (ili ono što kritična masa sluti) kako bi se prošlo kroz „ritual pročišćavanja“ i uspostavilo stari ili novi ideološki diskurz, odnosno zadržalo se u okviru dvostruke fantazme. Pri tome, kao oblik raskrinkavanja, teorija zavjere vlastitom uporabom uspostavlja mogućnost nove krinke, omogućujući tako reprodukciju ciničnog subjekta tj. „uspostavljanje neke nove naivno-rafinirane pozicije“ (Sloterdijk, 1992.: 68.).

Isti autor također razlikuje cinizam od kinizma, kojima su zajednički „motiv samoodržanja u kriznim vremenima“, drskost, „otpuštanje kočnica“ i „brblja(nje) stvari koje nisu za javnost“ (ibid.: 118), tj. „vrsta bestidnog, 'prljavog' realizma“ (ibid.: 197). No, oni govore s različitih pozicija moći. Sloterdijk cinizam vezuje uz vladajuću kulturu, „gospodstvo“, a kinizam uz popularno, plebejsko mišljenje tj. suprotstavljanje službenoj ideologiji, izraženo najplastičnije u satiričnoj subverziji. Pri tome kinizam

nastupa kao odlučno nedopuštanje izmicanja „gole istine“ koja se krije iza kulturnih navika (ibid.: 158), a cinizam sve „visoko“ hoće reducirati na najniži nazivnik, predstavlja „antitezu vlastitom idealizmu kao ideologiji i maskeradi“ (ibid.:118). Kako se povijesno javlja nakon kinizma, cinizam se stoga može odrediti kao kinizam koji je prešao na stranu moći na vlasti i idealizma vladajuće ideologije, te postao njegova sjena tj. naličje. Stoga, ovisno o tome jesu li kritički usmjerene prema vladajućim strukturama i dominantnoj ideologiji ili su na njihovoj strani, možemo razlikovati kinične od ciničnih teorija zavjera. Proučiti njihovu pojavnost i obilježja u jednom isječku hrvatske povijesti jedan je od osnovnih zadataka ovog rada.

Na tragu uvodnih naznaka o statusu teorije zavjere te prethodne argumentacije, može se konstatirati da akademski diskurz[18] svojim znanjima podržava Simbolički poredak, pa tako i kao njegov dio, politički poredak, uglavnom nudeći, obećavajući ili opravdavajući strukturno-harmonične, „uravnotežene“ i slične predodžbe, formule i recepte o njegovu funkcioniranju, smatrajući teoriju zavjere opscenom pričom o politici koja prenaglašava važnost i neprimjereno opisuje motivaciju konkretnih aktera. Ovdje se teorija zavjere također pojavljuje kao element dislokacije Simboličkog poretka koji je nastoji neutralizirati u najmanju ruku ridikulizacijom ili ignoriranjem. Mjesto javljanja, iskazivanja teorije zavjere - s kojeg se dovodi u pitanje postojeći Simbolički poredak - u ovom je slučaju marginalno tj. periferno. Iz tog prikaza statusa teorije zavjere razvidno je da se na nju primjenjuje diskurzivna „procedura isključivanja“ (Foucault, 1994.: 116. – 119.) koja dijeli prihvatljivi od neprihvatljivog oblika govora u nekom režimu istine, vrlo slično kao protuslovlje razuma i ludila (ibid.)[19].

Međutim, ne egzistira teorija zavjere isključivo kao opskuran i marginaliziran oblik mišljenja u funkciji uspostavljanja kontura normalnosti i prihvatljivosti. Postoje situacije u kojima teorija zavjere biva shvaćena ozbiljno i kada nije više razlog isključivanja, nego se uspostavlja kao samo sredstvo isključivanja. Riječ je o

[18] Riječ je o onome što Lacan naziva diskurzom sveučilišta.

[19] Koristeći se idejom teorije zavjere, jedno od najboljih poigravanja s granicama ove podjele i njene isprepletenosti s protuslovljem istinitog i lažnog, jest film Terry Gilliama, „Dvanaest majmuna“(1995.).

situacijama koje se dominantno interpretiraju kao kolektivna neizvjesnost i ugroženost ili političkim krizama u kojima teorija zavjere dolazi iz središta političke moći i nameće se kao legitimna interpretacija zbilje. Izricanjem teorije zavjere iz pozicije središta političke moći dolazi se u izvanredno stanje u kojem su barem privremeno suspendirane demokratske vrijednosti i načela[20], gdje nestaje razlika između značenja ideološkog diskurza i slutnje, gdje se izravno i otvoreno izgovara ono na što se inače u ideološkom diskurzu tek može aludirati (usp. Salecl, 2002.: 52). Odbacuje se ideološka krinka i govori se bez uvijanja. Raspadaju se maske integriranih cinika (Sloterdijk, 1992.: 460). Tada nastupaju konstrukcije u kojima se destabilizirana, beatifikacijska strana fantazme o postizanju konačne i trajne stabilnosti povezuje i održava putem demonizirajuće strane o destabilizaciji, na isti način kao i kod funkcioniranja na periferiji političkog diskurza ili s dodatnom instrumentalnom distancom – samo s puno većim destrukcijskim potencijalom – sve u funkciji jasnog razgraničenja prijatelja od neprijatelja, određenja granica političke zajednice, homogenizacije vlastitih redova, te nasilnog i trajnog potiranja postojećeg antagonizma. Pri tome se neprijatelji opet mogu „utjelovljivati" u različitim grupama te biti unutarnji i/ili vanjski. Dakako, ne mora uvijek postojati korespondencija između onog što se izriče s pozicije vlasti i raspoloženja javnosti[21], što teoriju zavjere kao pripovijest ultimativnog i dramatičnog tona čini rizičnim sredstvom političkog uvjeravanja koja nositelja poruke može, u očima javnosti, učiniti ridikuloznim, poremećenim ili opasnim. Osim toga, moguće je da se ista interpretacija nekih

[20] Beckovim (2001.: 137) riječima rečeno, s takvih pozicija „predodžbe o neprijatelju stvaraju, sadrže, otvaraju izvore izvandemokratskog, protudemokratskog, antidemokratskog odobravanja" tj. obrambenog konsenzusa, te „omogućuju odmetanje od demokracije s blagoslovom demokracije" (ibid.). Isti autor također smatra kako spomenute predodžbe o neprijatelju ograničavaju demokraciju u dvostrukom smislu: (1) omogućavajući postavljanje ograda pred kojima bi navodno trebale stati sve demokratske samorazumljivosti i (2) legitimiraju stvaranje i odvajanje „nedemokratskih prostora, prostora razrijeđene demokracije" (ibid.)

[21] Možda je jedan od najpoznatijih primjera ove nekorespondencije stajalište izneseno u govoru predsjednika Tuđmana u studenom 1996. po povratku u Hrvatsku u kojoj je u međuvremenu organiziran prosvjed protiv ukidanja Radia 101. Ključni dio citiramo:*"Mi nećemo dopustiti onima koji se vežu i s crnim vragom protiv hrvatske slobode i nezavisnosti, ne samo crnim, nego i zelenim i žutim vragovima... Nećemo dopustiti onim koji se vezuju sa svima protivnicima hrvatske samostalnosti, ne samo povezuju nego im se nude, ne samo da im se nude nego im se prodaju za Judine škude..., a povezuju se od fundamentalističkih ekstremista, do kojekakvih lažnih propovjednika, pseudodemokratskih obmanjivača koji nam danas propovijedaju velike ideje o ljudskim pravima i slobodama medija.*"

događaja kao zavjere spletom povijesnih okolnosti nađe jednom na margini a drugi put u središtu političkog diskurza i obrnuto.

Shvaćene na prikazani način kao sredstvo (samo)isključivanja, teorije zavjera imaju važnu definicijsku i tvorbenu ulogu za subjekte i zajednicu u kojoj se pojavljuju[22]. Kao takve, teorije zavjera su indikator načina iskazivanja temeljnog jaza modernih društava - između tendencija integracije, koje se izražavaju u potrebi za vlašću koja djeluje u ime cjelokupne zajednice (noseći opasnost autoritarne vlasti) i partikularističkih tendencija različitih društvenih snaga, usmjerenih na fragmentaciju društvene strukture (s opasnošću od kaosa, nasilja i građanskog rata) (usp. Laclau, 1991.: 59). U demokratskom poretku koji prihvaća ovaj antagonizam, u kojega je disharmonija institucionalizirana (Stavrakakis, 1999.: 123), u čijemu je središtu moći prazno mjesto, uspostavljanje jedinstva trebalo bi biti post-fantazmatsko. No, to prethodno zahtijeva upoznavanje i podrobno proučavanje tj. refleksiju o fantazmama prije bilo kakve sublimacije. Drugim riječima, iznesene pretpostavke potrebno je empirijski provjeriti. To ćemo učiniti analizirajući pojavnost i pozicioniranje teorija zavjera u političkim zbivanjima bliske hrvatske povijesti od 1980. do 2007. godine koje obuhvaćaju različite dezintegracijske i integracijske procese i česte krizne situacije u kojima bi se ovakav oblik interpretacije mogao pokazati bitnim.

U tom smislu, putem iznesenog pristupa, u ovom radu nastojat ćemo ostvariti tri cilja:

(1) rekonceptualizirati teoriju zavjere kao simptom društvenih rascjepa i operacionalizirati je kao specifičnu diskurzivnu tvorbu, oslanjajući se i povezujući psihoanalitičke postavke, teoriju cinizma i postavke teorije i analize diskurza nastale unutar kritičke socijalne psihologije utemeljene na foucaultovskoj tradiciji;

(2) istražiti u kakvim su se oblicima i na kakvim pozicijama u političkom diskurzu u Hrvatskoj pojavljivale teorije zavjere tijekom razdoblja od 1980. do 2007. godine, te shodno tome kakva su ulogu imale u političkim procesima, pokretima, poretcima kao i u uspostavljanju političkog subjekta i zajednice; te

[22] Levine (1989.: 12), analizirajući konspirativnu retoriku u SAD-u iz vremena prvih desetljeća Republike, smatra kako „konspirativni diskurz, puno češće jest nego što nije, izražavao u najnefleksibilnijem i najrepresivnijem obliku dominantnu ideologiju kulture – splet vjerovanja, vrijednosti i, posebno, strahova i predrasuda koje su pomogle društvenim grupama da konstruiraju i uspostave smisao vlastita društvenog identiteta i zbilje“.

(3) utvrditi koliko je takvo zavjereničko mišljenje prisutno u općoj populaciji građana i koliko je relevantno za njihovo političko mišljenje i ponašanje.

***

Nakon ovog početnog situiranja teorije zavjere u navedene teorijsko-istraživačke okvire putem kojih ćemo je u ovom radu nastojati interpretirati i proučiti, sljedeći je korak detaljno objasniti prvo dosadašnje, uvodno kritizirane konceptualizacije, a zatim pobliže odrediti postavke preferiranog pristupa. Svrha je tome što jasnije se odrediti prema dosadašnjim pristupima, ukazati na njihove posljedice i nedostatke, te prednosti našeg pristupa. U tom smislu, ovaj dio rada bavit će se prvo onim konceptualizacijama (i njihovim kritikama) koje su teoriju zavjere držali neozbiljnim iskazom te joj, s jedne strane pronalazili metodološko-logičke nedostatke, a s druge je strane shvaćali kao izraz političke patologije (2. poglavlje). Zatim ćemo, uz pomoć povijesti, analizirati teoriju zavjere kao izraz izvanrednih, kriznih okolnosti da bismo, takorekuć, napravili puni krug od patologizacije do svojevrsne „normalizacije“ analizom pristupa koji naglašavaju teoriju zavjere kao izraz postmoderne kulture, tj. svakodnevnog mišljenja (3. poglavlje). Time ćemo se približiti pristupu koji nastojimo afirmirati u ovom radu – razmatranju teorije zavjere kao simptoma tj. indikatora političkih antagonizama (4. poglavlje), čiji bi različiti aspekti trebali doći do izražaja u psihoanalitički upućenoj analizi diskurza konkretnih teorija zavjera.

2. Teorija zavjere između znanstvene teorije i političke patologije

Cilj ovog poglavlja je razmotriti glavne dosadašnje, najpreciznije rečeno „struje“ mišljenja, prije nego sustavne pristupe teoriji zavjere, koji su tek odnedavna doživjeli kritiku. Prikaz i kritičko razmatranje ovih stajališta podijelili smo u tri djela u kojima se redom bavimo: epistemološkom problematikom teorije zavjere u kontekstu društvene teorije; zatim srodnošću zavjereničke i kritičke teorije te začetkom pristupa unutar posljednje koji će dovesti do danas uobičajenog stava prema teorijama zavjera kao političkoj patologiji.

2.1. Teorija zavjere kao (ne)znanje

Kako s teorijama zavjera nešto nije u redu obično se prikazuje Popperovim stajalištem. Ovaj autor drži da je *urotnička teorija društva*[23] upravo suprotna onome čemu bi trebale težiti društvene znanosti u svojoj interpretaciji društvenih fenomena. Po njemu, riječ je o shvaćanju „... po kome se objašnjenje društvenog fenomena sastoji u otkrivanju ljudi ili grupa koje su zainteresirane za njegovo ostvarenje (ponekad je to skriveni interes koji najprije valja razotkriti) i koji su ga planirali te se urotili kako bi ga ostvarili." (Popper, 2003.:93) Takva je teorija slična Homerovoj teoriji društva u smislu da štogod se događalo na poljanama ispred Troje, tek je odraz različitih zavjera na Olimpu (usp. Popper, 1972. u Coady, 2006.:13), pri čemu se u teoriji zavjere na mjesto bogova postavljaju moćne i zlonamjerne grupe koje se optužuju za planiranje velike nevolje i za sva zla koja se događaju. Za Poppera je ovdje riječ o sekularizaciji religijskog praznovjerja u kojem se događaji širih razmjera kao što su rat, glad, nezaposlenost itd., koje ljudi smatraju nevoljama, objašnjavaju kao rezultat smišljenog projekta neke grupe ili moćnih pojedinaca. Također, ovaj autor smatra kako teoretičari zavjera vjeruju da se institucije mogu u potpunosti razumjeti kao rezultat smišljenog plana, te im kao organiziranim kolektivima obično pripisuju tzv. grupnu ličnost, percipirajući ih kao zavjereničke agente, dakle, kao da su pojedinačne osobe.

Nadalje, ovaj autor smatra da je urotnička teorija društva kao obrazac mišljenja vrlo raširen, no i to da u njoj ima vrlo malo istine. Samo onda kad teoretičari zavjera dođu na vlast ona postaje teorijom kojom se objašnjavaju stvarna zbivanja. Kao primjer uzima Hitlera koji je nakon dolaska na vlast - sukladno svojem vjerovanju u zavjeru Sionskih mudraca - pokušao istu „pobijediti" vlastitom protu-zavjerom. No, i tada kad postoji nastojanje inspirirano zavjereničkim planom takve se zavjere nikada ili gotovo nikada ne realiziraju na način na koji su zamišljene (ibid.). Dakle, prema ovom autoru, teorije zavjera kao obrazac objašnjenja društvenih događaja previđaju to da se ništa ne zbiva onako kako je zamišljeno i da uvijek postoje nenamjeravane posljedice koje najčešće nije moguće eliminirati. Upravo je to za Poppera zadatak društvene teorije: objasniti nenamjeravane posljedice ljudskih aktivnosti, posebice u

[23] Naziv *urotnička teorija društva* preuzimamo iz postojećeg hrvatskog prijevoda knjige *Otvoreno društvo i njegovi neprijatelji: II svezak, Plima proroštva: Hegel, Marx i posljedice*, Zagreb, 2003.:93.

funkcioniranju institucija i društvenih kolektiva[24]. Stoga su za Poppera teorije zavjera zapravo pogrešne teorije u epistemičkom smislu.

Ovakvo je stajalište kritizirao Charles Pigden (1995. u Coady, 2006.:18-43) koji smatra da je Popperova kritika teorije zavjere oboružala upravo zavjerenike s intelektualno respektabilnom „dimnom zavjesom" putem koje mogu prikriti vlastite zavjereničke makinacije, na način da kombiniraju načelni skepticizam kada se kao problem pojavljuju njihove vlastite zavjere, sa starom uvjerenošću u zavjere svojih političkih protivnika. Dakle, teorijom zavjere kao etiketom za denunciranje protivnika služe se upravo one grupe koje su sklone zavjereničkom mišljenju i ponašanju. Takve općenite denuncijacije teorija zavjera su, za Pigdena, jednostavno neozbiljne. Nadalje, kruti Popperov stav ovaj autor smatra ispravnim u negiranju ozbiljnosti zavjera kao monolitnog objašnjenja. Međutim, to predstavlja negiranje onoga što nitko ne tvrdi jer pri definiranju teorije zavjere Popper ne uzima u obzir važnost konkretnih društvenih okolnosti i utjecajnost zavjerenika u političkom, ekonomskom i idejnom pogledu, (što su bitni i gotovo uvijek korišteni elementi za postizanje uvjerljivosti konkretnih teorija zavjera). Također, pripisivati teoriji zavjere shvaćanje povijesti u formi isključivo uspješnih zavjera apsurdno je i gotovo nikad podržavano. Pigden stoga smatra da je ponekad prikladno navoditi zavjere pri objašnjavanju povijesnih zbivanja. Pri tome sama ideja da je razborito očekivati zavjere ne podrazumijeva da teorije zavjera mogu samostalno objasniti opsežne povijesne događaje niti da su posljedice zavjera isključivo događaji koji su se putem njih namjeravali prouzrokovati. Osim toga, Popperovo negiranje valjanosti teorije zavjere ne negira da zavjere često imaju ulogu u objašnjavanju događaja, niti da su zavjere ponekad uspješne. Netočnost teorije zavjere (u monolitnom smislu kako je shvaća Popper) ne povlači za sobom netočnost pojedinačnih teorija zavjera. Bile zavjere uspješne, djelomično uspješne ili neuspješne, prisutne su kao uzrok povijesnih događaja i premda ne moraju doseći svoj konačni ili dugoročni cilj, ne znači da na putu prema njemu ne mogu ostvariti brojne uspjehe (ibid.). Također, to što se javljaju

[24] Ovakvo stajalište podsjeća na prosvjetiteljsku misao Davida Huma po kojem je povijest proizvod ljudskih aktivnosti no ne i ljudskih planova i premda ljudi slijede vlastite ciljeve, često su vođeni nevidljivom rukom u promicanju ciljeva koji nisu dio njihovih namjera, a ljudske institucije, premda artificijelne, proizvod su evolutivnog procesa ispred svih svjesnih namjera (navedeno prema Coady, 2006.: 160.). Zanimljivo je da Hume, uz ovakav stav, za razliku od Poppera, uvelike koristi teorije zavjera u vlastitim povijesnim interpretacijama (ibid.).

nepredviđene posljedice određenog događaja, ne znači da sam taj događaj nije plod uspješne zavjere. Nadalje, Popperova je pretpostavka o nekonzumaciji zavjere netočna jer npr. državni udari (kao bitni povijesni događaji) nužno moraju imati u podlozi zavjeru. Međutim, bitan problem je u implicitnom negiranju ovakvih postavki svaki put kad se iskazuje prijezir prema teoriji zavjere samo zbog toga jer je riječ o teoriji zavjere a ne zbog valjanijih argumenata. Primjerice, toga što se navodni zavjerenici nisu međusobno poznavali, ili su bili toliko glupi da su smislili pretjerano zakučast plan ili im je nedostajalo resursa da ga provedu (ibid.). Problem je u tome što je vjerovanje da su teorije zavjera praznovjerje i samo praznovjerno.

Dakle, teorija zavjere kao opća kategorija nije nužno netočna. Zapravo, kako ukazuju neki slučajevi, npr. Watergate i Iransko-kontraška afera, male grupe moćnih pojedinaca s vremena na vrijeme nastoje utjecati na tijek povijesti i to s ne baš beznačajnim uspjehom (Keeley, 1999. u Coady, 2006.: 46). Stoga je opravdano istraživati i u neke teorije zavjera vjerovati (Pigden, 2007.). Pitanje koje se ovdje postavlja jest može li se, sukladno određenim kriterijima, razlikovati opravdane od neopravdanih teorija zavjera. Uspostaviti takve kriterije razlikovanja pokušao je Brian Keeley (1999.).

Može li se razlikovati opravdane od neopravdanih teorija zavjera?

Keeley smatra kako je moguće analitički odrediti skup teorija zavjera kojima se po definiciji ne treba vjerovati zbog njihovih epistemičkih nedostataka. Naziva ih *neopravdanim teorijama zavjera* i pripisuje im sljedeća obilježja:

1. To su interpretacije suprotstavljene prihvaćenim, službenim ili „očitim“ objašnjenjima, kojima se pripisuje namjera obmanjivanja i zataškavanja;
2. U njima se navodi kako su prave namjere zavjere postojano zločinačke;
3. U pravilu nastoje povezati naoko nepovezane događaje;
4. „Prave istine“ iza događaja koji se objašnjavaju takvim teorijama zavjera u pravilu su prikazane kao dobro čuvane tajne, čak i ako su glavni počinitelji dobro poznate javne ličnosti;

5. Glavno sredstvo teoretičara zavjera su tzv. odstupajući podaci (eng. errant data)...koji se pojavljuju u dva oblika: kao (a) neobjašnjeni podaci službene verzije objašnjenja i (b) podaci protuslovni službenoj priči.

(Keelley, 1999.,2006.: 51 – 52)

Međutim, ove kriterije ne treba shvaćati kao *a priori* osnovu za razlikovanje opravdanih od neopravdanih teorija zavjera, nego tek kao iskustveno utemeljen provizorij koji bi mogao pomoći razlikovanju većine slučajeva. Nadalje, po ovom autoru, takve su teorije zavjera također neopravdane jer izražavaju određene eksplanatorne kvalitete (zbog kojih su tako popularne) na način koji te kvalitete istovremeno potkopava. To su zaokružena interpretacija i eksplanatorni doseg koji uključuje objašnjenja kako onih činjenica koje objašnjava i prihvaćena, „službena“ interpretacija, tako i odstupajućih činjenica koje prihvaćena interpretacija ne uspijeva objasniti. Pretjerano oslanjanje na objašnjavanje odstupajućih činjenica čini ove teorije manjkavima.

Logika neopravdanih teorija zavjera započinje s pitanjem kako službene, prihvaćene interpretacije mogu ignorirati i/ili suprotstavljati se odstupajućim činjenicama. Slijedi pretpostavka da je riječ o namjernom ignoriranju tj. svjesnom pokušaju dezavuiranja javnosti, odnosno nekoj vrsti zavjere. S uvođenjem ovakve zavjereničke pretpostavke veliki broj podataka koji se koriste kao dokazi službene interpretacije dovodi se u pitanje, do te mjere da se i dokazi koji govore protiv postojanja zavjere koriste kao da idu njoj u prilog. „Što više dokaza službena tijela gomilaju u korist svoje teorije, to tim više služi teoretičarima zavjera da ukažu koliko nas očajnički 'Oni' nastoje uvjeriti u službenu priču“ (Keeley, 2006.:54). Pogreška koju teorije zavjera čine jest ta da inače dobru pragmatičnu heuristiku potrage za odstupajućim činjenicama na neki način fetišiziraju. Samo postojanje odstupajućih činjenica nije toliko bitan problem za teoriju jer je razumno očekivati da niti najbolja moguća teorija neće moći objasniti sve dostupne podatke, niti su svi dostupni podaci vjerodostojni (ibid.). Dakle, Keeley smatra kako bi trebalo usvojiti umjereniji stav prema mogućnosti dolaženja do pouzdanih podataka o društvenom svijetu. No, problematika neopravdanih teorija zavjera ne odnosi se samo na netočne podatke.

Zanimljivim fenomenom teorije zavjera čini poseban problem s kojim se znanstvenici, prvenstveno u prirodnim znanostima, ne suočavaju. Teoretičari zavjera tvrde kako rade u području gdje istraživani aktivno nastoje omesti istraživanje (ibid.) i nastoje objasniti fenomene koje drugi, po svoj prilici moćni akteri aktivno nastoje održati u tajnosti. Teorija zavjere upravo predviđa da će u svrhu njena pobijanja istraživani akteri proizvesti opovrgavajuće dokaze. Zbog toga suprotni dokazi i nepostojanje dokaza za zavjeru mogu i moraju biti shvaćeni kao potkrepa njihovim teorijama (ibid.). Ovime Keeley dovodi u pitanje uobičajene kritike neopravdanih teorija zavjera kao neopovrgljivih – jer se svi potencijalno opovrgavajući dokazi mogu shvatiti kao potkrepljujući. On zapravo smatra da je (ne)opovrgljivost razuman kriterij za odbacivanje ili prihvaćanje neke teorije samo u prirodnim znanostima gdje je predmet istraživanja neutralan u odnosu na istraživanje tj. ako ne postoje razlozi za pretpostaviti kako postoje akteri koji vam mogu podmetati netočne i zbunjujuće podatke, ili preusmjeravati istrage, kao što su to npr. činili Richard Nixon ili Oliver North u spomenutim aferama. Dakle, u slučaju fenomena koje objašnjavaju teorije zavjera ovaj je kriterij puno manje primjenjiv i inzistiranje na njemu ne bi dovelo do otkrivanja prethodno spomenutih zavjera.

Umjesto neopovrgljivosti, Keeley smatra da problem s teorijama zavjera zapravo leži u ugrađenom nepovjerenju ovakvih interpretacija. Riječ je o sve većem skepticizmu koje ove teorije zahtijevaju kako izostaju potkrepljujuće činjenice da su se pretpostavljene zavjere dogodile. Dakle, kako se razvijaju, te se pokušaj za pokušajem da ih se opovrgne čini uspješnim – ovaj se uspjeh objašnjava kao rezultat iste nečasne rabote. Time se u zavjeru, koja je na početku sačinjavala malu grupu uključuje širi krug zavjerenika i zavjera postaje sve veća a time i neuvjerljivija. Prema Keeleyu (2006.:56) ove teorije osporavaju različite institucije uspostavljene u svrhu stvaranja pouzdanih podataka i dokaza. Čineći to one otkrivaju koliko je velika uloga povjerenja, kako u institucije, tako i u individue, u opravdavanju naših uvjerenja. Dovodeći ovaj argument do krajnjih granica, Keeley smatra da prihvaćanje neopravdanih teorija zavjera dovodi do spoznajno i politički opasne situacije u kojoj je povjerenje u nadležne izvore informacija toliko oslabljeno da više nije opravdano

vjerovati ni u kakvu društveno proizvedenu informaciju[25]. U takvoj situaciji više nije moguće prihvatiti mehanizme za proizvodnju opravdanih uvjerenja u sferi javnosti. Dakle, tvrdnji da navodni dokaz protiv teorije treba shvatiti kao dokaz za tu teoriju svojstven je radikalan skepticizam prema javnim institucijama za prikupljanje podataka i individuama koje u njima rade (ibid.). Umjesto neopovrgljivosti, krajnje je potkopavanje vjerovanja u išta pravi razlog zašto teorijama zavjera ne treba vjerovati. Štoviše, razmatrajući teorije zavjera u široj perspektivi, Keeley ih smatra utjelovljenjem potpuno zastarjelog svjetonazora koji je bio primjeren za 18. i 19. stoljeće. Teoretičari zavjera u tom su smislu jedini koji vjeruju u uređenost univerzuma u kojem je moguća kontrola značajnih događaja od strane malog broja ljudi, kao i to da su oni koji to upravo čine zločinci. Nasuprot ovakvom svjetonazoru, po Keeleyu, stoji svijet velikog broja interaktivnih aktera u kojem nitko nema, niti je moguće imati uvid u cjelinu funkcioniranja, a kamoli mogućnost opće kontrole. Jednostavno je previše ljudi s previše planova. No, to ne znači da je događanje u takvom svijetu nasumično. Dok je u takvom svijetu moguća slučajnost (bolje reći kontingentnost, op.a.) kao uzrok značajnih događaja, dotle teorije zavjera zadržavaju vjeru da značajni događaji nužno proizlaze iz promišljenih, racionalnih uzroka. Kako je razumno očekivati i slučajnost i promišljenost u društvenim zbivanjima, problem teorija zavjera nije moguće riješiti jednostavno, njihovim potpunim prihvaćanjem ili potpunim odbacivanjem. Prvi odabir bilo bi zapadanje u „gotovo nihilističku razinu skepticizma“ a drugi apsurdno vjerovanje u iracionalnost i, u biti, besmislenost svijeta. Umjesto toga, po Keeleyu, suočeni smo s lepezom različitih slučajeva teorija zavjera i najbolje što možemo učiniti jest proučavati ih u vremenu i pokušati uspostaviti konsenzus u procjeni kada vjerovanje u neku teoriju proizvodi više skepticizma nego ga možemo podnijeti (ibid., 60.).

Keeleyeve postavke otvorile su filozofsku raspravu o epistemičkom statusu teorija zavjera i naišle na ozbiljne kritike, u prvom redu Steve Clarkea (2002., 2006.), Lee Bashama (2001., 2006.), Davida Coadya (2006.) i Charlesa Pigdena (2006., 2007.). Ukratko ćemo prikazati kritike svakog od njih.

[25] Najuvjerljiviji primjer neopravdane teorije zavjera je negiranje Holokausta i njegovo prikazivanje kao židovske izmišljotine. Logika ove teorije zavjere je „ako nas mogu zavarati o smrti 6 milijuna ljudi, tada nas mogu zavarati o bilo čemu...“ (Wilson u Kelley, 2006.:57)

Clarkeova kritika odnosi se na gotovo sve aspekte Keeleyeva rada i možemo je podijeliti u tri dijela. Prvo, popis svojstava neopravdanih teorija zavjera smatra nepreciznijim od skupa nužnih i dovoljnih uvjeta za određenje neke teorije zavjere kao neopravdane. Neke neopravdane teorije zavjera nemaju sva navedena svojstva, dok je u neke teorije zavjera koje imaju sva ta svojstva opravdano vjerovati. Kao primjer za prvu skupinu navodi teoriju o samo-lažiranoj smrti E. Presleya koja nema svojstvo zločinačke namjere (2. obilježje), dok drugoj skupini pripadaju kao najrječitiji primjeri upravo Watergate i Iransko-kontraška afera. Drugo, Clarke kritizira Keeleyeve argumente o epistemičkim slabostima neopravdanih teorija zavjera. Pritom smatra da je Keeley u pravu kako su društvene činjenice manje pouzdane od onih koje nastaju u prirodnim znanostima, no kritizira ga da ne objašnjava zašto bi to bio argument usmjeren posebno protiv odstupajućih činjenica koje teorije zavjera nastoje protumačiti, a ne protiv svih oblika društvenih činjenica (usp. Clarke, 2006.: 84). Štoviše, treba imati na umu da su odstupajuće činjenice u tom statusu samo u odnosu na prihvaćenu teoriju. Odbaciti odstupajuće činjenice na osnovama koje su jednako primjenjive na odstupajuće i neodstupajuće činjenice bilo bi postupanje utemeljeno na predrasudi da podatke treba prihvaćati jednostavno stoga što su objašnjeni putem neke prihvaćene teorije (ibid.). Treće, Clark iskazuje sumnju da je većina neopravdanih teorija zavjera toliko ozbiljna da dovede u pitanje povjerenje u institucije i njihove nositelje te time prouzroče radikalni spoznajni skepticizam. „*Potencijalno*, zavjereničko nas razmišljanje može dovesti do toga da sumnjamo u toliko uvriježena mišljenja kao što je mišljenje da je kljunaš sisavac. No, to je daleko od uobičajene razine potkopavanja koju uključuje prihvaćanje neopravdanih teorija zavjera.“ (ibid., 85.) Po njemu, radikalni skepticizam ne može proizvesti niti teorija zavjere u razini Watergatea. U tom smislu, Keeley jednostavno pretjeruje. Ukazujući na sklonost nekih suvremenih teoretičara zavjera da na kritiku svojih teorija reagiraju proširenjem kruga zavjerenika u nekoj konkretnoj teoriji zavjere[26] Keeley smatra da ih takav razvojni obrazac mišljenja odvlači na skliski teren prema „gotovo nihilističkoj“

[26] Ovdje se kao razmatrani primjer uzima teorija zavjere u pogledu bombaškog napada na Federalnu zgradu Alfreda P. Murraha u Oklahoma Cityju, 19.4. 1995. U napadu je poginulo 168 osoba, a preko 800 osoba je ozlijeđeno. Sve do 11.9. 2001. to je bio najgori teroristički čin počinjen unutar granica SAD-a. Teorija zavjere je prvotno uključivala suučesništvo Uprave za alkohol, duhan i vatreno oružje (eng. BATF), a neki su teoretičari zavjera proširili sudjelovanje u zavjeri i na FBI i dio masovnih medija.

razini skepticizma. No, za Clarka, to samo ukazuje na pogrešne obrasce mišljenja nekih suvremenih teoretičara zavjera i nije relevantno za spoznajno vrednovanje neopravdanih teorija zavjera kao zasebne kategorije. Nasuprot tome, sofisticirani teoretičar zavjere može unaprijediti svoju teoriju uvodeći npr. pretpostavku da je sukladno naravi zavjere, opravdano očekivati da će zavjerenici biti vjerodostojniji nego inače u onim stvarima koje nisu izravno povezane sa zavjerom. Logika ove pretpostavke utemeljena je na potrebi zavjerenika da zavjera prođe neopaženo. Dio zavjerenikova pokrića sastoji se u dobroj reputaciji a to obično uključuje održavanje visokih standarda iskrenosti i spoznajne odgovornosti u svim onim područjima koja nizu izravno povezana sa zavjerom (ibid., 86.). Sve u svemu, u svojem ocrtavanju neopravdanih teorija zavjera Keeley je, za Clarka, ovaj „logički prostor" vrlo grubo definirao i pomiješao sa strategemima koje preferiraju suvremeni teoretičari zavjera. U tom smislu zaključuje kako niti jedan od Keeleyevih argumenata protiv neopradavnih teorija zavjera ne pokazuje da su one u epistemičkom smislu manje prihvatljive od ostalih društvenih teorija (ibid., 87.). Umjesto usmjerenosti na epistemičke nedostatke jedne klase teorija zavjera, Clarke smatra da je plodonosnije usmjeriti se na kognitivne pogreške jedne klase teoretičara zavjera – onih koji ustraju na njima čak i kad je očito da je riječ o degeneriranom istraživačkom programu[27]. U tom pogledu smatra kako je utvrdio zajedničku crtu takvih teoretičara zavjera. Riječ je o sklonosti tzv. osnovnoj atribucijskoj pogrešci, socio-psihološkom fenomenu, prisutnom u svakodnevnom mišljenju koji se očituje u tome da ljudi sustavno precjenjuju stupanj u kojem je ponašanje drugih ljudi određeno unutarnjim, dispozicijskim faktorima, kao što su određene osobine ličnosti, namjere itd. a potcjenjuju ulogu situacije u kojoj se procjenjivane osobe nalaze. Logika njegovog argumenta polazi od toga da su teorije zavjera izrazita dispozicijska objašnjenja u kojima su kao uzroci naglašene namjere i ponašanje sukladno namjerama

[27] Riječ je o Lakatosevom terminu (1970. prema Coady, 2006.:81.). Istraživački programi su tradicije izgrađene oko neke središnje teorije. Znanstvenici koji su angažirani u nekom programu nastojati će unaprijeđivati dokaze za središnju teoriju i braniti je od kontradiktornih dokaza modificirajući „zaštitni pojas" oko središnje teorije, izgrađen od dodatnih hipoteza. Lakatos razlikuje progresivne i degenerirajuće istraživačke programe sukladno načinu na koji se odnose prema novim činjenicama. Progresivni istraživački program obilježava rast, otkrivanje novih, iznenađujućih dokaza u korist središnje teorije, razvoj novih eksperimentalnih tehnika, preciznijih predviđanja itd. U degenerirajućem istraživačkom programu u svjetlu novih činjenica raste tek zaštitni pojas koji dovodi do modifikacije tog zaštitnog pojasa i početnih uvjeta kako bi se obranila središnja teorija.

zavjerenika, dok su njima suprotstavljena nezavjerenička alternativna objašnjenja više situacijski usmjerena. Odustati od teorije zavjere znači prevladati osnovnu atribucijsku pogrešku, što je protu-intuitivno i stoga psihološki zahtjevno. No, kad većina ljudi napusti takvo objašnjenje, oni koji pri njemu ostaju jednostavno su skloniji osnovnoj atribucijskoj pogrešci. Ove Clarkeove ideje, kao i jedan drukčiji atribucijski pristup teorijama zavjera podrobnije ćemo razmotriti nešto kasnije.

Sljedeći kritičar Keeleyevog određenja neopravdanih teorija zavjera, Lee Basham, smatra da u osnovi Keeley pokušava diskreditirati osnovnu metodu zaključivanja svojstvenu teoriji zavjere pozivajući se na sposobnost javnosti da otkrije istinu, tj. na „povjerenje u javnost" – povjerenje koje imamo u mogućnost mehanizama javnog informiranja da otkriju prijevare i laži koje su nužne u teorijama zavjera. No, smatra da takvim pristupom Keeley ne uspijeva razlikovati opravdane od neopravdanih teorija zavjera. Basham drži da je naivno odbaciti ona tumačenja koja iskazuju sve veći skepticizam prema javnim institucijama kao izvorima informacija, te da takvo stajalište ignorira duboku zabrinutost na koju teoretičari zavjera skreću pažnju. Ta osnovna sumnja većine teoretičara zavjera odnosi se na to da javne institucije jesu i da su vjerojatno uvijek bile u velikoj mjeri nevjerodostojne kad su u pitanju određeni ključni interesi dominantnih aktera kao što su država i korporacije[28] (usp. Basham, 2001., 2006.: 67). Keeley, po Bashamu, griješi jer smatra da teorije zavjera nastaju odvojeno od takvog skepticizma i u tome da ga se teoretičari zavjera prihvaćaju samo u slučaju kad nastoje spasiti teoriju, jer se potkrepljujući dokazi s vremenom ne pojavljuju. Umjesto globalnog filozofskog skepticizma koji Keeley zagovara kao krajnji proizvod takvog zavjereničkog mišljenja, Basham tvrdi da su osnovne pretpostavke teoretičara zavjera puno zanimljivije i izazovnije. One se odnose na dva oblika pozitivnog opravdanja[29]: prvo, da je ograničena osnova na kojoj je moguće pozitivno opravdanje za uvjerenost u vjerodostojnost javnih institucija kao izvora informacija kada su u pitanju ključni interesi dominantnih aktera; i drugo, kako postoji snažno pozitivno opravdanje za sumnju da su javne institucije često

[28] Slično misli i Mark Fenster (1999.:XV) kad kaže:"Postoje elementi tajnog obmanjivanja u suvremenom političkom i ekonomskom poretku. Tajne akcije u inozemstvu kojima se ekonomski eksploatira tamošnja populacija, politički atentati i subverzije demokratskih i revolucionarnih pokreta, kao i unutarnje-politički tajni nadzor i „kontrasubverzije" ... igrale su važne uloge u povijesti 20-og stoljeća."

upotrebljavane u svrhu obmanjivanja javnosti kako bi se navedeni interesi ostvarili. Kao branitelj teorija zavjera od uobičajene, (i kako navodi) nepravedne kritike, Basham drži da teoretičari zavjera imaju uvjerljive razloge za sumnju da u današnjem društvu postoji ozbiljna i neizbježna apriorna vjerojatnost postojanja zavjera. To ilustrira pozivajući se na opće-ljudsko iskustvo izdajstva, nelojalnosti, nevjernosti, pomno razrađenih planova osvete itd. - tj. na tamnu stranu međuljudskih odnosa zlonamjerno povezanu s civilizacijskim sistemom kojeg (između ostalog) sačinjavaju izrazito snažni, uobičajeno netransparentni centri političke moći i poslovanja. U tom pogledu, i provođenje zakona često uključuje urote s ciljem infiltriranja i osujećivanja zločinačkih grupa. Državne tajne službe rutinski uspostavljaju kompleksne mreže nadzora i često se uključuju u nemilosrdnu manipulaciju i nasilje kako bi postigli svoje ciljeve, sve to u ime nejasno određenih svrha kao što su „sigurnost“, „obrana“ i „nacionalni interes“. Razne intrige nisu isključivo vezane uz politiku. Poslovni je svijet prepun podmićivanja, ucjena, industrijske špijunaže i drugih oblika manipulacija. Također, u povijesti su poznate zavjere nastale u međusobnim sukobima političkih i religijskih sistema. U tom je smislu opće znanje o javnoj sferi kao miljeu međusobnih nepovjerenja potpuno sukladno s osnovnim sumnjama teoretičara zavjera (ibid.). Za Keeleyevu postavku kako „curenje“ informacija zbog velikog broja aktera neminovno potkopava mogućnost značajnih zavjera smatra da previđa implikacije izrazite hijerarhijske organiziranosti državnih i poslovnih institucija u kojima su ključna mjesta za provođenje kontrole visoko pozicionirana, relativno malobrojna i od ostalih izdvojena[30]. Stoga je moguće misliti sasvim suprotno, da će zavjere biti uspješnije što su podrobnije razrađene i hijerarhijski više pozicionirane, što su sposobniji i iskusniji zavjerenici u pogledu kontroliranja informacija i odabiru suučesnika te diskreditiranju ili eliminiranju onih koji zastrane ili nepredviđeno dođu u doticaj sa zavjerom. Ono što nije moguće utvrditi jest na koje su načine i s kolikim stupnjem uspješnosti kontrolirane uspješne zavjere kako bi se izbjeglo njihovo razotkrivanje. No, smatra da je jedna stvar jasna – postojanje „otvoreno tajnovitih“ državnih i poslovnih institucija kao norme suvremene civilizacije. Unatoč povremenim

[29] Engl. positive warrant.

[30] Kao povijesni primjer navodi iskrcavanje u Normandiji, zavjeru koja je uključivala desetke tisuća ljudi, a u kojoj nije došlo do curenja informacija o tome gdje će biti mjesto invazije.

„curenjima“ one se čine vrlo uspješnima u svojoj kontroli izrazito uznemirujućih informacija (Basham, 2006.: 69.). Također smatra da, ako bismo se pitali kako bi izgledalo društvo s relativno malim brojem zavjera u koje bismo opravdano vjerovali da su zavjere rijetkost - kakav god odgovor bio - to društvo ne bi izgledalo kao naše današnje.

Kolika je društvo konspirativno?

Upravo je odgovor na pitanje utvrđivanja stvarne prisutnosti zavjera u društvu ključan problem jer većina ljudi nije u poziciji da to nedvojbeno prosudi (ibid.). Basham se pita - ako uzmemo dvije konkurentske teorije koje jednako uspješno objašnjavaju isto ponašanje a razlikuju se samo po tome koliki udio manipulacijskih i konspirativnih elemenata uključuju u interpretaciji – koju bismo i do koje mjere trebali prihvatiti? Ako su podjednake u samo-dosljednosti, usklađenosti s idejama i teorijama koje im služe kao osnova, prediktivnosti i iscrpnosti, tada treba, po Bashamu, izvesti epistemičku evaluaciju empirijski utemeljenih osnovnih tvrdnji na kojima su teorije uspostavljene. Osnovne tvrdnje odnose se na širok spektar faktora, kao što su razina privatnih interakcija među ključnim akterima, poslovna izvješća, ključni svjedoci i ostali igrači, vrsta i količina osobnih naklonosti i različitih prijateljstava, obiteljske povezanosti, intimne povezanosti među akterima itd., do kojih možemo doći preko različitih dokumenata i osobnih intervjua. No, kad bismo uspjeli proći kroz logističku noćnu moru i uspješno prikupili relevantnu masu informacija, ostaje problem kako vrednovati ove osnovne tvrdnje. Treba li ih smatrati uvelike selekcioniranima i ponekad potpuno fabriciranima od strane dobro organiziranih mreža visoko pozicioniranih zavjerenika ne bi li se izbjeglo istraživanja ili pak u velikoj mjeri točnima, jer je stupanj konspirativnih aktivnosti u našem društvu prilično nizak, kao i konspirativna kontrola takvih informacija. Točnog odgovora nema. Moguće je jedino *pretpostaviti* kolika je razina konspirativnosti u društvu, kako bi se donijela odluka kojem se odgovoru prikloniti. Kao zadnji pokušaj bijega od osnovne sumnje teoretičara zavjera možemo se prihvatiti induktivnog zaključivanja o vjerodostojnosti javnih institucija. Možemo reći da su u prošlosti bile vjerodostojne pa je opravdano očekivati da će biti takve i u budućnosti. Međutim, što se pri tome uzima kao dokaz za vjerodostojnost u prošlosti? Povijesni zapisi o vjerodostojnosti?

(ibid., 71.). Za takav zaključak potrebno je pretpostaviti nisku razinu konspirativne umiješanosti u proizvodnju zapisa o prošlosti, ne samo tada, nego i danas, kako bismo opravdali vjerodostojnost ovih zapisa. No, *pozitivnog opravdanja nema.* U takvim bi dilemama, Basham upozorava, teoretičari zavjera odmah dodali kako postoji pozitivno opravdanje za upravo suprotno induktivno zaključivanje: zavaravanje i manipuliranje javnošću nedobronamjerni čimbenici često su provodili u prošlosti.

Stoga ovaj autor smatra da bi, daleko od nekakvog načelnog prigovora teorijama zavjera utemeljenog na povjerenju u javnost, primjerena spoznajna reakcija na mnoge teorije zavjera u najboljem slučaju bio *učeni agnosticizam* (engl: studied agnosticism) jer najčešće nismo u situaciji da prihvatimo ili odbacimo potencijalnu mogućnost zavjereništva. Pri tom ovaj agnosticizam ne proizlazi iz aktivnog i sustavnog nepovjerenja u javne institucije, kako bi to činili teoretičari zavjera, nego iz svijesti o neizbježnom manjku objektivnih, ključnih informacija o stvarnoj vjerodostojnosti javnih institucija. „Nije potrebno ne vjerovati javnim institucijama da bi shvatili kako je spoznajno opravdanje za povjerenje u njih u najmanju ruku krhko.“ (ibid., 72.). Dakle, teorije zavjera suočavaju nas s jazom između onoga što mislimo da znamo i zašto mislimo da to znamo tj. razloga na koje se pri tom oslanjamo. Basham međutim naglašava da ne treba zaboraviti biti skeptičan i prema samim teorijama zavjera kad god sadrže unutarnje nedostatke kao što su problemi sa samo-dosljednošću, rupe u objašnjavanju, pozivanje na malo vjerojatne ili očito neuvjerljive motive i druga nerealistična psihološka stanja, tehnološki zastarjele tvrdnje i nesuglasnosti same teorije s ponuđenim činjenicama (uključujući i pogrešna predviđanja). Tek nakon što teorija prođe ove kritičke i rigorozne testove moguće je zauzeti agnostički stav (ibid.). Takav stav dalje implicira da bi svako konkretno priklanjanje za ili protiv neke teorije zavjere trebalo imati ogradu koja ga čini privremenim i uspostavljenim na vlastitom znanju i razumijevanju postojećih dokaza.

No, zanimljivo je da ovaj autor ipak pronalazi osnovu na kojoj je moguće odbaciti teorije zavjera. Ona je jednostavno pragmatična. *Ne možete protiv zavjere ništa učiniti* (ibid., 74.). Ovaj iznenađujući odgovor moguće je prihvatiti samo uvjetno, ako se odnosi na jedan izrazito skeptičan tip teorija zavjera kojima Basham posvećuje posebnu pozornost. To su tzv. zlonamjerne globalne teorije zavjera koje u

pravilu uključuju zavjereničku interpretaciju uspostavljanja nekog oblika svjetskog poretka[31]. Totalna globalna teorija zavjere zamišlja današnji svijet kao pomno razrađenu obmanu. To je spletka neodgovornih, parazitirajućih elita moći prividno nepoznatih javnosti kojom se kontrolira politika, ekonomija, popularna ideologija, pop kultura a time i životi masa (ibid., 94.). Riječ je o potpuno makijavelističkom programu u kojem je demokracija samo dobro osmišljena podvala koju provode mediji, a političke ideologije su pomno konstruirane racionalizacije koje su zapravo nebitne (osim kao opsjene) za stvarno vladanje globalnom civilizacijom. Akademski svijet i njegova intelektualna sloboda je ništa više do diverzija u obliku labirinta, „kuća lišća“, namijenjena potencijalnim disidentima i protivnicima kako bi u njima potratili svoj život (ibid.) itd. No, kako god se nerealnim činio ovaj opis potpune kontrole svijeta, bitno je pitanje jesu li i parcijalnije zavjere na globalnoj razini uopće moguće? S obzirom na postojeću hijerarhičnu organiziranost civilizacije u kojoj su glavni nositelji moći nacionalne države i globalni korporacijski imperiji s enormnim institucionalnim, financijskim i tehnološkim resursima i znatnim netransparentnim mehanizmima, te izazovima u smislu političke moći, financijske dobiti i osobne realizacije, Basham smatra kako nikad nije bila veća apriorna vjerojatnost za različite globalne zavjere.

Osim toga, Basham nastoji pokazati kako niti jedan od osnovnih prigovora za njihovo racionalno prihvaćanje – a to su neopovrgljivost, nekontrolabilnost, pozivanje na vjerodostojnost javnih institucija i optužbe za paranoidnost – ne može poništiti vjerojatnost globalnih zavjera. U pogledu neopovrgljivosti u potpunosti preuzima prije spomenute Keeleyeve stavove, dok su sljedeća dva prigovora, nemogućnost uspješne kontrole kako zavjera ne bi bila otkrivena i opravdanost vjerovanja u mehanizme javnosti već prikazana u njegovoj kritici Keeleyevih postavki. Prigovoru za paranoidnost - kojim ćemo se baviti detaljnije u daljnjem dijelu ovog teksta – suprotstavlja se navodeći vlastitu raspravu, te već spomenute zabrinutosti teoretičara zavjera kao protu-primjere racionalnog promišljanja o vjerojatnosti globalnih teorija zavjera. Pri tom smatra da se motivi za teorije zavjera mogu racionalno opravdati u

[31] U slučaju ostalih, lokalnijih teorija zavjera, u kojima se akteri ne čine gotovo svemoćnima, ako bismo u zavjeru povjerovali, svakako bismo mogli pokušati nešto učiniti - razotkriti je i eventualno se izravno suprotstaviti zavjerenicima, možda organizirati protuzavjeru, ili joj se aktivno pridružiti ili pak pripomoći joj ne čineći ništa protiv nje, opravdano očekujući veću vjerojatnost uspjeha nego u slučaju globalnih teorija zavjera.

kontekstu današnjeg, izrazito hijerarhijskog i rutinski tajnovitog društva. Premda se zabrinutosti, kao i sadržaj takvih teorija zavjera mogu pokazati deplasiranima, za Bashama nema ništa u njima što je inherentno pretjerano ili iskrivljeno. Dakle, niti takve globalne teorije zavjera ne može se odbaciti u epistemičkom smislu, no smatra da ih je u svakodnevnom životu opravadno odbaciti s pragmatične strane jer je riječ o problemu koji je daleko izvan opsega mogućeg znanja i djelovanja većine ljudi (ibid., 104.). „Uzaludno slijeđenje zlonamjerne teorije zavjere čini ljude ogorčenima ili barem odvraćenima od onoga što je dobro i vrijedno u životu. Vrebati narastajuću imperijalnu tvorevinu globalne civilizacije i pitati se *što je iza svega toga?* ne vodi nas nikamo.“ (ibid., 74.) Također, sama ideja da tek nekolicina ima moć a da su svi ostali neumitno manipulirani od strane nevidljivih gospodara za današnji je svijet duboko ponižavajuća. Međutim, Basham smatra da se za takvim ležernim stavom ne mogu povoditi epistemologija i socio-politička filozofija kojima je zadatak utvrditi, između ostalog i to što bi moglo omogućiti detekciju i učinkovitu demontažu zlonamjernih globalnih zavjera. U sve teže predvidivoj budućnosti globalne civilizacije razvoj svjetskog političko-ekonomskog sistema čini ova pitanja još urgentnijima. Čak i ako ne vjerujemo da se nešto trenutno na tom planu zbiva, Basham smatra kako je opravdano pomisliti da bi u nekoj točci u budućnosti moglo biti pokušaja zlonamjerne globalne zavjere. Štoviše, uz iskustvo Hitlerovog Trećeg Reicha, potreba za prevencijom je očita. „Zašto strpljivo čekati da se najgori scenario realizira?“ (ibid., 104.). Povodeći se za načelom da spas demokratske države leži u budnosti građana ali time i potrebi omogućavanja građanskog nadzora, nužnim smatra promišljanje otvorenog društva na znatno višoj razini od dosadašnje. U tom su smislu za njega teoretičari zavjera (i lijeve i desne provenijencije) zapravo bliski ciljevima progresivne politike jer zahtijevaju da postojeće strukture vlasti prihvate puno višu razinu kontrole i utjecaja od strane građana. Mogućnost takvog javnog utjecaja na institucije koji bi značajno imunizirao globalno društvo protiv zlonamjernih zavjera, Basham smatra potencijalno revolucionarnim postignućem koje bi u krajnjoj liniji omogućilo napuštanje uvriježenosti tajnih vijeća, tajnih strategija i tajni gotovo svih društvenih institucija moći. Također, bavljenje prijetnjom globalne zavjere trebalo bi svakako izbjeći potrebu za protu-zavjerama, za „lovom na vještice“ tj. reakcije nalik

bezumnom Makartizmu, Staljinizmu i ostalim sličnim i ne baš rijetkim povijesnim primjerima.

Daljnje kritike neopravdanosti i skepticizma teorija zavjera

Sljedeći sudionik rasprave, kritičar Keeleyevih, ali i Clarkeovih postavki je David Coady. U svojem minucioznom čitanju ova dva autora, osim „dotjerivanja" njihove definicije teorije zavjere, Coady smatra da Keeley u svojim kritikama nedosljedno koristi atribut „neopravdane" teorije zavjera, te da se u najboljem i najdobrohotnijem smislu njegove postavke mogu shvatiti na sljedeći način: Prvo, da tek posjedovanje pet obilježja neopravdanih teorija zavjera čini neku zavjereničku interpretaciju istinskom teorijom zavjere u smislu kako se ona danas dominantno shvaća; i drugo, da je prema tako shvaćenim teorijama zavjera opravdano biti u određenoj mjeri skeptičan, ali ne ih odlučno odbacivati (ibid., 118.), jer se pokazuje da mogu biti točne i kad posjeduju spomenuta obilježja. Takva interpretacija neopravdanih teorija zavjera sukladna je njegovom nastojanju da se službene interpretacije ne nazivaju teorijama zavjera, bez obzira koliko upućivale na konspirativno ponašanje. To stajalište smatramo neopravdanim jer se time teorije zavjera svodi na fenomen subverzivnog mišljenja, tj. na poimanje vrlo blisko dominantnom intelektualističkom podcjenjivanju.

Nadalje, obama kritiziranim autorima Coady spočitava neisticanje razlike između *nastojanja* teorija zavjera da objasne više od prihvaćenih, nezavjereničkih teorija i njihova stvarnog uspjeha u takvom objašnjavanju. Štoviše, Coady tvrdi kako nije točna niti njihova postavka da teorije zavjera uvijek nastoje objasniti više od prihvaćenih, alternativnih teorija, odnosno, da i ove posljednje često objašnjavaju činjenice koje odstupaju od konkurentskih, teorija zavjera[32]. Ako ponekad teorije zavjera objašnjavaju više činjenica od prihvaćenih interpretacija tada to jednostavno može proizlaziti iz činjenice da se nitko drugi do teoretičari zavjera nisu u tolikoj mjeri bavili proučavanom temom.

---

[32] Ovdje Coady kao primjer uzima knjigu Geralda Posnera, *Case closed* koja zastupa službeno, nezavjereničko stajalište o atentatu na J. F. Kennedya i analizira podatke dobivene od više od 200 svjedoka.

Keeleyevu tezu o opasnosti zapadanja u radikalni skepticizam zbog zavjereničkog teoretiziranja Coady drži pretjeranom i ukazuje na razlike koje među njima postoje. Prvo, skepticizam ne mora podrazumijevati zavjeru. Primjerice, Decartesov zli demon toliko je moćan prevarant da nema potrebu za drugim zavjerenicima. Drugo, dok u teorije zavjera obično vjeruju oni koji ih koncipiraju, skeptične hipoteze najčešće nisu zastupane kao objašnjenja. Njihova je uloga u tome da nas izazovu da promislimo zašto bismo trebali preferirati uobičajeno shvaćanje svijeta umjesto onog koje nudi radikalno skeptična hipoteza (usp. ibid., 121.). Treće, kod teorije zavjere i skepticizma riječ je o osporavanju različitih izvora spoznajnog opravdanja. Dok radikalni skepticizam dovodi u pitanje vjeru u naša osjetila, teorija zavjere osporava vjeru u svjedočenje drugih, i to ne svih, nego samo onih ljudi koji nude suprotna objašnjenja, tj. za Coadya, najčešće onih na vlasti. Četvrto, sličnosti među njima mogu nas navesti da bi teorije zavjera trebalo odbaciti bez oklijevanja zbog istih razloga zbog kojih bi razumni ljudi odbacili skeptične hipoteze, barem kad su izvan nastave filozofije (ibid.). Međutim, čak i za revizioniste Holokausta ne postoje dokazi da su iracionalni skeptici već samo da iracionalno mrze Židove. Čak i kad bi Keeley tvrdio da njihovo mišljenje tek može ali i ne mora osvijestiti radikalni skepticizam to se ne bi moglo prihvatiti jer radikalni teoretičari zavjera ne nastoje potkopati vjerovanje kao takvo nego nastoje zamijeniti jedno uvjerenje drugim. Peto, i najvažnije, je li opravdano zavjereničko teoretiziranje kao izraz nepovjerenja u ljude na vlasti i institucije (jednako vrijedi i u suprotnom smjeru, op.a.) ovisi o tome kakvi su ljudi koji tvore kakve institucije vlasti. Tamo gdje ne postoje tendencije prema „jedinstvu državne vlasti“ i njene kontrole i zlouporabe medija, sveučilišta, vojske i civilnog društva, malo je razloga za sumnju u službene interpretacije.

Coadyeva kritika Clarkea odnosi se na implicitnu postavku da je opravdana *prima facie* skeptičnost intelektualaca prema teorijama zavjera zbog natprosječne sklonosti njihovih autora prema osnovnoj atribucijskoj pogrešci. Osim što, analizirajući jedan od najpoznatijih eksperimenata o ovom fenomenu[33], tvrdi da ne postoji dovoljno dokaza za osnovnu atribucijsku pogrešku, smatra da je samo

[33] Riječ je o eksperimentu J.M. Darleya i C.D. Batsona *From Jerusalem to Jeriho: A Study of Situational and Dispositional Variables in Helping Behavior*, Journal of Personality and Social Psychology (27., 1973.: 100. – 119.)

vjerovanje u ovaj fenomen paradoksalno. Oni koji tvrde da postoji raširena sklonost prema osnovnoj atribucijskoj pogrešci upravo sami čine takvu pogrešku (125.). Coady zapravo tvrdi kako je takvo objašnjenje - da ljudi općenito precjenjuju važnost dispozicija u svojim objašnjenjima ponašanja drugih ljudi - također dispozicijsko i što se više pozivamo na fenomen osnovne atribucijske pogreške to je više činimo.

Zadržimo se malo na ovom problemu i načinu na koji ga Coady shvaća. Na stranu što se fenomen osnovne atribucijske pogreške prije svega primjenjuje na procjenu ponašanja pojedinačnih osoba a ne većeg broja zavjerenika i odnosi se uglavnom na spontano a ne na promišljeno i pomno planirano ponašanje, što ga čini ograničeno primjenjivim na zavjereničko mišljenje. (To je naš osnovni prigovor Clarkeu, premda ne niječemo moguću povezanost sklonosti teorijama zavjera i osnovnoj atribucijskoj pogrešci, kojoj bi narav trebalo empirijski istražiti). Coady, međutim, zaboravlja (ili ne zna) da je osnovna atribucijska pogreška dijelom utemeljena na perceptivnoj udešenosti i tek prvi korak u procesu atribuiranja koji nije kulturalno univerzalan (vidi o tome više u Aronson, 2005.: 109. – 137.) pa se tako u teorijskim modelima rijetko koristi kao samostalno objašnjenje nekog ponašanja, a što Coady uzima zdravo za gotovo dovodeći je tako kao argument u paradoksalnu samo-poništavajuću poziciju, premda par redaka prije sam tvrdi kako je neadekvatno situacijsko objašnjenje bez dispozicijskog. Takvim postupkom on zapravo negira ne samo mogućnost ikakvog dispozicijskog zaključivanja, nego i onoga što je sam netom tvrdio. Možda je to najbolje shvatiti kao preuranjenu i privremenu gestu radikalnog skepticizma.

No, ove primjedbe ne umanjuju ostale Coadyeve kvalitetne zamjedbe i postavke. Na tragu isticanja važnosti situacijskih čimbenika, možda je najbolja ona kako je legitimnost zavjereničkog teoretiziranja izrazito ovisna o društvenom kontekstu (126.) u kojem posebnu važnost ima višestrukost i transparentnost mehanizama za prikupljanje i prenošenje informacija. To znači da se ne možemo nadati kako je moguće razlikovati opravdane od neopravdanih teorija zavjera samo na temelju njihova sadržaja (ibid.). No, stav prema teorijama zavjera ne treba proizlaziti isključivo iz prethodnih uvjerenja o vrsti društva u kakvom živimo. Stoga Coady zastupa, kako sam kaže, aristotelijanski pristup u kojem je intelektualna vrlina realizma zlatna sredina između mana naivnosti i paranoje, misaoni ekvilibrij između

službenih informacija i teorija zavjera, otvoren kako prema mogućnosti povjerenja u službene izvore, tako i prema opravdanim teorijama zavjera, što je stav u istome smjeru kao i Bashamov, ali načelno znatno manje skeptičan od njegovog učenog agnosticizma.

Jesu li onda teorije zavjera načelno intelektualno sumnjive?

Društveni kontekst zbivanja zavjera i opravdanost vjerovanja u njih proučava Charles Pigden, autor s početka ove rasprave s kojim je i dovodimo kraju. On smatra kako je sama ideja da su teorije zavjera same po sebi intelektualno sumnjive jedna od najopasnijih i najidiotskijih predrasuda koja sramoti demokratsku političku kulturu (usp. Pigden, u Coady, 2006.: 139.). Za njega je svaka iole povijesno i politički pismena osoba umnogome teoretičar zavjera, unatoč tome što mnogi „intelektualci", političari i politički komentatori nisu svjesni ove činjenice. Tu konstataciju temelji na brojnim primjerima koje bilježi povijest i gotovo svakodnevno spominju masovni mediji. Mnogo toga što nam oni prezentiraju nije moguće objasniti izvan zavjereničkog okvira interpretacije, i mnogo je teorija zavjera u koje se uopće ne sumnja, koje se prihvaćaju kao ispravno znanje. Ovdje Pigden domišlja britke primjere opravdanog vjerovanja u zavjere (koji funkcioniraju kad isključimo skepticizam prema izvorima informacija, op.a.). Kad bismo npr. zamislili da 9/11 nije plod zavjere Al-Quaede (uz sve moguće dodatne aktere koje im različite interpretacije pridodaju) to bi značilo da moramo pretpostaviti kako su se počinitelji sasvim slučajno okupili u avionima te im je iznenada i slučajno pala na pamet ideja da izvrše otmicu aviona i zabiju ih u Blizance, Bijelu kuću i Pentagon, uz pomoć drugih počinitelja s kojima se, po svoj prilici, nikada prije nisu susreli (ibid., 158.). Stoga, tvrdi Pigden, ako ne mislimo da su informacije medija vješto upakirana laž od početka do kraja, tada možemo slobodno reći za sebe da smo teoretičari zavjera. No, ako i mislimo da su njihove informacije potpuno neistinite također smo, teoretičari zavjera, samo znatno paranoidniji.

Nadalje, Pigden smatra da je povijest, kako je poznajemo iz originalnih dokumenata i zapisa najboljih povjesničara prožeta zavjerama. Mnogobrojni pučevi, atentati, otmice, masovna ubojstva, nezamisliva su bez pretpostavke o postojanju zavjere u njihovoj podlozi. Da su npr. planovi Bruta i Kasija, ili „Crne ruke" bili javni,

Cezar se ne bi pojavio u Senatu, ni Franz Ferdinand u Sarajevu, ili bi preventivno uhitili potencijalne ubojice. Holokaust je vrhovni primjer masovnog ubojstva planiranog i dijelom izvedenog u tajnosti[34]. Ako planirate ljude izložiti torturi pri ispitivanju, poželjno je da to učinite u tajnosti. To je razlog, smatra Pigden, zašto je program predsjednika Busha o „izvanrednom izručenju“ - po kojem je CIA ovlaštena otimati osumnjičene za terorizam i otpremati ih u druge zemlje gdje ih mogu nekažnjeno mučiti – zasnovan na još uvijek tajnoj uredbi (Pigden, 2006.: 162.). Korupcija također može biti stvar zavjere, kao i neka zbivanja u svakodnevnoj parlamentarnoj politici, kao što je smjenjivanje stranačkog vođe, gdje se prije ikakvog otvorenog poziva na smjenu dosta spletkari i tajno provjerava raspoloženje ostalih članova vodstva. U pogledu ukorijenjenosti zavjera u poslovnom svijetu, Pigden citira „Bogatstvo Naroda“ Adama Smitha iz 1776.: „Ljudi istih poslova malokad se susreću, čak i zbog zabave i razonode, osim zbog razgovora koji završava zavjerom protiv javnosti, ili nekom obmanom kako bi se podigle cijene...“ Stoga, smatra Pigden, kad bismo prihvatili uobičajeno mišljenje da u zavjere ne treba vjerovati niti ih istraživati, tada bismo morali zaključiti da je povijest trabunjanje. Dosljedno prihvaćanje tog epistemičkog načela vodi nas u besmislenu situaciju, čini mnoge dijelove povijesti nevjerojatnima i nespoznatljivima. To bi u krajnjem slučaju, smatra Pigden, osakatilo, i po svemu sudeći uništilo povijest kao intelektualnu disciplinu. Za ilustraciju besmisla dosljednosti takvog mišljenja uzima montirana suđenja u SSSR-u u drugoj polovici tridesetih: “Možemo prihvatiti da je 'desničarsko-trockistički blok' izveden pred sud 1938., ali si ne možemo dopustiti vjerovanje ni da su krivi niti nevini, jer u oba slučaja vjerovanje podrazumijeva zavjeru. (Ako su bili krivi tada je postojala izdajnička zavjera špijuna i propalica u srcu sovjetske države. Ako su bili nevini, tada je na stvari bila zavjera Staljina i suradnika koji su krivotvorili postojanje zavjere.)“ (ibid.). Po toj logici mogli bismo misliti da se II svjetski rat dogodio, ali ne i to da su se nacisti urotili kako bi ga prouzročili jer bi to bila teorija zavjere. Primjenom ovakvog misaonog eksperimenta na druge primjere dolazimo do potpuno apsurdne slike

[34] Premda je neobično pretpostaviti da je organizirano masovno ubijanje milijuna ljudi moguće izvesti u tajnosti, Pigden (2007.:223) upozorava kako niti Hanna Arendt - koju opisuje kao židovsku aktivistkinju s pasioniranim interesom za politiku i izrazito informiranu osobu – nije čula za Auschwitz do početka 1943., te sljedećih šest mjeseci to nije smatrala pouzdanom informacijom o programu masovnog istrebljenja. Što se tiče 'običnih' Nijemaca iz tog vremena razvidna je pogubnost kako naivnog nevjerovanja u zavjeru tako i zavjere šutnje.

povijesti. Štoviše, ako bismo prihvatili uobičajeno mišljenje kako ne trebamo vjerovati teorijama zavjera, ne bismo smjeli ovakve probleme ni istraživati jer svaki odgovor implicira ono u što nemamo pravo vjerovati. Ne samo u povijesti, nego i u svakodnevnoj interpretaciji događaja, te funkcioniranja pravosuđa, doveli bismo se u apsurdnu i ekstremno opasnu situaciju. Mogli bismo vjerovati u mrtva tijela i nestanak novca ali ne i u to da su ih eventualno uzrokovala zločinačka udruženja. To bi bila i politička katastrofa zbog imuniteta koji bi dobili kriminalci svih vrsta jer ne možemo kazniti ljude za zločine u koje nemamo pravo vjerovati niti ih istraživati (usp. Pigden, 2007.: 226.). Tada bi načelo da je *cijena slobode stalna budnost* bila samo prazna floskula i bili bismo službeno slijepi pred najozbiljnijim ugrozama demokratskog poretka.

Stoga možemo zaključiti da je uobičajeno mišljenje o teorijama zavjera pogrešno. Ako na to dokazi upućuju, imamo pravo kao racionalna bića ne samo istraživati ih nego i vjerovati u njih (usp. ibid.). Time smo došli na pozicije koje su sasvim suprotne od početnih, Popperovih stajališta. Otvoreno društvo ne može bez teorija zavjera, barem dok ne smisli bolji način upozorenja na opasnosti.

2.2. Teorija zavjere kao kritika

Posljednjim stajalištem otvorili smo mogućnost shvaćanja teoretičara zavjera kao pozornih društvenih kritičara koji nastoje zahvatiti „u dubinu stvari“, koji još uvijek djeluju sukladno s pravilima liberalno-demokratske javne sfere, premda se može činiti da su se odrekli javne uporabe vlastita razuma (usp. Heins, 2007.: 791.). Stoga bismo je mogli smatrati iščašenom kritičkom teorijom. Pitanje koje se ovdje nadaje jest koliko je i u kojem pogledu teorija zavjere slična kritičkoj teoriji, kako smo to već naznačili u uvodnoj definiciji ovog rada. Pobliže ćemo razmotriti različite aspekte njihove sličnosti.

U prvom redu, teorija zavjere slična je onome što Žižek (1994.:10) naziva kritikom ideologije „u-sebi“. Ovdje je ideologija shvaćena kao doktrina sačinjena od ideja, uvjerenja, koncepata itd. koja je namijenjena uvjeriti nas u svoju 'istinu', a koja zapravo služi nekakvom pritajenom partikularnom interesu moći. Oblik je ovakve kritike ideologije svojevrsno simptomatsko čitanje kojemu je cilj razabrati nedeklariranu pristranost zvaničnog teksta razmatranjem njegovih lomova, pukotina i omaški, npr. utvrditi kako „jednakost i sloboda“ partnera u tržišnoj razmjeni privilegira

vlasnika sredstava za proizvodnju (ibid.). Kao najvećeg predstavnika ove tradicije kritičkog mišljenja Žižek smatra Jürgena Habermasa za kojega je ideologija sistematski iskrivljena komunikacija, tekst u kojem se pretpostavlja da, pod utjecajem nedeklariranog interesa (za dominacijom, eksploatacijom itd.) postoji rascjep između „službenog“, javnog značenja teksta i njegove „stvarne“ namjere, tj. gdje postoji neiskazana napetost između eksplicitno izgovorenog sadržaja teksta i njegovih pragmatičnih pretpostavki. Prema Habermasovoj teoriji društvene akcije, u istu grupu skrivenih ili latentnih strategijskih akcija spada i manipulacija tj. svjesna prijevara koju (uz uvjet da je planira i/ili izvodi više aktera) možemo shvatiti kao oblik društvenog djelovanja koji kritizira teorija zavjere. Ono što je zajedničko teoriji zavjere i ovako shvaćenoj kritici ideologije su: pretpostavljeni rascjep, između deklariranog-javnog-obmanjujućeg i neiskazanog-tajnog-istinitog; interes za nedosljednosti, iskazan kroz odstupajuće činjenice, odnosno lomove, pukotine i omaške; te pretpostavka postojanja regulativnog ideala – neprisilne racionalne argumentacije kao standarda za usporedbu s iskrivljenom komunikacijom u slučaju ideologije, odnosno postizanja ideala (otvorenog) društva transparentnih procesa na čija odstupanja ukazuje teorija zavjere. Ono što ih razlikuje jest partikularizacija i antropomorfizacija koju izvodi teorija zavjere pripisujući skriveno i svjesno djelovanje zavjereničkoj grupi umjesto anonimnog sistema ideologije u kojem su procesima povrh i mimo svijesti njenih aktera ugrađene 'distorzije'. Pored ovih sličnosti i razlika u obilježjima, ova dva oblika kritike vrlo su bliska u smislu da se u teoriji zavjere mogu pojavljivati i elementi kritike ideologije kada se npr. nastoje objasniti izvori i kontekst zavjereničkih nastojanja, a unutar kritike ideologije mogu se pojaviti u zamišljenoj zavjereničkoj ulozi šire društvene skupine ili istaknuti predstavnici kao nositelji iste. Tamo gdje se spominju npr. interes, klasna svijest i otuđenje vrlo ih je lako izjednačiti s osobnim, osviještenim motivima i time kritiku ideologije, i društvenog poretka kojemu je ona potka, interpretirati kao teoriju zavjere. To se možda najbolje očituje u zavjereničkoj, pojednostavljenoj interpretaciji Marksove teorije kapitalističke eksploatacije radništva – gdje se razmjena radne snage za plaću ne shvaća kao izraz dominantnog sustava vjerovanja i praksi kapitalizma nego kao svjesna podvala vladajuće klase[35]; također

[35] Pipes (1997.:1982) smatra kako je u središtu lenjinističke ideologije teorija zavjere po kojoj se financijaši i tvorničari grupiraju kako bi nepravedno prisvojili bogatstvo putem niskih plaća radništva i

u globalnoj teoriji zavjere – gdje je cjelokupni sistem tj. svjetski poredak osmišljen, uspostavljen i „kapilarno“ upravljan od strane nevidljive, vladajuće elite[36].

Bliskost, zamjenjivost i udruženost kritike ideološkog sistema i teorije zavjere također su izražene i u poznatom konceptu kritičke teorije – *kulturnoj industriji*. Ona se čini kao prototip globalne teorije zavjere u kojoj anonimne mehanizme tržišta, obrazovanja, jezika itd. i medije u industriji zabave promišljeno koristi maglovito prikazana elita gangstera (prispodobljena s nacistima) radi vlastitih interesa dominacije nad većinom ljudi i održavanja statusa quo[37]. Riječ je o masovnoj obmani u kojoj su sredstva namijenjena prosvjećivanju iskorištena za umrtvljenje kreativnih potencijala i duhovno prepariranje većine ljudi[38]. Kulturna industrija ljude lišava otpora i odvikava od mišljenja te proizvodi amorfnu i podatnu masu otuđenih konformista[39]. Pri tome tvrdi da služi potrebama potrošača, no skriva način na koji

---

kontrole vlasti. Po toj teoriji, u kapitalističkim zemljama država predstavlja interese kapitala kojem pomaže podjarmljivanjem radničke klase, nudeći tajne subvencije korporacijama, stvarajući zakonske rupe za stvaranje kartela i pretakanjem poreznog novca u poslovni sektor. Ova se eksploatacija također proširuje na područje vanjske politike jer kapitalistička potreba za jeftinim sirovinama i radnom snagom, zajedno sa željom za monopolističkom kontrolom tržišta, vodi imperijalističke države u ekspanzionističke ratove.

[36] Melley (2002.: 60.) smatra kako se u retorici urote kao opasnost više ističe uspostavljen komunikacijski sustav tj. organizirani prostor ideja, diskurza i tehnika kojim manipuliraju agenti zavjere, nego li sami agenti. Također smatra da se zamišljanje zavjere kao širokog područja društvene kontrole naročito razvija nakon II svjetskog rata, potpomognuto razvojem masovnih medija.

[37] Za ilustraciju možemo upotrijebiti sljedeće citate iz *Kulturne industrije* (Horkheimer i Adorno, 1989.): “Tajna je danas otkrivena. Iako je planiranje mehanizama posredstvom onih koji pružaju podatke, posredstvom kulturne industrije, njoj samoj nametnuto silom teže društva koje je unatoč čitavoj racionalizaciji iracionalno, sudbonosna se tendencija u svom prolaženju kroz sve agenture posla ipak pretvara u lukavu namjeru. Potrošači ne mogu klasificirati ništa što ne bi već unaprijed bilo klasificirano u shematizmu produkcije.“(130.), „Moćnici u kulturnim agenturama, bez obzira na to da li proizlaze iz konfekcije ili koledža, usuglašeni toliko koliko je to uopće moguće za menadžere, već su odavno sanirali i racionalizirali objektivni duh. Čini se kao da je neko sveprisutno nadleštvo pregledalo materijal i sastavilo mjerodavni katalog kulturnih dobara u koji se sažeto navode serije koje se mogu isporučiti.“ (140.), „Obmana se izvršuje indirektno preko profita udruženih tvorničara sapuna i automobila čijim se novcem (radio) stanice uzdržavaju i naravno preko povećanog prometa elektroindustrije kao proizvođača prijemnika.“(164.), „U totalnom uvlačenju kulturnih proizvoda u robnu sferu radio uopće odustaje od toga da svoje kulturne proizvode prodaje kao robu. A u Americi od publike ne traži nikakvu pretplatu. Time zadobija pretvornu formu nezainteresiranog, nadpartijskog autoriteta koja je kao salivena za fašizam....Nacionalsocijalisti su sami znali da je radio dao oblik njihovoj stvari kao što je to za reformaciju učinila tiskarska preša. Metafizička karizma vođe...pokazala se na kraju kao puka sveprisutnost njegovih govora na radiju, koja demonski parodira sveprisutnost božanskog duha.“ (164.)

[38] Ekstenzija ove ideje razrađena je u filmu Matrix (1999.) koji se može interpretirati u smislu da se sam sustav kontrole oteo kontroli ljudi i prešao u „ruke“ inteligentnih strojeva koji predstavljaju vrhunsko ostvarenje instrumentalnog uma. Film također predstavlja i ultimativnu realizaciju fantazme radikalnog skepticizma.

[39] Ova ideja slikovito je prikazana u spotu Pink Floyda „Another Brick in The Wall“ iz 1979. godine.

standardizira te potrebe manipulirajući njihovim željama upravo za onim što proizvodi.

Također, u koncept kulturne industrije ugrađene su, kao nedovršena teorija, ideje Maxa Horkheimera o reketu (eng. *racket*), odnosno organiziranom kriminalu kao kritičkoj teoriji o zavjerama u kapitalizmu. Ovaj pojam, preuzet iz američke kolokvijalne upotrebe, Horkheimer i Adorno u *Dijalektici prosvjetiteljstva* upotrebljavaju kao sinonim za klike, gangsterske bande i druge slične zločinačke organizacije koje djeluju tako da pružaju zaštitu vlastitim pripadnicima te nastoje izigrati tržišne procese protupravnim prisvajanjem prihoda i obmanjivanjem javnosti (usp. Heins, 2007.: 792.). Horkheimer ih ne shvaća kao ostatke predmodernih vremena, već kao osnovno načelo vladanja u modernim društvima (Horkheimer, 1985. u Heins, 2007.: 792). Doslovno shvaćene kao zavjereničke grupe, one simboliziraju ustrajnost odnosa zasnovanih na osobnim vezama i lojalnostima u srži navodno anonimnih sistema prava, politike, ekonomije, znanosti itd. U pesimističkoj maniri ovog autora, reketarske klike također su izraz povijesnog propadanja. Po njemu, središnje institucije modernog društva sklone su nazadovati prema srednjovjekovnim počecima europske modernosti kada su ljudi tražili povlastice i zaštitu od vanjskih vlasti osnivanjem novih gradova ili drugih korporativnih entiteta putem kolektivnih zavjeta, te dok su zaštitne rente još uvijek bile glavni izvor profita za ugovaratelje. Današnje su reketarske klike (odnosno u vrijeme kad to Horkheimer piše, dakle 40-ih godina 20-og stoljeća), zbog nedostatka ikakvog etosa ili obećanja društvenog napretka, tek njihov degenerirani izdanak. Nadalje, uz dezintegracijske socijetalne učinke ovakvog konspirativnog ponašanja, Horkheimer ukazuje i na svojevrsnu centralizaciju moći te porast broja i koordinacije reketarskih klika koje nadilaze granice erodirane nacionalne države. Dok se s jedne strane vode logikom grabeža, različite grupe – političari, menadžeri, doktori, sindikalne vođe, akademski građani itd. – s druge strane istovremeno usko surađuju. Pri tome, reketarenje integrira i reducira ostatak društva na mravolika 'fiziološka individualna bića' i poslušne objekte 'manipulacije' (ibid.). Heins smatra kako ovakva teorija nepogrešivo podsjeća na zavjereničko mišljenje, zamišljajući društvo u kojem je malo toga prepušteno slučaju, sve je međusobno povezano i ništa se ne čini kako izgleda. Teorija je, dakle, zamišljena kao pokušaj otkrivanja koordinata zavjereničkih mreža tj.

prožeta upravo onakvim mišljenjem koje nastoji kritizirati. No, teorija reketa ostala je nedovršena i uglavnom raštrkana po različitim spisima. Heins (ibid.) joj prigovara jer moć svodi na djelovanje zavjereničkih družbi, a Horkheimeru to što je pitanje istinitosti ove teorije odvojio od bilo kakvog zamislivog empirijskog dokaza. Premda je u naslijeđe ostavio elemente kritičke teorije o zavjerama, izdvajajući ih od kritičkih primjedbi svojim anti-falsifikacionističkim stavom, učinio je da teorija reketa poprimi još jedno obilježje teorija zavjera.

Nadalje, uz „zaposjednutost“, u kritičkoj teoriji je prisutno i „odagnavanje“ teorije zavjere, koje će imati znatne posljedice na njeno današnje uobičajeno shvaćanje. Drugim riječima, osim sličnosti s teorijom zavjere, kritička teorija također se bavila njome kao eksplicitnim predmetom istraživanja. Riječ je o radu Franza Neumanna, prije svega u tekstu „Strah i Politika“, objavljenom 1957. godine, koji vjerovanje u teorije zavjera vidi kao posljedicu alijenacije. Ukratko, da bi ljudi povjerovali u postojanje mračnih snaga koje rade na ostvarenju tajnog ovladavanja svijetom moraju se osjećati otuđenima od tog svijeta – koji se u tom slučaju doživljava kao besmislen uz prateći osjećaj vlastite nemoći (usp. Heins, 2007.:795.). Dakle, niti išta ima smisla, niti je moguće išta učiniti da bi se svijet i vlastiti položaj u njemu poboljšao. Da bi objasnio što je uzrok otuđenju, Neumann ga razlaže u tri sloja: psihološki, društveni i politički. Za prvi sloj primjenjuje Freudovu psihoanalitičku postavku da svako društvo potiskuje zadovoljavanje libidinoznih poriva tj. ograničava i uskraćuje realizaciju načela užitka, što dovodi do otuđenja ega od dinamike poriva. K tome, s industrijskim društvom pojavljuje se još jedan sloj otuđenja – otuđenje od rada – proizvedeno monotonim, zaglupljujućim poslom i vrijednostima buržoaskog društva, što, posebno srednju klasu, čini podložnom cezarizmu tj. regresivnom identificiranju s autoritarnim političkim vođama koje podrazumijeva povratak hordi i gubljenje ega. Osim toga, u situaciji tržišnog natjecanja raste strah od statusne degradacije i mnogobrojni oblici tjeskobe proganjanja, koje pojačavaju autoritarne vođe putem različitih teorija zavjera. Upravo su teorije zavjera kao specifične slike povijesti, kojima se služe vođe i mase, za Neumanna, prvi indikator cezarističkog odnosa vođe i sljedbenika. Uzrok vlastite nesretnosti pripisuje se urotnicima a osjećaj gubitka mogućnosti utjecaja pojačan je zamišljanjem pretjerane intencionalnosti zastrašujućih zakulisnih aktera. Teorija zavjere transformira „realni strah koji nastaje

ratom, nevoljom, glađu, anarhijom u neurotički strah, a strah treba biti nadvladan pomoću identificiranja s vođom-demagogom, totalnim odricanjem ega na korist vođe i njegove klike kojih istinski interesi ne moraju biti nužno podudarni interesima masa.“ (Neumann, 1992.:238-239). Prema Neumannu, ovakve afektivne tendencije postupno onemogućuju građane u samostalnom mišljenju i aktivnom uključenju u javni život zajednice. Time tjeskoba napaja treći sloj - političku alijenaciju tj. svjesno odbacivanje cjelokupnog političkog sistema koji se iskazuje kao politička apatija jer pojedinac ne vidi mogućnost ikakve promjene sistema putem vlastita truda. To dovodi do parcijalnog paraliziranja države i otvara put cezarističkom pokretu koji prezire pravila igre i institucionalizira strah, na najgori mogući način realiziran u njemačkom nacizmu.

Dakle, po Neumannu, mehanizam otuđenja je svojevrsni zloćudni ciklus u kojem nemogućnosti smislenog sudjelovanja dovodi do apatije, rastuća apatija do konsolidacije neprovidne vladavine elite, takav elitizam do širenja zavjereničkog mišljenja, a ono do još veće apatičnosti (usp. Heins 2007.:795.).

Primjenjujući sličan okvir interpretacije, ulogu teorije zavjere u totalitarnim poretcima podrobno je obradila Hannah Arendt. Ona naglašava atomizaciju društva i otuđenje čovjeka mase (koji je sklon bijegu u sumanutu konzistentnost) kao pogodne osnove i obilježja totalitarnih pokreta. Također ističe upotrebu nasilja, propagande i indoktrinacije od strane totalitarne vlasti, s istaknutim načelom nepogrešivosti vođe, samoispunjavajućih proročanstava i drugih metoda totalitarne propagande, putem kojih se u svrhu manipulacije izmišljalo teorije zavjera. Premda se u zamišljanjima svjetske zavjere pojavljuju u različitim oblicima, najistaknutiji likovi neprijatelja bile su nevine žrtve ovih totalitarnih poredaka - Židovi u nacističkoj Njemačkoj, odnosno 'objektivni neprijatelji' u Sovjetskom Savezu. Organizirajući se po uzoru na tajna društva da bi realizirali zavjeru protiv zamišljenih zavjera, odnosno, pripremajući se za osvajanje svjetske vlasti, ovi su totalitarni režimi sažimali svoje ideje u vizije ostvarenja zajednica apsolutne jednakosti, prvi u obliku narodne zajednice (Volksgemeinschaft) a drugi u obliku komunističkog besklasnog društva.

Ovakva poimanja teorije zavjere izvršila su odlučni utjecaj na američku historiografiju koja ih je shvaćala kao izraz političke patologije demokratskog poretka – što je danas jedno od dominantnih shvaćanja uloge teorija zavjera.

2.3. Teorija zavjere kao politička patologija

Poznato predavanje iz 1963. godine, „Paranoidni stil u američkoj politici“, Richarda Hofstadtera, istaknutog predstavnika „konsenzusne škole“ povijesti i „pluralističke“ političke znanosti[40], na najbolji način ocrtava shvaćanje teorija zavjera kao izraza političke paranoidnosti – patologije kojoj podliježu oni koji ne podržavaju pluralistički konsenzus američkog društva. Ova tema zaokupljala je spomenute grupe znanstvenika u sklopu proučavanja straha od subverzija, anti-politike u Americi itd., u kontekstu uspona „Nove američke desnice“ u vrijeme McCartya, Goldwatera kao i u vrijeme pojave reakcionarnih grupa kao što je npr. John Birch Society (usp. Fenster, 1999.:3.). U međuvremenu je takav pristup, posebice u SAD-u, postao uobičajen način označavanja interpretacija koje se suprotstavljaju službenim objašnjenjima, odnosno, preuzeo je funkciju etikete.

U eseju nastalom na temelju spomenutog predavanja Hofstadter vjerovanje u teorije zavjera objašnjava kao *paranoidni stil mišljenja* „ne uvijek vezan uz desnu afilijaciju, s dugom i raznolikom poviješću“[41], tako nazvan „jednostavno zbog toga što niti jedna druga riječ ne može primjereno evocirati kvalitete gorljivog pretjerivanja, sumnjičavosti i zavjereničkog fantaziranja koje imam na umu.“ (Hofstadter, 1965.:3.) Pri tome se ograđuje od kliničke uporabe ovoga pojma, smatrajući paranoidni stil mišljenja značajnim upravo zbog toga što se javlja kod normalnih ljudi. Međutim, ne odustaje od pejorativnog značenja pojma jer, po njegovom mišljenju, takav stil ima veću sklonost prema lošim nego prema dobrim ciljevima. Riječ je dakle o svojevrsnom pogledu na svijet i samo-izražavanju u kojem središnju ulogu ima doživljaj proganjanja, sročen i „sistematiziran u grandioznim teorijama zavjera“ (4.) u kojima se zamišlja da su zavjereničke snage - umjesto protiv pojedinačne osobe (kako je to u kliničkoj paranoji) – usmjerene protiv širih skupina kao što su nacije i kulture te načini života tj. tradicije. Potpuni je trijumf paranoidni stil doživio u nacističkoj Njemačkoj i uobičajeni je sastojak fašizma i „frustriranih nacionalizama“, no „moguće ga je često uočiti i u ljevičarskom tisku“ (7.), a u juridičkom obliku tijekom

[40] Iscrpan prikaz ova dva srodna pravca u američkoj društvenoj znanosti vidi u Fenster (1999.), posebice str. 4. - 10.

[41] Da bi ilustrirao ponavljajuće teme paranoidnog stila karakteristične kako za SAD, tako i Europu, Hofstadter se poziva na analizirani esej „Strah i politika“ Franza Neumanna.

Staljinovih čistki, dok je u Americi, smatra Hofstadter, bio preferirani stil ne toliko snažnih, ali ne rijetkih pokreta.

Razmotrimo ovaj pristup. Fenster smatra da je za prikladno razumijevanje Hofstadterovog pojma političke paranoje potrebno poći od njegova isticanja važnosti popularnih aspekata politike kao i kompleksnosti konkurentskih interesa uključenih u politički proces. Popularni aspekti odnose se na politiku simbola i rituala, koja sadrži zvučnu i pojednostavljenu retoriku javnosti i masovno ponašanje, izražene najjasnije u populističkim pokretima. Takva politika jest integralni dio američke povijesti, ali je, po Hofstadteru opasna i uvelike se iskazuje u iracionalnom obliku. Umjesto komunikacije putem transparentnih iskaza politike interesa, koji bi trebali dominirati predstavničkom demokracijom, „patološka“ retorika komunicira kao „stil“ (11.), kojemu je bitan „način na koji se vjeruje i zastupa ideje a ne istinitost ili lažnost njihova sadržaja“ (ibid.). Osim forme, Hofstadter prigovara i sadržaju paranoidnog političkog diskurza, odnosno njegovoj transformaciji pod utjecajem stila. Slično kao Neumann i Arendt, razlikuje zrno istine koje teorije zavjera mogu sadržavati od apokaliptičnog i apsolutističkog okvira u kojem se pojavljuju. U tom smislu, Hofstadter podrazumijeva postojanje „kontinuuma između prikladne politike i patologije, kao i između opravdane, ili barem shvatljive predrasude i straha - te izraza predrasuda i straha iznad ograničenja legitimne politike.“ (ibid.). Dakle, uobičajena podozrivost, nepovjerenje, neslaganje, grupne homogenizacije uslijed straha itd., koji mogu odražavati kontekst i specifični sadržaj potencijalno legitimnih problema, uporabom paranoidnog stila mobiliziraju se do te mjere da se transformiraju u iracionalnu retoriku koja vodi u pogubne sukobe, neprimjerene i suprotstavljene poželjnom, funkcionalnom sistemu kompromisa, konsenzusa i pragmatičnosti. U ovakvom je poimanju uloge teorija zavjera opet na djelu spomenuta kritika ideologije „u-sebi“ koja zamišlja mogućnost rješavanja političkih problema iz neutralne, racionalno-objektivističke pozicije te nastoji odagnati i poništiti njihovo ideološko transformiranje koje se provodi kroz specifičan, paranoidni stil.

Povijesni kontekst ovakvog poimanja teorije zavjere uključuje uspon masovnog društva kao i iskustvo Hladnog rata. Za Hofstadtera je proizvodnja i uporaba paranoidnog stila paralelna s proizvodnjom i potrošnjom robne masovne kulture i pokazatelj slabe obrazovanosti u vrijednostima politike (usp. Fenster,

1999.:15.). Kulturna industrija, proizvodeći „čovjeka mase“, koji projicira privatne probleme i osobne emocije u javnost, također ima ulogu prijetnje idealnom poretku dolične politike, prvenstveno jer svojim djelovanjem potire granicu između elitne i pučke kulture, prihvatljivog i neprihvatljivog, racionalnog i iracionalnog, normalnog i patološkog, pri čemu su prvi članovi para označitelji onoga što se pretpostavljaju kao kvalitete pluralističkog konsenzusa američkog tradicionalnog društva.

U kontekstu Hladnog rata - koji je kao objekte strahova uključivao kako vanjske neprijatelje utjelovljene prvenstveno u Sovjetskom Savezu, tako i unutarnje „komunističke infiltrate“, strah od kojih je Hofstadter označio kao Makartističku patološku projekciju - koncept paranoidnog stila se, po Fensteru, može također tumačiti kao paralelni fenomen projekcije straha, ali prema drugom objektu. Riječ je o Hofstadterovom strahu od masovne kulture kao unutarnjem dezintegratoru poretka. U strahu od propadanja američke politike i kulture zbog navale poslijeratnih tehnoloških i društvenih promjena, Hofstadter, njegovi suvremenici i njegovi sljedbenici uspostavili su pojam patološkog političkog Drugog kao onog koji spada izvan granica (prihvatljivog) političkog diskurza. (18.) Naglašavajući ulogu nesvjesnih motiva i „statusne tjeskobe“, označili su devijantnima i opasnima čak i one grupe ljudi čiji su ciljevi bili ispravljanje nepravdi i participacija u političkim pokretima po prvi puta u povijesti[42]. Time su povjesničari konsenzusne škole uspostavili konzervativni okvir kojim se vrijednosti establišmenta označavaju kao normalne a svi oni koji su im suprotstavljeni, po sili ili po izboru, proglašavaju se patološkima i time politički isključenima. Osim toga, stvorili su snažno retoričko sredstvo ušutkavanja protivnika koje se poziva na medicinsko-psihoanalitičku terminologiju, a u političke svrhe može služiti kao izgovor za zanemarivanje, demonizaciju i potiskivanje različitih protivnika. Također, fetišizacija konsenzusa općenito vodi k trivijalizaciji političkog konflikta i depolitizaciji politike.

Hofstadterovo uspostavljanje teorije zavjere kao strategije interpersonalnog isključivanja kritizirali su Husting i Orr (2007.). Premda se ograđuje od napada *ad hominem* i tvrdi kako mu je cilj označiti paranoidni stil a ne tip ličnosti koji bi se njime izražavao, opisi kojima se Hofstadter služi iskazuju procjenu osobne, moralne i intelektualne kompetencije pojedinaca. Ovi autori demantiraju Hofstadtera njegovim

[42] Ovdje se misli prvenstveno na američku Populističku stranku s kraja 19. stoljeća.

vlastitim citatima u kojima se navodi kako su oni koji se služe teorijama zavjera „usijane glave“ (1964.:77.), koji čine „svojstvene paranoidne skokove u fantaziju“ (1965.:11.). „Militantni i sumnjičavi umovi ove vrste“ izražavaju „opsesiju sa zavjerom“ (14.), „apokaliptičnu i apsolutističku predodžbu u kojem se nasilnost... uobičajeno iskazuje“ (17.), „izražavaju tjeskobu kao da žive u posljednje dane“ (30.), te kao da „konstantno žive u vrijeme preokreta“ itd. Tome dakako doprinose objašnjenja putem klasičnog psihoanalitičkog vokabulara koji prvenstveno upućuju na osobu a tek onda na stil. Dakle, Hofstadter pojednostavljeno izjednačava pojmove zavjera, paranoja i iracionalnost te zamjenjuje opisivanje aktivnosti s klasificiranjem osoba. Čak i na reklamnom tekstu izdanja iz 1997. piše kako Hofstadterova knjiga definira obilježja moralnog karaktera onih koji prihvaćaju teorije zavjera: oni su ekscentrici ili luđaci ili njihovi sljedbenici (Husting i Orr, 2007.:140.). Nadalje, isti navode cijeli niz autora koji prihvaćaju ovo određenje kroz koje se provlači pretpostavka kako oni koji vjeruju u zavjere posjeduju slab karakter koji ih čini lakovjernima i podložnima paranoji, ili su neznalice, ako ne maloumni, te posjeduju premalo samosvijesti i neovisnosti – „čime je uspostavljeno diskurzivno sredstvo za delegitimaciju, koje omogućuje svom korisniku da tvrdnje i osobu koja ih iznosi odredi kao krajnje problematične.“ (ibid.).

Fenster (1999.) pak, posvećuje gotovo cijelo poglavlje knjige kako bi ukazao na posljedice primjene Hofstadterove koncepcije u američkoj politici – na primjeru odnosa federalne vlasti prema usponu i opasnostima od ekstremno desničarskog milicijskog pokreta u SAD-u[43]. Kroz analizu poznatog saslušanja u pododboru Senata o privatnim milicijama nakon bombaškog napada u Oklahoma Cityju, Fenster uvjerljivo pokazuje kako diskurzivni aparat „patologije“ - koji se uspostavlja u pojmovlju temeljnog konflikta između racionalnih struktura i procedura američkog političkog i sudbenog postupka s jedne, i fundamentalno iracionalnih milicija s druge strane - ograničava političku analizu na pojednostavljeno označavanje pokreta u

[43] Riječ je o ultra-desničarskom političkom i vojnom pokretu koji se razvio tijekom 80-ih i 90-ih godina 20-og stoljeća u SAD-u. Pokret je sastavljen kao konglomerat labavo povezanih malih grupa koje povezuje, pored ostalog, ideja suprotstavljanja „Novom svjetskom poretku“, tzv. projektu međunarodne zavjereničke elite koji preko federalne vlade SAD-a nastoji pokoriti prvo Amerikance. Prvi je korak oduzimanje privatnog oružja a zatim nametanje globalne totalitarne države. Ovaj pokret je utemeljen na tradiciji lokalne i civilne kontrole i sumnjičavosti prema centraliziranoj federalnoj vlasti, posebno izražene s usponom neoliberalizma. Neki dijelovi pokreta također baštine neslavnu tradiciju američkog bjelačkog rasizma, posebice Ku Klux Klana. Premda mu utjecaj pada nakon 1996. godine, pokret je još uvijek aktivan, posebice na Srednjem Zapadu.

krajnjem slučaju kao terorističkog. Osim toga, političku reakciju vlasti reducira na strategije obuzdavanja, održavanja reda, donošenja zakonskih ograničenja itd., odnosno, na zahtjeve za većim disciplinarnim nadzorom i kontrolom – čime eliminira mogućnost razumijevanja uvjeta uspona ovog populističkog pokreta ili reartikulaciju specifičnih elemenata njegova diskurza (usp.: 23.). Takav odnos produbljuje međusobno nerazumijevanje i „može voditi daljnjoj militarizaciji sukoba između još osnaženije državne disciplinarne mašinerije i marginalnih, dobro naoružanih grupa, a time ostvariti njihove međusobne strahove.“ (51.).

Ovime završavamo poglavlje koje je nastojalo prikazati i kritizirati one pristupe koji su teorije zavjera „gledale s visoka“, prikazujući ih kao logičku pogrešku ili kao političku patologiju, u nekim slučajevima izražavajući slično zavjereničko mišljenje. Ovi pristupi imaju znatnu vrijednost u ukazivanju na pogubne posljedice krajnjih oblika zavjereničkog mišljenja, tj. kada se ono pojavljuje u stereotipnom obliku s destruktivnim političkim potencijalom. Međutim, ovi pristupi propuštaju analizirati koliko je zavjereničko mišljenje prisutno u svakodnevnom oblikovanju političke zbilje. Osim toga, protjerivanjem teorija zavjera na marginu političkog diskurza ovi su se pristupi doveli u situaciju da imitiraju ono što čini teorija zavjere – definiranje neprijatelja. Time su došli u slijepu ulicu mimikrije.

No, vrijednost kritiziranih pristupa očituje se također u naznačavanju uvjeta pojavljivanja teorija zavjera, što je naša sljedeća tema.

3. Uvjeti pojavljivanja teorija zavjera

S ciljem da podrobnije i sistematičnije odredimo različite uvjete koji dovode do pojave teorija zavjera, u ovom ćemo poglavlju prvo, dijelom na tragu prethodnih razmatranja, odrediti opći i povijesni kontekst pojavljivanja zavjereničkog mišljenja, njegove prethodnice i makro-uvjete mogućnosti njegovog sadašnjeg oblika. Nakon toga analiziramo mikro-situacijske uvjete koji dovode do zavjereničkog mišljenja na razini pojedinačne svijesti, sagledane kroz jedan noviji pristup u socio-psihologijskim istraživanjima atribuiranja.

3.1. Makro-povijesni uvjeti pojavljivanja teorija zavjera

Vjerovanje u teorije zavjera i, sukladno tome, način njihova djelovanja, ovisi kako o mjestu s kojeg se izgovaraju i akterima koji ih izgovaraju, ali i o drugim uvjetima koji potiču njihovo pojavljivanje. Kada govorimo o makro-povijesnim uvjetima pojavljivanja teorija zavjera, svi se autori slažu kako su *društvene krize* uvijek bile plodno tlo za proizvodnju ovakvog tipa interpretacije, koja je svoj sadržaj i formu mijenjala tijekom povijesti, ovisno o dominantnom kulturalnom imaginariju. Ovako pojmljena teorija zavjere je univerzalan povijesni fenomen tj. dio obrasca kolektivnog reagiranja na situaciju ugroze i može se teorijski razložiti u socio-psihološkom smislu npr. putem teorije o društvenim predodžbama (Moscovici, 1987.; Groh, 1987.; Wagner, 1999.). Najkraće rečeno, da bi se izrazila neka teorija zavjera potrebna je neka iznenadna situacija koja ima funkciju *okidača* kao što su prevrati, ekonomske krize, slabi usjevi, glad, epidemije itd. koje vode prema *krizi svijesti* u kojoj se svijet čini izbačenim iz ravnoteže ili okrenutim naglavce. Sljedeći korak je *potraga za objašnjenjima* tj. za time što ili (češće) tko je odgovoran za nastalu nevolju, koja mogu varirati ovisno o dominantnom povijesnom okviru interpretacije, a rezultiraju u svojevrsnom procesu usidravanja, metaforizacije i konkretiziranja slike podmuklih neprijatelja koje je potrebno pobijediti i/ili eliminirati.

U istraživanju kulturno-političkih oblika pojavljivanja ovog fenomena, različiti autori (npr. Groh, 1987.; Pipes, 1997.) prate transformaciju određenih teorija zavjera na prostoru Europe i SAD-a, počevši uglavnom od srednjovjekovnih ideja o dijaboličnim zavjerama Židova, vještica i heretika protiv Kršćanstva. Teorije zavjera usmjerene na ove tri grupe javljaju se posebice kao reakcija na velike epidemije kuge u 14. stoljeću, ali i zbog sve ugroženijeg statusa Crkve. No, još sredinom 12. stoljeća Židove se smatralo grupom koja se urotila sa Sotonom na štetu Kršćanstva, izazivajući patnje, nesreće i bolesti. Posebno istaknuta bila je optužba za ritualno ubijanje kršćanske djece, oskvrnjivanje i uništavanje kršćanskih religijskih predmeta kao što su križ, hostija itd. Takav je „model“ reagiranja prvenstveno razvijen unutar narodne kulture, dok su svećenstvo i svjetovna vlast znali varirati u svom stavu. Ponekad su ohrabrivali mržnju prema Židovima, koja je tada završavala obično u pogromima, a ponekad su ih, uglavnom uzaludno, nastojali zaštititi od ubijanja i proganjanja. Reakcije na prvi val kuge u Europi 1347./48. godine u potpunosti je

sukladna s prikazanim teorijskim modelom. Od pogroma im nisu pomogle niti činjenica da su Židovi u podjednakoj mjeri bili zahvaćeni kugom, kao ni to da ih je Papa Clement VI zaštitio u Papinskoj Buli 1348. Groh (1987.:16.) navodi kako su progoni Židova, zajedno s prethodnim progonima heretika u 13. stoljeću uvjeti bez kojih se ne može razumjeti kasnije progone vještica u kasnom Srednjem vijeku i ranom Modernom razdoblju. Kasniji progoni u velikoj mjeri preuzimaju imaginarij neprijatelja od svojih preteča. Autor razlaže razvoj ovog obrasca poimanja preko ideja Tome Akvinskog, prije kojeg je vjerovanje u vještice u Crkvi smatrano praznovjerjem, zatim Papinske Bule „Super illus“ iz 1326. koja je izjednačila vradžbine s herezom te naložila Inkviziciji njihov progon. Paradigmatska elaboracija i sistematizacija slike vještica u knjizi *Malleus Maleficarum* (1486.) sačinjava: pakt s Vragom, upotpunjen spolnim odnosom, putem kojeg se stječe destruktivna magija protiv ljudi i životinja, uz sudjelovanje u vještičjim orgijama – koji su izravan napad na poredak Crkve, Društva i Prirode (17.). Posebnu važnost ova slika dobiva u primjeni Augustinove koncepcije o Dva kraljevstva, gdje Vrag kao prototip zavjerenika nastoji uz pomoć vještica ponovno preuzeti izgubljeno kraljevstvo Božje. „Znanstvenu“ reviziju knjige *Malleus Maleficarum* napisao je Jean Bodin 1580. godine (*Demonomanie des Sorcies*) koja je potaknula na još jače progone s vrhuncem u 1630. godini, kada je vladalo svojevrsno opsadno stanje. Ono zatim od sredine 17. st. prerasta u sve veći skepticizam prema dijaboličnoj zavjeri, potpomognuto velikim gubitkom stanovništva u Tridesetogodišnjem ratu. U tom su razdoblju visoki sudovi i više rangirano svećenstvo imali glavnu ulogu u odbacivanju mnogih optužbi. (19.)

Iz okvira kršćanske metafizike, u 17. i posebno u 18. stoljeću, pod utjecajem prosvjetiteljstva i razvoja tržišne ekonomije, teorije zavjera će se transformirati u sekularizirane, svjetovne teorije izražene u seljačkim pobunama i „pobunama gladnih“. Svođenje seljačkih pobuna od strane vlasti na spletke seoskih kolovođa, Groh (21.) drži funkcionalnom interpretacijom u interesu vladara jer u statičnoj ekonomiji tog doba ona ne ugrožava glavni izvor proizvodnje – ljude – izuzimajući od krivnje većinu pobunjenika, a kažnjavanjem kolovođa odvraća prve od daljnjih pobuna. Pobune gladnih u 18. stoljeću, u Francuskoj i drugim europskim državama, reakcije su na pretpostavljene zavjere oko određenja cijena hrane. Riječ je o ideji kako su utjecajni ljudi skrili zalihe usjeva ili ih izvezili, povećavajući time cijene i profit,

što za posljedicu ima izlaganje gladi većeg dijela stanovništva. Za nastanak ove teorije zavjere Groh (22.) smatra posebno bitnim: ekspanziju državne administracije i njeno često uplitanje u svakodnevni život, što ju je činilo sveprisutnom i svemoćnom; klijentelistički sistem *Ancien Regime*-a; komercijalizaciju trgovine i tendencije prepuštanja tržištu određivanja cijena hrane, što ih čini podložnim utjecaju „udaljenih okolnosti“, a to znači da fluktuacije u cijeni potrošači ne mogu više povezati s vremenskim, sezonskim, ratnim i drugim prilikama. Takav nestanak vidljivih dokaza o faktorima koji utječu na cijenu, uz sveprisutnu državu koja se smatrala jamcem opstojnosti svojih podanika, zamijenjeni su tezom o zavjeri bogatih i moćnih protiv siromašnih. U konačnici će to dovesti do gubitka legitimiteta starog režima i biti jedan od glavnih poticaja Francuske revolucije.

Zavjerenički diskurz kulminira u interpretacijama o razlozima i povodima Francuske i Američke revolucije, gdje u prvi plan dolazi uloga tajnih društava kao što su Iluminati i Masoni, odnosno „otpor mračnim, subverzivnim“, ali svjetovnim silama[44] kako bi se potkopao i uništio određeni način života (usp. Byford, 2006.: 22.). To će biti istaknuto obilježje mnogih daljnjih populističkih pokreta. Pripisivanje Francuske revolucije jakobinsko-iluminatskoj zavjeri ili uroti Filozofa, Masona i Iluminata nastaje u crkveno-monarhijskim tj. krugovima gubitnika revolucije. Ove ideje o opasnosti od tajnih društava u formi „zavjere protiv oltara i trona“, s ciljem ovladavanja cijelim svijetom, nastaju paralelno s usponom tajnih društava od sredine 18. stoljeća. Posebno opasnim smatrano je njihovo promoviranje filozofije prosvjetiteljstva koja je „političku praksu *Ancien Regime*-a i njegove legitimirajuće crkve izvela pred sud razuma, u ime moralnosti, s nastojanjem da poništiti podjelu između domena morala i politike.“(Koselleck, 1959. u Groh, 1987.:24.).

Zavjereničke interpretacije su do 1780-ih postale ozbiljno i prilično rašireno sredstvo razumijevanja političkog života (Pipes, 1997.: 66.). Strah je dosegnuo

---

[44] U američkom slučaju kao izraz važnosti zavjereničkog mišljenja toga vremena Bailyn (1967.: 155-157) navodi kako je glavni sadržaj „Deklaracije o nezavisnosti“ nabrajanje britanskih zavjereničkih težnji. U razdoblju između Američke revolucije i Građanskog rata zavjereničko je mišljenje „proizvodilo kontra-subverzivni diskurz koji je doprinio stvaranju nove kulture republike“ (Levine, 1989.: 5), izraženo npr. u oproštajnom govoru Georga Washingtona (1796.) u „užasu strane intrige“, ili sličnih ideja predsjednika Johna Adamsa o „neprijateljskim planovima i potajnom djelovanju“ koje dolazi izvan zemlje. U tu grupu spadaju i teorije zavjera pred Građanski rat o planu Juga da se domogne Federalne vlasti i zabrani slobodan rad, a s druge strane o tome kako su sjevernjaci podučili robove da ubijaju svoje gospodare (usp. Pipes, 1997.: 90.). U tom razdoblju zavjereničko mišljenje također su kao svoj temelj imali Antimasonska stranka (1827.-1836.), Američka stranka, tzv. Know-Nothings itd.

vrhunac i dobio prvu „očitu potkrijepu“ s izbijanjem Francuske revolucije. Demonstrirajući snagu ideja i potencijal za radikalnu promjenu, revolucija je transformirala politički život ne samo u Francuskoj te započela novo razdoblje u povijesti[45]. Kao dva najutjecajnija autora o Francuskoj revoluciji kao svjetskoj zavjeri navode se Augustin de Barruel, francuski bivši jezuit i John Robinson, profesor prirodnih znanosti na Edinburškom sveučilištu. Oba su svoja djela napisali 1797. godine[46] koja su zatim dugi niz godina bila inspiracijom mnogim daljnjim globalnim teorijama zavjera. Danas se smatraju klasicima takve literature.

Zanimljivo je da u ovom razdoblju nije istaknuta uloga Židova kao zavjerenika u revoluciji, što Pipes (72. – 75.) pripisuje njihovoj dugogodišnjoj potpunoj isključenosti iz francuskog društva i politike, što će se promijeniti s procesom židovske emancipacije[47], velikim dijelom kao posljedicom upravo Francuske revolucije. Već 1791. nakon ukidanja svih prijašnjih zakonskih ograničenja, na Židove se povremeno primjenjuje logika *Qui Bono?*, kojom se zaključuje da su zbog izravnih koristi sigurno uzrokovali pad starog poretka. Kasnije će im, početkom 19. st. de Barruel pripisati kontrolu nad spominjanim tajnim društvima u izvođenju revolucije, a Napoleon će, 1807. godine, nazivajući sazvani skup istaknutih francuskih Židova „Velikim Sanhedrinom“ potaknuti sumnje u postojanje tajnog vijeća Židova, što će kasnije postati središnje mjesto zloglasnih *Protokola sionskih mudraca*.

Vrijeme od Bečkog kongresa do završetka Drugog svjetskog rata smatra se najistaknutijim razdobljem zavjereničkog mišljenja (ibid.), ali i s njime povezanog destruktivnog djelovanja do katastrofalnih razmjera. Ono započinje nastankom sve većeg broja tajnih društava upravo pod utjecajem mita o ključnoj ulozi tajnih društava u Francuskoj revoluciji. Osim toga, ima potpuno suprotno značenje za novonastale

---

[45] Pipes (68.) smatra da je revolucija imala paradoksalni učinak na zavjereničko mišljenje koje dobiva svoje globalne, svjetske dimenzije u zamišljanju zavjere u trenutku kada takvo objašnjenje postaje manje vjerojatno jer se veći broj ljudi na manje hijerarhičnoj osnovi uključuje u politički proces, zatim zbog ideologije (vjerojatno misli na egalitarne značajke, op.a.) i zbog sve jačeg djelovanja tržišnih snaga. To je točno samo do određene mjere jer su autori ovih teorija zavjera pripadnici poraženih struktura Ancien Regime-a, koji baštine kako prije spominani kršćanski okvir interpretacije te sliku funkcioniranja države upravljanu malim brojem ljudi i praksom arcana imperii. Također je samo prosvjetiteljsko mišljenje pogodan okvir za zavjereničko mišljenje, o čemu ću uskoro nešto više reći.

[46] Barruel, A. – *Memoirs pour servir a l'histoire du Jacobinisme*; Robinson, J. – *Proofs of Conspiracy Against all Religions and Governments of Europe, Caried on the Secret Meetings of Free Masons, Illuminati and Reading Societies*.

[47] Vidi o tome šire Arendt (1999.), posebno prvi dio knjige – Antisemitizam.

desne i lijeve političke grupacije. Dok je desnica kao zagovornik staroga poretka prihvaćala spominjane teorije zavjera, „ljevica je prigrlila ove jezovite sablasti i okrenula ih naglavce.“ (77.). Oni su ih pretvorili u herojske, prosvjetiteljske figure suprotstavljene državi i crkvi koje su raskrčile put revoluciji – a zatim su ih „oponašali“. Kako su nastajale mreže tajnih organizacija tako su se počeli potvrđivati stari strahovi. Nastanak zavjereničke ljevice često se povezuje s François Babeuf-om, organizatorom tzv. Zavjere jednakih iz 1796. kojom se nastojalo uspostaviti radikalno egalitarno društvo. Inspiriran Babeuf-om, Louis Blanqui će skovati frazu „diktatura proleterijata“ te se posvetiti njenom uspostavljanju putem zavjereničkog djelovanja (78.). Među značajnijim zavjereničkim organizacijama u drugim europskim zemljama spominju se najčešće Carbonari Pierre Briot-a, Mlada Italija Giuseppe Mazzini-ja, Narodna volja u Rusiji te Filippo Buonarroti – organizator tajnih društava u različitim dijelovim Europe u razdoblju od 50 godina, no ne s tolikim uspjehom koliki su zamišljali njegovi neprijatelji. Do polovine 19. st. strahovi od svjetske zavjere uglavnom su pripisivani tajnim društvima. No, od tog vremena takve strahove sve više zamjenjuju dvije glavne grupe zavjereničkog mišljenja. Riječ je o *antiimperijalizmu* i *antisemitizmu*. Izvore antiimperijalizma Pipes (80. – 83.) vidi u nepovjerenju prema anglo-američkim zemljama te u lenjinizmu.

S Francuskom revolucijom postojeće nepovjerenje prema „perfidnom Albionu“ prerasta u konkretne teorije zavjera. Dok su rojalistički krugovi smatrali da je Engleska financirala revoluciju, Robespierre je razvio eksplicitnu teoriju zavjere koju će kasnije usavršiti Napoleon: Da bi osigurao globalni imperij, London je morao držati svoje takmace podalje od otvorenog mora a to je učino izazivanjem problema na njihovom matičnom teritoriju. Ova teorija zavjere pokazala se podesnim sredstvom u suzbijanju neslaganja s vlašću koje se etiketiralo kao dokaz za urotništvo s Britanijom. Ova i druge teorije zavjera imat će veliku podršku tijekom imperijalističkog suparništva tadašnjih velikih sila. Jedna od njih je i „Testament“ Petra Velikog - tobožnji plan za porobljavanje Europe, koji se smatra prvom velikom krivotvorinom[48].

[48] Autori su mu antiruski politički emigranti u Parizu kojima je cilj bio pokrenuti francusku javnost i vladu protiv Rusije. Testament će preuzeti Napoleon 1811. i koristiti u svojoj kampanji za pohod na Rusiju (Groh, 1983.: 29.). Vrlo će brzo steći popularnost u mnogim drugim europskim zemljama i u SAD. Premda se prve sumnje u njegovu autentičnost javljaju već polovinom 19. st., ozbiljno je razmatran u vojnim i političkim krugovima u SAD i Europi čak i na početku Hladnog rata (ibid.), a u tisku (npr. Time) i za vrijeme Islamske revolucije u Iranu 1979. godine (Resis, 1985.).

U Njemačkoj su obje ove teorije imale znatnu popularnost, uz razvoj sve većeg straha prema SAD-u, premda će se prema ovoj angloameričkoj državi teorije zavjera pojaviti tek nakon Prvog svjetskog rata, sadržavajući ideje o golemoj zakulisnoj moći financijskog kapitala u njenom vanjskopolitičkom djelovanju. Tada se kao dijabolična figura prikazuje predsjednik Woodrow Wilson a Liga Naroda kao lukavi mehanizam porobljavanja njemačke nacije (ibid.).

Druga linija zavjereničkog mišljenja vodi od, prije spomenutog, lenjinizma koji imperijalizam smatra sistemom putem kojeg kapitalističke države, po zapovjedi „monopolističkih kapitalista" nastoje proširiti svoju moć po cijelom svijetu stvarajući „epohu financijskog kapitala i monopola koji svugdje uvodi borbu za dominacijom" (Lenjin, 1920. u Pipes, 1997.: 82.), gdje mali broj ljudi pljačka ostatak svijeta. Dakle, ratove započinje pohlepa proizvođača i investitora, koji u tajnom dosluhu, koristeći se mehanizmima vlasti ostvaruju svoje interese. Time se od tajnih društava teorija zavjere prenosi u vrhove država. „Negdje od 1900-te smatra se da su zavjerenici već na vlasti." (83.). Ovakvim i sličnim koncepcijama zavjereničko mišljenje proširilo se u znatnoj mjeri i na ljevicu.[49], [50]

Druga glavna grupa zavjereničkog mišljenja, izražena u antisemitizmu, također je s vremenom prolazila kroz mijene. Sama emancipacija Židova, koja je uglavnom dolazila odozgo-prema-dolje nije poticala na zabrinutost, no stjecanjem bogatstva i nesrazmjerno uočljivom ulogom u javnosti dobivaju glavnu ulogu u sekulariziranoj formi svjetske zavjere. Nesumnjivo, ovdje se kao početni proces u nastanku teorije zavjere javlja poznati kognitivni fenomen iluzornih korelacija koji, najkraće rečeno, nastaje spontanim perceptivnim uparivanjem dvaju ili više rijetkih podražaja koji su

---

[49] Pipes smatra kako je lenjinistička analiza izgubila na značenju s povećanjem blagostanja radništva u kapitalističkim zemljama, no isti koncept zavjere je preživio u novijim teorijama, npr. u teoriji ovisnosti (dependencia) kod autora kao što su Andre Gunder Frank i Immanuel Wallerstein – koji klasu zamjenjuju geografskim položajem – gdje bogatstvo Zapada proizlazi iz eksploatacije siromašnih zemalja. Na istoj liniji teorije zavjere Pipes smatra i Winklerovu teoriju organiziranog kapitalizma gdje je ekonomski poredak organiziran u kartele koji su visoko koncentrirani i zaštićeni državnom intervencijom.

[50] Zanimljivo je da je u SAD-u, u kojima su se razvile povijesno specifične teorije zavjera, prilično jaka tradicija straha od elita moći u obliku malih, neizabranih grupa koje predstavljaju neameričke interese i nastoje preuzeti federalnu vlast i iskoristiti je protiv naroda. Očituje se u dva oblika: populističkom i u strahu od jedinstvene svjetske vlasti. Prva tradicija vidi zavjeru u krupnom biznisu i kapitalu i glomaznoj federalnoj vladi, druga pak u stranom preuzimanju vlasti u SAD-u, uz pomoć izdajnika iz vlastitih redova. Nekada su to bili Iluminati, zatim Papa, pa Sovjetski savez u dva navrata (1917.-1920 i 1947.-1957.), a danas je to UN (usp. Pipes, 1997.: 92.).

upravo zbog svoje rijetkosti istaknuti – pa se onda vidi i ono čega nema. Zanimljivo je, kako navodi Arendt (1999.: 4., 15.) kako će, naročito s jačanjem imperijalizma - kad visoki slojevi Židova gube ekskluzivnu poziciju u državnom biznisu - antisemitizam rasti s njihovim gubitkom javnih funkcija i utjecaja, ostavljajući ih samo sa bogatstvom, što je doprinjelo predrasudama o njima kao beskorisnim društvenim parazitima.

Početak antisemitske zavjereničke literature veže se uz knjigu Hermana Goedschea *Biarritz*, iz 1868. godine koja je zapravo plagijat knjige Mauricea Jolya, *Dijalog u paklu između Machiavellija i Montesquieua*, uz dodano poglavlje: *Na židovskom groblju u Pragu*. Ono opisuje imaginarni sastanak tajnog vijeća dvanaest plemena Izraela koji se održava svake godine i prati razvoj detaljnih planova za ovladavanje svijetom (usp. Pipes, 1997.: 84.). Nakon autorove smrti dio je poglavlja cirkulirao Ruskim Carstvom, čije će ga službe ugraditi u zloglasne *Protokole sionskih mudraca*. Ova krivotvorina trebala je fingirati autentični transkript prvog Cionističkog kongresa održanog u Baselu 1897. godine. Knjiga je sastavljana u Parizu, od strane više autora i objavljena 1903. godine. Smatra se kako joj je prvi cilj bio uvjeriti Cara Nikolu II da su ruski liberali agenti Židova. No, širu recepciju steći će tek s izbijanjem Prvog svjetskog rata i Ruske revolucije[51]. Tek tada poruke o zloćudnosti liberalizma i židovskoj želji za dominacijom nad cijelim svijetom padaju na plodno tlo. Tamo gdje su se pojavljivali, *Protokoli* su u pravilu trovali javnost i širili svoju publiku. Pipes (86.-87.) daje prikaz pet ponavljajućih tema o Židovima koje su svojstvene Protokolima i drugoj antisemitskoj literaturi. Riječ je o (1) postojanju kontinuirane tajne borbe za vlast koja se ponavlja od biblijskih vremena; zatim (2) o sveprisutnosti Židova, često u liku poznatih političkih vođa[52] ili specifičnih struka (odvjetnici, liječnici, poslovni magnati); (3) pripisuje im se osnivanje mnogih tajnih organizacija i institucija koje navodno kontroliraju iz sjene; (4) postojanje središnje vlasti u obliku tajnog vijeća kojem su se svi do jednoga pokoravali kroz povijest; i na kraju, (5) panično-mobilizacijska tema da su blizu svojem konačnom uspjehu.

---

[51] Kada govorimo o Ruskoj revoluciji tada mislimo na razdoblje u 1917. godini koje uključuje Februarsku i Oktobarsku revoluciju.

[52] Ovdje pripisivanje židovstva funkcionira kao plutajući označitelj (Laclau, 2005.) gdje se ovisno o političkoj podršci Židovima proglašavalo Roosevelta, Churchila, Lenjina, pa čak i Hitlera.

Iz provenijencije lijevog zavjereničkog mišljenja u 19. stoljeću antisemitizam se najčešće izražava u protivljenju i borbi protiv Židova kao dijela vladajuće, eksploatatorske klase. Kako su postajali financijeri, veliki trgovci i industrijski magnati, ljevica ih je opisivala kao mešetare, kompradore[53] i druge ekonomske „parazite“ koji uvode kapitalističke inovacije i kontroliraju visoke financije (88.). U tom pogledu se kao modelska predodžba pojavljuje obitelj Rothschild, čiji je međunarodni financijski uspjeh potaknuo postojeće predrasude o židovskoj dominaciji svijetom. Optuživalo ih se za izazivanje ratova kako bi mogli prodavati oružje zaraćenim stranama i tsl. S vremenom, ova će se predodžba generalizirati u ozloglašenu sintagmu „imperijalistički judaizam“ koju će zdušno preuzeti Hitler, i općenito ekstremna desnica – što će percepciju prijetnje i mržnju prema Židovima dići na još višu razinu.

Povoljan kontekst za rasplamsavanje teorija zavjera svakako su bili završetak Prvog svjetskog rata i Ruska revolucija. U Njemačkoj, kao reakcija na poraz u ratu nastaje teorija „Noža u leđima“[54] „neporaženoj“ njemačkoj vojsci od strane izdajnika u pozadinskim redovima, tj. fronte kod kuće. Izdajnici su prvenstveno slabi političari, socijalisti, komunisti, Židovi i antiratni aktivisti koji su kritizirali njemački nacionalizam, poticali na nemire i štrajkove u vojnoj industriji te izazvali pobunu među vojnicima i revoluciju 1918., a zatim profitirali od stvaranja Weimarske republike. Vrhunac izdaje bilo je potpisivanje Versajskog ugovora 1919. koji je doživljen kao totalni poraz, poniženje i slom nacije. Teoriju „Noža u leđima“ razradit će Hitler u *Mein Kampfu* (1925.) i pripisati poraz „zasluženoj kazni vječne pravde“ jer nije spriječeno običajno i moralno trovanje i slabljenje nagona za održanjem. Time najavljuje svoj bojni pohod protiv Židova i njihove „marksističke borbene organizacije“ te svekolike zavjere demokrata, socijalista, pacifista itd. (usp. Sloterdijk, 1992.: 400. - 401.).

Ruska revolucija i građanski rat iznjedrili su iz redova „bijelih“ Rusa mit o „judeo-boljševizmu“, prikazujući novu boljševičku vlast kao glavni korak prema svjetskoj dominaciji Židova, koja će imati značajan odjek ne samo u Njemačkoj, nego i u fašističkim i antisemitskim redovima u SAD-u, Velikoj Britaniji itd. Kao potkrepa

---

[53] U doslovnom značenju lokalni trgovinski posrednik u jugoistočnoj Aziji, najčešće upošljavan za potrebe inozemnih tvrtki.

[54] Njem. Dolchstoßlegende, eng. Dagger stab legend.

prijetnji i najvažnije sredstvo osmišljavanja histerije bili su zloglasni Protokoli[55] koji će nacistima postati „opravdanje za genocid“ (Cohn, 1967.).

S Oktobarskom revolucijom i preuzimanjem vlasti od strane Boljševika zavjereničko mišljenje po prvi puta postaje ideološka platforma države i dominantno obilježje političke kulture Sovjetskog Saveza, izraženo prema protivnicima najpregnantnije kroz optužujuću etiketu „kontrarevolucije“. S dolaskom Staljina na vlast zavjereničko mišljenje se institucionalizira u obje svoje podvarijante: kao antiimperijalizam i kao antisemitizam (usp. Pipes 1997.:95.). Prvi dolazi do izražaja pred kraj 1932. godine kada se javljaju znaci otvorene opozicije njegovoj represivnoj politici, a svoju će realizaciju doživjeti prvo u čistkama Politbiroa nakon ubojstva Sergeja Kirova 1934. godine, pod optužbom za zavjeru protiv Staljina a zatim u masovnim čistkama 1936. – 1939., kada će živote izgubiti približno dva milijuna ljudi, pod optužbom da su, „narodni neprijatelji“, „kontrarevolucionari“, „njemački špijuni“, da nastoje uvesti kapitalizam, oslabiti ekonomsku i vojnu snagu zemlje itd. Umjesto da ruše revoluciju vojnim sredstvima – ova teorija zavjere tvrdi da su infiltrirani agenti, najčešće Britanske i Njemačke vlade, izazivali industrijske nesreće, požare, bolesti usjeva, pa čak i rad ispod (visoko postavljenih) planova, jednom riječju sabotaže, kojima se upravljalo izvan zemlje. U antiimperijalističkom zavjereničkom ključu Staljin je interpretirao i međunarodne odnose, kako prema Engleskoj i Francuskoj, za vrijeme, a nakon II svjetskog rata, i prema SAD-u kao novom neprijatelju (usp. 97.).

Premda je u Sovjetskom Savezu antisemitizam imao status kažnjivog djela, te je 1928. godine uspostavljena Židovska autonomna oblast na Dalekom istoku kao alternativa zemlji Izrael, tijekom prvog vala čistki cijeli je projekt zaustavljen i do kraja 40-ih godina 20-og stoljeća sve su židovske organizacije zabranjene. Antisemitizam je za vrijeme Staljinove vladavine bio nešto nižeg intenziteta samo za vrijeme savezništva s SAD-om u II svj. ratu i u kratkom razdoblju 1947. - 48. kad je podržavao nastanak države Izrael, vidjevši u njoj tampon između britanskog

[55] Pipes (94.-95.) navodi kako je jedan od ključnih događaja, koji je pospješio prihvaćanje Protokola sionskih mudraca kao vjerodostojnog teksta, njegova recenzija u Londonskom *Timesu*, 20. svibnja 1920., u kojoj se, pod naslovom „Uznemirujući pamflet: poziv na istraživanje“, zastupa potreba nepristranog istraživanja svih optužbi koje se u njemu navode. U Njemačkoj, gdje je bio bestseller, tiskanje su platili Hohenzollerni, u SAD-u ih je preporučivao kao štivo Henry Ford. U njihovu vjerodostojnost jedno je vrijeme vjerovao i Winston Churchil.

imperijalizma i Arapa (usp. 97.). Od kraja 1948. do Staljinove smrti vođena je antisemitska kampanja protiv „bezrodnih kozmopolita“[56], u kojoj je uništen Židovski antifašistički komitet, raspuštene sve kulturne institucije, pobijeni mnogi ugledni Židovi optuženi kao japanski ili američki špijuni, da bi vrhunac doživjela u tzv. „Doktorskoj zavjeri“ kojom se tobože planirala likvidacija sovjetskog političkog vrha, potpomognuta od CIA-e. Nakon Staljinove smrti ovaj slučaj se razotkrio kao izmišljotina KGB-a (usp. Ben-Sasson, 1997.).

Zavjerenički antisemitizam središnje je obilježja njemačkog nacional-socijalizma (Pipes, 1997.: 99.) kojemu ovaj neslavni pokret dodaje nekoliko novih elemenata. Prvo, povezuju ga s rasizmom, suprotstavljajući „čiste“ arijce „prljavim“ i „degeneriranim“ Židovima, koje prikazuje kao tumor na zdravom tkivu njemačke nacije. Drugo, uništenje veličanstvene epohe njemačke paganske prošlosti povezuje sa židovskim nametanjem jalovog Kršćanstva, verzije njihove vlastite religije. Treće, nacisti su institucionalizirali zavjerenički mit s brojnim agencijama, odborima, uredima i drugim birokratskim tijelima koja su se bavila, od objavljivanja antisemitske literature, preko organiziranja prosvjeda, do izgradnje mašinerije smrti. Antisemitizam je u nacističkoj Njemačkoj bio ugrađen u filozofske i povijesne studije, umjetnost i sport (100.), ukratko, nastojao se postaviti kao vrhunska vrijednost. Četvrto, Hitler je otvoreno propovijedao antisemitizam, bez ikakve zadrške i uvijek izražavao mržnju prema Židovima. Peto, po prvi puta Židovima se pripisivala namjera istrebljenja sjevernih naroda, čime se izravno opravdavalo „konačno rješenje“ (ibid.).

Nacisti su također podržavali teorije zavjera o tajnim društvima, no smatrali su ih isključivo sredstvom za ostvarenje židovske svjetske zavjere. Slično su stvari stajale i sa stavom prema imperijalističkim silama – Velikom Britanijom i SAD-om, koje su doživljavane instrumentima financijskog kapitala, no uvijek predmnijevajući vezu između liberalnih demokracija i židovske moći.

Osnivanjem države Izrael, antisemitizam, prisutan na Bliskom istoku od 20-ih godina 20-og stoljeća, uz arapski prijevod Protokola, rasplamsava se i odatle „putuje“ u ostale dijelove Islamskog svijeta, gdje se stapa s antiimperijalističkom i antiameričkom retorikom i politikom (usp. Pipes, 1996.). Slika židovstva kao hobotnice s međunarodnim utjecajem, razvijena u međuratnoj Europi proširila se na

[56] Rus. безродный космополит.

Bliski i Srednji istok a zatim u Maleziju, Tajland i drugdje. Osim toga, u Japan će antisemitizam u zavjereničkom obliku stići nakon I svj. rata da bi sa savezništvom s nacističkom Njemačkom dobio na važnosti, služeći kao djelomično objašnjenje za invaziju na Kinu, interpretaciju sukoba s SAD-om, kapitulaciju Italije itd. (usp. Goodman i Miyazawa, 1995. u Pipes, 1997.: 124.).

Nakon II svjetskog rata u blokovskoj podjeli svijeta nastupaju hladno-ratne „špijunske igre“, uglavnom na relaciji SAD – SSSR i različiti oblici „neprijatelja poretka“ unutar njih samih, koji će svoje egzemplarne izraze imati u Makartizmu i Staljinizmu. U SAD-u će se nakon neuspjeha Makartizma kao njegov refleks javiti teorija zavjere o Vijeću za međunarodne odnose[57], prestižnoj njujorškoj organizaciji kao pravoj „nevidljivoj vladi“ SAD-a s ciljem uspostavljanja svjetske vlasti i pretvaranja Amerike u socijalističku zemlju, radeći zapravo za interese Kremlja, pri čemu većina članova toga nije uopće svjesna (116.).

Nakon Staljinove smrti zavjerenički antisemitizam u Sovjetskom savezu premješta se na teorije zavjera o globalnim ambicijama Cionista i isprepliće s anti-imperijalističkim interpretacijama prijetnji od strane Zapada, tako da se dvije glavne linije zavjereničkog mišljenja sada međusobno isprepliću i podupiru. Anticionizam postaje središnje mjesto sovjetske propagande protiv Izraela nakon Šestodnevnog rata 1967. godine. Pri tome se povezuju stare s nekim novim predodžbama o zavjereništvu. U tom smislu se spominje „široka mreža cionističkih organizacija sa zajedničkim centrom...iza kulisa međunarodnog teatra“ i ukazuje na njihovu puno veću pogubnost od „Mafije 'Cosa Nostra'“, dok se pred-sovjetski antisemitizam u Rusiji retroaktivno opravdava kao klasna borba protiv „barbarske eksploatacije židovske buržoazije“ (Korey u Pipes, 1997.: 107.). Također se smatralo kako židovski poslovni interesi kontroliraju cionistički aparat koji dominira svjetskim financijskim, političkim i kulturnim institucijama. S postupnim jačanjem anticionizma, u ovom imaginariju Izrael dobija središnju ulogu u upravljanju imperijalnim silama putem svojih agenata u njihovim redovima (Freedman u Pipes, 1997.: 108.). Osim toga, antiimperijalizam se sve više fokusira na SAD, mijenjanjući o njima predodžbu prenoseći im atribute prethodno pripisivane Velikoj Britaniji. Antiimperijalističke teorije

[57] Eng. Council on Foreign Relations. Izvor ove teorije je John Birch Society, kojemu se također pripisuju slične teorije o Bilderberg skupini, Trilateralnoj komisiji i uspostavi „Novog svjetskog poretka“.

zavjera bile su izrazito istaknute u socijalističkim zemljama sovjetskog bloka tijekom 70-ih godina 20-og stoljeća, da bi njihova relevantnost opala, znatno s dolaskom Mihaila Gorbačova na čelo SSSR-a i politike *Glasnosti*. S urušavanjem ovih poredaka u Središnjoj i Istočnoj Europi antiimperijalizam i anticionizam u većini zemalja prestaju biti dio službene politike, međutim ostaju ustrajni kao manje ili više popularne predodžbe ili kao dijelovi političkih programa krajnje desnih ili krajnje lijevih političkih stranaka. Također, ponovno oživljavaju neke stare ideje na desnici, npr. o ulozi tajnih društava[58] i njihovoj povezanosti sa Židovima te komunizmu kao židovskoj zavjeri (113.). Na drugoj strani političkog spektra, prije svega u Rusiji, Gorbačov se optužuje kao agent Zapada, zaslužan za propast socijalizma. Relevantnost zavjereničkog diskurza u Rusiji i njenog negativnog utjecaja na demokratske procese povezuje se s izbornim uspjesima Genadija Zjuganova na izborima 1996. godine, koji je osvojio 32% glasova na „krilima“ teorije zavjere o infiltraciji zapadnjačkih vrijednosti u rusko društvo preko unutarnjih izdajnika, u dosluhu sa zapadnim kapitalistima koji žele eksploatirati ruske prirodne resurse.

Smatra se da nakon II svj. rata na Zapadu Europe dolazi do svojevrsne marginalizacije zavjereničkog diskurza, prvenstveno kao posljedice Holokausta. Svijest o pravim razmjerima nacističkih zločina i njihova anticivilizacijska simbolika jednostavno je učinila staru tradiciju teorija zavjera deplasiranom. No, od 90-ih godina 20-og stoljeća povratak ovakvog mišljenja utjelovljen prije svega u Jean Marie Le Penu i Jörgu Heideru. U SAD-u se zavjerenička retorika mijenja na dva različita načina. S jedne strane, sve se više doživljava Federalnu vlast kao dio zavjere, posebno nakon Kennedyevog ubojstva. Na desnici takvo mišljenje jača također paralelno s usponom neoliberalizma. S druge strane, neke američke teorije zavjera prodiru u druge dijelove svijeta (usp. Pipes, 115.).

U samom SAD-u, kao dodatak strahu od komunizma, izraženom u spomenutoj „nevidljivoj vladi“, javlja se strah od širenja uloge Federalne vlasti, naročito nakon 1980. godine. Razdoblje od New Deala do tada, interpretira se kao prijetnja zbog rasta poreza, ograničavanja vlasti pojedinačnih država, nametanja građanskih prava za određene skupine, ograničavanja posjedovanja oružja itd. Krajnja desnica ovome

[58] Pipes (112.) navodi primjer iz pravoslavnih krugova u Srbiji - teoriju o Titu kao Masonu, povezanim s Vatikanom.

„dolijeva ulje na vatru“ uključivanjem u svoje predodžbe, nažalost opet, Židova, naglašavajući njihovo „djelovanje iza scene“ i financijsku moć. U nekim slučajevima Federalna vlast tada zadobiva naziv ZOG (eng. Zionist Occupied Government) (118.). Dakle, veći dio zavjereničkog diskurza u SAD-u nakon II svjetskog rata pripada razotkrivanju i raskrinkavanju tajnih grupa koje tvore ili stoje u pozadini establišmenta. Ovakva kritika iskazuje se sa periferije prema središtu političkog diskurza, najčešće kao izraz nezadovoljstva i osjećaja isključenosti. Osim toga, iz libertarijanske pozicije kritizira se vanjskopolitička uloga SAD-a kao svjetskog policajca, kako za vrijeme, tako i nakon razdoblja hladnog rata, pripisujući joj opasnu ulogu globalnog hegemona (ibid.).

Širenje nekih američkih teorija zavjera na druge dijelove svijeta odvija se putem popularne kulture, prvenstveno Hollywooda, političkih organizacija kao što su John Birch Society, Lyndon LaRouche, Liberty Lobby itd., putem njihovih publikacija te naročito putem interneta. Općenito mišljenje kako je u SAD posebno izraženo zavjereničko mišljenje potkrepljuje najveći broj internet stranica ovakvog sadržaja[59]. K tome, internet stranice takvog sadržaja iz drugih zemalja sa strožim zakonodavstvom u pogledu govora mržnje, također se objavljuju na serverima u SAD-u (usp. Pipes, 1997.:119.).

* * *

Ovaj povijesni prikaz svakako je parcijalan, no zadovoljava svrhu ukazivanja na kontekst pojavljivanja globalnijih teorija zavjera i njihovu važnost u svjetskoj povijesti i politici. Također pokazuje kakvim su se tipovima teorija zavjera znanstvenici do sada bavili. Prikaz ne uključuje, u prostornom i vremenskom smislu, lokaliziranije teorije zavjera, no na njihovo proučavanje usmjerit ćemo veći dio ovog rada.

Strukturalni čimbenici zavjereničkog mišljenja

Ono što je, nakon povijesne rekapitulacije, ovdje bitno za izdvojiti u razmatranju uvjeta nastanka teorija zavjera u današnjem obliku, prije svega, jesu različiti strukturalni čimbenici. Pod time podrazumijevamo šire društvene procese koji

[59] O teorijama zavjera na internetu najiscrpnije je do sada pisao Fenster (1999.), posebno u poglavlju The Conspiracy „Community“ (180.-198.).

su značajno oblikovali način iskazivanja i sadržaj teorija zavjera. Jednim od najvažnijih smatra se *prosvjetiteljstvo*. Wood (1982.: 413 - 419) smatra kako je prosvjetiteljska misao bila usmjerena na mehanicističke uzroke i posljedice te na model povijesti koji je usmjeren na ljudske motive, namjere i individualnu moralnu odgovornost, koji se daju urediti kao obrasci, zbog čega je u 18. stoljeću prosvjetiteljsko mišljenje bilo takvo da su zavjerenička objašnjenja kompleksnih događaja bila „normalna, nužna i racionalna“ (ibid.: 420 – 421). U tom smislu, teorija zavjere postaje istaknut obrazac interpretacije jer se politička moć pripisuje konkretnim osobama a ne shvaća više kao izraz božanske volje. To je, nadalje, u suglasju sa Sloterdijkovom tezom kako se u prosvjetiteljskoj kritici religiozne iluzije u 18. stoljeću pojavljuje teorija popovske prijevare s kojom prosvjetiteljstvo daje prvu instrumentalističku interpretaciju religije, vidjevši u njoj sredstvo za svladavanje životnog straha te legitimacije potlačivalačkih društvenih poredaka. U ovom obliku subverzije, autor također vidi klicu modernog cinizma (Sloterdijk, 1992.: 41 – 42). Osim toga, smatra Dean (2002.:100.), teorija zavjere se, kao i druge prosvjetiteljske teorije, poziva na istinu i razum, povezuje faktografiju, uzročnost, koherenciju i racionalnost tj. obilježena je sumnjom i porivom za istinom.

Objašnjenja zašto su pak teorije zavjera danas prisutne (ili čak još i popularnije nego prije) mogu se, prema Byfordu (2006.), podijeliti u dvije grupe koje ističu različite čimbenike i uvjete njihova pojavljivanja. Jedna skupina istraživača (Davis, 1960., Hoefstader, 1966., Lipset i Raab, 1970., Billig, 1978., Pipes, 1997. itd.) drži zavjerenički diskurz specifičnom ideološkom tradicijom vezanom uz radikalnu politiku, povezujući je s fašizmom, nacizmom, agresivnim nacionalizmom, populističkim pokretima i ekstremnim političkim strankama – time i lokaliziranijom na specifične grupe i skupine. Druga skupina istraživača (Knight, 2000., Melley, 2000., Fenster, 1999., Dean, 1998., Jameson, 1992. itd.) određuje teoriju zavjere iz pozicije kulturalnih studija i promatra je, ne kao dio antidemokratskih ideologija, nego kao izraz postmoderne kulture, a time i kao raširenu pojavu. Prema ovim autorima, teorija zavjere ima šire pretpostavke razvoja u globaliziranom svijetu kasnog kapitalizma, kojom se personificiraju i individualiziraju suvremeni bezlični oblici kontrole i uspostavljanja pravila. Riječ je o ideološkom porivu za uspostavljanjem kognitivnih mapa totaliteta, interpretativne prakse kojima se artikulira lokalno iskustvo

globalnog sistema (usp. Fenster, 1999.: 94). Pri tom su teorije zavjera izraz „radikalne sumnje u način stjecanja znanja i u autoritete koji ga prenose“ te pretjeranog pojednostavljivanja političke i ekonomske strukture moći[60], sve zbog osjećaja isključenosti, tj. „osjećaja smanjene sposobnosti ljudskog djelovanja“ (usp. Melley, 2000.: 11)[61]. To je reakcija decentriranog subjekta, nostalgičnog za neokrnjenom, zaokruženom, konzistentnom slikom vlastite osobnosti, koja u 20. stoljeću postaje sve manje i rjeđe održiva pod utjecajem ekonomijskih i društvenih struktura (usp. Dean, 2002.: 98.). „Teorija urote, paranoja i tjeskoba što prožimaju pitanje neovisnosti pojedinca redom su, drugim riječima, dijelovi paradoksa u kojem jedna navodno individualistička kultura čuva individualizam tako što neprestano zamišlja njegovu ugroženost.“ (Melley, 2002.: 64) Takvi uvjeti pojedince svakako čine podatnima za zavjereničke interpretacije, bile one dio popularne kulture ili neke ekstremne ideologije. Ovakva interpretacija, u kojoj je urota antiteza individualizmu, zapravo prati liniju prethodnih kritičkih razmatranja, posebice Franza Neumanna, o utjecaju alijenacije na sklonost zavjereničkim interpretacijama.

Skicirajući specifične ekonomske, političke i ideološke uvjete mogućnosti pojavljivanja teorija zavjera danas, Fenster (1999.: 68.-74.) daje prikaz cijelog niza suvremenih faktora koji takvom mišljenju „idu niz dlaku“ preko osjećaja otuđenosti. Njegov prikaz odnosi se prvenstveno na američko društvo, no usporedbe nije teško učiniti prema drugim sredinama.

Prvi je faktor razvoj *neoliberalnog modela države* u kojem su nekad središnje institucije korporativnog socijaldemokratskog modela – kao što su političke stranke, lokalna i federalna vlast, sindikati itd. – lišene socijalne, ekonomske i političke sposobnosti reprezentiranja interesa političkih subjekata. Povećana mobilnost financijskog i industrijskog kapitala te međunarodni trgovinski ugovori znatno obesnažuju lokalne i nacionalne organizacije radnika i građana u odlukama koje izravno utječu na njihove ekonomske prilike. To smanjuje kako mogućnost političkog

---

[60] U tom pogledu Fenster teoriju zavjere drži ideologijom koja pojednostavljenom slikom funkcioniranja moći nadomješta analizu specifičnih struktura moći i procesa u političkom nadmetanju tj. kao oblik fetišizma i metonimije jer instrumentalnu moć, kao jednu dimenziju povijesnog procesa zamjenjuje za cjelinu.

[61] Abalakina-Paap i sur. (1999.) potkrijepljuju u istraživanju studentske populacije kako je vjerovanje u zavjere povezano s osjećajem otuđenosti, bespomoćnosti, niskim samopoštovanjem, neprijateljstvom i autoritarnošću.

i društvenog angažmana građana, tako i njihovu sposobnost zamišljanja zajedničke, kolektivne budućnosti (68.).

Uz ekonomsko razaranje civilnog društva prisutno je i *razaranje društvenog prostora* (Davis, 1990. u Fenster, 1999.). Riječ je o nastajanju kvazijavnih urbanih ili suburbanih prostora, kao što su prodajni centri, uredske zgrade, ograđena predgrađa s osiguranjem, stambena naselja za siromašne i drugi planirani arhitektonski prostori koji sve više sačinjavaju „javna" mjesta okupljanja ljudi - dizajnirani tako da neke klase zadrže unutar a neke ostave izvan njih. Istovremeno, lokalni i državni budžeti se restrukturiraju smanjenjem javnih izdataka za obrazovanje, socijalnu skrb, javni prijevoz itd. i povećanjem za održavanje reda i izgradnju zatvora (69.).

Nadalje, *naizgled javan prostor masovnih medija* daje malo prostora građanima u pogledu vlasništva ili izražavanja mišljenja, osim putem kontrolirane interaktivnosti u obliku pisama uredništvu, talk-show-a ili anketa. S druge strane medijski magnati kontroliraju veliki dio medijske proizvodnje tj. cirkulacije informacija. Masovni mediji su općenito odigrali veliku ulogu u preosmišljavanju teorija zavjera u komunikacijskom pogledu. Umjesto tajnih poruka i dogovora daleko od očiju javnosti, koji se onda realiziraju povlačenjem „konaca" visoke politike, preko koje se utječe na šire procese i neizravno oštećuje neka zajednica, s masovnom komunikacijom zavjera postaje izravna, očituje se u propagandi, tj. otvorenoj manipulaciji informacijama i ljudima, koji toga nisu uopće svjesni (usp. Melley, 2002.: 61.).

Tendencija prema isključivanju društvenih antagonizama i rasprava iz javnosti te logika kontrole koja prožima propadanje institucija, struktura i prostora koji sačinjavaju ostatke civilnog društva, ostavljaju malo mogućnosti „građanima" za djelotvorno i zainteresirano uključenje u odnose s državom (ibid.).

Angažman građana je preveden u *jezik privatne potrošnje* i „izbora" na tržištu – što jasno pokazuju pojmovi „porezni obveznici", „korisnici usluga", „klijenti" itd. U tako ekonomski definiranom prostoru demokracije glas na izborima gubi na svojoj vrijednosti a uloga konzumenta političkih proizvoda je izrazito asimetrična zbog nejednakosti u pristupu političkim strankama i kandidatima putem privatnog financiranja izbora. Glas zapravo dobiva na značenju tek uz kapital koji se ulaže kako bi se mogle konzumirati povlastice. Oni koji posjeduju samo glas dobivaju samo mrvice, a kad osvijeste njegovu fiktivnu vrijednost napuštaju političku sferu

svojevoljno, isključenjem ili silom. Ono što ostaje od civilnog društva i političke arene – posmrtni ostaci demokratskog obećanja i usko strukturiran i posredovan „konsenzus“ – nije prostor gdje obezglašeni mogu nešto značiti (70.).

Manjak djelotvornog civilnog društva svodi politički diskurz na *politiku raspoloženja*[62] u kojoj skandal zamjenjuje raspravu i postaje strategija depolitizirane politike u kojoj emocionalne ispovijesti postaju dominantan oblik političkog samo-definiranja i procjene problema koji se time često ogoljuju od svojih socijalnih i ekonomskih uvjeta nastanka. Skandal, kao što je npr. Watergate, služi danas kao diskurzivna intoksikacija tj. „dizanje prašine“ koje u prvi plan stavlja problem moralnosti: ono uspostavlja „Watergate“ kao simbolički izvor mnogih daljnjih skandala – npr. „Irangate“, „Whitewatergate“, „Monicagate“, „Weaponsgate“ itd. – a „Nixona“ kao označitelja idealtipskog korumpiranog političara čije se kvalitete pripisuju akterima u daljnjim skandalima. Time se problemi javne rasprave ograničavaju na korumpiranost a koncepcije otpora i promjene na opoziv, specijalne istražitelje i ograničen broj mandata (usp. Fenster, 1999.:71.)[63]. U takvoj politici skandala izrazito bitna praksa je proizvodnja i manipulacija povjerenjem koja naročito dolazi do izražaja u negativnoj kampanji, često prisutnoj na američkoj političkoj sceni.

Zasićenost skandalima i *manjak povjerenja* u političke aktere, za Fenstera su iznimno povoljan kontekst za razvoj cinizma. Skandal je ovdje manje „događaj“ a više „struktura osjećaja“ što za posljedicu ima nemogućnost uspostavljanja legitimnosti putem uobičajenih kanala, čime su politički subjekti prepušteni „funkcionalnosti nezadovoljstva“ u kojoj su politička raspoloženja i podrške unutar i među grupama, kao i uvjerenja osobito nestabilni (Baumann, 1992. u Fenster, 1999.:71.). Nezadovoljstvo se u takvom kontekstu može stabilizirati putem pripovijesti koja uspostavlja sveobuhvatni skandal kao vlastito središte, a to je teorija zavjere koja tvrdi da jedina stvar u koju možemo biti sigurni jest obmana putem koje vladari vladaju. Jedino je točno da je politika korumpirana, tj. da je određuju tajni planovi za stjecanje moći i preuzimanje vlasti. Fenster smatra kako, k tome, teorija zavjere

---

[62] Autor ovog pojma je Lawrence Grossberg (1992.).

[63] Kod nas je u tom smislu indikativna retorička figura za ušutkavanje: “Pustimo da pravosuđe odradi svoj posao.“, uz implicitnu pretpostavku kako je pravosuđe neproblematično. Javna rasprava je na niskim granama.

zahtjeva vjerovanje u hipnotičku ideologiju koja pretpostavlja da su dominantna objašnjenja motiva, uzroka i učinaka političkih zbivanja sušta prijevara.

Ovaj autor rezimira svoje viđenje na sljedeći način:

„Ako su skandal i povjerenje mjerila politike, a svakodnevni život znatnog dijela javnosti prožimaju strah od gubitka posla, osobne kontrole i identiteta u kontinuirano promjenjivoj ekonomiji, kao i sužavanje civilnog društva, tada teorija zavjere uspostavlja iznimno zadovoljavajuću politiku. Ne samo što objašnjava pobjedu tobože demonskih snaga, ispraznost i nepropusnost politike, [teorija zavjere] također uspostavlja logiku zasnovanu na interpretaciji fenomena unutar forme objašnjenja koje je iznimno skeptično prema dominantnom diskurzu. Kontinuitet i ravnoteža, sve više neodrživi na osobnoj razini, izranjaju u teoriji i praksi koja otkriva zavjeru.“(72.)

Ovakva interpretacija teoriju zavjere „napokon“ smješta u poziciju svakodnevnog mišljenja.

Osim ovih, širih uvjeta pojavljivanja teorije zavjere, Fenster, za američko društvo također bitnim smatra i specifične strukture rasnih i rodnih antagonizama – među onim populacijama koje smatraju sebe žrtvom izvanjske moći. Riječ je, dakako, o crnačkoj zajednici, zatim pojavi „Nove ratne kulture“ kao izraza krize identiteta bijelog patrijahalnog muškarca nakon Vijetnamskog rata – kojoj su najradikalniji izraz spominjane milicije i antifederalisti. Također, i neke se radikalne zagovarateljice feminizma s vremena na vrijeme pozivaju na zavjereničku patrijahalnost koja je uspjela putem politike, prava i kulture održati žene u podređenom položaju.

No, čini se da ovdje, premda spominjan u povijesnom prikazu, treba istaknuti još jedan strukturalni čimbenik važan za američko društvo. Riječ je o *dugotrajnom utjecaju hladnoratovskih odnosa* koji su bili istaknuti u popularnom imaginariju, da bi raspadom Sovjetskog Saveza izgubili svoj referentni objekt. Smještajući je na mjesto jednog od faktora, uz prethodno navedene, čini nam se opravdanom pretpostavka da je psihološka „energija“, koja je ulagana u diskurz o „carstvu zla“, oslobođena nakon njegova raspada, svakako imala ulogu u zaposjedanju novih, kako vanjsko-političkih tako i unutarnjih figura neprijatelja.

Dakle, opći kontekst političkog subjekta kasnog XX stoljeća, interpeliranog u procesu koji uključuje pregovaranje s tajnim Drugim birokracije, koji je javno prihvaćen i prizvan samo u nezadovoljavajućim trenucima, tj. kada se poklapa s konzumentskim odabirom građana, također je određen specifičnim klasnim, rasnim,

rodnim i međunarodnim uvjetima (usp. 74.). U tom smislu, da bi se odredio politički kontekst koji dovodi do teorije zavjere, potrebno je proučiti kulturalni i društveni kontekst u kojem politika ima ključnu ulogu.

Rezimirajmo ovo razmatranje makro-uvjeta pojavljivanja teorije zavjere. Dakle, kulturalne pretpostavke za sekularni zavjerenički oblik mišljenja već su ugrađene unutar modernizma, a dijelom i u njegovih povijesnih prethodnica koje cijepaju svijet na Dobro i Zlo, prijatelje i neprijatelje, i u tom smislu teorija zavjere predstavlja jedan mogući razumljiv oblik suočavanja s difuznom neizvjesnoću u svijetu koji postaje sve kompleksniji i nepredvidljiviji - u kojemu je narušena slika o autonomnoj individui i mogućnosti uspostave zajednice - što posebno dolazi do izražaja u kriznim vremenima u kojima je potraga za objašnjenjima i konkretizacijom uzroka nevolja najizraženija. No, neizvjesnost globaliziranog svijeta - u kojem je sve povezano i ništa nije onakvo kako se na prvi pogled čini - svakodnevna je pojava nižeg ili višeg intenziteta u kojem se, shodno tome, mogu pojavljivati različite teorije zavjera sa svrhom „popunjavanja“ traumatičnih praznina. Primijenjeno na dimenziju politike u užem smislu, putem teorija zavjera maskira se nemoguće ostvarenje ideala demokratske reprezentacije i participacije tj. strah od neuspjeha dosezanja ideala, koji stalno izmiče ali se i iznova nadaje, premješta se na strah od zavjera. Njihovo utjelovljenje u slikama neprijatelja uživanje je u vlastitu simptomu (usp. Fenster, 1999.: 94).

3.2. Mikro-situacijski uvjeti pojavljivanja teorija zavjera

Slijedom ovih razmatranja dolazimo do mikro-situacijskih uvjeta pojavljivanja teorija zavjera. Oni su proučavani u istraživanjima tzv. paranoidnih socijalnih kognicija, koja su utemeljena na opažanjima da, u svakodnevnom ponašanju, ljudi nerijetko izražavaju nepovjerenje, „sumnjičavost, pretpostavke o animozitetu ili neprijateljstvu, pa čak i slutnje o urotničkim namjerama“ (Fenigstein i Vanable, 1992.: 130.) prema drugim ljudima, grupama i institucijama. Važnost, pritom, imaju prethodna očekivanja, interakcijsko iskustvo i naknadne prosudbe. Uvriježeni koncept paranoje, određen kao patološki oblik ponašanja, ovi autori smatraju preuskim i neprikladnim te ga ne proučavaju kao očitovanje poremećaja ličnosti nego, u širem smislu, kao način suočavanja s prijetećom i uznemirujućom okolinom.

Dakle, umjesto psihopatologije, u najgorem slučaju, riječ je o pretjerivanju u čijem nastajanju veliku ulogu imaju stresne okolnosti. Kako će netko nešto vidjeti uvelike ovisi o tome u kakvom se položaju nalazi. Svoje postavke i rezultate objašnjavaju unutar paradigme ljudskog procesuiranja informacija[64]. Specifični teorijski model koji primjenjuju ukratko se može objasniti na sljedeći način (Slika 1.).

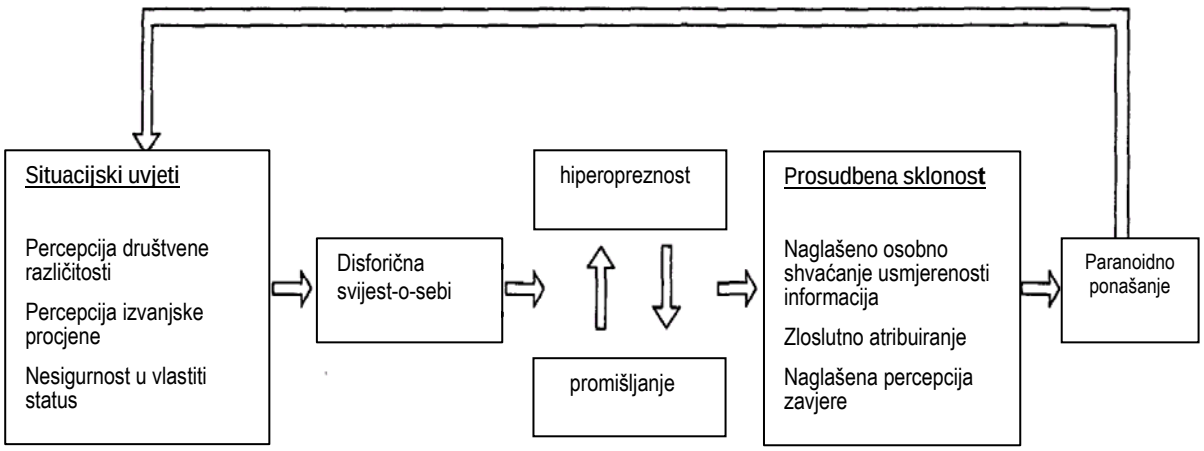

Slika 1. Socijalno-psihologijski model paranoidnog mišljenja (Kramer, 1998.: 25.)

Percipirana situacijska obilježja - kao što su doživljaj izvanjske procjene i kontrole, nesigurnost u pogledu društvenog statusa te percipirana različitost u odnosu na druge (aktivirano socijalno kategoriziranje) – dovode do stanja tzv. disforične svijesti-o-sebi. Riječ je o neugodnom stanju svijesti, kao u isljedničkoj situaciji ispitivanoga, koje je usmjereno prema intenzivnom osmišljavanju situacije. Mobiliziraju se obrambeni i proaktivni resursi, što dovodi do izrazite opreznosti te promišljanja i procjenjivanja okoline u pogledu vlastita statusa i mogućih znakova opasnosti[65]. Što se više brinu to više mozgaju i obrnuto. U takvom stanju osobe su

[64] Eng. human information processing. Ovakav pristup, koji je utemeljen na metafori „čovjek kao računalo“, mogao bi se, iz pozicije onoga što Melley (2000.) naziva kulturom paranoje, odrediti kao krajnja kolonizacija ljudske autonomije putem strojnog, sistemskog poimanja tj. kao završni način ubacivanja društvenog poretka u jastvo. Takvim prevođenjem jastva u stroj, ono se izjednačava s izvanjskim, totalizirajućim sistemom i time u njega ukalupljuje i zapravo poništava. Eto još jednog razloga za paranoju.

[65] Ovakav je model aktivacije sukladan teoriji afektivne inteligencije, utemeljenoj na neuro-znanosti i primjenjivanoj u području političkog ponašanja. Vidi npr. Marcus (2000., 2002., 2003.) i Blanuša (2003.)

sklonije pridavati važnost većem broju informacija, a posebice nejasnim znakovima u komunikacijskoj okolini, kojima se lakše i češće pripisuje negativno značenje (jer testiraju hipoteze o ugroženosti). Također, ovakvo razmišljanje usmjereno je na utvrđivanje što je na stvari „u najgorem slučaju“ (usp. Kramer, 1998.: 262.), kako bi se mogli zaštititi. To ih čini sklonijima zloslutnom atribuiranju[66] tj. sumnjičavosti u namjere i motive drugih ljudi (pri čemu često „proširuju“ i „napinju“ podatke s kojima raspolažu) (ibid.); zatim su skloniji interpretiranju različitih događaja i ponašanja drugih ljudi kao da su ciljano osobno usmjereni na njih, kao da nose „skrivenu poruku“[67]; te percepciji zavjere u kojoj se ističe interpretacija povezanosti i usklađenosti „naoko neovisnih“ aktivnosti aktera kojima se pripisuje zavjereništvo[68]. Ovakva usko povezana razmišljanja dovode do paranoidnog ponašanja i zatim povratno pojačavaju percepcije situacije koje potiču opisani slijed paranoidnih misli i doživljaja. Time se zatvara „zloćudni krug“ koji ovu dinamiku vodi prema samo-održavanju i daljnjoj eskalaciji.

Ono što dodatno održava ovakav paranoidni sistem jesu poteškoće u stjecanju povjerenja iz pozitivnih iskustava i problemi u stvaranju korisnih dijagnostičkih iskustava (ibid.). U paranoidnoj optici znakovi i dokazi uvijek su korumpirani, izraz su prijevare i stvaranja lažnog osjećaja sigurnosti, nikad doslovni, uvijek impliciraju nešto više. K tome, istraživanja pokazuju[69] da se negativne informacije, koje razaraju povjerenje, u odnosu na pozitivne informacije, koje doprinose povjerenju, brže opažaju, pridaje im se veća važnost a nepovjerenje i sumnja se puno brže šire društvenim sistemom nego informacije o povjerenju. Stoga pozitivna iskustva imaju

---

[66] Engl. sinister attribution bias.

[67] Kao primjer preuzimamo riječi nekadašnjeg američkog predsjednika Lyndona Johnsona koji vlastite probleme u vođenju Vijetnamskog rata shvaća povezujući informacije i postupke drugih ljudi kao ciljane i usmjerene na njega:“ Isn't it funny that I always received a piece of advice from my top advisers right after each of them had been in contact with someone in the communist world?“ (Kearns-Goodwin, 1976, pp. 315-317, u Kramer, 1998.: 264.)

[68] Također Lyndon Johnson, zavjerenički interpretira djelovanja protivnika rata u Vijetnamu:“Two or three intellectuals started it all, you know. They produced all the doubt, they and the columnists in the Washington Post, the New York Times, Newsweek, and Life. And it spread and spread ... Bobby [Kennedy] began taking it up as his cause and, with Martin Luther King on his payroll, he went around stirring up the Negroes ... Then the communists stepped in. They control the three networks, you know, and the forty major outlets of communication. It's all in the FBI reports. They prove everything. Not just about the reporters, but about the professors too. (Kearns-Goodwin, 1976.: 316, prema Kramer, 1998.:265.)

[69] Vidi o tome detaljne reference u Kramer (1998.).

vrlo ograničenu i krhku vrijednost. Također, situacije koje potiču paranoidno mišljenje mogu, k tome, sprječavati sposobnost stvaranja dijagnostičkih informacija potrebnih za procjenu pouzdanosti drugih osoba. Nepovjerenje je teško promijeniti kroz iskustvo jer ono ili onemogućava upuštanje u rizične aktivnosti kojima se može doći iskustveno do informacija o nečijoj pouzdanosti, ili dovodi do ponašanja koje potkrepljuje valjanost samog nepovjerenja (usp. Gambeta, 1988. u Kramer, 1998.: 267.). U potonjem je slučaju riječ o mehanizmu samo-ispunjavajućeg proročanstva gdje nepovjerljiv pristup prema drugim osobama izaziva u njih najčešće negativne reakcije, koje onda služe „potkrjepljenju“ nepovjerenja.

Složenost ponašajnih i društvenih učinaka paranoidnog mišljenja na društvenu interakciju zanimljivo je iskazana u studiji Zimbarda i sur. (1981.). Riječ je o istraživanju razloga postojanja povezanosti između postupnog gubitka sluha i javljanja paranoidnog mišljenja. Pretpostavka je bila da ljudi koji postupno i neočekivano gube sluh, toga zapravo nisu svjesni. Posljedica je također da nisu svjesni niti vlastitog daljnjeg utjecaja na odnose s drugim ljudima. Kako sve slabije čuju, to im se više čini da ljudi oko njih šapću, pa se pitaju o čemu govore i zašto uopće šapću. Govore li tiho tako da osoba ne bi čula što govore? S druge strane, negiranje šaptanja osoba iz okoline može se lako protumačiti kao laganje, jer je u očitom nesuglasju s onim što nagluha osoba „čuje“. Time negiranje, koje je imalo svrhu umiriti osobu samo je još više potiče da ispita „što se zaista zbiva“. Posljedica može biti da zbog sve učestalijeg neobičnog ponašanja bliska okolina osobu proglasi „poremećenom“ i da ljudi zaista počnu šaptati i izbjegavati je, čime njene sumnje i optužbe o navodnim spletkama bivaju potkrepljene. Takvi obostrano krivi zaključci mogu dovesti do spirale međusobne podozrivosti, sve jačeg neprijateljstva i društvenog odbacivanja. Međuljudski odnosi se pogoršavaju, nagluha osoba doživljava izolaciju i gubitak povratnih informacija iz okoline putem kojih bi mogla provjeravati i korigirati vlastite zaključke – a time paranoidno mišljenje postaje zatvoren, autističan sistem.

Rezimirajmo. Premda je riječ o obrascu mišljenja i ponašanja koji se često smatra društveno nepoželjnim, degradirajućim i psihološki iscrpljujućim, ali ne i neopravdanim u različitim uvjetima, unutar ovog teorijskog pristupa teorija zavjere je jedan od rezultata racionalnih napora kako bi se osmislilo ponavljajuće disforično

iskustvo. „Na primjer, u visoko kompetetivnim [grupama] ili političkim sistemima, sklonost prema opreznosti, sukladno percepciji nepouzdanosti drugih osoba, može biti prilično razborita i prilagodljiva.“ (270.) Tamo gdje imate prave protivnike ili ih možete očekivati, pogled na druge kao moguće izvore sukoba može vam pomoći da ostanete pripravni za pažljivo promatranje i analiziranje njihovih postupaka, uočavanje obrazaca ponašanja, njihovo predviđanje i iščitavanje manje ili više neizrečenih namjera. Također, pojačana osjetljivost na moguće opasnosti od drugih ljudi (organizacija, institucija...) održava motivaciju u nekoj situaciji, fokusiranost na probleme, te može smanjiti kompleksnost situacije i razinu nesigurnosti prilikom donošenja odluka (usp. Kramer, 1998.: 270.).

Isti autor, potaknut zbivanjima 11. rujna 2001. i propasti Enrona, govori o konceptu *razborite paranoje*[70] - odmjerenom i konstruktivnom obliku sumnjičavosti u pogledu namjera i djelovanja ljudi i organizacija (Kramer, 2002.: 64.). Riječ je o svijesti o tome kako različiti ljudi posjeduju snažne i često suprotne motive za ono što čine, odnosno, riječ je o „sistemu ranog uzbunjivanja“ koji osobu usmjerava na potragu i procjenu većeg broja informacija o vlastitoj situaciji. Da bi se suzbile mane i iskoristile prednosti paranoidnog mišljenja, odnosno razborito upravljalo vlastitom paranojom autor daje nekoliko savjeta: (1) Nesmiljeno prikupljati informacije u korist i protiv vlastitog stava i kloniti se isključive potrage za podacima koji potvrđuju najmračnije pretpostavke; (2) Sumnjati u vlastite interpretacije tj. uvijek ostavljati otvorenom mogućnost vlastite pogreške; (3) Prigrliti vlastite protivnike, radi provjere vlastitih pretpostavki i mogućeg savezništva; (4) Vjerovati spletkarima, no samostalno donositi odluke; (5) Biti nepredvidiv(a) jer to može učiniti protivnike nerazborito paranoičnim i potkopati im strategiju te osjećaj sigurnosti; (6) Kad smatrate potrebnim, zanemarite pravila (65.).

Ovime završavamo prikaze dosadašnjih pristupa proučavanja teorija zavjera. Od praznovjerja i političke patologije, zatim razmatranja kolektivnih interpretacija i predodžbi kao reakcija na krizu i alijenacijskog utjecaja teorija zavjera, napravili smo puni krug i došli do objašnjenja koje teorije zavjera drži racionalnim naporom osmišljavanja individualnog doživljaja i tipom mišljenja koji se može koristiti u strateške svrhe.

---

[70] Engl. prudent paranoia.

U odnosu na ovaj spektar dosadašnjih pristupa proučavanja teorija zavjera pokušat ćemo situirati pristup ovog rada. Optika svih prikazanih pristupa ima naglašenu psihologizirajuću dimenziju, izraženu u spomenutim konceptualizacijama u okvirima zabluda, pretjerivanja, otuđenja, kriznog reagiranja i osmišljavanja neugodnog iskustva. Također, svaki od pristupa izražava određeni oblik napora prema simboličkom ovladavanju paranojom – redom, njenim protjerivanjem na margine prikladnog i dozvoljenog mišljenja, toleriranjem u iznimnim okolnostima, opravdavanjem izraženom neizvjesnošću globalizirajućeg svijeta i njegove svakodnevice širih mogućnosti i kompeticije, sve do njezina prihvaćanja i primjene kao strateškog alata za modifikaciju međuljudskih odnosa i postizanje pojedinačnih i grupnih ciljeva.

No, što ako obrnemo ovu optiku i umjesto psihologizacije pristupimo sociologizaciji i politologizaciji teorije zavjere i razmotrimo ih kao zajedničke predodžbe pripadnika različitih društvenih tvorevina koje ukazuju na šira društvena zbivanja tj. pojmimo ih kao indikatore društvenih rascjepa kojima se definira temeljni politički odnos između prijatelja i neprijatelja. Pri tome se ne želimo odreći psihologizacijske dimenzije proučavanja teorija zavjera, nego ove dvije dimenzije nastojimo povezati putem specifičnog pristupa koji ćemo iznijeti u slijedećem poglavlju.

4. Teorije zavjera kao izrazi društvenih antagonizama

Cilj ovog poglavlja je trostruk. Prvo nastojimo objasniti na koji bi način trebalo promišljati status teorija zavjera u odnosu na postojeća stajališta i pristupe. Da bi objasnili ovaj eluzivni fenomen upotrebljavamo metaforu sablasti i prevodimo je unutar okvira psihoanalitičke teorije kako bismo precizirali točno mjesto i subjektivne razloge pojavljivanja. Nakon toga objašnjavamo kako lacanovska psihoanaliza i pristupi koji se na nju naslanjaju gledaju na šire socijalne uvjete i mehanizam pojavljivanja teorija zavjera, odnosno objašnjavamo ih kao izraz temeljnog društvenog antagonizma i simptom njegovih različitih pojavnih oblika. U trećem dijelu se bavimo tvorbom singularnog političkog subjekta putem teorije zavjere.

4.1. Teorija zavjere kao sablast

Osnovni cilj koji si postavlja teorija zavjere jest razotkriti i raskrinkati neprijatelja i njegov podmukli način djelovanja. No, čini se da to nije baš lagan posao jer mnoge takve interpretacije uspostavljaju neprecizno pojmovlje za njihovo označavanje, kao npr. mračne snage, oni koji stoje „u sjeni“ iza nekih poznatih aktera, negativno definirani protivnici poredaka (antidemokratske, antisocijalističke, kontrarevolucionarne snage itd.), kriminalni krugovi i klanovi itd. Kad se navode konkretne osobe kao nalogodavci ili sudionici, kao njihov se instrumentarij, u pravilu spominju nejasno definirani suradnici ili pojednostavljeni mehanizmi djelovanja, čime se riskira prigovor da interpretacija pretjeruje u pretpostavljenoj organiziranosti ili sposobnosti zavjerenika. Gotovo uvijek je nešto u takvoj interpretaciji zamagljeno. U tom smislu, teorije zavjera kao da opisuju sablasti za koje nemaju izravne dokaze postojanja[71]. To bismo mogli odrediti kao sablasnost teorije zavjere zbog objekta tj. sablasnosti same zavjere. Dakako, zavjere postoje i mogu postojati dokazi da su se zavjerenici dogovorili i/ili da su zavjeru izveli, ali treba i tada biti oprezan s dokazima jer u prvom slučaju može značiti samo da su planirali, bez da su je izveli, a u drugom da se inkriminirajuće djelo dogodilo mimo planirane zavjere. K tome, da bismo to sve znali, u nekom svjedočenju ili sudskom procesu, moramo najčešće imati povjerenje u iskaze mogućih zavjerenika koji otkrivanjem zavjere postaju vjerolomnici, a time sumnjivi svjedoci. Ključno je, dakle, kad nemamo dokaza, možemo li imati povjerenje u nečije svjedočenje.

Također, pitanje je na temelju čega se uopće ljudi u svakodnevnom životu odlučuju vjerovati ili ne vjerovati u teorije zavjera koje se pojavljuju u javnosti, gdje najčešće nemaju mogućnosti niti vremena provjeriti postojanje dokaza, gdje su upoznati tek s učinkom pretpostavljene zavjere; gdje su jednostavno u poziciji da vjeruju ili ne vjeruju različitim izvorima, kojima pripisuju manje ili više autoriteta, i

---

[71] Da to nije problem samo teorija zavjera koje se uobičajeno tako nazivaju, pokazuje Fenster (1999.:246.), citirajući Harvard Law Review (1959.: 933-934.) koji daje problemu izravnog dokaza središnje mjesto u tužiteljskom uvjeravanju porote u pogledu krivnje optuženih za kriminalnu zavjeru:“Zavjera je po prirodi tajno kazneno djelo. Nije vjerojatno da će sudionici otvoreno ući u ilegalno dogovaranje; zapravo, nije nužno da svi sudionici uopće imaju izravne međusobne kontakte, ili se međusobno poznaju, ili čak da verbalno komuniciraju s namjerom dogovora. Stoga nije vjerojatno da će putem izravnog dokaza tužiteljstvo moći dokazati stvaranje dogovora, i porota obično mora donijeti [posredni] zaključak o njenom postojanju iz jasnog postojanja ko-operacije među sudionicima. No, u nastojanju da naglase kako dogovor ne treba izravno dokazati, sudovi ponekad propuštaju reći da ih uopće treba dokazati.“

masovnim medijima koji ih u najboljem slučaju su-obličuju i prenose. Sukladno tome, da je nešto zavjera, odnosno da je neka teorija zavjere ispravna, većina ljudi može samo pretpostaviti. Dakle, ako zavjera i postoji, u posjedu je imamo samo u virtualnom obliku. Samo na temelju informacija koje o njoj najčešće posjedujemo nije moguće izravno odlučiti o njenom postojanju ili nepostojanju. Odlučuje se posredno na temelju uvjerenja u to koliko su pouzdani izvori informacija, koliko nam se pripovijest koja prenosi teoriju zavjere čini koherentnom i pretpostavke kolika je razina konspirativnosti u društvu prisutna. No, kako rekosmo u raspravi o teoriji zavjere kao (ne)znanju - pozitivnog opravdanja nema zbog neizbježnog manjka objektivnih, ključnih informacija o stvarnoj vjerodostojnosti javnih institucija. Bez obzira na ovu situaciju neodlučivosti[72], ljudi se najčešće osjećaju sposobnima odrediti prema konkretnim teorijama zavjera[73]. Posljedice odluke vjerovanja/nevjerovanja su također znakovito isključive. Ono što se smatra dokazom za zavjeru onih koji u njeno postojanje vjeruju, nevidljivo je i/ili nebitno za one koji u nju ne vjeruju (usp. Fenster, 1999.: 100.). Također, koliko god zavjera o kojoj je riječ bila minorna, odluka da se u nju vjeruje prati svojevrsna očaranost, doživljaj bivanja „u istini“, svojevrsna zaposjednutost. S druge strane, odluku o nevjerovanju prati određeni prijezir prema zavjereničkoj interpretaciji kao neprimjerenoj, nedorasloj i opskurnoj. Odluka je rezolutna, oštra i svaki novi pokušaj uvjeravanja nailazi na „zid“, odbijanje ili čak prijetnju da se prestane s „kontaminacijom“ prostora komunikacije. Teorija zavjere i njeni nositelji kao da su dosadne muhe koje opsjedaju i podsjećaju na mogućnost čije bi potpuno prihvaćanje značilo odustajanje od povjerenja u one

---

[72] Neodlučivost je pragmatički visoko određena oscilacija među solucijama između kojih valja konkretno političko-etički izabrati bez mogućnosti utjecanja ikakvom pouzdanom obrascu ili pravilu (Derrida, 1988. u Biti, 2000.: 333.). Neodlučivo je ono što se ne može uklopiti u neku dihotomiju ili polarnost (za ili protiv) i smatramo kako to jasno dolazi do izražaja kod teorije zavjere. Derrida (1995.: 65.) tvrdi kako prava odluka, tj. ona koja nije programirana, nikada ne može biti razborita, a trenutak odluke uvijek je doslovno trenutak ludila. Manje dramatično rečeno, u pravoj, neprogramiranoj odluci konstitutivna je mogućnost pogreške, rizik da niste u pravu, a taj je rizik uobičajen kod teorija zavjera jer se osim posrednih kriterija za donošenje odluke nema čemu drugom utjecati. Dakle, neodlučivost je stanje kroz koje mora proći svaka prava odluka – kroz „pokus“ ili „muku“ unutar prostora i vremena (koliko god to kratko tajalo) u kojem je nemoguće znati kakav će konačan ishod biti (usp. Lucy, 2005.: 147.-151.). No, i kad je odluka donešena, neodlučivost ne prestaje, jer uvijek postoji mogućnost da je odluka mogla biti drugačija. Kako „avet neodlučivosti“ proganja odluke (ibid.) slikovito pokazuje psihologija u procesima nakon donošenja odluke, što uključuje naknadno prevrednovanje alternativa kako bi se smanjila napetost proizvedena pitanjem je li odluka ispravna. O tome šire vidi npr. Šiber (1998.: 265.).

[73] ...često pri tom misleći da takva interpretacija uopće nije teorija zavjere.

aktere koji su navodni zavjerenici, veću nesigurnost u vlastite prosudbe i percepciju svijeta kao puno opasnijeg mjesta. No, ako i dalje inzistiraju na svojem stajalištu, uvijek ih se može „odagnati“ ridikulizacijom ili patologizirajućim etiketama. Ukoliko, uz sve navedeno, kod onih koji odluku donose postoji već formiran opći (+/-) stav prema teorijama zavjera kao zasebnoj kategoriji mišljenja, tada su prikazani stavovi najčešće pojačani i reagira se sukladno njegovanim navikama. Takvi stavovi svakako otežavaju spomenuti učeni agnosticizam koji u pogledu teorija zavjera zastupa Basham (2006.).

Osim ovakva tri stajališta o postojanju/nepostojanju zavjere tj. prihvatljivosti/neprihvatljivosti teorije zavjere - koje možemo nazvati predanošću (prihvaćanje), poricanjem (odbijanje) i empirizmom (učeni agnosticizam) – moguć je još jedan stav koji u ovom radu zastupamo. Riječ je o prihvaćanju sablasnosti tj. virtualnosti teorija zavjera[74].

Ključno je ovdje odrediti kakav je oblik prisutnosti sablasti. Najkraće rečeno, sablast je *prisutnost neprisutnog*, „paradoksalno utjelovljenje, postajanje tijelom, određena fenomenalna i tjelesna forma duha. Ona prije postaje »nešto« što je teško imenovati: ni duša ni tijelo, i jedno i drugo... tubitak odsutnoga ili nestaloga ...[koji] više ne spada u ono što vjerujemo da znamo pod imenom znanja.“ (Derrida, 2002.: 17.). Sablasnost znači *ne-suprotstavljanje* realnog[75] i nerealnog, bića i ne-bića, postojanja i nepostojanja itd., i treba ga misliti izvan razlike između učenjačkog mišljenja i njegovih Drugih (čistog hira, tlapnje, intuicije, domišljate spekulacije i t. sl.) (usp. Lucy, 2005.: 113.). Da bismo to pojasnili i ukazali na značajnost i načine

[74] Moglo bi se tvrditi da je naše stajalište slično učenom agnosticizmu, no postoji i razlika. Učeni agnosticizam je razborit i prihvatljiv stav prema utvrđivanju točnosti ili netočnosti neke konkretne teorije zavjere, bilo kao osobni stav ili ako je to predmet istraživanja. On je za nas bitan toliko što osvješćuje poziciju osciliranja između *za* i *protiv* tijekom donošenja odluke. Međutim, za naš pristup nije bitno jesu li teorije zavjera koje istražujemo točne ili netočne jer nas zanima prije svega imaginarij, mišljenje za koje se pretpostavlja da određuje političko ponašanje, imaginarij koji se ne povodi primarno za time postoje li dokazi ili ne, već često ovisi o prvom dojmu tj. automatskoj reakciji. Dakle, za ovo istraživanje bitno je prije svega da teorije zavjera imaju mobilizacijski potencijal za političko ponašanje.

[75] Ovdje se ovaj pojam koristi u svakodnevnom, a ne u psihoanalitičkom značenju.

djelovanja sablasti, te ovaj problem preveli u psihoanalitički okvir, poslužit ćemo se Žižekovim (2004., 2005.) razmatranjima pitanja realnosti virtualnog[76].

Središnja teza njegova izlaganja iz 2004. godine jest sljedeća: da bi realnost bila učinkovita, efektivna, ona nužno mora biti virtualna, stvorena i sastavljena od onoga što ne postoji u potpunosti, što nije sasvim prisutno. Primjere za ove tvrdnje smješta unutar strukturne trijade ljudskog iskustva o kojima govori lakanovska psihoanaliza – unutar poredaka Imaginarnog, Simboličkog i Realnog.

U pogledu Imaginarnog poretka primjer se odnosi na način na koji se odnosimo prema drugim ljudima i kako ih, fenomenološki gledano, doživljavamo u svakodnevnoj interakciji. Pri tom je interakcija upravljana predodžbom o drugoj osobi. Ta predodžba o drugim ljudima uvijek je pojednostavljena, s tendencijom zaokruženosti, no parcijalna i lišena npr. neugodnih dijelova koje su inače poznate o drugoj osobi, te može varirati od situacije do situacije. Ponašamo se kao da informacije koje inače znamo i s tom osobom povezujemo jednostavno nisu prisutne. Iz takve selektivne uporabe informacija proizlazi da međuljudski odnos nije izravan, ne prema stvarnim osobama, nego prema slikama, fantazmama o ljudima u odnosu. Odnos prema drugima odvija se kroz fantazmatski zaslon i „realno“ tijelo drugog služi samo kao podrška za naše fantazmatske projekcije (usp. Žižek, 1994.: 2.). Pa ipak, te slike koje su virtualne, dio su realnosti jer strukturiraju odnos među ljudima. Izravan odnos je zapravo nemoguć, traumatičan i razorio bi realnost uspostavljenu na međusobnim predodžbama.

Na drugoj, razini Simboličkog poretka, Žižek uzima kao primjer doživljavanje očinskog autoriteta. Npr. kada prijeti ili naređuje, da bi se takav autoritet doživio kao učinkovit, da bi bio operativan, on mora ostati virtualan. Ukoliko se naredba izvodi preizravno to se paradoksalno doživljava kao znak njegove neučinkovitosti tj. impotencije. Konkretno rečeno, ocu koji jest istinski autoritet nije potrebna fizička sila, povišen ton i tsl. Dovoljan je samo npr. prijeteći pogled ili/i riječi da bi ga se poslušalo. No, ako 'izgubi živce', tada gubi i 'dostojanstvo autoriteta', te se u

[76] U pogledu vizualizacije sablasti, tj. prikaza prisutnosti neprisutnog ilustrativna je službena internet stranica istoimenog filma: http://www.realityofthevirtual.com/, koji je također kao medijski proizvod primjer prisutnosti neprisutnog.

njegovom ponašanju pojavljuje neka ridikulozna dimenzija[77]. To je njegovo samouništenje. U tom trenutku više nije predstavnik simboličkog poretka, autoritet mu se urušava, a ako se njegova prijetnja ozbiljno doživi ili se izravno realizira, tada postaje nositeljem represije i traumatični izvor straha. Iz toga slijedi da je autoritet stvaran samo kao virtualan. Ostali primjeri ovdje uključuju odnose koji funkcioniraju samo uz održavanje dojma „kao da" se u nešto vjeruje, npr. u Djeda Božićnjaka, gdje roditelji ne žele razočarati djecu a djeca roditelje, kako bi funkcionirao ritual darivanja. Nije potrebno zbilja u njega vjerovati, nego je dovoljno pretpostaviti da drugi vjeruju kako bi učinak vjerovanja na naše ponašanje postojao. Žižek također smatra kako mnogo svakodnevnih vjerovanja, da bi bila društveno funkcionalna, moraju ostati na taj način virtualna, tj. prema njima mora postojati distanca izražena u „kao da" odnosu – pripisana drugima, subjektima za koje se pretpostavlja da vjeruju. Ukoliko se ta distanca izgubi, ukoliko osoba zaista, bez zadrške u nešto vjeruje, bilo to u sferi religije, politike ili nečeg drugog, takva se osoba ne doživljava više „sasvim svojom", normalnom jer „previše ozbiljno" shvaća neki aspekt svog života. Kao da je kod tako doživljenih ljudi prisutna neka zastrašujuća, monstruozna dimenzija, kao da je riječ o marionetama neke više instance – drugim riječima, opsjednutosti. Ovakva bi se obilježja također mogla pripisati i onima koji vjeruju u ono što se uobičajeno smatra teorijama zavjera, koji se gorljivošću izražavanja svojih ideja iz pozicije „prave istine" mogu činiti čudnima pa i smiješnima. U odnosu na njih, kao i kod spominjanog primjera autoriteta, zapravo dolazi do urušavanja simboličke dimenzije i nestanka distance prema onome u što se vjeruje i izgovara. Međutim, valja reći da se takvo iskustvo, koje se od strane drugih doživljava kao paranoičnost, ne događa uvijek, već je njen preduvjet diskrepancija u doživljavanju između većine u zajednici i neke osobe ili grupe, npr. kad je riječ o teoriji zavjere, u pogledu percepcije ugroženosti od neprijatelja. Drugim riječima, kad većina doživljava takvu prijetnju, teorija zavjere se uspostavlja kao legitimno objašnjenje. Tada, u situaciji „opsadnog stanja" dolazi do sužavanja i suspenzije jednog dijela simboličkog sustava, uobičajeni ideološki

[77] Za konkretni primjer ridikulizacije ponovo upućujemo na govor predsjednika Tuđmana u studenom 1996. po povratku u Hrvatsku. Ističemo njegovu izraženu teatralnost i anakronu dimenziju govora izraženu u danteovskom imaginariju.

diskurz se reducira i pojednostavljuje te povezuje s predodžbom o destabilizaciji od strane „kradljivca užitka“ kako bi se time izbjegla trauma.

Spominjanjem traume došli smo do treće razine i 'upleli' se u poredak Realnog. Poretku Realnog Žižek poklanja najviše pažnje, za koji smatra da se pojavljuje u tri različita modaliteta. U obliku „imaginarnog Realnog“, „simboličkog Realnog“ i „realnog Realnog“. To je način na koji se trijada Imaginarno-Simboličko-Realno odražava u poretku Realnog (usp. Žižek, 2005.: 99.). Ovakva rekonceptualizacija u različite oblike Realnog originalan je Žižekov doprinos psihoanalizi. Ona počiva na obratu prethodnog shvaćanja Realnog kao čvrste granice označavanja, Realnog kao nemogućeg koje Žižek preobrće u *nemoguće koje se događa* (usp. 100. - 101.). Točka u kojoj se Realno događa jest trauma. Razmotrimo pojedinačno svaki od njegovih modaliteta.

Realno Realno je zastrašujuća Stvar, pod krinkom primordijalnog objekta, „otkucavanje životne supstancije kao same Stvari...“ (ibid.), jezovito iskustvo traumatičnosti afekta, ali i opscena sjena koja prati Simboličko, tj. virtualna stvarnost afekata koji upotpunjuju službeni diskurz, izraženi u negativnom smislu npr. u sadističkoj dimenziji neformalnih pravila koja postoje u nekoj zajednici, kao u filmu Lindsay Andersona, „If“, istoga u besmislenim rimama s opscenim sadržajem koračnica američkih marinaca, te npr. u inverznoj, virtualnoj dimenziji filma Roberta Wisea, „Sound of Music“ koja, po Žižekovom mišljenju (2004.) prikazuje borce protiv nacizma kao antiintelektualne provincijalne tipove koji se bore protiv dekadentnih, korumpiranih kozmopolitskih tipova, što je upravo fašistički imaginarij. Kao suprotan primjer navodi film Roberta Altmana, „Short Cuts“. Na narativnoj razini filma postoji desetak paralelnih priča koje opisuju svakodnevni očajan život američke srednje klase, ističući alijenaciju, tjeskobu i usamljenost. No, sama tekstura, mogli bismo reći događajnost filma je mnogo optimističnija, i funkcionira kao inverzna sjena koja prati narativnu razinu i njoj je sasvim suprotstavljena. Na toj razini, smatra Žižek, ovaj film slavi čaroliju kontingencije, slučajnih susreta, neočekivanih pozitivnih učinaka i tsl. Ova posljednja Žižekova razmatranja opscene dimenzije filmskih sadržaja mogli bismo dodatno precizirati ako ih shvatimo kao izraz onoga što psihoanaliza naziva „nesvjesnim“, tj. nepoznatim poznatostima (usp. 2006.: 52.), znanjem za koje ne znamo da ga znamo. Pri tome bi Realno Realno bilo njihova afektivna dimenzija.

Središnje mjesto ove dimenzije je *jouissance*, prekomjerni užitak nastao onkraj načela ugode, koji se zbog svoje pretjeranosti pretvara u bolni užitak i stoga je traumatičan.

Simboličko Realno je označitelj sveden na besmislenu formulu, kao što su formule u kvantnoj fizici, eksperimentalno potvrđene, ali koje se opiru simbolizaciji, i ne mogu se više prenijeti natrag u svakodnevnu realnost. One su doslovno nerazumljive, u smislu da je iz njih nemoguće izvesti konzistentnu ontologiju koja bi bila objašnjiva jezikom svakodnevnog iskustva života. Primjer za simboličko Realno u popularnoj kulturi, kao apstraktna tekstura na kojoj je realnost uspostavljena, jest izgled Matrice u obliku nerazumljivih digitalnih nizova u istoimenom filmu. Kapital je također instanca simboličkog Realnog kao temeljni okvir današnje globalizirane realnosti (usp. Daly, 2004.).

Imaginarno Realno je „ono tajanstveno, *je ne sais quoi*[78], ono nedokučivo nešto što uvodi samopodjelu u običan objekt tako da ga prosijava sublimna dimenzija“ (ibid.), što je npr. u ksenofobičnom doživljaju Drugih njihovo neuhvatljivo svojstvo, ono koje iritira, uzrujava i muči ksenofobičnog, „točka Realnog u Drugom“, kao dijabolična i „zastrašujuća primordijalna slika koja ukida slike kao takve“ (ibid.). One su dobro razrađene u znanstveno-fantastičnim horor filmovima, kao npr. „Alien“, „The Thing“ itd. gdje je riječ o monstruoznim bićima kojima je nemoguće izravno se suprotstaviti. Nadalje, to su slike koje su toliko snažne da su traumatične, bolje reći šokantne, koje vas ostavljaju doslovno bez daha, kao npr. slike zapanjujućih katastrofa, prizor zabijanja aviona i urušavanja Blizanaca 11.9.2001., potapanja Titanica, tj. slike nečeg nezamislivog, nemogućeg koje se uistinu iznenada događa (usp. Žižek, 2001.)

Kojem onda poretku primarno pripada teorija zavjere, tj. u kakvoj se virtualnosti-sa-zbiljskim-učinkom ona iskazuje? Smatramo kako jezgra teorije zavjere sadrži predodžbu o grupi neprijatelja ili nekom kolektivnom neprijateljskom entitetu putem koje se nastoji izbjeći i uobličiti trauma koju proizvodi spomenuti doživljaj neuhvatljivog, zastrašujućeg i traumatičnog svojstva Drugog. Dakle, teorija zavjere proizlazi iz imaginarnog Realnog, iz iskustva Realnog u Drugom, iz nemjerljivog jaza radikalne Drugosti. Ta strana traumatska jezgra kao inertno, nedostupno i

[78] Na francuskom doslovno znači *ne znam što*, neopipljiva ili neobjašnjiva kvaliteta, nešto neodređeno.

enigmatično svojstvo Drugoga potiče pitanje *Che vuoi?*[79]*,* npr. pri komunikaciji s Drugim, „Ti mi nešto kažeš, ali što time želiš, na što ciljaš?“ (Žižek, 2002.: 155.), koje su tvoje prave namjere, različite od doslovnih, odnosno „što je [to] u subjektu više od [samog] subjekta?“ (ibid.: 158.), ono neodredivo što se opire interpelaciji i njegovom smještanju u simboličku mrežu. To lacanovska psihoanaliza naziva *objekt malo a*[80] i definira ga kao objekt-uzrok želje. *Što Drugi želi?* Iz tog pitanja, „nepodnošljive zagonetke želje Drugog“ kao odgovor nastaje spominjana fantazma$_2$, imaginarni scenarij tj. uznemirujuće objašnjenje zašto je nešto pošlo u krivom smjeru, kao npr. „zašto naše društvo ne funkcionira“, „tko je odgovoran za naše osiromašenje“, „tko nas eksploatira“ - u konačnici, tko krade naš užitak. „U slučaju antisemitizma odgovor na pitanje „Što Židov želi?“ je fantazma 'židovske zavjere': tajanstvena moć Židova da manipuliraju događajima, da povlače konce iza scene.“ (ibid.: 160.). Ta predodžba o neprijatelju je pred-ideološka jezgra ideologije koja sadrži sablasnu prikazu koja ispunjava prazninu u Realnom, obrana od „*Che vuoi?“* i istodobno okvir koji koordinira našu želju, te „formalna matrica na koju su nakalemljene različite ideološke tvorevine“ (Žižek, 1994.: 13.). U smislu posljednjega, osim imaginarne dimenzije, teorija zavjere također sadrži i simboličku dimenziju koja se očituje u nizu različitih označitelja specifičnih za ideološki kontekst u kojima se one pojavljuju, najčešće u obliku manje ili više elaboriranih pripovijesti. Glavna je funkcija Simboličkog poretka da putem svojih zakona i obveza učini koegzistenciju s drugima barem podnošljivom, kao svojevrsni ublaživač i proizvođač obzira. On se pojavljuje kao treći element koji, dok funkcionira, onemogućava da odnos „između mene i mog susjeda...ne eksplodira u ubilačko nasilje.“ (Žižek, 2006.: 46.). Dakle, dokle god je Simbolički poredak funkcionalan, teorije zavjera bivaju lokaliziran fenomen koji ukazuje na dinamiku odnosa među različitim akterima i načine suočavanja s različitim problemima. Ako se simbolička mreža sužava, i njeni dijelovi suspendiraju, npr. u

---

[79] Doslovno na talijanskom znači: *Što želiš?* Vidi njegovu elaboraciju u grafu želje u Lacan (1983.: 291. – 295.) i u Žižek (2002.: 155. – 168.) koji smatra kako je ono rašireno posvuda u politici jer je svaki politički zahtjev zahvaćen u dijalektiku u kojoj se uvijek cilja na nešto različito od doslovnog značenja.

[80] U prvome dijelu teksta spominjali smo ga u obliku na francuskom jeziku kao *objet petit a*. Riječ je o paradoksalnom tajanstvenom objektu koji predstavlja ono što u pozitivnom, empirijskom objektu koji opažamo, nužno izmiče pogledu i kao takvo služi kao pokretačka sila želje za njim (usp. Žižek, 1996.: 69.).

situaciji neke društvene anomije ili urušavanja nekog poretka, to crno-bijela tehnika opisa koju nude teorije zavjera sve više dolazi do izražaja. U takvoj je situaciji dovoljan samo jedan trenutak njegove privremene potpune suspenzije da otpočne nasilje, sukob ili rat. Kako se oblikuju specifične teorije zavjera u imaginarno-simboličkom prostoru pitanje je na koje odgovor može dati analiza diskurza, kojom ćemo se služiti u ovom istraživanju.

Nadalje, ako se prisjetimo uvodnog dijela teksta u kojem smo sažeto objasnili psihoanalitičke pojmove (vidi str. 7. - 9.), prema pretpostavkama ove teorije, uz navedenu fantazmu$_2$ usko je povezana fantazma$_1$ koja služi kao podrška Simboličkom poretku kao idealistična slika nekonfliktne zajednice. Istraživačko je pitanje hoće li se i pod kojim konkretnim uvjetima takva predodžba artikulirati u teorijama zavjera kao antipod slici neprijatelja.

Do sada smo uspjeli u psihoanalitičkom okviru opisati način prisutnosti i svojevrsno 'izvorište' teorija zavjera unutar strukture iskustva subjekta. Sada je vrijeme da objasnimo kako psihoanaliza gleda na šire socijalne uvjete i mehanizam njihova pojavljivanja.

4.2. Otkud teorije zavjera?

Odgovor na ovo pitanje sadržan je u post-marksističkoj teoriji društvenog polja, zastupanoj kako u teoriji diskurza Laclaua i Mouffe (npr. 1985.), tako i nekih lakanovaca npr. Žižeka (1994., 2002., 2004. itd.) i Stavrakakisa, (1999.). Ova teorija smatra kako prvotna činjenica jest da je društveno-ideološki prostor po sebi 'zakrivljen', ograničen i neuravnotežen te da prije bilo kakvog pozitivnog entiteta postoji 'čista razlika' (usp. Žižek, 2004.). To znači da se u temelju svakog društva nalazi antagonizam koji nije moguće 'nadići' i 'dokinuti' i koji se uvijek pojavljuje u traumatskim događajima koje društvo ne može simbolički savladati. Ova teorija drži da se društvo paradoksalno 'održava na okupu' upravo putem antagonizma, raspuknuća koje onemogućuje njegovo zaokruženje u harmoničnu, transparentnu i racionalnu cjelinu. Taj antagonizam sprječava zatvaranje društvenog polja i potpunu simbolizaciju. Ono što doživljavamo kao društvenu realnost ili zbilju reakcijska je tvorevina i pokušaj da se 'pripitomi' taj radikalni antagonizam koji dobiva svoje pojavne oblike u konkretnom povijesno-političkom procesu. Društvena zbilja nije neposredno dana nego je uvijek-već uspostavljena i strukturirana putem simboličkih

mehanizama. Problem je u tome što simbolizacija nikada nije potpuna, nikada ne uspijeva zahvatiti cjelinu Realnog. Uvijek nešto izmiče. Stoga, da bi se uspostavila društvena zbilja koja odgovara predodžbi harmonične cjeline, potrebno je izvesti potiskivanje antagonizma. Drugim riječima, nešto mora biti isključeno kako bi se ona uspostavila. Ta težnja da se dokine antagonizam izvor je totalitarne opasnosti (usp. Žižek, 2002.: 18.). Ovdje opet kao primjer možemo uzeti Žižekov opis (2004.) načina funkcioniranja nacističkog antisemitizma. Antisemitizam Židove doživljava kao narušitelje harmoničnog 'prirodnog' poretka stvari, tuđinske uljeze čije bi uklanjanje omogućilo ponovno uspostavljanje stabilnog društvenog organizma. Po Žižeku, antisemitsko mišljenje treba okrenuti naopačke kako bismo razumjeli njegovo funkcioniranje, ali i općenito shvatili kako funkcioniraju društveni poredci. Nije riječ o tome da antagonizam, sukob i problemi postoje zbog Židova ili neke druge stigmatizirane grupe neprijatelja, već antagonizam i neravnoteža koja dolazi iz Realnog prethodi konstrukciji neprijatelja. Kako bi se u imaginarnom smislu osmislio i protumačio antagonizam, društvo konstruira sliku Židova, tj. neprijatelja i u njega projicira uzroke antagonizma. Riječ je o slici Drugog koji funkcionira kao povratak potisnutog, neprikazivog društvenog antagonizma na kojem svako društvo počiva i u specifične oblike neprijatelja ga projicira. Ovdje Realno 'izbija' kao imaginarna sablast koja proganja realnost (zbilju) i očituje se kao neka konkretna teorija zavjere koja onda utječe na dinamiku odnosa prema označenom neprijatelju.

Antagonizam je također prisutan u širem projektu kapitalističke modernizacije koji se, smatra Žižek, očituje u fenomenima kao što ratovi, koncentracijski logori, novi fundamentalizmi itd. koji nisu tek žaljenja vrijedni znaci regresije, već inherentni, nužni dio tog projekta. U tom se smislu (2001.) povodom rušenja Blizanaca pita: „Nije li se eksplozijom tornjeva Svjetskog trgovačkog centra nasilje usmjereno prema prijetećoj Izvanjskosti okrenulo protiv nas samih?“, protunasilje Izvanjskosti Trećeg svijeta u koji se u posljednjih pet stoljeća izvozilo nasilje kojim je kupovan relativni napredak i mir civiliziranog Zapada. A neprijatelj u liku siromašnog Afganistana je naprosto smiješan, kao što je Sadamovo oružje za masovno uništenje puka fikcija. Nadalje, interpretacijom ratova u Afganistanu i Iraku 'kao humanitarne akcije' ili kao

'ratova za mir', koji kao argumenti imaju formu „čokoladnog laksativa“[81] – što je u konačnici oblik neprisustva prisutnoga – opravdava se isto daljnje nasilje izvan nikad postojeće izolirane sfere sigurnosti Zapada. U prvom koraku tu imaginarnu sferu i poziciju svjetskog policajca valja napustiti, jer ona ima ubojiti potencijal proizvodnje sve većeg broja neprijatelja (sjetimo se samo Bushove rečenice: „Tko nije s nama protiv nas je.“) kao i predodžbu da je terorizam isključivo problem SAD-a. To su preduvjeti za mobilizaciju što je moguće više snaga u borbi protiv terorizma *bilo gdje* u svijetu.

Dakle, slika neprijatelja, konkretizirana u nekom ideološkom diskurzu u formi teorije zavjere način je imaginarno-simboličkog „popunjavanja“ praznog mjesta društvenog antagonizma. Antagonizam je Realan, ali predstavljiv jedino u ideološkom obliku društvene zbilje. To nikako ne znači da neprijatelji zapravo ne postoje. Oni uvijek postoje kao mogućnost, svi su svima potencijalni neprijatelji, ali tko će to postati ovisi o načinu oblikovanja društvene zbilje u nekom konkretnom povijesno-političkom prostoru-vremenu. Sukobljenost je prva društvena činjenica, svojevrsna konstanta, traumatična razlika koju društvo uvijek nastoji nadići na različite načine, konstruirajući simboličke strukture kojima je funkcija „pripitomiti“ i/ili odstraniti sukob kako bi društvo bilo funkcionalna, harmonična cjelina. Ono nastoji skriti Realno antagonizma, koje se onda vraća u obliku sablasnog priviđenja (Žižek, 1994.: 17.). Da bi ilustrirao ovu neobičnu logiku Žižek posuđuje primjer od Claude Levi-Straussa (1989.) koji opisuje Sjevernoameričko domorodačko selo koje je podijeljeno u dvije grupe. Ovisno o grupi kojoj pripadaju, pripadnici imaju različitu predodžbu o prostornoj organizaciji nastambi u selu. Članovi prve grupe, koje Žižek naziva konzervativnim korporativistima, zamišljaju tlocrt sela kao krug kuća koje su manje više simetrično postavljene oko središnjeg hrama. Članovi druge tzv. revolucionarno-antagonističke grupe, doživljavaju selo kao dva grozda kuća koje

[81] Inače konkretan proizvod koji služi liječenju opstipacije Žižek (npr. 2004.b.) upotrebljava kao egzemplaran pojam koji označava proizvode koji u sebi već imaju ugrađen lijek protiv sebe, vlastitu suprotnost, koja poništava vlastite negativne učinke. Osim čokolade koja ubrzava probavu tu spada i dijetna kola, dekofeinizirana kava, bezalkoholno pivo, grah koji ne napuhuje itd. No, ova struktura ne odnosi se samo na proizvode nego i na društvene pojave kao što su spomenuti 'rat za mir' i 'rat kao humanitarna akcija' ili pak humanitarni rad kapitalističkih magnata koji bi trebao poništiti njihovo bezobzirno eksploatiranje radnika; ili svođenje politike na ekspertnu administraciju, njeno depolitiziranje tj. politika bez antagonizama, demokracija bez populističkog 'ekscesa' itd, najkraće rečeno 'ono što je ispražnjeno od svog osnovnog sadržaja'.

odvaja nevidljiva granica. Ono što i Levi-Strauss naglašava jest da ovu situaciju ne treba interpretirati kulturalno-relativistički, sukladno kojoj percepcija prostora ovisi o pripadnosti jednoj od grupa. Sama podjela na dvije „relativne“ percepcije implicira skriveno referiranje na konstantu – ne na „objektivni“ razmještaj kuća nego na traumatsku jezgru, temeljni antagonizam koji seljani ne mogu protumačiti, simbolizirati, internalizirati i neutralizirati – neravnotežu u društvenim odnosima koja sprječava zajednicu da se stabilizira kao harmonična cjelina. Dvije međusobno isključive percepcije su jednostavno dva različita pokušaja suočavanja s ovim traumatičnim antagonizmom i njegovog premošćivanja putem uravnotežene simboličke strukture. No, dalje nastavlja Žižek, „zdrav razum“ nam sugerira da je u ovoj situaciji jednostavno ispraviti pogrešku subjektivne percepcije tako da uslikamo selo iz helikoptera i izradimo fotografije koje će prikazati „pravo stanje stvari“. Međutim, time bismo potpuno promašili Realno *društvenog* antagonizma, traumatsku jezgru koju je nemoguće simbolizirati, nego samo iskazati kao „distorzije“ zbilje, kao fantazmatsko pomicanje „stvarnog“ rasporeda nastambi. Ovdje dolazi do izražaja Lacanova tvrdnja kako su iskrivljavanja i prikrivanja sama po sebi otkrića: ono što izlazi na vidjelo iz iskrivljavanja objektne slike stvarnosti je Realno, tj. trauma oko koje je društvena zbilja strukturirana (ibid., 16.). Ponuditi domorodcima fotografije i očekivati da će postojeća percepcija isčeznuti bilo bi isto kao i reći Hutuima i Tutsiima da se tek razlikuju u fizionomiji, crncima i bijelcima npr. u SAD-u da se razlikuju samo po boji kože, Hrvatima i Srbima da ih dijele male razlike u jeziku i religiji itd. No, time bismo zanemarili cijeli niz sablasti - pandemonijum koji upravlja njihovim međuodnosima, nastao u konkretnoj povijesti. Upravo je ta pojavnost suočavanja s traumom u određenom vremenskom razdoblju, izražena u imaginariju o neprijateljima, kao „uplašena misao“ zbog pretpostavljene zavjere Drugog, ono što istražujemo u ovom radu. Teorije zavjera su stoga simptomi temeljnog Realnog antagonizma koji se iskazuje u nizu neuralgičnih točaka koje su proizvedene u Imaginarno-Simboličkim tvorevinama nekog društva.

Pitanje koje se sada nadaje jest o kakvim se antagonizmima u pozitivnom, simboliziranom obliku ovdje općenito radi? Koji su to širi okviri koje bismo barem provizorno mogli postaviti u pogledu konkretnog povijesnog isječka koji ćemo istraživati, a u kojima će kao njihovi indikatori i okosnice figurirati konkretne teorije

zavjera? To je pitanje na koje se odgovor, prije konkretne analize povijesne građe, može dati u formi pretpostavke. Kako je riječ o povijesnom razdoblju u kojem pratimo dezintegraciju jedne političke zajednice koja završava u ratu, zatim uspostavu i tvorbu nove, koja se zatim uključuje u šire integracijske procese, antagonizmi u najopćenitijem smislu u kojima bi teorije zavjera trebale doći do izražaja uključuju ono što Laclau (1991.: 59.) naziva općim jazom modernih društava - između tendencija integracije, koje se izražavaju u potrebi za vlašću koja djeluje u ime cjelokupne zajednice (noseći opasnost autoritarne vlasti) i partikularističkih tendencija različitih društvenih snaga usmjerenih na fragmentaciju društvene strukture (s opasnošću od kaosa, nasilja i građanskog rata). Da su teorije zavjera, koje ćemo empirijski proučavati, izraz ovog ili nekog drugog antagonizma, potvrđuje se time što ih *javno iskazuju* relevantni politički akteri. U smislu općeg jaza, u svim bi se razdobljima trebale pojaviti teorije zavjera o neprijateljima državnog poretka ili političke zajednice, koji rade na njihovom razbijanju djelujući izvan ili unutar zajednice. To bi bili tzv. vanjski i unutarnji neprijatelji o kojima se govori s pozicije moći tj. usmjereno iz centra prema periferiji političkog diskurza. Sukladno navedenom jazu ovakve bi teorije zavjera bile komunicirane iz pozicije jedinstva prema nekom potencijalno opasnom i neprihvatljivom partikularitetu. Osim toga, moguća je, ovisno o političkom kontekstu i obrnuta pozicija izražena u kritici vlasti ili dominantnih političkih aktera u čijim aktivnostima teorije zavjera iščitavaju tendencije smišljenog ograničavanja sloboda i prava, uzurpacije vlasti i nelegitimnosti njenog djelovanja, manipulacije ili izdaje povjerenja itd. Ovaj opis teorija zavjera iz dva različita smjera treba shvatiti ideal-tipski, koji je otvoren za nijansiranje, ovisno o broju i tipovima različitih političkih aktera. Također, ne treba sve teorije zavjera smatrati jednako važnima, o čemu ćemo nešto više reći u sljedećem poglavlju kad budemo razrađivali njihovu tipologiju.

U lokaliziranoj „igri“ antagonizama između navedenih ekstrema koje proučavamo u isječku od 28 godina, možemo u svakom razdoblju očekivati specifične teorije zavjera koje će se pojavljivati kod različitih političkih aktera, ovisno o dominantnim zbivanjima, posebice vezanim uz probleme i krize političke zajednice. Provizornu listu nastojimo, koliko je to moguće, prikazati u kronološkom obliku.

Tako tijekom razdoblja 1980-ih možemo očekivati sljedeće zavjereničke interpretacije (ili reakcije na zavjereničke interpretacije izvan Hrvatske): zbog smrti

Josipa Broza Tita kao ujedinjujućeg simbola tadašnje države, u obliku homogenizacijskih sjećanja na 'slavne dane' u kojima se politički vođa othrvao raznim zakulisnim igrama npr. politici interesnih sfera tadašnjih velikih sila, zatim poraženih snaga u II svj. ratu, kao i unutarnjim problemima, posebice 1966. i 1971. itd. koji će se i kasnije, tijekom 80-ih javiti u obliku različitih aktera; zatim zbog pobune albanskog stanovništva na Kosovu kao unutarnjeg neprijatelja šire zajednice u liku iredente; u pogledu optužbi da je za vrijeme NOB-a KPH surađivala s NDH; u pogledu djelovanja političke emigracije; u pogledu detitoizacije i reakcija na na nju te revizije prošlosti u tisku i književnosti – ovdje ističemo tzv. Bijelu knjigu iz 1984.; u pogledu problema u funkcioniranju samoupravljanja i birokracije u smislu djelovanja različitih neformalnih grupa, grupašenja itd.; djelovanja različitih etatizama kao uzurpacija vlasti; 'diferencijacija' kao čistki kadrova; u interpretacijama međurepubličkih i međunacionalnih problema i odnosa, posebice reakcija na Memorandum SANU, srpski populistički pokret i antibirokratsku revoluciju te politiku Slobodana Miloševića; Tu su, nadalje, reakcije na teze o kominternsko-vatikanskoj zavjeri za razbijanje SFRJ, neprincipijelnoj koaliciji itd.; teorije zavjera u pogledu djelovanja religijskih institucija kao nacionalističkih ekspozitura; u pogledu inicijativa za građanska prava, novih političkih pokreta i stranaka, njihovih čelnika, itd.

Tijekom 1990-ih godina pretpostavljamo da bi se u 'ključu' zavjereničkog interpretiranja trebali iskazati: tumačenje politike Ante Markovića kao stranog agenta i njegovo 'rušenje' od strane republika; interpretacije opasnosti od nacionalističkih vođa kao dezintegracijskoj prijetnji za SFRJ; teorije zavjera unutar prije proskribiranih tema iz povijesti – npr. Bleiburg, Stepinac, Maspok itd.; o 14. Kongresu SKJ kao manipulaciji; o djelovanju srpskog pokreta u Hrvatskoj kao kosovizaciji i Srbima u Hrvatskoj kao 'trojanskim konjima' srbijanske politike, te njihovom daljnjem položaju remetilačkog faktora s izbijanjem pobune i Domovinskog rata, kao i ulozi JNA i Srbije; HDZ-u kao stranci opasnih namjera i tajnim dogovorima Tuđman - Milošević; o ubojstvu Josipa Reihl-Kira kao zavjera desnog krila HDZ-a, kao i interpretacije drugih atentata tijekom ovog razdoblja; djelovanje pete kolone i različitih špijuna tijekom Domovinskog rata; uloga međunarodne zajednice u sprječavanju osamostaljenja Hrvatske; frakcijskim borbama u HDZ-u; 'prodaji' Vukovara ili uroti protiv Hrvatske itd.; Umjesto da dalje navodimo pretpostavke o pojedinačnim teorijama zavjera,

možemo reći da bi se šire teme koje bi uključivale ovakve interpretacije tijekom 90-ih godina mogle odnositi na: odnose s pobunjenim Srbima u Hrvatskoj i SRJ za vrijeme i nakon završetka Domovinskog rata, pitanja ratnih zločina i problematiziranja akcije Oluja kao smišljenog etničkog čišćenja, ulozi Hrvatske u ratu u BiH; zatim različitih previranja unutar HDZ-a, odnosu ove stranke prema oporbi, načinu etiketiranja „unutarnjih i vanjskih neprijatelja“, ograničavanju slobode medija te zloporabi vlasti; Jedna od većih zavjereničkih tema trebala bi biti pretvorba i privatizacija, kao i organizirani kriminal i njegove veze s tada vladajućom strankom i državnim institucijama. Također bi se u ovome ključu trebale pojaviti teme iz međunarodne politike, posebno vezane uz percepcije različitih pokušaja obnove Jugoslavije, uloge Haaškog suda i veza političkih stranaka i civilnog sektora s inozemnim čimbenicima. Daljnje teme odnosile na autoritarno ponašanje i zlouporabu državnih institucija od strane Predsjednika Tuđmana i njemu bliskih suradnika, afere oko masovnog prisluškivanja, stvaranja „policijske države“, mogućnosti predsjedničkog ili vojnog udara itd.

S promjenom vlasti 2000-te godine zavjerenički diskurz mogao bi doći do izražaja u sljedećim temama: otkrivanje zlouporabi tajnih službi bivše vlasti i daljnji problemi u njihovom funkcioniranju; kriminalno ponašanje bivše stranke na vlasti te veze i sprege bivše vlasti s organiziranim kriminalom; tajkunske pljačke i „isisavanje novca“ iz Hrvatske; problematiziranje i interpretiranje ratnih zločina i etničkog čišćenja u Domovinskom ratu; haaške optužnice i njihovo značenje; uloga Hrvatske u ratu u BiH; slučaj Gotovina; različite afere oko medija (npr. Večernji list, Grupo itd.) i njihove kontrole; daljnji atentati; previranja u odnosu među strankama vladajuće koalicije i njihov odnos prema HDZ-u; previranja u HDZ-u, mobiliziranje desnice i njihovo interpretiranje ponašanja nove vlasti; korupcija i organizirani kriminal te njegove veze s državnim institucijama; percepcija Europske unije kao ugroze i stare teme opasnosti od regionalnog povezivanja; različite afere vezane uz Vladu i Predsjednika Republike itd.

4.3. Tvorba političkog subjekta putem teorije zavjere – između cinizma i kinizma

Nakon što smo okvirno odredili glavne teme zavjereničkog diskurza u istraživanom razdoblju, ovo poglavlje nastoji, upotrebljavajući do sada razrađeni

psihoanalitički okvir, odgovoriti na sljedeća pitanja: na koji način teorija zavjere subjektivira pojedince, tj. kakvim ih političkim subjektima čini zavjereničko razmišljanje, kao i to kakve su subjektivne pozicije iz kojih se iskazuje teorija zavjere te kako psihoanaliza shvaća takav subjektivitet?

Iz traumatskog antagonizma proizlazeće pitanje: 'Che voui?', 'Što Drugi želi?', s odgovorom o krađi užitka, realiziranoj u teoriji zavjere - otprije smo postavili na središnje mjesto razumijevanja ovog fenomena. No, kad bi taj mehanizam samostalno funkcionirao, tada bi fenomen teorije zavjere bio sveden na paranoju, razdirući doživljaj proganjanja. Tada bi neprijateljstvo, izraženo u fantazmi$_2$ bilo otvoreno i stalno prisutno u međuljudskim odnosima, a oni koji bi ga izražavali, s njime bi se poistovjećivali do fanatizma. Međutim, Simbolički poredak kao civilizacijski proizvod, kojim se nastoje urediti društveni odnosi, ovdje se pojavljuje kao moderirajuća i upravljačka instanca, koja nastoji svladati društveni antagonizam te uspostaviti stabilnost i harmoničnost funkcioniranja sistema. Njegova je funkcija socijalizacijska. On nameće društvena pravila, norme i zakone putem kojih se organiziraju načini postupanja i ostvaruje načelo ugode. Realizira se kao „umetanje“ svojevrsnog filtra u međuljudski odnos posredovan (neprijateljskim) fantazmama. Također ima učinak na oblikovanje imaginarne dimenzije putem fantazme$_1$ koja ga podržava kao predodžba o cjelovitosti i funkcionalnosti[82]. Stoga će se na ovoj razini interpretacija nekog (potencijalno) konfliktnog događaja nastojati uspostaviti iz pozicije održanja i pozivanja na poredak zajednice te legitimiranja javnih pozicija, s ciljem zaštite vlastitih javnih interesa i razrješenja sukoba. Ona se jasno očituje, primjerice, u zajedničkim izjavama o postignutom napretku u pregovorima, čije tekstove sačinjavaju 'spletovi' jezičnih formula diplomatskog vokabulara. No, druga su stvar interpretacije, pojašnjenja i opravdanja takvih izjava koje svaka od strana naknadno daje svojim matičnim publikama, njihove razrade i reakcije, koje se mogu uobličiti od naglašavanja ostvarenog interesa, preko nekog oblika analize dobitaka i gubitaka, sve do kritike zauzetog stajališta u pregovorima s manje ili više

[82] Smatra se da je ova fantazma posljedica ranih socijalizacijskih utjecaja u kojima se prvo prema bliskoj okolini stvara temeljno povjerenje, a zatim transferom i prema širim društvenim tvorevinama, povjerenje koje se uvijek obličuje u karakterističnu reduciranu i idealističnu sliku sigurnog funkcioniranja svijeta. Žižek je na nekim mjestima (npr. 1996. 86.) izjednačava sa simboličkom fikcijom.

demoniziranim neprijateljem. Dok tekst izjave funkcionira kao zajednički okvir, krinka koja zadovoljava službene, formalne odnose, dotle različite reinterpretacije, pojašnjenja i kritike imaju funkciju da nam kažu 'što je na stvari' i što zapravo želimo mi, a što suprotstavljena strana, kakvim se npr. strategijama i lukavstvima pri tome koriste, što su uspjeli postići itd., čime se dopunjuje službeni diskurz. U takvom odnosu Simbolički se poredak, izražen kao službeni diskurz, realizira u fantazmi$_1$ dok se dodatnim interpretacijama izražava i 'prorađuje' traumatičnost odnosa, koje imaju status fantazme$_2$. Ove dvije fantazme istovremeno su prisutne, nadopunjuće interpretacije zbilje konfliktnog odnosa i pokušaj njena 'pripitomljavanja' unutar određenog diskurza. Također, riječ je o rascjepu, s jedne strane između znanja onoga što je zapisano i, s druge strane vjerovanja tj. pretpostavki o onome što nam to znači i kakve posljedice donosi. Na kraju krajeva – i kod onih koji su donijeli odluku i onih koji su je na različite načine primili – riječ je o rascjepu između onoga što se deklarativno prihvaća i onoga što se pored toga misli. Ovakvu psihološku rascijepljenost subjekta među fantazmama u uvodnom dijelu teksta poistovjetili smo sa cinizmom kao općim fenomenom. Cinični subjekt posve je svjestan distance između ideološke krinke i onoga što iskreno smatra realnošću, ali ipak ustrajava na toj krinki. Zašto i do koje mjere cinizam tako funkcionira?

Obje fantazme imaju funkciju značenjskog „ovladavanja“ društvenim zbivanjima. Pri tom je odnos između fantazmi takav da druga nadopunjuje prvu jer je simbolizacija, djelovanje Simboličkog poretka uvijek manjkavo. Simboličko nikada ne uspijeva u potpunosti zahvatiti i simbolizirati Realno i ono što izmiče tom simboličkom strukturiranju zbilje pojavljuje se u obliku sablasne prikaze, tj. moguće prijetnje[83]. Obje fantazme se vrte oko istog 'odsutnog Cilja' tj. Realnog, pri čemu mu se simbolička fikcija (fantazma$_1$) neprekidno približava, a sablasna fantazma (fantazma$_2$) neposredno ispunjava njegovu prazninu (usp. Žižek, 1996.: 86.). Ovdje je na djelu tzv. dijalektika manjka i suviška. Želja da se uspostavi stabilno, nekonfliktno jedinstvo nikada ne uspijeva do kraja i da bi se ono iluzorno uspostavilo

[83] Npr. zamislimo moguće razmišljanje generala tijekom provedbe mirovnog sporazuma:„Dogovorili smo obostrano povlačenje vojnih snaga iza crte X, sve se odvija po planu, no budno pratimo tijek povlačenja neprijatelja i spremni smo uzvratiti ako nas napadnu upravo fingirajući povlačenje.“ Sablasna prikaza je podmukli neprijatelj koji se ne drži dogovora i samo čeka priliku da nas uništi. Cinizam je izražen u rascjepu između službenog iskaza o povlačenju i njegove provedbe te neizrečene opreznosti i spremnosti na protuudar.

potrebno je tu nemogućnost, taj manjak potisnuti, koji se onda vraća kao suvišak, eksces u slici neprijatelja. Dijalektikom manjka i suviška Žižek (2002.: 38.) objašnjava i paradoksalni obrat u odnosima prema figurama moći: „...kad taj lik (otac, kralj...) više ne može uspješno provoditi svoju ulogu, kad više ne može u potpunosti nametati svoju moć, taj se manjak nužno (pogrešno) shvaća kao suvišak, to jest, vladaru se prigovara kako je „prigrabio previše autoriteta“, kao da imamo posla s „brutalnim ekscesima Moći“.“ ili pak u predrevolucionarnom razdoblju kad režim koji sumnja u vlastitu legitimnost, što više čini ustupaka opoziciji, to ga opozicija više optužuje za zloporabu ovlasti i manipulaciju (ibid.). Vjerovanje u figuru autoriteta kao predstavnika velikog Drugog tj. Simboličkog poretka (fantazma$_1$), premeće se u sliku uzurpatora, diktatora (fantazma$_2$) koji nas izrabljuje na svoju korist, a što mu se pripisuje kao prekomjerni, ekscesni užitak. Uočimo ovdje funkcioniranje cinizma kroz dijalektiku manjka i suviška. Dok mu se priznaje legitimnost autoriteta (jer iz pozicije velikog Drugog radi za zajedničku Stvar[84]), ne dovode se u pitanje eventualne zloporabe ili neizravne koristi, ili općenito opravdanost blagostanja i uživanja koje omogućava takav položaj. Prema osobi se ponaša s punim poštovanjem, kao da postoji isključivo „maska“ autoriteta, premda na neformalnoj razini mogu kolati različite glasine. Onog trenutka kad se privremeno ili trajno naruši pozicija simboličkog autoriteta, slijedi njegovo javno redefiniranje na tragu ekscesnosti ovih, prije ignoriranih ili toleriranih aktivnosti[85]. Dakle, premda se i prije vjerovalo u kompromitirajuće informacije, ponašalo se kao da ih nema. Tek s „nagrizanjem“

---

[84] Žižek (1996.: 11.-12.) ovaj lacanovski koncept opisuje kao [predodžbeno-simbolički] neuhvatljiv entitet koji se, primjenjen na zamišljanje zajednice, najbliže opisuje kao onaj koji čini karakterističnim „naš način života“, tj. način na koji zajednica organizira svoje uživanje. No, ne može se svesti na puku sumu običaja, rituala i simbola. Stvar je ona nadsumativna kvaliteta, „ono nešto više“, što se doživljava kao da je u njima prisutno i da se kroz način života izražava. Članovi zajednice koji sudjeluju u „načinu života“ zajednice vjeruju u zajedničku Stvar, a to vjerovanje ima refleksivnu strukturu svojstvenu intersubjektivnom prostoru, gdje se vjeruje u Stvar jer se vjeruje da drugi članovi zajednice vjeruju u istu Stvar. Dakle, zajednička Stvar postoji do tada dok članovi zajednice vjeruju u nju, ona je doslovno posljedica vjerovanja u samu sebe (ibid.). Ona je sublimni objekt npr. nacionalne ideologije.

[85] Što će se i u kolikoj mjeri pojaviti u ovoj opscenoj slici ovisi kako o konkretnim stvarima u koje se npr. neki političar upuštao za vrijeme svoga mandata, kao i toga što je medijima u njegovu radu „zapelo za oko“. Dakako, bit će i slučajeva kad se nema što pripisati, no, i tada će postojati ova tendencija da se onome tko je izgubio funkciju ili mu je „nagrižen“ autoritet, prikaže ekscesnost uživanja u njoj. Primjer za posljednji slučaj je Ivica Račan, o kojemu je kružila glasina koja po prilici glasi kako u politiku nije ušao zbog bogaćenja, kako ga nikada nije zanimala materijalna dobit, već samo posjedovanje vlasti.

percepcije legitimnosti simboličkog autoriteta pojavljuje se njegovo naličje[86]. To naličje može imati oblik teorije zavjere.

Homolognu rascijepljenost među fantazmama, psihoanaliza uspostavlja i u etičkoj dimenziji subjekta. Za razliku od Freuda, Lacan uvodi jasno razlikovanje između tri etičke strukture: *Idealnog-Ja*, kao idealizirane slike osobe, obitelji, zajednice itd., koja izražava ono što želimo biti i vrijednosti koje podržavamo, entiteta nastalog putem procesa imaginarne identifikacije; *Ja-ideala*, kao mjesta s kojeg bismo htjeli biti viđeni u pozitivnom svjetlu, tj. instance autoriteta čiji pogled želimo impresionirati vlastitim idealnim-Ja. To je mjesto simboličke identifikacije, veliki Drugi koji me gleda i potiče da dam sve od sebe, ideal po kojem prosuđujem vlastite postupke, koji nastojim slijediti i provesti u djelo; i *Nad-ja* (Superego) kao kažnjavajući, osvetoljubivi, rugajući i sadistički aspekt prethodne strukture koji je odgovoran za osjećaj krivnje; koji stigmatizira subjektovu izdaju vlastite želje (usp. Žižek, 2006.: 80.). Nad-Ja je anti-etička struktura koja subjektu neprestano postavlja zahtjev za uživanjem i nameće mu osjećaj krivnje svaki puta kad se odrekne vlastite želje na korist „razboritih" zahtjeva postojećeg Simboličkog poretka koje uspostavlja Ja-ideal. Primarno (ali ne i isključivo) ove su strukture instance jednog od temeljnih poredaka: Idealni-Ja instanca je Imaginarnog, Ja-ideal Simboličkog a Nad-Ja Realnog poretka. Za naše razmatranje bitno je specificirati da su imaginarna dimenzija Idealnog-Ja i Ja-ideala sadržaj fantazme$_1$, dok je imaginarna dimenzija Nad-Ja sadržaj fantazme$_2$, tj. sablasti u formi ideje o, od neprijatelja ugrožene zajedničke Stvari tj. zajednice doživljene kao 'živo tijelo'. Ovdje nam je za razumijevanje cinizma bitan jaz i povezanost između, s jedne strane Idealnog Ja i određujućeg mu Ja-ideala i, s druge strane, Nad-ja. Nad-Ja, prema ovoj teoriji, funkcionira kao ugrađeno prekoračenje tj. nepriznata opscena podrška Ja-idealu i sablasna nadopuna Idealnog-Ja. Njihov međusobni odnos shematski možemo prikazati kao na slici 2.

---

[86] Za razliku od funkcioniranja cinizma, kinizam bi, po pretpostavci, ukazivao na naličje simboličkog autoriteta kad god bi ga uočio, usprkos njegovoj moći. O tome podrobnije u daljnjem dijelu teksta.

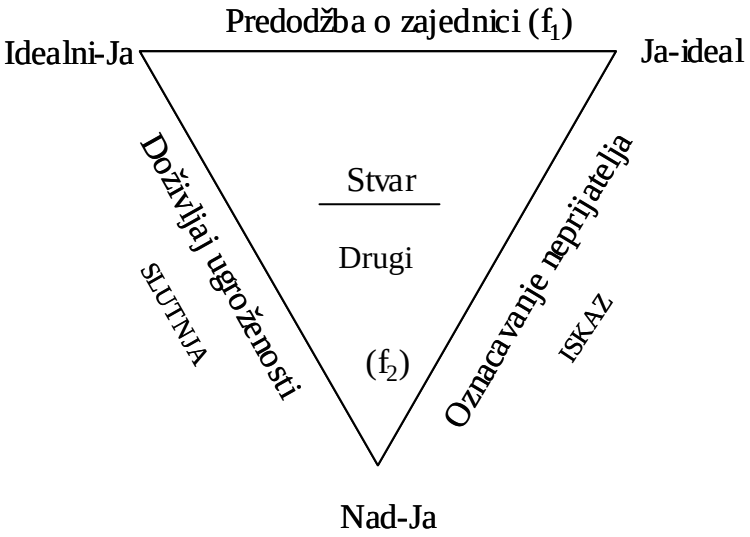

Slika 2. Shema odnosa triju etičkih struktura u iskazivanju ciničnih teorija zavjera.

Svaka stranica trokuta predstavlja po jednu dimenziju odnosa između osnovnih etičkih instanci. Odnos između Idealnog-Ja i Ja-ideala sadržan je u fantazmi o skladnoj zajednici; odnos između Idealnog-Ja i Nad-Ja u afektivno-predodžbenom doživljaju ugroženosti koji se izražava kao slutnja o neprijateljskim namjerama Drugog; a odnos između Nad-Ja i Ja-ideala u označavanju, identifikaciji neprijatelja, koji predstavlja dimenziju iskazivanja teorije zavjere. Sve tri dimenzije nastoje obuhvatiti i zaštititi neodredivu Stvar koju ugrožava Drugi kao strano tijelo.

Eksternalizirani u društvene tvorevine, Ja-ideal je izražen u javnom, službenom, pisanom zakonu, dok Nad-ja uobičajeno funkcionira u nepisanim pravilima koja javni zakon ni u kom slučaju ne podrivaju već funkcioniraju kao njegov stabilizirajući oslonac – mjesto prekoračenja koje učvršćuje prekoračeni javni zakon. Ovdje kao ilustraciju takvog odnosa Žižek (1996.: 97.) navodi primjer iz popularne kulture, tzv. „šifru Crveno“, iz filma *A Few Good Men*, nepisano pravilo vojne zajednice koje zahtijeva tajno noćno batinanje vojnika koji je prekršio etičke standarde marinaca. Takav tajni zakon dopušta inače ilegalno prekoračenje eksplicitnih, javnih pravila a funkcija mu je ponovno uspostaviti identifikaciju i koheziju u grupi. Odvija se potajno, pod okriljem noći, dok se u javnosti negira. Ekstreman primjer istoga fenomena je, dakako, Holokaust, kojeg su sami nacisti držali vrstom kolektivne mračne tajne (Žižek, 2002.b.: 165.), što nikako nije predstavljalo prepreku njegovoj realizaciji. Upravo suprotno. To je služilo kao njegova

libidinalna podrška, javno nepriznati višak-užitka[87] koji se ostvarivao u svijesti o zajedničkom sudjelovanju u transgresiji etičkih normi i dostojanstva lika njemačkog vojnika, što je pojačavalo koherentnost nacističkog kolektiva. Slično je i kod inicijacija ili drugih ritualiziranih prekoračenja, kao npr. karnevalskih linčeva i svojstvene im inverzije društvene hijerarhije, koji imaju funkciju održavanja zajednice putem identifikacije sa samim prekoračenjem javnog zakona, tj. s užitkom njegove suspenzije. Prekršajem potvrđuju njegovu granicu, njegov okvir funkcioniranja. Pri tome se, u ovom okviru, spomenuti cinizam očituje tako da se...

„...izruguje javnom zakonu s pozicije njegove opscene unutrašnje strane, koju, dakle, ostavlja netaknutom. U onoj mjeri u kojoj je užitak koji ispunjava tu opscenu unutrašnju stranu strukturiran fantazmama, možemo također reći da je ono što cinik ostavlja netaknutim upravo fantazma, fantazmatska pozadina javnog-pisanog ideološkog teksta. *Ciničke distanca i potpuno oslanjanje na fantazmu su tako strogo povezani*: danas je tipičan subjekt onaj koji se, iako izražava ciničko nepovjerenje u svaku javnu ideologiju, bez ostatka posvećuje paranoidnim fantazmama o zavjerama, prijetnjama i ekscesivnim oblicima užitka Drugoga." (2002.c.: 41. - 42.).

Suprotnost, rascjep između Ja-ideala i Superega, iskazuje se kao međusobno isključivanje u prostoru javnosti, pod okriljem javnog zakona. To je prostor utvrđenih impersonalnih pravila iz kojih se potiskuje *jouissance*, užitak koji je središnja točka identifikacije Superega. Potonji izbija povremeno u javnosti, kao traumatični glas – npr. u *A Few Good Men* kad Jack Nickolson furiozno prizna kako je naredio „šifru Crveno", ili kao kad masa na koncertu uzvikuje „Ubij Srbina", ili kad netko s pozicije autoriteta u javnosti npr. kaže: „To je zavjera protiv naše zemlje" – izazivajući kontra-reakciju koja se poziva na javni poredak. U prvom, fiktivnom slučaju kontra-reakcija izražena je u pravnoj sankciji, u drugom slučaju u javnoj osudi. U trećem slučaju možemo zamisliti reakcije tipa: „To su ozbiljne optužbe. Kako to mislite?", „Zaista to mislite? Imate li dokaze?" itd. U sva tri slučaja valja primijetiti užitak u iskazivanju opscenog sadržaja. Također, posebno je u drugom slučaju znakovita institucionalna tolerancija govora mržnje, koja ukazuje na zajedničku fantazmu o neprijatelju koji

[87] Fr. *plus-de-jouir*. Riječ je o višku užitka (jouissance) ponad pukog zadovoljstva (ugode) koji se stvara prisutnošću onoga što je potpuna suprotnost zadovoljstvu – bola. Bol stvara višak užitka pomoću preokreta u-sebi, sredstvima kojima sama materijalna tekstura izražavanja boli (npr. plačni glas) potiče užitak. Tako npr. odricanje za 'našu' Stvar, povinovanje naredbama, izvršavanje egzekucija itd. proizvodi višak-užitka koji se očituje u ekscesivnom, dodatnom mučenju i ponižavanju žrtava. (usp. Žižek, 2002.b. 163.-165.)

ugrožava naciju kao „našu Stvar“ – vrhunsko otjelovljenje političkog uživanja, a time i cinizma, jer cinici vjeruju samo u uživanje (usp. 1996.: 102., 129.).

Kako već spomenusmo na početku teksta, cinizam sve „visoko“ hoće reducirati na najniži nazivnik i predstavlja antitezu vlastitom idealizmu kao ideologiji i maskeradi. Govoreći tako iz pozicije Superega, cinizam smatra kako velikog Drugog ne treba posve ozbiljno uzimati u obzir. Potrebno je distancirati se od svih simboličkih tvorevina. S ničim se do kraja ne identificirati jer nikada ne znate „što se zapravo iza toga krije“. Međutim, kad postoji akutni doživljaj ugroženosti, kad se pretpostavlja zavjera, cinični je recept kako je potrebno „uzeti stvar u svoje ruke“ i „jednom za svagda riješiti se prijetnje“, tj. svih onih koji nam tu Stvar u kojoj uživamo žele ukrasti. Tada se odnos prema percipiranim neprijateljima, bilo da se doživljavaju kao uljezi ili uzurpatori vlasti, artikulira u neku teoriju zavjere. U tom smislu postoji, već citirana, povezanost između ciničke distance i oslanjanja na fantazme.

Pri tome, premda se od nje nastoji distancirati, cinizam propušta uvidjeti da simbolička fikcija (fantazma$_1$) - koja sadrži sliku funkcionalne cjelovitosti zajednice nadsvedene nekim javnim poretkom - bez obzira na svoju fiktivnost, upravlja njegovim odnosom prema zamišljenoj zajedničkoj Stvari, na način da je, upuštajući se u fantazmu$_2$, kojom se ukazuje na njenu ugroženost, zapravo ponovo želi zadobiti, povratiti harmonično stanje, osujećenjem zavjere i eliminacijom neprijatelja. Dakle, pojavljivanje iskaza o zavjerom ugroženoj skladnoj zajednici potvrđuje se da fantazma$_1$ funkcionira kao nepriznata podrška fantazme$_2$. K tome, braneći pretpostavljenu „zajedničku Stvar“, „ono u nama što je više od nas“, središnju, neizrecivu jezgru zajednice, takve se teorije zavjera iskazuju iz specifične subjektivne pozicije - kao da imaju legitimitet govoriti u ime cjelokupnog kolektiva. Iskazuju se s pretpostavkom kao da ih izgovaraju „istinski domoljubi“, ekskluzivni zastupnici interesa zajednice, oni za koje se pretpostavlja da bi trebali biti referentna točka svake „prave“ vlasti i/ili njeni nositelji. To je npr. jasno izraženo u cinizmu „ogorčenih“ građana koji su izgubili povjerenje u svoje vođe i javni poredak, u čijem su cinizmu nemalo prije toga bili suučesnici, a sada ga doživljavaju kao podvalu. Kao takvi, izrazito su „podatna masa“ za oblikovanje totalitarnog pokreta kao „spasitelja zajedničke Stvari“.

Nadalje, prema Žižekovoj pretpostavci (1994.: 12., 1996.: 137), cinizam se na različite načine iskazuje u razdoblju „kasnog“ socijalizma (70-te i 80-te godine 20-og stoljeća) i „kasnog“ kapitalizma. Premda oba sistema funkcioniraju samo pod pretpostavkom da subjekti održavaju ciničnu distancu i ne uzimaju potpuno ozbiljno službene vrijednosti[88], razlika među njima je znakovita i obrće uobičajeno shvaćanje o kapitalističkom, građansko-demokratskom „slobodnom“ društvu, utemeljenom na dragovoljnom konsenzusu, argumentiranom uvjeravanju, deliberaciji, kompromisu itd., nasuprot socijalizmu koji se oslanjao na sirovu moć „totalitarne“ prisile (ibid.).

U kasnom kapitalizmu javno se iskazuje distanca prema velikom Drugom i skepsa prema bilo kakvoj ideologiji, govori se o post-ideološkom razdoblju, krizi demokratske legitimacije, zatim slabljenju privrženosti organskim zajednicama kao i slabljenju postojećih društvenih rascjepa, o kraju povijesti, kraju utopija itd. Međutim, s druge se strane u društvu javlja panični strah od bliskosti Drugoga u kulturalnom smislu, tj. manjinskih grupa, koje se prihvaćaju samo u fiktivnoj folklorističkoj dimenziji, sve dok su na sigurnoj udaljenosti, tj. dok se Drugi ne pojavljuje kao bližnji. Drži ga se na distanci kako ne bi ugrozio „naš način života“. Kada tu granicu prijeđe, npr. kad postane jasno uočljiv „pored nas“ kao društvena kategorija, kad provodi svoje „čudne“ rituale i uz njih se iskreno veže, tj. kada iskazuje uživanje u njima[89] i „pretjerano“ se identificira s njima, tada ga se označava „sumnjivcem“, „fanatikom“, „fundamentalistom“ ili kakvom drugom etiketom kojom se ukazuje na ugroženost vlastite zajednice, koja se zamišlja upravo onakvom od kakve se prethodno zauzimala distanca i promovirao pluralitet subjektivnih stajališta. Takvo „refleksivno“ stajalište jasno je izraženo u tzv. postmodernom rasizmu ili metarasizmu (Balibar, 1991. u Žižek, 1996.: 45.) koje započinje zgražanjem nad rasističkim nasiljem i predrasudama, ali dodaje kako te žaljenja vrijedne događaje treba shvatiti u kontekstu, kao iskrivljen izraz i posljedicu problema što ljudi u suvremenom svijetu gube doživljaj jasne pripadnosti nekoj etničkoj zajednici, pa su zapravo pravi krivci za

[88] To znači da bi bilo koji politički režim mogao održati politički konsenzus na kojem se temelji, njegova dominantna ideologija mora dopuštati subjektima individualnu distancu ili slobodu u pogledu svojih pravila i propisa te mora biti utemeljen u nekakvoj široj ili „sublimnoj“ Istini u čije ime će, ako je potrebno, prekoračiti uobičajene moralne zakone i položiti vlastite živote (usp. Sharpe, 2008. Izvor: The Internet Encyclopedia of Philosophy: http://www.iep.utm.edu/z/zizek.htm.).

[89] Pri tome takvi rituali i običaji ne moraju nužno biti štetni po neke njegove sudionike, kao što je to npr. Hinduski *sati*.

takvo nasilje kozmopoliti, koji u ime multikulturalnosti miješaju rase i time aktiviraju prirodne mehanizme samoobrane. Takvim se stavom, pod plaštom antirasizma, u konačnici propovjeda apartheid. Dakle, Drugi je prihvatljiv samo dok nije Realni Drugi, jer inače ugrožava ovdje nepriznato Realno zajednice tj. nacionalnu Stvar, izraženu na fantazmatskoj razini kao organska zajednica. U takvoj dvostrukoj usmjerenosti – javnom distanciranju od ideološkog diskurza s jedne strane i, s druge strane, privrženosti van-diskurzivnoj jezgri uživanja u nacionalnoj pripadnosti, čija je fantazmatska organiziranost otporna na „racionalnu“ argumentaciju i kritiku[90] – karakteristična posljedica jest da znatno slabi vjerovanje u moć djelovanja riječi. Kao da su riječi izgubile značajnost, svoju težinu i obvezujuću snagu. „Štogod da je rečeno biva utopljeno u opću ravnodušnost; car je gol i mediji naviještaju ovu činjenicu, no čini se da nitko za to ne mari, tj. ljudi se nastavljaju ponašati kao da car nije gol...“ (ibid.). Znači li onda to da i teorije zavjera gube svoj mobilizacijski potencijal u kasnom kapitalizmu? Ili pak jačaju kao specifični, kompaktni, lako razumljiv oblik interpretacije kojim se upravo artikulira skeptičnost prema formalnom, apstraktnom okviru funkcioniranja društva i bezličnim oblicima kontrole (koji jačaju s globalizacijom), kao i prema drugim, organski shvaćenim zajednicama?

Nasuprot kasno-kapitalističkoj situaciji, u kasnom socijalizmu cinični subjekti se pretvaraju da vjeruju u krutu ideološku tvorevinu, javni poredak i njegov sustav vrijednosti, deklarativno ga podržavaju, dok su zapravo svjesni kako ta ideološka tvorevina služi kao oblanda, kao oruđe za legitimizaciju moći[91]. Koordinate njihovog političkog mišljenja i djelovanja su na razini igre partikularnih interesa konkretnih aktera koji se prekrivaju „plaštem“ ideoloških formula hegemonijskog, rigidnog sistema s ograničenim brojem označitelja[92]. U slučaju bivše Jugoslavije imamo teorije zavjera iz dva smjera. Prvo, spomenuti partikularni interesi odnose se s jedne strane, na nacionalne interese u pogledu kojih se kao jedini branitelji predstavljaju

---

[90] Žižek (1996.: 32.) smatra kako je poznata teorija autoritarne ličnosti primjer neuspješne kritike 'iracionalnog', 'neprosvjećenog' insistiranja na specifičnom načinu života u ime vlastita samouživanja.

[91] Žižek to plastično prikazuje u intervjuu u Süddeutsche Zeitung (1999.): „Uzmimo na primjer jednog tipičnog birokrata iz Titovog vremena. Službeno bi taj rekao: "Ja vjerujem u Tita i socijalizam." Ali privatno bi rekao: "Onima gore stalo je samo do vlasti." To je ta uobičajena cinična distanca. Ja tvrdim da je taj cinični birokrat usprkos tome, posve duboko u svojoj nutrini, gajio čežnju da voljno vjeruje u državu i ideale socijalizma.“ http://www.ldpkula.org/izabrani_tekstovi/dr_zoran_djindjic/buducnost_balkana_-_djindjic_i_zizek.html.

[92] O tome podrobno vidjeti u Yurchak (1997.)

republičke komunističke birokracije. Službeni diskurz recitira formulu „bratstva i jedinstva naroda i narodnosti“ (što je također organska metafora), dok se uživanje u nacionalnoj Stvari konstruira kao ukradeno. U tom smislu, Žižek (1996.: 15. – 16.) navodi kako je svaka nacionalnost u bivšoj Jugoslaviji izgradila vlastitu mitologiju, pripovijedajući kako su je druge nacije lišile vitalnog uživanja, čije bi joj posjedovanje omogućilo ispunjen život. Tako su Slovence njihovog uživanja lišavali „južnjaci“ (Srbi, Bosanci...) zbog svoje lijenosti, balkanske iskvarenosti, zahtijeva za neprestanom ekonomskom pomoći. S druge su strane Slovence Srbi optuživali za pljačku zbog svoje neprirodne marljivosti, krutosti i proračunatosti, te su ih lišavali užitka njihova mukotrpna rada profitirajući od preprodaje jeftinih proizvoda iz Srbije itd. Tome možemo dodati kako su Hrvati Srbe optuživali za otimanje prihoda i previsoku zastupljenost u državnim službama SRH, armiji itd. što je zapravo optužba da su prisvojili državu, dok su Srbi Hrvate optuživali za genocidnost, separatizam, razbijanje Jugoslavije itd.

Ovakve fantazme izražene kao otvoreni etnički nacionalizam i ovdje kao i u kasnom kapitalizmu iskazuju se iz pozicije Superega, kao nepriznato naličje, dvojnik javnog poretka. Ono što je znakovito za socijalistički totalitarni poredak, dok god je funkcionalan, jest da se javni nositelji takvih ideja konstantno osuđuju kao „neprijatelji poretka“, „kontrarevolucionari“, „nacionalisti“ itd. Dakle, teorijom zavjere se odgovara na teoriju zavjere. To su teorije zavjera iz drugog smjera. Teorije zavjera o neprijateljima socijalističkog poretka, također proizlaze iz Superega, iz fantazme$_2$ a ne iz pozicije Ja-ideala, kako bi se moglo prebrzo zaključiti. Naime, kod ovih se teorija zavjera kao središnja jezgra zajednice uspostavlja socijalističko društvo, „radnička Stvar bratskih naroda“, a kao vrhunska vrijednost radikalni egalitarizam u čijem ispunjenju i uživanju prepreku predstavljaju nacionalisti, ali i oni koji je na druge načine ugrožavaju, npr. etatisti, birokrati, tehnokrati itd. Dakle, prisutna je identična logika krađe užitka, samo je riječ o dva sukobljena poimanja zajednice. U prvom slučaju je zajednica zamišljena po etničkoj a u drugom slučaju nad-etničkoj formuli. Kad govorimo o potonjoj, cinizam ovdje funkcionira na taj način da, premda postoji distanca prema simboličkoj fikciji socijalističke zajednice, izražena na privatnoj razini, u situaciji doživljajne ugroženosti pribjegava se fantazmi$_2$ koja je naličje vjerovanja u tu istu simboličku fikciju, prvenstveno kao određenu zajednicu, i izraz pokušaja

njenog ponovnog zadobivanja. Kako nema distance prema simboličkoj fikciji na razini javnog diskurza, tada se fantazma o neprijatelju i na toj razini ozbiljno doživljava i otvoreno izražava[93]. To se očituje kao izrazita osjetljivost na održanje statusa privida funkcionalnosti i osjetljivost na svaki oblik kritike sistema, pa tako i na nacionalističke „ispade“, što je, po Žižeku (1994.: 12.) – sasvim suprotno od kasnog kapitalizma - izraz gotovo paranoičnog vjerovanja države i vladajuće partije u moć riječi, „...kao da neki maglovit kritički nagovještaj u beznačajnoj pjesmi objavljenoj u niskotiražnom književnom časopisu ili esej u akademskom filozofskom časopisu posjeduje sposobnost da detonira cjelokupan socijalistički sistem.“(1996.: 139.).

Da bi se to dogodilo ipak je bilo potrebno povezivanje srbijanske komunističke elite s nacionalističkim intelektualcima i preuzimanja njihova programa. U imaginariju tog pokreta znakovito je cinično spajanje sablasnih fantazmi socijalističke i nacionalne zajednice u proizvodnji neprijatelja. Pod egidom uspostavljanja jednakosti s drugim republikama i rušenja „otuđenih“ birokracija putem antibirokratske revolucije, provodi se nacionalna homogenizacija i mobilizacija hegemonijskog pokreta koji, kad prijeđe tadašnje republičke granice, vrlo brzo dobiva isključivo nacionalno obilježje[94].

Nadalje, ta „opsesivna privrženost nacionalnoj Stvari“, tj. isto fantazmatsko uporište je upravo ono što nastavlja postojati i nakon raspada komunističkog ideološkog sistema (1996.: 23.) tj. nakon urušavanja jednog i početka izgradnje drugog Ja-Ideala. Žižek smatra kako se nacionalistički šovinizam u Istočnoj Europi pojavljuje kao svojevrsni „amortizer“, kao način zaštite od traumatične dezorijentiranosti - usmjeren protiv iznenadne izloženosti kapitalističkoj otvorenosti i svojstvene mu neuravnoteženosti - koji se nadaje kao zahtjev za uspostavljanjem stabilnog društvenog organizma. Premda u SFRJ početkom 80-ih godina postoji nezadovoljstvo kao izraz ekonomske krize zbog manjka novih inozemnih kredita, kaotičnog stanja ekonomije, neizvjesnosti i nesigurnosti, uz istovremeno promoviranje tržišnih načela (usp. Jović, 2003.: 28.), kriza koja će se dijelom transponirati i na zlokobne ideje o razlozima ekonomske nejednakosti među

[93] S tim je sukladna Žižekova (1996.: 125.) konstatacija kako u totalitarnom poretku Superego preuzima javni prostor.

[94] Eto još jedne teorije zavjere.

republikama, tom faktoru treba pridodati odlučujuću ulogu srpskog nacionalnog pokreta na čelu s Miloševićem kao glavnog čimbenika u aktiviranju ostalih nacionalizama s kraja 80-ih i početka 90-ih[95]. Kako se u tim previranjima i radikalnom preokretu simboličkog identiteta društva željeni stabilni društveni organizam iskustveno doživljava kao etnički definirana nacija, uzrok svake društvene neravnoteže poprima oblik „nacionalnog neprijatelja“. U tom će se imaginariju nacionalne ugroženosti s uspostavom novih država, iz perspektive organske zajednice, smještati prijetnje od obnove komunizma, elementi „otuđenog“ civilnog društva, drugih etničkih zajednica i država te „velikih sila“, u obliku teorija zavjera. Perspektiva iz koje se konstruira neprijatelj suprotna je, na razini označitelja, onoj u kasnom socijalizmu o neprijateljima poretka, koji ih uspostavlja iz pozicije simboličke identifikacije tj. iz pozicije državnog poretka i njegove totalitarne ideologije, ali po istoj logici, koja shvaća i nastoji uspostaviti državu kao organsku nad-etničku zajednicu (usp. Žižek, 1996.: 28.)[96]. Umjesto socijalističke zajednice, kao vrhunska vrijednost i javno utjelovljenje političkog uživanja postaje organska nacija. Preko pokreta koji se predstavlja ekskluzivnim predstavnikom nacionalnog interesa, organska nacija zaposjeda „mjesto vlasti“ novog, demokratskog poretka - koje bi trebalo ostati prazno, *a priori* nezaposjedivo i nevezano uz mit etnikuma – čime ga ograničava u njegovom funkcioniranju kao vladavini prava i čini ga formalnim okvirom prema kojem postoji nepriznata distanca. To znači da, premda je vladavina prava osnova legitimacije vlasti, njegova primjena znatno ovisi o procjeni elite na vlasti poklapa li se njegovo poštivanje s „radom za nacionalnu Stvar“. Pod izlikom takvog „višeg cilja“, obrane nacionalnih interesa, „pod prijetnjom unutarnjih i vanjskih neprijatelja“,

---

[95] O Miloševićevoj važnosti Žižek, u intervjuu za La Republicu (koji prenosi NIN, 29.11.2007.) govori na sljedeći način: Ja...smatram da je upravo Milošević 'ubio' Tita. Upravo je on dokrajčio već krhku ravnotežu u raspodeli moći među igračima i to na jedini mogući način - potpisavši ugovor sa đavolom, udruživši se sa nacionalistima".

[96] Premda se u socijalizmu teorije zavjera iskazuju prema 'neprijateljima poretka', dakle iz pozicije moderne socijalističke ideologije, treba imati na umu, kako to pokazuje Vlaisavljević (2004.) da je u slučaju SFRJ bio prisutan spoj dvaju vokabulara moderne političke i tradicionalne etničke zbilje koji se izražavao u trostrukom simboličkom uparivanju: II svj. rata kao 'komunističke revolucije' i 'narodno-oslobodilačke borbe', subjekta povijesti kao 'radničke klase' i 'naroda i narodnosti', te poimanja društvene zbilje kao 'slobodnog komunističkog društva' i 'bratstva i jedinstva'. U tom pogledu su i teorije zavjera po svom sadržaju usmjerene na političko-ekonomske (etatisti, tehnokrati, birokrati itd.), ali i etničke kategorije neprijatelja (nacionalisti, poražene snage u II svj. ratu itd.). Slabost ovog konkretnog koncepta 'države kao organske zajednice' očitovao se upravo u ostanku u pluralu, uniji

cinizam se ostvaruje u ignoriranju, izigravanju i zaobilaženju načela pravne države te njihovoj zlouporabi na korist partikularnih etničkih, stranačkih, frakcijskih, osobnih i drugih ciljeva. Time cinizam vladajućih pokazuje sličnu javnu identifikaciju s poretkom, kao i u kasnom socijalizmu, od njega se zapravo distancirajući radi ostvarenja partikularnih interesa - što u Hrvatskoj postaje sve očitijim tijekom 90-ih u pretvorbeno-privatizacijskim poslovima, borbi za vlast, zlouporabi institucija itd. - dok se „nacionalna Stvar“ otvoreno doživljava ugroženom, u početku zbog stvarne ratne opasnosti, da bi se isti diskurz kasnije koristio za delegitimiranje neposrednih političkih protivnika i ostalih pretpostavljenih neprijatelja. Kad takva politička opcija izgubi vlast i dalje će, iz pozicije autentičnih branitelja volje etnikuma, kritizirati svoje oponente i njihove poteze kao tim interesima inheretno suprotstavljene, tj. kao protunarodne i protudržavne. S demokratskom konsolidacijom takav bi diskurz trebao gubiti na svojoj važnosti i pojavnosti. Transformacija cinizma trebala bi se odvijati prema obliku kakav je svojstven kasnom kapitalizmu.

Dosadašnje razmatranje pokazuje na koji način funkcionira teorija zavjere unutar cinizma kao općeg okvira političke subjektivnosti. Međutim, time smo zahvatili samo jedan tip teorija zavjera. Pretpostavka je da postoji još jedan tip teorija zavjera koje su svojstvene kinizmu.

Cinizam – koji Sloterdijk određuje kao „prosvijećenu krivu svijest“ (1992.: 21.), koja se ne osjeća pogođenom od kritike ideologije (ibid.), skriveni „zli pogled“ (20.), nihilističan, ogorčen, dvoličan; koji podržava svjetonazor u koji iskreno ne vjeruje i pretpostavlja vlastitu poziciju mudrog autoriteta lišenog iluzija – suprotstavljen je kinizmu kao vedroj drskosti, neuglađenosti, plebejskom podsmjehu i ironičnosti usmjerenoj na cinizam vladajućih. Kinizam se suprotstavlja vladajućim lažima (110.), patetičnom, uzvišenom i mrtvački ozbiljnom tonu službene ideologije i razotkriva njihove sebične interese, nasilnost i okrutne težnje k moći (usp. Žižek, 2002.: 50.). U svojoj sumnjičavosti kinizam „artikulira rezervu građanskog životnog osjećaja protiv politike – [shvaćene] kao apstraktne, u lažne visine silom izdignute forme života“ koja se doživljava kao „...ugrožavajući odnos prisile među ljudima, sfera sumnjivih karijera i upitnih ambicija, mehanizam otuđenja, ravnina rata i socijalne nepravde – ukratko

---

etničkih zajednica i nemogućnosti zamišljanja neke proto-etničke južnoslavenske zajednice, pa su stoga na toj razini izostale teorije zavjera.

onaj pakao, koji nameće egzistenciju silovitih drugih nad nama.“ (Sloterdijk, 1992.: 113.). U novovjekovnom povijesnom „razvoju“ sve veće društveno organizirane ozbiljnosti i stvaranja „javne seriozne uštogljenosti“ (125.) došlo je do osakaćivanja kiničkih impulsa koji su nekada obitavali u gradskim sredinama, na sveučilištima, karnevalima i među boemima (ibid.). Ovome popisu dodajemo teatar i neke oblike pisane riječi, posebice novinske, koji fukcioniraju kao svakodnevni stup javnosti, kojima s vremenom slabe satirički i kritički potencijali. No, bez obzira na konstataciju otupljenosti kritičke oštrice i opće banalizacije masovnih medija, kao i njihovom cinizmu[97], smatramo kako kinički potencijali još uvijek postoje u različitim oblicima javnog djelovanja, posebice u političkom novinarstvu. Upravo (nesenzacionalistička) usmjerenost na razotkrivanje političkih afera, sukoba, frakcijskih borbi, tajnih političkih ciljeva, malverzacija, korupcije, organiziranog kriminala, zlouporaba, nepravilnosti u radu i sl., koje ukazuju javnosti na tzv. mračnu stranu politike i djelovanje konkretnih političkih aktera u takvim „skrivenim“ procesima, smatramo značajnim područjem u kojem se iskazuju kinične teorije zavjera kao znakovit interpretativni obrazac. Po svom usmjerenju takve se teorije zavjera odnose na one koji posjeduju političku moć, s namjerom njihove interpelacije u pogledu odgovornosti, moralnosti, dosljednosti itd. te njihova „raskrinkavanja“. One nastoje „besramno“ ukazati na „golu istinu“, „bez dlake na jeziku“ i izriču se sa pozicije glasa javnosti, odnosno apstraktno shvaćene pozicije građanina zainteresiranog za vlastitu i zajedničku dobrobit. U njima se realizira ono što Fenster (1999.: 86., 93.) naziva žudnjom za transparentnim odnosima s velikim Drugim. Također, zbog bavljenja negativnim sadržajem ne mora ih uvijek „krasiti“ vedrina kakvu kinizmu Sloterdijk na općoj razini pripisuje, ali svakako su mu svojstveni otvorenost, drskost i ironičnost. Ako je formula cinizma „oni znaju što čine, ali to ipak i dalje čine“, formula kinizma je „oni znaju što „oni gore“ čine i to prokazuju i (manje ili više glasno) ismijavaju“. U ovoj verbalnoj formuli izraženo je i svojevrsno stupnjevanje, putem kojeg želimo preciznije definirati kinizam i njegovo zavjereničko mišljenje. U tom smislu smatramo kako su nužne sastavnice kinizma sumnjičavnost prema eliti moći (na vlasti) i spremnost na „raskrinkavanje“, otkrivanje javnosti njihove prijetvornosti, cinizma, sudjelovanja u „sumnjivim poslima“ itd., dakle,

[97] O cinizmu medija vidi šire u Sloterdijk (1992.), poglavlja II.B.2. Škola proizvoljnosti – informacijski cinizam, tisak; i IV.13. Hopla – živimo li? Novosadržajni cinizmi i povijesti o tegobnome životu.

prikazivanje načina na koji elita subvertita poredak na koji se poziva. Sastavni element takve interpretacije je uvijek i određeni emocionalni ton koji može ići od sarkazma, čak i s primjesama otvorene zabrinutosti ili razočaranosti, preko ironije, pa sve do satire koja naglašava ljudsku glupost. Kakvu će emocionalnu obojenost zadobiti neka kinična interpretacija ovisi kako o procijenjenoj štetnosti i posuvraćenosti spornog događaja, istaknutosti određenih njegovih aspekata ili aktera, ali i stila onoga/one koji/koja interpretira. Pri tome, trebati imati na umu da to što kinizam ne uzima za ozbiljno ideološku pozu elite ne znači da sam nije ozbiljan. Također, kinizam ne prisvaja relativističku perspektivu. Idealtipska figura kinizma, koja se danas ostvaruje u fragmentima, jest dvorska luda, nekada zaštićena upravo svojim statusom, kojoj je oružje lucidni iskaz tj. ono što se smatra pronicljivom istinom o zlouporabi i borbama oko političke moći. Kinizam je ozbiljno „alergičan" na pozu ozbiljnosti vlasti i utemeljen je na „moralno-kritičkoj razdražljivosti" prema autoritetima (Halsall, 2005.: 170.). Načelno, kinične teorije zavjera trebale bi, za razliku od ciničnih, imati pozitivan demokratski potencijal, kao sredstvo iznošenja „prljavog rublja" „najmanje lošeg" poretka vlasti. Možda je najbolji primjer konfrontacije jedne cinične i kinične teorije zavjere u Hrvatskoj iznesen 30. rujna 2000. godine, prva u HDZ-ovom proglasu hrvatskom narodu[98], a druga u odgovoru Predsjednika RH[99].

---

[98] U HDZ-ovu proglasu ističe se da se zadnjih dana u Republici Hrvatskoj odigravaju događaji iz kojih je očito da je na djelu scenarij svjesnoga slabljenja snage i suvereniteta hrvatske države, s krajnjim ciljem uvođenja Republike Hrvatske u balkansku asocijaciju u kojoj bi doskora izgubila samostalnost i nezavisnost, te bi opet jednom u povijesti bila izbrisana sa zemljovida suverenih država. Od početka vladavine trećesiječanjskoga režima, u kojemu glavnu riječ vode komunisti prožeti protuhrvatskim duhom, glavne metode osvetničkoga udara bili su oni koji su stvarali hrvatsku državu i oni koji su je obranili od srpske agresije. Svjesno je izazivana radikalizacija hrvatske političke scene i razdor hrvatskoga narodnog bića, a načini obračuna sa svima koji su pružali otpor represijama i izazivanju straha poprimili su razmjere režimskoga terorizma. Čin predsjednika Republike Hrvatske - smjenjivanje i umirovljenje hrvatskih generala izraslih u Domovinskom ratu znači obezglavljivanje Hrvatske vojske i razaranje obrambene snage hrvatske države. To je zadnji u nizu poteza stalnoga i upornoga rastakanja službi i institucija zaduženih za sigurnost zemlje, kriminaliziranja obrambenoga i osloboditeljskoga Domovinskog rata, hrvatskih branitelja i zapovjednika, osveta hrvatskim domoljubima koji su na političkom i vojnom polju ostvarili vjekovnu težnju hrvatskoga naroda za nezavisnom, samostalnom i suverenom hrvatskom državom....HDZ poziva hrvatske demokratske parlamentarne stranke da razmotre povijesni smisao i posljedice svoga sudioništva u vlasti koja rashrvaćuje Hrvatsku i gura je u provaliju gospodarske, socijalne, političke i sigurnosne krize. Komunistički režim protuhrvatskoga duha povijesni je anakronizam koji će biti srušen jedinim pravim, civiliziranim oružjem - voljom naroda izraženom na izborima, ovaj put prijevremenim izborima za Zastupnički dom Hrvatskoga državnog sabora, koji trebaju biti raspisani u najkraćem mogućem roku. Neka živi jedina nam i vječna Hrvatska! (HTV Arhiv, 30.09.2000.)

[99] Što će im to da idemo na nove izbore, više ih neće biti u Saboru, a sad ih ima barem nešto, kratko je prokomentirao proglas HDZ-a predsjednik Mesić. Rekao je da se tek sada vidi tko stoji iza svega.

Pitanje koje se ovdje postavlja jest kako unutar psihoanalitičkog okvira shvatiti kinizam i teorije zavjera koje mu se pripisuju. Razmotrimo to prvo u pogledu fantazmatske a zatim šire, etičke strukture subjekta.

Kao i ciničan subjekt, kinik je svjestan rascjepa između ideološke krinke i doživljene realnosti, tj. između slike zaokružene, skladne cjeline političkog poretka zajednice i partikularne igre interesa i borbe za moć političkih elita. Ovdje valja uočiti dvije razlike u odnosu na cinizam. Za razliku od cinizma kojemu se $fantazma_2$ najčešće odnosi na neprijatelja zajednice, čiji status tek povremeno mogu zadobiti političke elite koje se doživljavaju kao sumnjivi branitelji „tijela nacije“, kinizam redovito smješta elite moći u $fantazmu_2$. Druga je razlika ta da se kinizam ne ponaša kao da rascjepa nema. Dok cinizam funkcionira tako da se uz $fantazmu_1$, $fantazma_2$ održava na razini slutnje i pojavljuje u javnom diskurzu tek s doživljajem ugroženosti, kinizam jasno ukazuje na rascjep između njih. Putem kiničnih teorija zavjera otvoreno se ukazuje na „carevu ogoljenost“ i ciničnu dvoličnost. U tom smislu, cinične su teorije zavjera u pravilu reaktivan fenomen jer se javljaju kao odgovor na kriznu situaciju, dok kinične teorije zavjera mogu biti i proaktivne u ukazivanju javnosti na one procese i zbivanja koji bi inače prošli neopazice, bez izravnog izazivanja krize, kao npr. tajni sastanak ključnih aktera radi prodaje tvrtke u državnom vlasništvu. Time bi samo otkrivanje malverzacije moglo proizvesti krizu. Sloterdijk ide čak i dalje kad tvrdi da je kinizam „životna filozofija krize“ (1992.: 131.) unutar koje je moguće realizirati sreću u kontekstu permanentne neizvjesnosti. Kinizam ne govori jezikom visokog moraliziranja koje vodi „preozbiljnu i depresivnu raspoloženju“ (132.) već „naučava ograničavanje zahtjeva, savitljivost, prisebnost duha, osluškivanje naloga trenutka“ (131.) u kojem će se izraziti principijelna drskost u razotkrivanju pozerstva vladajućeg cinizma. Tako opisan, kinizam bi već „presijecao“, prolazio kroz $fantazmu_1$ o harmoničnome funkcioniranju zajednice i njenog javnog poretka. Što dolazi na mjesto $fantazme_1$? Smatramo kako su kao kinična reakcija općenito dvije mogućnosti na raspolaganju. U najboljem slučaju namjesto $fantazme_1$ dolazi ideja o neskladu, manjku trajnog ujedinjujućeg entiteta u obliku zajedničke Stvari, tj. ideja o nemogućnosti uspostave zajednice kao zaokružene organske cjeline. To, dakako, ne

---

Ja se ispričavam jer sam rekao da postoje neke grupe ili pojedinci u HDZ-u, a očito iza svega stoji vrh HDZ-a. (HTV Arhiv, 30.09.2000.)

znači odustajanje od ideje zajednice, nego samo identificiranje s njenom unutarnjom antagonističnošću – između unitarizacije i partikularizacije. Identičan bi bio stav u pogledu identifikacije s dvosmislenošću demokracije kao poretka koji se odnosi na prihvaćanje i pokušaj institucionalizacije nesklada i proturječja između „vladavine prava, gdje su zastupljeni individualni interesi i osigurano poštivanje ljudskih sloboda te, istovremeno, uređenja društva na način koji većina smatra pravednim“ (Stavrakakis, 2003.: 100.)[100]. Uz ovakvo post-fantazmatsko stajalište logična je posljedica negativna, kinična reakcija na ideologiju i cinizam elite. U tom pogledu Stavrakakis (116.) parafrazirajući Žižeka (1993.: 1. – 2.) naglašava da, ako se danas uopće može govoriti o dužnosti kritički nastrojenih intelektualaca, onda je to dužnost da stalno naglašavaju mjesto ove praznine, nesvodivosti Realnog na Simboličko, osobito onda kada se novi poredak (novo zaposjedanje tradicionalne politike) stabilizira i pokušava zamaskirati ovaj manjak u velikom Drugom – nemogućnost uspostave društva kao trajno integrirane i skladne cjeline pozivanjem na neko jedinstveno pozitivno načelo. U tom je smislu referentna točka demokratskog poretka simboličko prepoznavanje nemogućnosti konačne totalizacije (121.). To u krajnjem slučaju znači identifikaciju s društvenim simptomom.

Druga je moguća reakcija da se, umjesto „presječene“ identifikacije sa zajedničkom Stvari, izražene u nekoj totalizirajućoj simboličko-imaginarnoj tvorbi, uspostavi novi sublimni objekt koji više ne bi imao karakter organske zajednice, već bi uključivao neki oblik simboličke, sekundarne identifikacije, npr. samo s političkim poretkom liberalno-demokratskog tipa i svostvenim mu ideologijama, s pretpostavkom da bi njihovo potpunije ostvarenje dovelo do skladnijeg, slobodnijeg i pravednijeg društva. Takvo stajalište prepoznaje nemogućnost totalizacije i zapravo sublimacijom kreira suženi oblik fantazme$_1$ čije ostvarenje projicira u budućnost. Ono se odriče mitologizacije zajednice ali i dalje, na neki način, idealizira politički poredak. Iz ove, kao i iz prethodne pozicije također se može kritizirati npr. korumpiranost postojećeg poretka i elita koje na temelju njega ostvaruju vlastite interese na štetu

[100] Primjer institucionalizacije političkog antagonizma su periodični izbori kao čin razgradnje postojećeg društvenoga zdanja (Lefort, 1981., u Žižek, 2002.: 201.), suspenzije sedimentirane političke zbilje, ali i mehanizam koji osigurava uspostavljanje privremenog, netotalitarnog jedinstva u formi vlasti koja nastupa u ime cjelokupne zajednice kao i artikulacije partikularnih političkih snaga koje simboliziraju temeljni antagonizam.

ostalih, čineći to manje ili više smišljeno. No, pitanje je koliko ovaj drugi tip kinične svijesti ostaje naivniji od cinizma kojeg kritizira jer se na razini fantazme$_1$ vezuje uz niz formula prigrljene ideologije kojima bi se poredak trebao unaprijediti, čime otupljuje oštricu vlastite kritike i subverzije jer omogućuje ciničnu kritiku vlastite ideologije (usp. Žižek, 2002.: 51.) koja se može kretati od uobičajene osude za „pretjerano“ identificiranje, do projektivne optužbe za neiskrenost i cinizam.

U pogledu etičke strukture subjekta, opisana dva tipa kinizma, presijecanjem fantazme$_1$ svaki na svoj način redefiniraju amalgam Idealnog-Ja i Ja-ideala. Prvi u potpunosti napušta idealističnu sliku zajednice i njenog poretka kao etički sklad kojem valja težiti i zamjenjuje je na razini Ja-ideala simboličkom identifikacijom s manjkom, praznim mjestom vlasti, prepoznavanjem postojanja temeljnog Realnog antagonizma koji se na različite načine može simbolizirati, tj. artikulirati u različitim društvenim i političkim snagama. To stajalište kritički se odnosi prema svakom pokušaju zaposjedanja i ispunjavanja tog praznog mjesta putem kakvog fantazmatskog sadržaja, tj. ideološke pripovjesti kojom se opravdava određeno djelovanje, a u čijoj pozadini prepoznaje partikularni interes. Ove se kritike mogu izraziti kao teorije zavjera. Takva pozicija također može uključiti specifičnu, javnu identifikaciju sa simptomom Drugog, tj. onim što je sadržaj opscenog Superega nekog ideološkog diskurza koji se kritizira. Npr. na antisemitski, rasistički, nacionalistički, homofobni, seksistički ili drugi sličan diskurz može se odgovoriti identifikacijom s njihovim simptomom, tj. javnom artikulacijom pozicije stigmatiziranih i isključenih. Može se primjerice tvrditi da je učinkovita borba protiv antisemitizma moguća tek kad se Holokaust prepozna kao dio zajedničke, a ne samo židovske povijesti, kad svatko shvati da je mogao biti žrtva nacističke zavjere ili to može postati u slučaju jačanja pokreta sličnih nacizmu (usp. Stavrakakis, 2003. 114. – 115.). Time se zapravo na drukčiji način, koji uvjetno možemo nazvati post-fantazmatskim, ponovno uspostavljaju Idealni-Ja i Ja-Ideal.

Drugi tip kinizma također više ne zamišlja Idealni-Ja zajednice kao organizam, ali Ja-ideal i dalje zadržava fantazmatsku strukturu usmjerenu na ostvarivanje vrijednosti koje bi poredak trebao promovirati i omogućavati. Ja-ideal je mjesto odakle se kritizira elita. Njihovo konkretno ponašanje podvrgava se standardima npr. zapisanima u Ustavu i pozitivnim zakonima države, kao i vrijednostima prigrljene

ideologije. Ovakav, kao i prethodni, kinizam funkcionira kao glas javne savjesti i upozorenja svaki put kada uoči odstupanje, zaobilažanje i kršenje pravila društva, odnosno rascjep između onoga što elita govori i onoga što čini. To je kritički građanin koji općenito, difuzno podržava sustav i vjeruje u njegove mogućnosti, ali je sumnnjičav prema svakom potezu vladajućih.

Sukladno razmatranju o cinizmu i kinizmu, u konkretnom kontekstu političkih zbivanja i procesa u zadnja tri desetljeća, možemo pretpostaviti kako će se: u okviru socijalističkog poretka početkom 80-ih prvo pojaviti one cinične teorije zavjera koje „prokazuju“ njegove neprijatelje. Cinične su zbog svojih strukturalnih obilježja i zbog toga što im je funkcija održati privid funkcionalnosti tadašnjeg sistema i svode probleme u funkcioniranju na neprijateljsko djelovanje; S urušavanjem socijalističkog sistema i jačanjem, prije svega srpskog nacionalnog pokreta, trebale bi se u Hrvatskoj javiti, ne nužno zavjereničke, uglavnom kinične interpretacijske reakcije na cinične teorije zavjera koje nastaju prvenstveno u Srbiji, s postupnim razvojem zavjereničkih interpretacija o manipuliranju srpskim nacionalnim pitanjem i izvozom antibirokratske revolucije, te pokušajem uspostavljanja srpske hegemonije u SFRJ, što dovodi do sve veće nacionalne homogenizacije i u Hrvatskoj. Pretpostavljamo da je riječ uglavnom o kiničnim teorijama zavjera; Nakon promjene društveno-političkog poretka, u završnom procesu raspada SFRJ i Domovinskom ratu, dolazi do zavjereničkih interpretacija o udruženom djelovanju JNA, srbijanske vlasti, pobunjenih Srba u Hrvatskoj, pete kolone, međunarodnih otpora priznanju i zaustavljanju agresije itd. Ovaj niz teorija zavjera može biti izraz kako kinizma tako i cinizma. U prvom slučaju riječ je o zabrinutosti zbog prijetećeg, a kasnije otvorenog ratnog djelovanja tadašnjeg armijskog vrha, srbijanskog čelništva i dijela Srba u Hrvatskoj, koje se iskazuje u formi iščitavanja i raskrinkavanja njihovih pravih namjera kao hegemonijskog, protudemokratskog, i anticivilizacijskog ponašanja. U drugom slučaju, kao cinično stajalište, teorije zavjera prema istim akterima bile bi usmjerene prema smišljenom homogeniziranju vlastitih redova, utemeljenom na nacionalističkoj ideologiji tj. mitologiziranju etnikuma. Sa zatezanjem međunacionalnih odnosa i razvoja ratnih zbivanja u BiH javljaju se teorije zavjera u pogledu djelovanja Srba, a zatim i Muslimana protiv Hrvata koje također mogu imati obilježja oba tipa. Na unutarnjem planu Hrvatske nova vlast također bi trebala

izražavati cinične teorije zavjera u pogledu straha od obnove starog režima, udruga civilnog društva, oporbenih stranaka, međunarodnih organizacija itd., sukladno dinamici razvoja i urušavanja autoritarno-populističkog režima. Ovdje bi kinične teorije zavjera bile usmjerene prije svega na kritiku autoritarnog i kriminalnog ponašanja vlasti. Nakon promjene vlasti i dalje u 2000-im godinama, u okviru cinizma možemo očekivati teorije zavjera bivše vladajuće garniture o njihovom političkom progonu, protuhrvatstvu nove vlasti, medija i kritičke javnosti, plašenje avetima komunizma i obnovom Jugoslavije u obliku trgovinske ili carinske unije, zavjeri protiv generala, ugroženosti Hrvatske od Haaškog suda i Europske unije itd. Kinične teorije zavjera u ovom razdoblju usmjerene su na rasvjetljavanje sprege politike i kriminala, ratnih zločina s hrvatske strane i njihovo zataškavanje, sudjelovanje Hrvatske u ratu u BiH, te nezakonito djelovanje tajnih službi u rukama vladajuće stranke tijekom 90-ih godina; kritiku aktualnog političkog ponašanja bivše stranke na vlasti, njenih „satelita“ i genarala, ali i na problematično djelovanje nove vlasti, neispunjavanje obećanja i sabotiranje razotkrivanja „prljavog rublja“ iz 90-ih; političke borbe i previranja na političkoj sceni; zatim o korupciji u politici i državnim institucijama te hipokriziji kako koalicijske, tako i nove HDZ-ove vlasti u borbi protiv korupcije, zataškavanju afera itd.

Rezimirajmo dosadašnja razmatranja s ciljem određenja kriterija i operacionalnog razlikovanja tipova teorija zavjera:

(1) Sukladno kriteriju izražavanja osnovnog društvenog antagonizma, cinične teorije zavjera govorile bi u ime integracije i homogenizacije zajednice, kao i totalitarne i autoritarne vlasti, ovisno o vremenskom razdoblju istraživanja. To su teorije koje govore iz pozicije (ili u ime) centra političke moći i nastoje braniti monolitno zamišljen sustav i neki oblik organski zamišljene zajednice. Ovdje nije riječ o nerefleksivnom dogmatizmu, kako bi se moglo u prvi mah pomisliti, već o načinu funkcioniranja cinizma u uvjetima koji se doživljavaju kriznima. Cinizam uobičajeno funkcionira po formuli „Oni znaju što čine, no, to i dalje nastavljaju činiti.“, što znači da se iskazuje kao dvoličnost u interpretaciji političkih zbivanja – deklarativnim prihvaćanjem javnih interpretacija i upuštanja u slutnje o „pravim“ motivima i ciljevima aktera, što je plodno tlo za interpretiranje putem teorije zavjere. Kad se situacija percipira kao opasna ili se samo takvom prikazuje, tada u javnost izbija teorija

zavjere, bilo da je riječ o političkoj grupaciji (npr. stranci ili koaliciji) koja nastoji očuvati ili povratiti vlastitu poziciju moći i/ili provesti određeni više ili manje agresivni hegemonijski projekt, bilo da je riječ o ogorčenim i sumnjičavim građanima. U svim ovim slučajevima pojmovno se reducira javni diskurz kako bi se što efikasnije obranilo zamišljeni izvor užitka, a to je kao živi organizam predočena „zajednička Stvar".

(2) Za razliku od prethodnih, kinične teorije zavjera govore iz pozicije partikularnih, fragmentacijskih i u krajnjem slučaju individualnih snaga[101]. One s periferije kritiziraju elitu moći (na vlasti), ukazujući na rascjepe koje cinici prešućuju, osim ako ne osjećaju ugroženost. Premda mogu biti u jednakoj mjeri ogorčeni političkim zbivanjima, ponašanjem elita i funkcioniranjem poretka kao i cinici, od njih ih razlikuje barem djelomično napuštanje osnovnog fantazmatskog okvira. U tom smislu se ili identificiraju s nemogućnošću uspostave zajednice kao harmonične cjelovitosti te s demokratskim poretkom utemeljenim na trajno nezaposjedivom mjestu vlasti, pa svake takve pokušaje ridikuliziraju ili prokazuju kao opasan politički čin; Ili svoju prijašnju identifikaciju sa zajedničkom Stvari sublimiraju u Ja-ideal, izražen u nekoj demokratskoj ideologiji, iz kojeg onda kritiziraju postupke posjednika političke moći.

U kontekstu istraživanja pojavnosti i dinamike pojavljivanja teorija zavjera u posljednjih 28 godina, ove specifične pretpostavke pokušat ćemo provjeriti na dva načina: putem analize diskurza, specificirajući navedena obilježja teorija zavjera u pitanjima koja ovakva analiza postavlja, kao i u analizi faktorske strukture teorija zavjera u anketnom istraživanju.

Putem analize diskurza, koju ćemo uskoro detaljno objasniti, pokušat ćemo utvrditi simboličke i imaginarne aspekte teorija zavjera, oslanjajući se na prethodna psihoanalitička razmatranja. Prije toga ćemo uvodno odrediti što podrazumijevamo pod diskurzom, diskurzivnim tvorevinama kao i to kakvoj se tradiciji istraživanja diskurza priklanjamo, što ćemo zatim koristiti kao osnovu za objašnjenje daljnih obilježja teorija zavjera.

---

[101] Pri tome ne treba zaboraviti da svaka fragmentacija opet može uspostavljati neko parcijalno jedinstvo, kao što se u krajnjem slučaju i individualizam često poziva na univerzalno važenje, npr. prava i sloboda.

5. Teorija zavjere kao diskurzivna tvorba

Cilj ovog poglavlja je višestruk. S jedne strane nastojimo povezati navedene teorijske postavke psihoanalize s foucaultovskim poimanjem diskurza. Time želimo ukazati na srodnost i povezanost ovih pristupa, ali i na specifičnost ovog teorijsko-analitičkog konglomerata. To također činimo kako bismo kod čitatelja stvorili specifičan obzor očekivanja tj. predodžbu o tome što uopće analiza diskurza može naznačiti i iščitati iz tekstualnog materijala. Nadalje, cilj nam je uspostaviti detaljniju tipologiju teorija zavjera koja je povezana s njihovom prihvaćenošću i mobilizacijskim potencijalom, sukladno tome koliko pretpostavljene zavjere ugrožavaju uspostavljene društvene vrijednosti. Time određujemo i važnost pojedinačnih teorija zavjera u širem političkom diskurzu. S obzirom na taj kriterij u daljnjoj analizi ćemo posvetiti više ili manje pažnje pojedinim teorijama zavjera iz istraživanog vremenskog razdoblja. Pozabavimo se prvo njihovim strukturalno-narativnim obilježjima, odnosno razmotrimo teoriju zavjera kao diskurzivnu tvorbu.

5.1. Strukturalno-pripovjedna obilježja teorije zavjere

Prema foucaultovskoj tradiciji analize diskurza[102], svaka diskurzivna tvorevina, kao ograničeni skup iskaza i praksi, proizvodi određene objekte, zatim mjesta iskazivanja (oblike subjektivacije ili interpelacije subjekata), polja pojmova, te teorije i teme (strateške „slike svijeta“) - putem kojih se nastoji uspostaviti i prikazati kao relativno zaokružena cjelina. Ono što nas zanima jesu upravo načini proizvodnje diskurzivnih tvorbi. U daljnjem tekstu ovu ćemo konceptualizaciju dodatno razraditi u metodološke svrhe, a na ovom mjestu poslužit će nam za početni prikaz postojećih određenja obilježja teorija zavjera.

---

[102] U najopćenitijem smislu diskurz definiramo kao sistem iskaza i praksi (postupanja) koji oblikuju određeni simbolički i vrijednosni horizont, proizvode određeno znanje o subjektima i objektima kojima se bave, odnosno konstruiraju njihove identitete i odnose, ali nikad kao zaokružene i nepromjenjive strukture (usp. Foucault, 1994.; Parker, 1992., 6; Laclau, 2005., 68., Biti, 2000.). Prema Laclauu, diskurzi su intrinzično politički jer se njihovim uobličavanjem uspostavljaju [simbolizirani] antagonizmi i granica između insidera i outsidera.

Sažimajući konceptualizacije teorija zavjera različitih autora, Byford (2006.: 29 – 36) u svom prikazu glavnih crta zavjereničkog stila interpretacije[103] u velikoj mjeri implicitno prati i dijelom opisuje načine formiranja navedenih elemenata diskurzivnih tvorbi. Koristeći se prvenstveno njegovim, ali i koncepcijama drugih autora, teoriju zavjere prikazat ćemo, provizorno, sukladno početnom diskurzivnom određenju. U tom smislu, ono što uspostavlja zavjeru kao „objekt" jest svojevrsni a-ha efekt, trenutak iluminacije koji proizvodi odluku da neka zavjera postoji. To je trenutak stvaranja opće slike u kojoj se, u obliku predodžbe, uobličavaju konture zavjere. Riječ je o procesu retroaktivnog uspostavljanja značenja kompatibilnog s Lacanovom teorijom „prošivnog boda" (1983.: 282.). Oko uspostavljenog objekta isprepliće se razrađena briga o izvođenju i podastiranju vjerojatnih i provjerljivih povijesnih činjenica, putem kojih se nastoji pokazati utemeljenost prosudbi o postojanju zavjere. Vjerodostojnost se nastoji uspostaviti povezivanjem informacija u koherentnu i dosljednu pripovijest o zavjeri, ispričanu znanstveničkom minucioznošću, prepunom indiciranja, opisa uzročno-posljedičnih odnosa, u kojoj se nejasnoće i interpretativno problematični elementi nastoje „protjerati" na margine. Pri tome se i sam nedostatak dokaza često koristi kao dokaz postojanja zavjere i izrazite inteligencije zavjerenika koji s lakoćom rješavaju probleme organiziranja vlastitih zlokobnih planova. Dakle, ovdje je riječ o općem uobličavanju teorije zavjere, njenoj specifikaciji i razgraničavanju informacija kojima se nastoji potkrijepiti od onih koje joj ne idu u prilog.

Tipovi subjektivacije ili uloge koje se pripisuju osobama koje sudjeluju ili su pogođene nekom zavjerom mogu se, u potpuno razrađenoj interpretaciji, podijeliti u pet grupa: primarna grupa ili uski krug moćnih pojedinaca – dijaboličnih zavjerenika, zatim njihovi agenti koji svjesno provode planove primarne grupe, npr. pod krinkom neke humanističke ideologije, zatim zavedeni naivci u obliku aktivista koji iskreno vjeruju u ispravnost navedene ideologije, nakon njih „obični" pripadnici zajednice koji žive u svakodnevnim površnostima, uglavnom ne sluteći ništa te, „hrabra i spremna grupa kojoj je hitno potrebna pomoć kako bi se spriječila katastrofa." (Pipes, 1997.:

[103] Autor se prvenstveno usmjerava na obilježja tzv. globalnih teorija zavjera u kojima značajke stila dolaze najviše do izražaja i stoga imaju status egzemplara. Ista se obilježja, u nešto manjoj mjeri, prema ovom autoru mogu naći i u prostorno i vremenski lokaliziranijim teorijama zavjera koje naziva „protozavjereničkim teorijama" (Byford, 2006.: 37)

22). Unutar posljednje kategorije moguć je još jedan tip subjekta kojeg možemo nazvati individualnim istraživačem, privatnim detektivom, ili pak jednostavno savjesnim građaninom koji može preuzeti ulogu „borca za istinu“. S druge strane fronte, identitet zavjerenika često se određuje vrlo nejasno, ili kao „skriven, tajnoviti centar“ ili se pribjegava općenitijim terminima kao što su komunizam, nacionalisti, Wall Street, Vatikan, bankari, neprijatelji našeg naroda itd. (usp Byford, 2006.: 32.). Osim različitih institucionalnih pozicija, ovi subjekti mogu zauzimati različite pozicije, ovisno o situaciji ili fazi u kojoj se nalazi pretpostavljeno odvijanje zavjere. Sukladno prethodnim psihoanalitičkim postavkama, određenje neprijateljskih subjekata izraz je simboličkog uobličavanja fantazme$_2$.

Kako se to nazire i iz proizvodnje subjektnih pozicija, u pojmovnom smislu, teorija zavjere proizvodi izrazite bipolarne opreke koje su izražene prije svega u manihejskom pogledu na politiku ili barem na antagonizam koji se njome opisuje. Pri opisu različitih grupa, stvari i djelovanja u prvi su plan istaknute opreke moralnog i normativnog značenja, koje predstavljaju određenu „nasilnu hijerarhiju“ (Derrida, 1981.: 41.) između normalnosti, prirodnosti, domoljubnosti, odgovornosti, pravednosti, čistoći, izvornosti itd. i njihovih antipoda. Ekstreman oblik ovih bipolarnosti svoju je hiperprodukciju doživio u tzv. etničkoj higijeni (ilustrativan prikaz za Srbiju početkom 90. godina daje Čolović, 2001.: 20. – 24.).

Navedeno pojmovlje, posebice kad govorimo o teorijama zavjera kao elementima radikalnih ideologija, integrirano je unutar slika svijeta kao opasnog mjesta u kojem su obmana i prijevara, koje se ostvaruju putem masovnih medija kao instrumenata zavođenja, svakodnevno stanje stvari. Svijet se, posebice u globalnim teorijama zavjere, često opisuje kao izopačeno mjesto nepravedne raspodjele moći, kojega treba povrgnuti temeljitom liječenju i ponovnom uspostavljanju pravednog poretka koji će ponovno uspostaviti izgubljenu harmoniju. Dramatičan ton o potrebi suprotstavljanja neprijatelju, u globalnim teorijama zavjera prelazi u apokaliptičnu sliku svijeta, svijeta u presudnom trenutku, koji je posebno istaknut u ideologiji milenarističkih religijskih pokreta, ali i u drugim ideologijama koje su sklone teorijama zavjera kao organizacijskom načelu tumačenja svijeta. S obzirom na psihoanalitički okvir, bipolarne opreke i šire slike svijeta, u kojima su one uspostavljene, trebale bi

nam pružiti informacije o sadržaju kako fantazme$_1$, tako i njenom odnosu prema fantazmi$_2$.

Navedena obilježja ne moraju biti svojstvena svim teorijama zavjera, niti ovaj provizorni prikaz iscrpljuje sva njihova moguća obilježja. Za našu će analizu posebno biti zanimljivo proučiti i ovakve, strukturalno-pripovjedne razlike u svojstvima kiničnih i ciničnih teorija zavjera.

Osim netom prikazanih obilježja, proučavanje teorija zavjera kao diskurzivnih tvorevina također zahtijeva utvrđivanje njima suprotstavljenih diskurza unutar konkretnog povijesnog konteksta, zatim njihove pozicioniranosti u širem političkom diskurzu, različite transformacije u vremenu, te propitivanje njihove uloge u reprodukciji i transformaciji institucija, odnosa moći i ideologija. Takvu analizu primjenit ćemo na hrvatsku blisku povijest.

5.2. Još jedna tipologija teorija zavjera

Različiti autori pokušali su tipologizirati teorije zavjera, svaki ovisno o vlastitom istraživačkom interesu. Tako npr. Neumann (1992.: 242.) spominje pet tipova urotničkih teorija, posloženih po vremenskom javljanju u modernoj povijesti. Riječ je o jezuitskoj uroti, uroti slobodnih zidara, uroti komunista, uroti kapitalista i židovskoj uroti. Pipes (1997.: 129.) ih dijeli ovisno o grupama koje se najčešće spominju, a to su Židovi, Masoni, Britanci i Amerikanci. Byford (2006.: 37.) daje nešto razrađeniju i obuhvatniju klasifikaciju te razlikuje tri vrste teorija zavjera. Klasične zavjereničke teorije s porijeklom u 18. i 19. stoljeću. One obuhvaćaju djelovanje tajnih društava Iluminata, Masona, Židova i drugih sličnih grupacija kojima se pripisuju motivi ovladavanja globalnom svjetskom pozornicom. Druga skupina su teorije o zavjerama svjetske elite, npr. Trilateralne komisije, Bilderberg skupine, za koje se pretpostavlja da nastoje uspostaviti novi svjetski poredak. Treću skupinu predstavlja labavo definirana grupa protozavjereničkih teorija koje, osim što obuhvaćaju ograničeniji prostor i vrijeme, često ne ukazuju jednoznačno na identitet zavjerenika. Možemo slobodno reći da je upravo ova posljednja grupa teorija zavjera ono što proučavamo u ovome radu.

Sve navedene tipologizacije, dolaze od autora koji teorije zavjera implicitno ili eksplicitno smatraju društveno patološkim ili iracionalnim oblikom ponašanja i, sukladno tome, smatraju ih izuzetkom, a ne široko prihvaćenim i često prakticiranim

oblikom mišljenja. Razlozi tako uskog shvaćanja ovog fenomena proizlaze: iz iste kritičke tradicije mišljenja koje je zaslužno za sekularizirane teorije zavjera, tj. prosvjetiteljskog ideala apsolutiziranja racionalnosti kojoj su ovakve interpretacije nepriznato naličje; zatim zbog njihove istaknutosti u odnosu na druge zavjereničke interpretacije i, u većem broju slučajeva, očite nedosljednosti i nedokazivosti; kao i pogibeljnosti kao nerijetkog „suputnika“ takvog mišljenja; ali i nedosljedne primjene same definicije teorije zavjere. S posljednjim kriterijem obuhvat ovog fenomena se znatno širi. Uz dosljednu primjenu definicije s početka ovog rada, mogli bismo klasificirati teorije zavjera s obzirom na dva glavna kriterija: (1) njihove prihvaćenosti u nekom društvu kao istinitih i točnih te (2) percepcije stupnja ugrožavanja zajednice i njena društvenog poretka putem neke pretpostavljene zavjere. K tome, prvom je kriteriju potrebno pridodati podkriterij načina prihvaćanja ili neprihvaćanja, koje varira u dvije dimenzije: eksplicitnog i implicitnog (ne)prihvaćanja neke teorije zavjere. Drugi kriterij varira s obzirom na pripisanu sposobnost i spremnost neke grupe aktera da proizvede ugrozu, kao i percepcije opasnosti njihova ponašanja, te procjene koliki dio zajednice zavjera pogađa, od pojedinačnih članova, pa sve do cijelog kolektiva. S jedne strane to može biti ratna ili teroristička opasnost koje izvana ugrožavaju zajednicu, ili zavjera u vrhu vlasti, kao npr. državni udari, afere tipa Watergate ili isprepletenosti države s organiziranim kriminalom koje zajednicu ugrožavaju iznutra, u rasponu od egzistencijalnog do ugrožavanja njenog postojećeg poretka i kršenja vrijednosti na kojemu je utemeljen, i to od strane upravo onih subjekata koji imaju dužnost njihova poštivanja i čuvanja. S druge strane, kao manje ugrožavajuće mogu se smatrati različite kriminalne zavjere gospodarskog i političkog tipa, organizirani kriminal, korupcija, makinacije, „politička trgovina“ itd. koje država može lakše pravno sankcionirati ili građani politički kazniti. Premda je percipirani stupanj ugroženosti varijabla koja ovisi i o načinu na koji se država nosi s njima i koliko ih učinkovito suzbija, provizorno bismo mogli, na temelju ovih razmatranja, podijeliti teorije zavjera kao u tablici 1.

Tablica 1. Tipologija teorija zavjera

	PRIHVAĆENE T.Z.		NEPRIHVAĆENE T.Z.	
UGROŽENOST PORETKA	E(+) I (-)	E(+) I (+)	E(-) I (+)	E(-) I (-)
NEUGROŽENOST PORETKA	E(+) I (-)	E(+) I (+)	E(-) I (+)	E(-) I (-)

Legenda: E – eksplicitno, I – implicitno, (+) – prihvaćene, (-) neprihvaćene

Teoretski gledano, na dimenziji prihvaćenosti neka teorija zavjere može u određenom vremenskom intervalu proći kroz sve četiri kategorije. Uzmimo hipotetički primjer, kad bi Haaški tribunal osudio hrvatske generale za udruženi zločinački pothvat. U Hrvatskoj bi takva teorija zavjere bila eksplicitno i implicitno neprihvaćena od većine građana s već stereotipnim objašnjenjem kako se time osuđuje cjelokupna hrvatska država, a ne samo njen tadašnji državni vrh, te bi eventualno proizvela protureakciju tj. kako je riječ o zavjeri protiv Hrvatske. Među manjinom, moglo bi se očekivati i drukčije odgovore duž dimenzije prihvaćanja. Hipotetski gledano, moglo bi biti onih koji bi eksplicitno odbacivali teoriju zavjere o udruženom zločinačkom pothvatu, zbog, recimo, konformiranja s većinom, ali bi se s njom implicitno, tj. intimno slagali, zbog posjedovanja i prihvaćanja različitih informacija. Oni koji bi u oba aspekta prihvaćali ovu interpretaciju vjerojatno ne bi imali previše prostora za iskazivanje stavova, ili ne bi imali motiva to činiti. No, s vremenom su moguće promjene, vjerojatnije prema isključivo eksplicitnom prihvaćanju, uz implicitno neprihvaćanje ili pak opravdavanje krivičnog djela. Kako bi takva presuda bila kolektivno traumatski događaj vrlo je moguće sedimentiranje i reprodukcija stavova na nove generacije, ali, uz pretpostavku o suočavanju s prošlošću i promjeni političke kulture, moguće je i prihvaćanje ove teorije zavjere kao točne i eksplicitno i implicitno.

Ovakva tipologija okvir je za proučavanje zavjereničkog imaginarija nekog društva ili kulture i moguće joj je dodavati nove kriterije. Primjerice, načine potkrijepljivanja ili strategije odbacivanja pojedinih teorija zavjera. Također, moguće joj je dodati i kriterije za određenje ciničnih i kiničnih teorija zavjera. U svakom slučaju cilj joj je, iz perspektive mobilizacijskog potencijala i načina suočavanja s teorijama zavjera, pokušati sistematizirati znanje o njima. Da bismo to bili u mogućnosti učiniti potrebne

su nam informacije o sadržaju teorija zavjera, načinu njihova interpretiranja i stupnja prihvaćanja. Pokušat ćemo kroz ovaj rad na to barem djelomično odgovoriti. Ova uvjetna formulacija znači da nam podaci analize diskurza vjerojatno mogu dati informacije na obje glavne dimenzije, no tek njihova usporedba s rezultatima ankete, uz pretpostavku iskrenosti sudionika, može ukazati na to je li neka teorija zavjere implicitno i/ili eksplicitno (ne)prihvaćena.

6. *Istraživački problemi i ciljevi*

U ovome radu, koristeći se prethodno opisanim pristupom i konceptualnim instrumentarijem, istražujemo kakvu su ulogu različite teorije zavjera imale u Hrvatskoj u razdoblju od 1980. do 2007. godine. Riječ je o događajno vrlo zgusnutom i intenzivnom razdoblju u kojem se pojavljuje cijeli niz političkih turbulencija i kriznih razdoblja različitog trajanja, u kojima bi teorije zavjera trebale doći do izražaja kao indikator političkih antagonizama i načina njihova osmišljavanja.

Pri tome nas posebno zanima kada i na kojoj diskurzivnoj poziciji, tj. među kojim se društveno-političkim akterima, pojavljuju određene zavjereničke interpretacije te kolika je njihova važnost za interpretaciju pojedinačnih političkih situacija, kao i trajnijih odnosa snaga. Dakle, osnovno je pitanje kod kojih se politički važnih događaja pojavljuje teorija zavjere kao njihova interpretacija? Tko je proizvodi tj. izgovara, s kakve pozicije moći i kakav politički antagonizam time simbolički uspostavlja? Osim toga, istražujući njihovo vremensko reproduciranje i diskurzivno sedimentiranje pokušat ćemo utvrditi im važnost za tvorbu političkog subjekta, te samoidentifikaciju i razlikovanje među pripadnicima različitih političkih i nacionalnih skupina. U tom smislu, bitne su nam kako one teorije zavjera koje su nastale unutar Hrvatske, kao i one koje su nastajale drugdje, a na koje je javnost u Hrvatskoj na različite načine reagirala.

Istraživano vremensko razdoblje provizorno možemo, sukladno dominantnim političkim događajima i procesima podijeliti u sljedeće, djelomično preklapajuće vremenske intervale[104]:

[104] Većinu vremenskih intervala odredili smo u skladu s određenjima autorica Sabrine P. Ramet (2005.) i Mirjane Kasapović (2001.)

1. Od Titove smrti do izručenja Andrije Artukovića (1980. – 1986.)
2. Od Memoranduma SANU do raspada SFRJ (1986. – 1991.)
3. Domovinski rat i rat u BiH (1991. – 1995.)
4. Autoritarno-populistički režim (1990. – 2000.)
5. Demokratska konsolidacija i problemi približavanja EU (2000.–2007.)

Cilj nam je utvrditi koliko se u svakom od ovih razdoblja pojavljuju za njih karakteristične teorije zavjera kao proizvodi političkog trenutka, do koje mjere opstaju u vremenu i u kojim krugovima, prenose li se i kako sudjeluju u definiraju novih političkih problema; do koje se mjere može govoriti o teorijama zavjera koje se reproduciraju iz razdoblja prošlosti koja nisu primarno obuhvaćena ovom analizom te mogu li se prikazati kao proizvod određenih političkih ideologija, pokreta ili političkih režima. Ovo pitanje posebno je zanimljivo jer se u proučavanom razdoblju pojavljuju i režimi i pokreti i ideologije koji su skloni upotrebi teorije zavjera.

Premda je primaran fokus ovog rada na lokalnim, tzv. protozavjereničkim teorijama, vezanim uz neposredan politički kontekst, potrebno je predvidjeti i njihovo moguće povezivanje s globalnijim teorijama zavjera, iz čega bi se eventualno moglo ukazati na širi fenomen zavjereničkog mišljenja.

Daljnji cilj ovog rada jest putem poredbene analize istražiti zajednička i kontrastna obilježa i načina proizvođenja utvrđenih teorija zavjera te ih usporediti s postojećim spoznajama koje smo ukratko naveli.

Osim prethodno ocrtanog, povijesnog aspekta analize završni cilj nam je utvrditi putem posebnog i komplementarnog istraživanja koliko su u općoj populaciji građana raširena vjerovanja u specifične, u prethodnom dijelu istraživanja utvrđene teorije zavjera. Time bismo, neizravno, preko uočene sukladnosti između rezultata analize diskurza za pojedinačne teorije zavjera i mišljenja građana o njima (dobivenih u anketnom istraživanju), mogli govoriti o učinku teorija zavjera u smislu raširenosti u populaciji, kao i načinu njihova prihvaćanja ili neprihvaćanja u odnosu na javni diskurz. Sljedeći bi zadatak, u okviru analize mišljenja građana, bio utvrditi može li se govoriti o općoj sklonosti prema prihvaćanju zavjereničkog stila interpretacije te kakva je opća struktura vjerovanja u teorije zavjera iz bliske prošlosti i mogu li se razlikovati kinične od ciničnih teorija zavjera. Na temelju ovih podataka, daljnjom analizom će se proučiti korelati zavjereničkog mišljenja u smislu političkog

svjetonazora, potpori demokracije, političkog povjerenja, te percepcije društvenih problema i aktualne političke situacije. Završni dio analize bavit će se utvrđivanjem relevantnosti vjerovanja u teorije zavjera za političko ponašanje građana.

Na kraju ovog poglavlja, zbog kontroverznosti sadržaja teorija zavjera, bitno je također naglasiti što nam nije cilj u ovom radu. Nikako ne želimo utvrđivati kakve su subjektivne namjere imali politički akteri koji su izgovarali teorije zavjera, niti kakve su namjere bile onih kojima su zavjeru pripisivali. Bitno je za ovaj rad samo to da se teorija zavjere pojavila kao svojevrsna poruka o nepovjerenju koja je utjecala na ponašanje aktera tj. na uspostavljanje rascjepa. Još jednom želimo naglasiti da nas ne zanima koje su se proučavane teorije zavjera pokazale točnima a koje netočnima. Ovdje nas teorije zavjera zanimaju prije svega kao interpretacije koje se pojavljuju u političkom kontekstu, bez obzira na svoju moguće utvrdivu točnost ili netočnost. Time se ni u kom slučaju ne priklanjamo spoznajnom i moralnom relativizmu, nego u svrhu istraživanja jednog interpretativnog okvira tj. diskurzivne tvorbe, „stavljamo u zagrade“ njene (i o njoj) zahtjeve za valjanošću i smislenošću (Dreyfus i Rabinow, 1983.: 45). Pri tom nastojimo istražiti njena strukturalna obilježja i varijacije te kontekst pojavljivanja, u svrhu procjene relevantnosti teorija zavjera u oblikovanju šireg političkog diskurza. One su za nas prije svega znakoviti izboji, iščašenja u životu političke zajednice.

7. Metode istraživanja

U ovom istraživačkom pothvatu koristit ćemo se dvjema metodama. U povijesnom dijelu primijenit ćemo jedan tip analize diskurza kako ju je, sukladno foucaultovskoj tradiciji razvio Ian Parker (1992., 1994. itd.) koju prilagođavamo teorijskom okviru lacanovske psihoanalize. U drugome dijelu ćemo provesti anketno istraživanje na reprezentativnom uzorku građana kako bismo utvrdili raširenost vjerovanja u teorije zavjera koje su se javljale u političkom diskurzu u posljednjih 17. godina[105], strukturu zavjereničkog mišljenja i njihovu povezanost s relevantnim oblicima političkog mišljenja i ponašanja.

Prvi dio analize najprije zahtijeva utvrđivanje politički relevantnih događaja ili procesa koji su mogli potaknuti zavjereničke interpretacije. Riječ je prije svega o politički bitnim i iznenadnim događajima, aferama, krizama, prevratima i događajima s neizvjesnim ishodima, emocionalno nabijenim, s mogućim negativnim posljedicama po međusobno povjerenje među političkim subjektima. To su događaji koji se pokazuju kao svojevrsni „okidači“ zavjereničkog interpretiranja.

Čvorišna točka političkog diskurza i svojevrsni društveni zaslon u kojem se pojavljuju u javnosti relevantne informacije svakako je političko novinarstvo. Stoga smo početni niz događaja i njihovu interpretaciju utvrdili analizom njihova pojavljivanja u političkim tjednicima koji su bili najutjecajniji u određenom razdoblju, sukladno procjenama medijskih eksperata. Za razdoblje od 1980. do 1992. koristili smo se kao početnim izvorima zavjereničke interpretacije nekog događaja magazinom „Start“ (1980. – 1982.), i političkim tjednikom „Danas“ (1982. – 1992.) a u razdoblju od 1992. do 2007. političkim tjednicima „Globus“ i „Nacional“ (od 1996.). Ovisno o utvrđenim zavjerenički interpretiranim događajima, kad je to bilo potrebno, daljnja analiza uključila je sekundarne izvore (drugi zapisi u tiskanim medijima ili dokumenti političkih organizacija, institucija i pojedinačnih aktera događaja, uključujući i publicistiku) kako bi se utvrdilo njihovo diskurzivno pozicioniranje.

---

[105] Za ovaj uži vremenski period koji obuhvaćamo u istraživanju građana u odnosu na analizu diskurza razloge nalazimo u tome što je određeni broj teorija zavjera iz prijašnjih razdoblja prestao biti relevantan raspadom SFRJ a drugi dio ih se sedimentirao na razini truizma, tako da bi njihovim istraživanjem mogli ili riskirati da postavljamo nebitna ili suvišna pitanja.

Okvirni postupak analize diskurza, koji ćemo primjeniti na svaku od identificiranih teorija zavjera, sastoji se od sljedećih koraka kojima se istražuju različiti elementi ili aspekti diskurza:

1. Odrediti početni skup tekstova koji će se proučavati.
2. Preliminarno i provizorno istražiti konotacije, aluzije i implikacije koje tekst evocira i time ga tematski razvrstati u širu grupu tekstova koji se bave istom ili sličnom temom.

OBJEKTI

3. Odrediti i precizirati koji se „objekti“ pojavljuju u tekstu tj. kako se označava i opisuje „zavjera“ (ili neki neutralniji pojmovi koji izravno aludiraju na zavjeru, npr. udruživanje, koordiniranje, spletka itd.). Riječ je o utvrđivanju „čvorišnih točaka“ ili glavnih označitelja diskurzivne tvorbe.
4. Odrediti načine govora u odnosu na objekte, načine odnošenja i obraćanja prema objektima tj. oblike ulančavanja označitelja. Ovdje bi trebalo pokušati utvrditi opći status prihvaćenosti ili neprihvaćenosti neke teorije zavjere.

SUBJEKTI

5. Precizno odrediti tko i s koje pozicije iskazuje teoriju zavjere kao i „subjekte“ tj. kategorije osoba koje se pojavljuju u tekstu (tko se interpelira, o kakvoj je ulozi riječ). Opisi neprijatelja kao središnjeg subjekta teorije zavjere ovdje su pokazatelj fantazme$_2$, dok se iz opisa njima suprotstavljenih subjekata implicitno zaključuje o sadržaju fantazme$_1$, tj. o subjektima idealno zamišljene zajednice.
6. Odrediti kakva im se prava i obveze te pozicije moći pripisuju (oblici interpelacije).

STRATEŠKE SLIKE SVIJETA I POJMOVI

7. Skiciranje različitih „slika svijeta“ i bipolarnih opreka pojmova kakve dotični diskurz prikazuje (tj. koja su šira kulturalna shvaćanja prisutna u diskurzu). Primaran interes je ovdje odrediti na koji način se zamišlja zajednica, tj. kako se iskazuje fantazma$_1$ i putem kojih se bipolarnih opreka određuje u odnosu na fantazmu$_2$.
8. Promisliti i razmotriti moguće nedosljednosti i implicitno prisutne suprotstavljenosti različitih „slika svijeta“ i pojmova koji se upotrebljavaju. To su unutarnje točke napetosti diskurza.

PORETCI DISKURZA

9. Utvrditi diskurze koji se suprotstavljaju onom koji se početno analizira, kao i njihova obilježja, točke međusobne kontradikcije, kao i mjesta pojavljivanja.
10. Utvrditi međusobne točke preklapanja, u kojima se uspostavljeni objekti čine „istima“.

REFLEKSIVNOST DISKURZA

11. Istražiti točke „refleksivnosti“ diskurza, mjesta auto-referencije na postojeći način govora i prikazivanja u tekstu i na one načine govora koji se pojavljuju u drugim tipovima teksta. Ovdje je riječ o utvrđivanju prethodnice ili uzora analiziranih diskurza.
12. Odabrati terminologiju za označavanje istraživanih diskurza.

POVIJESNA POZICIONIRANOST

13. Ispitati kada su i gdje su se pojavili i razvili istraživani diskurzi.
14. Opisati načine na koji se prikazuju kao da su oduvijek prisutni, kako „naturaliziraju“ objekte na koje se odnose.

ODNOS PREMA INSTITUCIJAMA

15. Proučiti ulogu diskurza u reprodukciji ili subverziji postojećih društvenih institucija. Ovdje se istražuje odnos prema političkom poretku unutar kojeg se smješta teorija zavjere. Pri tome, odnos prema njemu može biti izražen u fantazmi$_1$ kao aspekt predodžbe o zajednici, ili u fantazmi$_2$, kao kritizirani poredak.

ODNOSI MOĆI

16. Razmotriti tko su dobitnici a tko gubitnici unutar diskurza.
17. Razmotriti tko bi podržavao a tko nastojao diskreditirati i ukinuti takve diskurze.

IDEOLOŠKI UČINCI

18. Pokazati kako se diskurzi koji uživaju moć međusobno povezuju.
19. Pokazati kako takvi diskurzi mogu reproducirati ili osporavati ideje o društvenoj promjeni i budućim mogućnostima.

U samoj analizi ove ćemo elemente nastojati naglasiti citiranjem empirijskog materijala, sukladno uzusima kvalitativnih istraživanja. Svaki vremenski interval prikazivat ćemo u dva koraka: prvo kao opću kronološku sliku s dinamikom

najvažnijih zbivanja koja se interpretiraju u zavjereničkom ključu, kako bismo naglasili elemente povijesne pozicioniranosti, sudjelovanje različitih institucija i aktera te dinamiku njihovih antagonističkih odnosa i ideoloških učinaka kroz povezivanje različitih teorija zavjera. U tom dijelu također ćemo, sukladno mjestu gdje se pojavljuju, ukazati na glavne teme zavjereničkog diskurza koje zatim pojedinačno nastojimo analizirati u pogledu toga kako zamišljaju objekte svojih teorija u konkretnim zavjerama, koji se subjekti tj. akteri pojavljuju u kojim ulogama, kakve se pojmovne opreke i slike svijeta promoviraju ovakvim opisima, referiraju li se na neke prethodnice te postoje li njima suprotstavljena, nezavjerenička objašnjenja istih događaja i procesa.

Drugi dio analize tj. rezultata anketnog istraživanja na reprezentativnom uzorku punoljetnih građana Hrvatske (n = 1081), koje je provedeno pred parlamentarne izbore, tijekom mjeseca studenog 2007. godine. Na temelju preliminarnog istraživanja na studentima Fakulteta političkih znanosti u Zagrebu i provedene analize diskurza konstruirane su dvije ljestvice kao osnova ovog dijela istraživanja. Zbog ekonomičnosti istraživanja i ograničenog prostora u upitniku, koji se koristio za potrebe više znanstvenih projekata, u konačnici su primjenjene sljedeće dvije ljestvice za istraživanje zavjereničkog mišljenja (Tablica 2.). Uz svaku tvrdnju ispitanici su iskazivali svoje slaganje ili neslaganje na skali koja je uključivala stupnjeve: *uopće se ne slažem, uglavnom se ne slažem, i slažem se i ne slažem, uglavnom se slažem, posve se slažem*.

Tablica 2. Ljestvice zavjereničkog mišljenja.

LJESTVICA OPĆEG KONSPIRATIVIZMA	LJESTVICA VJEROVANJA U KONKRETNE TEORIJE ZAVJERA
a) Događaji koji se običnim ljudima čine nepovezanima često su posljedica tajnih aktivnosti.	a) Predsjednici Tuđman i Milošević dogovorili su podjelu BiH u Karađorđevu.
b) U našoj zemlji postoje tajna udruženja i organizacije koje imaju značajan utjecaj na odluke državne vlasti.	b) Ubojstvo Josipa Reihl Kira organizirali su hrvatski ekstremisti kojima je odgovarao rat sa Srbima.
c) Tajne službe svakodnevno presreću telefonske pozive i e-mailove većine građana.	c) Neke su velike sile tijekom agresije na Hrvatsku namjerno potkopavale njeno osamostaljenje kako bi održali Jugoslaviju.
d) Postoje mnoge grupe u svijetu kojima smeta postojanje naše države.	d) Vukovar je 1991. godine prodan kao dio tajnog plana o razmjeni teritorija.
e) Vlast ima podatke za koga je svaki građanin glasovao na izborima.	e) Pretvorba i privatizacija velikim su dijelom rezultat sprege mafije i državnih struktura.
f) U razvijenom svijetu vlade tajno nadziru svakodnevni život svojih građana.	f) Zločini nad civilnim stanovništvom u Bljesku i Oluji djelo su smišljene politike etničkog čišćenja tadašnje hrvatske vlasti.
g) Mnoge su javne osobe - za koje su mediji tvrdili da su poginule u nesrećama ili umrli od bolesti - zapravo ubijene po nečijem nalogu ili im je dan novi identitet.	g) Haaški sud je osnovan da bi se kaznili krivci za raspad SFRJ, izjednačili agresor i žrtve i prikrila prava uloga nekih velikih sila u ovom sukobu.
h) O svakoj se osobi svakodnevno prikupljaju podaci koji legalno ne bi smjeli biti dostupni (knjige koje posuđujete, proizvodi koje kupujete...).	h) Svjetska banka, MMF i druge međunarodne institucije više od desetljeća ekonomski i financijski koloniziraju Hrvatsku.
i) Širenje novih bolesti u svijetu (AIDS, ptičija gripa itd.) namjerno je prouzročeno iz tajnih laboratorija.	i) Pod krinkom domoljublja obavještajno podzemlje radi samo za svoje sebične interese i obračune s neistomišljenicima.
	j) Najopasniji neprijatelji Hrvatske su tzv. borci za ljudska prava koji dolaze iz redova jugonostalgičara i suradnika stranih agentura.
	k) Od sredine 1990-ih godina tadašnje su oporbene stranke smišljeno destabilizirale državu i ugrožavale njenu samostalnost.
	l) Europska unija je zavjera krupnog kapitala kojem je cilj uništiti nacionalne države.
	m) Daleko od javnosti i nasuprot volji građana Hrvatska se nastoji regionalnim povezivanjem uvući u novu balkansku federaciju.

Intencija prve ljestvice jest mjerenje općenitije sklonosti vjerovanja u teorije zavjera koje smo nazvali *općim konspirativizmom*. Sukladno tome, sadržaj ove ljestvice je konstruiran tako da se istakne zavjereničko ponašanje različitih društvenih aktera, putem što općenitijeg referiranja na njihovo ponašanje – u smislu da se ono može događati gotovo svugdje u svijetu, s ciljem, što je moguće više, izbjegavanja konkretnih događaja vezani uz nedavnu Hrvatsku povijest. Ova ljestvica je konstruirana putem preliminarnog istraživanja na studentima i pokazala je

zadovoljavajuća metrijska obilježja[106]. Druga je ljestvica konstruirana s potpuno suprotnom intencijom. Na temelju analize diskurza tj. pojavnosti u istraživanom razdoblju, odabran je niz zavjereničkih interpretacija konkretnih, politički relevantnih događaja, procesa ili ponašanja političkih aktera u Hrvatskoj ili vezanih uz Hrvatsku. Početni niz tvrdnji je smanjen zbog ograničenog prostora u upitniku i konačno su odabrane tvrdnje sukladno procijenjenoj političkoj relevantnosti i tako da se u procjenu uključi zavjereničko ponašanje što različitijih aktera[107]. Kako je ovdje riječ o teorijama zavjera svojstvenim jednoj političkoj zajednici, a u konkretnim odabranim iskazima pojavljuju se jasno definirani politički akteri u smislu pripadanja eliti moći (na vlasti), oporbenim strankama, borcima za ljudska prava, stranim agentima ili pak izvanjskim međunarodnim čimbenicima s mogućnošću utjecaja na politički život zajednice (EU, Svjetska banka, MMF), postavili smo okvirnu hipotezu da bi se ove teorije zavjera trebale strukturirati u dvije grupe, od kojih bi jedna odgovarala ciničnim a druga kiničnim teorijama zavjera.

8. Rezultati istraživanja

Rezultati ovog istraživanja podijeljeni su u dva dijela, sukladno postavljenim ciljevima i korištenim metodama. Moglo bi se uvjetno reći da ova podijela slijedi logiku podjele na kvalitativna i kvantitativna istraživanja i da time drugi dio istraživanja proizlazi iz prvog, koji mu služi velikim dijelom kao informacijska osnovica. Međutim, prvi dio ove empirijske studije, izveden putem analize diskurza, nije tek priprema za anketno istraživanje i vrijednost joj nije samo posredna. Treba je promatrati kao samostalan doprinos za stjecanje uvida u tvorbu konspirativističkog mišljenja. Također, oba ova istraživanja, svako na svoj način, prikazuje oblike zavjereničkog interpretiranja politički relevantnih događaja.

---

[106] KMO = 0,839; $\chi 2$ = 270,111; df = 36; p=0,0001. Faktorska struktura ove ljestvice može se opisati putem jednog općeg faktora kojim je objašnjeno 38% varijance rezultata. Pouzdanost ove ljestvice tipa interne konzistencije u preliminarnom istraživanju, na 145 ispitanika bila je α = 0,78.

[107] Ova ljestvica nije preliminarno primijenjena na studentima zbog kratkoće vremena koje smo imali na raspolaganju do istraživanja na reprezentativnom uzorku. Bez obzira na to, prethodna analiza diskurza bila je dovoljno dobar temelj za odabir tvrdnji u sadržajnom smislu.

8.1. Teorije zavjera u novijoj hrvatskoj povijesti – analiza političkog diskurza

Počnimo s jednim dojmom o kontekstu. U vrijeme neposredno pred ono s kojim počinjemo ovu analizu, u žiži svjetske politike bjesni Iranska talačka kriza. Ajatolah Homeini optužuje tadašnjeg američkog predsjednika Cartera da "raznim plaćenicima i špijunima djeluje na ostatke starog režima, srednju klasu, manjine i dio obezglavljene armije, ne bi li potkopao osnove islamske republike". Tadašnja javna procjena je da Amerikancima odgovara produljenje krize jer bi otkrivanje dokumenata iz Veleposlanstva moglo otkriti toliko toga „...pa bi žaoka takvog uboda mogla u SAD izazvati trzaje desetorostruko snažnije od afere tipa Watergate." (Start, 9.1.1980.). Kasnije će se u SAD-u iz ovog događaja izroditi poznata teorija zavjere „Listopadsko iznenađenje“ (eng. October Surprise) o tajnom dogovoru između Reagana i Homeinija da se taoci zadrže dok ne prođu predsjednički izbori. U isto vrijeme, Italija se prikazuje kao nesigurno mjesto ultradesnih i ultralijevih terorističkih skupina i spekulira o tome kako Antonio Negri upravlja ultralijevim podzemljem. Tadašnji turski premijer, Sulejman Demirel prikazuje terorizam u svojoj zemlji kao inozemnu političku subverziju komunizma, a u ekskluzivnom intervjuu Sadaam Husein izražava sumnju o infiltraciji supersila u Pokret nesvrstanih. Nasuprot tome, u „oazi samoupravnog socijalizma“, zavjereničko mišljenje u javnost se probija preko partijskih i znanstvenih skupova koje, nezamislivo danas, na nekoliko kartica teksta prate novinari središnjeg političkog dvotjednika. Zavjereništvo se uglavnom percipira kao opasnost i izražava se potreba spriječavanja sve većeg raskoraka između normativnih fikcija i društvene prakse socijalizma, gdje sistem postaje paravan za vladavinu uskih krugova, neformalnih grupa i centara moći. Uskoro umire Tito, središnja figura tadašnje političke zajednice. U toj točci vremena počinje ova analiza.

Rezultate istraživanja analize diskurza podijelili smo ukupno na pet vremenskih razdoblja kako bismo analizirali njihovu ulogu u dominantnim političkim procesima. U svakome od njih pokušat ćemo odrediti imaginarij zamišljanja različitih neprijateljskih „utjelovljenja“, kao i dinamiku njihove transformacije. Stoga prikaz svakog od razdbolja slijedi sljedeću logiku. Prvo se nastoji dati opća slika zavjereničkog mišljenja u političkom diskurzu u proučavanom razdoblju, njegove

promjene u vremenu, kao i mogući prijelomi i diskontinuiteti, nadolazak novih i obnavljanje nekih starih tema. Pri tome je naglasak stavljen na povijesnu pozicioniranost, prikazivanje uloge različitih institucija i aktera te dinamiku njihovih antagonističkih odnosa i ideoloških učinaka koji se proizvode putem povezivanja različitih teorija zavjera. Nakon toga se svaka od uspostavljenih tema nastoji detaljno opisati, sukladno ostalim predloženim elementima analize diskurza.

Premda je u analizi nemoguće pobjeći od osobnog dojma i vlastitih implicitnih i eksplicitnih političkih vrijednosti i ideala, namjera nam je prvenstveno usmjerena na deskripciju, vođenu teorijsko-metodološkim aparatom i sadržajem proučavanog materijala. Koliko je naš prikaz prihvatljiv odlučit će daljnje intersubjektivno propitivanje i kritička valorizacija zajednice čitatelja.

8.1.1. Teorije zavjera od smrti Tita do izručenja i suđenja Artukoviću

Ovo razdoblje omeđeno je odlaskom jedne i dolaskom druge političke figure. Ovdje želimo naglasiti simboličku dimenziju i jedne i druge. Prva ima ulogu divinizirajućeg, ujedinjujućeg simbola tadašnje zajednice, vrhovnog arbitra koji presuđuje kad sistem zakaže, i bez kojega postojeći sistem neće dugo opstati. Drugoj je političkoj figuri simbolička dimenzija dijabolična. Drugi funkcionira kao crna mrlja, podsjetnik na zločine za koje bismo htjeli da se nikada nisu dogodili[108]. Izručenje i suđenje Andriji Artukoviću predstavlja prekretnicu u međunacionalnim odnosima između Hrvata i Srba. Kako to sugerira Ramet (2005.: 45.), za Srbe će ono imati funkciju brzopotezne lekcije iz povijesti i oživljavanja starih rana – mogli bismo reći otjelovljenja mučnih sjećanja i „okidača“ za strah i mržnju. Za Hrvate će imati značenje nametanja hipoteke prošlosti i izraza manipulacije, već otprije oživljenom etiketom o genocidnosti hrvatskog naroda. U tom smislu, Memorandum SANU, koji će se ubrzo pojaviti, može izgledati upravo kao naručen i dobro tempiran dokument za daljnje raspirivanje nezadovoljstva i zavjereničkog mišljenja.

---

[108] Dok početni događaj za ovo razdoblje – fizičko 'utrnuće' karizmatskog vođe - ne treba posebno objašnjavati, završni međaš može se učiniti arbitrarnim. Iste je, 1986. godine bilo i drugih presudnih događaja. Primjerice, izbor Slobodana Miloševića za čelnika Saveza komunista Srbije ili pak zloglasni Memorandum SANU. Prvi od ova dva događaja otpada jer mu se presudno političko značenje može tek „naknadnom pameću“ uspostaviti, dok drugi predstavlja početak otvorenog nacionalizma, koji je, kako ćemo pokazati, bujao otprije i kojemu je i naš međaš bio jedan od povoda za otvoren izlazak na scenu iz pozicije središnje nacionalne institucije 'znanja'.

Glavne struje zavjereničkog diskurza u ovom se razdoblju mogu opisati na slijedeći način. Početno razdoblje - kao reakciju na gubitak i s funkcijom podsjećanja na vrijednosti društva - obilježavaju reminiscencije na političko djelovanje Tita nasuprot različitih neprijateljskih snaga. Riječ je o suprotstavljanju planovima „velikih sila“, unutar-partijskom frakcionaštvu te različitim neprijateljskim tendencijama unutar socijalističkog poretka, koje korespondiraju s previranjima 1966. i 1971. godine. Osim prve, ove se teme prikazuju kao deformacije samoupravljanja, pokušaji povratka na „stare odnose“ i nacionalizmi. Slično artikulirane, navedene teme se pojavljuju kasnije u istom razdoblju, pod zajedničkim nazivom „zakulisnog upravljanja društvom“ „otuđenih centara moći“ u kojima će do izražaja doći i s vremenom se „razgranati“ prozivanje – prije svega iz redova Saveza komunista – različitih tehnokratsko-birokratskih tendencija uskih grupa i nacionalnih elita, kao i suprotstavljenih etatizama između pojedinačnih sastavnica federacije i saveznog centra. Ovakve tendencije spominju se kao jedan od izvora nacionalizama i suprotstavljanja „Titovom putu“. Osim toga, s početkom ovog razdoblja liberalizacija politike u domenama kulture, medija i vjere (Ramet, 2005.: 32.) rezultira pojavom kritičkih tekstova o povijesti socijalističke Jugoslavije, posebice 1948., kao i cjelokupne vladavine Tita. Oni će izazvati protukritike, posebice u Hrvatskoj i BiH. Protukritike će svoju kulminaciju doživjeti u obliku Bijele knjige, 1984. godine – simbola dogmatizma SKH, čiji će se odjeci pojavljivati i kasnije, do kraja 80-ih godina. Osim označavanja nacionalizma kao najopasnijeg kontrarevolucionarnog neprijatelja koji „djeluje na manje ili više prikriven način preko legalnih institucija, prije svega u prosvjeti, kulturi, štampi i časopisima“[109], povezanog s nacionalnim rukovodstvima te sa stvaranjem samodostatnih nacionalnih ekonomija, posebna pozornost izražena je prema ekstremnoj političkoj emigraciji, njenom udruživanju i terorističkom djelovanju. S emigracijom se često u vezu dovode vrhovi Katoličke crkve, s posebnim naglaskom na ulogu kardinala Alojzija Stepinca kao negativnog simbola putem kojeg se neprijateljstvo konstruira kao središnje i dugotrajno obilježje ove organizacije, povezano sa zločinačkim poretkom NDH. Daljnje zloslutne reminiscencije na

[109] Ovo su riječi Hamdije Pozderca, sa sjednice CK SKJ u travnju 1982. godine (Danas, 27.4.1982.) u sklopu rasprave s drugim visokim partijskim liderima o idejno-političkim pitanjima društva i SK. Također ih možemo susresti i kod drugih tadašnjih tzv. funkcionera.

razdoblje II svjetskog rata u Hrvatskoj iskazane su u temi o povezanosti KPH i NDH, koja će imati posebno mjesto u široj temi o falsificiranju i manipulaciji poviješću.

U ovome razdoblju se na različite načine razvijaju sve češće prisutne ideje o zavjereničkom djelovanju hrvatskog i srpskog nacionalizma. Prvi se, uz poveznicu s klerikalizmom i emigracijom, prikazuje vremenskim ulančavanjem sa snagama iz 1971. godine, a u drugom koraku s poraženim snagama u II svjetskom ratu. Srpski nacionalizam na početku ovog razdoblja vezuje se uz disidentske figure, Dobricu Ćosića, Milovana Đilasa, Vojislava Šešelja itd., srbijanske književne i društveno-znanstvene krugove, njihove veze sa četništvom i različite teze - od negiranja legitimiteta vlasti komunistima, antititoizma, ugroženosti srpskog naroda, do prekrajanja republičkih granica - koje će se kasnije jasno uobličiti u Memorandumu SANU. Dok će srpski nacionalizam tih godina biti jasno identificiran s konkretnim akterima, npr. u slučaju okupljanja 28-orice, suđenju šestorici za neprijateljsku propagandu i Vojislavu Šešelju za kontrarevolucionarno ugrožavanje poretka itd., hrvatski će se povezivati s provokacijama uz manipulaciju mladima, posebice od strane klerikalnih krugova. Pri kraju ovog razdoblja, istaknuti član tadašnjeg SKH, Stipe Šuvar znakovito će izjaviti: „Hrvatski nacionalizam, i te kako je prisutan, ali je promijenio taktiku – opredijelio se za tihi marš kroz institucije." (Danas, 14.5.1986.). Osim spomenutih, istaknuto mjesto diskurza o zavjereništvu imaju zbivanja na Kosovu. Riječ je o konstantnoj temi u hrvatskoj javnosti, koja će perzistirati povremeno i nakon raspada SFRJ. Nasuprot ovih različitih „kontrarevolucionarnih snaga"[110], Savez komunista „zbijati će vlastite redove" do te mjere da se na jednom savjetovanju o borbi protiv antikomunističkih ideologija govori o tridesetak neprijateljskih tendencija, slikovito opisanih kao „povampireni duhovi iz boce" (Danas, 25.2.1986.). Riječ je o dosta širokom spektru neprijatelja koji će na istome skupu biti omeđen između „mangupa u vlastitim redovima" i „specijalnog rata protiv Jugoslavije". Način njihova prikazivanja ukazuje na percepciju kontinuiteta neprijateljskog djelovanja i njihovu tvrdokornost. U tom smislu, navedene grupe teorija zavjera ukazuju na znatnu ugroženost poretka i zajednice od strane neprijatelja koji se u njima opisuju. Nasuprot njima, manje ugrožavajuće zavjereničke

[110] To je zajednički označitelj svih neprijateljskih tendencija za ovo razdoblje.

interpretacije svode se na kriminalizirane lokalne afere, koje se također mogu smjestiti unutar pojedinih glavnih tema.

Osim u ovim unutarnjim političkim temama, u puno manjoj mjeri se samostalno javljaju teorije zavjera u pogledu globalnijih procesa. Ako se ne iskazuju kao aspekt jedne od glavnih tema, svode se na utjecaj multinacionalnih kompanija, SAD-ove dvolične politike ljudskih prava, kao i utjecaja Židovskog lobbya na potporu SAD-a Izraelu. S jačanjem ekonomske i kreditne krize u Jugoslaviji, u ovakvom obliku interpretacije pojavit će se ideje o financijskom kapitalu nastalom „monstruoznom kreditnom tehnikom" putem koje su stvoreni „moćni lanci novog ropstva" (Danas, 22.3.1983.).

Do kraja ovog poglavlja razmotrit ćemo svaku od spomenutih glavnih tema.

Zavjerenički diskurz o Titu kao središnjem simbolu zajednice i razvoj suprotstavljenih interpretacija

Prva zavjerenička interpretacija koju nalazimo neposredno prije i nakon Titove smrti svojevrsna je reminiscencija na vrijeme uspostavljanja SFRJ i tadašnju međunarodnu političku konstelaciju snaga među Saveznicima. Riječ je o uspješnom suprotstavljanju politici podjele interesnih sfera na Balkanu između Churchilla i Staljina, koja se opisuje kao dio zakulisnih diplomatskih igara između ova dva državnika (Start, 30.4. 1980.; 14.5.1980.). Ovaj dogovor, prikazan kao tajan, navodno ispisan na malom komadu papira, koji je Churchill zatim predložio za spaljivanje, negiran je od strane Sovjetskog Saveza - što se u klasičnoj maniri neopovrgljivih zavjereničkih interpretacija sugerira upravo kao dokaz za njegovo postojanje. Uz to, dodatno je potkrijepljen citiranjem: Churchillovih memoara[111], sovjetske zabrane objave zaključaka II zasjedanja AVNOJ-a na radiju „Slobodna Jugoslavija" te kasnijih razmatranja kako je podjela, između ostalog, značila formiranje državne zajednice sastavljene od Bavarske, Austrije, Slovenije i Hrvatske. Ovom pripoviješću Tita se prikazuje kao pobjednika „velikih igrača" i instancu stabilnosti „otvorene" politike[112],

[111] "Da se neće možda smatrati kao prilično cinično ako bude izgledalo da smo ta pitanja, toliko sudbonosna po milijune ljudi, tako olako riješili? Hajdmo spaliti papir. Ne, sačuvajte ga. Rekao je Staljin." (Start, 30.4.1980.). Tjednik Danas (5.2.1985.) objavit će, u sklopu obilježavanja 40 godina od sporazuma u Jalti faksimil spornoga „papirića".

[112] Ovakvo prikazivanje Titove politike kao suprotstavljene konspirativnom djelovanju potkrijepljeno je citatom iz njegovih govora: „...nećemo više da budemo dječja lopta ili moneta za potkusurivanje, mi

suprotstavljenu daljnjim, zavjerenički prikazanim neprijateljskim tendencijama i grupacijama kroz povijest, kojima se pripisuje status političkih gubitnika, otuđenih od „Titova puta“.

U početnim godinama ovog razdoblja (1980. – 1981.) na takav su način također prikazana slijedeća politička zbivanja: Rezolucija Informbiroa iz 1948. godine interpretirana je kao zavjera Sovjetskog Saveza[113]; zatim obračun sa Službom državne sigurnosti 1966. godine, zbog prisluškivanja predsjedničke rezidencije – koja se prikazuje kao zavjera visokih čelnika te službe tj. „protusamoupravna birokratsko-centralistička grupa koja, imajući značajne funkcije i u SK i u državnom rukovodstvu, postaje partijska frakcija i suprotstavlja se privrednoj i društvenoj reformi koja je bila u punom jeku baš u to doba." (ibid.) Zanimljivo je kako se ovdje interpretiraju razlozi smjene zavjerenika:

"Na svojoj IV sjednici CK SKJ donio je program da se provede reforma državne sigurnosti - da se smijene i uklone iz te službe oni koji ne mogu pratiti samoupravno-demokratski razvoj i da se služba, kao takva, otvori i stavi pod kontrolu društva - i istodobno da se provede reorganiziranje SK s ciljem da se Savez oslobodi hijerarhijsko-birokratskih ostataka i naslijeđa i postane uzor demokratskih odnosa kao uvjet njegova revolucionarnog djelovanja.“

Znakovito je da umjesto naglašavanja zle namjere zavjerenika, kako je to uobičajeno u teorijama zavjera, ovdje imamo kao razlog zavjereničkom ponašanju pripisanu nazadnost, nesposobnost i nevoljkost na promjenu, implicitno sugeriranu kao „krivu svijest“ zavjerenika, što, uz specifičan sistemski vokabular socijalizma, jasno ukazuje na njenu uklopljenost u širu ideologijsku potku, tj. specifičnu komunističku sliku svijeta stalnoga progresa. To je zajedničko obilježje teorija zavjera koje se u ovom razdoblju iskazuju s pozicije vlasti, partije ili njenih apologeta.

---

smo u ovoj borbi stekli pravo da ravnopravno sa Saveznicima učestvujemo i u ovom ratu i u izgradnji nove i srećnije Evrope, ne samo Jugoslavije", "Interesne sfere završavaju na jugoslavenskim granicama." "...Mi ćemo nastaviti i ubuduće tim putem, jer ćemo samo na taj način doprinjeti očuvanju mira u svijetu i ojačati nezavisnost naše socijalističke otadžbine. Takva naša spoljna politika proističe iz karaktera naše socijalističke države, iz slobodarskog duha naših naroda: ne zakulisna, makijavelistička spoljna politika, već otvorena i poštena spoljna politika koja mora biti zasnovana na strogoj principijelnosti i prožeta duhom miroljubivosti." (Start, 14.8.1980.). Ovakvo se djelovanje također prikazuje ugrađenim u politiku nesvrstanosti (npr. Start, 9.5.1981.).

[113] "Staljinovu lukavost da 1948. nametne KPJ raspravu (zapravo optužbu) o njezinu ideološkom izrođivanju, Tito je odmah prozreo od prvog trena, upozorivši CK da je zapravo, riječ o skrivenom napadu vlade jedne velike zemlje na nezavisnost jedne male socijalističke zemlje."(ibid.). Ova interpretacija zaokružena je citatom Hruščevljevog govora 1955.:"Temeljito smo proučili materijale na kojima se temelje optužbe protiv rukovodilaca Jugoslavije. Činjenice govore da su te materijale isfabricirali neprijatelji naroda...koji su se uvukli u redove naše Partije." (ibid.)

Nadalje, slično se „ukalupljuje“ i kritika tehnokratsko-birokratskih tendencija kasnih 60-ih i ranih 70-ih godina, koje:

„deformiraju samoupravljanje isključujući iz sustava odlučivanje radnika, koncentrira se vlast u rukama uskog kruga rukovodilaca, stručnjaka, poslovnih ljudi koji se ponašaju kao neka menadžerska ekipa. Radnici se pri određivanju dohotka ništa ne pitaju i takvom praksom radničko samoupravljanje postaje formalnost. U radničkim savjetima sve je manje radnika iz proizvodnje, sve više oni koji rade u upravi i administraciji. S tim su usko povezana i nastojanja da se smanji broj članova radničkih savjeta i da se njihov mandat produži na tri ili četiri godine. U suštini, ide se za tim da se učvrste, odnosno legaliziraju određene grupe koje će stvarno imati svu vlast u preduzećima.“ (ibid)

Dakako, ovakve pojave mogu proizaći iz potpuno anonimnih procesa, ljudskog neznanja, nemogućnosti koordinacije većeg broja ljudi, loše osmišljenosti sistema itd., ali je znakovita njihova interpretacija koja sugerira svjesno konspirativno djelovanje. Dakle, zavjera se uspostavlja kao zakulisno djelovanje uskih, neformalnih grupa. Na tom se tragu, još jasnije u istom tekstu indikativno opisuje Titovo suprotstavljanje takvim tendencijama:

„S vremena na vrijeme, kad bi ocijenio da se formiraju otuđeni birokratski i tehnokratski centri moći, koji često *skrivenim putovima potkopavaju*[114] samoupravljanje, pokretao je političke akcije protiv takvih centara, snaga i tendencija." (Start, 9.5.1981.)

Takva interpretacija odgovara onome što Žižek (2005.a.: 65. – 66.) naziva kratkim spojem u interpretaciji karakterističnim za totalitarne univerzume. Ovdje se *neuspjeh naših namjera*, u pogledu nekog društvenog projekta pretvara u *namjerni neuspjeh* koji su zavjerom prouzrokovali neprijatelji režima.

Prokazivane tendencije iz prošlosti smatraju se izrazom djelovanja „antisamoupravnih“ ili „antisocijalističkih snaga“ koje djeluju unutar sistema, ali su povezani i s onima izvan njega. Riječ je o zamjenskim sintagmama za opće označavanje neprijatelja, ne samo na navedene unutarnje snage. Ti označitelji perzistirati će u javnom govoru i nakon ovog razdoblja. Pod ovakve, unutarnje snage rečeni imaginarij podrazumijeva različite tendencije ili grupe koje uzurpiraju položaje ekonomske, financijske ili političke moći, čije se djelovanje raskrinkava kao pokušaj vraćanja na „stare odnose“. Pod time se mogu podrazumijevati prijašnje faze socijalizma u Jugoslaviji, ili kao pokušaji restauracije građanskog društva u

[114] Istaknuo N.B.

liberalnom smislu ili pak kao nacionalizam. Riječ je, prije svega, o načinima interpretiranja kriznih političkih događaja iz prošlosti - političkih obračuna s Hrvatskim proljećem 1971. i liberalima u Srbiji 1972.[115]. Ove „poražene snage“ u takvom imaginariju predstavljaju zastranjenje, u smislu dezintegracije SKJ i federacije te separatizam, odnosno izgradnju grupno-vlasničkih i kapital-odnosa *sui generis*, što se u blažem obliku tumači kao tehnokratski socijalizam a u težem kao povratak kapitalističkom građanskom društvu. U ovu grupu unutarnjih antisocijalističkih snaga također se smješta etatizam kao izraz nacionalizma, kako republičkog tj. separatističkog tako i unitarno-hegemonističkog tipa. Kasnije će, pri nastojanjima komunista da uspostave jedinstvo i jasne linije razgraničavanja upravo nacionalizam, proširen i na neprijatelje izvan SK, biti prikazan kao stožer „svih antisocijalističkih i antisamoupravnih snaga“ (npr. Danas, 8.3.1983.).

Takav imaginarij neprijatelja ima svoj kontinuitet i nakon Titove smrti, odnosno, riječ je o označavanju već prisutnim označiteljima određenih političkih aktera i njihovog djelovanja. Oni koji se prikazuju kao neprijatelji suprotstavljeni Titu u prijašnjim razdobljima i dalje se pojavljuju tijekom 80-ih godina 20-og stoljeća kao neprijatelji socijalističke zajednice. Ovom segmentu neprijatelja posvetit ćemo sljedeće poglavlje.

Za cijelo ovo razdoblje (1980. – 1986.) Tito predstavlja trajnu referencu u odnosu na koju se procjenjuju tekuća zbivanja i politički procesi koji odstupaju od ideala zajednice „bratstva i jedinstva“ – među kojima će se javljati gotovo sve glavne teme o zavjereničkom djelovanju. To je moguće uočiti razmatrajući panegirične tekstove pisane povodom godišnjica njegove smrti, kao i one u kojima ga se eksplicitno „priziva“ kao pozitivan simbol suprotstavljen različitim opozicijski ili neprijateljski označenim kritikama. Čitajući ove tekstove kao izraze dinamike doživljenih „nasrtaja“ na „Titov put“ možemo uočiti sljedeće grupe zavjereničkih neprijateljskih aktivnosti:

---

[115] Za njihovo zajedničko označavanje ilustrativan je sljedeći citat: „Usvajanjem ustavnih amandmana, a u okviru njih i radničkih amandmana dobiven je ideologijski i politički legitimitet za razbijanje liberalističkih, nacionalističkih i tehnomenadžerskih snaga i tendencija. Ali unatoč tome, one su produžile borbu za ostvarenje svojih ciljeva. SKJ je, potkraj 1971. na 21. sjednici Predsjedništva SKJ te snage kvalificirao kao snage kontrarevolucije i prešao u otvorenu političku i ideološku borbu protiv nacionalizma i liberalizma." (Start, 19.6.1982.)

Detitioizacija, često spominjana uz dekardeljizaciju, čije naznake pronalazimo početkom 1982. godine, započinje kao oznaka za napadanje na položaj statusa republika i pokrajina i nastojanje da se administrativnim putem uvede jedinstveno tržište (Start, 13.2.1982.). Kritike takvih tendencija u obliku sumnje na zavjereništvo posebno su snažne u BiH, čiji se status republike već tada u Srbiji dovodi u pitanje[116]. Detitoizacija je konstantna tema koja će se širiti i jačati kroz cjelokupno razdoblje i prerasti u otvoreni antititoizam u Srbiji. U Memorandumu SANU Tito i Kardelj zadobit će status glavnih dijaboličnih figura. Načinom na koji se transformirala ova tema u javnom prostoru u Hrvatskoj pozabavit ćemo se detaljnije.

Na razini CK SKJ, pred 12. Kongres, 1982. godine Titova smrt se povezuje sa sve snažnijim nastupanjem cijelog spektra neprijateljskih snaga – „dogmatičara, liberala, desničara, ultraljevičara, centralista, separatista, nacionalista i drugih“ (Danas, 27.4.1982.) – s posebno istaknutom ulogom brižljive tempiranosti kontrarevolucije na Kosovu. Premda se ovakvo isticanje i davanje na važnosti neprijateljima već tada kritiziralo kao stereotipan i zapravo defanzivan stav[117], takva će „osjetljivost“ ostati trajno obilježje načina suprotstavljanja nesocijalističkim „idejnim tendencijama“. Ubrzo će se zahtjev za obračunom s Titovim neprijateljima proširiti i

---

[116] U kritici srbijanskog novinstva, na sjednici CK SK BiH se konstatira: "Poprilično para uši danas već sigurna tvrdnja da se cijela rabota s ovako teškim elementima ne može pripisati samo takozvanom zabavnom i revijalnom tisku. Logično bi bilo poći i od pitanja otkud sad odjednom samo ta štampa na čelu onih ešalona za koje je njenim kritičarima reći da su *peta kolona* - blagi prijekor. I da li je uopće moguće iz nečega što se očituje kao jasna tendencija, pogled, platforma, izuzeti sve ostale koji su s tom štampom pod istim krovom. Može li se, konačno, pitanje postaviti i na drugi način: otkud uopće sva ta nova težišta u uređivačkoj politici revijalne štampe i je li to samo rezultat njihove »privatne pameti«. Misli i poruke koje kolaju jugoslavenskim informativnim prostorom su široke i brze kao i moći pojedinih »kuća« i njihova učešća u preraspodjeli ovog prostora ipak su, vidljivo je, »uvezane u paket« malo veći nego što je neophodno da se u njega strpa samo zabavna i revijalna štampa. Iz jednostavnog razloga što se i pogled na našu stvarnost, argumentacija tog pogleda, kao i ciljevi sa kojima se sve to izlaže, ne može strpati samo u karantenu žutih, inovjernih. Misao i kvalifikacija koja ostaje na površini kada se dokuči bit onoga rečenog o štampi, a u povodu mnogih krupnijih stvari jasna je: »nama su se već u naše međusobne odnose u Jugoslaviji uklinile destruktivne pojave i nejednak odnos prema onome što je javna destrukcija ... « a izlaz je u odlučnoj i jedinstvenoj borbi protiv takvih pojava.... Ljude trezvene misli ne iznenađuje ni to što je organiziran i smišljen napad na socijalizam, samoupravljanje, jedinstvo u zajedništvu i ravnopravnosti. Znali smo da će podzemlje proraditi i da će do toga doći nakon druga Tita i Kardelja. Iznenađuje međutim postojanje toliko različitih aršina u okviru SK u prosuđivanju onoga što, objektivno, jest atak na vrijednosti revolucije... I nema tu mira sve dok se očito i smišljeno manipulira neistinama jer se unaprijed odredi cilj a njime se poslije pravda svako sredstvo.“ (Danas, 9.3.1982.)

[117] Tako npr. Kiro Gligorov govori: "Dajući previše prostora raznim otporima i neprijateljima to znači biti u defenzivi, jer koliko god upotrijebljene riječi o potrebi obračuna zvučale neprijateljima revolucionarno, istinski ofenzivan stav prema neprijateljirma socijalističkog samoupravljanja jest pravovremeni odgovor na otvorena pitanja, i proturječnosti društva."

na one „koji ga proizvoljno tumače ukopani u birokratsko-tehnokratske, etatističke i druge uske rovove.“ (Danas, 5.6.1982.) Također, početak detitoizacije se povezuje uz ime Vladimira Dedijera i njegovih *Novih priloga*, označenih kao povijesni falsifikat, kojega će inozemni izdavači predstavljati kao historiografa dvorskih spletki na Dedinju. Za našu je analizu bitan kao izvor različitih teorija zavjera. Kasnije će ga (1984. godine) srbijanski književnici i umjetnici, prozivani kao kontrarevolucionarne snage, slaviti kao onog koji je „razgrnuo teške zastore na sceni našeg svijeta, društva, povijesti i naših života“ iza kojih se „...ispostavljaju grozne stvari o kojima jedan čitav narod nije imao pojma.“. Početkom 1983. godine, član predsjedništva CK SKJ, Jakov Blažević će ga, nasuprot tome, pozicionirati među raznorodne falsifikate koji čine „jedinstveni front“ i pod krinkom objektivne kritike „žele stvoriti prostor za djelovanje s antisocijalističkih i antisamoupravnih pozicija.“ (Danas, 11.1.1983.). O obljetnici II zasjedanja AVNOJ-a, nasuprot revoluciji, i Titu na njenom čelu, kao antipod se suprotstavlja biološki pomlađena kontrarevolucija koja „uz kameleonska prilagođavanja, uvijek i nanovo nudi ono što je bilo, predlaže restauraciju poraženoga“ (Danas, 29.11.1983.), tj. velikonacionalističke programe, separatizam i iredentizam. Na taj je način izražena dominantna bipolarna opreka.

Nasuprot detitoizaciji i s njom preklapajućoj „demistifikaciji“ komunističke revolucije, 1984. godine u Hrvatskoj će se pojaviti tzv. Bijela knjiga, točka zbijanja snaga i redova u kojoj su na jednom mjestu prikazani, kao koordinirani projekt zlouporabe umjetničkog stvaralaštva, mnogi radovi i istupanja književnika i intelektualaca, uglavnom iz Srbije. Tome ćemo posvetiti posebno poglavlje. Ovdje je bitno naglasiti da prikaz istovjetne ugroze dominira u tekstu koji obilježava četiri godine od smrti Tita. Još se godinu dana prije mesijanski prikazuje Titova ličnost[118], a na neprijatelja tek vrlo kratko upozorava kao „crnog vraga“ koji vječno budan „čeka samo trenutak naše slabosti“. U 1984. godini – uz dosjetku tekstopisca da je riječ o razdoblju u trajanju mandata političara, čiju je neprikosnovenost i moguće međusobne obračune za vlast u samome državnom vrhu onemogućio upravo Tito uvođenjem jednogodišnjih mandata – istaknuti su „potpuno neprikriveni napadi na same osnove ekonomskog i političkog sistema. S lijeva i s desna stižu

[118] Riječ je o tekstu tadašnjeg glavnog urednika Danasa, Jože Vlahovića, objavljenog 3.5.1983. pod naslovom „Tito je znao unaprijed“.

nedvosmisleno antisocijalističke i antikomunističke poruke i kritike.“ (Danas, 1.5.1984.) Dakle, neprijatelji su svukli krinku i izašli ispred kulisa te „grubo, ili pak vrlo suptilno, ali gotovo posve legalno upućuju jednu te istu poruku. Poruku sumnje u legitimnost našeg pokreta i u pravo avangarde da izvrši svoju povijesnu ulogu.“ (ibid.). Kao ključni trenutak navodi se ponovno objavljivanje Krležina *Dijalektičkog Antibarbarusa* (iz 1939.) koje „*jasno otkriva političku tendenciju koja iza toga stoji* i koja će zatim iskoristiti tako stvoreni „legalitet“ za nove napade na Partiju“, s ciljem da je se prikaže kao ždanovističku, staljinističku i dogmatsku. Nadalje, uz povezivanje ovih antititoističkih kritika sa srpskim nacionalizmom, u ovoj i slijedećim godinama nastavljaju se kritizirati daljnje „demistifikacije“ NOB-a u obliku historiografskih falsifikata, u prvom redu u radovima Josipa Kopiniča, Vladimira Dedijera, Veselina Đuretića itd.

Ovome kolopletu međusobnih prokazivanja i kritika za konspirativno djelovanje, u 1985. godini pridružit će se i odgovori na proširene optužbe Tita i KPJ za antijugoslavenstvo zbog ideje razbijanja Jugoslavije sredinom 1920-ih – ideje čiji su tragovi navodno ugrađeni u Ustav iz 1974. godine. Takva je teza teorija zavjere jer pretpostavlja da su lideri SFRJ većinu života potajno radili na njenom razbijanju pod krinkom uspostavljanja nacionalne ravnopravnosti. Cjelovita optužnica bit će napisana do rujna slijedeće godine. Do tog vremena, u atmosferi „sveopćeg preispitivanja“ i sumnjičenja zbiva se svojevrsna kroatizacija Tita, zavjerenički interpretirana, na tragu prethodnih ideja o antijugoslavenstvu:

> U novije vrijeme u općoj euforiji rasprava o političkom sistemu čak mu se imputira da je bio „veliki Hrvat“ koji je svjesno razbio Srbiju, jer je, tobože smatrao da slaba Srbija garantira jaku Jugoslaviju. A priče koje se mogu čuti kako je Ustav iz 1974. godine zapravo pobjeda mačekovskog viđenja Jugoslavije čisto su podmetanje koje hoće pokazati da postoji nekakav hrvatski nacionalistički kontinuitet i da Jugoslavija predstavlja pobjedu hrvatske linije. Odmah nakon Tita na redu je bio Kardelj i teze o dekardeljizaciji Jugoslavije. Sva ta „potraga za istinom“ kulminirala je zahtjevima za rehabilitaciju ili u najmanju ruku preispitivanje ustaškog i četničkog pokreta koji su tobože „komunisti gurnuli u zagrljaj Nijemcima. (Danas, 5.11.1985.)

Iz redova CK SKJ i predsjedništva SFRJ napadi se pripisuju organiziranim snagama koje negiraju osnovne vrijednosti zajednice i nastoje proizvesti moralnu krizu kako bi ukazali na besmislenost borbe za budućnosti kakvu komunisti predstavljaju. Među ostalima, ističu i perfidnost teze o Titu kao „manipulantu velikog

stila“ i „lukavom predvodniku Staljinove i kominternovske politike.“ (Danas, 19.11.1985.). Daljnja upozorenja iz redova Savjeta Federacije odnose se ne samo na publicistiku i historiografiju, nego i na politiku u koju se „ubacuju različita iskrivljavanja i podmetanja s ciljem da se mijenjaju same osnove na kojima počiva“ SFRJ (Danas, 4.3.1986.). Na kraju ovog razdoblja kontinuitet kritika Tita od strane „organiziranih snaga“ doživljava se sve dramatičnije. Kao ilustracija poslužit će nam riječi kojima tada već bivši član predsjedništva CK SKJ, Jure Bilić završava vlastiti prikaz različitih napada na Tita:

> Sve se to pred našim očima događa već skoro cijelu deceniju, a ne samo posljednja tri mjeseca, kako neki sada tvrde. Govorili smo, dogovarali se, što smo zaustavili, promijenili? Ništa. Ili skoro ništa. Svaki je dan samo teže. Već je više puta rečeno - i na sjednicama partijskoga i državnog predsjedništva i na sjednicama Centralnog komiteta SKJ - kako se ostvaruju svi ciljevi iz arsenala taktike kojom neke strane sile žele rastočiti socijalizam - komunizam. Zato se nemojmo samo baviti kritikom pojedinih slučajeva, nego postavimo ono presudno pitanje: kuda ide ova zemlja. Jer dok mi svakoga dana pucamo na komarce močvara se širi. (Danas, 14.10.1986.)

Uz stalno narastanje sve otvorenije kritika Tita, Kardelja, SK i različitih aspekata sustava, sve je veće zbijanje redova SK i razuđenija kritika različitih neprijateljskih tendencija. U pogledu cjelokupnog razdoblja, u slijedećih nekoliko poglavlja pokušat ćemo detaljnije prikazati koje su ostale teme zavjereničkog mišljenja bile najistaknutije i kakve su mijene i konfrontacije doživjele.

Unutarnji neprijatelji socijalizma – mangupi u vlastitim redovima

Političku debatu - kako ovo razdoblje između 1980. i 1986. naziva Ramet (2005.: 21.) – unutar Saveza komunista obilježavaju svijest o krizi u ekonomskom i političkom pogledu, kritike i optužbe većeg broja društvenih institucija za neodgovornost, neučinkovitost, korupciju, različite afere u funkcioniranju političkih organizacija itd. To će u konačnici rezultirati smanjenjem povjerenja javnosti u sustav i rasapom dominantne ideologije (ibid.). U ovim raspravama ili individualnim iskazima komunističkih čelnika i intelektualaca moguće je uočiti specifičan diskurz o zavjereništvu i njegovo postupno dimenzioniranje.

Sumnja u „model za izvoz“ započinje unutar SK kritikom zakulisnog upravljanja društvom putem uskih, neformalnih političkih grupa. Zakulisno upravljanje predstavlja prijetnju u smislu da:

…politički sistem socijalističkog samoupravljanja...postane paravan za stare društvene odnose, što onda, kad-tad, mora voditi većoj društvenoj krizi... Nasuprot općoj demokratskoj klimi u društvu, stoje autoriteti pojedinaca i grupa koji u konkretnom društvenom životu stvaraju nedemokratsku klimu, često i osjećaj nemoći i obespravljenosti radnog čovjeka i građanina. Mnogo je mehanizama odlučivanja, pa ipak još odlučuju manjine raspoređene po tim mehanizmima, a mehanizmi im često služe da kroz njih provozaju svoje interese ili da ih kamufliraju.“ (Start, 20.2.1980.)... "Za politički sistem nije dobro (ali za neke pojedince i grupice i te kako jest) kad u društvu postoji značajnija količina neformalne moći, jer ...neformalna moć je neodgovorna moć. Sve što se događa daleko od očiju javnosti, iza zatvorenih vrata, iza kulisa samouprave, krije u sebi opasnu klicu neodgovornosti." (Start, 12.9.1981.)

Neposredno demokratsko odlučivanja radnih ljudi u komuni se prikazuje kao fikcija nasuprot političke realnosti koju sačinjavaju „općinski slučajevi, flagrantni primjeri uzurpiranja vlasti od pojedinaca ili grupa, uskih lokalnih i regionalnih oligarhija“ (Start, 19.3.1980.) ili „mreže suradnika birokrata koje radnici nisu u mogućnosti onemogućiti“ (Danas, 18.5.1982.). Konkretni primjeri u kojima se provlači zlouporaba delegatskog sustava, kadrovske politike, grupašenje i frakcionaštvo, „moralne deformacije“ i sl. - opisani kao sprege birokrata iz društveno-političkih i ekonomskih domena – uključuju afere u Petrinji oko Borislava Mikelića (Danas, 24.8.1982. i 31.8.1982.), „rođačko-prijateljskog kluba“ u Karlovcu (Danas, 12.10. 1982.), uzurpacije i političke intrige u Podravci itd. Posljednja će se pretvoriti u poznati višegodišnji „slučaj Gaži“ (Danas, 3.5.1983., zatim 24.1.1984., 19.6.1984., 17.7.1984., 24.7. 1984., 2.7.1985.) koji će se kao nerazjašnjena afera s obratima pojavljivati i nakon 1986. godine[119]. U 1983. i 1984. godini istaknut će se također višegodišnja afera „Zelenjak“[120], a u 1986. slučajevi manipulacija u općinama u Vikovcima i Šibeniku (npr. Danas, 9.12.1986.). Na istome tragu je zanimljiv podatak i raspuštanje 25 osnovnih organizacija SK, od sredine 1982. do početka 1984. za koje se navodi kako je „jedna od glavnih mana svih tih sredina bilo grupašenje. Pojedinci

[119] Afera je ponovno aktualizirana pred kraj 1987 i početkom 1988. godine (Danas, 8.12.1987., 26.1.1988., 9.2.1988., 8.3.1988., 29.3.1988., 30.8.1988.)

[120] Ova se afera uzimala kao primjer „saveza političke i klasične državne vlasti“ i „općinskog etatizma“ (Danas, 8.11.1983.: 6.). „Zamkove su tamo gradili zajednički predstavnici političke i državne (izvršne) vlasti jednostavno zbog toga što su na takvu poslu jedni drugima bili potrebni. Političari su imali mogućnost (zapravo su mislili da je imaju) da, cijeloj toj malverzaciji, uz pomoć svojega autoriteta, dadu društveni legalitet, a zaposleni u državnim institucijama, zahvaljujući opet svome osnovnom zadatku, a to je izvršna funkcija, cijelu su gradnju besprijekorno organizirali i provodili.“ (ibid.).

u rukovodstvima tih organizacija stvarali su oko sebe grupe i klanove pa su razbijali jedinstvo i onesposobljavali osnovne organizacije SK.“ (Danas, 31.1.1984.).

Nabrojeni slučajevi tek su jedna, mikro-dimenzija zakulisnog upravljanja. Na pojedinačnoj razini može ih se smatrati zavjerama koje država i vladajuća partija mogu uspješno sankcionirati, no, uzete zajedno, kao masovnija pojava svakako ukazuju na sve slabiju funkcionalnost tadašnjeg političkog poretka.

Šira dimenzija zakulisnog upravljanja odnosi se na formiranje otuđenih centara moći, suprotstavljenih samoupravljanju. Status radničke klase i udruženog rada smatra se ugroženim od tih centara koji rade za vlastite „grupnovlasničke i državnovlasničke težnje“ upravo „pod fasadom samoupravljanja“ (Start, 5.6.1982.). Neki će to visoki čelnici SKJ nazvati klasnom borbom[121], dok će neki, nasuprot takvim interpretacijama smatrati da je riječ o širem, stihijskom procesu etatizacije, ali opet „u prerušenim oblicima, pokrivajući se samoupravnom normom i frazeologijom". Dakle, ako se i naglašavaju širi procesi, npr. društvena inercija, kao u ovome slučaju, aluzija da se ispod površine službenog diskurza zapravo zbivaju sasvim drugačiji politički procesi sa značajnim egzistencijalnim posljedicama uspostavljaju rascjep na kojem se „napaja“ i teorija zavjere.

Nadalje, eksplicitno se na istu ravninu, nasuprot samoupravljanju postavljaju kao opreka kako „lokalističke“ tako i „centralno-etatističke pojave“ koje vode stvaranju autarkičnih nacionalnih ekonomija i smatraju se „korijeni[ma] nacionalizma, hegemonije i separatizma ali i glavn[im] izvorišt[im]a nestabilnosti u ekonomskom razvoju“ (ibid.). U pogledu bliskosti različitih razina zakulisnog funkcioniranja sustava indikativna je sljedeća dijagnoza, iznesena u CK SK BiH:

> U nerazvijenim samoupravnim odnosima - u kojima je riječ radnika najčešće tek paravan za odluke smišljene u uskom krugu odabranih - dolazi do krupnih poremećaja u tokovima društvene reprodukcije: do bujanja investicija bez pokrića i opravdanja zaduživanja za buduća neka pokoljenja, do trošenja nepostojeće akumulacije, rasipanja i grabeža društvene imovine, do zaokruživanja nacionalnih pa i regionalnih i općinskih ekonomija itd. To otvara sumnjičavost, nesporazume, pa i sukobe, između pojedinih republika i pokrajina a odatle do nacionalizma (koji se hrani na tezi: Oni nas iskorištavaju) samo je korak, a i manje od toga. (Start, 5.6.1982.)

[121] Neki će to isto govoriti u narednim godinama, npr. na 5. sjednici CK SKJ, održanoj 28. veljače 1983.

Dakle, neodgovorne „vrhuške“ na različitim razinama ekonomske i političke vlasti rade na ostvarenju vlastitih, nelegitimnih interesa. Završna razina njihova povezivanja je najčešće republika, što otvara prostor nacionalističkim interpretacijama o smišljenoj eksploataciji i ugroženosti, kao i kritiku Ustava iz 1974. kao institucionalnog rješenja koje to omogućava. U istome tekstu - prikazu glavnih tema republičkih i pokrajinskih kongresa koji su prethodili saveznome, 12. kongresu SKJ, priziva se odlučan obračun s „antisamoupravnim snagama koje u društvu, očito, posljednjih godina jačaju i, nametnući svoje koncepcije - birokratske, tehnokratske i etatističke - sužavaju realne okvire samoupravljanja, koče i onemogućuju njegov razvitak.". Smatra se da će takvo obračunavanje u vlastitim redovima, eufemistički nazvano diferencijacijom, „onemogućiti bujanje negativnih klica i korova u zahvaćanju širokih polja društvenog progresa.“ (ibid.).

Osim toga, u nekim reakcijama na kritike samoupravljanja, upućene unutar i izvan SK, upotrebljava se vokabular iz prijašnjih kriznih vremena - 1966., 1971. i 1972. - kojim su se označavale „otuđene snage“, tada još u vlastitim redovima, a u međuvremenu otpale iz komunističkog pokreta:

> Po tom širokom i uzburkanom moru društvenih odnosa nije lako ploviti, valja znati izbjeći sve zamke i dovesti brod u željenu luku. I sada optuživati samoupravljanje nije ništa drugo nego apsurd, jer ti koji stoje iz takvih i sličnih teza htjeli bi zapravo povratak na staro. Na vremena tzv. administrativnog socijalizma, etatizma ili pak potpuno likvidiranje socijalističkog sistema odnosa i uspostavljanje kapitalističkog građanskog društva... A trebalo bi biti naivan pa ne vidjeti da se zapravo *iza svih tih zahtjeva i kulisa teži mobilizaciji i udruživanju, da sumarno kažem neprijateljskih elemenata, i u zemlji i izvan nje*[122]. Postoje tu jezgre koje se formiraju i svjesno to rade... Tu je dakako nenadomjestiva uloga SK i njegovih rukovodstava, koji baš sada prije kongresa moraju još odlučnije ostvarivati i naš vlastiti program i tako sužavati prostor ovim elementima o kojima smo govorili, gurajući ih na marginu naših zbivanja i razobličavajući ih kao otuđeni faktor u društvu. (Danas, 23.3.1982.)

Neki će analitičari sljedeću 1983. godinu ocijeniti kao više usmjerenu prema „desnim snagama koje su gotovo neskriveno dizale glavu“ (Danas, 27.12.1983.), a drugi smatrati kako jenjava stav da su „birokratizirane, sasvim izdvojene grupe... za sve krive, *jer zakrvavljenih očiju i s predumišljajem sistemski tlače radničku klasu i*

[122] Istaknuo N.B.

udruženi rad, vodeći računa samo o vlastitim sadašnjim i budućim društvenim pozicijama“[123] (Danas, 28.6.1983.).

Međutim, još će početkom iste godine dva visoka člana partije, Jure Bilić i Josip Vrhovec, govoriti o „poplavi tuđih ideja“ koja je zahvatila i redove SK, kao i sredstva informiranja (Danas, 15.2.1983.). U tom smislu kritizira se i list *Danas* – kao onaj „koji ima stalnu negativnu liniju - liberalističku, kritizersku, intrigantsku, rušilačku...“ u kojem „...pokušavaju u javnosti vršiti eroziju SK i dovoditi sve u sumnju.“ Dalje se nastavlja:“Neki od njih u redakciji kažu da se žele obračunati sa CK Hrvatske. Ne znam kakvih računa imaju, a pripadnici su iste te partije.“ (ibid.)

Daljnji problemi partije u to doba su neujednačeni kriteriji republičkih organizacija u prosuđivanju problematičnosti različitih „pojava“, te sve veće zatvaranje i jačanje nacionalizma unutar republika. Osim neodgovornosti i prizivanja diferencijacije u redovima SK zbog dopuštanja objavljivanja različitih književnih i kazališnih uradaka, koje će podrobno obraditi Bijela knjiga, vrhunac kritike odnosi se na one koji „mute naše redove“ i izmišljaju kako se formira komunistička koalicija protiv Srbije na liniji „Zagreb – Novi Sad – Priština – Sarajevo“.

> Da to neprijatelj kaže, mogu razumjeti, ne mogu opravdati. Ali da ima komunista koji kažu da se stvara takva linija protiv Srbije, da ima računa sa Srbijom - to se ne može razumjeti, kao ni to da kod nas u Hrvatskoj ima stalno sumnji da se želi Hrvatska staviti na koljena. To je bezumno i čudi da se može dogoditi unutar SKJ. (ibid.)

U pogledu javnog informiranja, objavljivanje problematičnih teza i izjava pripisuje se liberalizmu, okarakteriziranom kao „jedna falš melodija koja dobro služi sasvim određenim interesima“, a kojemu prava svrha jest kontrarevolucija i to, zanimljivo, u sasvim dva suprotna smjera - ili prema razbijanju Jugoslavije ili prema uspostavi staljinističkog socijalizma[124]. „Inventuru idejnih (s)kretanja“ izvršio je te

---

[123] Istaknuo N.B.

[124] U ponešto drukčijim formulacijama se iznose ova dva smjera zastranjivanja u vlastitim redovima na barem još dva mjesta. Prvo, u usporedbama tadašnje situacije u SKJ sa 1971. godinom, gdje se primjerenima tadašnjoj situaciji smatraju konstatacije iz Akcionog programa nakon 21. sjednice:“U SKJ je došlo do idejne krize koja se izražava u...okretanju dijela komunista drugim sredstvima i snagama koje teže konzerviranju davnih odnosa ili vraćanju natrag (Danas, 15.2.1983.). Drugo, u intervjuu Branka Mikulića (Danas, 20.9.1983.) u dijelu u kojem komentira zahtjeve za „novim“ SK :“Očito je da SK smeta snagama koje bi htjele da vuku društveni razvoj nazad, koje priželjkuju buržoasku restauraciju ili povratak na birokratski etatizam.“

godine CK SKH, na svojoj 10. sjednici, ponovivši ili zaoštrivši navedene ocjene[125]. Jedinstvena je ocjena sjednice da se, osim ideološkog pluralizma unutar samog SK, u društvu također jasno javljaju neprijateljske tendencije nacionalizma, građanskog liberalizma, neokonzervativizma, radikalnog ljevičarenja, dogmatsko-birokratskih koncepcija i slično – koje su toliko ojačale koliko je SK oslabio (Danas, 12.4.1983.).

Za razliku od ovih ozbiljnih tonova iz vrhova hrvatske partije, jedan će ugledni politolog iz BiH, Nenad Kecmanović, u istome listu iste probleme definirati s iznimnom dozom ironije:

> Milioni radnih ljudi, građana nevještih politikantskim kuhinjama i ne slute da iza ratobornih poklika na novinskim stupcima stoje etatističke igre republičko-pokrajinskih ekipa za nametanje u višeboju raznoraznih oblasti društvenog rada. Kao i u svakoj igri, i tu postoje taktičke varijante, penali, golovi, autogolovi, rezervna klupa, prvotimci, faulovi, ofsajdi, poluvremena, aut-linije, namještaljke, lažiranja, ali i kraj utakmice kada se srdačno stišću ruke, tapše po ramenu i privremeno sve zaboravlja do početka idućeg kola takmičenja. (Danas, 25.1.1983.)

Riječ je, dakle, o igrama u vrhovima vlasti koje ozbiljno shvaća tek „publika na tribinama“ (ibid.) koju se antagonizira, a zapravo vuče za nos i namjerno joj se odvlači pozornost od puno bitnijih, egzistencijalnijih problema. Ovo je jasan kiničan stav prema cinizmu komunističke elite. Nasuprot tome, savjetovanje novinara Jugoslavije, kasnije iste godine, pod nazivom „Etika javne riječi“, zauzelo je izrazito dogmatičan stav: „svaki voluntarizam, svaka manipulacija, bilo od koga dolazila (ličnosti, institucije, redakcije) mora biti podvrgnuta krivičnom gonjenju.“ (Danas, 18.10.1983.). Ne toliko rigidno, govoreći o obilježjima društveno-političke klime, Franc Šetinc će tada izjaviti: „U nas je suviše povjerljivih stvari tako da u nekim sredinama, da malo karikiram, informacija služi još samo kao dodatak konspiraciji. Suviše je bojazni od kritičke riječi. Ponekad nas je više strah od riječi nego od samog čina.“, pri tome upućujući prvenstveno na političare i birokraciju, koji novinarstvo podvrgavaju igri različitih interesa, čineći ga time sklonim isključivosti (ibid.). Dakle, kako prethodne ilustracije pokazuju, i dalje se kroz javni diskurz provlače sumnje u zakulisne igre političara, birokrata i novinara koji ili „mute vodu“ na liniji

[125] Slučaj *Danas* je na ovoj sjednici ocijenjen načelno kao antisocijalistička tendencija. Jedan od članova CK SKH, tada je ustvrdio kako je tome listu od samog njegovog osnivanja cilj bio smišljeni obračun s CK, posebno onim bivšim koji je omogućio da u sadašnjem sjede i ljudi iz podzemlja.

antisamoupravljanja ili rade na realizaciji svojih etatističkih, odnosno nacionalističkih igara.

Već tada se priznaje raslojenost SK u idejnom i interesnom pogledu koji uključuje i kontrarevolucionarne tendencije – malograđanske, birokratsko-grupnosvojinske, tehnokratske, dogmatske, elitističke i nacionalističke – što uvjetuje sve češće postavljanje zahtijeva za diferencijacijom unutar vlastitih redova (usp. Danas, 20.9.1983.: 8.). U pogledu uloge i utjecaja birokracije i tehnokracije javljaju se i neke radikalnije teorije tzv. mladih kritičara SKJ, oko kojih će se razviti polemika. Za našu analizu zavjereničkog mišljenja bitna je kritika teorijskih razmatranja o ulozi Saveza komunista jednog autora čiji se rad prikazuje kao egzemplar lijevog radikalizma[126]. Tom se radikalizmu pripisuje kao temeljno razmatranje: „šta činiti sa SKJ i kako ga ukloniti iz postojećeg političkog sistema ili makar transformirati na način na koji bi najmanje ličio svom današnjem povijesnom „imageu““ (Danas, 21.6.1983.: 9.). U pomnom razlaganju teza teksta objavljenog u časopisu *Naše teme*, kritizira se poimanje SKJ kao vladajuće društvene grupe i pokrovitelja „domaće buržoazije“ sastavljene od birokracije i tehnokracije – za koje se drži da su iznevjerile radničku klasu, izvele nad njom ideološki teror i završile u otuđenim centrima političke, ekonomske i financijske moći. Povrh toga, isti se kritizira za tumačenje uloge „domaće buržoazije“ kao nacionalnog izdajnika koja se, u želji da zadrži dominantnu poziciju u raspodjeli društvenog viška vrijednosti, povezala s međunarodnim centrima financijske moći i uklopila u sistem svjetske dominacije kapitala (usp. 10.). Ukratko, po toj je interpretaciji, od vremena prvih inozemnih kredita, SKJ, zajedno s birokratsko-tehnokratskim snagama, „prodao Jugoslaviju za šaku zelenih novčanica“ i jedino što nudi u pogledu budućnosti „jeste da prihvatimo tipični okupacioni režim međunarodnog monetarnog fonda.“(ibid.)[127]. U nastavku

---

[126] Riječ je o kritici dr. Fuada Muhića objavljenoj u Danasu (21.6.1983.) pod naslovom: „Neki novi klinci i treća revolucija. Kamo vodi radikalizam Luke Markovića i Slobodana Inića“. Odgovori na kritiku navedenih autora objavljeni su u istom listu 12.7. i 18.7. 1983. Ovdje nas zanimaju prije svega kritike upućene Luki Markoviću na tekst „Teze o razvoju“, objavljen u časopisu *Naše teme,* 12 /1982.

[127] O MMF-u će, iste godine, izvan ovog konteksta unutarnjih neprijatelja, ali u zavjereničkom ključu pisati u seriji tekstova i akademik Ivo Perišin (Danas, 22.3., 29.3., 5.4. i 12.4.1983.). Kako nije riječ o dominantnoj zavjereničkoj temi o njoj dajemo samo kratke naznake. Pod naslovom „Obmana monstruma financijskog kapitala“ autor portretira sumornu globalnu sliku svijeta koji ide prema svome kolapsu, nastalog „sijanjem dugova“ kako bi se stvorili moćni lanci ropstva. Takvo stanje stvoreno je putem epohalnog otkrića pozajmica razvijenog svijeta nerazvijenima, što je omogućilo da se „klasični oblici eksploatacije zamijene neuporedivo efikasnijim, modernijim i neuporedivo profinjenijim.“

kritike radikala, ovakva se, kao i slične lijevo-radikalne interpretacije obrazlažu suprotnom teorijom zavjere. Radikalne interpretacije su za kritiku „bajka o „dobrom vladaru“ i „velikašima što su izdali carstvo“, a funkcija te bajke je stvaranje „treće faze revolucije“ i „novog SKJ“, u kojem bi se optužene birokratsko-tehnokratske snage razvlastile i dominantna uloga priznala „mladoj scientokraciji“ (vladavini učenjaka), iza čega se krije ništa do zagovaranje ordinarnog sukoba generacija na tragu kineske „kulturne revolucije“ (ibid.: 11.).

Na tragu općeg trenda isticanja problema unutar komunističkih redova, 10. sjednica CK SKJ te godine donijela je kategoričke i urgentne pozive na jedinstvo, stvarnu diferencijaciju u SK i „odstranjivanje“ negativnih pojava neodgovornosti, kolebanja, oportunizma i dvostrukog ponašanja koje ugrožavaju partijski organizam[128] (usp. Danas, 1.11.1983.: 4. – 5.). Situacija se smatrala sličnom u nekim bitnim obilježjima kao pred sjednicu u Karađorđevu 1971. i Brijunski plenum 1966. (ibid.), sugerirajući glavnu opasnost na liniji rascjepa između separatizma i unitarizma.

Svoju će borbu partija nastaviti i u slijedećim godinama na istoj liniji, ali s različitim intenzitetom. Tako će u 1984. godini ova dimenzija tehno-birokratsko-etatističkih unutarnjih ugroza ustupiti mjesto „disidentskom opozicijskom djelovanju“, kao i kritici unutar partije zbog pretjerane osjetljivosti i uspostavljanja svojevrsnog opsadnog stanja, „čak i kad se ne može dokazati organizirana neprijateljska aktivnost“ (Danas, 9.10.1984.: 21.). Tek će se ove kritike, prije svega Bijele knjige, u riječima nekih partijskih čelnika iz Srbije, „ukotviti“ u prijašnji vokabular etatizma i djelovanja - sada iz njihove perspektive - „birokratske desnice“, koja se opisuje kao „opasna instrumentalizacija, monopol i sektaštvo“, odnosno, kao ona snaga koja „se tobože bori protiv obnove starog sveta, ali ga ona u stvari doziva svojim imobilizmom, nepokretnošću, svojom nespremnošću za socijalističku dinamiku, svojom lažnom

---

Također, to je svijet u kojem su „podvale, ucjene, prevare, pritisci, smicalice postale organizirani, dobro smišljen sistem odnosa. Sistem stupica prekrio je ovozemaljsko tlo...i u bojnim ružičnjacima raznovrsnih sporazuma, klubova i protokola...kojima vladaju moćnici.“. Dakle, zavjere su na svakom koraku u međunarodnim ekonomskim odnosima u kojima dominiraju velike sile i goleme korporacije na čiju se tehnokraciju i birokraciju vlade velikih sila oslanjaju. Obični ljudi u takvom svijetu opisuju se izravno kao glupani ili kamikaze (npr. 29.3.1983.: 36.).

[128] Organska metafora provlači se kroz govore nekoliko članova CK SKJ, npr. „Uočavajući slabosti u vlastitim redovima, samo će se brže uklanjati bolesna tkiva....“(ibid.).

pozicijom čuvara tekovina socijalističke revolucije.“ (Danas, 5.6.1984.: 21.). U odnosu na ovu, nešto manje izraženu dimenziju, koja se pojavljuje u odnosima među republikama, tema zakulisnosti i neprovidnosti funkcioniranja polja politike opet je otvorena već početkom 1984. Kontekst njenog pojavljivanja su ostavke nekih visokih dužnosnika tj. već spominjani „slučajevi“, „curenje“ informacija o zamrzavanju cijena od strane SIV-a i potpunog manjka informacija o kandidatima za Predsjedništvo SFRJ, kao i o sadržaju pregovora s MMF-om. Realizira se u kritici zakidanja javnosti informacijama koje ide na ruku „crnoj burzi“ glasina, raznim manipulacijama javnošću od strane „podzemlja“ i posljedično simplificiranom poimanju politike kao gole borbe za vlast u uskim krugovima vladajućih, što dovodi do produbljenja jaza nepovjerenja između vlasti i naroda (npr. Danas, 24.1.1984.: 10.; 14.2.1984.: 4. – 6.; 29.5.1984.: 13.). Također, u ovim se razmatranjima takva tajnovitost države smatra primjerenom autoritarnim režimima i suprotstavlja vrijednostima samoupravljanja. Time se vokabular političke znanosti upotrebljava da bi se nasuprot uzora transparentnog djelovanja države ukazalo na šire negativne posljedice njegova kršenja i zlouporabe.

Fragmentacija, frakcionaštvo, grupašenje i, u tom pogledu, dosta rasprostranjena „metoda rada iza leđa“ u SK (Danas, 27.11. 1984.: 23.) obilježava kraj 1984. i početak 1985. godine (19.3.1985.: 11.) te se i u daljnjem unutarnjem funkcioniranju SK javlja kao značajan problem. Na 16. sjednici CK SKJ redimenzioniraju se birokratske snage i dramatski poopćuju u „birokratski duh“ koji se „mora odlučno raskrinkati i odstraniti [iz]...redova SK (i posebno u njegovim organima) da bismo ga razbili i u društvu, da bismo dalje razvijali i obogaćivali demokratsku inicijativu“, sve kako se ne bi ostavili „prazni prostori silama revindikacije“ (ibid.: 13.). Kao druga, također otprije poznata dimenzija problema nad kojim bi SK trebao bdjeti, odnosi se na „ekspanzij[u] etatističkih i tehnobirokratskih snaga i različitih oblika grupnovlasničkog ponašanja – jer krajnje konzekvence takve logike, ne budu li se poduzimale radikalne klasno-revolucionarne mjere, mogu voditi sve do toga da ozbiljno bude ugrožena vlast radničke klase u našoj zemlji.“ (ibid.). Za račun „vlastitog interesa, društvenog položaja i monopoliranja vlašću“ određeni slojevi i strukture u SK nastoje „oprobanim etatističko-birokratskim metodama“ pacificirati dominantnu društvenu proturječnost između rada i upravljanja. (usp. ibid.). Dojam, izražen u tisku, jest kako su otprije prisutni unutarnji neprijatelji odlučili još

jače „udariti“ i to u temelje zajednice da bi razvlastili radničku klasu i potisnuli je „na margine historijskog procesa“. To je još izraženije konstatiranjem oportunizma u SKJ i odvajanja avangarde od članstva i cjelokupne radničke klase te pojave zahtjeva unutar SK za pluralističkom opcijom, pod izlikom i u ime idejne borbe. Takvo ponašanje također se označava kao popustljivost prema nacionalizmu i politikantstvo i uspoređuje sa stanjem prije 21. sjednice predsjedništva SKJ, 1971. godine (usp. 26.3.1985. 7.). To ponovno ilustrira kako se u kriznim situacijama sadašnjost „prošiva“ repertoarom okvira prosuđivanja i predodžbi o neprijatelju koje su stečene u prošlosti. Kritika je prije svega usmjerena na raščišćavanje vlastitih redova, na što npr. ukazuju i prigovori na rad SSOH, jer joj, pored jasnog ukazivanja na prepoznatljivog, „diferenciranog neprijatelja“ (usp. 2.4.1985.: 23.), nedostaje upravo dimenzija prepoznavanja svih onih unutar SKJ koji pružaju kontrarevolucionarni otpor realizaciji Dugoročnog programa ekonomske stabilizacije.

Upozoravanje na sve navedene unutarnje neprijateljske snage pojačava se tijekom 1985., toliko da se to ponekad smatralo pretjerivanjem[129]. Ozbiljno shvaćene kritike neadekvatnog funkcioniranja sistema i međurepubličke razjedinjenosti dolaze iz redova CK SKJ koji ponavlja neke već stare ideje o tome kako se „u društvenoj praksi stvorio neformalni, paralelni sistem odlučivanja, mimo i protiv ustavnog sistema“ izražen prije svega u „etatističkoj praksi“ (2.5.1985.: 6.). Uz nezavjerenička, sistemska objašnjenja nastanka takvog stanja, ponavljaju se već opća mjesta o potiskivanju klasnog - radničkih na korist nacionalnih, etatističko-birokratskih snaga koje se „ušančavaju“ u sistem i „raspolažu velikim dijelom dohotka, donose više-manje sve odluke o globalnim pitanjima društvene reprodukcije, a kada je riječ o federaciji, onda to veoma često čine međusobnim neprincipijelnim cjenkanjem i nagađanjem.“ (ibid.: 7.). U smjeru oštrije „samokritike“ nacionalizam se kao označitelj sve češće i izravnije povezuje s parom etatizam-birokratizam na marko-razini odnosa među republikama i republičkim Savezima komunista. S druge strane, na mikro-razini par birokratizam-etatizam označava se kao središnja snaga zakulisnog djelovanja unutar različitih institucija društva i države. Objedinjenje obje, makro i

[129] Tako se pred kraj godine, u praćenju rada CK SKJ pisalo o različitim strahovima bez pokrića kako za sudbinu zemlje, jedinstvo tako i vlastite privilegije (npr. 26.11.1985.:12.) a, u pogledu opravdanosti strahova od neprijatelja izvan SK, u još zaoštrenijem obliku kao paničnom zvonjenju na uzbunu (26.11. 1985.: 54.).

mikro razine, u ključu zavjereničke interpretacije, možda je najbolje opisao jedan Sarajevski sveučilišni profesor, Fuad Muhić, analizirajući djelovanje birokratske opozicije u SKJ. Zahtjev partijskog vrha za povećanjem udjela radništva u odlučivanju u SKJ on indikativno interpretira u smislu problematičnosti takvog projekta:

> ...svagdje tamo gdje joj se u forumima suprotstavlja rutina uhodanih modela postupanja individualnog i kolektivnog komuniciranja, ukoliko tu rutinu sistematski po ovještalim manirima, koji postaju toliko ustaljeni da se već smatraju i normalnim, proizvode neformalni centri moći na svim razinama strukture društva, utoliko će i opasnost da ona apsorbira radničku autentičnost biti veća. Utoliko će se udarna moć radničke većine rasplinjavati po nizu punktova na kojima će brzo poprimiti isključivo statističko, a ne i realno važenje. Nosiocima birokratske rutine stoji na raspolaganju niz sredstava, od otmjene korupcije i stavljanja u izgled određenih pogodnosti ako se individualno ponašanje usaglasi sa općim konformističkim tipom, do predočavanja posljedica koje mogu pridoći ako se to usaglašavanje bude moralo ostvariti prećutnom ili otvorenom psihološkom represijom...Njihova je moć, kao što pokazuju rasprave na političkim forumima ili brojna empirijska istraživanja, još uvijek tolika da, tamo gdje postoje, radničku većinu reduciraju na simboličnu numeričku vrijednost... (27.8.1985.: 19.).

Po istome autoru, osnovni je preduvjet manipulacije radničkom klasom njeno fragmentiranje i unutarnje raslojavanje po nizu „difuzno rasutih punktova društvene strukture“ (ibid.) koji uključuju nacionalnu pripadnost, suprotstavljanja po ekonomskim kriterijima razvijenih i nerazvijenih, po radno-profesionalnom statusu itd. Na temelju tih procesa uspostavljali su se neformalni centri moći koje je SKJ identificirala kao uporišta etatizma. Birokratske manipulacije takvih centara moći „apsorbirale“ su klasnu svijest radništva, nudeći im promjenu društvenog statusa, pristup u više krugove i ulazak u svijet „veza i poznanstava“. S druge su strane neformalni centri moći stvarali psihozu suprotstavljenosti drugim sredinama. Da bi osujetila „autentičnu radničku većinu“, autor predviđa kako će birokratska opozicija unutar SKJ „daleko više zakulisno nego javno“ nastupati nasuprot ovom projektu (ibid.: 20.) i dalje koristiti „manipulativne instrumentarije da bi klasnu svijest rastvorila u nacionalnu sentimentu i etatizam i nacionalizam objedinila kao praksu birokratskog otuđenja“ (ibid.). To je, zapravo, opis organiziranog povezivanja različitih diskurza kojima birokracija osigurava i reproducira vlastitu poziciju moći.

Oprobana lukavstva etatističkih i birokratskih snaga, pod imenom samoupravljanja a s pravim ciljem održavanja statusa quo, kritizirali su i drugi autori (vidi npr. 25.6.1985.: 8 – 9; 6.8.1985.: 11 – 15; 13.8.1985.: 9 – 10; 12.8.1986.: 44 - 46[130]). Tako npr. Aleksandar Grličkov, tadašnji predsjednik SSRNJ o lukavstvu birokratsko-etatističkih snaga u kočenju izlaska iz krize govori:

A kad se stvori za to povoljna klima, birokracija počne kočiti njihovo ostvarenje, optužujući za to neku anonimnu birokraciju ili, uzurpirajući pravo prezentiranja nacionalnog interesa proizvođačkom dijelu stanovništva, suprotstavlja se birokraciji druge nacije. Tako opravdava eksproprijaciju nacionalnog interesa od radničke klase i potvrđuje se kao njezin zaštitnik, a u sukobu s birokracijom druge nacije one zajednički utemeljuju svoj društveni položaj služeći se poznatom taktikom: zavadi, pa vladaj. Samo tako se mogu objasniti raznorazna osporavanja i sporost u provođenju Dugoročnog programa ekonomske stabilizacije i drugih naših pozitivnih programa. Birokratsko-etatističke snage koje, inače, nisu nikakve mistificirane snage, nisu nepoznanica, nego su vrlo konkretne i određene, zapravo nastoje dobiti na vremenu kako bi konsolidirale vlastite redove i povratile vlastitu moć što ju je ekonomska kriza okrnjila. Ali mislim da to neće biti moguće, jer su u svojoj osionosti napravile toliko i takvih ogromnih grešaka koje jednostavno ne mogu ni objasniti ni opravdati, a samoupravne snage, valjda, neće dopustiti njihovo ponavljanje. (6.8.1985. 12.)

Ovakvim interpretacijama će se početkom 1986. godine suprotstaviti Dušan Bilandžić, smatrajući kako:

...sasvim sigurno ne stoji teza da se radi o republičko-pokrajinskim oligarhijama koje nacionalističkom politikom žele dobiti podršku u svojim sredinama ili koje bi htjele zadobiti monopol u tumačenju nacionalnih interesa. Jer to bi onda značilo da su mase nacionalističke. Koliko je to apsurdno, ne treba ni govoriti.“ (7.1.1986.: 28.).

Na već spomenutom savjetovanju „SK u borbi protiv antisocijalističkih djelovanja i antikomunističkih ideologija“ na početku godine, osim primarnog interesa za nacionalizam, govorilo se također o tehno-birokratsko-etatističkim snagama, ali i o tome kako „i u SK pojedinci i grupice zastupaju ideje koje se teško mogu dovesti u

[130] Posljednja referenca odnosi se na mikro-sociologijsku kritiku funkcioniranja birokracije i birokratizma kao njenog tipičnog ponašanja, koja je u strukturama tadašnje države, po autorovom mišljenju, došla do stupnja „povampirenja“. Riječ je o „dvoglavoj hidri“ na kojoj jednu glavu simbolizira briga o općem društvenom interesu, dok je s druge strane stvarna težnja za „nadmenim, privilegiranim i dominantnim odnosom prema društvu...“, koja se zatvara „u relativno male, ali veoma snažne grupe-klike. One se pak međusobno povezuju ilegalnim kanalima koje nazivamo – veze. Snažnije klike osiguravaju sebi eksponente koji vrše ulogu „udarnih pesnica“ pod njihovom neposrednom zaštitom i autoritetom.“ (12.8.1986.: 46.)

vezu s Programom SKJ.“ U nešto zaoštrenijoj formi to je izraženo u konstataciji da „nema ni jedne antisocijalističke snage, ideologije ili organizacije koja nije u izvjesnoj mjeri zahvatila i SKJ. ...svoje pristaše i patrone unutar SK imali [su] i informbiroovci i unitaristi i tehnokrati i birokrati i maspokovci i drugi nacionalisti i iredentisti.“ (25.2.1986.: 11.). Da nemaju uporište među „mangupima“ redovima SK, neprijatelji i ne bi bili toliko ozbiljni. Da je to točno zaključuju indirektno – jer u SK nema dovoljno radikalnog obračuna s kontrarevolucionarnim tendencijama. Takvo stanje, konstatacije, ponavljanje istih tema, slab mobilizacijski učinak savjetovanja i osjećaj nemoći jasno ukazuju na iscrpljenost socijalističke platforme i otvorenu situaciju za jačanje kontra-snaga. To potkrepljuju i tadašnje tvrdnje kako je „završena prva faza razgrađivanja sistema, priprema se platforma za osvajanje vlasti, a za dvije se godine može očekivati treća faza: vlast će biti u nekim drugim rukama.“ (ibid.: 10.) Tijekom godine se na ovome planu i dalje nastavlja ukazivati na „srastanje“ partije i etatističko-birokratsko-tehnokratskih snaga koje njome manipuliraju (Nedjeljna Dalmacija, 4.5.1986.: 5.) i otežavaju funkcioniranje federacije. Također, razgraničenje s takvim snagama je problematično jer se neprijatelj čini „fluidnim“:

„Lako i jasno identificiramo nacionalizam i nacionaliste s imenom i prezimenom, pa ako su nam najveći problem etatisti, birokrati i tehnokrati, kako da tu nemamo nijedne identifikacije imenom i prezimenom.“ (ibid.)

Nasuprot takvom republičkom etatizmu koji u uvjetima ekonomske krize proizvodi nacionalizam u separatističkom obliku, ponovno se suprotstavlja unitarizam-centralizam s jasnom referencom na tendencije prije Brijunskog plenuma. (Danas, 20.5.1986.: 22.) Unitarizam će se negirati, prvenstveno iz Srbije, kao „fantom koji su jugoslovenski sociolozi smislili kao opravdanje svoje politike refeudalizacije Jugoslavije“ (ibid.) i u toj republici vezivati uz kontinuiranu politiku komunističkih vodstava Hrvatske i Slovenije od kraja 60-ih godina te proglašavati „antidemokratskom decentralizacijom“ (ibid.). Jedan od ilustrativnih odgovora posljednjoj tezi smatra kako se zapravo radi o:

...frapantnoj zabuni i zamjeni: na optuženičku se klupu stavlja konstitucija zemlje, umjesto da se stavi deformacija. Nisu republike (i pokrajine) kao takve...krive što nema dovoljno jedinstva u zemlji, ni političkoga, ni ekonomskoga; kriv je etatizam, i kao odnos i kao struktura koji prevladava i „gura“ parcijalne interese do mjere koja ugrožava opće i zajedničko. Pravac udara valja, dakle, okrenuti ka etatizmu, birokratskim centrima moći, otuđenim strukturama odlučivanja. Izvede li se taj udar, i to

najprije kroz delegatske mehanizme, otklonit će se one prepreke, i u sistemu i van njega, koje blokiraju uspostavljanje jedinstva, koje izravno uzrokuju sporost i neefikasnost odlučivanja i djelovanja, koje izazivaju sukobe s dalekosežnim posljedicama. (15.7.1986.: 5.).

U pogledu unitarizma, koji će svoj izraz dobiti i u srbijanskom nacionalizmu, također će se govoriti u kontekstu potrebe razobličavanja nekih ekstremnih teza o budućnosti Jugoslavije, koje se javljaju na javnoj sceni „sve jasnijeg diferenciranja frontova za socijalizam i protiv socijalizma, za ravnopravnost i bratstvo i jedinstvo, i protiv takvih odnosa zajedništva." (21.10.1986.: 7.). Pred kraj godine će državno i partijsko predsjedništvo konstatirati sve jače djelovanje antisocijalističkih snaga, od građanske desnice, nacionalizma do dogmatsko-birokratskih snaga (4.11.1986.: 9.), te jasno zahtijevati povlačenje „linije razgraničenja".

Sve veća „opsjednutost neprijateljima" kulminirati će u razmatranju uloge komiteta za ONO i DSZ (9.12.1986.: 9 - 12) i njihovog sve češćeg djelovanja mimo zakonskih odredbi. Ovi se komiteti opisuju kao „uvijek budni" komunisti suprotstavljeni „neprijatelju koji nikad ne spava". Originalno su zamišljeni kao izvanredna tijela obrane u kriznim situacijama, sastavljeni od članova koji i inače obavljaju visoke funkcije u svojim lokalnim zajednicama. No predstavljaju deformaciju sistema jer sve češće prekoračuju propisane im zakonske ovlasti i uspostavljaju se kao vladavina uskih grupica ljudi. Ovi „štabovi za izvanredne situacije" suspendiraju samoupravljanje pod izlikom nefunkcioniranja njihovih tijela (kojima su i sami članovi) i svojim aktiviranjem ostala politička tijela i organizacije stavljaju u poziciju pukih izvršitelja, čak i u banalnim situacijama kao što su sitni štrajkovi i ekscesna ponašanja u radnim organizacijama i na stadionima. Prema riječima jednog delegata u Saboru SRH, Ivice Maštruka, riječ je o „sijačima straha" koji uzurpiraju samoupravljanje i vode prema vladavini „čvrste ruke" (ibid.), i izraz su dogmatsko-birokratskih snaga, a uzrok njihova jačanja jest zahvaćenost partije golemim i bezrazložnim strahom i opsjednutost stabilizacijom, koji su je paralizirali u njenom uobičajenom djelovanju. Ovakvo ponašanje indikator je sve slabijeg vjerovanja članova SK u postojeći sustav, sklonost prema njegovom suspendiranju i svojevrsni defetizam.

Ovime završavamo razmatranje o unutarnjim neprijateljima SK, različitim snagama koje su se slikovito i na različite načine opisivale u ovom razdoblju, pozivajući se često na prošla vremena. Premda će se ova tema djelomično iskazivati

u sljedećem razdoblju, sve do raspada SFRJ, ona nikada više neće doseći toliku zastupljenost u političkom diskurzu.

Sljedeća tema bavi se specifičnom partijskom kritikom neprijateljskih snaga izvan SK za koje se smatralo da djeluju u području kulture, a koja je egzemplarno izražena u tzv. Bijeloj knjizi.

Bijela knjiga

Ovom temom prelazimo na tzv. opoziciju i neprijatelje koji se javljaju izvan Saveza komunista, a čiji će ih visoki redovi u ovome razdoblju izrazito prozivati. Takva prozivanja i „razobličavanja" neprijatelja moguće je pratiti i prije pojave „knjige" koja obilježava naslov ovog poglavlja, što smo u prethodnom dijelu teksta i naznačivali. Zasebno poglavlje za Bijelu knjigu opravdava to što su u njoj, na jednom mjestu okupljene, jednoglasno ocijenjene i u imaginarnom smislu ujedinjene - od smrti Tita, pa sve do tada, 1984. godine - uočene idejne i političke tendencije „u umjetničkom stvaralaštvu, književnoj, kazališnoj i filmskoj kritici, te u javnim istupima jednog broja kulturnih stvaralaca u kojima su sadržane politički neprihvatljive poruke" (B.K.[131], 1984.). O čemu je zapravo riječ?

Bijela knjiga je radni materijal za „interne potrebe" sudionika dugo pripremanog savjetovanja o idejnoj borbi u sferi kulture i stvaralaštva, kojeg je organizirala komisija CK SKH za idejna pitanja i informiranje 23. svibnja 1984. godine[132]. U Hrvatskoj zapravo nikada nije objavljena (Čale Feldman, 2006.: 53.), a u Srbiji je objavljena u tisuću primjeraka da bi zatim bila sudskim putem zabranjena. Savjetovanje, za koje je pripremana kao svojevrsni press clipping, analiziralo je „crne točke" u kulturi tj. „neprijateljske i negativne tendencije što se sve glasnije i javnije probijaju kroz stvaralaštvo" kako bi se pridonijelo „stvaranju platforme nastupa lijevih progresivnih snaga u borbi protiv poplave desnice" na cjelokupnom jugoslavenskom prostoru (29.5.1984.: 19.). Predsjedatelj i završni govornik savjetovanja, Stipe Šuvar, zaključio je kako je riječ o „širokoj duhovnoj kontrarevoluciji koja je antipartizanska, desničarska, izdanak je i produžena ruka krstaškog ideološkog rata u svijetu protiv

[131] Kako nema potpisanog jednog autora ovog materijala tada ćemo u daljnjim referencama koristiti akronim B.K.

[132] Zbog velikog odjeka savjetovanja u javnosti i različitih kontroverzi oko njegova sadržaja sva su autorizirana izlaganja i nekoliko rasprava objavljeni u časopisu *Naše teme*, 7 – 8, 1984.

svega što je socijalističko i komunističko.“ (ibid.) Na istome je skupu Bijela knjiga prozvana „cvijećem zla“, „košarom otrovnih i ludih gljiva“ i prikazom malograđanske orkestracije galame (ibid.). Najkoncizniji opis sadržaja Bijele knjige daje Lada Čale Feldman (2006.: 54. – 55.). Faktografski, ovaj tipkani materijal od 239 stranica sastoji se od pet, po analiziranim „žanrovima“ podijeljenim poglavljima. Najopsežnije, prvo poglavlje osvrće se na „neke sporne knjige i kazališne predstave“ (B.K., 1984.: 1.) i njihove pozitivne recenzije. Riječ je o: zabranjenoj zbirci pjesama Gojka Đoga „Vunena vremena“, za koju je autor osuđen na kaznu zatvora, prvenstveno zbog kritičkih aluzija na Tita; literarnim djelima koji propituju 1948. i zbivanja na Golom otoku; romanu „Orden“, Stjepana Ćuića; romanu „Nož“, Vuka Draškovića; knjizi Dobice Ćosića „Stvarno i moguće“ itd. - ocijenjenim uglavnom kao subverzivna i nacionalistička literatura. Drugo poglavlje „upozorava“ na neka „manje poznata literarna i kvazi-literarna djela (pjesme, parodije, priče, basne, aforizme i sl.) različitih dnevnih, tjednih novina i satiričnih listova koji „također šalju vrlo prepoznatljive, idejno neprihvatljive pa i otvoreno antikomunističke poruke“ (B.K., 1984.: 88.) o mračnoj prošlosti, sadašnjosti i budućnosti. Treće poglavlje bavi se „javnim istupima, napisima i intervjuima nekih kulturnih stvaralaca“ „s neprihvatljivim idejnim (pa i otvoreno antikomunističkim) porukama“; četvrto se posvećuje „zbivanjima na filmu i istupima filmskih stvaralaca“, posebice o „crnom valu“ na filmu. Peto, tzv. međunarodno poglavlje, spominje napise, razgovore i poruke nekih poljskih i istočnoeuropskih autora“ i „osvrte na neke knjige, drame i filmove stranih autora“. Ovih pet poglavlja, koja su ispunjena „preciznim naslovima, komentarima, datumima...imenima“ (Čale Feldman, 2006: 55.) omeđena su i uokvirena početkom i krajem – „uvodnim napomenama“ i s „nekoliko zaključnih konstatacija“, koja Bijelu knjigu čine, između ostalog, teorijom zavjere *par exellence*.

Naime, u uvodnim se napomenama konstatira kako je riječ o „pojačanoj kritici s desna i lijeva“ u pogledu društvenog razvoja i temelja ekonomskog i političkog sistema. To je antisocijalistička i antikomunistička kritika, koja se „u zemlji nadahnjuje i određenim konstantnim tezama nosilaca blokovskih kritika jugoslavenskog društva iz inozemstva i uklapa i u strategije i taktike specijalnog rata kojima je Jugoslavija danas izložena jače nego jučer.“ (1.). Riječ je o stvaranju atmosfere „svojevrsne malograđanske kulturne kontrarevolucije i pokušajima onog dijela kreativne i

reproduktivne inteligencije, koja ne stoji na marksističkim, socijalističkim i komunističkim pozicijama, ili ih je napustila, da ocrni naše društvo, ospori mu gotovo sve socijalističke i humanističke tekovine i perspektive...nudeći alternative koje se u biti svode na restauraciju građanskog društva i njegovog idejnog i političkog pluralizma...“ (2.). To se, nadalje, uklapa u „ofenzivu antisocijalističkih snaga, koja svoja uporišta ima i u djelovanju određenih kulturnih institucija, izdavačkih poduzeća, sredstava javnog informiranja.“(2.), i cilj im je „degradiranje nauke i umjetnosti u najobičnije sluškinje grupaške dnevne politike...elitističkih uzurpatora kulturne vlasti.“ (4.) Autori Bijele knjige su, kako sami kažu, nastojali „upozoriti na čitav dijapazon politizacija i politikantskih poteza koji se stavljaju pod krinku umjetničkog stvaralaštva i estetske kritike“ (6.) te „na određene momente *sinhronizacije, povika u isti glas, razrade konjukturnih teza, određenih povezivanja grupa i pojedinaca* i bez obzira na podjelu na desnicu i ljevice, ili na nacionalne pripadnosti i društvene sredine.“ (10.).

Zaključne konstatacije „zatvaraju konstrukciju“ Bijele knjige sa „sedam krunskih točaka optužbe uzavrela kulturnjačkoga disidenstva“ (Čale Feldman, 2006.: 55.). Optužbe se redom odnose na (1) nastojanje da se „demistificira“ društvo, revolucija i čitava nova historija; (2) prikaz nedavne prošlosti i sadašnjosti kao „podjednako mračne i neljudske“; (3) recenzentsku upotrebu inozemne literature u svrhu obznane „mračne slike socijalizma“; (4) izjednačenje „jedne i druge strane“ u NOB-u (5) svaljivanje krivnje za „sve što se događalo i događa“ na „jedne te iste ljude“, tadašnje vlastodršce; (6) proglašenje „sloja inteligencije“ kao jedinog jamca „borbe za slobodu i demokraciju“ protiv „birokratske, vlastodržačke manipulacije“; (7) proglašavanje znatne raširenosti, mobiliziranosti i agresivnog djelovanja ove manjine kulturnih i umjetničkih „stvaralaca“. Na kraju, iza svega navedenog, smatra se da stoji još jedan cilj – stvaranje lažnog dojma o kulminaciji sukoba između kulture kao poprišta slobode, i politike kao poprišta represije svake slobode (usp. ibid.; usp. B.K. 1984. 226. – 237.).

Odjeci Bijele knjige bili su znatni i dugogodišnji, do te mjere da je postala svojevrsna značenjska kristalizacija ili čvorišna točka dogmatizma ne samo hrvatskih komunista. To potvrđuju kako neposrednije reakcije tako i njena kasnija spominjanja. Npr. hrvatski književnik, Igor Mandić, nazvao ju je „socijalističkim maljem za vještice“ (Književna reč, 238. – 240., 1984.), a časopis Polet je već 1985. godine pisao o

„bauku“ Bijele knjige. Na već spominjanom savjetovanju komunista u 1986. godini o borbi protiv antisocijalističkih ideologija opisuje se atmosfera na način kao da je „cijelo vrijeme gotovo inkognito lebdio duh već famozne „bijele knjige““ (25.2.1986.). U međuvremenu je dobila naziv *Index librorum prohibitorum* (25.4.1989.), a 1990. je opisana kao „anakronistički pokušaj neoboljševičke osvete nad intelektualcima“ (13.11.1990.).

Neposredno nakon njenog pojavljivanja, Bijela knjiga je i u Hrvatskoj i u Srbiji, prema Čale Feldman (2006.: 61.), iščitana kao napad prije svega hrvatske političke birokracije na srpsku kulturnu i intelektualnu elitu, što djelom potkrepljuju već spominjane kritike srbijanskih čelnika zbog miješanja u rad drugih sredina (5.6.1984.: 21.). Da je na takav način tek dijelom shvaćena u Srbiji, iščitavalo se u hrvatskoj javnosti npr. u kritičkoj analizi tadašnjeg tekućeg broja Književne reči (238. – 240.), časopisa Saveza socijalističke omladine Srbije. Tada ocjenjeni i od Predsjedništva Republičke konferencije SSO Srbije kao „društveno neodrživi“, tekstovi i uređivački postupak okarakterizirani su kao tendenciozan izbor i raspored određenih autora i tekstova, s ciljem da se „izrazi i kreira klima duhovnog i kritičkog zajedništva na platformi opozicionerstva“ i „ideološke destrukcije i samih osnova marksizma“ (Danas, 4.9.1984.: 23.). Nadalje, u kritici se zamjećuje „da su neki idejni i društveno-politički blokovi ... bili od posebnog interesa. Na primjer ugrožene slobode kod nas..., ugroženost Srba u Hrvatskoj,...sumnja u opravdanost žrtava u NOR-u,...posebna akcentuacija savjetovanja u Zagrebu,...pa onda kategorija bratstva kao utopija...“ itd. Osim toga, na fonu zagrebačkog savjetovanja je interpretirana i podržana odlučnost Gradskog komiteta SK Beograda – koji se tada, po riječima njegova čelnika, Slobodana Miloševića – spremao djelovati nasuprot „svim, pa i najprikrivenijim vidovima srpskog nacionalizma i anarho-liberalizma“, „...posebno u sferi kulturnog, umjetničkog i vaninstitucionalnog političkog života“ (16.10.1984.: 11.).

Nadalje, početkom 1985. godine, održat će se, izrijekom suprotstavljeno zagrebačkom, savjetovanje Udruženja književnika Srbije u Beogradu, na kojemu je ponašanje zagrebačkih komunista označeno „tribalizmom“ i „birokratskom smicalicom“ (15.1.1985.: 26.). Neki sudionici skupa koristili su se i kvazi-psihologijskom pojmovnim instrumentarijem govoreći o „ponašanju tribalističko-klanovskih grupa“ koje „osjećaju okolinu kao neprijateljski raspoloženu prema njima.

Između sebe se povezuju nekom vrstom magijske participacije, pa iako su manjinske nastupaju dobro organizirane i agresivno.“(ibid.). U ovim se iskazima jasno izražava zrcalno vraćanje poruke-optužbe o zavjereništvu natrag njenom pošiljatelju.

Ipak, najradikalniji napad na Bijelu knjigu izveo je srpski književnik Matija Bećković, nazvavši je političkim programom unaprijeđenog apartheida koji, umjesto po boji kože, ljude proganja po boji misli i figurativno označava stotine intelektualaca žutom trakom (Polet, 18.1.1985.: 7.), zahtijevajući na spomenutom skupu književnika skidanje zabrane s objavljivanja Bijele knjige, kako, između ostalog „ne bi oni koji su sprečeni da je sprovedu javno, produžili da je sprovode tajno“ (ibid.). S druge strane, srbijanski filozof, Ljubomir Tadić će način rada partije koji je, po njegovom mišljenju, proizveo Bijelu knjigu usporediti s boljševičkim konspirativnim metodama rada:

> ...hostilizacija društvenog i političkog života našeg društva je u neku ruku ontološki određena. Naime, svoj princip organizacije, posebno princip tajne organizacije i njenog fetišizma, inferiorizacije discipline i introjekcije autoriteta, vladajuća politička organizacija naslijedila je od ruskog boljševizma i duha ilegalnosti, pa ga se uprkos političkom raskidu sa staljinizmom nikada nije odrekla, već ga je samo nacionalizovala, preselila iz Moskve u naše predele i nametnula ga cijelom društvu i kulturi. Zbog toga...usled sačuvanog po prirodi stvari tajanstvenog karaktera rada i djelatnosti jedne fetišistički zamišljene organizacije, ona nije ni sposobna za demokratsku vladavinu...Bez obzira da li postoji stvarna ugroženost, kvazireligiozna grupa mora verovati u njeno postojanje. Nju ništa ne sme iznenaditi. Ako kojim slučajem nema neprijatelja pred vratima, niti na vidiku, onda ga valja izmisliti. (Polet, 25.1.1985.: 9.)

Daljnje kontroverze i polemike oko ove teme izazvati će Stipe Šuvar u svom intervjuu slovenskom listu *Delo*, gdje će govoriti o duhovnoj kontrarevoluciji koja već duže postoji u tadašnjem društvu, čiji je nositelj prije svega inteligencija malograđanskih nazora (Danas, 15.1.1985.: 22. – 24.). Time je na sebe navukao odium nekih slovenskih intelektualaca i kritike za etiketiranje, stereotipan odnos prema inteligenciji kao apriorno sumnjivoj društvenoj skupini te sumnju u srednje slojeve kao „gnijezdo“ kontrarevolucije (22.1.1985.: 43.).

Polemički vrhunac oko Bijele knjige odvijao se na završetku i nakon posljednjeg kongresa Saveza književnika Jugoslavije, travnja 1985. godine, izrazito politizirane atmosfere. Središnji akter bio je hrvatski književnik Goran Babić. Komentirajući napade na Bijelu knjigu kao „desnu kontaminaciju“ i na tom tragu naknadno ocjenjujući kongres kao obilježen „živošću“ kontrarevolucije tj. jasnom

antikomunističkom atmosferom i psihozom te fašizmom (usp. 18.6.1985.: 15.) isti je „zaradio“ golemu kritiku u Društvu književnika Hrvatske i smjenu s određenih funkcija u predsjedništvu SSRNH. Bez obzira na ovakve radikalne istupe koji su se smatrali pretjerivanjima ili potragom za neprijateljima u nedostatku konstruktivnih ideja, Bijela knjiga je svakako doprinijela nastanku sintagme „udružena opozicija“, kojoj, sukladno našim izvorima, naznake nalazimo već krajem 1984. godine (27.11.1984.: 5.), da bi do sredine 1985. njome bile označene sve one snage koje se podrobno analiziraju već u Bijeloj knjizi, s posebnim naglaskom na sve snažnije nastupanje različitih nacionalizama (11.6.1985.). Oni su naša slijedeća tema.

U sljedeća tri poglavlja pokušat ćemo prikazati na koji su se način u javnom diskurzu pojavljivali zavjerenički aspekti srpskog i hrvatskog nacionalizma u analiziranom razdoblju.

Srpski nacionalizam i njegovi neprijatelji

Spominjanje srpskog i njegovu povezanost s hrvatskim nacionalizmom, u pogledu njihova zavjereničkog djelovanja, pronalazimo početkom 1981. godine u intervjuu tadašnjeg predsjednika Sabora SRH, Jure Bilića. Iz širega razmatranja - kojem ćemo se vratiti kad budemo proučavali hrvatski nacionalizam – možemo izdvojiti sljedeće dijelove koji govore o načinu djelovanja nacionalističkih grupa:

> Ova opozicija ovdje, nacionalistička, hoće da se pokrije demokratskim ruhom i tzv. demokratskom alternativom. Tako se predstavljaju u svijetu i s tom obmanom traže podršku izvana. Oni je mogu i dobiti kod nekih demokratski orijentiranih novinara, političara i dobronamjernih ljudi, jer ovi ne znaju njihovu pravu aktivnost. Kada svijet upozna pravu istinu, da oni žele razbiti SFRJ, ne samo što će podrška izostati, nego će ih i ta demokratska javnost osuditi. Malo je onih koji žele stare odnose vraćati natrag. Zato ih mi moramo istinito prikazati svijetu kao one koji razbijaju ovu zemlju... Istina, ima tu sprege između hrvatskih i srpskih nacionalista i drugih, ima sprege s istomišljenicima u Sloveniji. Zagrebačka grupa surađuje sa Đilasom, s njim i beogradskom grupom, koja je htjela izdavati časopis "Javnost" i zajedno se žele prikazati kao demokratska alternativa i progresivna snaga u svjetskim okvirima. A zapravo je i ova grupa izdajnička, velikosrpska i hegemonistička i nju treba također raskrinkavati. Naposljetku, Đilasov sin je četnik. Sada u četničkim novinama piše protiv naše zemlje. Svijetu samo treba predočiti istinu o ovim grupama, jer one u svojoj suštini zagovaraju hegemonizam ili separatizam. Tu se često puta slažu i zbog toga se solidariziraju. Za nas je najvažnija politička akcija... To trebamo stalno objašnjavati, ne zbog 90% ljudi koji to shvaćaju i prihvaćaju, koji su u revoluciji i socijalističkoj izgradnji to razvijali i potvrdili, nego zbog onih desetak posto (ako ih ima toliko) koji sutra mogu biti peta kolona. (Nedjeljna Dalmacija, 1.3.1981.)

Kako to tvrdi tadašnji visoki funkcioner, pod krinkom demokratske opredijeljenosti, kojom se nastoji steći legitimitet u svijetu, zapravo stoji kao zavjera nacionalistička težnja razbijanja Jugoslavije, na tragu izdajničkih snaga poraženih u II svjetskom ratu, što je očito iz načina „reprodukcije“ njihovih novih generacija. U ovoj interpretaciji jasno je određen povijesni kontinuitet te, osim toga, precizna dijagnoza koliko je neprijatelja u društvu zapravo prisutno.

Interpretacije o djelovanju u inozemstvu nalazimo i kod opisa drugih nacionalističkih grupa, naročito hrvatske, u kojima dolazi do izražaja njihova povezanost sa „snagama izvan zemlje“, najčešće ekstremnom političkom emigracijom. Tijekom priprema za 16. kongres SKJ različiti nacionalizmi se spominju u kontekstu različitih antisamoupravnih „-izama“:

> ...nosioci nacionalizma, kleronacionalizma i drugih neprijateljskih tendencija, pojedinačno i sve češće u međusobnom savezu i osloncem na spoljni faktor, nastojali su da iskoriste teškoće sa kojima je naše društvo suočeno. Pod plaštom lažnog nacionalnog interesa predstavljaju se tobožnjim zaštitnicima pojedinih naroda i navodnim spasiocima društva, a u suštini je njihova aktivnost usmjerena protiv ravnopravnosti, bratstva i jedinstva i zajedništva i socijalističkog samoupravljanja, odnosno u svojoj suštini je kontrarevolucionarna. (Danas, 13.4.1982.)

U istom (kon)tekstu se srpski nacionalizam prikazuje kao reakcija na „kontrarevolucionarno djelovanje na Kosovu“, koji umjesto samoupravljanja „kao rješenje nudi vraćanje na unitarističko-centralističke odnose.“ (ibid.). Ova tendencija srpskog nacionalizma prema unitarističko-centralističkoj poziciji u političkom je imaginariju povezana sa prisjećanjem na zavjereništvo „birokratsko-centralističke grupe“ iz 1966. godine, kao i njene represivne politike, ali i sa unitarističkom politikom rojalističke Jugoslavije, a preko nje sa četništvom. Najgorljiviji zastupnik takve unitarističke koncepcije, tada još samo u formi „izvornog suvereniteta Kraljevine Jugoslavije“ bio je Vojislav Šešelj. S njime će i „Književnom reči“ tijekom 1982. godine, na stranicama *Danasa* polemizirati nekoliko bosansko-hercegovačkih intelektualaca (Muhamed Filipović, Fuad Muhić i Muhamed Berberović) u pogledu optužbi kako je Sarajevo „centar panislamizma homeinijevsko-gadafijevskog tipa“ (npr. 22.6.1982.), „velikomuslimanskog nacionalizma pod pokroviteljstvom partijskog vrha“ (ibid.), te o postojanju „panislamističke zavjere“ i progona intelektualaca

(3.8.1982.). S druge strane „barikade“ govoriti će se kako negiranje muslimanske nacije plasira „pragmatični savez desnice i radikalne ljevice“ (25.5.1982.), kao i teze o zastarjelosti BiH kao državno-pravnoj i kulturno-historijskoj tvorevini, kako postoji „unitaristička bolest“ (31.8.1982.) itd. u kojima je već na prvi pogled razvidan diskurz o zavjereništvu. Ovdje je također razvidno obostrano optuživanje za zavjere.

U kontekstu previranja oko problematičnih umjetničkih uradaka, već spominjanu knjigu Dobrice Ćosića nazvati će biblijom srpskih nacionalista i kukavičjim jajem, podmetnutim Srbima u Vojvodini i Hrvatskoj (8.2.1983.: 63.), a korišteni „metodološki aparat“ identičan onom ideologa „maspoka“ o tragizmu vlastita naroda (25.10.1983.: 15.). Također, oznaku opozicije koja stvara lažan dojam opsadnog stanja, sredinom 1983. godine, zaradit će srbijanski pisci okupljeni oko protestnog Odbora za zaštitu umjetničkih sloboda – osnovanog zbog zatvorske kazne prvog od tada budućih protagonista Bijele knjige (7.6.1983.: 12. – 13.).

„Opozicionerstvo“ i bliskost nacionalističkim snagama i koncepcijama (27.9.1983.: 20.) kao i četničkoj emigraciji (6.12.1983.: 40.) pripisana je i dvojici politologa iz Beograda, Kosti Čavoškom i Vojislavu Koštunici, autorima knjige „Stranački pluralizam ili monizam“ koja je predlagala vraćanje na višestranačje. S druge strane, ono što je sadržano u njihovoj kritici nelegitimnosti komunističke vlasti u Jugoslaviji također se može podvesti pod teoriju zavjere. Naime, u svojoj osnovnoj tezi, autori smatraju kako je komunistička vlast uspostavljena posebnom vrstom državnog udara u kojem su, u vrlo kratkom razdoblju, uklonjeni svi politički protivnici. Da takva recepcija ovog djela nije izostala moglo se čitati u reakcijama koje smatraju kako navedeni autori „...sugeriraju da se jedno vrijeme poslije rata nije znalo s koliko će stranaka Jugoslavija izgrađivati socijalizam te da je poznati ishod proizvod historijske slučajnosti i, tako reći, komunističke zavjere i prepredenosti.“ (11.10.1983.: 18.).

Percepcija daljnjeg jačanja srbijanske nacionalističko-unitarističke pozicije povezana je barem s dva događaja u 1983. godini. Jedan je smrt Aleksandra Rankovića i masovnost njegova pogreba kojeg – kao simbol politike „čvrste ruke“, suprotstavljenosti samoupravljanju, ravnopravnosti naroda i narodnosti, a po toj logici i Ustavu iz 1974. godine – nastoje iskoristiti nacionalističke snage. O tome je, između ostalog, znakovit i sljedeći iskaz tadašnjeg glavnog urednika *Danasa*: „U režiji

otvorenih i prikrivenih protivnika kursa SKJ Aleksandar Ranković se nastoji – ne od jučer – pretvoriti ne samo u stjegonošu ideologije i političke prakse kakvu je doista zastupao nego i u zastavu onoga protiv čega se čitavog života borio, kao protivnik kontrarevolucije i nečasna puta.“ (30.8.1983.: 14.)

Drugi znakovit događaj jest govor Josipa Vrhovca u Benkovcu povodom 40. godišnjice osnutka 19. sjevernodalmatinske divizije, u kojem je kritizirao „besmislene teorije o nekom patriotizmu stare monarhističke jugoslavenske vojske“, u kontekstu izražene „rabote nacionalista da kroz kvazipovijesna i pseudoknjiževna djela kategoriziraju čitave narode i narodnosti kao stvarno ili potencijalno izdajničke“ (8.11.1983.: 23.), izazvavši time žestoke napade iz Srbije, čak i iz visokih redova partije. Osim toga, isti je hrvatski političar u osporavanom govoru kritizirao još jedan aspekt nacionalizma, djelovanje pravoslavne i katoličke crkve kao političkih organizacija i njihovo povezivanje u „rabotu“ s onima koji „djeluju destruktivno“, „potkopavaju tekovine revolucije“ i „izgradnju socijalizma“ (18.10.1983.: 31.).

Ova tema - nacionalizam u vjerskim zajednicama s političkim ambicijama - postupno će sve više jačati kako se budu pojačavale međunacionalne trzavice, prvenstveno između Srba i Hrvata. Čini se kako se to događa već u 1984. godini, i već tada nalazimo neke javne zavjereničke interpretacije Srpske pravoslavne crkve u pogledu vlastita statusa, kao i o Srbima u Hrvatskoj kao građanima drugog reda. Tako će npr. tadašnji dekan Pravoslavnog teološkog fakulteta u Beogradu „uspoređivati kosovske prilike s ovima u Hrvatskoj“ i to na tragu „smišljene“ borbe protiv Srba i pravoslavlja (21.2.1984.: 20.). To će „potkrjepljivati“ - uz stereotipno preuveličavanje tadašnjih službenih brojaka o srpskim žrtvama u vrijeme NDH, nespominjanjem Hrvatske kao mjesta posjeta nego „naših zapadnih krajeva“ - insinuiranjem nedobrodošlice, tezom o manipuliranosti svećenstva SPC u Hrvatskoj od tadašnje republičke vlasti, spominjanjem cenzure teksta spomen ploče u Jadovnom itd. Iste će godine iz predstavništva SPC u SAD-u optužiti tadašnju vlast da opstruira izgradnju crkve u Splitu (1.5.1984.: 22.). Takvom će se diskurzu u

Hrvatskoj izravno suprotstavljati jezikom ekumenizma, naglašavanjem ustavnih prava i sloboda građana i kritikom NDH (npr. 11.9.1984.: 39.; 16.10.1984.: 26.)[133].

O srpskom nacionalizmu govorilo se 1984. godine i u kontekstu djelovanja opozicijskih snaga koje se okupljaju i djeluju neskriveno na javnim tribinama, ali i ilegalno – što će do izražaja doći u poznatom slučaju okupljanja „dvadesetosmorice građana" – „radi neprijateljske djelatnosti i uznemiravanja" (1.5.1984.: 23.). Iz ove afere proizaći će također poznato suđenje „šestorici" organizatora takvih okupljanja „za krivično djelo udruživanja zbog neprijateljske djelatnosti" (13.11.1984.: 14.) - jednostavnije rečeno, za zavjeru – koje će plijeniti pažnju domaće i međunarodne javnosti i naredne godine. Na samom početku ovog „slučaja" – uhićenja 28-orice za vrijeme ilegalnog okupljanja u jednom privatnom stanu u Beogradu – istaknuti su, kao razlog okupljanja predavanje Milovana Đilasa o nacionalnom pitanju u Jugoslaviji (1.5.1984.: 23.), kao i sporni politički program „sarajevskog sociologa" Vojislava Šešelja o prekrajanju granica i ukidanju nekih republika i autonomnih pokrajina (Stane Dolanc, Savezni sekretar za unutrašnje poslove, na TV Zagreb, 13.5.1984.). Okosnica daljnjeg prikazivanja ovog slučaja išla je za podrobnom analizom djelovanja ova dva pojedinačna aktera, a nakon toga se usmjerila na tzv. „suđenje šestorici" kao opoziciji, iz čijeg će praćenja, između ostalog, proizaći i neke teze o međunarodnoj zavjeri protiv Jugoslavije.

Nakon pojave samog slučaja, tadašnji će predsjednik CK SKJ, Dragoslav Marković izjaviti kako je riječ o „jednom broju intelektualaca koji polazi od nekakve mesijanske, posebne uloge intelektualaca u društvu, negiraju revolucionarnu ulogu radničke klase i samim tim osuđeni su na uske klubovske diskusije, a svoju snagu traže u osloncu na inostranstvo", mada ih se „kao antisocijalističku aktivnost" ne treba podcjenjivati (Danas, 1.5.1984.: 13.). Zatim je u žižu interesa, putem serije članaka, došao Milivoj Đilas, u kojima se detaljno opisivala povijest njegova slučaja od ranih 50-ih godina. U njima je prikazan kao „politički prevrtljivac" i egzibicionist koji u kontinuitetu od tri desetljeća nastoji postati stup opozicijske antikomunističke jezgre (8.5.1984.: 72. – 74.; 15.5.1984.: 71. – 73.; 22.5.1984.: 74. – 76.). U ovim prikazima

[133] O tadašnjim odnosima između crkava znakovito je da je te iste godine pomoćni zagrebački biskup Đuro Kokša, kao osobni izaslanik kardinala Kuharića prisustvovao obilježavanju tragedije i posvećenju pravoslavne crkve u Jasenovcu.

izravno mu se ne pripisuje nacionalizam, ali ga se stavlja u kontekst suradnje s različitim srpskim i hrvatskim emigrantskim skupinama, a pored toga i s institucijama za koje se smatra da su „ekspozitura CIA-e“.

Nakon toga, slučaj 28-orice se nastavlja analizirati uz suđenje Vojislavu Šešelju (22.5.1984.: 12. – 13.; 10.7.1984.: 24. – 25.), također s iscrpnim prikazom njegove dotadašnje neprijateljske aktivnosti. Zaplijenjeni „politički program“ sa spornog okupljanja sadržavao je, između ostalog, teze kako „u Jugoslaviji trebaju postojati samo četiri republike: Srbija, Hrvatska, Slovenija i Makedonija...BiH se dijeli između Srbije i Hrvatske, a granica između njih je na Neretvi i negdje u blizini Splita...U granicama Hrvatske ostalo bi onoliko Srba koliko u Srbiji ima Hrvata.“ (22.5.1984.: 12.). Šešelja je optužnica teretila za „kontrarevolucionarno ugrožavanje društvenog uređenja SFRJ i djelovanje s nacionalističkih i anarholiberalnih pozicija u namjeri da pridobije veći broj istomišljenika i potakne ih na zajedničku djelatnost, usmjerenu na obaranje vlasti radničke klase, razbijanje bratstva i jedinstva, te na protuustavnu promjenu federativnog uređenja.“ (10.7.1984.: 24.). Presuda je iznosila osam godina zatvora. No, iz zatvora će biti pušten već 1986. godine.

Treća faza ovog slučaja također je vezana uz suđenje, sada šestorici organizatora „nezakonitih političkih skupova, s ciljem da se svrgne komunistički režim u Jugoslaviji“ (BBC, prema Danas, 13.11.1984.: 14.). Ovo suđenje imalo je veliki međunarodni publicitet, pratile su ga i komentirale „sve velike svjetske agencije, većina listova, radio i televizijskih stanica“ (ibid.). Gotovo unisono se u inozrmnim medijima tvrdilo da je riječ o montiranom procesu „koji bi trebao uspostaviti granicu do koje se može kretati kritika u Jugoslaviji poslije Tita i kako je ovo suđenje navodni lakmus papir za sudbinu demokracije.“ (ibid.), a kasnije kako je svrha suđenja skretanje pažnje javnosti s otvorenih društvenih problema“ (19.2.1985.: 20.). Takvo se izvještavanje u domaćem izvoru interpretiralo kao „još jedan pokušaj da se pod maskom brige za ljudska prava miješa u unutrašnje stvari Jugoslavije“ (ibid.). Da je riječ o „smišljenoj raboti“ ukazivalo se prisutnošću *Amnesty Internationala* i drugih organizacija za ljudska prava, kao i nekih drugih osoba. U tom smislu znakoviti su i sljedeći navodi:

Mora se priznati da je i ova kampanja protiv Jugoslavije vrlo dobro organizirana, a Petra Kelly, Milovan Đilas i drugi iz ovog kola, očito, samo djelići dobro smišljene akcije da se još jedanput pokuša promijeniti tok stvari u Jugoslaviji, naravno, u smjeru koji odgovara nekome drugome, a ne Jugoslaviji.

(ibid.)...uvježbani „internacionalni orkestar“, sastavljen od nekolicine „slobodoumnih“ intelektualaca i njihovih prijatelja iz „slobodnog svijeta“ odlučio je da obogati program pritisaka....počelo se osnivati i posebne komitete za pružanje pomoći „ugroženim intelektualcima“... (19.2.1985.)

Da je međunarodna kampanja oko ovog suđenja dio specijalnog rata protiv Jugoslavije i socijalizma smatrati će i tadašnji predsjednik CK SKH, Mika Špiljak u svom novogodišnjem intervjuu (1.1.1985.). Također, teza o specijalnom ratu, koji se očitovao u smišljenoj kampanji Američke advokatske komore i lokalnih „humanista“ pojavit će se i u pogledu njihova zauzimanja za odvjetnika prvooptuženog u „procesu šestorici“, koji je u vrijeme suđenja bio pravomoćno osuđen za identično krivično djelo kao i njegov branjenik – za neprijateljsku djelatnost i propagandu (2.4.1985.: 37.)[134].

S druge strane, intenzivira se djelovanje „kulturnih radnika“ u Srbiji. U svibnju 1985. godine članovi SANU imenovati će komisiju za sastavljanje „memoranduma“ o aktualnim problemima (Ramet, 2006.: 43.). Neke teze, koje će se pojaviti u konačnoj verziji ovog zloglasnog dokumenta mogu se uočiti već tada, u ne toliko zaoštrenoj formi, u javnim istupima njegovih sastavljača. Tako će, primjerice Polet, omladinski časopis, prenositi i polemizirati s određenim raspravama i izjavama srbijanskih akademika, iznesenih na književno-filozofskim skupovima koje će ovaj časopis okarakterizirati kao djelovanje „udružene opozicije“ (Polet, 1.2.1985.: 6.). „Ublažene“ predmemorandumske teze odnose se, prvo, na kritiku „smišljenog oglušivanja tzv. ustavobranitelja“ koji se k tome označavaju staljinistima, što se potkrjepljuje interpretacijom suđenja Šešelju u Sarajevu, koje se uspoređuje s „moskovskim procesima 1939. godine.“ (25.1.1985.: 10.). Drugo, tek se naznačuje kritika Tita i značenja AVNOJ-a i treće, kritizira se dugogodišnja manipulacija komunista tezom o „velikosrpskom šovinizmu i hegemonizmu“:

Ta parola bila je kišobran za birokratizovane komuniste drugih naroda i omogućila im je da razviju svoje separatizme, a srpski komunisti da se zadrže u oportunizmu, da budu u stalnom popuštanju i u gubljenju smisla za svaku inicijativu.(ibid.)

U kontekstu ovakvih istupa i pojave nekih historiografski problematičnih djela članova SANU (npr. Veselin Đuretić), ova se institucija sve više doživljava kao „leglo

[134] Riječ je o osječkom odvjetniku Vladimiru Šeksu.

konzervativnog i opozicijskog mišljenja i ponašanja“, odnosno kao „grupni nacionalist“ (Danas, 19.11.1985.). Ovakva će percepcija sve više jačati i, do pojave Memoranduma, kritika ovih krugova bit će usmjerena na pokušaje revizije povijesti (4.2.1986.: 8.) te rehabilitacije određenih „mračnih figura iz prošlosti“, zastupnika „ideologije noža“ i „krvi i tla“ (npr. 19.8.1986.: 22.).

U pogledu nacionalističkih stajališta o ugroženosti Srba u Hrvatskoj, u 1985. godini, s jedne će strane raspravljati predsjedništvo Republičke konferencije SSRNH, u kontekstu ponovnog osnivanja kulturnog društva Prosvjeta, i takvu mogućnost odbiti zbog prijašnje politizacije ove institucije, izjednačene po svom karakteru s Maticom hrvatskom i obilježenom kao „nacionalistički štab“ (16.7.1985.: 16.). S druge će strane, u sasvim suprotnom tonu, o ovom pitanju nastaviti govoriti Srpska pravoslavna crkva u Hrvatskoj, uspoređujući svoj status „s onim što se dešava u Južnoj Africi“ (22.10.1985.: 24.), tvrdeći kako je na djelu kontinuitet antisrpske i antipravoslavne politike. To će se u javnosti interpretirati kao fabriciranje ugroženosti pravoslavlja putem olakog poistovjećivanja ekscesa sa službenom politikom SRH. Nasuprot tome, na istome mjestu, ukazivati će se na previranja unutar SPC-a, pozivanjem na autoritet Udruženog pravoslavnog sveštenstva Jugoslavije koje je tada upozoravalo na postojanje „crkvenog podzemlja“ koje čine „pojedinci i manje grupice koji se vještim mahinacijama uzdižu iznad arhijereja i, koristeći se lukavo njegovim imenom i autoritetom, vrše pravi teror nad sveštenicima, od kriminalnih radnji do opasnih politikantskih izjava i akcija.“ (ibid.). Vrhovi SPC u Hrvatskoj će, naročito s jačanjem nacionalističkih snaga u svojim redovima, tj. justinovske struje, već sljedeće godine doći u izravan sukob sa spomenutim Udruženjem, koje će optuživati za suradnju s komunističkim režimom (9.9.1986.: 26.), a CK SKH za održavanje tajnih, „zaplotnjačkih“ sjednica o Srbima u Hrvatskoj (2.12.1986.). O takvim će tendencijama u SPC jedan, tada ugledni kolumnist, refleksivno izraziti na sljedeći način:

> S jedne strane ima onih koji bi najprije rukovodstvu (a onda i cijeloj društvenoj fronti) da prilijepe kakvu naci-etiketu, kako bi „dokazali“ smislenost svojih političkih rješenja, koja uglavnom idu za tim da se u konačnici svi pretvorimo u neprijatelje (jedni drugima) pa da, zabavljeni *omnium bellum in omnes*, do u beskraj ponavljamo kako nam je za sve što nas je snašlo ...kriv onaj drugi. Istodobno, to bi mogao biti i sasvim pristojan alibi za politiku čvrste ruke te amnestija od odgovornosti za sve teži život ljudi i naroda. S druge, pak, strane, stanoviti su krugovi, inficirani krajnjim etnocentrizmom, te uvjerenjem kako je srpstvo progonjeno na svakom pedlju Jugoslavije (kao posljedica kosovske

traume, ali i nemirenja s nekim temeljnim društvenim opredjeljenjima što posebno potencira kriza) pokušali to gledište na svaki način verificirati i u ovim prilikama. Predaleko bi nas odvelo kad bismo pobrojali sve slučajeve takve vrsti, bilo da je riječ o onima što se pakiraju „izvana“, bilo pak o onima „iznutra“. U svakom slučaju SPC u Hrvatskoj na neki je način trebala u tom smislu poslužiti kao lakmusov papir koji bi pokazao dokle se može ići, a, s druge, da se preko nje „dokaže“ kako je pravoslavlje u Hrvatskoj potisnuto, štoviše, diskriminirano, a time onda, slijedom logike, i samo srpstvo. (1.12.1986.: 30.)

Ovo razmatranje - koje ne treba posebno razjašnjavati u pogledu sagledavanja političke situacije i u njoj prisutnih zavjereničkih interpretacija – i samo također sadrži specifične zavjereničke pretpostavke o „pravim namjerama“ koje stoje iza ovakve politike. Ono je u tom smislu još jedan pokazatelj barem tri stvari: uobičajenosti zavjereničkog interpretiranja u političkom diskurzu; svojevrsnoj zrcalnosti u komunikaciji putem teorija zavjera, gdje jedna često izaziva drugu, koliko god nam se one činile (ne)razumnima; i na kraju, izričaj kiničnog stava prema elitama moći.

Prije nego se pozabavimo zavjereničkim iskazima vezanim uz hrvatski nacionalizam, obradit ćemo temu koja se bavi falsificiranjem povijesti i manipulacijama u historiografiji. Čini nam se da je ona prikladna baš na ovom mjestu jer je tematski srodna prethodnoj temi. U tom pogledu, u Hrvatskoj su se, u ovome razdoblju, kritike na manipuliranje poviješću većinom odnosile na uratke iz Srbije. Također, ovi su uradci u znatnoj mjeri povezani s optužbama za hrvatski nacionalizam, čime nam ova tema predstavlja svojevrsnu spojnicu i uvod u narednu temu.

Falsificiranje povijesti

Početak ove teme veže se uz knjigu Titova službenog biografa, Vladimira Dedijera, *Novi prilozi za biografiju J.B.Tita*, objavljenu 1980. godine. Od tada, povijest će biti jedna od prvorazrednih tema u politici i javnim glasilima (usp. 20.4.1982.). Kritizirat će je hrvatski visoki politički krugovi u pogledu tendencioznog sadržaja, kao i zlouporabe „za pogrešnu dnevnu politiku“ (ibid.). Prvu negativnu reakciju nekog visokog partijskog funkcionera na spomenutu knjigu bilježimo u intervjuu Vladimira Bakarića, na samom početku 1982. godine. Riječ je o vrlo osjetljivoj temi prikazanoj u *Novim prilozima*, kontroverznoj ulozi Komunističke partije Hrvatske i njenog CK za

vrijeme II svjetskog rata. U tom se pogledu kao manipulacije poviješću smatraju eksplicitne ili implicitne optužbe kako je nacionalizam i separatizam bio kontinuirani problem u KPH, utjelovljen u osobi Andrije Hebranga; kako je KPH surađivala s Kominternom na razbijanju Jugoslavije[135]; kako je imala marginalnu ulogu u podizanju ustanka u Hrvatskoj te je nasuprot tome aktivno surađivala s NDH i namjeravala se odcijepiti od KPJ. Ovome korpusu optužbi pridodana je i ona o smišljenom onemogućavanju razvoja partizanskog pokreta i osnivanja Komunističke partije Srbije od strane čelništva KPJ, prvenstveno Tita i Kardelja[136]. Vladimir Bakarić će otvoriti ovu višegodišnju temu svojim kritikama Dedijera, čemu će se ubrzo pridružiti SUBNOR Hrvatske u sklopu šire kritike nevjerodostojnosti tada objavljene povijesne literature o NOB-u, smatrajući da je u ovom specifičnom slučaju riječ o "pokušaju svjesnog iskrivljavanja historijske istine i zapravo perfidnom napadu na Tita, moral i etiku revolucije i Partije." (2.3.1982.). Istim kritikama će se pridružiti i tadašnji predsjednik CK SKH, Jure Bilić, (20.4.1982.) demantirajući, k tome, postojanje organizirane kampanje u Hrvatskoj protiv Dedijera, čiji bi glavni organizator bio, predvidivo, Vladimir Bakarić. Bilić će također izraziti sumnju kako se objavljivanje različitih materijala u *Novim prilozima...*

> ...želi iskoristiti za različite političke svrhe i da se želi unijeti sumnja medu ljudima iz revolucije, a pomalo i među narodima Jugoslavije. I što je najgore u svemu tome, neki skupovi plješću kad se o tome govori. Neka svak razmisli o svom ponašanju. To su dosta opasne stvari. Razmislimo kamo to vodi.... Sve to navodim zbog odnosa jučer, danas ali i sutra tj. budućih pokoljenja. I zato u Hrvatskoj nitko ni pod čijim utjecajem ne vodi nikakve kampanje. Mi želimo da demistificiramo stvari i da se greške u pisanju i istupima ne koriste za politički sumnjive stvari.

Početkom 1983. godine u raspravu će se serijom članaka uključiti tada već bivši Predsjednik Predsjedništva SRH, Jakov Blažević a potom i povjesničar Ivan Jelić. Može se reći da je tijekom 1983. godine ova tema doživjela svoju kulminaciju. Sljedeće godine jenjava do te mjere da je treća knjiga Dedijerovih *Novih priloga* popraćena naslovom „Ništa novo“ (4.9.1984.: 42. - 43.). Međutim, 1985. oživljava se sjećanje kako na neka otprije objavljenja kontroverzna djela, npr. Vjenceslava

[135] To će kasnije postati dio poznate teorije o zavjeri Kominterne i Vatikana protiv Jugoslavije, odnosno Srbije.

[136] Ova teorija zavjere kasnije će se pojaviti u Memorandumu SANU.

Cenčića, *Enigma Kopinič*, i dodatno „zahuktava“ djelima srbijanskih povjesničara Branka Petranovića i Veselina Đuretića. Time historiografske manipulacije ponovno, i u širem tematskom dijapazonu dolaze u središte javnosti. U kontekstu sve veće politizacije historiografije, 1986. godine će se u raskrinkavanje „starih ideja, ubačenih u opticaj u novom ruhu, s ciljem trovanja međunacionalnih odnosa“ pridružiti i slovenski historiograf, dr. Dušan Biber i to upravo na primjeru knjige Veselina Đuretića, koja je do kraja godine doživjela sudsku zabranu. K tome, te iste godine pojavit će i teorija zavjere o specijalnom ratu nacionalista u historijskim arhivima u Hrvatskoj. No, krenimo redom s razmatranjem različitih zavjereničkih ideja koje se pojavljuju unutar i oko ovih uradaka.

Početkom 1983. godine u „razobličavanje raznih mitova i falsifikata“, koji se sve češće pojavljuju na liniji kontrarevolucije upustit će se Jakov Blažević koji će nizu različitih aktera i kontroverznih događaja pripisati zavjereničko obilježje. Po njegovom mišljenju, različite historiografske falsifikate može se „svrstati u jedinstven front pokušaja diskreditiranja rukovodeće uloge KP i razbijanja bratstva i jedinstva". (11.1.1983.: 9.). Objavljivanjem dotad nepoznatih dokumenata i korištenjem pogrešnih procjena „neke snage“ žele pokazati kako su „neki narodi više zaslužni za pobjedu revolucije, da su više dali, pa čak da su maltene drugim narodima izborili slobodu" (ibid.). Također, falsifikati nastoje pokazati „da su zagrebačke partijske organizacije i hrvatska Partija neposredno pred rat i u početku rata bile najslabija karika u lancu revolucije naroda Jugoslavije“ (ibid.). Situacija je, po njegovom svjedočenju, zapravo bila sasvim obrnuta jer u protivnom ustanak ne bi tako brzo postigao uspjeh u svim krajevima. Tvrdi kako "oko svega toga ima u zadnje vrijeme mnogo špekulacija, malograđanskog iživljavanja senzacija i raznih kuloarskih priča. Posebno se mnogo „špekulira“ s knjigom sjećanja Kopiniča Vazduha, koja kao šapirografirani, apokrifni materijal „kruži“ Jugoslavijom.“[137] (10.) Osim kontroverzne uloge ovog agenta Kominterne i skrivenih planova te organizacije - koji će postati *leitmotiv* mnogim daljnjim tekstovima drugih autora - raspravljat će se i o sumnjivim razlozima neuspjelog oslobađanja komunista iz logora Kerestinec, kao i marginalnih ideja „da se nakon stvaranja NDH treba KPH otcijepiti od jedinstvene KPJ.“ (ibid.), pobijati špekulacije o tome kako Hrvati nisu sudjelovali u ustanku u Lici itd.

[137] Te iste godine biti će objavljena osporavana knjiga Vjenceslava Cenčića „Enigma Kopinič“.

Zavjereništvo se također pripisuje Andriji Hebrangu kao „izdajniku u vrhu“, njegovoj „smišljenoj politici razbijanja rukovodstva KP“ i „sabotaža borbe“. Osim toga, na temelju njegove izdaje sumnjiči se cjelokupno tadašnje hrvatsko rukovodstvo i „sa ne baš dobrim namjerama izvlače dalekosežni zaključci“ (ibid.). Nadalje, u istom se interpretativnom okviru politici „okupatora“ pripisuje namjera razbijanja dobrih međunacionalnih odnosa između Srba i Hrvata:

> Mi komunisti ne samo da smo znali, nego smo se i pripremali da suzimo prostor djelovanja i klerofašista i monarhista, i njihovih nasljednika, ustaša i četnika, znajući da je to istovremeno i borba protiv okupatora. Morali smo pokazati narodu u prvim danima ustanka da je politika okupatora smišljeno sračunata na potpirivanje bratoubilačkog rata i na pokušaj razdvajanja Srba i Hrvata. Znali smo da je borba protiv ustaša i četnika najbolji i najefikasniji oblik borbe i pripremanja naroda da se kasnije tuče protiv njihovih gazda okupatora (13.)

U razmatranju šire političke situacije i i razotkrivanju „prave“, „prešućivane“ uloge različitih aktera tijekom II svjetskog rata, ovaj će autor u formi teorije zavjere interpretirati i ulogu Vladka Mačeka, vrha HSS-a i kardinala Stepinca u stvaranju NDH:

> Lupa se po Paveliću, koji je bio obična lutka na koncu, marioneta, a zapostavlja se odgovornost i glavna uloga Mačeka i vrhova HSS-a u konstituiranju NDH, jer nisu NDH konstituirale ustaše i Pavelić, nego Maček. On je ustašama dao mogućnost za djelovanje, prevarivši hrvatski narod...Treba ne samo znati nego i stalno isticati da se Pavelić sa svojih stotinjak ustaša nije micao iz Karlovca dok mu nisu Maček i Stepinac otvorili put, pozvavši hrvatski narod na okupaciju i tzv. NDH prihvate kao svoju državu...Pavelić je ona tirolska kukavica, koja otkucava vrijeme, izađe pa zakuka, pa se vrati da bi otkukala ne samo ono što mu naređuju okupatori nego i organizirana hrvatska buržoazija na čelu s Mačekom i dijelom vrhova katoličke crkve. Maček i Stepinac...su bili glavna snaga kontrarevolucije i u pokušaju spašavanja NDH uz pomoć saveznika, posebno Churchilla,...Trebalo je u dogovoru sa zapadnim saveznicima, pozivajući se na Jaltu, na sporazum „fifty-fifty“ stvoriti osnovu za intervenciju saveznika u Hrvatskoj...U isto vrijeme putem križara, ubacivanjem ustaških bandita i nakon oslobođenja te raznim diverzijama koje potpomaže dio klera [htjelo se pokazati] Saveznicima kako u Hrvatskoj stvar nije gotova, kako Maček, Stepinac i buržoazija imaju podršku u narodu, da će to biti stimulans Saveznicima da navale. (18.1.1983.: 40.)

Na ove ocjene nadovezat će se razmatranje istog autora o hrvatskom povijesnom identitetu, - „pravom i lažnom“ - a u sklopu toga kritike kontinuiteta kleronacionalističke, „antinarodne“ struje u Katoličkoj crkvi, koju veže i uz tadašnji

crkveni vrh. Ove tendencije, čije ćemo prikazivanje detaljnije razmatrati u okviru sljedeće teme, autor opisuje na sljedeći način:

> U prošlosti je u nas Katolička crkva postojala i djelovala kao tuđa crkva koja je služila tuđinskim interesima i svojim klasnim privilegijama, uz istovremeno postojanje manje značajne i nedovoljno valorizirane narodne crkve (npr. popovi glagoljaši), ali, očito, Kuharić se ne poziva na narodnu crkvu nego na onaj dio katoličke crkve koji je bio uz rimsko-papsku crkvu protiv koje se naš narod vijekovima tukao, a koja je stoljećima ubijala duh ovog naroda, mobilizirala i hranila svoje slugane koji još i danas iz tmine svoga duha ne vide ili ne žele priznati ovo što se zbilo u socijalističkoj Jugoslaviji, nego se po nekim svojim akcijama uklapaju u strategiju i praksu političko-psihološkog rata svjetske kontrarevolucije koja na različite načine djeluje i u nas. (25.1.1983.: 37.)

Riječ je, dakle, o globalnoj zavjeri. Osim toga, isti smatra kako je riječ o opasnoj struji koja radi na tome da pretvoriti crkvu u opozicijski centar tj. „paralelnu društvenu snagu“ koja bi kao politička stranka zastupala interese vjernika, odnosno cjelokupne nacije, i sve to u dosluhu s papom - što smatra „polonizacijom“ Katoličke crkve u Hrvatskoj.

Osim ovakvih reakcija na zlouporabu povijesti, pred kraj iste godine u Zagrebu je održano savjetovanje o „historiografiji, memoarsko-publicističkoj i feljtonističkoj produkciji u svjetlu idejnih kontroverzi“ (18.10.1983.: 4. – 7.). na kojem je glavna tema bilo propitivanje uzroka „poplave“, „pošasti“ i „najezde problematičnih knjiga koje pokušavaju revidirati prošlost ...predstavljaju napad na revoluciju i njene tekovine“ (5.) i „ujdurmu“[138] a „s pravim historiografskim poslom nemaju nikakve veze“ (ibid.). Osim razmatranja problematičnih primjera, nastojalo se utvrditi i kakva je njihova politička motivacija, npr. ponovnog otvaranja slučaja Hebrang, kako bi se „moglo tvrditi da su korijeni separatizma i nacionalizma među hrvatskim komunistima sezali i u prijeratno razdoblje, da traju i u NOB-u, te da su stalan problem“ (6.) ili pak opće ocjene kako takve negativne pojave proizlaze iz „starih teza“ - kako je jugoslavenska revolucija odvojak staljinizma, o on rezultat lenjinizma i komunizma koji su suštinsko zlo – koje su zapravo „sastavni dio svestrane ekonomske, vojno-blokovske i idejne ofanzive kapitalizma“ (ibid.), što opet sugerira postojanje globalne zavjere. Osim na makro-političkoj razini, zavjereništvo se smatra prisutnim i u profesionalnim krugovima. Na kritiku zašto historiografi šute i ne ulaze u polemike s

---

[138] *Ujdurma* (turc.) ima značenje spletke, smicalice ili podvale (Anić, 2003.).

ovakvim koncepcijama i „kada imaju debele razloge za njih“ jedan će povjesničar odgovoriti: „U nas postoje jaki desni klanovi i svi znamo da, kad se nekoga ugrozi, kako ga se orkestralno brani...Iako ima mnogo znalaca, nitko neće da se dohvati tog nezahvalnog posla, jer jednostavno neće da stječe neprijatelje.“ (ibid.).

Na tragu potrebe za suprotstavljanjem kvazi-historiografiji znanstvenom argumentacijom, utemeljenom na originalnim dokumentima, list *Danas* je pokrenuo feljton o prijelomnim zbivanjima 1941. godine u Zagrebu. U njima će povjesničar Ivan Jelić detaljno opisivati konspirativni rad „komunističkih ćelija“ u to doba, otkrivati karakter njihove suradnje s Kominternom, kao i neslavnu, zaplotnjačku ulogu agenta Kopiniča. (18.10.1983.: 69. – 72.; 25.10.1983.: 72. – 75.; 1.11.1983.: 72. – 75.).

Sljedeće 1984. godine, kako već rekosmo, ova tema nije toliko izražena. Osim ponovnog oživljavanja sjećanja na prošlogodišnje savjetovanja o „idejnim stranputicama“ u kvazi-historiografiji povodom objavljivanja knjige rasprava, u čijem se prikazu izgubio element zavjereništva (14.8.1984.: 24. – 26.), o nacionalističkim i klerikalnim manipulacijama hrvatskom povijesti, „svojatanju“ određenih povijesnih ličnosti, kao što su Josip Jelačić, Ante Starčević i Stjepan Radić i njihovoj zlouporabi u dnevno-političke svrhe, na vrlo usputnoj razini, nalazimo u razmatranju sociologa, Ivana Perića (21.8.1984.: 21.). Osim toga, recepcija treće knjige Dedijerovih priloga, bila je dosta mlaka, a sama knjiga ocjenjena je kao razočaranje, čiji se sadržaj svodi na „lukavog zagorca“, „opsjednutost sovjetskim obavještajcima i špijunima u KPJ i SKJ“ (4.9.1984.: 42.), balkansku karakterologiju i ponavljanja iz prethodnih knjiga. Ubrzo će negativnu recenziju objaviti i povjesničar, Dušan Bilandžić (2.10.1984.: 23. – 26.) s osnovnom ocjenom kako knjiga „kopa po detaljima, golicavim stvarima“ ali izvan društvenog konteksta, čime proizvodi iskrivljenu sliku i osim toga, ne daje nikakav značajan prilog historiografiji.

Sljedeća će godina, međutim, biti izrazito burna u pogledu reakcija koje će izazvati neka historiografska djela. Prvo je obnovljen interes za slučaj Kopinič, a preko toga i ponovne spekulacije i polemike o već spominjanoj ulozi Andrije Hebranga (npr. 6.8.1985.: 24.). Zatim je kritike izazvala zbirka dokumenata *Jugoslavija 1918. – 1984.* srbijanskih povjesničara Branka Petranovića i Momčila Zečevića zbog selektivnog i „sugestivnog“ pristupa povijesti na liniji unitarističkih stavova (3.9.1985.: 14. - 16.). Premda je prvi autor već bio poznat po benevolentnom

stavu prema četničkom pokretu[139], zavjereničke interpretacije o namjerama ili sadržaju ovih radova nismo uspjeli pronaći. Nakon toga, pravu će buru izazvati knjiga Veselina Đuretića *Saveznici i jugoslavenska ratna drama*, nazvana „vrhunskom historiografskom provokacijom“ (22.10.1985.: 22.) te providnom podvalom koja otvoreno promovira srpski nacionalizam i nastoji rehabilitirati četnički pokret. List *Komunist* smjestit će ovo djelo u kontekst sve učestalijih pokušaja destabilizacije Jugoslavije nakon Tita i pitati se „koji to mehanizmi u društvu, te akademski i drugi autoriteti potpomažu i stoje iza ovakvih tendencija i pamfletskih pothvata i projekata?“ (ibid.). U komentaru tadašnje TV Zagreb, govorilo se kako je riječ o opasnom prizivanju neke nove solidarnosti koja bi u budućnosti trebala ispraviti „nepravde“ nanešene srpskom narodu. Nadalje, različiti će novinski listovi prenijeti vijest kako je glavnu ulogu u ocjeni znanstvenosti ove studije imao upravo Vladimir Dedijer. Osim njega, kako spominje Ramet (2006.: 43.), Đuretića će u svoju zaštitu uzeti SANU. Godinu dana kasnije, u vrijeme sudskog zabranjivanja ove sporne knjige smatrat će se kako je ona poslužila kao svojevrsno sondiranje i pripremu terena za zloglasni memorandum (13.1.1987.: 23.). Na svojim će stranicama list *Danas,* u okviru rasprava o politizacije historiografije objavljivati u nizu članaka analizu dr. Dušana Bibera o zlouporabi povijesnih izvora u spornoj Đuretićevoj knjizi. Pored znanstveno utemeljene analize koja predstavlja minuciozno *ad fontes* uspoređivanje spornog djela sa izvorima – što je diskurz sasvim suprotan teoriji zavjere – za naš se rad ovdje pojavljuju još neka znakovita, refleksivna mišljenja o funkciji tadašnjih historiografskih previranja:

> U krajnjoj konzekvenci, priznali mi to ili ne priznali, prepirkama o stvaranju i raspadu stare Jugoslavije, ulozi nacija u ratu i revoluciji itd. oživljavaju se stare ideje i ubacuju u opticaj u novom ruhu. Na žalost, nemamo historije propagande, ideologija, u kojoj bi se to moglo lijepo pratiti i raspoznavati. Takozvane „inovacije“ su često, laiku nepoznate, stare ideje iz prijašnjih sukoba na tom našem tlu na vjetrometini. (4.2.1986.: 60.)... Nije u pitanju historijska istina, naučno saznanje. U pitanju je bitka za svijest ljudi, za usmjeravanje masa, po mogućnosti da one same to i ne primijete. Teško je povući granicu između svjesne režije i spontanog toka događaja (11.2.1986.: 70.)...

[139] Riječ je o knjizi Branka Petranovića iz 1983. godine, *Revolucija i kontrarevolucija u Jugoslaviji 1941. – 1945.*

U tom smislu, oživljavanje starih ideja na konkretnim povijesnim „predlošcima“ opisuje ovako:

> Pojednostavljeno rečeno, ustaška propaganda izjednačavala je partizane, komuniste sa Srbima, koji bi se ponovo htjeli popeti na grbaču hrvatskog naroda. I obratno, četnička je propaganda izjednačavala partizane, komuniste – sa ustašama. Te su tendencije uočljive čak i danas poslije toliko godina ali drugim metodama: ukazivanjem na spregu komunista i frankovaca, ustaša u zatvorima stare Jugoslavije, navodnim pokušajima stvaranja KP NDH u suglasnosti s poglavnikom Pavelićem itd. (18.2.1986.: 71.)

Kao pokušaj daljnje „ideološko-političke orkestracije“ (25.3.1986.:23.) smatralo se ponovno objavljivanje knjige Viktora Novaka *Magnum Crimen*. Originalno objavljeno 1948. godine ovo je djelo o klerikalizmu u Hrvatskoj, već tada kritizirano zbog svoje „jednostranosti i pamfletizma“ (ibid.). Sama knjiga prikazuje se kao pristrano izjednačavanje cjelokupnog katolicizma s klerikalizmom te se njena kritičnost povezuje s vremenom u kojem je nastala, posebice kao reakcija na zločinstvo klerofašizma endehazije (ibid.). Njeno ponovno objavljivanje ocjenjuje se kao svojevrsni „crimen“ koji je „pokušava i politički instrumentalizirati za aktualne političke igre“ i „poistovjećivanje tadašnje crkve sa sadašnjom“ (24.), umjesto kritičke i znanstvene valorizacije. Da je riječ o svojevrsnoj političkoj paranoji potkrepljuje se citiranjem napomene izdavača kako je Katolička crkva u Hrvatskoj u prvoj polovici 20-og stoljeća, ali i tada ocijenjena kao „duhovni vođa u stvaranju katoličke države Hrvatske, dezintegraciona sila jugoslavenske zajednice i tvorac genocida nad drugim narodima“ (ibid.).

No, konspiracije oko povijesti tu ne završavaju. Uskoro će se pojaviti tzv. arhivska zavjera. Za razliku od prethodnih teorija zavjera gdje su sumnjive i mračne namjere pripisivane autorima i grupama povezanim s tekstovima čiji su sadržaji upućivali na zavjere, ovdje imamo prozivanje arhivista zbog politički problematične prošlosti. U ovoj se teoriji zavjere kadroviranje i djelovanje historijskih arhiva u Hrvatskoj smatalo oblikom specijalnog rata protiv Jugoslavije (Nedjeljna Dalmacija, 4.5.1986.). „Nečijom tolerancijom ili smišljenim djelovanjem“ na ključna mjesta u arhivima u Hrvatskoj postavljeni su sumnjivci i nacionalistički neprijatelji iz redova maspokovaca i katoličkog svećenstva. „Sve u svemu, ...dio arhiva uključio se u prljavi „podzemni rat“ protiv“ Jugoslavije (Danas, 20.5.1986.: 29.). „Slijedila je prava lavina

kontroverznih stavova, pa su se strasti stalno podgrijavale.“ (11.11.1986.: 23). Prema istom izvoru, jedan beogradski list prenosi kako je „Arhiv Hrvatske bacio na smetlište dio dokumentacije o Jasenovcu. Tvrdnja je demantirana...Da se takva optužba pokazala točnom ispalo bi da Centralni republički arhiv uništava građu o ustaškim zločinima u NDH.“ (20.5.1986.: 29.). Dakako, uslijedili su oštri demantiji i kritike za prozivanje a provjerom informacija mnogi su se sporni „krimeni“ iz prošlosti pokazali kao insinuacije ili proizvoljna tumačenja. U Arhivu Hrvatske sačinjen je opsežan tekst u kojem se navodi više od 60 netočnosti navedenih u tekstu s kojim je afera započela. U raspravu protiv podmetanja uključio se i list *Oko*, u kojem se između ostalog ističe:

> Nitko ne može tvrditi da nema nacionalizma u našim institucijama, da ne „vezu sitan vez“ ali je frapantna laž napasti čitavu arhivsku službu, njene glavne rukovodioce i otvoreno dovesti u sumnju republičko rukovodstvo Hrvatske, koje, navodno, takav nacionalizam u arhivima dopušta. To se mora raščistiti do kraja! Jer ili su u našim institucijama i vladi krivi ljudi ili se u našoj štampi olako plasiraju političke diverzije, koje u najmanju ruku stotine ljudi nedjeljama odvlače od rada, da ne mjerimo sve ostale štete. (citirano prema Danas, 10.6.1986.: 6.)

U osudu provokacija uključilo se i ljubljansko *Delo*, uspoređujući je sa staljinističkom političkom logikom, a u istom kontekstu o problematičnoj prošlosti će, novoizabrani predsjednik predsjedništva SRH, Ante Marković, osuditi različite afere, manipulacije i intrige iz različitih ideoloških provenijencija, smatrajući kako su u društvu prisutni puno ozbiljniji problemi (17.6.1986.: 7.). Pored toga, detaljnu istragu rada arhiva i političke prošlosti osumnjičenih proveo je Općinski komitet SKH Zagreb-Centar, te negdje pred kraj godine zaključio, između ostalog, kako „u proteklom razdoblju nije bilo nacionalističkih ekscesa, a da se o smišljenim „zavjerama“ i ne govori“, a epilog cijele priče bilo je smjenjivanje tajnika Arhiva Hrvatske zbog maspokovske prošlosti, odnosno, nedostatka potrebnih „idejno-političkih kvalifikacija“ (11.11.1986.: 23.).

Kako to primjeri ovog poglavlja sugeriraju, zavjereničko mišljenje u historiografskim poslima vezivalo se uz problem nacionalizma – središnjeg neprijatelja socijalističke zajednice. Od posve otvorenih optužbi, preko manje ili više „zakukuljenih“ starih ideja „u bitci za društvenu svijest masa“, do uzdignute prašine povijesnih arhiva, teorije zavjera su nastojale uspostaviti povijesni kontinuitet

ispravnosti vlastite interpretacije u pogledu definiranja neprijatelja. U tom im se smislu lako može pripisati funkcija „sondiranja terena“ za godine koje će uslijediti. Analizirajući ovu temu i u njoj ističući za hrvatsku povijest dva ključna razdoblja, II svjetski rat i zbivanja u 1971. godini, a kao izrazito značajnog aktera vrh Katoličke crkve, skicirali smo ugrubo i način poimanja hrvatskog nacionalizma u to doba. Sljedeće poglavlje posvećujemo njegovom detaljnom poimanju u zavjereničkom obliku.

Hrvatski nacionalizam – opozicija, Katolička crkva i ekstremna emigracija

Ova trojedna tema, opisuje tadašnji imaginarij o neprijateljskom zavjereničkom djelovanju hrvatskih nacionalista, simbolički fiksiranih uz zbivanja 1971. i 1941. godine. Stoga se nacionalizam shvaća vezanim uz disidentske i njima prethodeće generacije poraženih snaga u II svjetskom ratu. Dok prvi imaju u ovom razdoblju marginaliziranu ulogu tzv. nacionalističke opozicije u demokratskom ruhu, vodeća se, „protusistemska“ uloga, a time i kritika pripisuje vrhu katoličkog svećenstva te „sumnjivim vezama“ s ekstremnom političkom emigracijom. U tom imaginariju, ekstremna emigracija, kao izraz ustaštva – oličenje je zločinačkog vanjskog neprijatelja zaslužnog za terorizam u zemlji i inozemstvu. Po međusobno prepletenom pojavljivanju ovih aktera u javnom govoru, ova tema javlja se kao najzastupljenija. Zadatak nam je prikazati dinamiku pojavljivanja i preplitanja zavjereništva različitih aktera ove teme, pri čemu ćemo se detaljnije pozabaviti svakom od navedenih grupa.

O nacionalističkoj opoziciji u Hrvatskoj - u kojoj susrećemo poznata imena iz vremena „maspoka“ - i njenim vezama s emigracijom, bilježimo prve naznake početkom 1981. godine u već spominjanom intervjuu tadašnjeg predsjednika Sabora SRH. U tom pogledu opoziciju se definira kao „kontrarevolucionarnu snagu“ čija je aktivnost:

> pod stranim utjecajem kojekakvih službi, snaga izvana i emigracije, jer sada neki krugovi ponovno ističu "hrvatsko pitanje" koje ustaška emigracija hoće da obnovi. ...Uglavnom se krug vrti oko oborenih snaga 1971. i poraženih u ratu. I kada čovjek sve to gleda još je uvjereniji da je to bilo veliko zlo. Ne samo što se pojavio masovni pokret, nego se i dalje veže prljava aktivnost pojedinaca na tu

1971. a to je zapravo veza s poraženim snagama iz NOB-a. Mi bismo trebali svijetu pokazati pravo stanje. Ova aktivnost samo pomaže terorizam i neofašizam u suradnji s ekstremnom političkom emigracijom. Ova opozicija ovdje, nacionalistička, hoće da se pokrije demokratskim ruhom i tzv. demokratskom alternativom... Zato ih mi moramo istinito prikazati svijetu kao one koji razbijaju ovu zemlju i koji, na kraju krajeva, i za SRH znače vraćanje natrag. Jer znamo što je bilo s NDH, znamo što je Maček htio i znamo što je bilo sa starom Jugoslavijom. I zbog naše situacije u zemlji moramo raskrinkavati ovu grupu oko Veselice, Gotovca i drugih, bez obzira na to što su prije bili, jer svojim djelovanjem objektivno idu u fašizaciju. Oni su došli, ako ne na ustašku, ono barem na proustašku i više na jednu HSS-mačekovsku liniju, kao što je Tuđman. Oni žele razbiti ovakvu Jugoslaviju tvrdeći da Hrvatska u SFRJ ne može ostvariti svoje interese. Povezuju se uglavnom s neprijateljskim elementima izvana i nemaju nikakve značajne podrške u zemlji. (Nedjeljna Dalmacija, 1.3.1981.)

U istom, egzemplarnom tekstu o poimanju nacionalističkih tendencija i njihova zavjereništva u Hrvatskoj, također se potanko govori i o neprijateljskom djelovanju unutar Katoličke crkve i razlažu različiti neprijateljski akteri protiv socijalističkog poretka:

O vjerskim se zajednicama dosta raspravljalo u zadnjih godinu i pol u Predsjedništvu i CKH i drugim društveno-političkim i samoupravnim organizacijama... unutar katoličke crkve, kao najvažnijeg vjerskog aktera postoje tri tendencije. Prva tendencija, koja je malobrojna i bojovna, oslanja se s jedne strane na profašističke elemente, pojedince unutar crkve i vani, a s druge strane na ustaške i druge elemente poražene u II svjetskom ratu i NOB-u, koji vrše pritisak na crkvu i preko nje žele utjecati na naše odnose i stvarati pozicije u zemlji. Neki ističu Stepinca (ne samo) zbog njega i interesa crkve, neki zbog kontinuiteta jedne poražene politike, a neki i zbog jednoga i drugoga. To nije dobro. Predstavnici ove grupe žele da dominiraju u društvu. Oni ne priznaju SFRJ onakvu kakva jeste, ili u najmanju ruku neki misle da Hrvatska u njoj nije ravnopravna, i da nije dovoljno samostalna. Oni govore i pišu da se neće vezati uz politički sistem, za stranke i geopolitičko rješenje u Jugoslaviji. Ova grupa, klerikalistička ili tradicionalistička, nije sasvim jedinstvena, ne djeluju u njoj svi podjednako. Ima pritisaka na njih i onda se kolebaju. Nekada popuste, ali u osnovi su frankovački usmjereni. Ova grupa podložna je utjecaju sa strane, ili ustaške emigracije ili ove grupe u zemlji oko ljudi koji su nekada bili u našem pokretu. Glavni pritisak se vrši na Kaptol, ohrabrujući ga da se suprotstavlja našem sistemu i našem uređenju. (ibid.)

Posebna kritika visokog klera u pogledu njegova političkog djelovanja u inozemstvu, s kojom se susrećemo kroz cijelo ovo razdoblje, odnosi se na izbjegavanje posjeta ambasada SFRJ, nespominjanje imena Jugoslavije, niti socijalističkog naziva tadašnje hrvatske republike. Pastoralna djelatnost u inozemstvu povezuje se s „miljeom ustaških emigranata“, tj. sa svećenicima koji su

aktivno podržavali NDH, za koje se smatra kako im je briga za duhovne potrebe radnika u inozemstvu „samo plašt pod kojim će se provoditi neprihvatljiva politika“ (Vjesnik – Sedam Dana 28.2.1981.).

Gotovo istovremeno, kao reakcija na zahtjev za sudskom rehabilitacijom kardinala Alojzija Stepinca u javnosti se pojavljuje niz različitih tekstova, uKato različitim dnevnim i tjednim tiskovinama, prvenstveno u vezi njegove uloge u NDH[140]. U feljtonu koji će objavljivati *Start*, njegovo se zavjereničko djelovanje, citiranjem sudske presude, opisuje na sljedeći način:

> ...tokom godine 1944. i 1945., pred slom hitlerovske Njemačke i njezinih satelita, usko se povezao s Pavelićem i Mačekom, a koji su dalje bili povezani s izdajicama srpskog i slovenskog naroda Mihajlovićem i Rupnikom i Rožmanom, i vodio [je] s njima pregovore radeći na jedinstvenom povezivanju svih neprijatelja naroda, nudeći i tražeći oružanu intervenciju izvana i okupaciju naše zemlje po nekim stranim imperijalistima, a s ciljem, da kao ništavna zajednička manjina produženjem okupacije spasu kvislinšku tvorevinu NDH ili bilo u kojem drugom obliku održe protunarodnu vlast i spriječe pobjedu naših naroda...(Start, 28.2.1981.)

Osim toga, navodi se dalje, kako je svojim radom, držanjem i izjavama poticao mnoge svećenike i ostale "protunarodne elemente" da "prikupljaju i organiziraju ustaše koji se kriju pred narodnim vlastima, vrše među njima propagandu, te ih organiziraju i guraju na zločine, ubijanje građana, pljačkanje njihove imovine itd." Takvo je djelovanje nastavljeno i nakon pada NDH, što se očituje u primanju „ustaškog pukovnika Eriha Lisaka“, „ustaškog studenta-emigranta koji je donio zavjet ustaša-intelektualaca“ itd. "što je, znajući za zavjerenički rad svog tajnika Ivana Šalića i svećenika Josipa Šimečkog, podstreknuo ih svojim držanjem i djelatnošću na daljnji rad protiv naroda“, te kako su ovi, u zajednici s drom Gulinom i Josipom Crnkovićem, kao centralno vodstvo, povezali različite terorističke grupice u zemlji i pomagali ih na razne načine. (ibid.) Daljnji su dijelovi feljtona ovakav oblik djelovanja proširivali, prikazujući poslijeratni Kaptol kao središte inkriminiranog zavjereničkog djelovanja (14.3.1981.; 28.3.1981.).

Sve do 12. kongresa SKJ povremeno se piše o djelovanju Katoličke crkve u inozemstvu i povezanosti s emigracijom, različitim „strujama“ unutar crkve i njihovom

[140] Kasnije će se ovo razdoblje interpretirati kao agresivno političko nastupanje crkve (npr. 24.7.1984.: 22.)

odnosu prema komunističkoj vlasti, uz reminiscencije na vrijeme prije i za vrijeme NDH. Kritika se posebno apostrofira visokome kleru u kome se vidi kontinuitet neprijateljske politike prema socijalističkoj zajednici. Svojevrsna kulminacija optužbi dogodit će se na spomenutom kongresu partije, gdje će, u svom govoru, izrazito snažno popraćenom u stranim medijima, član CK SKJ, Jakov Blažević optužiti papu zbog „duhovne i političke podrške kleronacionalističkim strujama u Hrvatskoj“ koje sve jače djeluju protiv samoupravnog socijalizma (Danas, 13.7.1982.). Objašnjavajući svoj govor i kritizirajući postojeće organizirane socijalističke snage za pasivnost, svojevrsnu će situaciju opsadnog stanja opisati sljedećim dramatičnim rječnikom:

Sve je to nedovoljno aktivno, pa ti neprijatelji potpuno slobodno djeluju: imaju moćnu organizaciju, rasparčavaju štampu, imaju moćne tribine s kojih govore superezopovskim jezikom, profinjeno, imaju jezik jezuitski koji podriva, truje dušu čovjeka i dovodi ga u sumnju prema svemu postojećem. (ibid.)

Daljnje obrazloženje svojih stavova o Vatikanu i Katoličkoj crkvi u Hrvatskoj iznijet će na sljedeći način:

Da se odupremo pravovremeno organiziranoj kontrarevolucionarnoj raboti, kojoj domaći apologeti nastoje na vanjskom i unutrašnjem planu sakriti političke i organizacijske veze...pitanje je što da se radi?... SFRJ ima, kao i s Vatikanom uređene državne odnose i s drugim državama, te izmjenjuje također "ljubazne riječi", ali znamo žestoko opravdano reagirati kada se iza tih „ljubaznosti“ drugo radi. Znamo kako se brani ova naša zemlja. Ne zaboravimo da Vatikan ima nešto kod nas što druge države nemaju. On ima u našoj zemlji svoju organizaciju, kojoj suvereno diktira. Prema tome, funkcionari te države, crkveni glavari, kod nas jedinstven su organizam. Sve se regulira jednim totalitarizmom „in capite et in membris“...Nismo se mi nikada borili protiv katoličke crkve i vjernika koji poštuju svoju zemlju, nego smo se uvijek borili i borimo se protiv antihrvatske i antinarodne Unije u krilu katoličke crkve...[To je] jedna tuđa jezgra koja se ustoličila u vlasti crkve katoličke u nas i stoljećima za tuđi račun vodi borbu protiv hrvatskog naroda... Ta se jezgra i danas lažno prikazuje kao zaštitnik interesa hrvatskog naroda a, njen nadbiskup Franić, nigdje drugdje nego u SR Njemačkoj napada one popove, njihove organizacije i listove koji su aktivni i lojalni prema svojoj zemlji. Da bi prikrili svoju antihrvatsku djelatnost oni drže „tihe mise zadušnice“ za Zrinskog i Frankopana, za Eugena Kvaternika, Stjepana Radića i druge koje su baš pobili njihovi strani gospodari....Zašto se nije stalo na kraj „ravnatelju dušobrižništva za Hrvate u inozemstvu“ koji tjera naše ljude protiv svoje zemlje, gdje god može organizira „komemorativne mise“, slaveći 10. april NDH kao onu misu u Buenos Airesu. Nastoji uvući i tu službu i njene ljude u kriminalne akcije protiv naše zemlje...(7.9.1982.)

Ovaj, kao i prije prikazani tekst predsjednika Sabora SRH najplastičniji su opisi kleronacionalizma kao neprijatelja i načina njegova djelovanja. Također, on jasno ukazuje na funkciju teorija zavjera unutar cinizma. Ostale kritike koje će se na tom tragu pojavljivati uglavnom će ponavljati ono što su ova dva visoka funkcionera već podrobnije izložila.

Nedugo nakon ovih kritika uslijediti će sukob crkve s Teološkim društvom „Kršćanska sadašnjost“, okarakteriziranim kao komunistička „peta kolona“ i „trojanski konj“ socijalizma u crkvenim redovima, koje svojim djelovanjem „ide prema raskolništvu“ (14.9.1982.; 12.10.1983.: 40. – 42.).

Ocjena je tadašnjeg republičkog sekretara za unutarnje poslove kako se među nepovoljnim pojavama ističe „sve čvršća simbioza klerikalizma i nacionalizma, a veoma osmišljeno provodi se i različita aktivnost kojoj je cilj da politizira vjernike...U svemu tome ističe se orijentacija nosilaca neprijateljskog djelovanja prema mladima...Ustaška i [ostala] emigracija provodi u ovoj godini pojačanu neprijateljsku kampanju.“ (24.5.1983.: 10.). U toj godini bilježimo tzv. lašćinski slučaj kao izraz sve otvorenijeg nastupanja nacionalizma među mladima, terorističke akcije postavljanja eksploziva u okolici Jastrebarskog ali i bizarne primjere izmišljanja nacionalizma „pod plaštem borbe protiv istog“, kao npr. na kutijama šibica ili slavonskim tkanicama, što će biti prisutno i sljedeće godine, npr. u „lovu na kalendarske koincidencije“ vjerskih skupova oko 10. travnja[141] (12.6.1984.: 13.). U 1984. godini također se iz visokih redova SKJ upozorava na „vanserijsku aktivnost visokog klera“ i pokušaje političkog angažmana, putem kojih se nastoje mobilizirati vjernici na platformi nacionalizma (1.5.1984.: 13.). Iz SKH se kritiziraju „borbeni teizam“ i nametanje političkog partnerstva klerikalnih krugova (6.3.1984.: 10.) kao pokušaji dezavuiranja SK, protuustavnog djelovanja te „nepriznavanje biti i strukture političkog sistema“, kao i tradicije odvajanja crkve od države još od Francuske revolucije (11.). Također se opetovano kritizira ambicija Katoličke crkve „da bude snažna i utjecajna kao u

[141] Riječ je o euharistijskom kongresu 8. travnja u Stonu i putovanju grupe dubrovačkih učenika u Rim 10. travnja na međunarodni jubilej mladih, za čije se zlonamjerno interpretiranje koincidencije s osnivanjem NDH smatra kako zapravo čini medvjeđu uslugu ozbiljnim društvenim naporima koji se bore protiv „vojujuće crkve“ te klerikalizma i njegovih sprega. Takvim se i drugim zlonamjernim interpretacijama pripisuju pokušaji „dokumentiranja“ nacionalizma u Hrvatskoj, „ne samo klerikalističke provenijencije, već i „tipa 71“, i to iz redova snaga „birokratskog desničarenja“ koji izbjegavaju suočiti se s pravim problemima društva i onda izmišljaju neprijatelje tamo gdje ih nema (12.6.1984.: 13. – 14.).

Poljskoj“, i u tom kontekstu joj se spočitava uloga u II svjetskom ratu, kao i kontinuitet protudržavne politike (ibid.), posebice otčitan u kontaktima s neprijateljskom emigracijom, potpomognut starim optužbama za izbjegavanje diplomatskih predstavništava u inozemstvu i potpuno izbjegavanje riječi Jugoslavija, njene himne itd. Smatra se kako time Katolička crkva stimulira državni separatizam (24.7.1984.: 22.). Nadalje, osim reminiscencija na suradnju katoličkog svećenstva s ustašama za vrijeme II svjetskog rata, ukazivanja na toleranciju njihovog iskrivljenog prikazivanja prošlosti tijekom 1971., s kontrarevolucionarnim namjerama „pod plaštom religije“ (npr. 21.2.1984.: 73. – 75.), također im se pripisuje manipuliranje mladima na tragu iste ideologije.

Osim u smislu zavjereništva, o hrvatskom nacionalizmu, posebice onome iz 1971. godine govori se i iz znanstvene, sociološke perspektive (npr. 21.8.1984.: 19. – 22.) i u tom smislu prisutne su interpretacije koje uzimaju u obzir šire društvene probleme koji se onda prelamaju i specifično interpretiraju kroz ideologiju nacionalizma. Tijekom sljedeće godine ovakav će pokušaj društveno-znanstvenog razumijevanja različitih nacionalizama također biti povremeno prisutan u javnosti (npr. 7.9.1985.: 5. – 9.; 23.7.1985.: 21. – 24.; 27.8.1985.: 21. – 23.).

Sljedeća je, 1985. godina, između ostalog, jasno obilježena govorom o hrvatskom kleronacionalizmu među mladima. Višestruka referenca takvog govora bila su događanja u Splitu na Badnju večer 1984. godine - označena kao huligansko ponašanje grupe od 18 mladića, uz pjevanje nacionalističkih pjesama. U jednoj od prvih reakcija smatralo se kako je riječ o izmanipuliranoj djeci „iza kojih stoji dobro organizirana grupa“, i „osmišljena politička provokacija koja je vjerojatno bila izrežirana od starijih istomišljenika“ (22.1.1985: 20). Uz to je odmah zatim dano i šire, sociologijsko objašnjenje razloga ovakvih pojava:

> Šire i dublje društvene uzroke valja tražiti u našoj društvenoj krizi koja se produbljava i u nesposobnosti SK da daje odgovore u duhu revolucionarnog razrješenja te krize. A sve je to povezano s opadanjem aktivnosti SK, slabljenjem marksističke teorije i komunističkog projekta. U isto vrijeme Crkva vrlo uspješno djeluje na „kreaciji“ specifičnog tipa hrvatstva koji sam po sebi nije nacionalistički i šovinistički, ali je plodno tlo, plodan kulturno-politički humus za ekstremno šovinističko hrvatstvo kakvoga smo bili svjedoci i kod ovih „mladih bojovnika“ ...Splitski događaj opominje da nema spora o tome da postoji latentni hrvatski nacionalizam i da je netočno kad se za nj upotrebljava izraz „poražene snage“, on je tu, čeka, vreba. Ali čini nam se da ukazuje na još jednu pojavu: da se na

našim prostorima obnavlja stari svijet, politički svijet stare Jugoslavije i da unuci mogu biti nasljednici ideja svojih djedova (ibid.).

Na savjetovanju SKH o mladoj generaciji na ovakva su „klapska pjevanja u znaku krvi“ reagirali dramatičnim i katastrofičnim ocjenama o ugroženosti revolucije ako se izgubi bitka za mlade (12.2.1985.: 11. – 12.). U skupštini SFRJ raspravljalo se o ovom i drugim slučajevima u smislu koliko se politički kriminal dosljedno kažnjava u različitim dijelovima zemlje (19.2.1985.: 10. – 11.) da bi zatim slijedio niz kritika kleronacionalizma kao zlouporabe vjere u političke svrhe, koji kao duh „furtimaštine“ manipulira mladima u političkom smislu i javlja se uvijek u kriznim i prevratničkim situacijama (26.3.1985.: 23.). U određenju furtimaša, koji se opisuju kao „roj osa koji traži maticu“ (ibid.) kao antipod im se suprotstavlja „narodnjačka konstanta crkve“, povezana s imenima Račkog, Strossmayera, Mesića, Žužela, Pavlinovića itd. (ibid.). Nadalje, furtimaštvo se smatra bliskim ili potpuno identificira sa „stepinštinom“ i reprizom obnove takva duha otprije četrdeset godina, u čemu se značajna uloga pripisuje katoličkim listovima i njihovim urednicima i ideolozima, ali i tadašnjem papi. Predsjednik Republičke konferencije SSOH, Stipe Orešković, govoriti će kako je „splitski slučaj“ postao „simbolom nadolazećeg drugog vala nacionalizma, ovaj put kombinirano emitiranog iz kruga strane propagande i emigracije, kao i s onih propovjedaonica koje su osvojili kleronacionalisti“ (2.4.1985.: 21.). Riječ je o djelovanju političkog podzemlja koje također kleveta i dezavuira revolucionarne veličine i provodi „montirani proces revoluciji i cijeloj historiji“ (22.). Na omladinske stavove reagirati će i tadašnji predsjednik ideološke komisije CK SKH, Stipe Šuvar, ocijenivši ih kao preradikalne, smatrajući da „političko komešanje nije doseglo radikalne oblike“ već da je riječ o „pjeni, vanjskoj scenografiji ispred kulisa društvenih tokova“ (23.).

Kao ispad s identičnom motivacijom „iskorištavanja sporta kao sredstva kleronacionalističkog manipuliranja i masovnog zaglupljivanja“ od strane „organiziranih neprijateljskih grupica“ biti će označeno i pjevanje na košarkaškoj utakmici Cibona – Crvena zvezda, „nakon koje je „podzemlje“ odvelo mlade na Kaptol“ (23.4.1985.: 23.). Tadašnji će *Omladinski radio 101* također biti optužen kako „okuplja snage poražene 1971.“ zbog čega će pasti i neke smjene u omladinskom tisku (5.11.1985.: 21.), a pred kraj godine će zbog daljnjeg „nacionalističko-

šovinističkog divljanja“ izvan nogometnih terena biti otvoren tzv. splitski nacionalistički dosje (29.10.1985.: 19.). U pogledu procjene ispravnosti objašnjenja kako u ovakvim slučajevima mračne snage manipuliraju mladima, splitski će sociolog, Srđan Vrcan, izjaviti:

Postoji nešto što bih nazvao konspirativnom teorijom društva: iza svega onoga što nekome nije po volji, stoji neprijatelj koji iz pozadine vuče konce...Utješan je to način razmišljanja: nikad tvoja odgovornost nije u pitanju, uvijek je netko drugi kriv, i da nema tih mračnih snaga, živjeli bismo u idealnom društvu. To, razumije se, ne znači da nema neprijateljskih snaga i da one ne rade za svoj račun. Uostalom, drukčije i ne može biti. Zar je uopće moguće očekivati da se u ovakvoj situaciji neće javiti i druge snage? (9.7.1985.: 8.)

Osim toga, te će se godine opet podrobno kritizirati političko djelovanje Katoličke crkve. Pri tome će na početku godine pod lupom biti glavni urednik Glasa koncila, don Živko Kustić, čiji će se urednički posao smatrati „maskiranim politikantstvom“ (Polet, 25.1.1985.: 20.) a javno izneseni stavovi svojevrsnim zastupanjem koncepcije „rata svjetova“ između kršćanstva i ateističkog materijalizma (Danas, 29.1.1985.: 44.), što je zapravo sugeriranje da upotrebljava teoriju zavjere kao interpretaciju u političke svrhe. Uz informaciju da je riječ o „malome križaru“ koji je to postao 1939. godine i nastavio ilegalno biti i nakon II svjetskog rata – što je svojevrsni uvod o iskustvu konspirativnog djelovanja – opisana su i interpretirana njegova strahovanja o „opasnosti nove klerikalizacije“ kao smicalice ateističke vlasti, koja se ogleda u tome što je samo klericima dana puna religiozna sloboda. Ova bi interpretacija dalje značila povlasticu svećenstvu, kako bi se zadovoljilo postignutim i ne tražilo isto i za laikat. Riječ je, dakle, o perfidnoj politici ponovnog kupovanja svećeničkog staleža...

...šakom vjerske slobode! Dakako, u nakani da se iz crkve potpuno isključi laikat“ (ibid.). Kako crkva bez laikata nije ništa, spala bi isključivo na staleško društvo. Dakle, riječ je o zavjeri vlasti protiv crkve. S druge strane, prikazujući uobičajeno marginaliziranu ulogu laikata u crkvi, autor teksta ne prepoznaje u ovakvome govoru spornoga urednika eksplicitnu zavjeru, nego tek lukavstvo zamjene teza, čime se nastoji prikriti političko djelovanje crkve. Optužiti vlast za „novu klerikalizaciju“ znači istodobno i prikrivanje stvarnog klerikalizma. (ibid.).

Dalje se kritiziraju „vojujuće mise“ za kardinala Stepinca zbog zahtjeva za njegovom rehabilitacijom u ime hrvatskog naroda (19.2.1985.: 22.) – čime se crkvi pripisuje politikantstvo u čijoj se pozadini nalazi:

> …temeljna nakana Kaptola da crkvu pretvori (upravo „pretvori“ jer ona to nikada povijesno nije bila) u jedinog i ekskluzivnog tumača i čuvara nacionalnih interesa i navodnih aspiracija, u silu koja bi jedina bila u stanju (u svakom pogledu) homogenizirati hrvatski narod i „vratiti“ ga na put „povijesnog spasenja“ nasuprot „zabludnim mišljenjima i dehumanizirajućim ostvarenjima“...Predaleko bi nas odvelo da ulazimo u sve implikacije tih izrazito političkih i klerikalističkih stavova i opredjeljenja, to više što ih je nemoguće ozbiljnije protumačiti izvan cjelovitog konteksta naše, pa i svjetske društvene krize....Nipošto nije slučajno da je ta kaptolska strategija tako otvoreno došla do izražaja baš u ovakvim vremenima...Na žalost, ima mnogo razloga da se vjeruje da je riječ o tome kako hrvatstvo zapravo služi ... moći crkve i njenih prvaka (koji, čini se, još nisu odsanjali dokraja neka prošla vremena) ...Naravno, konačnica svega toga je više-manje latentno poticanje nekakvog tihoh (ali s podosta glasnih posljedica) vjerničko-nevjerničkog „rata“ s neizbježnim (premda ne uvijek glasno izgovorenim) pitanjem: tko je bolji Hrvat. (ibid.)

Osim putem kritike pokušaja stjecanja političke legitimacije, takvo se „davanje privida volje naroda“ nastoji nadalje „raskrinkati“ putem rezultata znanstvenog istraživanja, koje pokazuje kako nacionalno konotirani „reprezentativni katolicizam“ sa Stepicom kao šiboletom, među vjernicima nema podrške (3.12.1985.: 24. – 25.). Također, političko delegitimiranje klera opet se nastoji izvršiti povezivanjem crkve s neprijateljskom emigracijom (23.7.1985.: 72.), opisujući je kao podupiratelja ili čak duhovnog inspiratora terorističkog djelovanja (ibid.). Prema takvim tumačenjima, ta se sprega „ogleda i u sinhroniziranim pokušajima rehabilitacije, izvana i iznutra pojedinih svećenika, poznatih ratnih zločinaca, kao što su bivši zagrebački i bivši ljubljanski nadbiskupi Stepinac i Rožman.“ (ibid.)

Te i sljedeće, 1986. godine, pojačano se govori o Stepincu kao o „ideološkom i političkom međašu“ (18.2.1986.: 20.) i njegovu naslijeđu u obliku „stepinštine“ kao povijesnom fenomenu, koja se postupno sve više određuje kao trajna tendencija unutar crkve. Iz konteksta zavjereništva i iskazane potrebe njenog prevladavanja kao bojnog pokliča, stepinština se prevodi u jezičnu formulu „eklezijalno-kulturno-moralne alternative“, koja se shvaća kao nedemokratska i kulturno-civilizacijski neprihvatljiva (17.6.1986.: 28.). Takvom jezičnom „preinakom“ ukazuje se na njenu predvidivost i svojevrsnu neutraliziranost. Osim toga, već na početku 1986. godine uočavaju se i

drugi „znakovi zaokreta“, prije svega u odnosu crkve i društva, naročito nakon izjava splitskog biskupa Franića o potrebi otvaranja crkve prema socijalizmu i drugim vjerskim zajednicama te razlikovanja društvenog uređenja od ateizma. Napadi koji će ubrzo slijediti na istoga iz samih crkvenih redova biti će okarakterizirani kao izraz manihejskog mentaliteta te podmetanja i falsificiranja činjenica (11.3.1986.: 25. – 26.).

U ovoj temi promjena će se u toj godini osjetiti i u odjecima kritike iz srbijanskog tiska, unatoč sve većem zatvaranju informativnih prostora. Riječ je o polemici koja će se početi razvijati na stranicama listova *Danas* i *Duga*, oko načina na koji je potonji list prikazivao klerikalizam, ustaštvo te nacionalizam iz 70-ih i tadašnjih godina u Hrvatskoj, kao i njihov odnos s komunističkom vlašću. Uzastopnom *Duginom* pisanju o ovoj temi pripisuje se stvaranje dojma kako u Hrvatskoj postoji kontinuitet „retrogradne društvene i političke svijesti...[koja]...(navodno) kulminira u nacionalizmu kao dominantnoj pojavi i procesu u ovim stranama“ što se „razno-raznim „historiografskim“ smicalicama dimenzionira preko svake mjere.“(18.3.1986.: 24.). Uz insinuacije u pogledu već analiziranog *Magnum crimen*-a, smatra se kako određene stilske nejasnoće i aluzije sugeriraju postojanje komplota „pojedinih funkcionera nove komunističke vlasti“ u Hrvatskoj sa crkvom i Vatikanom, kako bi se dotična knjiga praktično zabranila i zaboravila. Takav se stav proglašava besmislenim, upravo zbog ponašanja komunističke vlasti u Hrvatskoj prema Stepincu. Osim toga, u ovoj polemici, ali i kasnije, raspravljat će se o navodnom Titovom tajnom nagovoru i ucjenama Stepinca da učini šizmu te oformi hrvatsku nacionalnu crkvu, odvojenu od Vatikana. Ovim je kritikama *Duga* pripisala nakanu manipulacije i obmanjivanja javnosti, te se protukritika proširila na listove *Dnevnik*, *Nin* i *Rad* (15.4.1986.: 45.), pripisavši tadašnjem novinaru *Danasa,* „duhovnu vezu s Glasom Koncila“ i etiketirajući ga kao „glasnogovornika Rima“. Kada je jedan od takvih tekstova prenesen bez komentara u zagrebačkom časopisu *Oko*, isti će novinar zaključiti kako je riječ o proizvodnji neprijatelja, „društvenog sumnjivca“, te raboti kojom se „pokušava zaigrati i stanovita igra o čemu svjedoče“ i neka druga prozivanja lista *Danas* iz političkih krugova, u smislu da „djeluje na liniji udružene opozicije...na crti antisocijalizma i antikomunizma“ a koji su međusobno povezani (13.5.1986.: 45.). Ova polemika jedan je od najboljih primjera kako

zavjerenički diskurz može biti kompleksan i kakav „lanac“ optužbi za zavjereništvo može proizvesti. U ovom slučaju riječ je o prisutnosti i isprepletenosti teorija zavjera o političkoj prošlosti, načinu konstruiranja sadašnjosti i pripisivanja različitih skrivenih političkih motiva u izdavaštvu, ujedinjenih temom nacionalističke politizacije Katoličke crkve.

Na kraju pregleda ovih različitih grupa recimo nešto i o prikazivanju djelovanja ekstremne emigracije. U pogledu njihova zavjereničkog djelovanja susrećemo se već u prvoj godini našeg istraživanja, od iscrpnog prikaza 35 godina djelovanja fašističkih terorista ustaškog (i četničkog) pokreta, usmjerenih na rušenje poretka i ugrožavanje opstanka SFRJ do različitih previranja unutar različitih udruženja. Od 1980. do 1983. godine tematika ekstremne hrvatske emigracije će se sve više pojavljivati, sve do ubojstva Stjepana Đurekovića[142]. Nakon toga je, u 1984. godini, na neki način nadomješta aktualizacija izručenja Andrije Artukovića, da bi u sljedećoj godini doživjela svojevrsnu eksploziju, paralelno s nekim suđenjima za terorizam, te prikazivanjem igrane TV serije *Brisani prostor*, koja je tematizirala upad 19 ustaških terorista u Jugoslaviju 1972. godine s nakanom vođenja gerilskog rata. Suprotno tome, 1986. godine u potpunosti je dominiralo izručenje i suđenje Artukoviću, kojem se detaljno posvećujemo u sljedećem poglavlju.

Izručenje i suđenje Andriji Artukoviću – povratak sablasti prošlosti

Tamo gdje se zločinca naziva balkanskim Himmlerom, a pokret kojem je pripadao saveznikom nacistima, čini nam se opravdanim očekivati izrijekom navedeno sudjelovanje u najvećoj svjetskoj zločinačkoj zavjeri. No, čini se kako stravična dimenzija zločina čini ovu riječ jednostavno preslabom za označavanje njegova sustavna pripremanja (i izvođenja). Njenom nespominjanju svakako pridonosi i istaknutost individualne odgovornosti kada se sudi samo jednom zločincu. Ipak, u ovom slučaju - izručenja i suđenja bivšem ministru unutrašnjih poslova NDH, koji je „propisivao rasne zakone i potpisivao odluke koje su dozvoljavale sve, i teror, i nasilje, i iživljavanje, i mučenje“ (18.2.1986.: 5.) i masovno ubijanje pod okriljem državne vlasti, ako se uopće državom smije nazivati takva tvorevina – takva se

[142] Riječ je o slučaju koji će se, s vremena na vrijeme, pojavljivati sve do današnjih dana.

zlodjela pripisuju zavjeri, ali samo na nekoliko mjesta i to neizravno, poimajući politiku kao izraz iracionalne ideologije. Primjerice, spomenuta zavjera se gotovo usputno implicira u vrijeme očekivanja sudske presude, kada se nastoji ukazati da se nije sudilo „jednom vremenu, ideologiji i zločinu kao takvom“ već pojedincu:

Ali taj pojedinac i nije počinio kriminalna djela što mu se stavljaju na teret kao izdvojena jedinka već kao dio, i to jedan od ključnih, jednog zločinačkog sistema koji je svoju mračnu rabotu suprotnu najelementarnijem poimanju čovječnosti čak pokušao zaodjenuti u zakonsko ruho. (13.5.1986.: 27.).

Drugo mjesto gdje se o njegovim zločinima govori kao proizvodu organiziranog djelovanja koje se „skrivalo“ iza obrane nacionalnih interesa, između ostalog, u „temelje“ zločina postavlja ideologiju:

Kao da je suvišno dokazivati sve strahote jedne izvitoperene ideologije koja se, pod krinkom služenja interesima svoga naroda, pomahnitalo obračunavala sa svima koji su joj zasmetali da se nametne i održi. Andrija Artuković nikada se, pa ni na ovom suđenju, nije odrekao ni svoje ideologije, ni svoje uloge u sistemu terora. (6.5.1986.: 30.)

Završna naznaka koja sugerira i upućuje na dimenzije zavjere, ali i simboličko značenje suđenja, pojavit će se tek nakon Artukovićeve smrti:

...od trenutka Artukovićeva pojavljivanja na zagrebačkom aerodromu, pa potom u sudnici zagrebačkog Okružnog suda, oživljeno je jedno drugo vrijeme, vrijeme u kojem je bilo moguće da ljudskim sudbinama upravljaju ljudi poput Artukovića, a kojeg je optužnica teretila da je „bio začetnik, podstrekač, organizator i naredbodavac zločinačkog policijskog poretka koji je provodio masovna ubistva, hapšenja, mučenja, prisilna iseljavanja, odvođenja u koncentracione logore, internacije, na prisilan rad, te pljačku imovine stanovništva jednog dijela Jugoslavije. (26.1.1988.: 25.)[143]

Međutim, u objašnjavanju dimenzija zločina i njihovog obrazlaganja suludom, iracionalnom ideologijom, koja u sebi sadrži temeljnu nacističku teoriju zavjere o globalnoj zavjeri Židova, citiran je govor Andrije Artukovića iz 1942. godine:

Svoju fašističko-ustašku ideologiju i praksu najbolje je izrazio u svom programatskom govoru, održanom 24. veljače 1942. na prvom zasjedanju „Hrvatskog državnog Sabora“ kad je, među ostalim, rekao: „Međunarodno židovstvo doslovno se držalo Talmudskih propisa kako bi izvelo svjetsku revoluciju i zagospodarilo čitavim svijetom. Hrvatski narod, obnovivši svoju narodnu, Nezavisnu

[143] U tekstovima koje smo analizirali nigdje nije objavljen cjelokupni ili barem ovaj dio optužnice na početku suđenja. Ostaje mogućnost da je objavljena u dnevnom tisku.

Državu Hrvatsku, nije mogao drukčije postupati nego da svoje narodno i državno tijelo očisti od svih državnih štetočina i proždrljivih nametnika Židova, komunista i slobodnih zidara....Ovaj potrebni zahvat čišćenja nalazi svoje opravdanje ne samo s moralnog, vjerskog i društvenog gledišta, jer je međunarodno židovstvo, udruženo s međunarodnim komunizmom i slobodnim zidarstvom, nastojalo, a još i danas nastoji, uništiti hrvatski narod." (25.3.1986.: 26.)

Premda je ovdje osim teorije zavjere kao izraza ideologije jasno iskazana i namjera protu-zavjere, ona se nigdje izrijekom tijekom praćenja ovog slučaja ne ističe. U analiziranoj građi, koja broji 27 tekstova, objavljenih u razdoblju od kraja 1984. do početka 1988. godine, nismo više pronašli sličnih naznaka koje bi upućivale na zavjeru vodstva NDH poretka, po uzoru na njemačke naciste. Sukladno fazama medijskog praćenja ovog slučaja najzastupljenija je bila faktografija i pravni postupci oko prijašnjih pokušaja i tadašnjeg izručenja, tijek suđenja, strategija obrane i simboličko značenje suđenja i osuđenika.

Od samog ponovnog zahtjeva za izručenjem Artuković je prije svega imao status zastrašujućeg simbola jednog poretka, „personifikacije straha, mržnje i ubijanja", čije je suđenje otpočetka bilo svršen čin i lekcija iz povijesti, koja će oživiti traume prošlosti, naročito kroz iskaze svjedoka. Pri tome je gola i otvorena brutalnost i bezumnost masovnog istrebljenja drugih naroda, koje je provodio jedan poredak, zasjenila značenje organiziranosti u proizvodnji smrti. Kao da je zavjera bila preslab pojam da se iskaže karakter genocida.

No, to ne znači da se oko samog slučaja izručenja nisu spominjale i ispreplitale različite zavjereničke interpretacije.

Na samom početku ponovnog pokretanja postupka za izručenje krajem 1984. godine, neuspjesi prethodnih pokušaja pripisivali su se „makartističkom paranoičnom antikomunizmu" (20.11.1984.: 25.) s izrazitom dozom ironije:

Zločinac je lovcima na (komunističke) vještice izgledao kao pošten čovjek koji se bori protiv komunističke Jugoslavije. To što je tada moglo izgledati plauzibilno jednom tipu mišljenja, danas djeluje anakronično, smiješno...U Hrvatskoj je zakon bio nož. Ustaše nisu ubijale samo Srbe, Židove i Rome, oni su ih klali, država nije bila ni nezavisna, ni država, ni Hrvatska, zavisila je od Hitlera koji ju je stvorio (ibid.).

„Makartistička farsa" uključivala je zaštitu od State Departmenta na temelju tajnog dogovora s ministarstvom pravde SAD-a (11.12.1984.: 75.). U istu sliku

smicalica, pravnih igara i namještaljki smješten je i postupak za ekstradikciju iz 1958. (1.1.1985.), iz čega je poslije proizašlo obrazloženje kako ga je štitila službena Amerika (5.3.1985.: 35.). Sa samim izručenjem američko će prijašnje ponašanje oko slučaja Artuković u međunarodnim odjecima iz socijalističkih zemalja biti označeno kao „35-godišnje smicalice SAD-a“ čija je vlast „štitila mnoge nacističke zločince“ (11.3.1986.: 59.). Također u vrijeme izručenja američki će odvjetnik tuženoga izjaviti kako je riječ o „komplotu američke i jugoslavenske vlade“ (19.2.1985.: 35.), a nakon presude pojavit će se demantirane glasine kako ga je komunistička vlast ubila u zatvorskoj bolnici (9.9.1986.: 24.).

U tadašnjoj javnosti ovaj slučaj izvršio je podsjećanje na endehazijsku strahovladu na način da je, prije svega, istaknuo dimenziju neracionalnosti njenih pobuda i zločinstvo u rezultatima, pitajući se često npr. „kuda vodi takva isključivost, kako završava slijepa mržnja, kakve su posljedice iracionalnih snaga i strasti“ (18.2.1986.: 5.). Time je umanjen aspekt osmišljenog i organiziranog djelovanja režima tj. dimenzija zavjereništva. Osim toga, ukazano je i na izvore i rezultate etničkih sukoba iz prošlosti, u kojima su tada službeno prihvaćene enormne brojke ubijenih u logorima i neizravno proizvodile argumente za strah i mržnju u kontekstu sve zategnutijih međuetničkih odnosa. Artuković je stoga bio otjelovljenje brutalne smrti i ne baš daleke prošlosti etničke mržnje i pokolja, kao i sve češćih glasova iz Srbije koji su ponavljali tezu o „genocidnosti hrvatskog naroda“. Premda se nastojalo ovim slučajem također ukazati na tragične posljedice planova „projektanata nacionalnih isključivosti“ (26.1.1988.: 25.) on je bio, nažalost, neizravna najava i „historijsko opravdanje“ jednom novom zločinačkom projektu koji je u svojoj osnovi također nosio isti moto: „jedan narod, jedna vjera, jedna država“ i jedan „vožd“. Taj će pokret započeti svoj pohod na Kosovu.

Kosovo – od albanske kontrarevolucije do srpskog nacionalizma

Za razliku od prethodnih tema koje su većinom, po svojem začetku, sadržaju i glavnini zbivanja vezane isključivo za razdoblje od 1980. do 1986. godine, ova zavjerenička tema konstanta je sve do raspada SFRJ. Bez obzira na to i ona prolazi kroz različite procese do 1986. godine i nakon nje. Dok se u ovom razdoblju u

zavjereničkom obliku u najvećoj mjeri pojavljuje iredentizam i nacionalizam kosovskih Albanaca, s narastanjem srpskog nacionalizma i dolaskom Slobodana Miloševića na vlast - interpretativni okvir se postupno i značajno mijenja.

Kosovski problem u 80-ima započinje 11. ožujka 1981. s prvim studentskim demonstracijama, koje se od socijalnih pretvaraju u političke, sa zahtjevom „Kosovo – Republika“. Demonstracije će se toliko rasplamsati da već 2. travnja iste godine Predsjedništvo SFRJ proglašava izvanredno stanje u tadašnjoj pokrajini i praktično je okupira „združenim snagama“ policije i vojske iz različitih dijelova tadašnje zemlje. Osim kontrarevolucionarnog djelovanja, za pobunjene Albance smatra se da vode „specijalni rat“ protiv Jugoslavije (Start, 29.8.1981.)[144]. Do kraja godine tek se špekuliralo o postojanju „vrha neprijateljske organizacije“, govorilo o narastanju međunacionalnog nepovjerenja te oživljavalo sjećanja kako se nakon rata raširenо vjerovalo da su Albanci "često spremni da rade za obavještajnu službu matične zemlje" (5.12.1981.). Središnje uporište kontrarevolucije je Sveučilište koje se nastoji „očistiti“ od iredentističkih organizatora (Danas, 2.3.1982.), a čak se i „osluškuje“ što o prilikama na Kosovu govore albanski književnici u Albaniji[145]. U istom će političkom tjedniku uskoro biti otvoren *Dosje kontrarevolucije na Kosovu* s iscrpnim prikazima organizacije subverzivnog djelovanja, ali i doživjeti će napade iz lista „Pravoslavlje“ zbog kritike „mitske svijesti“ koja se pribojava „da će višestoljetna kosovska bitka završiti porazom“ (1.6.1982.). Uzburkane nacionalističke strasti tadašnji će član Predsjedništva SFRJ, Fadil Hoxa definirati na sljedeći način:

Lukavo smišljene parole albanskih nacionalista kako je albanska narodnost neravnopravna, eksploatirana nama nisu nepoznate - pod njima se kriju mračne namjere. No, ima i onih manje glasnih koji smatraju da je narodnostima, a posebno Albancima "dato suviše mnogo prava" i da je stoga

---

[144] Tadašnji autor reportaže o atmosferi na Kosovu, između ostalog, piše: „Protiv neprijatelja i znalački odabranih oblika specijalnog rata - uperenog na Kosovu protiv najosjetljivijih spona i vrijednosti Jugoslavije - moralo se odgovoriti i posebnim snagama službi sigurnosti iz cijele zemlje. Kosovo nije bila vježba nego životna provjera sposobnosti sistema društvene samozaštite. Protiv otvorenog, ili kao što je slučaj sada na Kosovu, prikrivenog neprijatelja, ne može se boriti uvjeravanjem, a još manje u rukavicama.“ (ibid.).

[145] Danas (30.3.1982.) prenosi informacije sa Saveznog plenuma pisaca i umjetnika u Tirani i citira:“...mnogi neprijatelji prijetili su albanskoj slobodi i nezavisnosti, organizirajući zavjere, intrige i ucjene a sada su jugoslavenski titoisti počeli veliku propagandnu kampanju protiv Albanije i svega albanskoga...Apsurdnim i besmislenim izgovorom da je albanska kultura navodno iredentistička, napada se povijest Albanaca, njihov folklor, književnost, najbolje nacionalne tradicije i običaji na Kosovu i drugdje. Čak su i bijele vunene kapice proglašene simbolom iredentizma.“ Dakako, tadašnji novinarski komentar na ove iskaze je kako do apsurda dovode metodu zamjene uzroka i posljedice.

potrebna njihova restrikcija. Ima i takvih pristupa kao da su nekim narodima i narodnostima "darivana" prava, a da su ih oni stekli kao što su ih u jedinstvenoj borbi i revoluciji stekli svi jugoslavenski narodi i narodnosti. (27.7.1982.)

Nadalje, tadašnje negativno izvještavanje inozemnih zapadnih medija o stanju na Kosovu proglašava se propangadističkom manipulacijom i „strategijom inozemnih faktora koji i dalje na Jugoslaviju gledaju kao na objekt svojih težnji“ (29.6.1982.).

Sljedeća je godina posvećena razmatranju albanskih pretenzija na Kosovo i pomoći iredenti (13.9.1983.: 8.) s izrazitom kritikom njenog tadašnjeg predsjednika Envera Hoxhe, njegove politike[146], i netom objavljene knjige konspirativnog sadržaja *Titoisti* (1982.) – u kojoj je „čitava povijest od 1941. do 1983. samo serija zavjera skovanih protiv njega“ (11.1.1983.: 53.). Na samom Kosovu stanje se „normalizira“, iseljavanje nealbanskog stanovništva se nastavlja u usporenom ritmu, ali se sve češće povezuje sa zahtjevom za etnički čistom pokrajinom. Srbijanski nacionalisti zazivaju čvrstu ruku i žale za Aleksandrom Rankovićem (13.9.1983.: 8.) a „smišljeno neprijateljsko podmetanje“ i „manipuliranje navijačima“ odvija se i na prištinskim stadionima, na kojima se skandira „E-HO, E-HO“ (25.10.1983.: 10.). Izvornost parole „Kosovo-Republika“ CK SKJ počinje pripisivati „bivšoj političkoj garnituri Kosova“, smatrajući da ju je iredenta od nje samo preuzela (27.12.1983.: 20.), čime se dodatno ističe prisutnost ovog političkog zahtjeva ne samo izvan, nego i unutar pokrajinskih institucija te pridaje središnje mjesto ovom političkom problemu.

Pred treću godišnjicu nemira u Prištini i Đakovici će odjeknuti eksplozivna naprava i molotovljev koktel namijenjen „izdajicama albanskog naroda“ (20.3.1984.). Do tada je „otkriveno više od 60 neprijateljskih ilegalnih grupa s oko 900 članova“ a ostaci razbijenih organizacija u Parizu osnivaju „Pokret za socijalističku republiku Kosovo u Jugoslaviji“ (ibid.). Prištinski sudovi toga ljeta imaju „zgusnut dnevni red“. U tjedan dana (3.7.1983.: 20.) izrečene su 53 presude za neprijateljsko djelovanje i propagandu, što se tumači kao „rezultat široke društveno-političke akcije, raskrinkavanja i razobličavanja reakcionarne i neprijateljske ideologije, obračun s

[146] Npr. Mitja Ribičić, tadašnji predsjednik Predsjedništva CK SKJ će početkom godine u Prištini izjaviti: „Mi, susjednom albanskom narodu moramo reći kako sadašnja politika Envera Hoxhe vodi dominaciji blokova na Balkanu. Ne bi bilo dobro da susjedna Albanija postane žandar velikih sila na ovom području.“ (12.4.1983.: 46.).

recidivima kontrarevolucije, sa onim zlim, mračnim unutar naroda, otkrivenim zahvaljujući izuzetnom zalaganju službe unutrašnjih poslova“ (ibid.). Sveučilište je „očišćeno“ tako da već godinu dana nema ekscesa ni parola, ali zna se da neprijatelj nikad ne spava (3.7.1983.: 20.). Broj silovanja „međunacionalnog karaktera“ naglo se povećao kroz protekle tri godine (2.10.1984.: 22.) koje se, uz rušenje grobova, uklapa u „jasno artikulirani rasistički nazor iredente...kao čin uvrede nacionalne časti i ...najperfidniji oblik nacionalističkih obračuna“ (ibid.).

Početkom 1985. godine retrospektivni prikaz stanja od prvih previranja tadašnji će član predsjedništva PK SK Kosova, Azem Vllasi prikazati po tipičnom zavjereničkom obrascu:

> ...kada se ovdje mirno spavalo na birokratski iskonstruiranim ocjenama o „stabilnom“ političkom stanju, militantne nacionalističko-iredentističke snage dotle su već uspjele uspostaviti i ojačati veze i spregu s vanjskim faktorima, koji su čekali upravo razdoblje poslije Tita da nam skoče nožem u leđa. Glavni im je oslonac bio vladajući aparat u NSR Albaniji, sa svim raspoloživim arsenalom. Tako su, sa značajnim nadama u uspjeh i krenule u akciju svim mogućim brutalnim i rušilačkim sredstvima i metodama. Kad smo im se odlučno suprotstavili i razbili jurišne odrede, nisu se lako mirile s porazom. Nastala je izuzetno teška, krizna situacija, a kasnije smo morali dublje ulaziti u raščišćavanje s idejnim pozicijama tih snaga i njihovih inspiratora. Njihovi vanjski saveznici još su više pritiskali i pritišću. Danas imamo mnogo stabilniju i sređeniju situaciju, ali ostaci neprijateljskih snaga i njihovi novoregrutirani pojedinci i grupe ne odustaju od akcija. (15.1.1985.: 11.)

U pogledu situacije na sveučilištu, kao mjestu odakle je pokrenuta neprijateljska aktivnost, isti će ga smatrati izrazito zahvalnim mjestom gdje bi takve snage htjele „i dalje nalaziti utočište za perfidno ali uporno plasiranje svojih ideja i teza, tobože u ime znanosti i istine, a s jasnim ciljem da sistematski inficiraju mlade ideologijom koja je strana politici SKJ i samoupravljanja“ (ibid.). Također, rascjep između tih snaga i kosovskih komunista, nacionalisti prikazuju kao opreku između autentične borbe za nacionalna prava i izdajnika, izroda, prodanih duša i karijerista unutar SK. S druge strane, da postoji pakt rukovodstva Kosova s iredentom sumnjali su neki članovi SSRN Kosova i Makedonije, dok su u predsjedništvu SSOJ-a smatrali kako iredenta ima formu organizacije nacističkog poretka (21.5.1985.: 10.). Te iste godine započeti će notorni montirani slučaj „Martinović“ (11.) koji će podijeliti javnost između stava o terorističkom napadu i genocidu nasuprot individualne patologije. Na tragu pojačavanja trendova iz prošlih godina različiti će forumi raspravljati o stanju na

Kosovu, konstatirati nezavjerenički npr. kako je takva situacija „posljedica duboke političke, ekonomske i moralne krize jugoslavenskog društva“ (2.7.1985.: 11.) dok će drugi zazivati radikalna rješenja ali i kritizirati, služeći se odavno isprobanim formulama, npr. optuživanjem republičko-pokrajinskog etatizma kao ključnog problema „koji se skriva iza oblandi“ govora o zaštiti prava i interesa radničke klase (13.8.1985.; 17.9.1985: 22. – 24.).

O peto-godišnjici nemira na Kosovu već je „narasla svijest“ kako je riječ o problemu cjelokupne Jugoslavije. Partijsko i državno predsjedništvo kritizirati će tada tri najvažnija problema: ilegalno djelovanje iredente, nedovoljnu idejnu i političku „diferencijaciju“ i nastavak pritisaka iredente na iseljavanje Srba i Crnogoraca (11.3.1986.: 5.). No, ubrzo će započeti prva „pomno izrežirana“ događanja naroda, pohodi u Beograd i različite peticije, označeni kao izraz velikosrpskog nacionalizma (15.4.1986.: 9.), a u nekim medijima u Sloveniji interpretirani kao da su potpomognuti „poluilegalnim oblicima djelovanja putem republičkih institucija“ (22.4.1986.: 15.). Tadašnji će predsjednik CK SK Srbije, Ivan Stambolić na sljedeći način opisati motive djelovanja suprotstavljenih nacionalističkih grupa na Kosovu:

> Iredentistima je Kosovo potrebno kao mina, a srpskim nacionalistima kao detonator za eksploziju u Beogradu, za sukobe i krv na ulicama. Oni bi da uspostave partnerske odnose sa savezom komunista, da legalno zastupaju svoju poznatu, poraznu i poraženu politiku: Oko za oko, zub za zub. (ibid.)

Pri tome se srpske nacionalističke snage lociraju upravo tamo gdje je to učinila i Bijela knjiga, među one snage koje će uskoro iznjedriti Memorandum. U razmatranju „međukongresnih bilanci“ PK SK Kosova će o njima slično govoriti kao o:

> ...širim spregama različitih snaga i pogleda – od birokratskih, dogmatsko-centralističkih, neoinformbiroovskih, građansko-liberalističkih do ogoljeno nacionalističkih i šovinističkih – koje situaciju na Kosovu iskorištavaju samo kao povod širem nastupanju protiv sistema u cjelini. Središnju liniju u lepezi tih snaga čini srpski nacionalizam, koji se u odnosu prema Kosovu, a posebno prema Albancima ispoljava u formi revanšizma...Smišljena i zlonamjerna politizacija svakoga pojedinog slučaja i problema teži daljnjem produbljivanju međunacionalnog nepovjerenja i sukobljavanja, šireći nevjericu u mogućnost zajedničkog života...Iz iste kuhinje dolaze i zahtjevi da se termin narodnosti zamijeni terminom nacionalne manjine...Vrhunac su pokušaji da se rehabilitira linija poražena na Brionskom plenumu... (6.5.1986.: 17.)

S druge strane, o iredenti će se sve češće govoriti kao o „moćnoj organizaciji s ogromnim novčanim sredstvima koja „nagriza“ Jugoslaviju na mnogim njenim vitalnim komponentama i na terenima izvan pokrajine (11.11.1986.:14.).

Na koji način ovakav tip interpretativnih konstrukcija djelovanja suprotstavljenih etničkih grupa utječe na njihove međusobne odnose i kakvo ukupno ozračje stvara, na tragu refleksije o zavjereništvu tj. propagandnim manipulacijama, govorit će tadašnji sekretar Pokrajinskog SUP-a:

> Nijednog trenutka ne mislim umanjiti težinu tih slučajeva, ali u širem kontekstu gledano, pojedinci koji u svoj svakodnevni politički rječnik, kada govore o Kosovu (kao da je to njegova nekakva specifičnost) inzistiraju na havarijama, diverzijama, sabotažma, parolama i pamfletima, svjesni su da nema pravih argumenata za to, ali su također svjesni da se tako utječe na stvaranje izvjesne nesigurnosti kod širokih masa. Kod pripadnika srpske nacionalnosti stvara se utisak da se u Pokrajini nešto krije, a kod Albanaca da se izvan Pokrajine ekscesi namjerno uveličavaju i tako interpretiraju da bi se kod šire jugoslavenske javnosti stvaralo antialbansko raspoloženje. Inače, šteta za međunacionalne odnose kada dolazi do ekscesa čiji su akteri različite nacionalnosti, u ovakvoj atmosferi jako je velika. (9.12.1986.: 6.)

Zategnutost međunacionalnih odnosa nije tadašnji specifikum Kosova. Oni su ovdje jednoznačnije određeni zbog povijesti prijašnjih sukoba, izraženijih kulturalnih razlika i neposrednih političkih previranja. Nakon neuspjeha 13. kongresa u pogledu centralizacije partije i države te pojave Memoranduma, ovi su se odnosi još više zategnuli. Premda je nezahvalno govoriti u povijesti o presudnim trenucima, čini se kako je točka nakon koje se ubrzano počinje realizirati srpski nacionalni program upravo dolazak Miloševića na Kosovo Polje 24. travnja 1987. godine. No, to već spada u naše sljedeće poglavlje.

* * *

U ovom prvom, pripremnom razdoblju urušavanja političke zajednice pokušali smo, analizirajući prije svega zapise relevantne za širu političku javnost, pokazati oko kakve su se problematike, organizirane u različite teme, pojavljivale politički relevantne teorije zavjera. Unutar svake od tema prikazan je imaginarij zamišljanja različitih neprijateljskih „utjelovljenja“, kao i načini njihove eventualne transformacije. Pri tome smo redom razmatrali zavjereničke interpretacije vezane uz središnji simbol tadašnje zajednice, koje su od heroizma sve više tendirale prema negativnoj

eponimizaciji[147], u smislu višedimenzionalne detitoizacije i sve jače kroatizacije Tita, prvenstveno u Srbiji. Nakon razmatranja unutarnjih neprijateljskih tendencija unutar komunističkih redova prešli smo na tzv. nacionalističku opoziciju u Srbiji i različite manipulacije i falsifikate povijesti na relaciji Hrvatska – Srbija. Zatim smo se posvetili konglomeratu interpretacija o zavjereničkim grupama koje su izraz hrvatskog nacionalizma a posebno simbolu njegova ekstremnog oblika, utjelovljenog u sablasnoj figuri Andrije Artukovića. U godini njegova suđenja dolazi do daljnjih previranja, posebno u Srbiji, koja će dominantno odrediti tijek daljnje krize, ne samo unutar njenih širih granica – prije svega na Kosovu – nego i u cjelokupnoj tadašnjoj Jugoslaviji. Kako analiza pokazuje, politički problemi često su bili kapilarno prožeti interpretacijama o zavjereništvu, koje su se u označavanju neprijatelja pozivale na idejni repertoar kolektivnog povijesnog iskustva. Kakav je status i sadržaj zavjerenički diskurz imao u završnim godinama raspada u SFRJ, analiziramo u sljedećem poglavlju.

8.1.2. Teorije zavjera od Memoranduma SANU do raspada SFRJ

Razdoblje koje slijedi, u odnosu na prethodno, odlikuje puno veća dinamičnost i dramatičnost. Riječ je o svojevrsnoj „eksploziji“ različitih tendencija koje su se akumulirale otprije, do tada imale marginalniji izričaj, da bi u ovom razdoblju doživljele svoju punu političku artikulaciju, kako unutar, tako i izvan institucija. Sve dublja kriza, fragmentacija po republičko-nacionalnim linijama, različit način percepcije problema i način njihova rješavanja te gubitak osjećaja zajedništva, kontekst je u kojem analiziramo zavjereničko mišljenje u ovom razdoblju povijesti. Sukladno tome, veći je i broj tema koje prožima zavjereničko mišljenje. Kako se vrijeme sve više „zgušnjava“ a stari poredak sve više raspada, tako i pojedinačne teorije zavjera dobijaju na značenju.

Započinjemo s egzemplarom teorije zavjere, Memorandumom SANU, nikad službeno objavljenim nacionalnim strateškim programom, svojevrsnim *in*

[147] Riječ je o procesu nastanka i uvođenja naziva nastalih prema imenu neke osobe. U političkom diskurzu se odvija pod utjecajem vrijednosno-interesnih sukoba i nerijetko se pretvara u proces etiketiranja (Ravlić, 2006.: 106.)

memoriamom SFRJ te sukusom tadašnjeg srpskog nacionalizma i njegovih planova. Na liniji zavjereničkih teza iznesenih u Memorandumu može se pratiti njegovo daljnje pojavljivanje i razrada, naročito u pogledu tzv. zavjere Vatikana i Kominterne, kao i takvim interpretacijama različita suprotstavljanja. No, relevantnijom se primjenom tog „programa koji je čekao da ga se ostvari“ (Ramet, 2005.: 44.) pokazuje politika Slobodana Miloševića, koja se prikazuje kao realizacija Memoranduma kroz 8. sjednicu CK SK Srbije, zatim antibirokratsku revoluciju, kao i njeno „prelijevanje“ na nacionalni pokret Srba u Hrvatskoj i rat. U tom su Miloševićevom „pohodu“ nastali različiti slučajevi, od kojih su u početku posebice istaknuti oni kosovski, Azema Vllasija, rudara Starog trga itd. Osim toga, za ovo je razdoblje karakteristično sve veće informativno zatvaranje među republikama, te sve češće špekuliranje o različitim spregama između politike i medija, što će 1989. godine prerasti u svojevrsni medijski rat.

Nacionalizam nije specifičnost samo srbijanskog kulturno-političkog prostora. Kao pandan Memorandumu SANU, 1987. godine, uz sve moguće ograde, smatraju se „Prilozi za slovenski nacionalni program“ u *Novoj Reviji*. Također će se na liniji neprijateljskog djelovanja tumačiti određene provokacije i alternativne inicijative zbog kojih će list *Mladina* doći u sukob s JNA, što će nakon otkrivanja plana vojnog udara u Sloveniji rezultirati poznatim slučajem suđenja „slovenskoj četvorki“. U lipnju 1989. Slovenija će objaviti *Temeljne ustavne listine*, a to će, nakon diverzije „mitinga istine“ u Ljubljani, dovesti do gospodarskog rata sa Srbijom.

Različite afere, koje se kasnije ispostavljaju kao pokušaji destabilizacije pojedinih republika, pojavljivat će se u BiH, preko Agrokomerca, Neuma, „rušenja“ klana Pozderac, sve do djelovanja srbijanske tajne policije na teritoriju BiH. Proizvodnja afera vezanih uz Hrvatsku započinje još u vrijeme sastavljanja Memoranduma, kroz rehabilitaciju slučaja „Miloša Žanka“, preko kojega do izražaja dolazi antititoizam u Srbiji, kao i opetovane optužbe hrvatskog rukovodstva za kontinuitet nacionalizma i separatizma. Daljnja afera odnosit će se na obnavljanje slučaja Gaži, bivšeg republičkog ministra unutarnjih poslova koji je smijenjen zbog intriga prema rukovodstvu SKH (ili zbog poštene borbe protiv kriminala) – koji će „zaraditi“ etiketu „mini-Rankovića“ (26.1.1988.: 18. – 19.). Također, problematizirat će se „malverzacije“ oko Univerzijade koja će se označavati kao „svjesno organizirana

provala u platni sistem“ (npr. 18.10.1988.: 20.). Osim toga, u zavjerenički diskurz se smješta i nacionalizam u Hrvatskoj kao „tihi marš kroz institucije obrazovanja i kulture“ (28.4.1987.: 29.), koji se povezuje s jezičnom politikom i praksom, te kao „ekonomsko grupašenje“ i „okrenutost prema Srednjoj Evropi“ (12.4.1988.: 31.). S jačanjem antibirokratske revolucije i antihrvatske dimenzije srpskog nacionalizma javit će se optužbe za neravnopravan status Srba u Hrvatskoj, čemu će se kao manipulacijama i podmetanjima suprotstavljati tadašnji hrvatski komunistički čelnici i osuditi kao „politiku zavađanja naroda“ (30.5.1989.: 20.). Na daljnje manipulacije o historiografiji, posebno vezane uz logor Jasenovac i ulogu vrha Katoličke crkve u NDH, korištene za „dokazivanje“ teze o genocidnosti hrvatskog naroda, također bilježimo snažne reakcije različitih aktera u Hrvatskoj, iz područja kulture, religije i znanosti. Ovdje će se posebno istaknuti polemike koje će voditi akademik Ljubo Boban, kao i objavljivanje tajnog dnevnika kardinala Stepinca.

Nemogućnost rješavanja nagomilanih problema i zaoštravanje odnosa unutar SKJ, dovode do njegove sve veće „krize legitimiteta“, izražene u etiketi „rentijera revolucije“, „verbalnom građanskom ratu“, „neprincipijelnoj koaliciji“ na 17. sjednici CK SKJ, „padanju maski“ i „samosmaknuću“ na 20. sjednici, konstatacijama o „tihom prekrajanju Jugoslavije“ i „izvanrednom stanju“ - što će konačno rezultirati održavanjem 14. izvanrednog kongresa SKJ, početkom 1990. godine, najavljivanom još prije kao „trojanski konj“ iz Srbije, na tragu proširivanja antibirokratske revolucije i na druge dijelove SFRJ. Sam kongres završio je raspadom SKJ i zadobio atribut kongresa „manipulacije i neravnopravnosti“. No, pokušaj velikosrpskog puča nije uspio.

Još će krajem 1989. godine, na tragu odricanja političkog legitimiteta od strane opozicije i unutarnjih reformskih snaga, predsjedništvo CK SKH donijeti odluku o raspisivanju prvih višestranačkih izbora. Odluka je iznenadila i već otprije formirane pokrete i saveze tj. zametke budućih stranaka, koji su držali da ih komunisti žele „zaskočiti izborima dok oni nisu još dovoljno jaki“ (19.12.1989.: 8.). Među desnim snagama koje će se pojaviti na političkoj sceni, za oko će čelništva SKH i medija ubrzo zapeti HDZ kao „stranka opasnih namjera“ koja nudi „krvavu haljinu za budućnost“ (16.1.1990.: 12.). Naročite će kritike nakon 1. općeg Sabora HDZ-a ići na adresu Franje Tuđmana, posebno zbog izjave kako „NDH nije bila samo kvislinška

tvorevina i fašistički zločin nego je predstavljala i izraz težnji hrvatskog naroda za samostalnošću“. U predizbornom razdoblju, također će ovu stranku smatrati sindromom politike antibirokratske revolucije i uspoređivati je sa snagama koje su organizirale miting na Petrovoj Gori (6.3.1990.: 14.). Potonje su, preko tog i prethodnih „događanja srpskog naroda“ u Hrvatskoj držane instrumentom „scenarija forsiranog poticanja hrvatskog nacionalizma“ (13.3.1990.: 17.) i mitologizacije potisnutosti srpskog naroda u Hrvatskoj, između ostalog, putem konstrukcija o sprezi SKH-SDP-a s HDZ-om.

Nakon prvih demokratskih izbora, odbijene ponude na kulturnu autonomiju i mjesto podpredsjednika Sabora od strane predstavnika hrvatskih Srba, osniva se u srpnju 1990. Srpsko nacionalno vijeće, čime formalno započinje pobuna Srba u Hrvatskoj, projekt „na tragu Memoranduma i Garašaninovih Načertanija“ i „tijesnog povezivanja Raškovića s Miloševićem“ (10.7.1990.: 13.). Do dramatičnog razvoja ove pobune u kolovozu i listopadu iste godine, o ovim će se tendencijama govoriti kao o pokušaju „kosovizacije“ Hrvatske (31.7.1990.: 17.), da bi, sukladno zbivanjima, ustupao mjesto govoru o srpskom puču u Hrvatskoj (21.8.1990.: 7.) na čiju se stranu otvoreno stavila JNA, te o naoružanom ustanku u funkciji stvaranja Velike Srbije. S druge strane je proglašeno ratno stanje i borba protiv „ustašoidne tuđmanovske vlasti“ (9.10.1990.: 12.). Do kraja godine bit će uhićena Arkanova skupina – egzemplar namjera srpskog terorizma u Hrvatskoj. S početkom sljedeće godine raste strahovanje od vojnog udara JNA, koje će eskalirati 25.1. 1991. s montiranim filmom o uvozu oružja iz Mađarske i nalogom za uhićenje generala Špegelja. Već nekoliko dana iza toga Globus će izdati detaljnu studiju o „Scenariju vojnog udara u Hrvatskoj i metodama specijalnog rata u njegovoj pripremi.“ (1.2.1991.) – detaljni prikaz i analizu ove propagandne akcije i pokušaja državnog udara JNA u Hrvatskoj. Do 8. listopada 1991. godine, kada Sabor proglašava raskidanje svih državno-pravnih veza Hrvatske sa SFRJ, započeti će Domovinski rat sukobom na Plitvicama, a u pregovaračkim previranjima među čelnicima republika predsjednici Tuđman i Milošević tajno će dogovarati podjelu BiH. Opstrukcija rada savezne Vlade i Ante Markovića, percipiranog kao eksponenta inozemnih sila ući će u završnu fazu. Srbijanski čelnici će neuspješno nastojati onemogućiti izbor Stjepana Mesića za posljednjeg predsjednika SFRJ.

Detaljno ćemo razmoriti većinu spomenutih zavjereničkih tema.

Memorandum SANU

Ovaj tekst će u pravom smislu riječi otvoriti Pandorinu kutiju, osmišljavanjem i operacionalizacijom tada sveprisutne nacionalističke sintagme o „ugroženosti vlastita naroda“ te zadobiti status „ideološkog programa osvete i uspostavljanja srpske hegemonije nad jugoslavenskim nesrbima“ (Ramet, 2005.: 43.). Njegovo je sastavljanje započelo nakon godišnje skupštine SANU, u svibnju 1985. godine, da bi u javnost „procurio“ krajem rujna 1986. Netom nakon pojavljivanja doživjeti će izrazite osude establišmenta i različitih intelektualnih krugova izvan Srbije, a njegovi argumenti nerijetko će se pojavljivati kao opravdanje ili kritika srbijanske politike.

Sadržaj samog teksta podijeljen je u dva podjednako duga dijela. Prvi se odnosi na krizu jugoslavenske privrede i društva u kojem se postojeća teška ekonomska kriza detaljno razlaže i objašnjava negativnim trendovima koji započinju sredinom 60-ih godina 20-og stoljeća lošom ekonomskom politikom, arbitrarnim i voluntarističkim upravljanjem, nekontroliranim zaduživanjem, povlađivanjem republičkim centrima te sve većom političkom decentralizacijom sustava - što je na kraju rezultiralo donošenjem Ustava 1974. godine. Teza je da je njime zapravo ozakonjen konfederalni model saveza država, čime je načelo nacionalnog pobijedilo načelo klasnog i ugrozilo izvornu, AVNOJ-evsku federaciju. Premda se ovaj dio teksta nastoji koristiti neutralnim jezikom ekonomske i političke znanosti, nastoji opisati procese mimo osobnih i grupnih motiva te smišljenog djelovanja političkih elita, s vremena na vrijeme i sve više pri kraju ovoga dijela, pojavljuju se i takve formulacije. Primjerice, u objašnjavanju „dezintegracionih sila“ i „egoizama“ tvrdi se:

> Sklonost ka deobama i usitnjavanju društvenih celina, borba na delu protiv moderne, demokratske, integrišuće federacije zaklanja se iza lažne ideološke parole borbe protiv “unitarizma” i “centralizma”. Ali prava alternativa “unitarizmu” i “centralizmu” nije nacionalni egoizam i policentrizam, sa vlastitim “nacionalnim” (u stvari republičkim i pokrajinskim) ekonomijama, nasilnim ograničavanjem nauke, kulture i obrazovanja na teritorijalne okvire i potčinjavanjem svih oblika društvenog života neograničenoj vlasti republičkih i pokrajinskih oligarhija. Istinska alternativa je demokratski integrativni federalizam, u kome je princip autonomije delova usaglašen s principom koordinacije delova u okviru jedinstvene celine, u kome su političke institucije na svim nivoima društvene organizacije dosledno demokratski konstituisane, u kome je odlučivanje određeno slobodnim, racionalnim, javnim dijalogom,

a ne zakulisnom i “strogo poverljivom” kombinatorikom samozvanih i samoizabranih zaštitnika posebnih nacionalnih interesa (8.).

One će se u drugom dijelu teksta dodatno razrađivati u smjeru nelegitimnih interesa i zlonamjernog činjenja na štetu Srbiji i srpskom narodu. U smislu najave još nekih zlonamjernih tendencija, koje će se u drugom dijelu teksta također zaoštriti, moguće ih je uočiti u naglašavanju utjecaja Kominterne na KPJ u „vezivanju za nacionalne pokrete“ i realizaciju „nacionalnih programa“, što znači razbijanje Jugoslavije, ali i u, od Kominterne naslijeđenom, mentalitetu konspiracije, kojemu se pripisuje značajna uloga u onemogućavanju razvoja demokracije i samoupravljanja:

Staljinističko i kominternovsko nasleđe još uvek snažno dejstvuje. Duboke tragove ostavili su odnosi unutar ilegalnog pokreta: konspiracija, unutrašnja hijerarhija, učešće malog broja ljudi u donošenju odluka, insistiranje na idejnom jedinstvu i bespogovornom prihvatanju i izvršavanju zadataka, teške kvalifikacije (“frakcionaš”, “neprijatelj”) za bilo kakvo neslaganje ili prigovor usvojenoj političkoj liniji (9.).

Nadalje, delegatski sustav smatra se manipulacijom građana koji samo trebaju potvrditi ono što je već dogovorila vrhuška „iza političke scene“ (9.). Već analizirana tema zakulisnog upravljanja političkim sistemom dolazi, nadalje, do izražaja na mikro i marko razini. Unutar republika i pokrajina se formiraju neformalne grupe za osvajanje što utjecajnijih položaja, a također se formiraju koalicije radi zadovoljavanja „republičkih i pokrajinskih interesa i samostalnog monopolističkog položaja političkih garnitura u njima“ (ibid.).

Ovaj prvi dio teksta retorički funkcionira kao svojevrsna priprema u konsipirativan način razmišljanja. No, tek se u drugom dijelu, pod naslovom „Položaj Srbije i srpskog naroda“ u potpunosti razvija ova specifična teorija zavjere. Cjelokupna problematika položaja Srbije i srpskog naroda eksplicitno je uspostavljena oko tri ključna problema koji nastaju zbog zavjera Drugih, koje se uvodno nespecifično naznačuju kao dugoročna politika prema Srbiji (17.). Riječ je o problemima dugoročnog zaostajanja razvoja privrede Srbije, nereguliranih državno-pravnih odnosa s Jugoslavijom i pokrajinama te genocid na Kosovu (ibid.). Zbog svojeg udruženog djelovanja, ovi se problemi smatraju ugrozom stabilnosti situacije u cjelokupnoj Jugoslaviji.

Prvi se problem izražava u vidu manjih investicija po glavi stanovnika, zatim u neekvivalentnoj razmjeni s ostalim republikama, izdacima za zaostale te ulasku kapitala drugih republika u privredu Srbije – što se interpretira kao podređenost, zapostavljenost i diskriminacija, prvenstveno od strane Slovenije i Hrvatske, koje se drže politički i ekonomski dominantnima u Jugoslaviji. Osim toga, ovim republikama se pripisuje eksploatiranje kominternske smicalice o ugnjetavalaštvu srpskog naroda u staroj Jugoslaviji kao opravdanje, ne samo za manja ulaganja, nego i za specifičnu industrijsku politiku i politiku cijena na štetu Srbije, koja je „započela preseljavanjem u druge republike industrijskih pogona za proizvodnju aviona, kamiona i oružja, da bi se nastavila obaveznim otkupom, makazama cena na teret sirovina i poljoprivrednih proizvoda...“ (18.). Po takvom viđenju, privredni je sustav od samog početka bio smišljeno pristran, išao je na ruku već razvijenijih republika a takva ekonomska podređenost proizlazila iz političke podređenosti Srbije. Politička podređenost Srbije rezultat je snažne koalicije Slovenije i Hrvatske, utjelovljene u Kardelju i Titu kao neprikosnovenim ličnostima s izrazitim utjecajem na kadrovski sastav i politiku drugih republika. Ključni utjecaj, koji je ostao i nakon njihove smrti ostvario se u Ustavu koji osigurava daljnju političku i ekonomsku dominaciju „njihovih“ republika. Da je riječ o „antisrpskoj koaliciji“ dokazuje se u neproporcijalnim stopama doprinosa za nerazvijene koje su, po toj interpretaciji, od Srbije učinile istinsku žrtvu, a daljnje produžavanje takve situacije ukazuje na konstantnost ili čak pojačanje njene diskriminacije i povijesni revanšizam. Nepostojanje otpora takvoj politici ukazuje na to da tadašnji srbijanski političari nisu dorasli „istorijskom trenutku“ (20.). Osnovna ideja ovakve politike je „slaba Srbija, jaka Jugoslavija“, što se, pored ostalog očituje i u nejednakosti glasova birača iz Srbije za Saveznu skupštinu, nedefiniranom te proturječnom ustavnom položaju, velikoj neovisnosti pokrajina, podršci autonomaških i separatističkih snaga od strane drugih republika, kako bi se „društvena energija trošila na konflikte“ (21.) i držalo Srbiju pod kontrolom. Treći problem je genocid na Kosovu koji je otvoren 1981. godine putem specijalnog ali i otvorenog i totalnog rata, pripremanog još od vremena II svjetskog rata...

...u raznim razdobljima administrativnih, političkih i državnopravnih promena. Vođen veštom primenom raznih metoda i taktika, s podeljenim ulogama, uz aktivnu, a ne samo pasivnu i ne mnogo prikrivanu podršku pojedinih političkih centara u zemlji - pogubniji i od one koja je dolazila iz susedstva...Balistička pobuna na Kosovu i Metohiji pred sam kraj rata, dignuta uz sadejstvo nacistickih

jedinica, bila je 1944-45. vojnički razbijena, ali pokazuje se, ne i politički pobeđena. Njen sadašnji vid, prerušen u nov sadržaj, uspešnije se razvija i približava pobedničkom ishodu. Pravi obračun sa neofašistickom agresijom je izostao; sve do sada preduzimane mere samo su uklonile s ulica ispoljavanje te agresije, a u stvari su jačale njene rasisitičke pobuđene, neopozive ciljeve, koje treba postići po svaku cenu i svim sredstvima. Čak i smišljeno drastične kazne mladim prestupnicima izricane su da izazivaju i produbljuju međunacionalne mržnje (22.).

Odgovornost i za ovaj poraz se pripisuje kominternovskoj politici KPJ koju su preuzeli i „nedorasli“, „oportuni“ i „bojažljivi“ srpski komunisti, prikazani kao antipodi ratnicima koji su se borili na Kosovu, čija su postignuća u miru anulirali albanski nacionalisti „jednom vrlo određenom politikom, „razvojno“ sprovedenom, sa isplaniranim postupcima i jasnim ciljem“ sve veće političke samostalnosti. Ovdje se cjelokupna politika kosovskih Albanaca identificira sa zavjerom, koja se po Memorandumu očituje u afirmaciji uporabe vlastita jezika i obrazovanja na materinjem jeziku, postojanju udžbenika na albanskom jeziku, zastave i „poroznoj“ granici s Albanijom, nakon čega se konstatira paradoks: „Zavere, koje se obično tajno kuju, na Kosovu su se stvarale ne samo očevidno, vec i demonstrativno.“ (ibid.).

Preko slučaja Martinović, koji se smatra autentičnim, kritizira se albansko fabriciranje tobožnjeg nacionalizma iz Beograda, te se „dozivaju mračna vremena Turske okupacije“ kao još jedan način uspostave kontinuiteta stradanja. Takva se percepcija pojačava navođenjem različitih egzodusa srpskog naroda s Kosova, potkrijepljenih brojkama iseljenih kao i povijesna utemeljenost i kontinuitet djelovanja prema stvaranju „etnički čistog“ Kosova. (23.). No, prema ovom dokumentu, Kosovo, na kojem je situacija dramatična, nije jedino područje na kojem je srpski narod diskriminiran. Riječ je, prije svega o Hrvatskoj u kojoj je, između ostalog...

…izložen rafiniranoj i delotvornoj asimilacionoj politici. Sastavni deo politike je zabrana svih srpskih udruženja i kulturnih ustanova u Hrvatskoj, koja su imala bogatu tradiciju iz vremena Austro-Ugarske i međuratne Jugoslavije, zatim nametanja službenog jezika koji nosi ime drugog naroda (hrvatskog) oličavajući time nacionalnu neravnopravnost. Taj je jezik ustavnom odredbom učinjen obaveznim i za Srbe u Hrvatskoj, a nacionalistički nastrojeni hrvatski jezikoslovci sistematskom i odlično organizovanom akcijom sve ga više udaljavaju od jezika u ostalim republikama srpskohrvatskog jezičkog područja, što doprinosi slabljenu veza Srba u Hrvatskoj sa ostalim Srbima...Izuzimajući period postojanja NDH, Srbi u Hrvatskoj nikada u prošlosti nisu bili toliko ugroženi

koliko su sada. Rešenje njihovog nacionalnog položaja nameće se kao prvorazredno političko pitanje (25.).

Smatra se, nadalje, kako je u općem dezintegracijskom procesu u Jugoslaviji najsnažnije zahvaćen srpski narod zbog svoje zastupljenosti u različitim „teritorijima“ i da je taj proces usmjeren prema potpunom razbijanju njegova nacionalnog jedinstva. Tome doprinose i „politički rukovodioci“ Vojvodine, negiranje doprinosa srpske građanske tradicije iz 19. stoljeća, umanjivanje važnosti doprinosa bosanskohercegovačkih Srba, Mlade Bosne itd. Posebno se ističe „grubo osporavanje kulturnog i duhovnog integriteta“ srpskog naroda, „razaranje književnog i umjetničkog naslijeđa“, „otuđivanje“ najboljih pisaca i umjetničkih djela, stavljanje uglednih književnika na crne liste, te njihovo „šovinističko tumačenje“ (27.) – čime se „izmiče važan oslonac moralne i istorijske samosvesti“ (ibid.). U svojevrsnom zaključku, osim zgusnuto ponovljenih problema i argumenata kao najveća nevolja navodi se kako srpski narod nema državu kao svi ostali narodi (29.). Postojeća je neadekvatna, odraz diskriminiranosti i prisilne unutarnje federalizacije. Zbog postojeće prijetnje raspada SFRJ, apelira se na pokretanje revizije Ustava iz 1974. godine.

Objavljivanje Memoranduma izazvalo je žestoke kritike, kako u Srbiji tako i u drugim republikama i na saveznoj razini. Prve odjeke možemo pratiti sve do kraja 1986. godine, a daljnje ideje i reminiscencije u iskazima srpskog nacionalizma i interpretaciji politike Slobodana Miloševića.

U Hrvatskoj se početna reakcija na Memorandum smješta u kontekst „jesenjeg skidanja maski“ tj. ofenzive antikomunističkih snaga na idejnoj fronti (10.7.1986.: 9.). Prenose se određene ocjene iz Srbije koje ideje tadašnjeg sve izraženijeg srpskog nacionalizma izjednačavaju s maspokom. O samom Memorandumu citiraju se Večernje novosti koje ga opisuju kao sahranjivanje samoupravljanja, insinuiranje sluganskog odnosa KPJ prema Kominterni i optuživanje dviju republika i njihovih lidera za katastrofalni položaj srpskog naroda. Po istome izvoru, riječ je o otvorenom nacionalističkom i antikomunističkom programu koji u novoj formi, no sa starim argumentima poziva „Srbe na okup“. S druge strane, „curenje“ dokumenta u javnost u redovima SANU optužuje se kao novinarska „metoda Watergate“ (12.). Daljnje prenošenje kritika iz Srbije, npr. Komisije CK SK Srbije za idejno djelovanje u kulturi,

osim ponavljanja prethodnih ocjena, partikularizira ideje Memoranduma, vezujući ih uz „dobro poznata mišljenja pojedinih ljudi koji se odavno nalaze u sukobu s politikom SK“ (14.10.1986.: 6.). Smatra se kako neimenovani srbijanski intelektualci šire plasman svojih ideja - osim iz Udruženja književnika Srbije, čije se djelovanje percipira kao pokušaj nametanja političkog partnerstva (21.10.1986.: 23.) - sada i pod plaštem znanstvene institucije SANU. Tek među nekim akademicima SANU Memorandum će najoštrije biti osuđen kao „pakleni plan“ (21.10.1986.: 25.). Također, „opake besjede gospode akademika“ kritizirat će direktor Instituta za historiju radničkog pokreta Hrvatske, dr. Zlatko Čepo. Idejama Memoranduma suprotstavljat će znanstvenu analizu provedbe planova izgradnje Jugoslavije u uvjetima centralizirane privrede, primjerima ponašanja članova velikosrpske buržoazije u prvoj Jugoslaviji, ideje o trećoj Jugoslaviji ocjenjivat će kao „prizivanje sablasti“, a pretpostavke o „kominternovskom sluganstvu“ KPJ odlučno odbaciti (14.10.1986.: 27.). Najopasnijim idejama označit će tezu o „prijevari najmnogobrojnije nacije na II zasjedanju AVNOJ-a“ te optužbe hrvatskog naroda za genocidnost kao povijesne falsifikate koji za cilj imaju izazivanje novih konfrontacija. Suprotstavljanje znanosti nacionalističkim manipulacijama zagovarati će u pogledu istog problema i akademik Dušan Čalić (11.4.1986.: 22.).

Daljnje će kritike izazvati sama reakcija vodstva SANU, koje će, uz nezadovoljstvo načinom dospijeća dokumenta u javnosti, odbiti komentirati njegov sadržaj, što će se tumačiti kao implicitna suglasnost s postojećim tekstom. Uz to, izostavljanje imena Tita i Kardelja iz službene dokumentacije povodom stogodišnjice ove institucije tumačit će se kao još jedan znak da vodstvo SANU stoji iza cjelokupnog projekta (28.10.1986.: 8.). Također, neki se tiskani mediji u Srbiji prozivaju kao podrška nacionalizmu i Memorandumu, npr. Književne novine (11.11.1986.: 17.) i Duga (18.11.1986.: 6.). Neplanirana polemika o Memorandumu dogodit će se i na Savjetu federacije, čiji će ga neki članovi ocijeniti kao „esenciju nacionalizma i pamfletski pokušaj razbijanja Jugoslavije“ (16.12.1986.: 13.). Pred kraj godine, u opsežnom pregledu proizvodnje različitih slučajeva i skandala Memorandum će se spominjati kao jedna od „varnica“ na osovini Hrvatska-Srbija i jedan od najboljih primjera „glorificiranja nacionalista po logici: da ih nema, trebalo bi ih izmisliti“, kojima se „neprestano drži javnu scenu pod visokom temperaturom“

(25.12.1986.: 11.). Takva „trivijalizacija politike i patološka ponašanja vode“, po riječima tekstopisca „u svojevrsnu intelektualnu i političku balkanizaciju i fragmentaciju odnosa, perspektiva i svijesti tipičnih za prošlo stoljeće na ovom našem prostoru“ (ibid.). Analizirajući izvanrednu skupštinu SANU od 18. prosinca te godine, sazvanu radi razmatranja Memoranduma i situacije koju je proizveo, ispostavit će se da je grupa kritičara „nepostojećeg dokumenta“ ostala u manjini, dok se većina priključila fonu kako je cijeli slučaj proizvela krađa dokumenta, čime se zapravo onemogućilo Akademiju u njenom patriotskom zadatku (12.). Jesu li pod time mislili ono što će naknadno uslijediti?

Srbijanski nacionalizam na tragu Memoranduma

Stožerna grupacija srbijanskog nacionalizma intelektualci su okupljeni oko Udruženja književnika Srbije i SANU, koji će u sljedećim godinama ponavljati i razvijati teze iznesene u Memorandumu. Vremenom, idejno će im biti sukladne i neke druge grupacije i institucije, npr. Srpska pravoslavna crkva, dok će realizaciju s njihove strane istaknutih problema srpske nacije ostvarivati tadašnja službena politika i time se sve više poklapati s nacionalističkim ciljevima. Kao i u prethodnim temama moguće je razlikovati pripisano zavjereništvo ovim grupacijama, kao i njihove konspirativističke interpretacije.

Već početkom 1987. daljnje zavjereničko djelovanje srbijanskih nacionalističkih intelektualaca percipirat će se prvo u sudioništvu osnivanja Fonda za solidarnost radi „pružanja moralne i materijalne pomoći ljudima čija je egzistencija ugrožena zbog njihovog kritičkog mišljenja i društvenog djelovanja“ (3.3.1987.: 16.). Fondu, za kojeg se držalo da je „gotovo premrežio Jugoslaviju“ (ibid.) predsjedništvo CK SKJ dramatičnim će tonom „raskrinkati prave namjere“ i okarakterizirati ga kao „pakleni opozicijski manevar“ kojim se „manipulira humanitarnim i demokratskim formama“, zaključujući kako je „očito... riječ o pokušaju legaliziranja okupljanja i djelovanja svih protivnika ustavnog sistema zemlje i politike SKJ“ (ibid.). U istim krugovima, smatrat će se kako je osnovni cilj Fonda „da stvaranjem posebnih institucija ili oslanjanjem na neke postojeće formiraju i razvijaju manje ili više organiziranu opozicionu političku grupaciju koja će se permanentno sukobljavati sa Savezom komunista i njegovom ideologijom“ (24.2.1987.: 12.).

S druge strane, osim ponavljanja memorandumskih teza o „fantomu unitarizma“ u publicistici (14.4.1987.: 24.-25.) te još otprije prisutnih ideja o SKJ kao „partiji produženog državnog udara“ (ibid.), u srbijanskim nacionalističkim krugovima sve će više jačati antititoistički i antikardeljistički stavovi te poznata teorija o vatikansko-kominternskoj zavjeri.

U idejama o Titu kao neprijatelju srpskog naroda uočava se svojevrsno podudaranje različitih subjekata. U medijima se uočava povezivanje nekih znanstvenih i kulturnih radnika bliskih Memorandumu, i „politički diskreditiranih i umirovljenih pripadnika Službe državne bezbednosti“ (17.11.1987.: 25.), koji će obnavljati „predbrionske teze“ te optuživati Tita za „potpirivanje albanskog separatizma“. Sve će ih se smatrati bliskima ili identificiranima s četničkim emigrantskim krugovima (ibid.), naročito u stavovima o avnojevskoj Jugoslaviji. U lipnju 1988. Odbor za odbranu slobode misli i izražavanja, na čelu s Dobricom Ćosićem, uputit će Skupštini i Predsjedništvu SFRJ *Predlog za slobodno i kritičko preispitivanje istorijske uloge Josipa Broza Tita*, koje će od Predsjedništva biti ocjenjeno kao „najgrublji napad na jugoslavensku revoluciju i komunistički pokret“ (2.8.1988.: 24.). U tom kontekstu, kritizirat će se i sve veća popustljivost srbijanskog partijskog vodstva prema srpskom nacionalizmu. Kako će u spornome prijedlogu biti potpisano 11 članova SANU, *Predlog* će zadobiti status „nadogradnje „nepostojećeg“ Memoranduma, pogotovo u pogledu ocjene položaja srpskog naroda u Jugoslaviji“ u kojima se „u Titu i njegovim najbližim suradnicima vidi „antisrpski kontinuitet“ s kojim bi se trebalo što radikalnije razračunati“ (ibid.). Ocijenjen kao retuširanje zbivanja u komunističkom pokretu i izvrtanje teza, *Predlog* i njegovi autori smatrat će se zarobljenicima starih shema o kominternovskoj zavjeri protiv Jugoslavije. Ubrzo će, zbog prigovora o nedovoljno jasnom distanciranju partijskog vodstva u Srbiji od ovih ideja, izbiti polemika i sukob na relaciji Šuvar – Milošević (18.8.1988.: 14.) a partijski odjeci ovog sukoba ukazati na razjedinjenost u SKJ, uz upozorenja kako je u Srbiji na djelu novi maspok. Antititoizam i detitoizacija svojevrsni su lakmus političkog stanja u zemlji koji će u sljedećoj godini doživjeti svoj vrhunac. Detitoizacija se prelijeva na šire redove i otvoreno tolerira do te mjere da će sredinom 1989. Slavoj Žižek, tada mladi slovenski filozof, govoriti o simboličkoj smrti „onoga što je Tito

politički bio“, odnosno kraju Titove Jugoslavije (6.6.1989.: 7.). Daljnji razvoj antititoizma opisivat će se na sljedeći način:

> Nije više riječ ni o usamljenom zahtjevu grupe intelektualaca s neskrivenim političkim pretenzijama za kritičkim prevrednovanjem pa i otklonom od Titova lika i djela, koji su vještom manipulacijom, za potrebe dnevno-političke upotrebe, izmiješali lončiće s malim količinama nekih nespornih istina s velikim brojem nevjerojatnih pa i podlih političkih insinuacija i konstrukcija, podmećući u gnijezdo stvarne potrebe za kritičkim preispitivanjem svakog pa i Titovog djela kukavičje jaje koje se od političkih hagiografija nije razlikovalo količinom jeftinih emocija nego samo njihovim nabojem: umjesto neumjerene beatizacije nudilo se nevjerojatno sataniziranje. Sve je to bilo samo predigra, uvod, stvaranje atmosfere u kojoj će se rušenje Titova djela, onoga što je ono u svojim najbitnijim karakteristikama, pokazati sasvim mogućim i predstavljati legitimnim. Jer ne atakira se više na sporednosti, ni na ono što je bilo danak vremenu i mogućnostima, na ono što je izgubivši snagu za život zaslužilo eutanaziju, nego se danas već puca u samo srce, u esenciju čitava Titova djela. (ibid.)

U to doba srbijanski i crnogorski napadi na Tita prikazuju se u hrvatskoj javnosti kao organizirano djelovanje u tri smjera: kao napadi na moralni dignitet Titove ličnosti i revolucionarni kredibilitet njegove vladavine, u koju bi spadala antidemokratičnost i antisrpstvo, zbog obračuna s nekim svojim najbližim suradnicima; zatim kao rušenje njegove koncepcije Partije, koja se vraća iz demokratskih u boljševičke okvire; te kao napad na njegovu koncepciju bratstva i jedinstva i federativno uređenje (9.). Posljednja linija napada najizraženija je upravo u Memorandumu i *Predlogu*, koje su već preuzeli srpske vođe, pri čemu se smatra da „priče o antisrpskoj zavjeri u Jugoslaviji imaju i svoje opipljive kratkoročne ciljeve: s brojem nabijeđenih neprijatelja povećava se alibi za vlastite neuspjehe...“. Također, veličanje Slobodana Miloševića percipira se kao „pokušaj ustoličenja 'novog' Tita“ i tumači kao dio specijalnog ratovanja protiv samog Tita. Uz to, osporavanje Tita smatra se dijelom strategije „da se čitav naš revolucionarni put proglasi promašajem a sa ciljem da se uz pomoć krizne situacije promijeni politički sistem ili spriječi rasplet krize u korist socijalizma i samoupravne demokracije“ (ibid.).

O procesu detitoizacije Večernji list prigodno će tada anketirati nekoliko znanstvenika i javnih osoba koji će ga ocijeniti kao „proces bezumne, paranoične histerije...“ pri čemu je „Crna Gora danas glavni poligon za negiranje, osporavanje, vrijeđanje i 'raskrinkavanje' Tita“ (Jevrem Brković); kao manipulaciju koja može biti „izraz različitih građanskih orijentacija, ali i jasnih nacionalnih planova za prekrajanje geografske i političke karte Jugoslavije“ (Branko Caratan); kao sistematsko djelovanje izraženo u prešućivanju, npr. u Miloševićevom govoru na Gazi-Mestanu, ili

u zaklinjanju u Tita, koje funkcioniraju kao „magla u kojoj bi se trebale prikriti prave namjere“ (Dušan Biber) (18.7.1989.: 33.). S druge strane, s jačanjem srpskog nacionalnog pokreta, Tito će biti sve više demoniziran a njegova politika svođena na projekt „slabe Srbije u jakoj Jugoslaviji“ (29.8.1989.: 16.). Ključan događaj za takav razvoj zemlje u ovom je imaginariju „Brionski plenum zavjere i obmane“ nakon kojeg će dominaciju preuzeti „konfederativni kadrovi“ koji će „razdrobiti Srbiju i Jugoslaviju“ (ibid.), radeći na realizaciji interesa vlastitih republika te potičući vojvođansko autonomaštvo i albanski iredentizam. Nasuprot tome, isti će krugovi „rankovićevštinu“ interpretirati nezavjerenički kao reaktivan fenomen svojevrsne protuidentifikacije na sljedeći način:

> Naime, ne mali broj građana komunista pa i funkcionera, budući nezadovoljni sve težim opštim stanjem u zemlji i sve nepovoljnijim rezultatima političkog kursa koji je pojačanim razmahom vođen posle Brionskog plenuma, počeli su to pogoršanje dovoditi u vezu s uklanjanjem Rankovića. Negativnim etiketama koje su lepljene Rankoviću počeli su davati pozitivan smisao i značenje, pa je 'unitarizam' označavan kao jačanje jedinstva zemlje i naroda Jugoslavije, 'etatizam' kao zakonitost i odgovornost u radu vlasti i rukovodstva, 'dogmatizam' kao doslednost tekovinama revolucije, programu SKJ i osnovnim principima socijalizma, a Rankovićeva 'nedemokratičnost' kao strogost u suzbijanju kriminala, bezakonja, samovolje i zloupotreba birokratije. Mnogi su počeli smatrati Rankovića, usprkos optužbama i osudama, pravim borcem za socijalizam i pravdu i državnikom koji je ostao veran narodu, revoluciji i socijalizmu (17.).

Glavnim stupom titoizma srbijanski nacionalistički krugovi smatrat će Hrvatsku. Posebno snažne osude u Hrvatskoj doživjeti će intervju Dobrice Ćosića talijanskom listu *Il Tempo* u kojem će titoističko usmjerenje Hrvatske objašnjavati „zaslugama“ za protjerivanje Talijana, zauzimanje Zadra i planove proširenja na Trst (5.9.1989.: 33.), uz to kritizirajući Hrvatsku za oduzimanje građanskih prava Srbima[148]. Premda će se o kontinuiranom preispitivanju i napadima na „ličnost i djelo“ posebno raspravljati u CK SKJ, dojam je kako i sam partijski vrh doprinosi „stezanju obruča“ oko Tita, „svojom ritualnom sjednicom, političkim tamjanom, stvarajući dimnu zavjesu oko pravog stanja...bez velikih pretenzija i poštenih i ozbiljnih ocjena o onima koji zaista rastaču i razaraju njegovo djelo“ (31.10.1989.: 33.), aludirajući time prije svega na srbijansko rukovodstvo. U vrijeme održavanja ove rasprave na naslovnici lista *Mladina* pojavit će se lutak u maršalskoj uniformi, kao izraz kritike različitih

[148] Ivan Šiber će smatrati kako je Ćosićev intervju „totalna politička nebuloza, koja ne bi bila vrijedna spomena kada ne bi bila element u prljavoj igri protiv Jugoslavije“ te da odgovarati na te prljave igre „nije previše konstruktivno“ (19.9.1989.: 13.).

manipulacija Titovom ulogom, popraćena razradom ove ideje u listu *Danas*. Dominantna opreka između poimanja Tita kao idola i ikone s jedne, te manipulatora, despota i demona s druge strane, smatrat će se ključnom, a „ishod toga sukoba presudnim za budući izgled i ustrojstvo Jugoslavije“ (7.11.1989.: 13.). Uz retrospektivu optužbi od strane različitih aktera koje smo već prethodno spominjali, sažeto se prikazuje geneza srbijanskog rušenja jugoslavenske federacije koja se kamuflira povezivanjem Titove uloge u donošenju Ustava iz 1974. godine i stanja na Kosovu:

> Budući da je Tito bio oličenje tadašnje vlasti, nakon njegove smrti digla s na nj kuka i motika. Hajka na 'demona s Dedinja' širila se kako su širene kosovske slike o 'srpskom genocidu na Kosovu'. Stvorena misaona matrica bila je pogodna za ulazak sve novijih i novijih hajkača koji traže krivca. Zato su se zajednički našli svi koji su uvjereni da je Srbiji učinjena nepravda. Kroz Titovu 'odgovornost za Kosovo' zapravo se smjera nešto drugo. Želi se srušiti Titova koncepcija federalizma. Kao dokaz njezine defektnosti prstom se stalno upire na Kosovo. Zbog toga i tolika sporenja oko Tita. Svi ti 'napadi' i 'obrane' – najčešće po sistemu Srbija s pokrajinama i Crnom Gorom protiv ostalih; može i obrnuto – u stvari Tita koriste kao paravan za svoja šaketanja (14.).

Pitanje Titova naslijeđa dobija sve šire i relevantnije političko značenje. S razvojem krize premeće se u pitanje daljnjeg ustrojstva države, preko kojeg se „nastoje legitimirati dvije koncepcije“ (ibid.), slovenska (s tendencijom prema separatizmu) i srpska (kao tendencija prema unitarizmu), uz tampon „titoističkih republika – Hrvatske, BiH i Makedonije, koje nekritičkim branjenjem Tita nastoje na se prenijeti dio njegova nekadašnjeg legitimiteta“ (ibid.).

Jedanaesti kongres SK Srbije, održan pred kraj godine prozivati će, osim Tita i njegove suradnike: Kardelja, Stambolića, Markovića itd., smještajući potonje u krug „sljedbenika antisrpske strategije u najužem vrhu jugoslavenske države“ (26.12.1989.: 23.). O statusu tvoraca avnojevske Jugoslavije posljednju će riječ imati Slobodan Milošević, koji će Tita na specifičan način „amnestirati“ iz spomenute grupacije, pripisujući mu senilnost, implicirajući time izmanipuliranost. Pridavanje ovakve uloge „tvorcu avnojske Jugoslavije“ smatralo se, u *Danasu*, sukusom Miloševićeva iskustva „u zakulisnoj borbi s Titom kao otjelovljenjem koncepta federacije, koji na svaki način pokušava srušiti“, odnosno strateškim ponašanjem koje bi mu trebalo dati socijalističku vjerodostojnost u zemlji i svijetu.

Zato on Tita može samo indirektno označavati kao krivca za „neravnopravni položaj Srbije unutar federacije“. Sve ostalo bilo bi tumačeno kao otvaranje prostora za vlastitu karizmu, a Miloševiću igra otvorenih

karata ne može ići u prilog. Ceh, upravo iz tih razloga, treba platiti Edvard Kardelj, čovjek koji je idejno skicirao i normativno proveo u djelo gotovo sve faze razvoja Titove Jugoslavije (ibid.).

Takve redefinicije središnjih ličnosti jugoslavenske revolucije, izrečene iz pozicije „reprezentativnog skupa srpskih komunista“ smatraju se brisanjem razlika između oficijelnih i alternativnih mišljenja u ime nacionalnih interesa te pobjedu koncepcije za koju se „zalagala frakcija u srpskom rukovodstvu koja je naizgled pobijeđena na Brionskom plenumu“ (24.). Štoviše, u srbijanskoj javnosti pojavit će se teze koje će pripisivati unitarističke stavove Titu, redefinirajući smisao Brionskog plenuma u smjeru sukoba Tito – Kardelj, a Rankovića prikazivati kao žrtvu zavjere slovenskih kadrova u saveznoj Udbi. Potonji se našao na putu Kardeljeve „konceptualne strahovlade“ (ibid.), koji je, po toj interpretaciji, nakon političke likvidacije „mladih snaga“, od početka 1970-ih bio faktički gospodar Jugoslavije. K tome, ovakvo je tumačenje dodatno potkrepljeno riječima Dobrice Ćosića, prema kojem je Kardelj smatrao Jugoslaviju samo tranzicijskom tvorevinom imperijalističke epohe na čijem je razbijanju svjesno radio.

S daljnjim transformacijama političkog prostora te osnivanja novih političkih stranaka, u Srbiji će se odnos prema Titu još više pogoršati a predodžbe o njemu zaoštriti pa će ga se opisivati kao „zloduha“ u pogledu kojeg će se npr. Srpska narodna obnova zalagati za rušenje svih spomenika, skidanja svih naziva s njegovim imenom, „a on i svi njegovi saučesnici i pomagači [da se] izvedu pred pravični sud istorije“ (9.1.1990.: 26.). Uskoro će se održati i „suđenje Josipu Brozu Titu“ u Valjevu te „antititoističke demonstracije u Beogradu“. Na blaćenje Tita i avnojevske koncepcije u Srbiji oštro će u nekoliko navrata odgovoriti i predsjednik Tuđman. Svojevrsni završetak ove teme i posljednji obračun s „titoizmom“ smatra se Miloševićev govor 25. lipnja 1990. godine na zajedničkoj sjednici svih vijeća Skupštine Srbije kada će „staru frazu o 'jedinstvenoj Jugoslaviji' koja se pokazala moćnim 'argumentom' u etiketiranju 'prikrivenih separatista'“ zamijeniti „prijetnjom o samostalnoj srpskoj državi, što je potvrdilo ranije pretpostavke da je samo pitanje vremena kada će Milošević postati 'veći Vuk od Vuka Draškovića'“ (10.7.1990.: 8.).

Druga teorija zavjere, dijelom zastupljena u Memorandumu, čija će uporaba biti sve češća, nerijetko povezana s idejama o Titovoj antisrpskoj politici, bila je ona o Kominternsko-Vatikanskoj zavjeri. Riječ je zapravo o kondenzaciji različitih

interpretacija koje su se do tada pojavljivale na dva manje ili više isprepletena kolosijeka, a ticale su se ustaških zločina i povezanosti politike NDH s katoličkim svećenstvom u Hrvatskoj i Vatikanom, te s druge strane djelovanja KPJ na razbijanju prve Jugoslavije kao politike Kominterne, u sklopu djelovanja protiv tzv. geopolitičkog sanitarnog kordona Zapadne Europe. Osnovu povezivanja ovih odvojenih zavjereničkih interpretacija sačinjava otprije analizirana ideja o suradnji KPH i NDH za vrijeme II. svjetskog rata, odnosno još prijašnja suradnja komunista i ustaša u 30-im godinama 20-og stoljeća. U ovom razdoblju ona će se pojavljivati u kontekstu rekonstrukcije SR Srbije tj. ukidanja autonomnih pokrajina i kritike Ustava iz 1974. kao glavnog rezultata zavjereničke politike protiv Srbije, koja je na svom putu „izmislila“ nove nacije te onemogućila uspostavu srpske države i razvoj srpske nacije. Započeta zločinima, preko teritorijalno-državne fragmentacije i stvaranja novih identiteta, ova se zavjera osmišljava kao biološko ugrožavanje srpskog naroda. Smatra se kako je različite elemente ove priče uobličio „u konzistentan sistem“ srbijanski filozof Ljubomir Tadić (27.9.1987.: 14.). No, da se ove ideje neće zadržati u okviru opozicijskih intelektualaca, nego vrlo brzo postati i postati dio idejnog repertoara partijskog establišmenta govori i sljedeći odgovor predsjednika beogradske organizacije SK, na pitanje postoji li uopće srpski nacionalizam:

> ...da, ima nacionalizma, ali on je provociran. Inače, smatram da je velikosrpski hegemonizam kao oblik srpskog nacionalizma čista kominternovska i vatikanska izmišljotina. To ni kao stanje svesti ni kao pokret kod Srba ne postoji...srpski nacionalizam danas...je prevashodno isprovociran. I to ne od 'srpskog nacionalističkog rukovodstva“, kako pišu pojedinci u nekim sredinama Jugoslavije, već dugovremenim nepravednim istorijsko-ideološkim tretmanom srpskog naroda u Jugoslaviji i sasvim očigledno nepravednim položajem Srbije u našoj federativnoj zajednici. Mi u Srbiji imamo čvrst stav da ...iskorenjujemo uslove za njegovo društveno-ekonomsko nazadovanje, iskorenjujemo razlog srpske uvređenosti i srpskog nacionalizma...Da smo zaista u pravu, uverava nas činjenica da su, otkad je Savez komunista Srbije preuzeo odgovornost koja mu pripada oko Kosova, nacionalisti otišli u sasvim nevažan plan (11.4.1989.: 32.).

Reakcije u Hrvatskoj na vatikansko-kominternsku teoriju zavjere bilježimo prvenstveno iz redova društvenih znanstvenika, prije svega povjesničara. Govoreći o nacionalno-ideologijskom naboju historiografije u proučavanju srpsko-hrvatskih odnosa te zanemarivanja tzv. rubnih fenomena, koji se ne uklapaju u pojednostavljene etnocentričke okvire, povjesničar Drago Roksandić, smatrati će, između ostalog sljedeće:

Slučajevima marginalizacije prostora prožimanja samo je prividno oprečan pristup onih koji iz srpske perspektive konstruiraju kontinuitet vatikansko-kominternske zavjere protiv srpskopravoslavnog 'naciona' s Hrvatima kao agensima, u stilu 'Hrvati su krivi za sve!' ili onih koji iz hrvatskokatoličke perspektive konstituiraju kontinuitet vlaško-šizmatičke i 'srbokomunističke' zavjere protiv tisućugodišnje hrvatske kulture, u stilu 'Srbi su krivi za sve!' (7.6.1988.: 36.)

Osim kao sredstvo održavanja stereotipnih odnosa između Hrvata i Srba u funkciji zatvorene svijesti koja ne trpi mogućnost interpretacije izvan vlastitih krutih okvira, sljedeći će povjesničar, Ivo Banac kritizirati tezu o „vatikansko-moskovskoj sprezi“ kao apsurdnu „imaginaciju s neizbježnim izvanznanstvenim konotacijama (23.8.1988.: 38.). U okviru razmatranja tadašnjih „nekih“ historiografskih trendova u objašnjavanju nacionalnog pitanja u Jugoslaviji razložit će i kontraargumentirati zasebno kominternskom, a zatim vatikanskom aspektu ove teorije zavjere. Po njemu, prvim se zapravo za sve probleme međuratnog i ratnog razdoblja optužuje komunistički pokret kao izvršitelj politike Kominterne, čije se djelovanje kroz različita razdoblja prikazuje monolitnim. O tome dalje tvrdi:

Sigurno je jedino to da staljinizacija i sovjetizacija Kominterne u cijelom tom razdoblju ide uzlaznom linijom, da se ona sve više upreže u vanjskopolitičke planove Sovjetskog Saveza, ali smješna je tvrdnja kako je Kominterna bila naprosto opsjednuta idejom rušenja jugoslavenske države. KPJ pristaje na ideju rušenja Jugoslavije samo u razdoblju kada je na to prisiljava Sovjetski Savez, koji je pak bio opsjednut opasnošću od Francuske i njenih saveznica, među kojima je bila i Jugoslavija....Poslije dolaska Hitlera na vlast u Njemačkoj, sređuju se sovjetsko-francuski odnosi i KPJ prihvaća teritorijalni integritet Jugoslavije. Nije, dakle, ni u tom razdoblju bila riječ o nekoj patološkoj zlobi Kominterne prema Jugoslaviji, nego o političkoj kombinatorici u čemu je Staljin bio poseban virtuoz ... Koliko osobno mogu prosuditi, radi se o tome da je pojedinim historičarima potrebno uspostaviti kontinuitet između tzv. antijugoslavenske politike Kominterne i, analogno tome, antijugoslavenske politike KPJ/SKJ. Po tim je tumačenjima vrhunac te „rabote“ Ustav iz 1974. godine. (37.).

Drugi dio ove zavjereničke priče protiv Jugoslavije o ulozi Vatikana smatrat će još većom besmislicom, uz koju se veže također netočna teza kako su vjerske zajednice stvorile nacionalno pitanje. Suprotstavljajući tome dugotrajno bolje odnose među crkvama nego u drugim dijelovima Europe, Banac će smatrati kako su upravo međunacionalni sukobi zaoštrili međukonfesionalne odnose. Uz to, vanjsku politiku Vatikana smatrat će vrlo opreznom, koja će u međuratnom razdoblju usporavati nacionalne pokrete, što izravno proturječi kritiziranoj zavjereničkoj tezi za koju „ne postoji niti jedan dokaz“ (38.).

Još kritičniji biti će povjesničar Ljubo Boban o smislu tzv. ustaško-komunističke osovine protiv Srbije. Ova sintagma još zaoštrenije osmišljava Vatikansko-Kominternsku teoriju zavjere, koja ovakvim označavanjem ima naglašenu „nacionalnu“ notu tj. jednoznačnije identificira Hrvate kao neprijatelje, bez obzira na njihovo političko opredjeljenje. Ovaj autor smatra je propagandnim sredstvom zagovornika nacionalne homogenizacije, bez ikakve historiografske elaboracije, sustavnog izlaganja ili dokazivanja (9.5.1989.: 11.). Ironično komentirajući kako zagovornici ovih teza ostavljaju dojam da Kominterna i Vatikan postoje tek da bi radili na destrukciji Srbije i pravoslavlja te spajaju potpuno oprečne ideologije i politike, smatra kako ovakva konstrukcija ima nekoliko ciljeva, od kojih se dva glavna lako prepoznaju. Prvi je zaobilazno napadanje politike revolucionarnog pokreta u Jugoslaviji. Kritikom „mogućih devijacija“ u ostvarenju ciljeva ove politike – borbe protiv nacionalnog hegemonizma nasuprot nacionalne ravnopravnosti i zalaganja za federativno uređenje Jugoslavije – zapravo se nastoji „dokazati“ kako srpske hegemonije uopće nije bilo, a iz toga slijedi da niti revolucionarni pokret nije bio opravdan niti potreban (usp. 12.). Drugi je cilj da se putem kritike politike Vatikana kritizira i Katolička crkva u Jugoslaviji, gdje se iz katoličanstva izvode razlozi za konstrukciju o genocidnosti hrvatskog naroda. Kao takva, za ovog autora konstrukcija o kominternovsko-vatikanskoj sprezi „u funkciji politike njezinih autora i propagatora, ima namjenu u objašnjavanju prošlosti a da bi zapravo bila vizija budućnosti“ (ibid.) koja će biti snažno propagandno sredstvo u derogiranju međunacionalnih odnosa i pripremi ratnoga pohoda.

Nakon ukidanja pokrajina i daljnjeg jačanja srpskog nacionalnog pokreta u 1989. godini reaktualiziraju se memorandumske teze, kako među srpskim intelektualcima, tako i u partijskim krugovima u Srbiji. No, dojam je kako intelektualci, a uz njih i sve više Srpska pravoslavna crkva dodatno radikaliziraju nacionalističke ideje, sada već o raspadu zajedničke države. U tom će pogledu istaknuto mjesto zauzeti Dobrica Ćosić. U funkciji ideologa nacionalnog pokreta, njegove ideje smatrat će se svojevrsnim „koncentriranim mišljenjem“ intelektualaca okupljenih oko Memoranduma (20.6.1989.: 7.), a nedugo zatim i autoritetom „čiji će stavovi o nacionalnom pitanju prešutno postati ideološki temelj službene politike u SR Srbiji“ (26.9.1989.: 47.). Tadašnji njegovi istupi opisuju se kao „topovska paljba...na

monarha s Briona i...miniranje avnojskog koncepta Jugoslavije“ a sukus mišljenja u sljedećim konspirativističkim konstatacijama:

O tragici srpskog naroda, u svojoj besjedi poznati književnik je, između ostalog, rekao da je „Srpski narod u poslednje četiri decenije doživio pravu razistoriju. Razaran je njegov istorijski, duhovni, ekonomski, politički identitet i integritet“, a prema njemu, „najkraće rečeno: u brionskoj Jugoslaviji, srpski narod je neravnopravan i obespravljen, eksploatisan i tutorisan, podvrgnut šovinističkom teroru, inkriminacijama i asimilacijama, primoran na velike seobe ka etničkoj matrici. Srpska republika bila je svedena na beogradski pašaluk, stavljena u zavisnost od prizrenskih begova i novosadskog vojvodstva, u politička rukovodstva tog pašaluka, voljno i nevoljno, pristao na vazalstvo brionskom dvoru i antisrpskoj koaliciji (20.6.1989.:9.).

Ove ideje zatim slijedi zalaganje protiv jugoslavenstva i Jugoslavije nasuprot nacionalne države kao nekonfliktne, harmonične zajednice:

Tradicionalno jugoslavenstvo Srba je odricanje od svog identiteta i integriteta s očekivanjem da će to i drugi činiti, a što oni, iz razumljivih razloga ne čine. ...mi moramo to svoje tradicionalno jugoslavenstvo da zamenimo racionalnim i demokratskim zastupanjem svojih nacionalnih interesa, ne podređujući ih više nikome u ime iluzornoga „bratstva i jedinstva“...Ne vidim ni jedan razlog zbog kojeg bi mi, Srbi, trebalo da budemo više za Jugoslaviju od bilo kojeg jugoslovenskog naroda....Ako ne žele da žive sa nama u demokratskoj federaciji poštujmo njihovu volju da budu sami i srećni....Jedino u državi bez nacionalnih sukobljavanja i nacionalnih mržnji, u državi građanskog mira, može da nastane demokratsko, neideološko i harmonično društvo...u sadržajima kojima oblik i meru...daje...društveno, sveljudsko napredovanje u stvaranju materijalnih i duhovnih dobara i humanistička i moralna svest prevedena u zakone, u obaveze društva prema pojedincu i pojedinca prema društvenoj zajednici (ibid.).

Osim negativnog političkog iskustva nasuprot kojeg se nudi, netom citirano, ideološko obećanje par exellence, izrečeno iz pozicije koja predmnijeva neutralno mjesto iskazivanja tj. posjedovanje istine, kulturološko opravdanje za razvrgavanje postojeće zajednice ponudit će još krajem 1987. godine list *Pravoslavlje*, službeni list Srpske pravoslavne crkve:

Svet 'vizantijskog uticaja'... razlikuje se od sveta 'zapadnorimskog uticaja', ne samo religijom već i kulturom, istorijskim razvojem, etikom, pismom i mentalitetom. Taj svet ne vidi budućnost zajedničkog opstanka u istoj državi s pripadnicima zapadnorimske orijentacije, pogotovo posle drugog svetskog rata. Njegov put ne vodi prema Karavankama i Julijskim Alpama...Versajska Jugoslavija u stvari nije Jugoslavija u punom smislu reči, jer se u njenom sastavu ne nalazi Bugarska...Buduća zajednica balkanskih država (pravoslavna federacija) bila bi oslobođena raznih kombinacija u planovima velikih sila Istoka i Zapada. Zajedničke osobine naroda koji bi ušli u taj savez i nešto koristi od te zajednice, bili bi garant budućnosti i prosperiteta (citirano prema Danas, 12.4.1988.: 24.-25.).

Svetosavske ideje povezivale su se s memorandumskima, kao njihova povijesna i tada obnovljena preteča, čak i iz srpskog lobbya u SAD-u (17.1.1989.:

24.-26.). Ovi će krugovi govoriti jezikom kojim je „emigrantska kraljevska vlada pokušavala diskreditirati revolucionarni preobražaj Jugoslavije“ (30.1.1989.: 22.) s posebnim naglaskom na „rasparčavanje Srbije“ kao politiku Kominterne i Tita kao Hrvata koji provodi politiku uništavanja srpskog naroda (23.). Još važnijim smatra se nereagiranje političkih funkcionera na ove ideje, što se uz tadašnja zbivanja u Srbiji tumači kao „znak da se sprema nešto krupno“ ili „pokapanje“ druge Jugoslavije.

S proslavom 600 godina kosovske bitke kružiti će Jugoslavijom pamfleti četničke emigracije (27.6.1989.: 25.) koji će „dopisivati Memorandum“, naročito u zahtjevima za detitoizacijom i tražiti savezništvo sa srpskim komunistima (26.). Sprega sa srpskim rukovodstvom ubrzo će se pripisivati Srpskoj pravoslavnoj crkvi, koja će se očitovati i u identifikaciji odgovornosti islamske zajednice za eskalaciju albanskog nacionalizma i separatizma, a „obnovljena 'simfonija' crkve i države“ iščitavati „u gradnji monumentalnog svetosavskog hrama“ (4.7.1989.: 14.) Uz obnavljanje crkvenih svetkovina s učešćem masa vjernika i njihovom učestalošću nakon proslave na Gazi-Mestanu, osnivanje novih eparhija SPC-a u BiH problematizira se u listu *Danas* u smislu: „što se krije u pozadini takvih aktivnosti“. Ovakvo se djelovanje interpretira u funkciji jačanja srpskog nacionalnog pokreta i sve otvorenijih velikosrpskih pretenzija, kao izraz svjetovnih ambicija SPC-a, najsažetije iskazanima u ideji: „Gdje je srpska crkva, tu je i srpska zemlja.“ (5.9.1989.: 30.) Uz to se državnoj vlasti pripisuje svojevrsna naivnost:

> Dok državni organi i SPC pokazuju impresivni stupanj međusobnog uvažavanja, suradnje i koordinacije u organiziranju vjerskih svetkovina, i kod toga jedni 'ne vide' ili 'prečuju' četnikolika obilježja i disonantne tonove, sve u ime mira i dobre suradnje svih dijelova društva, ne drže li drugi 'figu u džepu'? Ne pripremaju li se za neko priželjkivano vrijeme realizacije, na primjer, teza o 'ponovnom domišljanju razvojnih mogućnosti srpskog naroda'? A tada činjenica da Srbija i Bosna imaju po šest eparhija pravoslavne crkve može biti dobra izlika i za teritorijalne pretenzije u nekoj 'novoj demarkaciji'...Najava jednog od mogućih poteza mogla se pročitati na 'Mitingu gladnih' u Nikšiću. Tamo je bilo napisano i to da već 'Pola Bosne ćirilicom piše'. A kada se na tlu Bosne izvikne parola 'Ovo je Srbija' (inače jedna od najčešćih parola i na kninskoj crkvenoj proslavi) možda će baš 'šest eparhija' biti dovoljan argument za istinitost izrijeka (31.).

Daljni zahtjevi SPC-a upućeni srbijanskim vlastima da „štite prava i integritet srpskog naroda 'na čitavom jugoslovenskom prostoru'“ (12.9.1989.: 28.), posebno upućujući na „nesređeno stanje u Hrvatskoj, Sloveniji, i Bosni i Hercegovini“ poistovjećivat će se ne samo s ponavljanjem teze „Srbi na okup“, nego i sa „starojugoslavenskom formulom 'jedan narod, jedna vjera', kada su pravoslavne

crkve građene i tamo gdje nije bilo ni jednog pravoslavnog vjernika“, implicirajući time vjersko djelovanje u službi srpskog imperijalizma, koji proizvodi „tihi vjerski rat“, odnosno „'obrambeno' prestrojavanje unutar drugih vjerskih zajednica u zemlji prema SPC“ (ibid.). Tadašnja i buduća vlast u Srbiji kao i radikalna opozicija, prije toga, uskoro će se naći na istim pozicijama kao razrađivači velikosrpskog nacionalnog programa, kojima će neskrivenu podršku pružati SPC, do te mjere da će se govoriti o „simbiozi države i crkve“[149] ili „pravoslavnom komunizmu“ (26.6.1990.: 29.). U provedbi velikosrpskog programa posebno znakovitu ulogu imati će politika Slobodana Miloševića. Njome se bavimo u sljedećem poglavlju.

Politika Slobodana Miloševića od 8. sjednice do pobune Srba u Hrvatskoj

Slobodan Milošević jednoznačno se drži izvršiteljem memorandumske politike, odnosno, politika srbijanskog vodstva na čelu s njime interpretirana je u Hrvatskoj kao teorija zavjere koja je eksplicitno prihvaćena i dokazana. U razdoblju do raspada SFRJ razvoj ove politike odvija se u tri koraka. Prvi je obilježen „sječom knezova“ na 8. sjednici CK SK Srbije, koja će označiti pobjedu tvrde nacionalističke linije u srbijanskom rukovodstvu. Proširenje ovakve politike i jačanje nacionalnog pokreta u Srbiji odvija se putem antibirokratske revolucije kao „čišćenje“ pokrajinskih i crnogorskog rukovodstva, insceniranjem masovnih prosvjeda te ukidanjem ustavom zagarantirane autonomije pokrajina. Time ova politika nasilno mijenja federativno uređenje države s jasnim memorandumskim motivom ispravljanja „nepravdi“ koje su učinjene Srbiji od strane Hrvatske i Slovenije. Treći korak velikosrpske politike označavaju pokušaji „izvoza“ antibirokratske revolucije u druge republike, BiH, Hrvatsku i Sloveniju. U Hrvatskoj će se ona ostvariti prvo kao „kosovizacija“ koja će se pretvoriti u oružanu pobunu dijela Srba u kolovozu 1990. godine. Razložit ćemo zavjereničke elemente svake od faza.

[149] SPC će u tome ići i korak dalje, tražeći npr. još krajem 1989. obeštećenje od SR Hrvatske za zločine počinjene za vrijeme NDH. Simbioza će se očitovati u sukladnosti djelovanja SPC sa SR Srbijom, npr. u suspenziji odnosa sa Slovenijom i zatim zaleđivanjem odnosa s tadašnjim hrvatskim vlastima i Katoličkom crkvom te jasnom podrškom Miloševićevoj vlasti (26.6.1990.: 29.)

8. sjednica CK SK Srbije - koju Ramet (2005.: 46.) naziva unutarnjim pučem u srbijanskom partijskom vodstvu i prvim udarom koji se proširio na cjelokupni politički establišment - „zasićena“ je zavjereničkim interpretacijama na više razina.

Neposredni rezultat ove sjednice bilo je isključenje Dragiše Pavlovića, predsjednika beogradskog komiteta, iz predsjedništva CK SK Srbije i još nekoliko visokih funkcionera s njihovih položaja. Neposredno značenje ove sjednice bio je „udar“ na frakciju Ivana Stambolića, tadašnjeg predsjednika predsjedništva SR Srbije, dok su je prve medijske reakcije iz Hrvatske usporedile s 10. sjednicom CK SK Hrvatske iz 1970. godine, u smislu obračuna s onima koji upozoravaju na nacionalizam u vlastitim redovima (29.9.1987.: 11.). Jedno od osnovnih pitanja o ovom slučaju upravo upućuje na značenje šire i drugačije od neposrednog ishoda i povoda smjenjivanja Dragiše Pavlovića, i ukazuje na potrebu otkrivanja „pravog značenja“. Jedna od učesnica ove sjednice formulirat će ga na sljedeći način:

U čemu je velika greška dosadašnjeg prvog čovjeka beogradske partijske organizacije? U jednom spornom govoru, kako je to rečeno? Ili u odnosima u rukovodstvu kako to izgleda iz svega? Da li je on platio račun za nešto drugo a ne samo za taj jedan neoprezan govor? (8.)

Riječi kojima se obrazlaže smjena dotičnog funkcionera impliciraju određeno djelovanje „drukčije od onog za koje se izdavao“, no mogle bi se jednako tako primijeniti na grupu osoba kao i na djelovanje pojedinca kako bi dobilo puno značenje zavjere, što nije nikakav problem ako se zna da je dotični percipiran kao dio Stambolićeva „klana“:

Radi se...o jasno vođenoj akciji, naročito u sredstvima informiranja, da se diskreditu je energična akcija SK i njegovo rukovodstvo te o smišljenoj i kontinuiranoj akciji Pavlovića da ospori napore predsedništva CK SK Srbije, da odloži izvršenje njegovih odluka i da u javnosti ostavi utisak o tome da predsedništvo vodi akciju o Kosovu na način koji ide na ruku nacionalistima i iredentistima...Osim onih rijetkih militantnih pojedinaca, koji su u njegovim riječima jasno vidjeli liniju suprotnu onoj Savezu komunista, najviše je bilo onih koji su smatrali da njegove aluzije i njegov ezopovski rječnik treba kritizirati, samo se nisu mogli dogovoriti oko razloga...tako je Dušan Čkrebić, npr., tvrdio da se ezopovskim jezikom predsjedništvu...imputira da ne vodi upornu borbu protiv srpskog nacionalizma...(8.)

S druge strane, predsjedništvu CK SK Srbije pripisivalo se svojevrsno zavjereništvo ne samo u pogledu smjenjivanja Pavlovića:

Ivan Stambolić veli da se „predsjednik gradskog komiteta ruši samo zato što je u jednoj njegovoj rečenici Slobodan Milošević ili bilo ko drugi, video nekakvu aluziju na sebe...Tako je [i] general Milovan Đorđević rekao da u Pavlovićevu izlaganju pred novinarima nije video ništa sporno...Dodao je da mu dosadašnja akcija oko utvrđivanja Pavlovićeve odgovornosti nalikuje na političku zasjedu...Netko je u raspravi primjetio da su tjerali zeca

a istjerali vuka. Mislilo se pri tome na Ivana Stambolića...Njega je optuživalo pismo podrške koje je uputio Dragiši Pavloviću nakon njegova govora novinarima...[na koje se odlučio] jer je tako htio otkloniti sumnju da je i sam sudjelovao u dogovoru najodgovornijih ljudi u republici, a postojanje takvog dogovora se može pretpostaviti kad se zakaže sjednica najvišeg izvršno-političkog tijela u SK s dnevnim redom čija formulacija od jednog čoveka unapred pravi politički slučaj...U beogradskim je krugovima, naime, dosta izražena bojazan da bi sjednica uskoro mogla imati i svoj nastavak. Čak je i Ivan Stambolić vidio otvorenu 'nameru da se raznim vrstama optužbi pripremi sledeća sednica sa sličnim dnevnim redom', a Ljubinka Trgovčević veli da se spiskovi sumnjivih ili onih s 'čudnim stavovima'...uvećavaju 'strašnom progresijom' pa se primjećuje da se svi oni koji se nisu suglasili s metodom koja je primijenjena prema Dragiši Pavloviću već guraju u protivnike SKJ (ibid.).

Sa suprotstavljanjem citiranom obliku komunikacije pismima koja su tumačena kao samovoljno i neopravdano arbitriranje koje je bilo dopušteno samo Titu, steći će se tada dojam da je zapravo riječ o sukobu dviju vodećih ličnosti Srbije, koji predstavljaju različite frakcije u srbijanskoj partiji, pri čemu se jasnije određenom smatra Stambolićeva čiji stavovi optužuju politiku Miloševićeve frakcije za koju se smatra da ponovno uvodi neke „odavno raskrinkane tendencije“:

Oni smatraju 'sasvim nužnim' da reagiraju na vidljive namjere tihe rehabilitacije one politike koja je osuđena na Brionskom plenumu, a njen povratak najavljuje i nekritičko prisustvo u javnosti nekih pojedinaca iz službe državne sigurnosti koji su se davno razišli s Partijom, a ne samo s politikom. Oni smatraju da srpski nacionalizam ne baca samo kamenice u izloge i prozore albanskih radnji i kuća, nego da djeluje mnogo suptilnije kao, recimo, kroz pismo podrške na feljton Halita Trnavcija u *Politici*, i stalno održava povišenu tenziju oko Kosova neprestanim atakiranjem na emocije ljudi. Poticanje emotivnog pristupa u stvarima u politici zapravo je klasičan način manipulacije masama, neka vrsta proizvođenja kolektivne hipnoze. [Oni] uočavaju nove pojave u političkom životu Beograda, naelektriziranost i zapaljivost političke atmosfere što u međunacionalnim odnosima nagovještava stanje kao pred eksploziju.

Veliki broj odjeka na ovu sjednicu jasno je podijelio one republike koje su upozoravale na nedemokratičnost grubog političkog obračuna „jastrebova s golubima“ (Slovenija, Kosovo, Hrvatska, Makedonija, BiH), s prijetećim značenjem za odnose u SKJ, dok će tisak u Srbiji i Crnoj Gori interpretirati ovaj događaj kao pobjedu demokracije u kojoj nije riječ o frakcijskim borbama već „o obrani linije SKJ i SK Srbije i njegovog legalno izabranog rukovodstva od nedemokratskog pritiska moćnih pojedinaca koji imaju drugačije mišljenje“ (6.10.1987.: 10.), odnosno „početnom vjetriću koji je dunuo sa tribina partijskih skupova“ koji treba ojačati političku akciju kako bi se stalo „na put lažnim mjenicama, maltretiranju Srba i Crnogoraca na Kosovu, raznim neformalnim centrima moći i neodgovornosti“ (11.). Još tada, iz određenih će krugova u samoj Srbiji 8. sjednica biti primjer

„staljiniziranog boljševizma“ koji se vodi ideologijom proizvodnje neprijatelja i montiranih procesa (13.10.1987.: 29.). Ubrzo zatim, iz redova predsjedništva SSRN Srbije, slični će se napisi iz beogradskog tiska označiti kao površno podmetanje koje implicira političku intrigu s ciljem „likvidacije“ neistomišljenika (20.10.1987.: 11.). Optužbe za izvrtanje istine, manipulacije i vrijeđanje predsjedništva CK SK Srbije biti će također upućene listovima *Danas*, *Vjesnik* i *Slobodna Dalmacija*, što će, u kontekstu zahtjeva za daljnjom „akcijom čišćenja“ i „diferencijacije“, list *Danas* okarakterizirati kao primjenu tzv. paloma-metode u kojoj „...kad izvučeš jednoga odmah za njim dolazi drugi, pa zatim treći itd., sve dok ima potrebe ili materijala“ (14.), pri čemu se „preko leđa“ novina i novinara „često vode bitke s ulozima mnogo većim od njihove sudbine.“(ibid.). Takvo ponašanje dalje se kritizira kao rješavanje problema „prelamanjem preko koljena“, čiji se nositelji prokazuju kao „neprincipijelni borci“ čija je „pozadinska“ ambicija „učvršćenje samo vlastite vlasti“ (ibid.). Tri mjeseca od 8. sjednice s dužnosti predsjednika predsjedništva SR Srbije smijenjen će biti Ivan Stambolić. S početkom 1988. godine, neki glasovi iz beogradskog komiteta SK najavljivati će znakovito buduća „antibirokratska gibanja“ na način koji će biti protumačen kao „najcrnje ugrožavanje demokracije“ (26.1.1988.: 27.):

> Smrtno su se ove snage uplašile Osme sednice CK Srbije. U početku dok su se još nadale da će se njen duh zadržati samo u granicama Srbije, manje ih je hvatao strah. Ali pokazuje se da osma sednica, na kojoj je u suštini vođena bitka za jedinstvo SKJ na principima demokratskog centralizma, ne priznaje republičke i pokrajinske granice. Otuda taj strah od birokratije, a tek će ga biti kad se u celom SKJ krene kursom dosledne primene principa demokratskog centralizma, a posebno u CK SKJ. Uz put da kažem, povodom 8. sednice, koje su se uplašili pojedinci i pojedine grupe u nekim republikama, da ona ima još puno posla, da se ona još nije do kraja prošetala ni stazama SR Srbije, i da je tek malo provirila u pokrajine. (19.1.1988.)

„Duh 8. sjednice“ i dalje će se širiti u daljnjim „diferencijacijama“ tj. isključivanjima iz različitih partijskih tijela onih koji nisu na liniji „jedinstva“. Taj će „duh“ jedan od diferenciranih članova CK SK Srbije nazvati duhom personalnih hajki i progona koji je ovladao cjelokupnom Srbijom (28.6.1988.: 23.). Nešto blaže, takav će „duh“ Prva konferencija SKJ smatrati „apriornim nametanjem stavova, politikantskim manipuliranjem članstvom, organizacijama i radnim ljudima u borbi za političku premoć i vlast grupa i pojedinaca“ (ibid.).

S druge strane, kritike će 8. sjednice Slobodan Milošević svesti na osobnu razinu kritičara i odvratiti ideološkim etiketiranjem na sljedeći način:

Inspiratori tih napisa su oni čiji su interesi ugroženi demokratskim i kadrovskim promenama koje su jesenas započete. Naravno, oni su brzo i lako našli saveznike van Srbije među onim pojedincima koji svoj nacionalizam ispoljavaju i kao staru netrpeljivost prema Srbiji, a svoj antikomunizam prema promenama koje jačaju socijalizam. Oni napadaju dosadašnju politiku u Srbiji i njene nosioce na način koji podseća na metode starog i novog fašizma u borbi protiv komunista i progresivnih ljudi. A pojedince koje ne mogu politički da dovedu u pitanje, pokušavaju da lično kompromituju, pisanjem neistina ili još gore, poluistina, o njima i članovima njihovih porodica, da bi se u javnosti izazvala netrpeljivost prema ljudima, ako već nije mogla da se izazove netrpeljivost prema politici koju zastupaju.

U vrijeme punog razvoja antibirokratske revolucije, u Zagrebu će biti objavljena knjiga Dragiše Pavlovića, *Olako obećana brzina*. Pod ovim naslovom, kao sintagmom zbog koje je autor doslovno „odstranjen“ iz partije, prvenstveno se nalazi kritika tadašnjeg funkcioniranja partijskog aparata u Srbiji, „najšireg mehanizma vlasti, kao i metode da se ona učvrsti i profilira prema interesima uskih grupa“ preko raznih „koordinacija, zatvorenih sjednica i medijskih manipulacija“, kao i pomno planirani „slučaj Pavlović“ (20.12.1988.: 44.). Miloševićevu politiku „demokratskog centralizma“ opisuje kao „mašinu koja melje...stvarajući od svih bez razlike podređene ljude“ i svojevrsnu „bauk partiju“ koja se služi mehanizmima „montiranih procesa...zaplašivanja, smenjivanja i presuđivanja pre dokazivanja“ te stvara „religiozni kult“ bez presedana (ibid.). Također, ovaj će autor vidjeti izravnu vezu Miloševićeve politike i Memoranduma SANU u Miloševićevoj „šutnji koja govori“ te u spriječavanju objavljivanja interne osude ovog dokumenta od strane CK SK Srbije, „čime je za dio javnosti stvoren dojam da je taj dokument pećutno prihvaćen“ (ibid.).

Drugim Miloševićevim udarom - čijom se najavom retrospektivno interpretirala 8. sjednica - smatra se antibirokratska revolucija, opisana kao složena operacija preuzimanja kontrole vlasti na Kosovu, Vojvodini i Crnoj Gori putem kombinacije „pritisaka uz pomoć organiziranih uličnih demonstracija“ (Ramet, 2005.: 49.) i revizijom ustavnih i zakonskih dokumenata.

Srbijanski prijedlozi ustavnih promjena, usmjereni na smanjenje autonomije dviju pokrajina naišli su na njihov otpor. U lipnju 1988. će jedan član predsedništva SAP Vojvodine istupiti protiv „prijetnji narodom“ i stavove srbijanskog rukovodstva izjednačiti s „onim što je zagovarala srpska buržoazija između dva rata, ...srpski nacionalni pokret, reakcionarni deo Crkve te memorandum SANU“ (12.7.1988.: 19.).

Nasuprot njih, uz mitinge, prozivke i peticije na Kosovu[150], prve masovnije uličnе demonstracije u drugoj pokrajini organizirat će kosovski Odbor za proteste, kao pohod tristotinjak Srba i Crnogoraca u Novi Sad 9. srpnja 1988. godine. Na njima će se optuživati pokrajinsko rukovodstvo za separatističke tendencije tj. razjedinjavanje Srbije. Gotovo paralelno s ovim neuspjelim demonstracijama Milošević će u intervjuu listu NiN izricati optužbe identičnog sadržaja kako „delovi rukovodstva pokrajina žele da pokrajine u daljoj ili bližoj perspektivi budu države“, smatrajući uz to da vode pregovore „za osvajanje nekih prava, koja ako budu osvojena, predstavljaju osnov za cepanje Srbije na tri samostalna i međusobno odvojena dela – na tri države“ (ibid.). Vojvođansko partijsko i pokrajinsko rukovodstvo će „odlučno odbiti“ ove „ocjene“ smatrajući ih otvorenim pozivom na podjele i neodgovornim „potkapanjem povjerenja, jedinstva i zajedništva u SR Srbiji“. Također, u pitanje će se dovoditi motivi ovih prosvjednika kao pokušaj destabiliziranja pokrajine, diskreditiranja njenog vodstva i poticaj na njegovo rušenje tj. „kosovizaciju“ Vojvodine (19.7.1988.: 7.). Riječ je o obliku nacionalističke manipulacije kosovske grupe koja...

...nije došla u Novi Sad s ozbiljnom namerom da se govori o problemima na Kosovu, nego da se izvrši najgrublji napad na političko biće SAP Vojvodine i njeno rukovodstvo otkad ono postoji i pritiscima utiče na pravac ustavnih promena (8.).

Na ovakve ocjene doći će mnogobrojne kritike iz „uže Srbije“, koji će se u Hrvatskoj prikazivati kao dio dobro organiziranog i sinkroniziranog djelovanja.

Već sutradan po objavljivanju stenograma sa PK SK Vojvodine (u nedjelju!) održani su deseci 'spontanih protestnih zborova' u radnim kolektivima, društveno-političkim i drugim organizacijama, a na adresu srpskog rukovodstva i Slobodana Miloševića stigli su još brojniji 'telegrami podrške'. Zanimljivo je da se novinari dvaju najzauzetijih beogradskih listova (Politika, Politika ekspres) nisu ni u jednom slučaju dali iznenaditi i zatjecali su se na zborovima i kada su ovi održavani poslije pola noći...Ipak najzanimljivija prijetnja stiže u autorskom tekstu Politike gdje se protivnike jedinstva časti imenom 'parazitskih dembelana' koji su sada pokazali koliko ih 'pogađa' i

[150] Ovakva zbivanja interpretirat će se kao drama „koja se, to je već postalo bjelodano jasno, kuha u CK SK Srbije, gdje se po potezima što su uslijedili uopće ne vodi računa o rješavanju problema na tolerantan i demokratski način...nego se pritiskom poremećenih odnosa, nepovjerenjem, ekscesnim pojavama...stvara stanje stalne napetosti. ...takvim odnosom prema rješavanju kosovskog problema otežavaju se međunacionalni odnosi u cijeloj Jugoslaviji, potencira se klima napetosti zbog međunacionalnih odnosa u drugim sredinama, a na izvjestan način odvraća se pozornost od bitnih problema jugoslavenske zajednice“ (5.7.1988.: 22.). S druge strane, u tadašnjoj peticiji kosovskih žena, između ostalog se naglašava zavjereništvo Albanaca na sljedeći način:“Nema poštenog čoveka kome danas nije jasno koliko su duboki koreni tih šiptarskih nasrtaja, koliko su u vremenu i prostoru velike zavere protiv nas. Ali, ne preduzima se gotovo ništa! Kako uopšte objasniti civilizovanom svetu da se danas u prostorima Evrope sasvim legalno vrši genocid nad jednim čitavim narodom, i to metodama zbog kojih je već jednom goreo čitav svet!?“ (ibid.)

'uznemirava' 8. sjednica CK SK Srbije (gdje 'kao da su prisustvovali generalnoj probi sopstvene sahrane'). Dan prije Politika je objavila i tekst pod odnekud poznatim naslovom 'Maske su skinute'...(26.7.1988.: 8.)

U rekapitulaciji različitih protesta koji su obilježavali tu godinu, nacionalno obojeni marševi i okupljanja smatrat će se proizvođačima homogenizacije vlastite, koji doprinose homogenizaciji drugih nacija. Također, smatrat će ih se „zajahanim" od strane „ambicija sasvim prepoznatljivih interesa voždova" (2.8.1988.: 7.) koji su...

...prevršili mjeru onog trenutka kad se vatra iz jedne sredine pokušala prenijeti u neka dotad sasvim mirna, barem nacionalno mirna, a i u drugom pogledu dosta smirena dvorišta. Kad su se nemiri pokušali preliti i u druge sredine tražeći tamo svoje jatake i huškajući tamošnji narod na tamošnje rukovodstvo (s prijetnjom da je Vojvodina u tim pohodima samo prvi korak) partijski je vrh Jugoslavije smogao kuraže za ocjenu da su okupljanja i demonstriranja i drugi oblici nedemokratskih pritisaka kojima se zloupotrebljava težak položaj Srba i Crnogoraca na Kosovu politički veoma štetna, ta da oni remete međunacionalne odnose (8.).

Iz političke pozicije također bilježimo dvije kritike „događanja naroda". U prvom slučaju naglašavat će se uloga „naručenih govornika" i „brižno komponiranih teza" u „takozvanom organiziranom spontanitetu", koji se izražava u „novom kursu" SK Srbije, unutar kojeg su glasni „vulgarni ideolozi" staljinističkog tipa koji „uvijek imperativno zahtijeva[ju] da [se] zna tko stoji iza nekog mišljenja i kakva mu je zadnja namjera"[151] (23.8.1988.: 12.). Druga kritika će upozoravati kako politička aktivacija masa može imati demokratski ali i autoritaran karakter sa značajnim zavjereničkim svojstvima:

Svi svoj legitimitet zasnivaju na volji naroda, čak i onda kad ga direktno vuku za nos i guraju u krvoproliće, pa je zato pojam 'demokratija' odavno izgubio svaku ideološko-političku i operativno analitičku vrijednost. [Ohlokratija] je vladavina puka, svjetine, gomile, ulice...a na njihovom čelu uvijek stoje neformalni lideri a na začelju skriveni manipulatori. Na liniji takvih razmišljanja mnogi tumače i samoorganiziranje i neposrednu akciju srpsko-crnogorskog življa na Kosovu ali ne više i samo na Kosovu nego na širem jugoslavenskom terenu. Čuju se, naime, ozbiljne primjedbe da se, zapravo, ne radi o identifikaciji grešaka i zloupotreba, čije korijenje konačno seže u maglovitu prošlost, te upiranju prsta u počinioce, koje je u našem sistemu kolektivnog rada i odgovornosti i jednogodišnjeg mandata nemoguće individualizirati, nego je riječ o lovu na vještice i traženju žrtvenih jaraca. Zatim da nije riječ o slobodi štampe, uplivu demokratske javnosti i otvaranju foruma za narod, nego o demagoškoj manipulaciji masama u službi borbe za vlast između različitih klanova unutar političko-upravljačke strukture. Tako se demokratijom kamuflira ohlokratija i opravdani bijes masa krivo usmjerava na zakulisno namještene žive mete,...kao osnova za političke likvidacije sistematski se lansiraju poluistine, insinuacije, klevete, laži preko strogo kontroliranih sredstava informiranja i dirigiranih masovnih okupljanja i peticija. Zapadamo tako u političku klimu u kojoj se gube svi kriteriji i u kojoj se o svemu i svakome može bilo šta

[151]Autor ove kritike je dr. Fuad Muhić.

neodgovorno reći i čime se ličnosti koje drže do svog intelektualnog i moralnog dostojanstva tjeraju u ćošak i povlače u šutnju[152] (23.8.1988.: 17).

Dok će Zbigniew Brzezinski situaciju u cijeloj istočnoj Europi uspoređivati s vremenom povijesnog proljeća naroda iz 1848. godine, a problem Kosova kosovizirati cjelokupnu državu, u Hrvatskoj će javna percepcija političkih zbivanja u Srbiji iščitavati dramatiziranje situacije od strane srbijanskog rukovodstva i ulaganje svih emocija oko kosovske traume u rješavanje ustavnog položaja Srbije. Takvo stvaranje dojma da će svi problemi biti riješeni kad se prihvate veće ovlasti republike nad pokrajinama označava se kao providna manipulacija srbijanskog vodstva (9.). Nacionalizam se ovdje identificira kao sredstvo održavanja na vlasti nomenklatura državnog socijalizma. Nadalje, kao način realiziranja njegovih ciljeva, analizira se djelovanje Odbora za proteste kao izraza paralelne vlasti na Kosovu s podrškom i zaštitom visokih partijskih struktura u Srbiji „koji zagovara izvanredno stanje kao preduvjet za osnivanje nove vlasti“ (30.8.1988.: 12.) i nastavlja prozivanje političkih funkcionera ne samo s Kosova, nego i iz drugih republika, uz načelnu retoriku poziva na borbu protiv „neprijatelja koji se uvukao u organe Partije i vlasti“ (30.8.1988.: 12.) zazivajući radikalna rješenja, uz propagandnu pomoć lista „Politika“. Poimavši ih kao taktiku koju ovaj odbor provodi a organizira vodstvo Srbije, vojvođansko vodstvo će ova zbivanja interpretirati kao „iluzorni treći srpski ustanak“ koji će se prenijeti na teritorij cjelokupne Jugoslavije te stvarati sve veći broj neprijatelja, uz nadu da će bez socijalnog programa davati sve veća „nemoguća obećanja, čime će se približiti tački svog demagoškog razotkrivanja“ (6.9.1988.: 9.). Politička situacija se dalje dramatizira putem različitih „prepucavanja“ jugo-političara, i sve više smatra „verbalnim građanskim ratom“ (13.9.1988.: 10.) u kojem autoritet CK SKJ sve više slabi, što se također procjenjuje brojem protestnih zborova, uglavnom u Vojvodini i na Kosovu. Oko njih se vodi „pravi rat saopćenjima i stavovima“, dok se najava održavanja mitinga u Jajcu poima kao simbolički udar na federativno uređenje zemlje. Problematizira se jesu li se organizatori mitinga otrgli kontroli srbijanskog vodstva ili je riječ o provođenju daljnjih direktiva, koje će, u smislu druge opcije, kao

[152] Autor je dr. Nenad Kecmanović.

izraz velikosrpske politike, jedan visoki partijski funkcioner u BiH opisati na sljedeći način:

> Odbor za protestna okupljanja...postao je udarni odred 'miloševićevske politike' za slamanje otpora ustavnim promjenama po Miloševićevoj mjeri. Kao da nismo izvukli pouke iz maspoka, kada je kobna politika nacionalne homogenizacije s ciljem da se drugi prisile na privredne i druge reforme dovela Hrvatsku na rub kontrarevolucije. Nacionalno homogeniziranje uvijek se vrši otvaranjem u desno i zato Milošević ne govori slučajno nekadašnjim jezikom Memoranduma, a Borislav Jović parafrazira famoznu Ćosićevu *Besjedu*. Provokacija Šolevićevog Odbora s mitingom u Jajcu pokazuje da je tu u pitanju utvrđivanje imaginarne granice jedinstvene Srbije od Horgoša do Dragoša.

U ovom će se kontekstu u slovenskom partijskom vrhu dogoditi „epistemološki rez“ koje će dovesti u pitanje „valjanost dogovorene političke istine o uzrocima kosovske krize“ (20.9.1988.: 10.) i postaviti zahtjev za preispitivanjem dotadašnjih ocjena o kosovskoj situaciji koji će se protiviti etiketiranju Albanaca kao kontrarevolucionara. Dotadašnje poimanje smatra se ovdje doprinositeljem državnoj represiji koja je produbila izvanredno stanje reagirajući legaliziranim nasiljem na ilegalni teror albanske iredente i „bezglavim“ mitingaškim prozivanjem pokrajinskih i saveznih funkcionera kao pomagača kontrarevolucije. Značenjski preokret s druge strane „ideološke barikade“ smatrao se miting u Nikšiću 18. rujna 1988. godine u kojem će nacionalistička motiviranost mitinga postati „definitivno jasna“ u kojima će „uzavrele mase“ umjesto pravne države tražiti „krv i linč“ u pozivima „Hoćemo oružje, hoćemo ustanak“, „Ubićemo Vllasija“, kao i poziv „Hoćemo Ruse“ koji se i u listu *Politika ekspres* interpretirao „kao nečiji smišljeni pokušaj da iskoristi nevolju, da iskoristi tribinu naroda okupljenog nevoljom i proturi neke svoje mračne ideje i ciljeve“ (27.9.1988.: 7.). S ovakvim i parolama koje su „podsjećale na 1918. godinu“, nepovezane s problemima na Kosovu već s ujedinjenjem svih srpskih zemalja, povezivali su se ne samo „bradati darkeri“, već i službeni govornici, što je od uzgrednih nacionalističkih ispada učinilo pravilo i osnovnu motivaciju ovakvih skupova. Predsjedništvo SFRJ će nakon ovog skupa reagirati formulama ideološkog vokabulara u kojem će se ukazivati na porast organiziranog djelovanja nacionalističkih snaga i obnavljanje nacionalističkih platformi poraženih u NOB-u, koji ugrožavaju postojeći poredak i vrijednosti zajednice.

No 5. listopada dogodit će se „jogurt revolucija“ u Novom Sadu u kojoj će sljedećeg dana „pasti“ dotadašnje vojvođansko rukovodstvo, a dva dana nakon toga

neuspjele demonstracije u Titogradu, kojima se također nastojalo iznuditi ostavke crnogorskog rukovodstva. Neposredno nakon ovih događaja izražena je sumnja kako je riječ o kraju „jednog dobro smišljenog scenarija da se smijeni rukovodstvo koje onemogućava Srbiju da postane država kao i sve druge“ (11.10.1988.: 11.), za što su se kao indicija uzimao govor Borisava Jovića na potonjoj sjednici CK SK Srbije, koji je naglašavao „razbijanje“ Srbije od strane smijenjenog vojvođanskog rukovodstva. Novonastala situacija se također smatrala kao početak ostvarivanja još jednog „scenarija prema kojem u rukovodstva treba izabrati druge ljude, spremnije za suradnju s Beogradom“ (ibid.). Otvorenije optužbe iznijeti će član Savjeta Federacije iz Hrvatske, Milutin Baltić koji će, povezujući prethodne nacionalističke istupe na mitinzima te zbivanja u Novom Sadu i Titogradu, smatrati kako se...

...sve to odigrava u sklopu jednog jedinstveno sačinjenog scenarija, čije se ostvarenje vodi iz jednog izvanredno dobrog organiziranog centra. Ako se rušenje vojvođanskog rukovodstva opravdavalo njegovim držanjem u vezi s amandmanima na Ustav SR Srbije, za akciju prema političkom vodstvu SR Crne Gore takvi razlozi ne postoje (18.10.1988.: 32.).

Ugledna kolumnistica lista *Danas*, Jelena Lovrić će uspostaviti ovu problematiku u bipolarni okvir omeđen spontanitetom nasuprot organiziranosti.

Postavlja se pitanje događa li se sve to po nekom scenariju ili se stihija kotrlja ulicom. Teško je prihvatiti teoriju zavjere, ali je još teže povjerovati kako se sve odvija samo od sebe. Đorđe Šćepanović...čovjek koji je „srušio vojvođansko rukovodstvo“ olako priznaje kako su „događaji naprosto bili programirani, mitinzima širom Vojvodine...trebao je samo netko ko će događaje malčice da usmeri, da poveže informacije ili ih sam pusti u opticaj“...Franc Šetinc veli da „sadašnji pohodi, mitinzi, protesti imaju obilježje organizirane spontanosti. Spontano je nezadovoljstvo stanjem na Kosovu, stanjem u privredi i društvu, u SKJ, njegovom rukovodstvu. Ljudi su nezadovoljni padanjem standarda, a najviše besperspektivnošću, sadašnjom situacijom. Organizirana strana to su manipulacije, metoda pritisaka koji se koristi za određene ciljeve, za smjenjivanje rukovodstva, pa i institucija sistema, po mjeri ne znam kojoj.

...Tjeran svojim nepodnošljivim položajem narod je izašao na ulice i teško će ga biti vratiti. Na njegovim opravdanim zahtjevima netko je gradio svoju politiku. Zbog te zloupotrebe i manipulacije ne treba osuđivati taj novi narodni dinamizam koji je reakcija na njegovu dugogodišnju potisnutost iz politike, a sada se hrani i osjećajem vlastite važnosti. Usmjerili su ga oni koji su brži i poduzetniji (18.10.1988.: 9.).

Refleksivno razmatranje djelovanja srpskog nacionalizma kroz politologijsku prizmu dati će tada Mirjana Kasapović, govoreći o „filozofiji izvanrednog stanja“ koje proizlazi iz percepcije postojanja antisrpske koalicije i institucionalnih blokada postojeće federalne države koje onemogućuju re/konstrukciju srpske nacionalne države. Logika takve desnoradikalne politike je stvaranje izvanrednih okolnosti koje

karakterizira „suspenzija legalnih državnopolitičkih ustanova i obrazovanje novih institucija moći i odlučivanja izvanrednim putem (vojnom intervencijom, plebiscitom naroda, izvanrednim izborima itd.)“, dok bi sredstva njenog izazivanja bile „masovne akcije“ (18.10.1988.: 12.).

Kao protureakcija na Miloševićevu politiku smatra se 17. sjednica CK SKJ na kojoj je izglasano nepovjerenje jednom od članova predsjedništva CK SKJ, Dušanu Čkrebiću, a što će Vasil Tupurkovski, označiti kao rezultat djelovanja „neprincipijelne koalicije“, koja će se u javnosti odmah interpretirati na tragu memorandumskih konstrukcija o savezu Hrvatske i Slovenije. Odgovor na ove optužbe koristio se argumentom danog povjerenja drugom srbijanskom predstavniku u predsjedništvu:

Ne bi li – da je riječ o koaliciji protiv jedne republike – i on mnogo lošije prošao. Ne radi se, dakle, o davanju do znanja i „srpskom rukovodstvu i srpskom narodu da su u potpunom koalicionom okruženju“ kako se već s nekih strana pokušava tumačiti, neodgovorno dolijevajući ulje na vatru. Ali, po svoj se prilici ne radi samo o nepovjerenju, odnosno o nedostatnom povjerenju jednom članu kolektivnog Predsjedništva, jer da je samo o tome riječ onda ne bi bilo ni tolikih uzbuđenja ni teških riječi...Po svoj se prilici radi o rezerviranosti prema politici u čijem je građenju Čkrebić sudjelovao, ali nikako nije bio njen glavni kreator. Čkrebić je, postao samo metafora, tek megafon preko kojeg je poslana poruka (25.10.1988.: 10.-11.).

No, to je bio tek „laki predah“ u daljnjim događanjima.

Nakon pada vojvođanskog rukovodstva činilo se kako se borba za vlast u toj pokrajini i dalje nastavlja. Unutar pokrajinskog partijskog vrha sumnja se izražavala prema neizboru kandidata za predsjedništvo pokrajinskog komiteta koji su „izrasli“ na valu jogurt revolucije a interpretirala kao nastavljanje politike „poraženih snaga“. Takvo će ponašanje i na pokrajinskoj razini dobiti etiketu „neprincipijelne koalicije“ koja se dodatno označavala i kao „autonomaška sprega“ sastavljena od „ljudi od plastelina“ (15.11.1988.: 21.).

Iznuđene ostavke kosovskog partijskog rukovodstva i time uzrokovane demonstracije u Prištini te netom nakon toga veliki miting „na ušću“ 19. studenog, utvrdit će percepciju Kosovom motiviranih mitinga Srba i Crnogoraca kao sredstva daljnjeg manipuliranja „političke vrhuške koja iz pozadine vuče konce“ (22.11.1988.: 8.). Kako su ustavne promjene već bile dogovorene, smatra se kako se njima, kao sljedeći korak strategije, nastojala dobiti šira, jugoslavenska legitimacija.

Iako su se u prvom redu odvijali pod nacionalnim barjacima (jer su, kako se objašnjavalo, kao nacija i bili ugroženi) ispod njihove su površine hučale i ponornice socijalnog nezadovoljstva, ali su se vještom manipulacijom sve klasne i druge interesne podijeljenosti mirile u osjećaju kako samo sloga unutar cijele nacije dovodi do

spasenja. Međutim, kad se tobož neviđenim spontanim pokretom masa, a zapravo dobro organiziranim pučističkim metodama srušilo rukovodstvo u Vojvodini i kad se na isti način pokušalo djelovati i u Crnoj Gori, 'spontana organiziranost' nacionalnog usmjerenja kompromitirala se na jugoslavenskoj sceni, pa se zato sada pokušava preusmjeriti na socijalni što će joj, na nacionalno heterogenom planu, lakše osigurati simpatije (ibid.).

Također, u prikazivanju različitih masovnih okupljanja uspostavit će se polarizacija između posljednjih skupova Albanaca nasuprot srpsko-crnogorskima, na liniji njihova odnosa prema vrijednostima socijalističke Jugoslavije, posebice Tita, gdje će se prvi smatrati autentičnima a drugi tek „nosačima Titovih slika...u svojevrsnoj igri skrivanja“ koja ga koristi kao „monetu za potkusurivanje“ (29.11.1988.: 10.), uz kritiku dvostrukih mjerila srbijanskih medija i politike u razlikovanju „mitinga naroda“ nasuprot „kontrarevolucionarnih demonstracija“ (usp. 29.11.1988.: 17.).

Nakon „godine izgubljenih iluzija“, u 1989. godini, sa zbivanjima u Crnoj Gori i na Kosovu, politička situacija se dodatno dramatizira i pojačava postojeće percepcije o zavjereništvu srbijanske politike u smislu vještog povlačenja konaca iza kulisa masovnih zbivanja, proizvodnje neprijatelja i sve veće destabilizacije postojećeg poretka.

„Bauk izvanrednog stanja ili 'naroda u politici'“ 11-og siječnja prouzročit će „abdikaciju“ crnogorskog političkog rukovodstva – protumačen kao izbijanje na površinu „višegodišnje igre ispod žita“ (7.2.1989.: 32.), koja je kulminirala u „urotničkoj Badnjoj večeri“ (14.2.1989.: 17.). Ova će događanja Slaven Letica dijelom nezavjerenički objašnjavati socijalno-ekonomskim i političko-kulturalnim razlozima (24.1.1989.: 18.), koji su omogućili „izvoz revolucije“ kao novu fazu djelovanja „Miloševićeva Srpskog masovnog pokreta“. Osnova širenja ovog pokreta je teza o ugroženosti srpstva u cijeloj Jugoslaviji na kojoj se pokušava dokazati ugroženost i u Hrvatskoj, artikulirana u prokazivanju hrvatskog jezika, novinstva, politike pa čak i hrvatskih političara Srba kao antisrpski nastrojenih. Ovakvim tezama suprotstavit će rezultate istraživanja o socioekonomskom položaju Srba u Hrvatskoj, koji ih u potpunosti pobijaju, a provokacije ironično svesti na to da se pokušava „dokazati da su, ne samo etnički, nego i sociokulturno, Srbi u Hrvatskoj ugroženi činjenicom što su kulturno, ekonomski i politički integrirani u zajednički život Hrvatske“ (19.). Osim

ovakve, sociologijske analize, u hrvatskom tisku također se govori o široj uspostavi rascjepa u interpretaciji „događanja naroda“ i njegovih mogućih posljedica:

Jugoslavija je...sada oštro podijeljena po još jednoj liniji: na one koji tvrde da je poslije najnovijih događaja u Titogradu sve postalo jasno i predvidljivo, jer se sve odvija po određenom scenariju, i na one koji smatraju da se više ništa ne zna, da je sve postalo neizvjesno, osim, možda, stihije (17.1.1989.: 7.). ...Oni koji u svemu što se događa vide prste velikog scenarista ne slažu se samo oko toga hoće li slična akcija poslije Crne Gore uslijediti i u Makedoniji ili – pošto tamošnje rukovodstvo ionako spada u „principijelnu koaliciju“ – nema potrebe da se tamo gubi vrijeme, pa će se „revolucionarni plamen“ odmah prenijeti u BiH koja je zbog svoje kadrovske razbucanosti ionako već na koljenima. To bi sasvim promijenilo postojeći odnos snaga koji je uspostavljen na 17. sjednici CK SKJ i trajnije ga u federaciji postavilo u poziciju šest prema dva (8.).

Iz ovakve procjene političke situacije pretpostavlja se moguća daljnja destabilizacija cjelokupne zemlje od strane srbijanske politike na fonu nacionalnih homogenizacija i sve većeg produbljivanja ekonomske krize:

Srbiji, dakako, treba obitelj u kojoj je većina članova na rubu bankrota (a samo se iz Vojvodine može izvlačiti, ako se „kadrovskom obnovom“ ili predugim bavljenjem neproduktivnim političkim natezanjima i ta mogućnost ne upropasti) neće biti lagana ni ugodna, ali joj treba radi dominacije u federaciji i onda novog odnosa između razvijenih i nerazvijenih. Zato najnovija zbivanja povećavaju u Sloveniji i Hrvatskoj osjećaj zebnje i nesigurnosti, a ako to preraste i u osjećaj ugroženosti, onda bi se i u tim krajevima iracionalna ponašanja mogla razmahati. Ako se budu odupirale sve većem prelijevanju dohotka, bit će optuživane za egoizam, nerazumijevanje za zajednički jugoslavenski interes, za separatizam koji će – što im zajednička država bude postojala veći teret – biti sve manje izmišljena kategorija. Pritisak za preraspodjelu bit će žestok jer bi se u protivnom, izostane li prelijevanje, nerazvijeni blok morao suočiti sam sa sobom, sa vlastitom ekonomskom sposobnošću i efikasnošću, sa socijalnim zahtjevima svog stanovništva koji se privremeno mogu odgoditi nacionalnim homogeniziranjem, s jedne strane, i otkrivanjem neprijatelja s druge strane. Ali što socijalna bijeda bude dublja nacionalne će trube sve manje moći zaglušiti traženje kruha. Istodobno će se od Hrvatske stalno nastojati na različite načine stvoriti Kosovo, a Slovenija će se držati na žeravici stalnog sumnjičenja (ibid.).

Iz CK SK Crne Gore najavljuje se kao daljnji korak srbijanske politike „atakiranje na Stipu Šuvara“ i Predsjedništvo CK SKJ zbog prijašnje podrške smjenjenom crnogorskom rukovodstvu, čemu će se usprotiviti CK SKH i prozivati Miloševića na odgovornost. Tadašnju „dirigiranu stihiju“ vidjet će u funkciji nedemokratske borbe za vlast koja se sve više požuruje s ciljem sprječavanja reformskih procesa „i da se političkim blitzkriegom javnost dovede pred svršen čin...da se u Jugoslaviji stvori takav međunacionalni sukob i kaos koji će ili razbiti zemlju ili je formirati prema ukusu samo jedne nacionalne snage, samo jedne federalne jedinice, samo jednog vođe.“ (31.1.1989.: 9.). Na ovoj će sjednici Milošević prestati biti „tabuizirana tema“ i izravno će ga neki članovi CK SKH prozivati kao

onog „koji iz Beograda naručuje koje će se rukovodstvo u pokrajini smijeniti, koje će se drugo postaviti, a u isto vrijeme propagira demokraciju u izboru kadrova, a to su metode kojima se bavio Staljin“ (ibid.). Smjene rukovodstava u Vojvodini i Crnoj Gori nazvati će „golpističkim operacijama u kojima su sve maske pale“, a izjednačenjem srpskog nacionalnog pokreta s hrvatskim maspokom smatrati kako „nema nikakvog principijelnog razloga...da se u SKJ ne postupi prema Miloševiću i drugima na isti način kako se postupilo s Tripalom i drugima sedamdesetih godina“ (ibid.) zbog nacional-frakcionaštva i ugrožavanja društvenog poretka. No, zahtjev neće biti formaliziran, niti će se očekivati povlačenje Miloševića. Umjesto toga očekivat će se „mlako pomirenje“, uz koje ide i zloslutna percepcija o daljnjim akcijama srpske politike, kao i propustima da se ona u svom začetku zaustavi:

> Jer i dosad, kad je na sjednicama dolazilo do smirivanja, odmah nakon njih događao se novi prodor „revolucionarnosti“...nakon Prve konferencije imali smo pohod na Novi Sad, nakon 17. sjednice pohod na Titograd, a nakon 20. sjednice, ako se tome odlučne ne suprotstavimo, imat ćemo konačno razbijanje Jugoslavije. [Partijskom vrhu] stalno se izmicao tepih ispod nogu, a oni su stalno klimoglavom pristajali na novo stanje, izboreno neregularnim, pučističkim metodama. Prva je greška napravljena još onda kad je savezno partijsko rukovodstvo izbjeglo da razgovara o posljedicama po jugoslavensku politiku famozne Osme sjednice CK SK Srbije odakle je sve i počelo. Kasnije se sve logično nastavljalo...Više uopće nije riječ o tome da se žele uspostaviti neravnopravni i hegemonistički odnosi. Oni su već na djelu, sada se radi samo o tome da ih se želi i sistemski sankcionirati. To su rezultati nagodbi, ustupaka, kompromisa, popuštanja, trgovanja, svega onoga što bi se moglo nazvati bijedom politike (ibid.).

Na 20. sjednici CK SKJ partija će izvesti vlastito „samosmaknuće“ u kojem će do izražaja doći duboke podjele i nespremnost njihovog prevladavanja. Najinspirativnijim govorom smatrao se onaj Milana Kučana koji se distancirao od gole borbe „za vlast u funkciji osobnih i grupnih ambicija“ te pokušaja izvršenja tihog prevrata koji nastoji prekrajati Jugoslaviju (7.2.1989.: 8.). Dok će se hajka na Stipu Šuvara uspjeti obuzdati, CK će se „ozbiljno kompromitirati“ na isključivanju Azema Vllasija i drugih kosovskih čelnika, te u oglušivanju o nepostojanje argumenata za ostavke crnogorskih predstavnika u predsjedništvu CK SKJ, čime je pristao „na čudne a već uigrane metode difamiranja ljudi na koje se nepravedno prevaljuje gnjev naroda za sve ono što mu nedostaje“ (10.). Prema novinarskoj ocjeni, najveća je vrijednost, ako se o tome može uopće govoriti, bilo „razdiranje krinki“ i „razgolićenje nelijepih lica“ (ibid.) s čime je CK dodirnuo krajnje granice svoje nesposobnosti i nemoći.

20. veljače 1989. godine, u znak protesta prema najavljenim ustavnim promjenama u Srbiji, u okno rudnika „Stari trg“ u Trepči na Kosovu, sići će tisuću rudara s namjerom da tamo ostanu dok se ne ispune njihovi zahtjevi, od kojih su najvažniji bili prestanak dotadašnje politike prema Albancima i smjenjivanje Rahmana Morine s čela pokrajinske partijske organizacije. Sporo i neprimjereno reagiranje partijskih i državnih rukovodstava na svim razinama kompromitiralo je kako komunističku vlast općenito tako i srbijansko čelništvo, dok je međunarodna javnost jasno stala na stranu kosovskih rudara. Osim Stipe Šuvara, tadašnjeg predsjednika CK SKJ, Azema Vllasija i Remzija Koljgecija, predsjednika Predsjedništva Kosova, nitko se nije spustio u okno razgovarati s rudarima. Ovaj slučaj ponovno će podijeliti tadašnju javnost po republičkim granicama.

27. veljače uvodi se izvanredno stanje na Kosovu. Neprijateljstvo srbijanske politike prema Albancima izraženo je i u tvrdnjama...

...kako je starotrški štrajk bio prijevara, kako su rudari jeli banane i spavali na dušecima što su ih sakrivali po zabitima jame (s čime može operirati samo zatvorena svijest, nespremna da vidi činjenice, i dirigirani govor); taj je odium pledirao za nevjerojatnu nepopustljivost prema rudarima predlažući da se zabetoniraju vrata rudnika, umjesto ljudske solidarnosti on je tražio da se ne kapitulira pred zahtjevima rudara jer bi to, kako je tumačio, bio ustupak albanskoj iredenti i poraz Jugoslavije; taj odium prema rudarima govori kao o nosiocima izrazito orijentalnog zuluma (7.3.1989.: 8.).

Pri tome će se jasno uočavati i kritizirati dvostruki kriteriji tj. tretiranje Albanaca kao građana drugog reda, kojima kao narodnosti nije dopušteno ono što je dopušteno narodima. Javne osude za kontrarevoluciju bit će upućene svima u Jugoslaviji koji su pokazali razumijevanje za Albance[153] (7.3.1989.: 11.), pa i grupi zagrebačkih liječnika koji su došli pomoći rudarim insinuirat će se nečasne namjere, dok će s druge strane Predsjedništvo PK SK Kosova manipulirati ostavkom Rahmana Morine, skrivajući prave zaključke svog zasjedanja u funkciji prestanka štrajka rudara i pripremajući se na „obračun“ s njihovim „organizatorima i inspiratorima“ (7.3.1989.: 10.). 2. ožujka će, kao inspiratore i organizatore štrajka pod optužbom za kontrarevolucionarno udruživanje uhapsiti Azema Vllasija i još 14

[153] Hrvatsko i slovensko rukovodstvo optuženi su za „veleizdaju“ i „ohrabrenje iredente“ zbog svojih izjava o starotrškoj drami s rudarima. Zbog njihovih izjava negodovale su i mnoge općine u Hrvatskoj u kojima su Srbi bili većina. To će biti jedan od znakova početnog podvajanja po nacionalnim linijama u Hrvatskoj (21.3.1989.: 19.).

osoba. Takva zbivanja na Kosovu, uz proteste u Srbiji, poimat će se kao kapitaliziranje teze o ugroženosti Srba...

> ...ne da bi se zaštitili oni stvarno ugroženi i ispravile nepravde, nego za neke mnogo veće igre čime se izravno ugrožava cijela zemlja...Jugoslavija traje svoje posljednje dane ako ne bude obranjena od unutrašnjih agresora koji, nudeći svoj nacionalni ekskluzivizam i ideološku rigidnost, samo produbljuju nacionalne i političke razdore pa se čini da se istočna i zapadna polutka zemlje drže zajedno samo još o jednom koncu. Jugoslavija će biti obranjena na liniji koncepta federalizma u kojem će svi imati jednaka prava i demokratskih opredjeljenja ili je neće biti. (ibid.).

Osim toga, u „odlučnoj bitci" za ustavne promjene u Srbiji, pisat će se i o tajnim sastancima srpske policije s delegatima pokrajinske Skupštine. „Ekspedicije uvjeravanja premrežile su pokrajinu" kako bi se slomio otpor, naročito prema naknadnoj dopuni da se ubuduće predviđa mijenjanje Ustava Srbije bez suglasnosti pokrajina (14.3.1989.: 13.)[154]. Pred kraj ožujka „uvjeravanje" će se pokazati uspješnim u glasovanju za amandmane ogromnom većinom. Izvanredno stanje s grubim kršenjem ljudskih prava, izolacije nekoliko stotina građana Kosova (30.5.1989.: 12.), bejrutizacija Prištine i libanonizacija Kosova te kosovizacija Jugoslavije, teme su koje će puniti stupce hrvatskog tiska do kraja godine. Dovršenjem udara na Kosovu smatrat će se raspuštanje pokrajinske skupštine 5. srpnja 1990. Do tada je politika Slobodana Miloševića već uvelike bila prenesena u Hrvatsku.

Kritika politike izvanrednih mjera, njenih metoda i „portretiranje" Slobodana Miloševića također su bili prisutni u hrvatskoj javnosti tijekom 1989. godine, iskazujući različita konspirativistička obilježja. U tom kontekstu zanimljivom se pokazuje analiza tehnologije medijske i političke proizvodnje neprijatelja „srpskog naroda", „srpske politike" i „Jugoslavije", koju će izvesti Slaven Letica 4. travnja 1989. u listu *Danas*, na primjeru napada na njegov tekst. Također, smatrat će da je ista tehnologija primijenjena na čitavom nizu javnih ličnosti, kritičkih listova i događaja. Sastoji se od sljedeće četiri faze:

---

[154] Shkelzen Maliqi, albanski intelektualac, vidjeti će „jasnu liniju manipulacije oko karaktera promjena i oko njihovog dogovorenog obima, koji srpsko rukovodstvo očito od početka nije imalo namjeru poštovati i na kraju ga je sasvim izigralo...Vi znate da je završnici ustavnih promjena prethodila plima izvanrednih sjednica, saopćenja i slično, da bi na kraju sam Ustav bio izglasan u vrijeme izvanrednih mjera, hapšenja dijela najistaknutijih rukovodećih kosovskih struktura, pritisaka na pokrajinske delegate da dadu suglasnost na promjene i sl. (4.4.1989.: 11.).

Prvo: izbor atraktivnog (potencijalnog) neprijatelja. *Drugo*: sinhroniziran medijsko-politički i forumsko-politički napad (s jasno artikuliranom optužnicom i potjernicom). *Treća faza*: sinhronizirana medijska demonizacija i mitingaška radikalizacija „optužnice". *Četvrto*: sinhronizirani politički, medijski i „narodni" zahtjevi za legitimizaciju nasilja i represije (odmazdom ili kaznom: smjenjivanje, hapšenje, ubojstvo). Da bi ta metoda funkcionirala, javnosti treba što duže (po mogućnosti trajno!) *uskratiti informaciju o čemu se zapravo radi*. A kao supstitut ponuditi vlastitu interpretaciju onoga što se dogodilo (nipošto nije slučajno što se „polemike" s neprijateljima nikad ne vode tamo gdje bi se logički trebale voditi, već na domaćem medijskom terenu). Ta metoda nije, naravno, ni nova ni originalna. Ona je prakticirana u svim autoritarnim, totalitarnim i despotskim političkim režimima i procesima: fašizmu, staljinizmu, makartizmu, kulturnoj revoluciji, bijeloj knjizi, te u hrvatskom masovnom pokretu (70-ih) i srpskom masovnom pokretu (80-ih) (4.4.1989.: 20.).

Bez obzira je li ova interpretacija točna ili ne, ona po načinu interpretacije svakako spada u teoriju zavjere jer nastoji otkriti pozadinsku strukturu neprijateljskog medijsko-političkog djelovanja. Zanimljivo je da nastaje kao reakcija na sličan oblik čitanja koji tekst ovog autora također stavlja u kontekst „sinhroniziranih napada lista *Danas*, *Cankarjevog doma*, *Mladine*, hrvatskog i slovenskog rukovodstva te kosovske kontrarevolucije na Srbiju, srpstvo i Jugoslaviju." (ibid.), što je autoru pribavilo etiketu veleizdaje i sudjelovanja u zavjeri.

Nadalje, razloge za veliku proizvodnju neprijatelja od strane srbijanskog režima autor pronalazi u njegovoj utemeljenosti na dominaciji i sili, koji zbog toga „pati od manije proganjanja" (21.). Također, za takav je režim funkcionalno postojanje stvarnih ili izmišljenih neprijatelja jer im je to osnovni izvor moći i legitimiteta. Stoga se koristi medijskim demoniziranjem „neprijatelja" u moralnom i političkom pogledu. Takva se tehnika etiketiranja smatra izrazom staljinizma i povezuje sa staljinističkom propagandnom literaturom, a krajnja funkcija joj je legitimizacija institucionalnog nasilja. U situaciji krize i kosovske tragedije, autor smatra kako se ovaj proces masovne manipulacije ugroženošću raspodjeljuje na različite oblike neprijatelja na sljedeći način:

Albanci ugrožavaju Srbe *biologijski i fizički* (rađanjem, tjeranjem, nasiljem, ubijanjem). Slovenci ih ugrožavaju *ekonomski i politički* (prodajom skupe robe, eksploatacijom i političkim pluralizmom). Hrvati ih naprosto mrze i ugrožavaju *religijski i kulturalno* (jezičnim i inim separatizmom, asimilacijom Srba u Hrvatskoj i sl.), a Evropljani (pogotovo oni iz srednje Evrope) ugrožavaju ih *civilizacijski, politički, ideologijski i inače*. Zavjera je, dakle, univerzalna i sveopća. A takvu zavjeru i veleizdaju treba spriječiti svim sredstvima: institucionalno i vaninstitucionalno, zakonski i protuzakonski, legalno i nelegalno, argumentirano i neargumentirano.

Sve učestaliji pritisci i prijetnje izvanrednim stanjem i u drugim republikama došle su do izražaja i na sjednici CK SKJ o Kosovu u svibnju 1989. godine, shvaćene

kao dva oblika manipulacije srbijanske partije. Jedna vrsta manipulacije bili su napadi na sve one koji se suprotstavljaju izvanrednim mjerama ili upozoravaju na njihove posljedice, koje po logici rađanja mržnje iz straha umnožavaju broj neprijatelja (23.5.1989.: 11.). Kao prava funkcija napada smatra se osiguravanje održanja izvanrednog stanja na Kosovu, koje bi se dodatno potenciralo i izazivalo kako bi se njime legitimirala vlastita radikalna pozicija svaki put kad se naiđe na otpor iz drugih republika. Druga vrsta manipulacije jest iščitavanje i optuživanje istih separatističkih procesa u drugim republikama, koja se tada očitovala u svojevrsnom verbalnom „jurišu na Sloveniju“ (ibid.) – i implicitno prijetila istim mjerama. Stoga će srbijanski delegati zahtijevati...

...da se sazove posebni plenum s temom o situaciji izazvanoj javnim djelovanjem separatističkih snaga i mjerama koje valja poduzeti u vezi s tim, tvrdeći da određene snage u Sloveniji, slično onima na Kosovu, svim sredstvima izazivaju izvanredno stanje da bi onda odgovornost prebacile na vojsku, državne organe i naročito rukovodstvo Srbije (ibid.).

Sučeljavanje ovakvih koncepcija sa slovenskima i onima iz drugih republika očekivat će se i u budućnosti i to u zaoštrenijem obliku, kao pokazatelj pravih namjera srbijanske politike...

...zato jer agresivnost onih kojima je ujedinjenje republike bilo tek prvi korak ima nevjerojatnu akceleraciju koja otvara oči i onima koji prije nisu htjeli vidjeti kuda sve to skupa smjera. Kao što se prije koristilo Kosovo, a da za njegovu duboku tragediju zaista ništa nije učinjeno, tako bi se sada iskoristila Slovenija da bi se oktroirao ustav, samo sad više ne republički nego savezni. Pošto je teško vjerovati da se radi o tolikim zarobljenicima pristranosti i isključivosti, mnogo je vjerojatnije da se radi o istom scenariju koji je jednom koristio Kosovo, a sada, kada je ta karta potrošena, vještom je manipulacijom pronađena druga, kojom će se, braneći tobož Jugoslaviju od mrskih slovenskih i hrvatskih separatista, za sebe rezervirati mjesto garanta jedinstva i cementa za betoniranje novog ustrojstva Jugoslavije. U tom dugoročnom i razrađenom scenariju Kosovo bi opet moglo biti iskoristivo u vrijeme održavanja skore proslave obljetnice kosovske bitke kada će se na području oko koga se sada podižu emocije proglašavajući ga „dušom srpskog naroda“ i oduzimajući tako pravo drugima koji tamo stoljećima žive da ga osjećaju svojim dijelom i svojom prisnošću, sliti stotine tisuća, više od milijun onih koje će prije svega voditi nacionalni mitovi i euforije. Bit će to ozbiljna kušnja i za još bolno ranjivu dušu kosovskog naroda, a možda i za teško održivu stabilnost cijele zemlje. O toj opasnosti kao da još nitko ozbiljno ne razmišlja (ibid.).

Ovakva će percepcija srbijanske politike sve više jačati, tako da će se i sudski proces Vllasiju i 14-orici otvoreno smatrati montiranim procesom (npr. 7.11.1989.: 8.). Slovenija će ostati najisturenijom metom srbijanskog izvoza nestabilnosti, naročito nakon usvajanja „amandmana suvereniteta“ (ibid.), no i druge republike neće biti

pošteđene napada i medijskih linčeva. Tako će Hrvatska biti „stavljena na optuženičku klupu zbog mirnodopske varijante genocida nad Srbima“ a Bosna i Hercegovina radi „pritajenog tetošenja islamskog fundamentalizma“ (9.). Posljednju će potresati mnogobrojne afere, među kojima i ona sa srbijanskim „bezbednjacima“ koja će biti egzemplar kreiranja scenarija izvanrednog stanja, čije će se „istraživanje“ o „navodnom iseljavanju srpskog življa s teritorija BiH“ (ibid.) pokazati isfabriciranim, odnosno najobičnijim međurepubličkim špijuniranjem.

U kritici koncepta treće Jugoslavije i zalaganju za raskrinkavanje regresivnih snaga „Prvog decembra“, koje nastoje neustavno, putem referenduma donijeti novi ustav, te „agresivno prekrajati...pa čak i razbijati Jugoslaviju“ (26.12.1989.: 19.) zapaženi će biti tekstovi Zdravka Tomca. Ovaj autor smatrati će kako je zapravo riječ o separatističkoj politici koja će „u slučaju ako ne uspije pokušaj uspostavljanja Treće Jugoslavije...[nastojati je] razbiti, hvatajući što veći teritorij za svoju nacionalnu državu.“ (ibid.). Kao poseban „okidač“ razotrkivanja ovih snaga navodi slovenske promjene ustava koje su „za snage *Prvog decembra* bili crvena krpa koja ih je toliko izazvala da su do kraja pokazali svoje krajnje ciljeve“ (ibid.), uvevši ekonomsku blokadu kako bi destabilizirali Sloveniju te silom promijenili njeno rukovodstvo.

Okosnicom i metaforom cjelokupne srbijanske politike u ovom razdoblju drži se njen lider, Slobodan Milošević, čije se prijeteće djelovanje nastoji portretirati u svjetlu dotadašnjeg razvoja i predviđanja njegovih budućih poteza. Tako se smatralo da je na političku pozornicu doveo „dvojnost u obliku slobode i straha“ (7.2.1989.: 11.) na koju je u rušenju birokratizma nacionalizmom nadovezao dva ključna vanplenumska argumenta:

> ...dirigiranu štampu i masu koja dirigira. Međutim, sve bi se to ubrzo iscrpilo da on nije pokazao izuzetni dinamizam partijskog menadžera i uvijek vukao potez više. I dok su se drugi koprcali u teoretskim samoispitivanjima: jesu li recimo mitinzi ovo ili ono, je li onakvo pisanje demokracija, Milošević je svoje dijalektične adute umješno prakticirao i potpuno legalizirao. Štampa je hranila masu, a masa bodrila štampu, Slobodan je postao „sloboda“ i sinonim za Srbiju. Dirati Miloševića značilo je igrati se s pravom Srbije na vlastitu sudbinu i opasno hazardirati (ibid.).

Milošević se smatra „mastermindom“ srbijanske politike koji je „objelodanio program Memoranduma i Francuske 7.“ (ibid.), s retorikom jednostavnih crno-bijelih razlika kojima se proizvode neprijatelji u obliku „neprincipijelnih koalicija, oportunista, kontrarevolucionara, zagovornika razdora, mržnje, genocida“ (4.4.1989.: 28.) itd. i s

uvjerenjem da „su u ostvarivanju pravde i istine i uklanjanju neravnopravnosti dozvoljena sva sredstva“. Njegova se politika drži suprotstavljenom pravnoj državi, njenim načelima i normama, koja proceduru smatra cjepidlačenjem i opasnošću jer sadrži „sitne i krupne zamke, mala i velika lukavstva, intrige i smicalice“ (ibid.). Riječ je o revolucionarnoj politici koja se prakticira kao da su joj dopuštena sva sredstva, dok se drugima licemjerno osporava bilo kakvo suprotstavljanje, pa bilo ono institucionalno i zakonito. Nacionalnu homogenizaciju uspostavlja na problemu Kosova[155] i njegovom generaliziranju na položaj srpskog naroda u Jugoslaviji, koje je najjednostavnije objasniti tada putem postojanja „organizirane antisrpske koalicije“ (30.). Na tragu Memoranduma, čije je teme Milošević u svojim govorima varirano, definitivno rješenje srpskog nacionalnog pitanja u Jugoslaviji ne rješava se tek ujedinjenjem Srbije, već „zahtijeva bitno mijenjanje federativnog uređenja i ukidanje sadašnjih prava republika, uz znatno jačanje centralizma i prelaska na konstituciju Jugoslavije na principu jedan čovjek, jedan glas i jedan član SK jedan glas“ (11.4.1989.: 27.) što je zapravo put u uspostavljanje hegemonije srpskog naroda u Jugoslaviji. Takvu će predodžbu samo pojačati Miloševićev govor na Gazi-Mestanu, dodajući joj strah od krvoprolića koji bi mogao izazvati njegov „totalitarni scenario“ (22.8.1989.: 32.).

Pred kraj godine, povodom dvogodišnjice 8. sjednice CK SK Srbije, iz njene perspektive će se rekapitulirati dotadašnja Miloševićeva politika. Smatra se da je 8. sjednica promovirala metode političke borbe koje „prednost daju agresivnosti, sinhronizaciji nastupa pripremljenih diskutanata, neprestanom optuživanju i traženju neprijatelja izvan kruga svojih istomišljenika i pripadnika svoje nacije.“ (24.10.1989.: 13.) Takve metode postupno će se uspješno seliti na sjednice CK SKJ i u svakodnevni politički život, tako da će se tadašnja politička stvarnost smatrati logičnim slijedom „koji proizlazi iz duha 8. sjednice“ (ibid.). Kao idejna osnovica njegove politike ponovo se naglašava Memorandum i njegovo implicitno podržavanje, koji je „dobio punu legitimnost u javnosti“ budući da su njegove ideje ponavljali ključni ljudi partije, države, medija i intelektualci Srbije, regrutirani nakon

[155] Vezu kosovopoljskog Odbora za protestna okupljanja i srbijanske vlasti, za koju se dominantno smatralo da je izravna, pisao je Hudelist u svojoj knjizi Kosovo – bitka bez iluzija. U intervjuu listu Danas ovaj se autor suprotstavio percepciji kako je Odbor bio samo transmisija Slobodana Miloševića, no ukazuje na drugačije modalitete njihova „dosluha“ (16.5.1989.: 25.).

čistki koje je iznjedrila 8. sjednica. Nadalje, ostvarenjem memorandumskih planova očekivao se prestanak prešutnog savezništva s opozicijski orijentiranom inteligencijom te njihova zahtjeva za političkim pluralizmom te općeg zahtjeva za rješavanjem ekonomskih problema. No, do kraja godine, Jugoslavija će, uz Rumunjsku biti jedina zemlja u Europi s izvanrednim stanjem, političkim procesima, političkim zatvorenicima, i sa znatnom dozom samozavaravanja i zatvaranja očiju pred nadiranjem neostaljinizma iz Srbije u kojoj se lokalni „Ceausescu još voli“ koji je spreman na sve u zaluđivanju i manipuliranju narodom (26.12.1989.: 12.). O tome je već uvelike bilo znakova u političkoj mobilizaciji Srba u Hrvatskoj koji će zadobivati status „trojanskog konja“ Miloševićeve politike[156].

Slovenska nacionalna mobilizacija i sukob s JNA i Srbijom

Slovensko nacionalno „buđenje“ odvijalo se na tri kolosijeka. Započelo je s nacionalističkom inteligencijom u časopisu *Nova revija* i njenim prilozima za nacionalni program. Razvilo se kroz pokret mladih, okupljenih posebice oko *Mladine*, iz čijeg će sukoba s JNA proizaći suđenje „četvorici“, koje će proizvesti izrazitu nacionalnu homogenizaciju u Sloveniji. Dalje će eskalirati u sukobu službene politike Slovenije sa Srbijom, što će nakon donošenja amandmana na slovenski ustav i onemogućavanja „mitinga istine“ u Ljubljani rezultirati gospodarskim ratom sa Srbijom. Sve faze ove mobilizacije sadržavale su specifične zavjereničke ideje koje su, čini se, znatno utjecale na političke poteze suprotstavljenih aktera ovih zbivanja. Razmotrimo svaku od ovih faza, onako kako su, sukladno informacijama u javnosti, percipirane iz hrvatske pozicije.

Kao jedan od projekata rasapa Jugoslavije, doživljeni su prilozi za slovenski nacionalni program, koje je grupa autora, okupljena oko slovenskog časopisa *Nova revija*, objavila u njegovom 57. broju, 1987. godine. Nazvan je slovenskim Memorandumom, kojim nacionalisti i građanska desnica „u suštini“ nude „razbijanje jugoslavenske zajednice“ negiranjem NOB-a, socijalističke revolucije, samoupravljanja i nesvrstavanja, napadanjem JNA, dok se s druge strane nudi „izmirenje“ s izdajnicima i Katoličkom crkvom (usp. 10.3.1987.: 32.). Ovaj

[156] Kako se doživljavala njihova mobilizacija obradit ćemo u poglavlju o pobuni Srba u Hrvatskoj.

„antikomunistički, antisocijalistički i antijugoslavenski“ „eksces“ Milan Kučan označit će programom čija su pitanja lažna, koja zajednicu „vraćaju natrag, u diobe i bratoubilačke obračune“ (17.3.1987.: 29.). Mitja Ribičić, tada član Savjeta federacije izravno će usporediti sadržaj Memoranduma i novorevijskih priloga:

> ...jednako [im je] inzistiranje na tom nacionalnom identitetu i ambicija da se radi neki antiprogram Programu SKJ. Zatim teza o ugroženosti nacije – tamo srpske, ovdje slovenske – također ista. Antikomunizam i tamo i ovdje. Ali uz te sličnosti postoje među njima i neke razlike koje zapravo predstavljaju samo dvije strane Janusova lica. U srpskom prijedlogu, koji je u grubom smislu nacionalistički kao i slovenski, više je unitarističko-hegemonističkog, a u slovenskome više separatističkoga. U zajedničkom inzistiranju na ljudskim slobodama i demokraciji radi demokracije Memorandum ima više kozmopolitski, liberalistički pristup. *Prilozi* nude klerikalizam i katoličku etiku...I jedan i drugi dokument imaju, pogotovo u sadašnjoj ekonomskoj situaciji, svoju težnju, svoju ideološku osnovu, svoje saveznike u bazi, i jedan i drugi stvaraju konfuziju u ideološkom smislu, kompromitiraju one snage koje bi zaista mogle da nas vode naprijed... (7.4.1987.: 7. – 8.).

Spor oko pravne kvalifikacije pisanja *Nove revije* izbit će na relaciji slovenskog i saveznog javnog tužitelja, gdje će prvi odbaciti krivičnu prijavu - za napad na ustavno uređenje, pozivanje na nasilnu promjenu ustavnog uređenja i udruživanje radi neprijateljske djelatnosti - protiv autora i urednika spornog broja časopisa. Uzete zajedno, ove pravne konstatacije terete novorevijsku grupu za zavjeru protiv ustavnog poretka SFRJ, iz čega proizlazi da je u saveznom tužilaštvu postojala teorija o zavjereničkom djelovanju ovih autora, čiji je rezultat spomenuti broj časopisa.

U ovome sporu samo uredništvo Nove revije čudilo se kako je moguće da je toliko burnu reakciju vlasti proizveo časopis s nakladom od 3500 primjeraka koja izlazi na jeziku kojim govori nešto više od osam posto građana SFRJ. Iz ove logike prevelike osjetljivosti slijedilo je pitanje nije li optuženik u ovome sporu zapravo Slovenija, gdje se saveznom pravosuđu diktira iz određenih političkih krugova u Beogradu (usp. 16.6.1987.: 23.). S druge strane u pojedinim beogradskim listovima pojavile su se kritike kako Nova revija ne nastupa sama, već „da iza nje stoji službena slovenska politika“ (26.1.1988.: 14.).

Uz provokaciju s podmetanjem nacističkog plakata za tadašnji Dan mladosti, od strane umjetničke grupe *Novi kolektivizam*, za neprijateljsko djelovanje protiv JNA optuživat će se slovenski listovi *Mladina, Katedra, Tribuna, Teleks* i *Nova revija*. U središtu pozornosti uskoro će se naći list *Mladina* nakon otkrivanja planova o vojno-policijskom puču u Sloveniji 1988. godine.

Nakon intervencije slovenskog rukovodstva da se ne objavi članak o popisu Slovenaca koje je JNA planirala uhititi u sklopu planiranog puča, predsjedništvo SFRJ će *Mladinino* pisanje označiti kao klevetničku kampanju i „da je zapravo riječ o napadu i političkoj uroti protiv JNA i njenog rukovodstva, protiv Predsjedništva SFRJ kao najvišeg organa rukovođenja i komandiranja oružanim snagama SFRJ i protiv...ustavnog uređenja“ (31.5.1988.: 27.), dok će beogradski i armijski tisak time potkrepljivati već otprije prisutne tvrditi kako je ovaj slučaj samo „simbol jedne političke koncepcije i odnosa u Jugoslaviji“ (17.), odnosno da je *Mladina* „samo puki izvršilac naloga mnogo moćnijih struktura u SR Sloveniji“ koje provode specijalni rat protiv JNA (1.3.1988.: 25.). U tom smislu će tadašnji savezni sekretar za narodnu obranu Branko Mamula smatrati da su ciljevi tog specijalnog rata uklanjanje JNA s političke pozornice kako bi se formirale nacionalno homogene vojne jedinice, izazivanje „unutararmijskih idejnih i drugih trvenja“ kako bi se razbilo njeno jedinstvo, demotiviranje mladih ljudi za vojni poziv i „usađivanje“ uskog nacionalnog patriotizma kao i izbacivanje JNA iz suradnje s oružanim snagama nesvrstanih zemalja.

U Sloveniji će se navedeni potezi predsjedništva SFRJ u najmanju ruku doživljavati kao manevar zastrašivanja. 31. svibnja uslijedit će uhićenje Janeza Janše, Ivana Borštnera i Davida Tasiča, a zatim i Francija Zavrla. U početku slučaja u žiži interesa bio je Janez Janša, a sumnjiv postupak vojnih vlasti označavao se kao „obračun s Janšom“, te nazivao „slovenskom 8. sjednicom“ (14.6.1989.: 15.). Tome je svakako pridonosilo i mijenjanje optužnice, kao i otezanje s informiranjem javnosti o karakteru inkriminirajućeg vojnog dokumenta s oznakom tajnosti, zbog kojeg su izvršene „aretacije“ (16.).

Visoki partijski krugovi načelno će podržati stavove CK SK Slovenije, koje će nastojati slučaj učiniti „predmetom neovisnog pravosuđa“ i suprotstaviti se idejama nekih medija o “kontrarevoluciji, specijalnom ratu i masovnom nacionalističkom pokretu protiv Jugoslavije i JNA“ (5.7.1988.: 12.). Osim toga, smatralo se kako je na sjednici CK SKJ krajem lipnja 1988. godine i novoizabrani partijski predsjednik Stipe Šuvar „pokazao razumijevanje“ za situaciju u Sloveniji, no o ovoj aferi jasno se odredio u smislu da „antisocijalističke i nacionalističke snage dobro znaju što žele

postići, stavljajući na optuženičku klupu upravo JNA, jer znaju da dok je ona tu ne bi mogle ni srušiti socijalizam, ni razbiti Jugoslaviju“[157] (13.).

Suđenje „slovenskoj četvorici“, koje se održavalo u Ljubljani, mimo zakona SR Slovenije i k tome na srpsko-hrvatskom jeziku prouzročit će do tada najveće slovenske demonstracije u Ljubljani. U našim izvorima pronalazimo sljedeći oblik kontekstualizacije slijeda političkih zbivanja, napisan povodom izrečenih presuda, koji suprotstavlja slovenske demokratske inicijative reakcijama konzervativnih „čuvara Jugoslavije“.

Gibanja na slovenskoj društvenoj i političkoj pozornici već su duže vremena pod lupom ostatka Jugoslavije. Nastojanja slovenske alternative nisu ostala bez simpatija: zaštita okoliša, pojedinačna autonomija, deideologizacija, nezavisno sudstvo...Ali bilo ih je (a i sada ih je) manje u odnosu na one koji su na takve ideje gledali s podozrenjem, sumnjičavo vrtjeli glavom, riješeni da ih prvom prilikom stave pod prismotru....Generalizacija je najčešći sud. Tako se i dogodilo da je nakon gafa s NK-plakatom na sramni stup podvale i izdajstva stavljena cijela slovenska alternativa, svi slovenski civilisti da bi na koncu kopljima kritika bili dohvaćeni i „nebudni“ slovenski rukovodioci. Kada su se pojavile i anakrone teze Nove revije i počele množiti priče o „principu samoopredjeljenja“ sumnja se protegla i na cijeli slovenski narod. Počele su glasine o „separatizmu“, „slovenskom sebičnjaštvu“ i „eksploataciji juga“. Histerični oblak je za tren prohujao Jugoslavijom...Ali to nije srž slovenskih demokratskih inicijativa. To je samo njihov pljeva. E sada je pitanje da li su se „čuvari Jugoslavije“ uplašili pljeve pa onda od nje nisu mogli vidjeti jezgro koje je skrivala, ili su ih namjerno zamijenili, da bi mogli viknuti: *Hanibal ante portas!*...činjenica je da se suđenje uklopilo u napade na pojedine slovenske inicijative, da je ono na neki način *crescendo* tih napada (što još ne mora značiti da ima veze s njima) (2.8.1988.: 16.).

Protiv izvršenja presude protestirat će Društvo slovenskih pisaca početkom 1989. godine a nakon uhićenja Janeza Janše, 8. svibnja se u Ljubljani „dogodio narod“. Slovenija se tog tjedna „ponovno ustalasala, uvjerenija no ikada prije da je suđenje pred ljubljanskim Vojnim sudom učinak mutne špekulacije na političkoj burzi“ (16.5.1989.: 11.). Po riječima reportera „protestni skup pod geslom „sloboda četvorice – sloboda za sve nas“ izrodio se u ponajbolji primjerak „antibirokratske revolucije““ (ibid.). Sa zbivanjima na ovom skupu dogodila se svojevrsna diferencijacija, odnosno podvajanje između omladinskog establišmenta i političke alternative, prvenstveno u pogledu metode borbe za „slovensku četvoricu“. Po tonu i

[157] Negdje u isto vrijeme general Kadijević će ovaj slučaj upotrebljavati kao egzemplar specijalnog rata protiv JNA koju će karakterizirati kao „bezočno iskonstruiranu priču o vojnom puču, odnosno zamjenjenu tezu po kojoj se protiv pojedinaca za koje se osnovano sumnja da su počinili krivično djelo odavanja vojne tajne vodi istražni postupak zbog njihovih političkih uvjerenja.“ (28.6.1988.: 25.).

dominantnom sadržaju ovaj skup imao je prije svega značenje nacionalne homogenizacije a na stradalništvu „četvorice“ generalizirale su se ideje o nacionalnoj ugroženosti.

Slično kao što se u Srbiji u posljednje vrijeme servira teza o ekonomskom izrabljivanju, pa bi tamo, kao, tekli med i mlijeko samo da im se struja plaća po odgovarajućim cijenama...tako se isto danas u Sloveniji plasiraju teze o eksploataciji te sjeverne republike koja bi po svojoj ekonomskoj i demokratskoj razvijenosti danas, kao, bila među naprednim zapadnim svijetom da joj na nogama nisu utezi lijenog i demokratski neprosvijećenog Balkana (9.).

Na skupu će se čitati opozicijska *Majska deklaracija* u kojoj se zahtijeva državna neovisnost u konfederaciji, koju će u Srbiji proglasiti „udarnom razbijačkom pesnicom zemlje“ (10.). No srbijanske optužbe za separatizam Slovenije, pa i Hrvatske, komentirati će se u Hrvatskoj kao „zamjena teza“ one republike koja je „rukavicu konfederativnog ponašanja bacila u lice cijeloj Jugoslaviji“ još na 17. sjednici CK SKJ – a takvo nastupanje Srbije objašnjavalo se trima razlozima. Prvi je odvraćanje pažnje od vlastitih istih postupaka metodom „drž'te lopova“. Drugi je kompromitiranje svih ideja koje bi došle iz Slovenije, ma kakve one bile, a treći „stvaranje atmosfere u kojoj bi uvođenje izvanrednih mjera bilo sasvim logično“ (ibid.). Time je ovaj skup nesvjesno funkcionirao kao „Miloševićeva peta kolona“, a „razvijanje nacionalnih zastava“ zapravo upadanje u zamku politike kojoj je potrebno izvanredno stanje (ibid.). U tom je smislu znakovit i zaključak Jelene Lovrić o uklapanju ovog mitinga u kontekst nacionalne strategije pogoršanja međunacionalnih odnosa.

Tako sasvim određena politika koja priželjkuje i naručuje izvanrednost za sve osim za sebe i koja je iz sasvim prepoznatljivih razloga destabilizirala pokrajine, sada radi na tome da Sloveniju i Hrvatsku dovede u pozicije „ograničenog suvereniteta“ ili da im na jugoslavenskom planu veže ruke time što će Sloveniju optužiti za separatističku ujdurmu a Hrvatsku dovesti u inferioran položaj potencirajući u nje osjećaje historijske, ali danas sasvim besmislene krivnje. To što trenutno udar na Hrvatsku nije u prvom planu samo je stvar taktike koja dobro zna da se prst po prst lakše daje. (11.).

Osim podrške albanskim rudarima u Cankarjevom domu u veljači, incidenta s golemim uvredljivim grafitom na ljubljanskoj pravoslavnoj crkvi i zahtjeva za zaštitom „Srpske države“ od „antisrpske vjerske hajke“ u Sloveniji (12.9.1989.: 28.), atmosferi sve veće netrpeljivosti između Slovenije i Srbije doprinijeti će slovenske *Temeljne ustavne listine*, kao i njihova kritika i postupci iz Srbije. Mitja Ribičić, ugledni slovenski

političar, tada već u mirovini, smatrati će kako nije riječ o sukobu Slovenija – Srbija, već o sljedećem scenariju:

To je pojednostavljivanje. Ali je točno da je štab u Srbiji pokrenuo široku kampanju da se ne prihvate slovenski ustavni amandmani. Uostalom, zar u odsutnosti predsjednika Predsjedništva SFRJ potpredsjednik nije sazvao sjednicu Predsjedništva, sjednicu SIV-a, sjednicu Skupštine, sjednicu CK SKJ. To je bila organizirana akcija pokrenuta pod parolom: Slovenija hoće da se otcijepi, hoće da mijenja ustavni sistem Jugoslavije. Scenarij je bio veoma jasan, a pokrenuo ga je centar te antibirokratske revolucije, za koju ja smatram da je najveća birokratska kontrarevolucija u posljednje vrijeme koja se desila u našoj zemlji (3.10.1989.: 14.).

Sljedeći potez, „miting istine“ iz Srbije, koji se trebao održati 1. prosinca 1989. godine u Ljubljani, slovenske će vlasti zabraniti a hrvatske opstruirati otkazivanjem vlakova. Razloge ovakvom „pohodu na Sloveniju“ vidjelo se kako u potrebi nove homogenizacije Srbije, koja je počela pucati po šavovima preporodnog zajma i manipulacije referendumskim rezultatima za predsjednika Srbije, tako i u potrebi slamanja otpora u Sloveniji te demokratskih inicijativa koje dolaze iz ove republike. Percepcija kosovopoljskih organizatora mitinga i njihove političke instrumentalizacije od strane službene srbijanske politike još se više iskristalizirala :

Ali se ovog puta možda bjelodanije nego ikada ranije pokazalo da su oni ipak tek ispostava, samo jedan, mada značajan kotačić u mehanizmu kojim se provodi politika što je u više navrata, pa i s najvišeg mjesta, pravodobno najavljena i objavljena Jugoslaviji tako da se danas teško pravdati kako se nije znalo. Još prije godinu i pol dana, na 17. sjednici CK SKJ, Slobodan Milošević je rekao da će Srbija svoje unutrašnje odnose srediti onako kako to ona želi, nikoga za to pitajući i bez obzira što tko o tome misli, a kad to obavi, s istim će se ambicijama okrenuti Jugoslaviji. Kasnije je samo, onom svojom čuvenom izjavom o institucionalnim i vaninstitucionalnim sredstvima, obnarodovao da će se pritom služiti svim sredstvima, pa iako je to izgovoreno za govornicom najvišeg partijskog foruma u ovoj zemlji, nitko mu tu namjeru nije doveo u pitanje. Na Gazi-Mestanu palo je i obećanje o oružanim bitkama. Nedavno je, u intervjuu stranim novinama, najavio da na 14. kongresu treba „smeniti rukovodstva koja svađaju narode“. Ništa se, dakle, nije dogodilo kao iznenađenje, trebalo je samo pravodobno pogledati istini u oči... (5.12.1989.: 7. - 8.).

Također, ovakva srbijanska politika identificirat će se s onom koju je pred koju godinu Memorandum identificirao kao jednu od izvora vlastitih nevolja.

Politika koja se na grub način izvozi iz Srbije vjerno ponavlja recepte iz vremena Kominforma, ne samo zbog staljinističkih procesa, nego i rječnikom i sadržajem poruka kojima se smjera pogaziti druge, tvrdeći da narod ne zna kakvo im policijsko rukovodstvo stoji na čelu, te na koncu izoliranjem i blokadom čitavih republika. Zaista, bilo je teško očekivati da se taj scenarij, kojeg se danas stide i tamo gdje je nekad primjenjivan, sada reinkarnira u jugoslavenskoj zajednici koja je prije 40 godina bila njegovom žrtvom. Mnogo je teže odgovoriti na pitanje tko su namjerene žrtve srpske kominformovske zavjere: je li to samo Slovenija, ili se atakira i na Hrvatsku, možda se ruši savezno rukovodstvo, ili se razbija Jugoslavija?. Hrvatsko partijsko rukovodstvo...smatra...da veliki scenaristi izoliranjem Slovenije, njenim ušutkavanjem i onemogućavanjem, zapravo stvaraju situaciju u kojoj bi se

Hrvatska lakše bacila na koljena...Primjenjujući klasičnu separatističku taktiku, koristeći jugoslavensku retoriku, a radeći protiv Jugoslavije, Srbija danas, pokrećući akcije samo po svojoj mjeri, ne samo razbijajući jugoslavenski tržišni prostor, nego uvodeći u njega i u druge sfere života ratničke manire, razbija danas Jugoslaviju a odium za to prebacuje na Slovence. Cilj, valjda, više nikome nije tajna: formiranje velike Srbije (ibid.).

Reakcija srbijanskih vlasti bila je poziv na bojkot slovenskog tržišta a tamošnja javnost je izrazito burno reagirala na zabranu mitinga. S prihvaćanjem bojkota od strane srbijanskih poduzeća započeo je pravi ekonomski rat.

U potrazi za hrvatskim nacionalizmom s kraja 80-ih

U vrijeme dominacije srpskog nacionalizma kao pokretača glavnih političkih događanja u tadašnjoj zajednici, teorije zavjera o hrvatskom nacionalizmu, koje dijelom nastaju na valu prethodnoga, u razdoblju od 1987. do kraja 1989. godine mogu se podijeliti u sljedeće tri grupe. Prva se vezuje uz kritike hrvatskog nacionalizma od strane visokih partijskih krugova u Hrvatskoj, a odnosi se na jezičnu politiku i „tihi marš“ nacionalista kroz obrazovne i kulturne institucije (28.4.1987.: 29.), identificirane s „poraženim snagama iz 1971.“. Druga grupa teorija zavjera artikulirat će se kao kritika i redefiniranje pojedinih istaknutih partijskih ličnosti i cjelokupnog hrvatskog rukovodstva, u najvećoj mjeri od strane srbijanskih političkih, medijskih i intelektualnih krugova, a prvenstveno na tragu njihova, koliko god mlakog, neslaganja s razvojem antibirokratske revolucije. Ove kritike i optužbe mogu se svesti na ideje o kontinuitetu separatističke politike prema Srbiji i asimilatorske politike prema Srbima u Hrvatskoj. Pored uočavanja jačanja različitih klerikalizama, kao dodatna „potkrjepa“ tj. izvor hrvatske nacionalističke politike, treća grupa teorija zavjera zapravo će i dalje potencirati otprije prisutne ideje o hrvatskom kleronacionalizmu i sprezi Katoličke crkve s ustašama te njihove odgovornosti za zločine NDH u II svjetskom ratu. Iz toga će se dalje izvoditi zaključci o transhistorijskoj genocidnosti hrvatskog naroda. Razmotrit ćemo diskurzivnu dinamiku svake od grupa ovih teorija zavjera.

Pitanje naziva jezika i njegove politizacije imalo je svoju povijest prije aktualizacije u ovom razdoblju, posebice krajem 60-ih i početkom 70-ih godina 20-og stoljeća, kada je *Deklaracija o nazivu i položaju hrvatskog jezika* stigmatizirana kao

nacionalistički čin. Sredinom 80-ih također će se otvoriti rasprava o jeziku i kritike o „stalno prisutnoj nacionalističkoj raboti u sredstvima javnog informiranja“ u pogledu forsiranja određenih riječi, koje su tadašnje kritičare podsjećale na povratak „hrvatskog proljeća“. Također, kritiziran je i tadašnji naziv jezika, „hrvatski ili srpski“, kao i određena stručna literatura, čija se rješenja nisu poklapala sa stavovima CK SKH, što je kritičarima ukazivalo na tendencije raskidanja jezičnog zajedništva (21.4.1987.: 36.). Za opstrukciju partijskih zaključaka i separaciju hrvatskog jezika, Stipe Šuvar će optužiti neimenovane nacionaliste, jasno konstatirajući iz kojeg pokreta proizlaze:

Hrvatski je nacionalizam nakon 71. dobio po prstima, ali je ostao pritajen i ponovo se podmuklo širi...Djelovanje hrvatskog nacionalizma na području jezika već je urodilo otrovnim plodovima. Strateški je pritom cilj, a na njemu se uporno i sistematski radi nakon 1971, ne više na bučan, već na perfidan način, raskidanje jezičnog zajedništva hrvatskog i drugih naših naroda koji govore jednim, hrvatskim ili srpskim, odnosno srpskohrvatskim jezikom uz sve varijantske razlike...Hrvatski nacionalisti uporno se bore za poseban (nacionalni) hrvatski jezik. Da bi prikrili da oni neprestano proizvode i produbljuju incidentna stanja, optužuju svakoga tko upozori na to za unitarizam i antihrvatsku zavjeru...Oni sada stvaraju pritisak na javno mišljenje da bi onemogućili provođenje nekih zadataka, proizašlih iz Stavova. Pri tome separatističke tendencije objašnjavaju „pluralizmom politike i teorije o jeziku“, konzervativne i tradicionalističke nacionalizme „zahtjevima moderne civilizacije“, a pokušaje asimilacije kao „prirodno pravo naroda“ (ibid.).

Dakle, djelovanje nacionalista tumači se kao svojevrsno „zaodijevanje“ demokratskim i intelektualnim ruhom i zamjenjivanje teza po logici „napad je najbolja obrana“. O jezičnoj bitci, tj. prostoru jezika kao razbojištu za bitku, koja se vodi u jeziku i oko jezika, ali su joj pravi razlozi i ciljevi politikantski, pisati će i Milan Mirić, književnik i član Komisije za jezik pri Republičkom komitetu za prosvjetu i kulturu, ističući pri tome ključnu važnost političkih u odnosu na strukovne aktere.

Danas je jasno da pojedini politički utjecajni ljudi, govoreći o tzv. jezičnoj politici, govore iz neke druge nakane. Istine radi, treba reći da od iste bolesti boluju i ljudi struke, s obje strane dvočlanog nam imena za jezik. I takvima „znanstvena“ i znanstvena argumentacija služi za postizanje prije svega političkih ciljeva. Međutim, moje mi iskustvo kaže da je takva namjera „strukovnjaka“ manje opasna i manje u mogućnosti da se ostvari. Ona dostiže svoj cilj samo u sprezi bilo s institucionalnom bilo izvaninstitucionalnom politikom. Ona za struku postaje tragičnom kada ostvari tu spregu, a samo komičnom kada ostane sama sa „znanstvenom“ argumentacijom, bez ovako ili onako usađena političkog potpornja (9.6.1987.: 34.).

Najzapaženiju kritiku Šuvarovih optužbi napisati će književnik Petar Šegedin u svojem otvorenom pismu, koje će zbog opstrukcije, a kasnije zabrane objavljivanja u hrvatskom tisku zadobiti status „fantoma“ te neformalnim krugovima kolati javnošću,

da bi s nekoliko mjeseci zakašnjenja bilo objavljeno u emigrantskom tisku u Londonu. U listu *Danas* komentar će ovom neobjavljenom tekstu naglasiti Šegedinovo problematiziranje značenja mjesta gdje je Šuvar izgovorio svoje optužbe, a riječ je o Vukovaru, čija je Skupština općine, 1964. godine podigla spomen-ploču Vuku Karadžiću s natpisom o sudioništvu u „ratu za srpski jezik i književnost". Natpis će Šegedin interpretirati kao nacionalističku insinuaciju na teritoriju Hrvatske, a Šuvarov govor kao politikantsku smicalicu s licemjernom maskom farizejskog bratstva i jedinstva (3.11.1987.: 37.).

Na tragu optužbi za hrvatski nacionalizam s posebnim značajkama „projekta rađenog po pravilima specijalnog rata" (21.4.1987.: 24.), uz pretpostavljenu pomoć iz samog vrha CK SKH, naći će se te godine i film „Život sa stricem". S druge strane, tadašnji će sekretar neizravno prozvane partijske centrale smatrati opasnim „ako se sugeriraju teze kako nacionalizam u Hrvatskoj nije glasan zato što se infiltrirao na sva ključna mjesta i zato što ga štiti službena politika", upozoravajući kako takve mnogobrojne tadašnje optužbe idu na ruku onima koji nastoje dokazati nacionalizam hrvatskog rukovodstva i „ustašku usmjerenost i orijentaciju hrvatskog naroda" (25.). No, i dalje će se pojavljivati teze o infiltriranosti nacionalizma u kulturne i obrazovne institucije te jezičnu praksu, kao i njegovo povezivanje s klerikalističkim snagama u Katoličkoj crkvi (19.5.1987.: 11.). Povremeno će se u javnosti slične ideje pojavljivati sve do početka 1989. godine. Tako će početkom 1988. u opticaju biti ideja o Zagrebu kao „pritajenom leglu hrvatskog nacionalizma, koji upravo diže glavu" (22.3.1988.: 29.), da bi Stipe Šuvar i u toj godini ponavljao svoje teze o njegovoj pritajenosti i podmuklom vrebanju prave prilike, koja je sve izglednija s razbuktavanjem srpskog nacionalizma (13.9.1988.: 19.). U prikazu njegove knjige, *Socijalizam i nacije* (1988.), okarakterizirane kao memento hrvatskog nacionalizma, dominirati će geneza maspoka, kao pretpostavljenog uporišta tadašnjeg latentnog hrvatskog nacionalizma i pandana tadašnjeg srpskog masovnog pokreta. Osnovni razlozi njegova pojavljivanja bili bi po Šuvaru: birokratska institucionalizacija društva koja je rezultirala osjećajem nemogućnosti utjecaja na institucije, a što su „ideolozi maspoka" vješto iskoristili i nadomjestili „spontanim okupljanjima" i „militantnim ponavljanjem parola" (ibid.); zatim potiskivanje nacionalnog osjećaja tj. stvaranje nacionalista putem propovijedanja da je nacija zlo u socijalizmu koje je utjecalo na

nastanak maspokovske protuteze o „drugom hrvatskom preporodu“ (ibid.); infiltracija nacionalizma u SK pod firmom „avangardizma“ i gušenje unutarpartijske demokracije te stvaranje „drugog centra političke moći i paralelne političke organizacije“ u Matici hrvatskoj; kao i neriješeni problemi decentralizacije kapitala (ibid.). Osim analize pokreta iz 1971., opstojanje nacionalizma Šuvar će vidjeti u dijelu crkvene hijerarhije koja je preuzela ulogu Matice, dok će razloge tadašnjeg „tihog marša“ maspokovaca kroz institucije obrazovanja, kulture i zdravstva objašnjavati kao strategiju koja im omogućuje prilike za masovne kontakte s građanima (20.). Već tada postojat će neslaganje s ovom tezom koja će do početka 1989. godine biti ironizirana u obliku postojanja „nacionalističkog jezičnog štaba“ i tihog djelovanja tvoraca „hrvatskog novogovora“ kroz legalne institucije (24.1.1989.: 42.). No, 41. amandman na ustav SRH o nazivu jezika i dalje će biti najintrigantniji (7.2.1989.: 40.) i plijeniti pažnju javnosti kao indikator osjetljivih međunacionalnih odnosa. Osim što je jedan od najboljih primjera političke funkcije jezičnih označitelja u definiranju zajednice, koja se značajno mijenja ovisno o prisutnosti nekoliko riječi, dobra je ilustracija kontrasta diskurza o nacionalizmu u odnosu na uzavrelu situaciju u Srbiji.

Druga grupa teorija zavjera predstavljaju različita prozivanja čelnika SKH, najčešće iz Srbije, koja će kroz ovo razdoblje biti sve češća i sve žešća što se masovni pokret u Srbiji sve više širio. Početno bilježimo reakcije na prozivanja triju članova „najužeg rukovodstva Hrvatske“, Celestina Sardelića, Antu Markovića i Dragu Dimitrovića u listovima *Politika* i *Borba* – što će biti označeno kao proizvodnja slučajeva „zbog nekih navodnih ranijih grijehova“ (6.10.1987.: 13.), no tada se neće izravno tumačiti u ključu međunacionalnih sukoba, već kao „optužbe iz iste sredine“. Jedan od prozvanih, tadašnjih sekretar Predsjedništva CK SKH, Drago Dimitrović uskoro će govoriti o „pokušajima da se SKH i njegovo rukovodstvo skrenu s bitnih problema...i preusmjere u druge tokove“. U tu svrhu, spominje kako se koriste tri vrste podmetanja SR Hrvatskoj:

> Prvo je dobro poznati stereotip o tobožnjoj nacionalističko separatističkoj konstanti u SRH, pri čemu se namjerno zaboravlja revolucija i sve žrtve i pobjede koje je KPH izvojevala u zajedničkoj borbi s drugim našim narodima i narodnostima...Drugo podmetanje... ide za tim da „dokaže“ kako se tu radi o ekonomskom grupašenju i uskim grupnim interesima, pri čemu se želi zaštititi položaj i onemogućiti zakonsko djelovanje. Riječ je, očito, o pokušajima destabilizacije odnosa i podupiranja nepovjerenja. Treća podvala odnosi se na tobožnji separatizam u SR Hrvatskoj okrenutoj srednjoj Evropi. Cilj je toga „otkriti“ kako zalaganje za tržište, otvaranje prema svijetu i angažiranje inozemnog kapitala jest zapravo specifična orijentacija naše republike protiv zajedništva SFRJ. To,

naravno, nije točno. Nemoguće je živjeti izolirano. Nikakve idejne ograde ne mogu zaustaviti procese povezivanja sa svijetom. Naša orijentacija na otvaranje i afirmaciju ekonomskih zakonitosti jest želja da nam svima bude bolje, da izađemo iz krize i krenemo stopama napretka, a ne da stagniramo i rezigniramo (12.4.1988.: 31.).

Optuživanje cjelokupnog partijskog vrha za nacionalizam - što će biti svojevrsno proširivanje ideja iz prve grupe teorija zavjera analiziranih u ovom poglavlju - iznijeti će književnik Goran Babić u otvorenom pismu Ivici Račanu, objavljenom u sarajevskom *Oslobođenju* (24.5.1988.: 43.). No prava lavina napada sručit će se na Josipa Vrhovca koji će se, zbog kritike srpskog uz albanski nacionalizam na Kosovu, naći na „crnoj listi" antibirokratske revolucije, zajedno s političarima iz Vojvodine i s Kosova, koje će mase prozivati na mitinzima u Srbiji. Na 16. sjednici CK SKJ srbijanski delegati će ga kritizirati za izjednačavanje srpskog i crnogorskog naroda s albanskim kontrarevolucionarima. Teške i diskvalificirajuće ocjene dalje se nastavljaju u srbijanskom tisku, koji će izvlačiti „stare grijehe", u smislu negativne izjave o prvoj Jugoslaviji, zabranjivanja filmova o emigrantskom terorizmu itd. čime se nastojalo re-konstruirati njegovo političko ponašanje u smjeru poistovjećivanja s idejama ustaškog pokreta (9.8.1988.: 11.). Također, Vrhovčevo ime bit će „najspominjanije na Kosovu", gdje će ga „svrstati u antisrpsku koaliciju koja koketira sa separatistima i autonomašima" i pripisivati mu ezopovski vokabular u smislu da kad govori „nacionalisti", misli na rukovodstvo Srbije (16.8.1988.: 19.). Ova kritika dobiti će šire značenje u okviru imaginarija o antisrpskoj koaliciji u kojem će Josip Vrhovec postati međaš kontinuiteta nacionalističke politike KPH/SKH. U tom smislu će ga na skupu u SANU o Jasenovcu neki akademici smještati u niz „od Andrije Hebranga, preko Steve Krajačića..., pa do Josipa Vrhovca" (29.11.1988.: 36.). Kao demoniziranoj osobi i negativnom političkom simbolu uskoro će mu se pridodati još jedan simbol karakterističan za tadašnje teorije zavjera iz Srbije, realiziran u paroli „Vrhovec-Vatikan" (21.2.1989.: 30.). Tadašnji će glavni urednik *Glasa koncila* Živko Kustić, u listu *Mladina* izjaviti kako je takva konstrukcija čudovišna i jasan pokazatelj razine političke svijesti onih koji je upotrebljavaju.

Nadalje, slijedom političkih zbivanja i sukoba u partijskoj središnjici, do 20. sjednice CK SKJ, njen će predsjednik, Stipe Šuvar u Srbiji postati jedna od najomraženijih osoba. U hrvatskoj javnosti takva će se situacija prikazivati na način koji govori sam za sebe:

Stipe Šuvar je prvi čovjek s tjeralice. Njegova koža je trenutno najcjenjenija, najbliža šiljku i najspremnija za doboš....U ovom trenutku on oličava sve zlo, on je demon koji zavjerenički i tajno „radi protiv Srbije“ pa zato treba obaviti egzorcizam jugoslavenskog partijskog vrha. Šuvar je Belzebub, dijabolična spodoba (koja je samo prije nekoliko mjeseci bila dobrim duhom) koja „želi posvađati Srbe i Makedonce“, koja se „protivi da pokrajine postanu deo Srbije“, prilika koja satanski tajnovito dolazi na prevrat u Crnoj Gori. Vrhunac njegova paklenskog prijetvorništva jest zapravo da je „zaštitnik ustaša“ (31.1.1989.: 14.).

Ovakav model proizvodnje neprijatelja u „industriji svijesti“ antibirokratske revolucije također se uočava i za druge političare koji su joj se suprotstavljali, s razlikom u odnosu na prošla vremena, kada se čekalo da netko prvo „padne“ s funkcije da bi zatim započela „nekrofilna arheologija“ (ibid.). U tada aktualnoj skupini demoniziranih spominjat će se Dušan Dragosavac kao „maspokovac“ i „desna ruka Savke i Tripala“, Tomislav Marčinko i Branko Mikulić kao potomci ustaških predaka, Ivica Račan kao podupiratelj iredente itd. Takvome trendu „raskrinkavanja“ neće izbjeći niti tjednik *Danas*. Hajku na ovaj list njegov će glavni urednik komentirati ukazujući na mehanizam medijske proizvodnje neprijatelja:

U najvećim novinama naše najstarije izdavačke kuće i televizijskim programima našeg glavnog grada ponovno je zaorio samouništavajući povik „pakao to su drugi“. Ta tužna navika da se uvijek bude prvi u bojnom pokliču „drž'te lopova“ postaje već dosadno zamorna, bez obzira što se ovom prilikom radi o mračnim napadima na tjednik koji upravo čitate...I dok se pred jednim čelnikom javno maše zastavama bez socijalističkih oznaka, ipak se samo kod drugih traže fašističke reinkarnacije. Tako i autore montirane optužbe da su tekstovi u posljednjem broju *Danasa* mračniji „od napisa najekstremnijih ustaških novina u inostranstvu“ zapravo i najmanje zanimaju tekstovi u *Danasu*. To je tek obnovljeni poziv „da takvu SR Hrvatsku treba konačno srušiti svim revolucionarnim sredstvima“ (14.3.1989.: 27.).

Osim denuncijacije vodećih političara, javni govor o ugroženosti i diskriminaciji Srba u Hrvatskoj pojačava se sa 1989. godinom. Takvim će se „nacionalističkim manipulacijama“, usporedbama stanja na Kosovu i u Hrvatskoj i „providnim namjerama dušebrižništva nad položajem srpskog naroda u Hrvatskoj“ suprotstavljati Celestin Sardelić, tadašnji ideolog SKH:

Istina je, u posljednje su vrijeme sve uočljiviji pokušaji dokazivanja neke navodne neravnopravnosti Srba u Hrvatskoj. Čak se i rukovodstvo SRH optužuje za kontinuiranu asimilatorsku politiku prema Srbima. Pri tom se ne preza od manipulacija, laži i podmetanja. Jasno je što je cilj takvih nastojanja. Međutim, ne smije se nasjesti na te pokušaje i na njihovu logiku. Moramo govoriti logikom argumenata i činjenica, a problemi koji postoje moraju se rješavati. Naša je principijelna orijentacija i politika da se u svakodnevnom životu potvrđuju činjenice da je SR Hrvatska jednako domovina i Hrvata i Srba kao i svih narodnosti koje ovdje žive (31.1.1989.: 12.).

Dakle, riječ je o pokušajima destabilizacije i zloupotrebe etničke složenosti u Hrvatskoj, koja se odvija u sklopu scenarija „što gore, to bolje“, pri čemu „realizatori tog scenarija maksimalno instrumentaliziraju socijalno-klasno nezadovoljstvo i ekonomsku nerazvijenost pojedinih krajeva u političke svrhe“, pretvarajući ih u „političke mobilizacije i političke pučeve“ (ibid.), što se onda tumači kao stvaranje uvjeta za retrogradna i autoritarna politička rješenja.

Nakon podrške starotrškim rudarima i već spominjane optužbe hrvatskog rukovodstva za veleizdaju, pojačava se percepcija kontinuiteta „suludih generalizacija“, „blasfemija“ i predrasuda koje su se u kasnim 80-ima javljale u slijedu od genocidnosti naroda, preko neprincipijelne koalicije do pomaganja iredenti (21.3.1989.: 20.), na temelju kojih se politička zbilja definira kao „luda vremena“ koja je, umjesto šutnje, već na prve znake trebalo zaustaviti. Cilj takve politike tadašnji će sekretar CK SKH vidjeti u pokušaju diskreditacije Hrvatske kako bi joj se oduzeo „legitimitet jugoslavenske sinteze ili inicijative“, a njene sadržaje - u kojima se hrvatsko rukovodstvo optužuje za separatizam i antisrpsku politiku – neosnovanim, jer se Hrvatska „definira i ostvaruje kao zajednička država Hrvata i Srba u Hrvatskoj“ (28.3.1989.: 12.). Osim toga, reagirati će i na teoriju zavjere kako se separatistička orijentacija Hrvatske iskazuje i u njenom sudjelovanju u zajednici Alpe-Jadran, uočavajući nedosljednosti u argumentaciji ovakve interpretacije:

> U pravilu, suočavanje s vlastitim rezultatima smanjuje prostor za manipulacije a verbalno obračunavanje s njima često ima i suprotne efekte. Slučaj Radne zajednice *Alpe-Jadran* je toliko prizeman da čak ne ulazi u gornji kontekst. Konstrukcija da je to obnova Austro-Ugarske i razbijanje Jugoslavije je apsurdna. Interesantno je da autorima te kombinacije nije palo na pamet da se time razbijaju i Italija i SR Njemačka, Mađarska i Austrija. Međutim, još zanimljivije je da „zaboravljaju“ kako smo sve naše uspjehe ostvarili u odnosima sa svijetom (NOB; suprotstavljanje Informbirou, nesvrstani) te da svaka nemogućnost uključivanja u međunarodne odnose označava civilizacijsku ograničenost politike. Slične su manipulacije kratkog daha i zlurade tvrdnje kako hrvatska pomoć Kosovu zapravo pomaže separatizam što za, vjerojatno neželjenu posljedicu ima ugrožavanje uvjeta za suradnju te nesigurnost ljudi da ulaze u poslove, jer i najbolje namjere mogu postati povod za diskvalifikacije. Pretjerana sklonost etiketiranju i osporavanju vuče u izolaciju, a sve je to posljedica politike isključivosti i jednostranosti koja se skupo plaća (ibid.).

Ideje o antisrpskoj politici artikulirale su se i kao teza o postojanju „osovine Priština-Zagreb-Ljubljana“ (2.5.1989.: 13.) o kojoj će se sasvim različito od prethodnog funkcionera očitovati tadašnji predsjednik Sabora SRH, Anđelko Runjić,

ističući vrijednosno-moralnu dimenziju takvih, zavjereničkih interpretacija i politike koja iza njih stoji:

> Pripisivati SR Hrvatskoj i njenom rukovodstvu savezništvo ili nekakvu sklonost za iredentu mogu samo opterećene psihe. U zemlji koja pretendira na demokratizaciju potpuno se drugačije razgovara. Oblikujmo zajedničku politiku, zajednički rješavajmo probleme, pa onda zajednički snosimo i odgovornost. Uvredljivo je i nedopustivo da netko sebe izuzima, stavlja se iznad zajedničke politike i institucija a postavlja se u ulogu suca i ocjenjuje tko je što napravio, što je dobro, a što loše (2.5.1989.: 13.).

S daljnjim razvojem događaja i sve žešćim optužbama i objedama iz Srbije, koje se opisuju kao „podmetanje kukavičjih jaja“ i „baražna vatra iz svih oružja“ (21.) hrvatska službena politika uspoređivat će se s metaforom „nasmiješenog puža“ koja je spora na kretanju, brza na povlačenju, troma na izvlačenju, hitra na uvlačenju (ibid.) i koja takvim neodređivanjem prema očitim napadima sve više gubi legitimitet. Ovaj trend dalje će se nastaviti i pored „inventure idejne fronte“ CK SKH, koja će uglavnom ponavljati istrošene formule o pogoršavanju međunacionalnih odnosa, gdje osim srpskog djeluje i hrvatski nacionalizam koji „nastoji izolirati Srbe u Hrvatskoj, prikazati SKH i njegovu jugoslavensku sintezu kao logičan slijed desetljećima vođene „antihrvatske politike““. Takvo mlako i „obranaško“ ponašanje u javnosti će biti percipirano kao „neprekinuta crta političkog mazohizma“ (30.5.1989.: 20.).

Uhićenje Jovana Opačića zbog pokušaja osnivanja srpskog kulturnog društva u Hrvatskoj još će jače potaknuti na teze o nacionalizmu u hrvatskom komunističkom establišmentu. Ovim će povodom srbijanski intelektualci govoriti o nacionalističkim postulatima politike hrvatskih komunista koji se svode na nastojanje za etnički čistom državom u svrhu koje se provodi „sistematska asimilacija Srba“ (12.9.1989.: 20.), pri čemu će proširivati njen vremenski kontinuitet „od Starčevića i Franka, pa do Šuvara i Vrhovca“ (ibid.). To je, po ovoj interpretaciji „perfidna i zloćudna politika“ koja Srbe u Hrvatskoj proglašava „nepouzdanima“, kao one koji nastoje opstruirati hrvatsku nacionalnu politiku i stoga ih treba pretvoriti u poslušnike, „koji bi svojim novim mentalitetom postali veći Hrvati od Hrvata“. Također, tu je i politika proizvodnje zaborava, koja je za ovakvo stajalište netom najizraženije bila iskazana u nesuđenju Artukoviću za genocid. Još jedan element takve „lukavo smišljene i još podmuklije izvedene“ politike stvaranja etnički čistog prostora bilo bi koloniziranje Vojvodine, Slavonije i Baranje, putem koje se, kako sarkastično domeće novinarski komentar, Srbe iz nerazvijenih krajeva Hrvatske „preseljavalo u plodne panonske ravnice ne

zato što im se htjelo pomoći, što ih se htjelo otrgnuti bijedi i oskudici, odvesti s ustaških zgarišta, nego zbog toga da ih se iz tih krajeva raseli, da ih se odvede da se ne vrate.“ (ibid.).

Uz ove optužbe za „zagovaranje frankovačko-ustaške politike likvidacije Srba u Hrvatskoj“ koja se proširuje na većinu društvenih snaga (Bilandžić, 2006.: 335.), u rujnu 1989. napokon prestaje „hrvatska šutnja“. Otvoreno se proziva velikosrpska politika, kao i sudioništvo vojvođanskog rukovodstva u njoj[158], a inicijalnim partijskim programom najavljuje se, između ostalog, „napuštanje jednopartijskog monopola...i razvijanje političkog pluralizma“ (26.9.1989.: 11.). Slijedom daljnjih međurepubličkih zaoštravanja i odricanja legitimiteta partiji od strane „alternative“, do kraja godine će doći do obećanja prelaska na višestranačje i raspisivanja prijevremenih izbora za Sabor.

Treća grupa teorija zavjera o hrvatskom nacionalizmu, ponavlja i dodatno razrađuje teze o klerikalizmu, kleronacionalizmu te odgovornosti Katoličke crkve za zločine NDH u II svjetskom ratu, od kojih posljednje dominantno dolaze iz Srbije. U kontroverzama dominiraju kao simboli kardinal Stepinac i konc-logor Jasenovac. S druge strane, uočava se smanjenje distance crkvenih krugova prema tadašnjoj republičkoj vlasti u „omekšavanju“ kritike ateističkog društva, jačanje kritike „centralističkih sila i nakana“ (27.10.1987.: 27.) a kasnije i otvoreno suprotstavljanje obnovljenim tezama o Katoličkoj crkvi kao „katalizatoru genocidnosti hrvatskog naroda“ (13.6.1989.: 13.).

Kako je za poticaj na sumnju i pretpostavljanje političke provokacije u zategnutim odnosima između države i crkve trebalo tek nekoliko riječi zorno pokazuje sljedeći slučaj. Početkom 1987. godine, za manipuliranje novogodišnjom izjavom kardinala Kuharića, na liniji „bojovnog hrvatstva“ bit će optužen *Glas koncila*. Pripisat će mu se smišljena provokacija iskrivljavanja i isticanja onih kardinalovih riječi kojima je zaželio „svako dobro“ kako članovima Sabora i republičke vlade, „...u vršenju službe i odgovornosti za napredak, čast i dostojanstvo *hrvatskog naroda* i svih

[158] Vidi npr. istupe Celestina Sardelića na godišnjoj konferenciji SK Vojvodine (Bilandžić, 2006.: 337.) te na sjednici CK SKJ o priopćenju vojvođanskog partijskog rukovodstva o kninskim događanjima koje je nazvao „prividnom zabrinutošću za ljudska i nacionalna prava“ s ciljem zagovaranja ograničenog suvereniteta SRH i uvođenja izvanrednog stanja i prinudne uprave (19.9.1989.: 7.). Također, na istom mjestu i iskaze Ive Družića o harangama iz Srbije s ciljem proizvodnje i ojačavanja antisrpskog raspoloženja u Hrvatskoj.

stanovnika na području Hrvatske“[159] (3.2.1987.: 8.). Ovakvu podjelu *Tanjug* će protumačiti kao zalaganje za „staru platformu nacionalne hrvatske države“, a *Večernje novosti* kao „razbijačke rečeničke sklopove“ (10.2.1987.: 24.), što implicira diskriminaciju ostalih etničkih skupina. U sklopu poboljšanja odnosa između države i crkve u Hrvatskoj to bi dalje impliciralo i njihovo političko približavanje, koje bi bilo još sumnjivije upravo stoga što većina hrvatskih medija nije prenijela sporni dio izjave. Dodatnu „potkrjepu“ ovakvoj liniji razmišljanja pružit će *Večernje novosti* izmišljenim razgovorom s tajnikom komisije Sabora za odnose s vjerskim zajednicama kojemu se pripisuje upozorenje da je riječ o ozbiljnom političkom pitanju „ako je čitava „naša strana“...mogla da digne čašu za takvu „Kuharićevu platformu“ koja se, kako je naglašeno u *Glasu koncila*, ni po čemu ne razlikuje od Stepinčeve“ (ibid.). Pod lupu medija također će doći i mise zadušnice za Stepinca koje je tradicionalno vodio kardinal Kuharić, u kojima se uočavao pokušaj uspostave Stepinca kao nadideološkog simbola (17.2.1987.: 25.), uz daljnje neočitovanje o zločinu u Jasenovcu, što je posebice istaknuto nakon saznanja da je Kuharić još 1978. posjetio logor Auschwitz (24.3.1987.: 21.). Zbog toga će se dovoditi u pitanje vjerodostojnost politike Kaptola. No takvi će stavovi biti ublaženi nakon tadašnje Poslanice Biskupske konferencije Jugoslavije koja se shvaćala kao ublažavanje kritike ateističkog društva te „usmjerenost na dijalog i konstruktivnija rješenja“ (2.6.1987.: 25.). Nakon toga će uslijediti uključenje biskupa u rasprave o promjenama Ustava SFRJ u kojima će se nedvosmisleno opredijeliti „protiv centralističkih sila i nakana“ (27.10.1987.: 27.). U ovom će uključenju u ustavnu raspravu i širim zbivanjima unutar crkve neki partijski ideolozi u Hrvatskoj vidjeti jačanje neoklerikalizma u sve tri dominantne konfesije u Jugoslaviji. Neoklerikalizmu se pripisuju nakane izdizanja religijskog svjetonazora iznad društva i pokušaj afirmacije religijskih vrijednosti kao općevažećih, kako bi se nametnuli društvu u cjelini, kako bi se osigurala „pozicija vječnog policajca duha s pravom isticanja moralnog suda o svim aspektima čovjekovog življenja“ (15.12.1987.: 24.). No, takvom neoklerikalizmu pripisuju se i nastojanja za uspostavom pozicije političkog partnerstva, saveza i ojačavanja vlastite nacionalne političke birokracije u odmjeravanju snaga, u sukobima i pogađanjima s drugima u Jugoslaviji, pri čemu se takav savez traži prvenstveno s nacionalistima (ibid.). Riječ bi bila, po ovom

[159] Istaknuo N.B. (op.a.).

tumačenju, o novom tipu duhovno-kulturne i političke hegemonije koji na religijskoj svijesti i vrijednostima nastoji homogenizirati cijeli nacionalni ili teritorijalni prostor (8.12.1987.: 30.), odnosno političkoj instrumentalizaciji religije. Osim toga, kritiku klerikalizma iz samih crkvenih redova napisati će uskoro don Luka Vincetić:

Klerikalizam je, slikovito rečeno, samo prilika crkve (vlastite) a klerikalac je u njoj, kad ga se svuče, jer mijenja mnoge odore, čovjek gole despocije – i ništa više. Crkva mu je kabanica - i ništa više. Klerikalac (jer je iz klera) ima mnogo braće i sestara pod drugim kabanicama, „a kako za kler nije briga o svjetskom", klerikalac je da bi opstao, uvijek u sprezi s nekim - i to je sve. Odatle s pravom kovanice: kleronacionalist, klerofašist, klerojugonacionalist, kleroetatist itd., istina, radi se o izrazima koji vrijeđaju uši, i malo su nespretni, no boljeg opisa za te pojave za sada nema... Kako najbolje prepoznati klerikalizam? Hegemonijalne težnje su njegov ključni put: od guranja ustranu katoličkog laika, ili njegova vezanja isključivo uz svoje interese, kao produžene ruke do nadvikivanja preko plota sa sebi sličnima...Dobro je znati da je na dnu klerikalnog vršljanja – kulturni primitivizam. Velike osobe u Crkvi, velike u svojoj kulturnoj osobnosti, nikada nisu bile klerikalno raspoložene (2.2.1988.: 44. – 45.).

Paralelno s ovakvom kritikom (neo)klerikalizma, iz pera Vladimira Dedijera nastaje knjiga *Vatikan i Jasenovac*, okarakterizirana kao obimno štivo ne toliko dokumentarno koliko „aprioristično – nalik na procese koji se vode samo zato da bi se potvrdile već iznesene presude" (17.11.1987.: 42.). Knjiga je ocijenjena kao jednostrana, površna i bez dokumentarne potkrijepe, posebice u pogledu svoje „glavne misli"...

...da su „Nemačka i Vatikan, uz podršku Musolinija, zajednički odgovorni za genocid u Hrvatskoj u toku drugog svetskog rata" te da je shodno tome „Vatikan dojavio Katoličkoj crkvi u Hrvatskoj da pomogne ustašama" što se u konačnici svelo na to da je „jedan od zadataka sveštenika bio da podstiču ustaške jedinice na masovno ubijanje srpskih seljaka" (43.).

Izostavljajući pri tome ikakvu informaciju o znatnom sudjelovanju katoličkih svećenika u NOB-u te osuda zlodjela NDH iz visokih crkvenih krugova, ovakvo prikazivanje povijesti metodom *pars pro toto* smatralo se opasnom historijskom i političkom generalizacijom, koja se očituje kao nastojanje da se „krivica naturi cijeloj katoličkoj crkvi u tom vremenu" (ibid.) putem tvrdnji...

...da je Katolička crkva „glavni duhovni vođa u ovim masovnim zločinima", odnosno, „da su katolički župni dvorovi i samostani u napadno velikom broju diljem zemlje odigrali ulogu organizatora ustaške zavjere i predstavljali rasadišta fašističke propagande" (ibid.).

Suštinom cjelokupnog pothvata smatra se dokazivanje genocidne nastrojenosti Katoličke crkve prema pravoslavnima tj. Srbima, „koja ima tisućljetni kontinuitet, koji je za vrijeme drugog svjetskog rata u zaoštrenoj formi izbio na

površinu i koji, shodno toj ukorijenjenoj tradiciji, drijema i u aktualnom katolicizmu“ (ibid.). Funkcija joj je opravdavanje „gologa aktualnog interesa stanovitih političkih snaga“, što se razabire i u autorovom eksplicitnom obrazloženju zašto se upustio u pisanje ove, politički nimalo bezazlene, knjige:

> Stigao je zahtev da se ispitaju zločini genocida, naročito verskog, u Hrvatskoj u toku drugog svetskog rata. Prispeo je i dodatni zahtev da se ispitaju sadašnji uslovi života Srba u Hrvatskoj (ibid.).

Autor ove knjige također će reaktualizirati ideju nacionalističkih kadrova u hrvatskim povijesnim arhivima, tvrdnjama o njihovoj „zatvorenosti“ i uskraćivanju nekih originalnih dokumenata prilikom pisanja spomenute knjige, te spominjanjem istog iskustva povjesničara Antuna Miletića u pisanju trotomne zbirke *Koncentracioni logor Jasenovac* (vidi 12.4.1988.: 42. – 43.), što se pokazalo netočnim, ali u potpunosti sukladnim tada već prisutnim tezama o „tihom maršu“ nacionalizma kroz institucije u Hrvatskoj.

O poigravanju i špekulacijama o zločinu jasenovačkim žrtvama pisati će i polemizirati povjesničar Ljubo Boban, smatrajući, između ostalog, kako se pitanje broja žrtava, kao ono koje izaziva najviše nesporazuma, umjesto ozbiljnog pristupa često pretvara u „igru brojki“ „s ciljem koji ne mora uvijek biti neposredno vezan s jasenovačkim logorom“. Pri tome teškoće u utvrđivanju broja žrtava neki koriste kao „manevarski prostor“ (26.4.1988.: 37.) u kojem se sentimentalna dimenzija zločina „podgrijava“. U istom intervjuu Boban će kritizirati svojevrsnu metodu „parcijalne istine“ kojom se pojednostavljeno prosuđuju povijesni događaji, a kao primjer uzeti dokazivanja povezanosti kardinala Stepinca s režimom NDH, koja kad se primjeni na druge kontekste njegova političkog djelovanja može dovesti do paradoksalnih zaključaka:

> Evo, pogledajmo ovaj niz informacija: donosi se, npr. slika Stepinca s ustaškim funkcionarima i time se dokazuje povezanost Stepinca i ustaškog režima. Međutim, tu povezanost nije moguće dokazivati samo takvim informacijama, samima po sebi. O tome treba kompleksnije suditi. Zatim, objavljuje se slika Stepinca s komunističkim rukovodiocima. Ne kaže se to izričito, ali ako malo bolje „pomirišete“, osjetit ćete kao da se, ponekad, želi nametnuti dojam o povezanosti Stepinca i komunista. Ako još malo dublje „pomirišete“, možda ćete „namirisati“ pokušaj ostavljanja dojma o ustaško-klerikalno-komunističkoj simbiozi.
>
> U tom nizu navedimo i ovo: kad je dobio službenu informaciju o promjenama u Beogradu 27. marta 1941 (Simovićev prevrat), Stepinac...[je] preporučio da se „svojim molitvama obraća Gospodinu, neka Mladome Kralju i Njegovom vladanju dade svoj blagoslov i pomoć“. I kad su nadležne vlasti odlučile da se u povodu stupanja kralja Petra na prijestolje održi svečani *Te Deum*, u zagrebačkoj katedrali tu je svečanost predvodio osobno Stepinac, „uz veliku asistenciju“, kako je javljeno u novinama. Hoćemo li sada iz toga zaključiti o povezanosti Stepinca i

pučista generala Simovića? Hoćemo li napraviti niz o monarhističko-klerikalno-ustaško-komunističkoj simbiozi? (26.4.1988.: 38.).

Također, suprotstavljat će se nepreciznostima i „prostim izmišljotinama“ o postojanju Stepinčevih obraćanja narodu i izjavama iz kojih se moglo zaključiti...

...tri stvari: prvo, kako su »župni uredi« (općenito rečeno) bili centri gdje su vjernici mogli dobiti upute za svoje držanje u vezi s uspostavom ustaške vlasti, drugo, da je Stepinac izričito pozivao na proganjanje svega što je pravoslavno i, treće, da postoji najuža veza između Stepinca i Mačeka, jer je Stepinac, ni manje ni više, u svoju poruku unio formulacije iz navodne Mačekove „tajne okružnice“, smišljene na liniji razbijanja Jugoslavije (ibid.).

Na skupu pod nazivom *Jasenovac 1945 – 1988*, u organizaciji SANU, upravo će se licitirati brojem žrtava, oživljavati teze o kontinuitetu nacionalističke politike KPH/NDH, govoriti o korijenima genocida nad Srbima u NDH, a najčešće o ulozi Vatikana koji je „u ratnom razdoblju pokazao svoje „pravo lice““ pa bi stoga tada, „više nego ikada...katolički velikodostojnici“ trebali priznati „svoju historijsku krivicu i javno se ispričati prije svega srpskom, židovskom i romskom narodu zbog poticanja najbestijalnijih oblika genocida“ (29.11.1988.: 37.).

Početkom 1989. zbog ovih će teza, koje su „izricane s toliko nadmoćne samorazumljivosti i pizme“ prosvjedovati kardinal Kuharić (3.1.1989.: 29.) smatrajući kako...

...nevine žrtve ne smiju nikad biti predmet bilo kakvih manipulacija, a teška je uvreda njih samih kad ih netko upotrebljava za huškanje na mržnju i osvetu bilo protiv koga. Također je teška uvreda nevinih žrtava ako se one umnažaju u propagandne svrhe da bi se postigli ciljevi koji nisu u skladu ni s istinom ni s pravednošću...Takve crne kletve protiv cijelog jednog naroda i Crkve mogu poticati samo na nova nasilja i nove nepravde...Tko sije mržnju danas zar ne priprema pokolje sutra (ibid.).

Teze da postoji kontinuitet genocida nad Srbima od 18. stoljeća također će pobijati povjesničar Ivo Goldstein, kao i podaci iznešeni u ozbiljnim historiografskim radovima samog autora ove zlokobne ideje, Vasilija Krestića (npr. Zbornik o Srbima u Hrvatskoj, 1989.). Nezavjereničkom opovrgavanju jasenovačkog mita kao predloška za „genocidnu bit“ pridružit će se i Mirko Peršen s procjenom od 100 000 žrtava na temelju velikog broja statističkih podataka, demografskih istraživanja i velikog broja izvornih dokumenata. No, ovakvi argumentirani pristupi nisu mogli promijeniti dominantno raspoloženje u Srbiji kojem se putem ove teorije zavjere podgrijavala mržnja i strah. Razum je tada već odavno bio „u trubi“. Razvijanje nacionalnih

„zastava“ i filozofije izvanrednog stanja i velikosrpskog prekrajanja Jugoslavije, dijelom kao spontani slijed i dijelom kao smišljeni projekt, u čijoj su funkciji prethodno analizirane ideje artikulirane, svoju će kulminaciju doživjeti na izvanrednom 14. kongresu SKJ.

14. kongres SKJ kao trojanski konj

Ideja o održavanju 14. kongresa SKJ došla je od strane srbijanskog partijskog rukovodstva, još 1988. godine. Njegovo održavanje predlagano je na 18-oj i 20-oj, da bi bilo prihvaćeno, kao vojvođanska inicijativa na 22. sjednici CK SKJ. Premda se vremenski održavao kad i planirani redoviti kongres, naziv mu je rezultat kompromisa tj. „ekvilibristike“ između republičkih partijskih rukovodstava.

Podjela oko toga bi li trebao biti redoviti ili izvanredni u najvećoj mjeri se iskazala u stavovima centralnih komiteta Srbije i Hrvatske. Dok će u Srbiji to smatrati „statutarnom obavezom“ u Hrvatskoj će ovo nastojanje ocjenjivati više kao improvizaciju kojom se cilja prema redukciji kongresnih tema „samo na promjene u rukovodstvima i organizacijska pitanja“, što će Šuvar ocijeniti kao pokušaj forsiranog dovršavanja antibirokratske revolucije (18.4.1989.: 9.). S rastućim previranjima i sukobima unutar partijske centrale, ova se podjela također gledala iz prizme sukoba ličnosti Šuvara i Miloševića, zatim u okviru nacionalnog sukoba te sukoba različitih političkih koncepcija. U takvoj interpretaciji, opreka izvanredni-redoviti kongres shvaćala se kao „metafora za neke dublje podjele u gledanju na socijalizam i na Jugoslaviju...pa onda i na reformu Partije koja iz njih proizlazi“ (10.). Predviđanja što bi moglo dijeliti i raspoznavati članstvo SK u tada bliskoj budućnosti te na planiranom kongresu, istaknuti će Drago Dimitrović kao opreku između suočavanja komunista sa samima sobom te vlastitim naslijeđem, nasuprot njegova izbjegavanja, izraženog u proizvodnji neprijatelja, dakle kreiranja teorija zavjera. Takva proizvodnja neprijatelja smatra se sredstvom kojim se nastoje prikriti vlastite nesposobnosti, što će se potkrepljivati postojanjem ratobornih političkih poruka iz Srbije, koja se nije smirivala niti nakon prisajedinjenja pokrajina.

Službeno odabrani naziv, „Četrnaesti – izvanredni kongres SKJ“ medijski je popraćen kao politički kompromis na štetu logičnosti, a sporenja oko naziva tek kao

„krinka“ dubljih sukoba. Sama inicijativa za njegovim održavanjem nazvana je „trojanskim konjem“ za uvođenje izvanrednog stanja u zemlji (25.4.1989.: 7.). Predloženu formulaciju naziva podržali su i delegati CK SKJ iz Hrvatske, bez obzira što se prethodno CK SKH odlučio za redovitost kongresa, što je izazivalo određene sumnje o „srpsko-hrvatskoj nagodbi“ (8.). U naelektriziranim raspravama, slovenski će, neki hrvatski i neki delegati iz BiH kritizirati zahtjev za izvanrednošću kongresa u smislu da ...

...ne sadrži samo čežnju za kadrovskom obnovom ili, točnije, primjenom po mjeri antibirokratske revolucije, čime se vješto nastoji prikriti činjenica da savezno rukovodstvo najviše prozivaju oni koji mu zapravo bacaju klipove pod noge i da ga najviše destabiliziraju oni koji najviše kukaju za njegovim jedinstvom. Uporno inzistiranje na izvanrednosti moglo bi značiti ne samo da se stvarnosti pristupa kao izvanrednoj, nego i da se u „cijeloj zemlji stremi i ka izvanrednom sistemu, ka drugačijem Savezu komunista i njegovom ustrojstvu“ (Ivica Račan). Odnosno da je to, ne formalno nego političko, iako prekomjerno ispolitizirano, pitanje trebalo nekome poslužiti kao dokaz da izvanrednom stanju u jednom dijelu zemlje (koje će se možda proširiti i na druge dijelove) treba „dodati i izvanredni kongres, izvanrednu vladu, izvanrednu skupštinu, da se jednostavno trebamo pretvoriti u zemlju izvanrednih načina ostvarivanja svojih redovnih obaveza“ (Milan Kučan)...Očigledno je, kako reče Nijaz Skenderagić, da se na „političkoj sceni igra velika igra žmurke u kojoj se stalno krije kakvu Jugoslaviju hoćemo i u kojoj se mnogi prave da ništa ne vide“...“srećom, izlaze na vidjelo i sve političke špekulacije, računice i kalkulacije, igre i predigre, kadrovske kombinatorike iza kojih se kriju različite opasne, teško shvatljive, namjere prekrajanja SKJ po nekim vlastitim uvjerenjima i mjerama koje se često lažno zaklanjaju iza parcijalnih interesa samo svoje sredine i svoga naroda pokazujući na taj način koliko im je stvarno stalo do iskrenog zajedništva. (9.).

Nedugo zatim, Ivica Račan će pojašnjavati da je razlog inzistiranja na izvanrednosti kongresa nastojanje da se ustavno-pravno sankcioniraju neravnopravni odnosi među narodima koji su uspostavljeni ofenzivnom politikom nacionalne homogenizacije (6.6.1989.: 30.), odnosno realizacije „jasno formuliranih i razrađenih nacionalnih programa“ (8.8.1989.: 7.) u kojima visoki partijski sponzori podupiru nacionalističke krugove. Tome se pridružuje i ocjena kako je daljnji cilj takve politike Slobodana Miloševića velikosrpsko prekrajanje Jugoslavije.

Što se približavalo vrijeme održavanja 14. kongresa - u kontekstu sve većih tenzija, ideološke konfuzije i jačanja nekomunističkih opcija - očekivanja su bila zloslutnija, uključujući „samosmaknuće SKJ“ i „definitivan kraj jednog pokreta, koncepta i ideologije“ (14.11.1989.: 7.). Raspolućenost SKJ i očekivani raskol prispodobljuje se na opreci između slovenske i srbijanske partijske politike. Takva predodžba uspostavlja opreke između programa „žute zvijezde koja je simbol da se želi u Evropu „zdaj“ i programa „permanentne diferencijacije ispod hazjajinskih

brkova koji priziva Sibir „odmah“; između bliskosti eurokomunizmu i socijaldemokraciji s jedne, i boljševizmu s druge strane; između usmjerenosti na višestranačku kompeticiju nasuprot paranoje dogmatskog socijalizma, koji se doživljava kao „bauk“ (8. – 9.). Potonjoj će opciji Račan pripisati nastojanje...

...da se politički eliminiraju oni koji drugačije misle, čiji stavovi ne zadovoljavaju kriterije komunističke ortodoksije što se uspostavljaju samo kao metod obračuna u borbi za vlast i u borbi za promjenu odnosa unutar Jugoslavije i o nastojanju da se dokaže da pojedina republička rukovodstva nemaju podršku svog naroda i da se na njihova leđa svali, pored odgovornosti koju objektivno imaju, i odgovornost za određene neuspjehe i konflikte u Jugoslaviji (28.11.1989.: 12.).

Prijeteći govor Sloveniji koji će Milošević održati krajem godine u Skupštini SR Srbije i verbalna hajka na račun kandidature Milana Kučana u CK SKJ, uspoređivana s optužnicom tada tamnujućeg Vllasija, još će više pogoršati iščekivanje kongresa. Takav će govor u hrvatskom tisku biti čak i psihoanalitički tumačen kao „projiciranje svijesti o vlastitoj krivnji i odgovornosti na druge, to ciničnije što je ona veća“ (12.12.1989.: 10.). To će biti obilježeno kao „podmetanje paklenog stroja pod Jugoslaviju“ i „namjerno proizvođenje krize kako bi se u Srbiji obnovila“ u tom trenutku „nešto uzdrmana homogenizacija te kako bi se potom, ojačana, upotrijebila protiv savezne vlade i drugih republika“ (ibid.). U tom smislu, sukob Srbije sa Slovenijom zapravo se smatra njenim sukobom s ostatkom Jugoslavije.

Neslavan kraj SKJ odvijao se kao drama na „kongresu manipulacije i neravnopravnosti“ (30.1.1990.: 8.) u kojem se dogodilo raskrinkavanje politike koja se zalagala za pricip jedan čovjek – jedan glas, u smislu nacionalne majorizacije u korist Srba. Njeno razotkrivanje prikazano je kao eskalacija „u preglasavanju, pokazujući jasno kakve su joj namjere i kamo smjera“ (10.). Nakon odlaska slovenske delegacije zbog „agresivnog nepoštivanja“ njihove „autonomnosti i ravnopravnosti“, ključnim razotkrivanjem pravih namjera „vinovnika rascjepa“, smatrao se Miloševićev prijedlog utvrđivanja novog kvoruma i nastavka rada, koji se premetnuo u njegov politički poraz - raspad SKJ.

Ali vožd...ulažući svu svoju karizmatičnost u veliki potez koji ga je preko partijskog udara trebao dovesti do ostvarenja državnog sna, namjereni je trijumf pretvorio u vlastiti fijasko, jer je vlastitim riječima najbolje striptizirao svoju politiku i tako zapravo sam postao najboljim dokazom da su Slovenci bili u pravu kad su napustili kongres. Ako je prije toga još i mogla postojati neka sumnja, onda se ona nakon njegove tirade morala raspršiti. Teško je reći je li se radilo o totalitarnom sljepilu koje više ne može točno da procijeni situaciju i odnos snaga ili je bila riječ o igri na sve ili ništa. Car se u svakom slučaju razgolitio: onaj koji se busao u prsa jugoslavenskim

opredjeljenjem u trenutku je sam sebe jasno demantirao svojom spremnošću da za Jugoslaviju prizna ono što je sam skrojio (8.).

Ovaj se trenutak time uspostavlja kao samorazotkrivanje zavjereničke politike koja se naslućivala kroz duže vrijeme. Njena se beskrupuloznost također potkrijepila s barem još dva elementa. Jedan je tajno snimanje i prijenos kasnijeg sastanka hrvatske delegacije[160] u eteru Radio-Beograda, s pretpostavljenim očekivanjem rascjepa po nacionalnoj liniji. Drugi element manipulacije su „manevri" u posljednjim trenutcima „ostatka kongresa" kada je umjesto dogovorenog prekida, predsjedavajući, Milan Pančevski...

...od mjesta dogovora do predsjedničkog stola...promijenio scenarij pokušavajući inscenirati privid kontinuiteta riječima „nastavljamo s radom" i pokušajem glasanja o tome da će se nastavak zakazati naknadno. Dvije su se ruke digle protiv, što bi trebalo značiti da je prekid usvojen gotovo jednoglasno, netko je iz pozadine protestirao: „Nismo se tako dogovorili", netko je viknuo „Lupeži" i tako je neslavno završen kongres koji je trebao biti izvanredan, a postao je to najviše u onom dijelu u kojem je zaslužio nečastan naziv kongresa manipulacije i neravnopravnosti...to je zaista bio miting istine, jer se na njemu do gola skinula politika koja je svojim isključivostima i svojim agresivnostima uspjela dotjerati do toga da je danas usamljenija nego ikad dosad i da je napuštaju čak i donedavne vjerne skutonoše (10.).

Komentari neuspjeha kongresa i time silaska partije sa povijesne scene promatrat će ga kao logičan epilog „politike prekida" i rezultat antidemokratskog programa koji se razotkrio „i posljednjim nevjernim Tomama...definitivno i zorno pokazao kamo sve ovo vodi" (30.1.1990.: 13.). Prekid kongresa prikazan je u kontinuitetu srbijanske politike u kojem su udruženi akteri izveli niz parcijalnih državnih udara...

...što ih preko Beograda, Novog Sada, Titograda, Prištine i Kosovske Mitrovice provode mitingaške udarne pesnice Miloševićeva neostaljinizma i nacionalističkog populizma u koaliciji s rastućim neočetništvom tipa *Sava,* odnosno *Srpska narodna obnova* a la Vuk Drašković ili Dobrica Ćosić, Matija Bećković, odnosno Mihajlo Švabić i tome slično. Da bi se stvorili uvjeti za konačno formiranje velikosrpske staljinističke Jugoslavije, nedostaje još samo završni rez: treba nacionalizirati i iz partije pa onda i iz Jugoslavije istjerati Slovence. A prethodno imobilizirati „tuđmaniziranjem" prije svega Hrvate i sve one brojne Srbe koji misle svojom glavom, ali i Crnogorce, Makedonce, Muslimane. Po potrebi amputirati ili autonomizirati još pokoji neposlušni ili baš poslušni

[160] Ivica Račan je, nakon odlaska slovenske delegacije, a prije neslavnog Miloševićevog prijedloga, predložio prekid rada tvrdeći da je „teško govoriti o jugoslavenskom karakteru partijske organizacije i partijskog rukovodstva bez bez članova jedne republičke organizacije."(7.) Osim hrvatske delegacije, prekid će izglasati i makedonska te delegacija BiH.

komad zemlje, poput Istre, otoka, možda i dijelova Crne Gore, Makedonije, Bosne, Hercegovine, Vojvodine, Kosova i tko zna čega sve još ne (ibid.)[161].

Najzaokruženiju političku ocjenu posljednjeg koraka „samorazotkrivanja“ takve politike, koja će ukazati na njene povijesne izvore, metode i posljedice, izraziti će Miko Tripalo.

Potvrdila su se predviđanja da postoji razrađeni program kako da se zaustave demokratske transformacije socijalizma u našoj zemlji, da se pokušaju promijeniti načela na kojima je Jugoslavija sazdana i na kojima jedino može postojati, a sa ciljem da se vrati u predratnu prošlost. To se pokazalo i na Kongresu, čija je izvanrednost bila isforsirana baš zbog toga. Glavnu ulogu je htio odigrati Slobodan Milošević vjerujući da može u svoje ruke, a u interesu vlastite autokratske i velikosrpske politike, pučistički preuzeti rukovođenje Kongresom i SKJ. Ali tu nije prošao, jer ta politika i takve metode nisu više primjereni vremenu u kome živimo. On i njegovi sljedbenici to nisu uvidjeli ni onda kada su nastojali srušiti saveznu vladu i njen reformski program, igrajući se pri tome strpljenjem naroda i njegovom socijalnom izdržljivošću, uz korištenja najjeftinije demagogije o brizi za siromašne i ugnjetene. Nisu došli pameti ni onda kada su BiH, Makedoniju, Hrvatsku i Sloveniju neuspješno pokušali „usrećiti“ svojom (anti)birokratskom revolucijom. A ne odustaju, jer samo se njima čini da im je recept uspio u Crnoj Gori, Kosovu, Vojvodini i samoj Srbiji. Ali stanje u tim krajevima sve je gore. Zbog toga ta politika doživljava kompromitaciju i izolaciju u zemlji i inozemstvu. To ne znači, doduše, da se slična nastojanja neće ponavljati. Ali sada se sve jasno vidi. Zbog toga prekid kongresa ima mnogo dobrih strana. Vođe (anti)birokratske revolucije dobile su još jedan šamar od demokratske javnosti Jugoslavije (30.).

No, Miloševićevo „jahanje nacionalnog tigra“ (6.2.1990.: 32.) nastavit će svoj put u daljnje ostvarivanje velikosrpskih planova, nakon višestranačkih izbora u Hrvatskoj, u znatno izmijenjenom političkom kontekstu.

Zle slutnje hrvatskog višestranačja

U velikoj mjeri kao izraz „panike“ i „stresa“ hrvatskih komunista tj. pritisaka nastalih jačanjem srpskog nacionalističkog pokreta, na samom kraju 80-ih godina odvija se liberalizacija političkog života u Hrvatskoj (usp. Kasapović, 1996.: 159.), što će dovesti do šire fronte otpora srpskom masovnom pokretu koji se prelijevao u Hrvatsku. U tom kontekstu nastaju nove političke stranke i savezi kao „alternativa“ tada vladajućoj partiji, koji će nastupiti na prvim višestranačkim parlamentarnim izborima. Nastajanje ovih zametaka novih političkih stranaka i sam proces „kretanja“

[161] Autor ovih redaka je sveučilišni profesor Dag Strpić.

prema višestranačju bio je obilježen slutnjama i idejama koje su sugerirale zavjereničko ponašanje različitih političkih aktera.

Još će u prvome dijelu 1989. godine, u vrijeme početnih koraka u nastajanju budućih političkih stranaka, represivni aparat države govoriti o njima starim jezikom kriminalizacije. Tako će ih republički sekretar unutrašnjih poslova, govoreći u Saboru SRH, podvoditi pod hrvatski nacionalizam čiji glavni akteri, „među kojima i protagonisti te politike iz vremena masovnog pokreta nastoje oživjeti i legalizirati svoju djelatnost“ i rehabilitirati se „linijom institucionaliziranja...stvarajući razna udruženja, za koja su u posljednje vrijeme sazivani i održavani inicijativni sastanci“ (28.3.1989.: 33.). Do medija će i dalje dospijevati u okvirima „povratka maspokovaca“ i pojavljivanja „alternative“; u kontekstu incidenata (npr. rascjep u HDZ-u prije konstituiranja[162]) i poziva na legaliziranje višestranačkog sustava[163]. Negativno prikazivanje, premda nešto ublaženo, i dalje se nastavilo sve do kraja godine. No, početkom prosinca 1989. zamjetan je refleksivniji odnos prema novim-starim snagama i pomak u prikazivanju alternativnih političkih opcija. Uz „ljude sa političkom sjenkom“ iz 71. koji ponovo i sve glasnije „pokazuju svoju političku žudnju“ (12.12.1989.: 26.) su-postavljaju se kako nestigmatizirani u njihovim redovima, tako i udruženja s predznakom kojemu nacionalno nije primarna opcija (npr. UJDI). Time se istovremeno nastoji suprotstaviti pojednostavljenim i isključivim „kutovima gledanja“ koji zbivanja iz 1971. godine promatraju ili kao „idealnu bajku“ ili kao „najezdu fašista“ (ibid.). Na tragu nijansiranja razlika i prikazivanja različitih frakcija u maspoku bilježimo primjer „rastakanja“ teze o „komitetu pedesetorice“ koja sugerira postojanje čvrste zavjereničke jezgre pokreta. U vrijeme njegova nastanka, spisak pedesetorice prihvatili su ključni politički akteri, što je imalo zlokobne posljedice po većinu navedenih, dok mu je vjerodostojnost po sljedećem tumačenju upitna.

Na nj se pozivao i predsjednik Tito. Spisak je dakako trebao svjedočiti i o navodno čvrstoj idejnoj povezanosti najeksponiranijih aktera „hrvatskog proljeća“. Naravno da istovjetnost niza političkih pogleda osoba iz „komiteta“ ostaju činjenicom. Ali to još uvijek nije dokaz njihova istomišljeništva, pretvorenog u organizirano karbonarstvo. Uostalom, upućeni u nastanak tog spiska kažu da je nastao ad hoc u prostorijama zagrebačke *Borbe,* uz partiju karata (ibid.).

---

[162] O retrospektivno zavjerenički „ispričanoj“ pripovjesti o osnivanju HDZ-a vidi Hudelist, 1991. Također, o osnivanju HDZ-a putem zavjere govorio je i Marko Veselica (24.3.1992.: 16.).

[163] Npr. HDZ-ov Proglas građanima i Saboru SRH i cijelome hrvatskom narodu, 29.11. 1989.

Umjesto „falange istomišljenika“ koja se upravlja nacionalističkim strastima govorit će se o tri političke grupacije – pokretu sveučilištaraca s raznim frakcijama, grupaciji oko *Matice hrvatske* i *Hrvatskog tjednika* te grupacije u partijskim i državnim strukturama. Do homogenizacije nije došlo prema svjedočenju trojice aktera iz ovih grupacija, Čička, Gotovca i Tripala, a njihove međusobne razlike također su se tumačile u svjetlu tadašnjeg različitog političkog angažmana. Ključan refleksivni moment odnosi se na objašnjenje dotadašnje nespremnosti vlasti na ozakonjenje višestranačja zbog straha od povratka otvorenog nacionalizma i „šovenske histerije“ (27.) kojemu se dodaje argument o odgovornosti višestranačja za „ratna mahnitanja, mržnju i zlodjela“ u kraljevini Jugoslaviji. Riječ je o starom argumentu komunističke vlasti kojim se opravdavao partijski monopol (Ramet, 2005.: 48.) gdje bi uvođenje višestranačja otvorilo Pandorinu kutiju iz koje bi izašle stranke formirane prvenstveno na nacionalnoj osnovi i ubrzo razorile postojeću državu.

No, na iznenađenje svih, na dan ljudskih prava, 10. prosinca 1989. godine, predsjedništvo hrvatskih komunista prihvatit će izazov višestranačkih, prijevremenih parlamentarnih izbora. Čini se kako je i sama „alternativa“ bila iznenađena brzim odgovorom na vlastitu peticiju tako da je to protumačila kao pokušaj „zaskakivanja“ od strane komunista čija bi pretpostavljena namjera bila brzo organizirati izbore dok još opozicija nije dovoljno jaka da im se suprotstavi. Time bi zadržali vlast a ovim manevrom prikupili dodatne bodove, prikazujući se u demokratskom svjetlu (usp. 19.12.1989.: 8.). Negativnu reakciju prema ovoj odluci izrazit će i neki članovi SKH srpske nacionalnosti, no u smislu kako je ona daljnji rezultat neprincipijelne koalicije Slovenije i Hrvatske.

Najizraženija strahovanja o budućnosti višestranačja izrazit će se u vrijeme održavanja 14. kongresa SKJ, paralelno uz osudu nacionalističkih iskaza i korištenja „paritetne“, izbalansirane metode javnog osuđivanja nacionalizama u vlastitom i susjednom „dvorištu“, izražene u kritici izjava Franje Tuđmana i Vuka Draškovića kao opcija koje nude ponovno iskustvo građanskog rata i podmetanje prošlosti u sadašnjosti (16.1.1990.: 10.). Strahovanja su najplastičnije izražena u slutnji da bi najavljeni višestranački sustav mogao doživjeti sudbinu kineske politike „tisuću cvjetova“ (23.1.1990.: 7.), nakon koje je slijedila kulturna revolucija – što bi zapravo

bila svojevrsna maoistička zavjera. Uz konkretizaciju ove metafore na primjeru zbivanja početkom 70-ih u Jugoslaviji, tj. pitanja „Hoće li se ponoviti u Hrvatskoj 1971. godina?“, negativnim očekivanjima pridonosit će i reafirmacija teze o „fašističkom pluralizmu“ (8.) u čiju će grupu osim Draškovića i Tuđmana biti svrstan i Dimitrij Rupel. Pri tome se kao jedan od razloga takvoj percepciji navodi sumnja u „prave“ ciljeve nastanka njihovih stranaka, „ponajprije zbog nesklada programskih dokumenata s pojedinim izjavama svojih čelnika“ (ibid.), uz već postojeće reduktivno shvaćanje međuratnog pluralizma kao okružja u kojem je do izražaja došao *homo balcanicus*. Objelodanjenim nacionalističkim „programima mržnje“ stoga je ponegdje pripisivana i instrumentaliziranost u svrhu kompromitacije procesa demokratizacije (16.1.1990.: 12.) od strane određenih snaga u partiji kojoj bi „ta eskalacija omraze dobro došla upravo u trenutku kad je pod utjecajem onoga što se događa u svijetu i onoga što se događa kod kuće počela da gubi šanse i privrženike“ (ibid.). S raspadom SKJ na 14. kongresu ovakva je prijetnja, koju je mogla izvesti samo snažna, ujedinjena partija, nestala. Međutim, iz perspektive očuvanja Jugoslavije i deklarirane racionalnosti i demokratičnosti, glavni problem ostati će nacionalizam. Posebno istaknuta ovdje će biti kritika HDZ-a, posebice nakon Tuđmanovog govora na 1. općem saboru HDZ-a, gdje će iznijeti tezu o NDH kao izrazu težnje hrvatskog naroda, priskrbivši time etiketu o HDZ-u kao „stranci opasnih namjera“ te dodatno produbiti nepovjerenje Srba u Hrvatskoj, izručujući ih time Miloševićevoj imperijalnoj politici.

U sklopu zabrinutosti od „nacionalističkog pervertiranja demokracije“ (20.3.1990.: 26.) i sve bližih izbora, pojavljuju se kritički napisi o sve više „uspaljenim strastima“ i „repetira[n]ju paranoje o neprijateljskom okruženju,...iskorištenosti“ (17.4.1990.: 11.) itd., kao i o ekstremističkoj svijesti koja se u nedemokratskim režimima, nakon političkog poraza komunista, premeće u osnaživanje nacionalizma i ugrozu krhke demokracije. Nasuprot tome, za opstanak demokracije, npr. Vladimir Gligorov sugerirati će protunacionalističku „koaliciju održanja“, sastavljenu od liberala, demokrata, socijalista i zemljoradnika. Svrha bi joj bila spriječiti perpetuiranje „nemoralne zajednice“ u kojoj bi nacionalisti „prvo birali narod“ tj. nacionalnu dominaciju a zatim simulirali demokraciju (usp. 20.3.1990.: 26.). Ukoliko bi nacionalisti pobijedili, uspostavili bi „zajednicu naoružanih sljedbenika nacionalnog

vođe u državi koja je slična tvrđavi“ (27.). No, ukoliko bi u pojedinačnim republikama pobijedile ne-nacionalističke snage, tada bi mogle sastaviti „koaliciju održanja“ i konstituirati „razuman politički prostor“ (ibid.). No, čini se kako spomenuti analitičar ni sam nije vjerovao u ovako „visoko postavljene ciljeve“. U tom smislu pretpostavlja da će im se suprotstaviti međusobno poticani nacionalizmi u prešutnoj „neprincipijelnoj koaliciji“ koja bi upravo „koaliciju održanja“ prokazala kao „najcrnje političko zlo“, budući da takva svijest svaku koaliciju smatra neprincipijelnom, tj. spojem „frakcionašenja i zavjereništva“ (ibid.).

Kao jedan od otegotnih faktora bit će i zazor znatnog dijela Srba, članova SKH, od višestranačja, jednim dijelom zbog straha od nacionalnih podjela[164], koji će dodatno eksploatirati srbijanska propaganda. Stoga će slabiti njihova vezanost uz SKH, čiju će opredijeljenost za politički pluralizam shvaćati kao „oportunizam i popuštanje uglavnom nacionalno određenoj alternativi“, odnosno „osjećanje da vlast u Hrvatskoj, dakle, SK, s đavolom tikve sadi“ ili čak „kompromis s vampirima“ iz 71., što se shvaćalo, iz redova čelništva netom osnovanog SDS-a, kao uspostava „kroatocentričnog etničkog monizma“ (6.2.1990.: 17. – 18.). U takvoj će se atmosferi među Srbima sve više širiti „uvjerenje da su proljetni izbori samo jeftina ambalaža za novo hrvatsko okupljanje koje će“, kako će to sugerirati NIN, „biti gore od maspoka“ (27.3.1990.: 7.), u kojem su nove stranke samo „modificirani vid političke represije nad srpskim narodom“ (13.3.1990.: 20.). Premda ponešto ublažena, ali indikativna u pogledu spremnosti na daljnje djelovanje srpskog nacionalnog pokreta, bit će izjava Jovana Raškovića:

> Pravimo razliku između države i režima i poštujemo hrvatsku državu jer je ona naša država, ali nećemo biti za svaki režim u hrvatskoj državi. Ako budemo rušili neki režim koji nama ne odgovara to neće značiti da rušimo hrvatsku državu. Mi ćemo pozvati Hrvate da zajedno s nama ruše monstruozni režim ako će nalikovati na režim kakav je bio u NDH, ako će on biti postavljen na jedan patološki način (8.5.1990.: 9.).

K tome, kreiranje „paralelne stvarnosti – stvorene protuslovnim izjavama“ (ibid.) nekih visokih članova HDZ-a, omogućila je da predstavnici Srba u Hrvatskoj dočekaju pobjedu te stranke na izborima kao opravdanje za već pripremljeno

[164] Vidi citirano istraživanje u Danas, 6.2.1990.: 17. - 18.

djelovanje[165], kojim će se „vibracije „svesrpskog nacionalnog pokreta““ (ibid.) u Hrvatskoj uskoro u potpunosti razviti u oružanu pobunu.

Prelijevanje antibirokratske revolucije u Hrvatsku i krajiška pobuna Srba

„Događanja naroda“ u Hrvatskoj započeti će tzv. kninskim mitingom 28. veljače 1989. godine, optužujući „jugoslavensko rukovodstvo da prikriva teško stanje na Kosovu i usporava njegovo rješavanje, da rukovodstvo SRH podržava albansku iredentu na Kosovu, iznose neistine o položaju Srba u Hrvatskoj i slično“ (11.4.1989.: 24.). Novi pokušaj dogodit će se 9. srpnja, također u Kninu, pretvaranjem vjerskog slavlja u politički skup s velikosrpskim sadržajem, što će rezultirati uhićenjem 14 sudionika ovog mitinga. Okarakteriziran kao refleks Miloševićevih prijetnji na Gazi Mestanu, ovaj je skup zadobio status „pravo[g] lica srpskog nacionalnog, obnoviteljskog programa“ na liniji „politike koja pokušava destabilizirati Hrvatsku“ (18.7.1989.: 12.), pri čemu su instrumentalnu funkciju provokacije sukoba imale odore i barjaci četništva. Neuspjeh mitinga smatrao se porazom pokušaja „kosovizacije“ Hrvatske, no uz očekivanje daljnjih nastojanja, s jasnom identifikacijom „tko iza svega stoji“, kontrolira događaje i koliku si moć pretpostavlja.

> Ne treba se dakako nadati da je ovim priča o pokušajima „izvoza revolucije“ završena. Žarišta svoje krize Srbija majstorski pokušava raspršiti širom Jugoslavije, pogotovo otkako je unutar vlastitih granica iscrpila mogućnosti da na taj način rješava probleme. Tako je u tom smislu veoma zanimljivo i indikativno da tih putujućih grupa, znanih lica koja su se selila s mitinga na miting, sa sve otvorenijom četničkom egidom, nije bilo na Gazi Mestanu. Iz dobro obaviještenih krugova tvrde da su u to vrijeme bili na sigurnim mjestima (da li u izolaciji ili u hapsu?), jer rukovodstvu Srbije nije bilo u interesu da se tada sa svojim radikalizmom i svojim kokardama pojave na gazimestanskom bojištu. Ali pušteni su na vrijeme da bi stigli na kninsku proslavu. Kako neće biti lakog odustajanja može se zaključivati i iz činjenice da se rukovodstvo najveće republike gazdinski ponaša ne samo unutar svojih granica, nego diljem Jugoslavije, pa tako, recimo, birana vrhuška, koja je krenula na kninsku proslavu helikopterom (postao je zaštitni znak tamošnjeg rukovodstva u posljednje vrijeme) nije o tome obavijestila ni republiku domaćina, ni republički protokol, nego se, koliko se čuje SUP Srbije izravno obratio SUP-u Knina da im osigura slijetanje. Manjak pristojnosti ili višak agresivnosti, znak paternalističkih namjera ili dokaz jugoslavenstva? (12.-13.)

O terminu „asimilacija“, kojim se iz Srbije optuživalo Hrvatsku barem od pojave Memoranduma, pisati će Slaven Letica kao o ključnom pojmu strategije izvoza

[165] U tom bi se pogledu mogli složiti s Žunecom da je hrvatski nacionalizam bio kisik za podmetnutu vatru srpskog nacionalizma (2007.: 109.).

„antibirokratske revolucije“ u Hrvatsku (12.9.1989.: 18.). Riječ je dnevnopolitičkom ili instrumentaliziranom korištenju ovog pojma koje ga shvaća kao „strašni i demonski“ proces što proizlazi iz vrijednosnih stavova koji njeguju etnocentričnu ideologiju „krvi i tla“ (ibid.). Smatra se kako njegova uporaba kao sredstva dokazivanja sociokulturne diskriminacije nije slučajna jer ostale oblike – ekonomske, pravne i političke – diskriminacije „politpropagandisti“ jednostavno ne mogu dokazati, pošto Srbi u Hrvatskoj imaju u tim aspektima povoljan ili čak povoljniji status od etničkih Hrvata.

U svjetlu pokušaja kosovizacije Hrvatske i nasuprot tome, konačnog buđenja hrvatskog rukovodstva, problematiziranje intenzivne i duže vremena pripremane kampanje kojom se zloupotrebljava položaj Srba u Hrvatskoj, i dalje će biti u žiži političkog diskurza. U tome je znakovita ponovna uporaba metafore „trojanskog konja“ iz Srbije.

> Tragajući za neuralgičnim točkama u političkom tkivu Jugoslavije, stratezi destabilizacije odavna su mjesto najtanje karike predodredili Hrvatskoj. Igrajući na kartu potencijalnih sukoba dviju najjačih nacija, oni Srbima u Hrvatskoj već godinama namjenjuju ulogu trojanskog konja iz čije bi utrobe trebala u pravom trenutku stići presudna pomoć i podrška najprije destabiliziranju Hrvatske, a onda i širokom otvaranju vrata za iscrtavanje nove političke karte Jugoslavije...teško se oteti dojmu da nije riječ o tempiranom i smišljenom ataku ne samo na političko rukovodstvo Hrvatske, nego i na zajedništvo naroda koji na ovim prostorima žive (19.9.1989.: 10.).

Primjena „prokušanih metoda“ antibirokratske revolucije prikazuje se kao medijsko-propagandni rat u kojem, kondenzirane, do izražaja dolaze sve već spominjane optužbe.

> Pripremajući optužnicu protiv Hrvatske dio novina i novinara u Beogradu sistematski podgrijava raspoloženje o genocidnoj i ustaškoj prirodi hrvatskog naroda, o vatikansko-kominternovskoj uroti protiv Srbije i srpskog naroda, njegove vjere, jezika i slobode. Hipostaziranje vlastite nacije, a sumnjičenje druge (tuđe), postaje legalni stil i metoda političko-propagandnog rata....Za tu zadaću koristit će se glasinama o tajnim sastancima slovenskih, hrvatskih i vojvođanskih (naravno autonomaških) rukovodilaca na Fruškoj gori (ibid.).

Paljenje ljetine srpskih seljaka, uhićenja, pretresi stanova uglednih Srba u dalmatinskim gradovima, policijske torture, smišljeno držanje kninske krajine u ekonomskoj nerazvijenosti – karakteristične su propagandističke teme za srbijanske medije – kojima se nastoje pronaći ekvivalenti iz prošlosti, kako bi se ukazalo na „vječno vraćanje istog“, posebno istaknutog u konstrukciji da su Srbi u Hrvatskoj „ostatak jednog zaklanog naroda“ (11.). Takvim se medijskim prikazima reificirala

slika ugroženosti Srba i dodatno poticala percepcija „opsadnog stanja“, istovremeno stvarajući dojam „sinhroniziranih i orkestriranih napada“ s druge strane.

K tome, hrvatska javnost naknadno će iste godine saznati da je još u vrijeme prekinutog mitinga u Kninu planirano samoproglašenje nove federalne jedinice, Srpske krajine (10.10.1989.: 21.) od strane Inicijalnog odbora Srba Sjeverne Dalmacije, Like, Korduna, Banije, Slavonije i Baranje, čiji će se, bizarnim smatrani, stavovi prikazivati kao odjek Memorandumskih teza i u prešutnoj suglasnosti sa vlašću u Srbiji. Još početkom sljedeće godine ova ideja razmatrat će se tek kao taktička „memorandumska municija“ tj. upozoravajuća lekcija sa svrhom zornog prikazivanja „što znači krnjenje teritorijalnog suvereniteta“ (27.2.1990.: 16.). No, razvoj događanja će ubrzo ovu ideju učiniti znatno opasnijom i dalekosežnijom te će nastojanja izdvajanja ovih područja s teritorija Hrvatske zadobiti širu vremensku perspektivu, povezanu kako s prijedlozima iz ranih 70-ih (5.6.1990.: 8.), tako i s velikosrpskim hegemonizmom u kraljevskoj Jugoslaviji (21.8.1990.: 21.). To je još jedan prikaz vremenskog ulančavanja kojim se uspostavlja percepcija kontinuiteta politike otcjepljenja, koji je svoje zaključke izvodio kako iz poteza službene srbijanske politike, tako i znakovlja i ideja masovnog srpskog pokreta.

Nakon 14. kongresa započinje „novi val“ događanja naroda u Hrvatskoj koji se interpretiraju kao nastavak njene kosovizacije. U tom smislu, u komentaru mitinga održanog u Karlovcu početkom veljače 1990. godine, smatrat će se kako Hrvati sve češće „funkcioniraju kao Albanci“ u imaginariju uvozne „ciljane političke strategije“ (13.2.1990.: 10.). Na samom skupu demonizirat će se Ivica Račan kao „mračni separatist“ a politika hrvatskog rukovodstva – okarakterizirana kao asimilatorska konkretizirat će se u specifičnoj predodžbi o izrabljivanju patriota:

> Srpska mjesta u Hrvatskoj potpuno su uništena. Znate li zašto? Jer je hrvatska politika za razliku od Srbije razvijala samo nekoliko gradova. U zagrebačkim tvornicama zato ne rade Zagrepčani, nego Kordunaši, Dalmatinci, Bosanci, ondje ih je lakše asimilirati. Hrvati su odlazili na rad u Njemačku da se obogate, a Srbi su ostali iz patriotizma. Hrvati danas imaju kuće, a Srbi, patrioti, žive u barakama (11.).

Pri tome se opet javlja kratki spoj u interpretaciji gdje se promašaji i neuspjesi premeću u svjesno i planirano „potiranje srpske nacije“ koji se prepoznaje i parafrazira kao da je „cjelokupni smisao jedne republike baš kao i autonomni modus postojanja albanske nacije, sadržan u tome da kinji poštene Srbe“ (ibid.).

O kosovizaciji kao gubitku međusobnog povjerenja između Hrvata i Srba u Istočnoj Slavoniji pisat će se u okviru planiranja održavanja mitinga i kontramitinga u Vukovaru (20.2.1990.: 14.), a međunacionalni rascjepi rasti do te mjere da će se i problemi u izgradnji komunalne infrastrukture promatrati kroz prizmu nacionalističke pizme.

Sa sljedećim mitingom na Petrovoj gori nastavit će se ista tirada ideja o zavjeri protiv Srba u Hrvatskoj, u kojoj će se k tome, SDP optuživati za spregu s HDZ-om, a takvim izjednačenjem dodatno uobličiti homogena slika o Hrvatima kao neprijateljima kojima se još jednom prišio „monstruozni zajednički nazivnik" baštinjenja ustaške tradicije, bez razlike (13.3.1990.: 17.). Također, zborovanje na Petrovoj gori prikazuje se kao dio šireg scenarija „bušenja Hrvatske" i dodatnog potiska prema eskalaciji sukoba srpskog i hrvatskog nacionalizma, za čije se širenje apostrofira uloga Srba u Hrvatskoj:

> Cilj scenarija kojeg je Petrova gora samo jedna od epizoda. upravo i jeste u tome da se raspiruje hrvatski nacionalizam jer u ovom trenutku samo on može produžiti život Miloševićevoj politici. Politika kojoj konvoj neuspjeha smanjuje dah regrutira pristalice Tuđmanove politike. Jer oni djeluju poput aparata koji ih umjetno održava na životu. Zato, po toj zamisli, Hrvatsku treba dovesti na rub živaca raznim uznemirujućim marširanjima i nacionalističkim provokacijama, zborovanjima od Petrove gore do Vukovara treba je izbušiti kao crvotočinu pa će se onda urušiti sama od sebe... Srbi u Hrvatskoj u ovom su trenutku na povijesnom ispitu: moraju odgovorili žele li postati peta kolona u vlastitoj domovini za račun onih koji su na isti način već potrošili nesreću Srba na Kosovu ili će se držati starog i provjerenog nauka dobrosusjedstva koji zna da drugom ne treba činiti ono što ne želiš da se tebi dogodi. Na ovim je terenima i u ratu i u miru već toliko puta dokazano da je u teškim vremenima veća pomoć od dobrog susjeda nego od dalekog brata kojeg ništa ne košta da iz daljine šalje vruće poruke zavade (ibid.).

Poslije prvih višestranačkih izbora i očekivanih „zatopljenja" odnosa nakon prijedloga predsjednika Tuđmana da potpredsjednik Sabora bude iz redova srpskog naroda, većina srpskih predstavnika će se povući iz Sabora i okrenuti „izvaninstitucionalnom potresanju poretka reaktiviranjem nacionalnog pokreta" (Kasapović, 1993.: 68.), čime će pokret Srba u Hrvatskoj krenuti prema svom militantnom obliku[166].

Tome će slijediti konstituiranje zajednice općina sjeverne Dalmacije i Like s većinskim srpskim stanovništvom. Ono se zbog isticanja potrebe ekonomskog povezivanja, držalo „skrivanjem nogu" tj. pravih razloga u daljnjoj destabilizaciji

[166] Neposredan „povod" prekidanju odnosa sa Saborom biti će zloglasni slučaj „Mlinar" u Benkovcu, interpretiran kao znak obnove NDH, dok je s hrvatske strane ocijenjen kao metoda specijalnog rata.

Hrvatske (5.6.1990.: 9.), podrivanjem njene legitimne vlasti u funkciji ostvarivanja „sna antihrvatskih centara moći“ (10.7.1990.: 14.). S druge strane, predsjednik novoosnovane zajednice općina, Milan Babić, opravdavat će njeno osnivanje kao reakciju na „kroatocentrizam i torturu većine kroz hrvatski Sabor“ (10.7.1990.: 13.).

Nakon toga, „ustanak bez oružja“ priredit će SDS s osnivačkim zasjedanjem srpskog sabora u mjestu Srb 25. srpnja 1990. godine, što će se tumačiti kao konačna potvrda nepriznavanja nove hrvatske vlasti i stvaranja teritorijalno-političke autonomije koja je imala pomno razvijeni tok događaja.

> Hrvatska je dugo rasklimavana...Sve je bilo praćeno pomno organiziranom mašinerijom za proizvođenje i kapitaliziranje straha. Pobjeda HDZ-a došla je kao kec na desetku. Nastojanja za konfederacijom također. Srpska autonomija se predstavlja kao odgovor na stanje u Hrvatskoj i u Jugoslaviji. Srb je samo pokazao ono što je izniklo. A zapravo je riječ o ostvarenju plana smišljenog već poodavno...Zakulisnim, kabalističkim postupcima i podmetanjima „rehabilitacije NDH“, te drskim podbadanjima o „Velikoj Srbiji“ kao da se želi isprovocirati hrvatski ekstremizam. A kada se u tome uspije onda su sva sredstva dopuštena. (31.7.1990.: 10. – 11.).

Sljedeći korak, oružana pobuna protiv RH, uz izravnu pomoć JNA, započet će 17. kolovoza 1990. godine, u vrijeme održavanja neustavnog referenduma o autonomiji Srba[167]. U takvoj situaciji teorija zavjere nadaje se kao logično i jedino legitimno objašnjenje dramatičnih zbivanja.

> Pobuna je počela atakiranjem na policijske stanice, blokiranjem prometnica, barikadama od vozila, od kamenja posječenih stabala, odvaljenih stijena, miniranim cestama, stražama koje pod kontrolom i okupacijom drže čitava područja. Sve to ukazuje da je prava oružana buna bila unaprijed režirana i pripremljena. Ona je vješto i znakovito sinhronizirana s mitinzima koji istodobno održavaju po srpskim krajevima diljem Jugoslavije na kojima se navodno deseci tisuća dobrovoljaca nude da krenu u pomoć srpskoj braći ugroženoj ustaškom vlašću u Hrvatskoj. Brzina kojom se u sve to uključila Armija, simboličnom gestom migovima onemogućivši helikoptere koji su krenuli u pomoć opsjednutim policijskim postajama pokazuje prave razmjere urote protiv vlasti u Hrvatskoj. Tako se pokazalo da su vojne vježbe na granici prema Bosni, u kojima je vladama Hrvatske i Slovenije bila namijenjena uloga kvislinga ipak bile zagrijavanje za provođenje jednog stvarnog scenarija (21.8.1990.: 9.).

Na to će hrvatska vlast prosvjednim notama i iskazanom spremnošću na mobiliziranje svih raspoloživih snaga i sredstava uspjeti utjecati na trenutno smirivanje situacije. Nekoliko dana iza toga predsjednik Vlade, Stjepan Mesić će, u intervjuu, nastojati umiriti javnost i jasno definirati uzroke pokušaja destabilizacije,

---

[167] Kasnije će se – retrospektivno – ponašanje Milana Babića, tadašnjeg predsjednika kninske općine, koji je navodno proglasio ratno stanje da bi to demantirao tek nakon mobilizacije i podizanja barikada, interpretirati kao vješti politički potezi i trikovi preuzeti iz udžbenika o „psihološko-propagandnim dejstvima specijalnih vojnih škola“ (22.1.1991.: 24.).

prikazujući je kao konačno razotkrivanje politike antibirokratske revolucije koja umjesto planiranog puča, doživljava svoj kraj.

Situacija je u stvari dobra, samo su neke stvari sasvim izašle na vidjelo, sada su javno izražene. Scenaristi su javno pokazali scenarij za koji smo uvijek tvrdili da postoji jer je on i prije bio evidentan. Htjelo se, naime, pritiscima sa strane uvjeriti Srbe u Hrvatskoj da su u potčinjenom položaju i da se trebaju pobuniti. Srbi se nisu odazvali, reagirali su samo bukači koji su u direktnoj vezi sa scenaristima...Prema tome, dogodilo se samo ono što smo najavljivali: veliki su scenaristi preko svojih piona pokušali napraviti buku u Hrvatskoj. Svjesni smo da su tvorci antibirokratske revolucije dotjerali stvari do kraja. Oni više nemaju izlaza...Sad kad su na Kosovu situaciju doveli do usijanja, do eksplozije, trebalo je negdje drugdje naći izlaz. Ventil je Knin. Trebalo nas je tu masovnom fanatiziranom pobunom natjerati na nerazumne postupke, na fizički sraz između redarstva hrvatske države i tih bukača, s tim da netko eventualno i nastrada u toj buci, čime bi se dobio alibi za intervenciju u Hrvatskoj. U tom bi slučaju svijet gledao Hrvatsku, zaboravio bi Kosovo. Da se ne bi vidjelo da se na Kosovu provodi državni teror, a ne uvodi demokracija...Bukači se demaskiraju. Sad kad smo pokazali snagu demantiji pljušte jedan za drugim...Ali oni koji su u službi scenarista ne žele pregovore. Vidite da nisu htjeli doći u Sabor kad smo ih zvali. Otišli su Joviću. Ali to im je velika greška. Gubitak vremena...Trebali su odmah otići Miloševiću. On je taj koji sve ovo kuha. Iza svega on stoji. Jer nema izlaza. Njemu je ovo zadnja crta. Ako sad ne uspije – mora pasti (11.). [168]

Osim ishodišne poveznice srbijanskih aktera sa srpskom pobunom u Hrvatskoj, mediji će analizirati, u formi podjele različitih uloga, i vodstvo SDS-a – kao stožera pobunjenika (npr. 28.8.1990.: 26. – 27.). U političkom pozicioniranju ključnih osoba postoji svojevrsno nijansiranje razlika. Ovdje se tadašnji predsjednik stranke, Jovan Rašković, prikazuje umjerenijim političarom od ostalih, „u isto vrijeme i vođa i zarobljenik onih koje vodi“, ali i, shodno tome (ili skrivenim namjerama), nedosljednim u pregovorima i vlastitim izjavama, dok se nasuprot njemu uobličuje čvrsto jezgro ekstremnih kninskih političara Jovana Opačića, Dušana Zelenbabe i Milana Babića. Posljednja trojica su ekstremno krilo SDS-a koje se identificira kao vođe oružane pobune. Ovakav ekstremizam poistovjećuje se sa svjetonazorima i političkom kulturom iz prošlosti, za čije se definiranje koristi Krležina rekonstrukcija susreta Frana Supila i Nikole Pašića, u kojem potonji iskazuje beskrupuloznost i shvaćanje Jugoslavije kao proširene Srbije (27.). Za opis dominantne političke koncepcije među vođama pobunjenika, ovoj aktualiziranoj opreci iz prošlosti, dodaje se i radikalsko suprotstavljanje sporazumu Cvetković – Maček, metaforički izraženo u opreci Kupinec – Kajmakčalan, kao simbola dogovora i ratobornog mentaliteta.

---

[168] Na vrlo sličan način će govoriti i predsjednik Tuđman u vrijeme svog posjeta SAD-u, netom nakon proglašenja SAO Krajine (9.10.1990.).

Neustavno proveden referendum također zadobiva funkciju smišljenog i planiranog „dolijevanja ulja na vatru mržnje i vode na plamičke demokratizacije...On je i dokaz dvoličnosti onih koji jednima ukidaju autonomiju a za druge traže državu u državi.“ (11.).

Istovremeno, kao rijetki refleksivniji odnos prema sve stereotipnijoj političkoj situaciji bit će prijedlog kulturne autonomije - s ciljem „da Srbi ne bi ostali u samoobmani i samoopsadi a Hrvati podlegli bolesnoj ideji o Srbima kao urotnicima i da ne upadnu u zamku urotničke teorije“ - po uzoru na švedsku manjinu u Finskoj, koji će ponuditi sveučilišni profesor Zvonko Lerotić (22. – 24.).

No, slikovito izraženo, u seriji „Opsada Hrvatske“ slijedit će „Petrinjska epizoda“ (2.10.1990.: 8.) kao širenje nemira i pobune Srba u Banovini. Ovom će pokušaju oružanog ustanka biti pripisan plan „ispipavanja granica do kojih se može ići“ u pogledu izvoza revolucije na one krajeve gdje Srbi nisu većina, predviđajući time daljnji put prema „Bosni i Slavoniji“ (10.). Gotovo istovremena istovrsna zbivanja u Glini, Dvoru na Uni, stvarala su dojam o „unaprijed istreniranim ustanicima“, i „režiranosti“ zbivanja, kao i o masovnoj koordinaciji pobunjeničkih snaga u gradu Petrinji i okolnim mjestima u kojima su podignute barikade (9.)[169].

Nedugo zatim, 1. listopada, na temelju rezultata referenduma, biti će donesena odluka o proglašenju srpske autonomije. Ratna psihoza time je dodatno rasplamsana. Kao simbol pobune neko će vrijeme figurirati „brkati ekscentrik“ Simo Dubajić, „komandant kninskih brigada i dinarskih diverzanata“ (16.10.1990.: 20.), pretpostavljeni organizator oružane pobune. Retrospektivno razmatranje njegovih stavova, oslikavat će ga kao onoga koji je govorio „ono što su SDS i Rašković nakanili provesti“, tj. „subjekta za kojeg se pretpostavlja da zna“, s osobinom „što na umu to na drumu“ (ibid.).

U to vrijeme, s otvorenim priklanjanjem predsjednika Predsjedništva SFRJ federalnoj opciji, „mimo prethodnih dogovora i suprotno funkciji Predsjedništva“, uz opstrukciju izbora novog člana predsjedništva iz Hrvatske, javljaju se ozbiljne strepnje od vojnog puča JNA. Premda će se ove prijetnje jednim dijelom situirati kao

---

[169] Od suprotstavljenih interpretacija bilježimo tek reakciju Borislava Mikelića, tadašnjeg direktora petrinjskog *Gavrilovića*, koji je na optužbe za sudjelovanje u „opsadi Hrvatske“ na temelju Miloševićeva scenarija, ista zbivanja interpretirao kao proteste Srba zbog povlačenja oružja iz policijskih postaja (16.10.1990.: 33.).

“komunistička kontrarevolucija“ naspram demokratskih promjena (16.), one će dominantno biti shvaćene, kako je i samo predsjedništvo Hrvatske upozoravalo, kao „sprega između pojedinih dogmatsko-jednostranačkih i nacionalno-šovinističkih elemenata“ (17.) koji „uigravaju državni udar“ te dalje mobiliziraju snage SDS-a na opstrukciju izbora u BiH i terorizam u Hrvatskoj. Glavnim izvršiteljem srpskog terorizma u Hrvatskoj, jedini koji je do tada preuzeo odgovornost za teroristično djelovanje, smatran je „Savjet narodnog otpora protiv nasilja nad Srbima“. „A onda je“ 29. studenog „balvan revolucija dobila šestoricu osumnjičenih i terorizam je u Hrvatskoj, po prvi put, uvjerljivim dokazima uobličen u konkretne osobe“ (18.12.1990.: 29.), odnosno grupu, kasnije nazvanu „Arkanovom skupinom“.

Nekoliko nizova propalih pregovora hrvatske vlasti s pobunjenim općinama, nemogućnost izvođenja pred sud osumnjičenih za terorizam, sve manja mogućnost kontrole teritorija zahvaćenog „balvan revolucijom“ očit su znak nemogućnosti uspostave potpunog suvereniteta hrvatske države. Proglašenje autonomne oblasti SAO Krajine krajem godine, sa zahtjevom za vlastitim predstavništvom u organima federacije; odluka predsjedništva SFRJ o „razoružanju svih paravojnih formacija u RH“ od 10. siječnja 1991., s očekivanjem da se time razoruža i rezervni sastav policije RH; te nedolazak predstavnika krajiških općina na pregovore u Sabor, izazvati će daljnje neizvjesnosti i napetosti u Hrvatskoj. Da se u jugoslavenskom predsjedništvu koriste dvostruka mjerila i diskriminira legitimna vlast u Hrvatskoj u odnosu na pobunjene Srbe, konstatirati će javno Stjepan Mesić, tadašnji hrvatski član predsjedništva, ukazujući, k tome, i na terorističke prijetnje članovima hrvatskog vrhovništva, koje dolaze iz krugova JNA (15.1.1991.: 15.). Ova događanja smatrat će se u hrvatskom tisku kao „pažljivo tempirana pred početak pregovora“ predsjednika pojedinačnih republika o budućem ustrojstvu Jugoslavije (16.). Kriza će doseći kulminaciju do kraja siječnja 1991. kada će dogoditi televizijski vojni udar – tj. afera Špegelj.

Propagandni rat JNA protiv Hrvatske – pokušaj vojnog puča

O mogućnosti vojnog udara JNA javno se govorilo još 1988. godine, povodom afere sa slovenskom „četvorkom“, da bi se, uz tadašnje i kasnije neostvarene

prijetnje Sloveniji, konkretno djelovanje JNA svodilo na suzbijanje protesta kosovskih Albanaca. No, od početka 1990. povremeno će se ozbiljno razmatrati moguća uloga JNA u raspletu cjelokupne političke krize u Jugoslaviji.

Sukladno stavovima iznesenim na 14. kongresu, JNA će se konstantno protiviti konfederalnom uređenju države i višestranačju (6.2.1990.: 26.) kao svojevrsnom ugrožavanju „jedinstvenog sistema općenarodne obrane“ i putu prema stvaranju republičkih vojski, koje bi političke sukobe mogle podići na oružanu razinu (ibid.). Glasine o vojnom udaru posebno su do izražaja došle pred višestranačke izbore u Sloveniji i Hrvatskoj (10.4.1990.), a SDP će tadašnja armijska „saopćenja“ smatrati priklanjanjem raboti politike izvanrednog stanja (ibid.). Svojevrsni pritisci iz predsjedništva SFRJ, shvaćeni kao „prijeteće zveckanje armijom“ (17.7.1990.: 10.) nastavit će se i nakon izbora, kada se sve više identificira približavanje JNA Miloševićevoj velikosrpskoj strategiji. Ove će se pretpostavke jasno potvrditi nakon svrstavanja JNA na stranu srpskih pobunjenika u Hrvatskoj, već spomenutim presretanjem policijskih helikoptera u kolovozu 1990. godine i daljnjim svrstavanjem uz srbijansko rukovodstvo. Prema kraju godine, sve češće se u javnosti pojavljuju razmatranja o mogućnosti državnog udara a dolazak generala Špegelja na čelo Ministarstva obrane RH u armijskom tisku će odjeknuti kao senzacionalna vijest. Također, unutar armijskih redova govorilo se o postojanju zavjere HDZ-a u pogledu napada na vojna skladišta radi oduzimanja oduzetog oružja Teritorijalne obrane, kao i o spiskovima „nelojalnih Hrvata koje u određenoj situaciji treba likvidirati“ (23.10.1990.: 16.). U istome smjeru, u velikom intervjuu pred kraj godine, Veljko Kadijević, tadašnji čelnik JNA, govoriti će o „sve većem uplitanju stranog faktora“ u situaciju u Jugoslaviji, naročito preko „pojedinih političkih stranaka“, prizivajući svojevrsno opsadno stanje i retoriku optuživanja novih političkih snaga za kvislinštvo po uzoru na II svjetski rat, suprotstavljajući tome kontinuitet herojstva borbe za Jugoslaviju.

Na štabnim vježbama u inostranstvu proigrava se i mogućnost vojne intervencije koja bi se izvršila po pozivu nekog iz zemlje. Zbog svega toga se spoljne opasnosti po integritet i bezbjednost SFRJ ne smiju zanemarivati. One prvenstveno zavise od stanja u jugoslavenskom društvu i naše spremnosti i odlučnosti da im se suprotstavimo...Oni koji prizivaju inostranu intervenciju – izdajnici su svoga naroda i samo tako se mogu tretirati. Jugoslaviju...danas pokušavaju da obore na pleća kojekakvi politički mediokriteti i kameleoni, samozvani lideri i demagozi, slučajni saputnici burnih istorijskih događaja. Ne može se srušiti zemlja koja živi u svijesti i srcima miliona ljudi, zemlja u čijim su temeljima sadržani životni interesi svih naših naroda i narodnosti i ugrađene

ogromne ljudske žrtve. Varaju se svi oni koji misle da je Jugoslavija nekakva kula od karata. (4.12.1990.: 10. – 11.).

Nadalje, isti će držati kako je Teritorijalna obrana „velika podvala...od samog početka izgrađivana ne kao izraz socijalističkog samoupravljanja već kao baza i okosnica republičkih armija“ (12.) tj. kao prijeteća mogućnost razvoja paralelne vojske. Pri tome, po njegovom mišljenju, prodor u Teritorijalnu obranu, „nacionalističko-separatističkim snagama“ služi za razbijanje JNA „preuzimanjem regrutnog i mobilizacijskog sistema...narušavanjem sistema rukovođenja i komandovanja...“ uz uporedno širenje antiarmijskog raspoloženja i zlouporabu „Civilne zaštite, Narodne zaštite, službi i organa unutrašnjih poslova ili u formi dobrovoljačkih odreda i raznih ilegalnih grupa“ (ibid.). Samu ideju vojnog puča od strane JNA proglasiti će „kukavičjim jajem“ s ciljem prikrivanja ili opravdavanja namjere razbijanja JNA.

U promptnom odgovoru na ovaj intervju, Ministar Špegelj će Kadijevićeve riječi poistovjetiti s „verbalnim vojnim pučem“ te besprimjernim prekoračenjem ovlasti (11.12.1990.: 7.). Također, suprotstavljanje ideji republičkih tj. nacionalnih vojski smatrat će primjerenim „samo oni[ma] koji imaju nečiste planove s tuđim teritorijem i tuđim dobrima“ (9.), a Kadijevićev stav o Teritorijalnoj obrani kao podvali – izraz njegovog pripadništva onim snagama koje bi nasilno uspostavljale unitarnu državu (11.).

K tome, *Nedjeljna Dalmacija* pisati će kako je u noći s 9. na 10. prosinac trebao biti izvršen vojni udar, o kojem je bila obaviještena većina stranačkih prvaka, (18.12.1990.: 7.). Predsjednik Tuđman potvrdit će postojanje takvih planova, kao i zahtjeva Saveznog sekretarijata za narodnu obranu Predsjedništvu SFRJ za omogućavanje vojne intervencije jer su „u Hrvatskoj stvorene brojne paradržavne naoružane formacije i [jer] je u zemlju ušlo naoružanje koje se dijeli članovima HDZ-a“ (25.12.1990.: 16.).

Stvaranje psihoze vojnog udara smatrat će se, u tisku, mogućim izrazom dviju suprotstavljenih tendencija: ili nervoze i nesigurnosti novih vlasti u Hrvatskoj i Sloveniji tj. političkog pritiska kojim se nastoje „disciplinirati mlade demokracije“ ili „iza toga stoji namjera da se...homogeniziraju vlastite republike“ (18.12.1990.: 8.). U takvim uvjetima, sve očitije „naoružavanje mladih demokracija...[koje se] provodi

konspirativnim republičkim odlukama – pretvara Jugoslaviju, uključujući i Hrvatsku, i doslovce u bure baruta“ (9.). Uz to, značenje mogućeg vojnog udara izjednačeno je sa srbijanskom okupacijom Hrvatske (10.), na čije će ozbiljne prijetnje Predsjednik Tuđman upozoriti izjavivši kako su „oni koji pripremaju snage što bi se okomile na Hrvatsku, uspjeli angažirati dio svjetskih političkih krugova koji smatraju kako bi konstruktivna vojna intervencija bila korisna za održanje Jugoslavije i poretka u Evropi“ (25.12.1990.: 18.).

9. siječnja 1991. predsjedništvo SFRJ donijeti će Naredbu (bez glasovanja i prisutnosti nekoliko predstavnika republika) „da se rasformiraju svi oružani sastavi koji nisu u sastavu jedinstvenih oružanih snaga SFRJ ili organa unutrašnjih poslova" koju će Ustavni sud RH proglasiti neustavnom, a nešto kasnije će se nasuprot nje Sabor RH očitovati Rezolucijom o zaštiti ustavnog poretka, u kojoj se ovoj odluci pripisuje svrha stvaranja parapravne podloge „za rušenje demokratski izabrane vlasti i pravnog poretka u Republici Hrvatskoj“[170].

Prijelomni trenutak u ovoj napetoj situaciji bit će prikazivanje filma, u vrijeme sastanka predsjednika republika u Beogradu, „montiranog po direktivi organa vojne sigurnosti i TV Beograd o navodnom ilegalnom djelovanju ministra Martina Špegelja“ (21.2.1991.), tj. „konspirativnim akcijama kupovine oružja, pripremanja obračuna s pripadnicima JNA, kninskim ustanicima i dr.“ (29.1.1991.: 12.). Uz to, JNA, u čijim se jedinicama dan prije čitala „Informacija o aktuelnoj situaciji...“[171] uhititi će nekoliko hrvatskih građana pod optužbom za „organiziranje ilegalnih paravojnih formacija te pripremanje terorističkih napada na JNA“ (9.). Samo prikazivanje filma nazvano je „televizijskim vojnim udarom“ (16.), odnosno emisijom koja je konsternirala Jugoslaviju, i to iz potpuno opručnih razloga, ovisno o tome je li se povjerovalo ili ne u autentičnost njenog sadržaja. Glavni „protagonist“ filma, istog će dana energično demantirati njegovu vjerodostojnost, smatrajući ga monstruoznim falsifikatom koji ga „podsjeća na vrijeme s kraja tridesetih godina, na staljinističke čistke, na monstruozne procese, dokaze i argumente koji su fabricirani na izuzetno vješt način“ (17.), tempiran upravo u vrijeme osjetljivih sastanaka republičkih vodstava, kao

[170] Rezolucija je donešena 21. veljače 1991.

[171] Izvorni dokument koji najavljuje neposredne događaje i „anticipira“ neke zloglasne sadržaje montiranog filma, kao i njegovu analizu vidi u Globus 1. veljače 1991.

klopka, kako bi se spriječili demokratski procesi (Globus, 1.2.1991: 6.). Također, istraživani medijski izvori smatrat će kako emisija...

> ...neodoljivo podsjeća na...fantomski štapski dokument kojim [se] svojedobno maha[l]o po Saveznoj skupštini kao vrhunskim argumentom za uvođenje izvanrednog stanja na Kosovu. Isti scenarij koji govori o kontrarevoluciji i oružanoj pobuni sada se trebao primijeniti i u Hrvatskoj. Čini se da fantomski dokumenti prečesto određuju sudbinu Jugoslavije (Danas, 29.1.1991.: 18.).

Nasuprot ovom filmu, Tuđman će u Saboru spominjati postojanje izvješća o tajnom sastanku vojnog vrha radi planiranja intervencije u Hrvatskoj i uhićenja vodstava Hrvatske, Slovenije, uključujući Markovića i Mesića u Beogradu[172].

Proizvodnja ovih različitih dokumenata poimala se u funkciji oružanog sukoba između JNA i hrvatske vlasti, u kojima se pretpostavljalo čak i postojanje trećih, „fantomskih scenarista“, koji ovim akterima manipuliraju. „Kuhinja u kojoj se tako istrajno kuha rat“ (ibid.) posredno se identificirala u srbijanskom vodstvu koje politiku „besramno i bjelodano pretvara u polje nečistih sila ...[koja] lako opogani narod“ (ibid.).

Najiscrpniji prikaz o slučaju Špegelj kao proizvodnji neprijatelja u kontekstu propagandnog rata i pokušaja vojnog udara napisati će Slaven Letica i Mario Nobilo, u specijalnom Globusovom izdanju, objavljenom već 1. veljače 1991. Riječ je specifičnom tekstu koji briše granice između političkog trilera i znanstvene analize propagandnog djelovanja staljinističke provenijencije, uz široko navođenje izvornih dokumenata, te pregled praćenja ove afere u srbijanskom i BiH tisku. To ga čini izvrsnom studijom slučaja konspirativističkog mišljenja i njegove uloge u politički prijelomnim događajima u hrvatskoj povijesti. „Aferi Špegelj“ i planiranom vojnom udaru autori će ove publikacije pripisivati značenje „konačnog udarca Jugoslaviji kao državnoj zajednici“ i dovođenje u pitanje izglednosti konfederacije (122.).

Time se, dakako, nije iscrpila tema opasnosti od vojnog udara koja će, vezana uz ovaj slučaj, ostati aktualna sve do početka rata, tj. krvavog Uskrsa na Plitvicama. Prijetnja armijom poimat će se u već otprije prisutnom stereotipnom ključu odnosa međunacionalne dominacije jednih nad drugima. Tako će se vojnu prijetnju držati sredstvom „Oluje s Istoka“, kojoj je jedini cilj uspostaviti srpski hegemonizam, „od Vardara do Triglava svim sredstvima“ (5.2.1991.: 15.) gdje bi Hrvati i Slovenci

[172] Ovaj tekst objavljen je u specijalnom Globusovom izdanju od 1.2.1991.: 58. – 59.

osiguravali „budžetske deficite...a sve bi to nadzirao „pobednički narod“ uz armijsku zaštitu ustavnog poretka „spolja i iznutra“. Drugim riječima u pitanju je lova.“ (ibid.). Zahtjevom za Špegeljevim uhićenjem JNA će i dalje zatezati „izlizani konac o kome visi...nesigurni mir, koji je odavno izgubio sve jamce“ (24.). Da je, u tom kontekstu, teorija zavjere dominirala diskurzom, ilustrira i sljedeći pasus:

> Sve što se proteklih dana zbivalo sasvim nas približiava obnovi „teorije zavjere“ koja i u nas ima bogatu tradiciju - od Dahauškog procesa, preko Brionskog plenuma, do suđenja „četvorici“ i „štapskog dokumenta“ albanskih separatista - koja sada doživljava drugu mladost u „slučaju Špegelj“. Zahtjev za privođenje hrvatskog ministra slijedi obrazac spomenutih procesa u onom osnovnom, a to je da su vođeni na bombastičnim optužnicama koje su stavljene u opticaj bez pravih dokaza ili su dokazi proglašavani svetim državnim interesom oko kojeg nije preporučljivo čačkati (ibid.).

Smatralo se kako novu fazu u „proizvodnji povijesti“, koja ponavlja i unaprjeđuje metode antibirokratske revolucije, začinju upravo posljednji „dokumenti“, svjedočeći o jasnom „ispreplitanju silnica srbijanskog i saveznog vrha“ (25.), u kojima su se glavni akteri vrlo brzo usuglašavali. Razlozi ovakvom „unaprjeđenju“ imaju osnovu u osiguranju barem četiri glasa u Predsjedništvu SFRJ i armijskom priklanjanju Srbiji zbog zazora od sjeverozapadnih republika kao prijetnji socijalizmu.

Bez obzira na (ne)autentičnost filma, zbog „zavade s Armijom“, prisutna je percepcija slabljenja statusa Hrvatske u pregovorima među čelnicima republika o „novom povijesnom dogovoru naroda“. Time se ojačala Miloševićeva pozicija i već tada nitko nije spominjao novogodišnji upad Srbije u monetarni sustav. Smatralo se kako dotični „ponovo raspaljuje histeriju“ protiv Hrvatske kako bi se „izvukao“ iz teške ekonomske situacije u Srbiji i dalje se održao fokusiranjem na proizvodnju neprijatelja. Ta se politika opisuje taktički sličnom onom na Kosovu, uz asistenciju uobičajenih aktera koji iskazuju srpske zahtjeve u zaoštrenijoj formi:

> Ali Miloševićeve se prave namjere u ovom trenutku najbolje očitavaju iz njegova ustrajavanja na formuli da će srpski narod živjeti u jednoj državi. Po istom scenariju koji je primijenjen na Kosovu radi ostvarenja njegova projekta „Srbija će biti jedinstvena“, sada se prema Hrvatskoj primjenjuje scenarij objede za pobunu i genocid da bi se ostvario projekt „jedinstvena srpska država“. To je postala glavna parola svih mitinga koji su ovih dana održani protiv Hrvatske, a i proglas dijela srpske opozicije i grupe nezavisnih intelektualaca pristaje za Srbe na samo dvije mogućnosti: ili integralna Jugoslavija bez republičkih granica ili srpska država, naravno u njenim „etničkim, istorijskim i duhovnim okvirima, kao organska jedinstvena država Srba pravoslavne, katoličke, muhamedanske i drugih veroispovesti (11.).

Slabljenju pozicije Hrvatske u pregovorima doprinijet će značajno i dogovor Kučana i Miloševića o slovenskom prihvaćanju "interesa srpskog naroda da živi u jednoj državi". To se u hrvatskoj javnosti doživjelo kao slovenska izdaja i „nož u leđa" (22.) te kao naznaka da će Slovenija započeti s procesom razdruživanja. K tome, politiku Srbije koja naoko „pušta" Sloveniju na izlazak iz Jugoslavije, Zdravko Tomac će interpretirati kao obmanu, izraženu u lažnim obećanjima i smanjenju pritiska na Sloveniju, kako bi se razjedinile demokratske snage u njoj i Hrvatskoj, koje su do tada zajednički nastupale.

Cilj je da se prodube i stimuliraju razlike u stavovima Slovenije i Hrvatske, odnosno da gurnu Sloveniju i Hrvatsku u međusobni sukob. Cilj je da se izolira Hrvatska na koju se usmjerava glavni udar. To potvrđuje npr. i trijumfalistički tekst u *Politici: Gospodo, ostali ste sami.* U kojem se tvrdi da je Hrvatska ostala usamljena u zastupanju konfederalne koncepcije Jugoslavije. Strategija je jasna. Glavni je udar usmjere na Hrvatsku. Ako se slomi Hrvatska, onda će i Slovenija pasti sama od sebe, kao zrela kruška (ibid.).

Ovakvoj se politici također pripisuje proizvodnja izvanrednog stanja, koja uključuje i „rušenje" tadašnjeg premijera, što se uzima kao ugrožavanje zajedničkog interesa Slovenije i Hrvatske, koje bi u slučaju jednostranog otcjepljenja izgubile određena egzistencijalno važna međunarodno priznata ugovorna prava.

Oni koji žele povratak na politiku sile i dominacije, koji žele kaos kao povod za izvanredno stanje ne bi trebali dobivati saveznike u Sloveniji i Hrvatskoj jer je jasno da je rušenje vlade Ante Markovića u strategiji rješavanja krize silom jedan od kamena temeljaca „proizvodnje stanja" u kojem bi sila i diktatura izgledale kao spas u zadnji čas. Iskušenja su velika. Kriza izbacuje na površinu različite ekstremiste, koji u navodnoj obrani nacionalnih interesa po svaku cijenu zapravo rade najviše protiv vlastitog naroda (ibid.).

O daljnjim oružanim prijetnjama JNA, ulozi JNA u daljnjoj eskalaciji sukoba sa Srbima u Krajini, planiranju suđenja Špegelju i ostalima kao zlouporabi vojnog sudstva od strane dijela vrha JNA, njihova osnivanja Štaba vrhovne komande JNA (što je ratna institucija), tajnim dodacima izjava vojnog vrha o diskrecionim pravima djelovanja JNA mimo Ustava itd. oglasit će se, ministar Špegelj (26.3.1991.: 12. – 13.). Vjerojatno pod dojmom neuspjele suspenzije legalne vlasti na zajedničkoj sjednici Predsjedništva SFRJ i spomenutog Štaba, predviđao je (ili se tek nadao) da će militaristično-dogmatska struja - samoraskrinkana kako filmom tako i daljnjim djelovanjem – postajati sve usamljenija, nasuprot daljnjoj depolitizaciji vojske. Ova predviđanja pokazala su se suprotnima daljnjim događanjima, kako s najavom

početka „opasnog procesa“ suđenja osmorici pred Vojnim sudom u Zagrebu (9.4.1991.: 43.), tako i s otvorenim početkom rata u Hrvatskoj.

Pregovori i tajni dogovori Tuđman – Milošević

U jeku tzv. pregovora o „novom povijesnom dogovoru“ jugoslavenskih naroda i neposredno pred početak Domovinskog rata u Hrvatskoj, 25. ožujka 1991. sastat će se Tuđman i Milošević u Karađorđevu. Riječ je o tada nenadanom i misterioznom susretu[173] na mjestu izrazite političke simbolike i totalitarnog razračunavanja političkih sukoba iz prošlosti, sastanku koji će, k tome, u odmah dobiti još jednu povijesnu referencu s komentarima o pomaljanju novog sporazuma „Cvetković - Maček“ (2.4.1991.: 7.), što će sugerirati podjelu BiH. Sadržaj ovog sastanka ostati će nepoznat, osim dijela o „nastojanju da se eliminiraju one opcije koje ugrožavaju interese“ hrvatskog i srpskog naroda u cjelini, što se interpretiralo kao svojevrsna „alkemija“ između federacije i konfederacije, koja će se moći prikazati vlastitoj javnosti kao dobitak (ibid.). Također, mediji će iščitavati ovaj dogovor na tragu rušenja premijera Markovića (9.).

Sljedeći sastanak održan je 15. travnja 1991. u Tikvešu, u kojima su sudjelovale i stručne skupine obje republike za otvorena pitanja u hrvatsko-srpskim odnosima i odnosima republika. O ovim će susretima *Danas* pisati kao o međusobnom lovljenju novih vlastodržaca u kartografskim podjelama teritorija, koji su „zapeli“ na granicama, ali uz obostranu spremnost na političku trgovinu teritorijem.

> Čini se da do sporazuma nije došlo ne zato što neka od strana nije spremna na takvu trgovinu, nego prvenstveno zato što se nisu mogli složiti. Interesi su im se preklapali, obje su strane imale pretenzije na isti teritorij. Za velike je pregovarače, tvrde upućeni, sporna tek granica. Uopće nema dilema o tome da službena Srbija preko svojih kartografa pokazuje kako smatra da je kucnuo čas za ostvarenje projekta Velika Srbija, kao što nema dvojbe da ni druga strana ne bi Imala ništa protiv *blow up* (uvećane) Hrvatske. Neizvjesno je samo kuda bi išla zapadna granica Srbije: dolinom rijeke Drine (što ni u Hrvatskoj gotovo nitko više ne spominje), Bosne (što je prijedlog onih s njene lijeve obale), Une (što je minimum srpskog programa) ili se te granice mogu pomaknuti još zapadnije... Tuđman ovih dana reče da hrvatski narod u Bosni i Hercegovini mora biti spreman da u trenutku razdruživanja Hrvatske donese odgovarajuće odluke. Čini se tako da ni jednoj ni drugoj strani ne predstavlja nikakav problem što bi takvi potezi doveli do komadanja Bosne i Hercegovine. Zaboravljajući da, kako reče Milovan Đilas, tu republiku „nije moguće podeliti ni raskomadati bez građanskog versko-nacionalnog rata“. (28.5.1991.: 17.).

---

[173] Sarajevsko *Oslobođenje*, od 28.3.1991. prozvati će ove sastanke tajnima, vjerojatno po logici tek naknadnog saznavanja javnosti o njima, i to već dan nakon njihova održavanja.

Ovi planovi podjele smještat će se, u istome izvoru, u geopolitički kontekst ostvarenja dogovora s Jalte „napokon“, čijih se „50:50 očituje jasnije nego ikada prije, ali su i ugroženiji nego ikada prije.“ (4.6.1991.: 40.) što se jasno identificira s planovima podjele BiH, očitim i u sljedećem pasusu:

> A znak za odlučniju akciju Zapada u očuvanju Jugoslavenskih vanjskih i unutrašnjih granica zacijelo su upravo ona presizanja koja su, uz diskretnu vanjsku asistenciju, odlučila prebrisati Drinu kao granicu na kojoj se jednih 50 posto susreće s drugih 50 posto. Tko god bi sada popustio i čekao idućih 45 godina da se ostvare takvi sporazumi, jednostavno ne bi bio na visini povijesnoga zadatka (ibid.).

Osim toga, *Globus* će u isto vrijeme (14.6.1991.), iz pera bivšeg predsjedničkog savjetnika, pisati o dogovorenoj podjeli Herceg Bosne kao o sasvim realnoj opciji, pozivajući se na izjave političara iz BiH i Slovenije. Potaknut političkim „igrama“ oko granica pisati će također i geopolitičar Radovan Pavić. Temeljeći svoje analize uglavnom na kriterijima povezanim s etničkom homogenošću određenih prostora, analizira „Tri ludosti“ kao moguća geopolitička rješenja na prostoru triju središnjih republika. To su „Velika Hrvatska“, Velika Srbija“ i „podjela BiH“. U tom smislu brani ideju cjelovite BiH kao „tamponskog prostora i predziđa“ prema Srbiji tj. prostora čije je očuvanje od vitalnog interesa za Hrvatsku (18.6.1991.: 16. – 17.).

„Pokušaj trgovanja i zakulisnog pogađanja s deklarativno i djelatno najizravnijim neprijateljem Hrvatske, Slobodanom Miloševićem“ kritizirat će i tadašnji potpredsjednik HSLS-a, Božo Kovačević (20.) i kao posljedicu sudjelovanja u takvim konspirativnim aktivnostima vidjeti gubitak kredibiliteta i pouzdanosti Hrvatske pred bosanskim Muslimanima, kao i kosovskim Albancima (zbog Tuđmanove izjave da je Kosovo unutarnji problem Srbije).

Krajem lipnja u javnost će „procuriti“ informacije sa sastanaka stručnih grupa Tuđmana i Miloševića i trojnih susreta spomenute dvojice i Izetbegovića, o razmatranju preseljenja ili razmjene stanovništva, kako bi se stvorile kompaktne etničke cjeline, što je neposredno protumačeno kao izraz planova podjele BiH (2.7.1991.: 40.). Takvi planovi označeni su ne samo nehumanima nego i fašističkima, simptomom „libanonskog ludila koje je zavladalo ovim prostorom“ te izrazom političke zaostalosti (ibid.), ali ne i nemogućima, s obzirom na povijesne primjere kako na tlu tadašnje i prethodne Jugoslavije, tako i drugih primjera u svijetu.

„Pravi zemljotres“ u javnosti BiH izazvati će Tuđmanova izjava londonskom *Timesu* kako je „podjela Bosne i Hercegovine najbolje rješenje jugoslavenske krize“ (23.7.1991.: 23.), koju će predsjednikov savjetnik Nobilo smatrati istrgnutom iz konteksta a njeno takvo prikazivanje kao svjesno nastojanje „da se hrvatska politika izjednači, po krajnjim ciljevima, sa srbijanskom“ koja „tobože“ proizlazi iz „tajnog sporazuma“ Tuđmana i Miloševića (ibid.). Ovakva Tuđmanova izjava u *Danasu* je protumačena kao političko sljepilo, s obzirom na tada već očite planove srpskog vodstva u BiH i njima sukladne manevre JNA, kao i služenje argumentima o „etničkom prostoru“ koji se onda vraćaju kao bumerang istovrsnih zahtjeva SAO Krajine. Protiv sporne Tuđmanove izjave oglasit će se i sve parlamentarne oporbene stranke, kao i Islamska zajednica u Zagrebu (24.). S razvojem ratne situacije u Hrvatskoj ova će tema povremeno dolaziti do javnosti i to u obliku kritike narušavanja vjerodostojnosti hrvatske politike (23.7.1991.: 28.), kao izraz pogrešnih političkih procjena vlasti (6.8.1991.: 7.), odnosno „ulijetanja u namještenu zamku“ čime je razbijen neophodan status quo za bilo kakvo buduće rješenje među tadašnjim republikama (19.11.1991.: 38.). Međutim, tu njeno prisustvo u političkom diskurzu ne prestaje. Čak štoviše, tajni dogovori između Tuđmana i Miloševića biti će konstantna referenca u sljedećim razdobljima, kao česta interpretativna shema, posebice rata u BiH, ali i kasnije, kao pokazatelj natražne politike koja je Hrvatsku od velikosrpske žrtve učinila suučesnikom u ratnim zločinima i razlog pogoršanja međunarodnog položaja, te kao pokazatelj nedemokratskog karaktera vlasti pod vodstvom Franje Tuđmana. Njeno pojavljivanje u sljedećim razdobljima zasebno ćemo analizirati.

* * *

Ovime završavamo drugo razdoblje našeg istraživanja zavjereničkih interpretacija u političkom diskurzu, od druge polovice 80-ih, sve do konačnog raspada SFRJ. Ovaj vremenski isječak obilježen je bio stalnom prijetnjom srpskog nacionalizma koji se pojavljuje u javnosti kao otkriveni plan i realizacija velikosrpske zavjere, koja će na krilima antibirokratske revolucije homogenizirati vlastitu i ostale nacije u SFRJ i na svom putu ostvarenja srpske hegemonije, putem pokušaja destabilizacije ostalih republika, dovesti do konačnog raspada SKJ, a zatim i zajedničke države. Tako shvaćena zavjera započinje Memorandumom SANU koji je po svojoj dvodijelnoj strukturi objektivističke „potke“ u prvom i paranoidne „osnove“ u

drugom dijelu, te upisivanja ugroze na kolektivno tijelo „nacionalnog bića“, koja se iskazuje sa zamišljenog središnjeg mjesta „nacionalnog genija“ najjasniji primjer cinične teorije zavjere. Od ovog „nepostojećeg“ teksta, prema javnom govoru njegovih re-producenata, do prešutnog prihvaćanja njegovih ciljeva od strane srbijanske politike, intenzivira se obračunavanje s pretpostavljenim mu neprijateljima kako iz prošlosti, tako iz tadašnje sadašnjosti, ali i stvaraju pretpostavke za nove neprijatelje u budućnosti. U tom će imaginariju „industrija svijesti“ stalno dopunjavati bestijarij neprijatelja, od Tita i Kardelja i Vatikansko-Kominternske zavjere, preko neprincipijelne koalicije do ustašoidnosti hrvatske, kako komunističke, tako i nove demokratski izabrane vlasti, kleronacionalizma i fašistoidnosti sjeverozapadnih republika itd. On se jednostavno čini toliko idejno homogenim i po postupcima glavnih aktera usklađenim, da se teorija zavjere nadaje kao najprikladniji obrazac njegova objašnjenja. S druge strane, premda postoje pokušaji parcijalne uspostave paralelizma Memoranduma i Novorevijskih priloga te masovnih prosvjeda Slovenaca povodom suđenja četvorici s „mitinzima istine“ antibirokratske revolucije, nikada nije uspostavljen znak jednakosti ukupnim zbivanjima u ove dvije republike. Prije svega zbog zajedničkog nazivnika suprotstavljanja unitarizmu iz Srbije i JNA, idejne različitosti u smislu napuštanja tvrdog komunističkog vokabulara i imaginarija zajednice iskazanog u paroli „bratstva i jedinstva“, zbog naraslog straha, te percepcije zajedničkih interesa, zbivanja s nacionalnim predznakom u Sloveniji nisu dobila istovrsnu interpretaciju kao ona u Srbiji.

U pogledu teorija zavjera o hrvatskom nacionalizmu, osim onih koje iz stare ideološke pozicije kritiziraju i onih koje iz nacionalističke pozicije podržavaju jezičnu politiku, čineći time splet komplementarnih ciničnih teorija zavjera, u ostale dvije teme, odgovora na srbijanske kritike političkog vodstva Hrvatske za separatističku i asimilatorsku politiku te na optužbe za kleronacionalizam, uglavnom nailazimo na kinične teorije zavjera u formi prokazivanja manipulacija, laži, podmetanja, nelogičnih konstrukcija i optužbi te proizvodnje izvanrednog stanja, sve u funkciji hegemonijskog pokreta koji govori jezikom cinizma na tragu staljinističkih metoda vladavine. Istovrsne interpretacije svoju će primjenu naći u tumačenju raspleta 14. kongresa SKJ, kao i daljnjih dramatičnih zbivanja u kojima se slute moguće totalitarne opasnosti zaodjenute jugoslavenskom idejom ili ugroženošću srpskog naroda u

Hrvatskoj, a operacionalizirane kao scenariji „kosovizacije“ Hrvatske ili kao niz parcijalnih vojnih udara, od verbalnog do televizijskog, da bi rezultirao otvorenim stavljanjem JNA na stranu srpskih pobunjenika i u funkciju stvaranja Velike Srbije.

8.1.3. Teorije zavjera u Domovinskom ratu i ratu u BiH

Ovo poglavlje obuhvaća razdoblje rata u Hrvatskoj, od početnih ratnih zbivanja u prvom dijelu 1991. godine, pa sve do njegova kraja, 1995. godine, kao i paralelna ratna zbivanja u BiH, na način kako su bila popraćena i interpretirana u odabranim izvorima. Teorije zavjera koje ovdje analiziramo povezane su s lokaliziranim motivima njihovih aktera, ali i širim interpretacijama politika, koje uključuju, osim netransparentnih interesa državnih vodstava pojedinih zemalja bivše Jugoslavije, i međunarodnu dimenziju, tj. različite interpretacije uloge međunarodnih čimbenika, posebice tzv. velikih sila.

Sukladno dominantnim zbivanjima može se razlikovati tri etape razvoja Domovinskog rata koje uglavnom obilježavaju različite teorije zavjera. Prva etapa, do kraja 1991. godine razdoblje je glavnine ratnih zbivanja. Druga etapa odnosi se na relativno mirnije razdoblje u Hrvatskoj od 1992. do 1995. godine, u kojem se glavnina ratnih zbivanja odvija u BiH. Treća etapa Domovinskog rata odnosi se na 1995. godinu i oslobodilačke akcije Hrvatske vojske. Sukladno ovoj dinamici mijenja se i tematika zavjereničkih interpretacija.

Početak Domovinskog rata interpretira se kao logičan slijed tadašnjih zbivanja koji su mu prethodili, u smislu pobune dijela Srba u Hrvatskoj i otvorenog borbenog djelovanja JNA protiv Hrvatske – uklopljeni u širi kontekst velikosrpske politike, sa Slobodanom Miloševićem kao njenim „najisturenijim“ eksponentom, te njegovom spregom sa srbijanskim i crnogorskim političkim vrhom, kao i generalima JNA. Posebnom podrškom ovoj politici smatraju se SANU i Srpska pravoslavna crkva. Ova tema je konstanta cjelokupnog razdoblja, kroz čiju će se prizmu sagledavati i rat u BiH.

Nakon privremenog „odleđivanja“ odnosa između hrvatske vlasti i pobunjenih Srba tijekom ožujka 1991. - koji korespondiraju uzdrmanom statusu Slobodana Miloševića zbog prosvjeda opozicije u Beogradu - zbivaju se ratni okršaji na

Plitvicama i masakr u Borovu-selu. U javnosti se uočava jasan obrazac razmještanja snaga JNA po granicama tzv. Velike Srbije (npr. *Danas*, 7.5.1991.: 17.), kao i pripreme lokalnog srpskog stanovništva za rat. U tom smislu spominju se ratnohuškački govori „trabanata" i službenih predstavnika Srbije, naoružavanje i „uvoz četnika iz Srbije" (18.). Memorandum se u potpunosti identificira kao dugo pripremani imperijalni program za ostvarenje Velike Srbije. Realizira se putem „mašinerije i organizirane mreže onih koji na tome konspirativno rade" (7.), a sastoji se od „vrhunski obučenih i organiziranih profesionalaca" od kojih su mnogi „na Kosovu ispekli zanat" (8.) i rade na štetu lokalnih Srba. Slobodan Milošević dobija atribut zloduha Jugoslavije, inspiratora i velikog organizatora krvoprolića (ibid.). U recepciji srbijanskih ratnih planova i agresije u Hrvatskoj posebnu funkciju imaju predstavnici politički ekstremnih stranaka u Srbiji ili njihovih postrojbi koji „otvoreno govore" ono što službena politika čini. S druge strane, pomno se prati i analizira politika u SAO Krajini. Nadalje, s ratom u Sloveniji i jačanjem okršaja u Hrvatskoj kratko se govori o tajnim vojnim planovima *Bedem 1* i *2* i *Poljuljana zemlja* (9.7.1991.: 26.), kao i o regrupiranju snaga JNA za novi okršaj, sada u Hrvatskoj (20.8.1991.: 10.). Nakon otvaranja zapadnoslavonskog bojišta JNA dolazi u središte kritika. U prosuđivanju neučinkovitosti hrvatske obrane razmatraju se i krivci za razoružanje Teritorijalne obrane. Uskoro počinje totalni rat i „krinke i obrazine" padaju do kraja (8.10.1991.: 22.). Slijedi raketiranje Banskih Dvora kao očiti pokušaj likvidiranja trojice lidera, Tuđmana, Mesića i Markovića, interpretiran u srbijanskim medijima kao „vješta inscenacija hrvatskih vlasti s nešto eksploziva" (15.10.1991.: 11.). Već otprije, sa zahuktavanjem ratnih zbivanja, na različite se načine piše o petoj koloni kao i o terorističkom djelovanju špijunskih organizacija, napose o slučaju „Labrador" a kasnije i „Opera"[174]. Nakon pada Vukovara, Vrhovno državno vijeće će objaviti postojanje „unutrašnje urote protiv Hrvatske s ciljem nasilnog obaranja legalno izabrane vlasti i ustavnog poretka" (26.11.1991.: 8.). Optužbe za zakulisne igre s okupatorom neće mimoići niti Dubrovnik (17.12.1991.: 18.).

Jedna od najtrajnijih tema tijekom cjelokupnog razdoblja jest problematičnost politike međunarodne zajednice prema Hrvatskoj. Tijekom 1991. godine ona se poglavito odnosi na neefikasnost ekonomske blokade koja potiče JNA na još

[174] Ova tema špijunskog djelovanja u kontekstu rata pojavljivat će se i sljedećih godina.

snažnije djelovanje[175], i u tom smislu razmatranje razloga aktivnije neuključenosti u sprječavanje sukoba, oko kojeg se u nekim slučajevima spekulira o američkoj tajnoj diplomatskoj podršci Miloševiću i JNA, na štetu kako Hrvatske, tako i politike Europske zajednice (npr. 24.9.1991.: 7.). Osim toga, „igre“ oko međunarodnog priznanja Hrvatske i slanja „plavih šljemova“, u kontekstu geopolitičkih strateških interesa velikih sila, interpretiraju se kao „licemjerje“ i „korumpiranost“, u nekim slučajevima u ključu osobnih poslovnih interesa koji bi bili ugroženi raspadom SFRJ, a negdje čak i obiteljskim vezama američkih i europskih političara.

Sa samim međunarodnim priznanjem i odlukom o dolasku međunarodnih mirovnih snaga problematičnim se tumače neke odluke Badinterove komisije kao „podmetnuti čavli“ hrvatskom suverenitetu, sukladni srpskim interesima (npr. 28.1.1992.: 21. – 23.). Također se tadašnji izvještaj glavnog tajnika UN-a, prije dolaska mirovnih snaga, tumači kao podvala u pogledu pokušaja davanja međunarodnog pravnog subjektiviteta samozvanim srpskim vođama, izjednačavanja Hrvatske u krivnji s pobunjenicima i pokušaj nametanja *statusa quo* tadašnje okupacije (11.2.1992.: 11.). Zbog pristanka na takav plan postojala je ozbiljna prijetnja „pada“ hrvatske Vlade, s krajnjim epilogom ostavke jednog ministra.

S najavom priznanja od strane SAD-a, upozoravat će se na njihove moguće „nove zamke“ (npr. 7.4.1992.: 38.), a s približavanjem Londonske konferencije pojavljivat će se strahovi od obnavljanja Jugoslavije[176] (npr. 24.8.1992.: 46.). S razvojem daljnjih ratnih zbivanja, posebice u BiH, zasebna i specifičnija zavjerenička tema, koja se nadovezuje na prethodnu, jest kritika svojevrsne međunarodne kampanje protiv Hrvatske. Njeni modaliteti uključuju „međunarodnu igru“ s premijerom SRJ, Milanom Panićem, kako bi se spasio položaj Srbije; optužbe za suodgovornost Hrvatske za rat u BiH, koja sudjeluje sa Srbijom u njenoj podjeli (Globus, 6.11.1992.); kažnjavanje Hrvatske zbog narušavanja međunarodnog „supersistema“ rušenjem SFRJ (9.7.1993.: 11.); te općenito usmjerenost takve propagande iz srpskih imperijalističkih krugova.

---

[175] Takvi se ishodi ekonomske blokade pretpostavljaju smišljenima radi prepuštanja da se „stvar“ razriješi unutarnjim obračunom, a uz poznavanje tadašnje vojne snage JNA, kao netransparentna politika održanja SFRJ.

[176] Ova tema će se periodično pojavljivati u 90-ima i 2000-ima i više pozornosti ćemo joj posvetiti u sljedećim poglavljima.

Na početku druge etape Domovinskog rata, sukladno prijašnjim događanjima i nestabilnoj poziciji tadašnje vlasti, kritički nastrojen tjednik *Danas* pisati će o Hrvatskoj kao zemlji osujećenih pučeva s izraženim „duhom zaplotnjaštva i urote“ (Danas, 14.1.1992.: 22.) usmjerenim ne samo na vanjskog nego i na „unutrašnjeg neprijatelja“. Na unutrašnjem planu otvaraju se slučajevi političkih ubojstava Josipa Reihl-Kira, Ante Paradžika itd., postojanja Merčepovih i drugih eskadrona smrti te kritizira vlast zbog neprocesuiranja i zataškavanja njihova zločinačkog djelovanja[177] (4.2.1992.: 26.). Iste godine, uz neposrednu ratnu opasnost, Osijek postaje grad slučaj - s naglašenim „kriminalom, paležima i ubojstvima“, političkim obračunima, stvaranjem paralelnih „organa vlasti“ i sukobljavanjem sa središnjom vlašću - tj. s problemima gotovo isključivo povezanim s Branimirom Glavašem (24.3.1992.: 18.; 12.5.1992.: 16.).

Tadašnja previranja u SAO Krajini uključuju „tajne sastanke“ njihovih čelnika s čelnicima bosanskih Srba i SPC te nastavak „tvrde politike“ nasuprot Miloševiću, kao i rušenje Milana Babića s pozicije predsjednika SAO Krajine. Izvan okupiranog područja, osim sumnjičenja Milorada Pupovca da je eksponent Miloševićeve politike, bilježe se i pozitivni primjeri suradnje i miroljubivog razoružanja Srba u Gorskom kotaru. Početkom 1993. godine konsternaciju u vladajućoj stranci izazvati će Zlatko Kramarić izjavom kako su hrvatske vlasti odgovorne za pobunu Srba u Slavoniji, pri tome ističući ulogu ministra Šuška u oružanom napadu na Borovo-selo (22.1.1993.: 9.). Nešto kasnije netko nepoznat će iz redova hrvatske Vlade „provaliti“ tajni srpsko-hrvatski sporazum o otvaranju auto-puta preko Okučana, nakon čega će slijediti progon srpskih potpisnika od tamošnje krajiške „vlasti“ (5.3.1993.: 5.). Krajem ove godine bit će objavljeni planovi za novu agresiju SRJ na Hrvatsku, kao znak neodustajanja od planova stvaranja velike Srbije (12.10.1993.: 2.- 4.).

U pogledu rata u BiH, još i prije njegova izbijanja, prevladavala je atmosfera etničkog separiranja i konspirativnih teza o stvaranju „muslimansko-hrvatske koalicije protiv srpskog naroda“ ali i o hrvatskom tajnom „okretanju leđa suverenosti BiH“ (Danas, 21.5.1991.: 23.), posebice nakon osnivanja hrvatskih zajednica, poglavito Herceg-Bosne. Također, srpska propaganda se identificira s nacističkom propagandom prije upada u Poljsku, i staljinističkom, prije upada u Mađarsku ili

[177] Ova tema ponovo će biti otvorena 1994. godine.

Čehoslovačku (16.7.1991.: 29.), ali se govori i o „velikoj fašističkoj zavjeri“ Njemačke protiv Srba (29.10.1991.: 10.). Kroz cjelokupno razdoblje rata u BiH pojavljivat će se tema podjele BiH i trgovanja teritorijem, na tragu dogovora Tuđmana i Miloševića u Karađorđevu. To će, u ovom razdoblju, početno potencirati tajni sastanak Karadžića i Bobana, a zatim i njihov sporazum iz Graza, kao i prešućeni zagrebački sastanak Tuđmana s predstavnicima SDS BiH, prije proglašenja Srpske republike BiH - što se interpretira kao „antimuslimanska zavjera“ (21.1.1992.: 33.). Premda će nakon priznanja BiH od strane Hrvatske nakratko ova percepcija oslabiti (21.4.1992.: 20.), s daljnjim razvojem ratnih sukoba, posebice rata Hrvata i Muslimana, ovakav interpretativni okvir imati će svoju čestu primjenu. Iskazivat će se u obliku marionetske uloge Hrvatske zajednice Herceg-Bosne u odnosu na tajnu politiku koja se vodi iz Zagreba. Njeni su čelnici, po toj koncepciji, tek eksponenti politike tadašnjeg hrvatskog predsjednika i hercegovačkog lobija. Osim toga, o Vance-Owenovom planu 1993. godine govori se kao o „paklenom planu za podjelu BiH“ koji je navodno osmislilo pet „velikih sila“ (Globus, 4.6.1993.: 2.) te u nekim slučajevima ga se povezuje sa suprotstavljanjem Zapada stvaranju „islamsko-fundamentalističkog mostobrana u Europi“ (25.6.1993.). U smislu povezanosti s dogovorom Tuđman – Milošević, tema podjele BiH ponovno će „isplivati“ s prvim većim raskolom u HDZ-u u 1994. godini, dok će slijedeće godine, neposredno nakon akcije Oluja, u londonskom „The Timesu“ i mnogim svjetskim medijima, biti objavljena sporna Tuđmanova skica podjele BiH na jelovniku.

Hrvatsko-bošnjački sukobi, koji će prerasti u tzv. rat u ratu, započet će tijekom 1992. godine i trajati sve do Washingtonskog sporazuma u 1994. godini. Osim tenzija s Armijom BiH, HVO će se sukobljavati i s HOS-om, koji će se nakon kontroverznog atentata na njegova zapovjednika Blaža Kraljevića ubrzo rasformirati. Nepovjerenje prema Armiji BiH izraženo je najplastičnije kroz aferu o njenom zapovjedniku, Seferu Halilloviću, kao suradniku KOS-a za vrijeme rata u Hrvatskoj (11.9.1992.: 11. – 12.). Eskalacija sukoba donosi sa sobom zavjerenička objašnjenja, npr. sukob u Gornjem Vakufu interpretira se kao smišljeni plan u samom bošnjačkom političkom vrhu u svrhu miniranja ženevskih pregovora i otimanja hrvatskih provincija (22.1.1993.: 3.). Također, mijenja se politički govor među zaraćenim stranama, zadobivajući stereotipne oblike nabijene negativnim sadržajima koji ukazuju na zavjereništvo (npr.

2.7.1993.: 8.). Iz bošnjačkih i nekih hrvatskih krugova kao nositelje zločinačke politike „razmjene teritorija i naroda“ na hrvatskoj strani smatraju Tuđmana i Bobana, koji u tajnom dogovoru s Karadžićem rade na stvaranju muslimanskih enklava koje bi nakon toga „ugušili“ (30.7.1993.: 8.). Nakon potpisivanja Washingtonskog sporazuma jačaju kritike u Hrvatskoj upućene HDZ-u zbog rata s Bošnjacima i osnivanja koncentracijskih logora. Dotadašnji visoki politički dužnosnici, a potom HDZ-ovi disidenti, za to će izravno optužiti politiku predsjednika i njegova ministra obrane, povezanu s političkim i kriminalnim krugovima u Herceg-Bosni (1.4.1994.: 6.).

Zbivanja u trećoj etapi Domovinskog rata - koju obilježavaju neuspjeli pregovori sa krajiškim Srbima i oslobodilačke akcije Bljesak i Oluja - na određeni su način pripremani u medijima. Tako u analiziranim izvorima možemo pratiti istovrsne teme i najavu ključnih akcija. Prije prijedloga plana Z-4, pisalo se o dotadašnjim nepoznatim i vrlo čestim tajnim sastancima i pregovorima hrvatske vlasti s pobunjenim Srbima te njihovim opstrukcijama po Miloševićevim instrukcijama (13.1.1995.: 4.). Već u proljeće a zatim i nakon akcije Bljesak najavljivao se oslobodilački rat za jesen (17.3.1995.: 6.; 16.6.1995.: 5.) a neposredno prije akcije Oluja objavljene su informacije o pomoći američke vojske u obuci hrvatskih časnika. U međuvremenu će u Srbiji radikalna desnica optuživati Miloševića da je u dogovoru s Tuđmanom „predao“ zapadnu Slavoniju.

Teme vezane uz ratna zbivanja javljat će se i u sljedećim razdobljima, naročito u pogledu počinjenih zločina hrvatske vojske u Oluji, kao i u ratu u BiH. Ovdje ćemo detaljnije razmotriti nekoliko najistaknutijih, zavjerenički osmišljenih tema, koje su se tada neposredno pojavljivale.

Rat u Hrvatskoj kao realizacija velikosrpske politike

Ova tema, karakteristična za objašnjenje neprijateljskih namjera u svim etapama Domovinskog rata nadovezuje se na prethodne interpretacije velikosrpske politike tj. združenog djelovanja srbijanskog državnog vodstva, JNA i srpskih pobunjenika, pri čemu glavnu ulogu i dalje ima Slobodan Milošević, uz „logističku“ podršku SANU i SPC. Eskalirati će u kontekstu stalnih prijetnji na svim kriznim žarištima i prvih oružanih okršaja na Plitvicama te masakra policajaca u Borovu-selu.

Detaljno razrađen plan „vrhunskog organizatora“ ovih krvavih događaja označit će se kao „suludi nacionalni imperijalni program“ (7.5.1991.: 7.)...

...osnovan na Memorandumu... – [koji] Srbija, odnosno njen predsjednik Slobodan Milošević može ostvariti samo ratom. Danas iza njegovih planova o stvaranju Velike Srbije stoji moćna policijska mašinerija i organizirana mreža onih koji na tome konspirativno rade...Prema njima, šezdeset posto Bosne pripojila bi Srbija s tim da bi njen zapadni dio obuhvaćao veliki dio dosadašnjih hrvatskih zemalja i izlazio bi na more u Obrovcu...Milošević je krenuo na hitro ratno popunjavanje Srbije dok mu je Jović još na čelu državnog Predsjedništva i dok Armijom komandira po političkim mu stavovima bliski Adžić. Milošević nesumnjivo ima osvajačke, imperijalne planove zaokruživanja Srbije koje treba da plati cijela Jugoslavija. Ona to i čini već više od tri godine, stalno nojevski odbijajući da vidi o čemu je riječ, stalno se zavaravajući da će se čovjek opasnih namjera zaustaviti, da će mu biti dosta, da će se osvijestiti, da će shvatiti. On zapravo i ne krije svoje namjere...A nedavno kad je povukao Jovića iz Predsjedništva i kad je objavio da ono, što se njega tiče, više ne postoji, smatrajući kako je aranžirao sve da se na upražnjenom saveznom čelu pojavi tenkovski surogat, sazvao je predstavnike lokalnih vlasti u Srbiji, da bi im u pet sati ujutro, u velikoj žurbi očito, saopćio kako je kucnuo čas bitke...Ali...tek Armija nije izvela svoj dio zadatka i tada mu je plan propao...Pa ne samo da distribuira oružje „po srpskim zemljama“, ne samo da njegovi trabanti, oni potajni kao Vojislav Šešelj, ili javni kao neki njegovi ministri...nego su i njegove snage, među kojima je mnogo onih koji su na Kosovu ispekli zanat, razmještene po Hrvatskoj po srpskim selima, stvarajući od onih što im pružaju gostoprimstvo nesretnike koji će to saznati tek kasnije kad se ovi vrate odakle su došli i kad bude prekasno...Po svemu se vidi da je riječ o vrhunski obučenim i organiziranim profesionalcima čiji je zanat ratovanje (ibid.).

Istovremeno, tadašnji će potpredsjednik Predsjedništva SFRJ, Stjepan Mesić, optuživati Armiju kako svojim djelovanjem ne štiti narod nego one koji ne priznaju suverenitet RH i kreira teritorijalni okvir za funkcioniranje SAO Krajine (17.), uz potpunu instrumentalizaciju krajinskih vođa od strane Miloševića i korištenja „uvezenih četnika“ u funkciji stvaranja Velike Srbije. U Hrvatsku će također pristizati vijesti o vojnim poligonima za posebne četničke postrojbe, kao i o ubrzanom popunjavanju rezervnog sastava Armije u Srbiji, Crnoj Gori, Makedoniji i BiH. Također, pisat će se o izravnoj sprezi srbijanske vlasti i četnika, kako u javnoj podršci tako i u već uobičajenoj podjeli uloga u kojoj radikali govore ono što službena politika misli (14.5.1991.: 21.). Takav će model odnosa između „vožda“ i njegovih „sokolova“ - izvršitelja njegove politike, biti posebno analiziran u svjetlu ostvarivanja dotadašnjih političkih ciljeva, prvenstveno antibirokratske revolucije, a u tadašnjem trenutku, u pogledu saveza sa Vojislavom Šešeljom, Radovanom Karadžićem i Milanom Babićem (21.5.1991.: 13.). Osim toga, o djelovanju srpskog terorizma prema Hrvatskoj pojavit će se i svojevrsna shematizirana teorija zavjere, koja razrađuje

djelovanje pojedinih aktera s ciljem rušenja hrvatske državnosti i stvaranja Velike Srbije[178] (7.5.1991.: 23.). Prikaz donosimo u presliku originala:

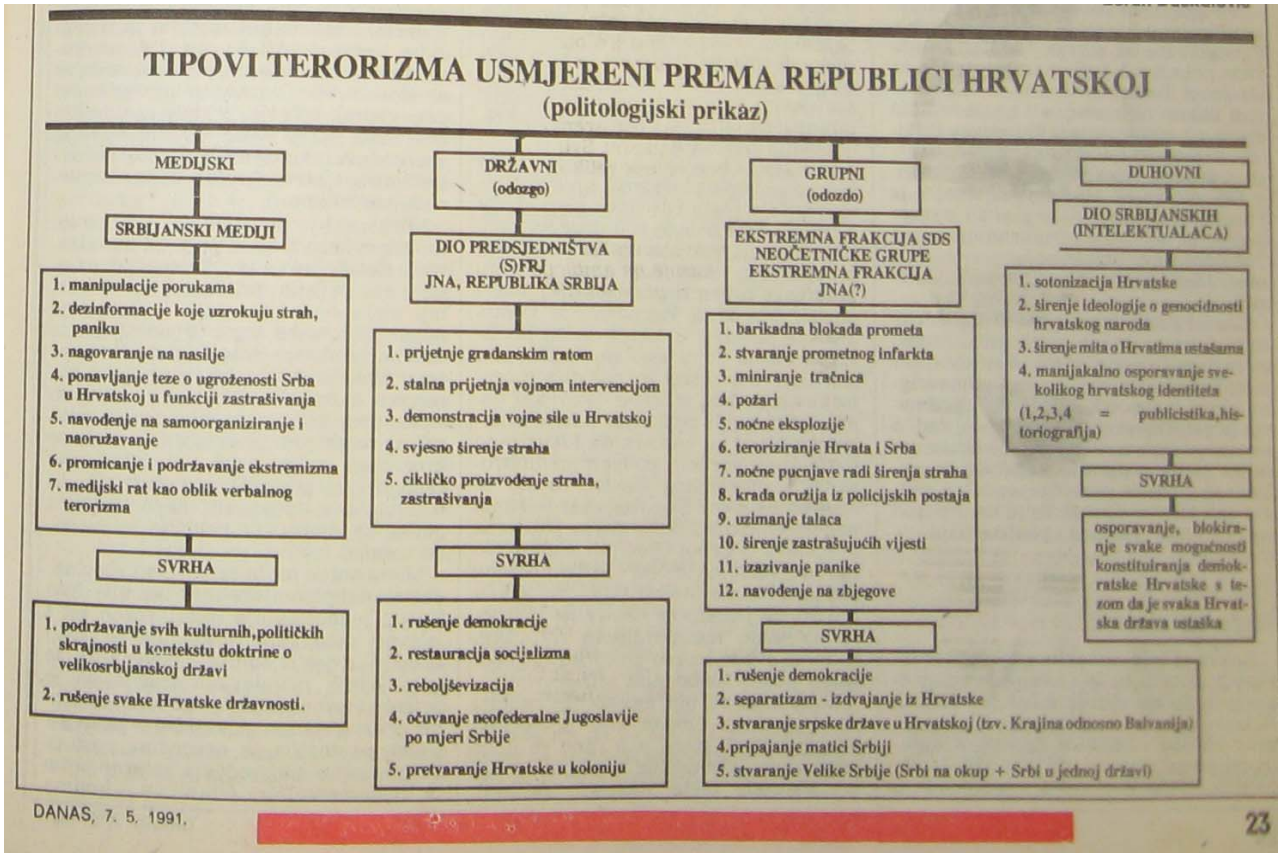

Slika 3. Shematizirana teorija zavjere stvaranja Velike Srbije.

Ubrzo će se pojaviti vijest kako SANU priprema izradu novog Memoranduma s izmijenjenim akterima i ciljevima, i s funkcijom nove „upute za politiku“, u redakciji Dobrice Ćosića, što će se očekivati kao novi velikonacionalni program autoritarne, patrijarhalne, egalitarističke i militarističke struje koja se „lažno prikazuje kao jedini i pravi izraz srpske nacionalne individualnosti“ (18.6.1991.: 30.). Ovakvo očekivanje poklapat će se s nekim opozicijskim kritikama tadašnje srbijanske vlasti i njihovih „trabanata“ kao „simulatora demokracije“ koji ultimativni zahtjev prema okupljanju svih Srba u jednoj državi proglašavaju „lažnim idealom“, zamjenom teza i

[178] Shematski prikaz dan je u dodatku intervjua Zorana Daskalovića s dr. Anđelkom Milardovićem. U tekstu intervjua ne spominje se niti razrađuje ovaj prikaz, a uz sam prikaz ne navodi se izvor.

podmetnutom iluzijom, kojoj je cilj odložiti i zamagliti drugi, zahtjev za uspostavom demokratskog poretka. U tom smislu znakovit je i sljedeći citat:

> Cinizam političkih vođa i nacionalnih prvaka i jest u tome što oni znaju - Jer ne mogu ne znati - da njihova velikonacionalna rešenja traže velike žrtve i da su apsolutno neizvediva bez krvoprolića. Možda baš u toj neizvodivosti leži deo motivacije, jer se tako za duže vreme obezbeđuje nacionalna homogenost i odlažu sva druga rešenja (ibid.).

Intervencija Armije u Sloveniji 27. lipnja 1991., „desetodnevni rat“ i njeno povlačenje smatrat će se očiglednim raspletom „predviđen memorandumskim scenarijem“ (23.7.1991.: 28.) u smislu daljnjeg „istjerivanja Slovenije“ iz Jugoslavije, kako bi se time promijenio odnos snaga i Hrvatska ostavila u potpunoj izolaciji, tj. postala lak plijen u konačnom obračunu. Tome je sukladna pretpostavka o povlačenju Armije na područje BiH i Srbije kao taktičkom pregrupiranju i konsolidiranju za neki novi obračun (9.), a što će sugerirati i neposredne otvorene pripreme za rat koje će najavljivati tadašnji premijer Srbije (2.7.1991.: 30.), bez obzira što je u Hrvatskoj, djelovanjem „produžene ruke“ paravojnih jedinica iz Srbije i pobunjenih domicilnih Srba rat već odavno bjesnio. Metode provedbe ovakve politike Stevan Dedijer usporediti će s nacionalsocijalističkima.

> Primitivnom svešću Milošević smatra da je sada, kada je propala komunistička diktatura, pravi trenutak za stvaranje Velike Srbije pod plaštem Jugoslavije, što je potpuno anahronično, van prostora i vremena. Za razliku od Staljina, Milošević, kao i nekada Hitler, koristi metode nacionalsocijalista da probudi najprimitivnije nacionalne osećaje masa, a onda je, kao što je nemački nacionalsocijalizam koristio sudetske Nemce, koristio Srbe van Srbije da ostvari svoj velikosrpski san. Zato mogu samo sa žaljenjem da gledam na primitivnost intelektualaca oko Srpske akademije tzv. nauka koji ne žele uvideti kakvoj politici služe. Srbi moraju shvatiti da su manjina u Jugoslaviji, a ne da... u *svom* primitivnom shvaćanju demokratije tvrde da 40 posto Srba mora da vladaju svim ostalim narodima u Jugoslaviji (26.)

Na neko će vrijeme, u kolovozu 1991., otvorenu ratnohuškačku ulogu preuzeti Dobrica Ćosić, čije se dotadašnje djelovanje u tom pogledu držalo konspirativnim, da bi se tada, „pošto je valjda trenutak sudbinski važan – pojavio u ulozi ratnog dobošara“, čija se glavna funkcija opisuje kao „drogiranje opsjenom kako drugog izlaza nema“ (13.8.1991.: 8.).

Sve češće će se u političkom diskurzu u Hrvatskoj za označavanje srpske politike upotrebljavati pojam *bizantizam* kao „sinonim za dvoličnost, spletkarsku lukavost, posvemašnji nedostatak skrupula i himbenost“ (20.8.1991.: 50.), koji uz

negativan odnos prema konkretnoj destruktivnoj politici, nosi sa sobom i „opasnost stereotipnog demoniziranja cijelog jednog naroda“ (ibid.) Osim toga, pojavnost bizantizma dijelom će se shvaćati rezultatom duhovnog kontinuuma povijesnog bizantskog utjecaja u Srbiji, koji se očituju u koncepciji svetosavlja tj. „prepletenosti interesa crkve i naroda, pa i crkve i države.“ (ibid.). Uobličeno u politiku SPC svetosavlje se očituje u otvaranju fronti ekspanzije državne politike, kako u otvaranju „problema Južne Srbije“ tj. Makedonije, te održavanju „kandila militantnog nacionalizma“ specifičnom politikom sjećanja na stradanja u II svjetskom ratu i mitološkim reminiscencijama na kosovsku bitku. Također, bizantskim se megalomanskim ambicijama i ekspanzionizmom nastoji pojednostavljeno objasniti tadašnja srpska težnja za dominacijom na Balkanu (usp. 51.). Izrijekom nasuprot ovakvim paušalnim ocjenama o bizantizmu i pravoslavlju, don Luka Vincetić će, u javnom pismu episkopu Banatskom SPC, kritizirati „imperijalnu konstantu moderne srpske politike“ (13.8.1991.: 36.) koja je zloupotrebljavala ideju jugoslavenstva te u sklopu toga negirala pojedine narode i njihovu povijesno utemeljenu državnost. Takvu je „politiku krpelja“ (ibid.), anakronu za kraj 20-og stoljeća preuzeo Milošević i u potpunosti razbio Jugoslaviju. S time se u potpunosti identificirala i „usavezila“ SPC, a naslovljenik pisma istaknuti je akter takve politike, ideolog militantnog svetosavlja i potpirivač međunacionalne mržnje – čije su ideje naišle na mnogobrojne odjeke u redovima teologa SPC.

Obnavljanje eparhije SPC u selu Dalj u Slavoniji, 18 dana iza pokolja hrvatskih civila, policajaca i vojnika, nazvano je „kršćanskim kriminalom“ a „bratstvo krsta i kokarde“ očiglednim u politici s poznatom krilaticom „gdje je srpska crkva, tu je srpska zemlja...SPC je prodala dušu vragu prepustivši se dražima velikosrpske politike i zajedno s Republikom Srbijom krenuvši u osvajačke pohode“ (27.8.1991.: 21.).

Frontalni napad sljedećeg neprijateljskog aktera, JNA, hrvatska vlast očekivati će sredinom kolovoza, na što će upućivati pomaci vojnih snaga u BiH, Sloveniji i Hrvatskoj – što se procjenjivalo najvećom koncentracijom operativno spremne vojne sile na tlu Europe (20.8.1991.: 10.). Istodobno, ratovati će obavještajne službe, objavljivat će se tajni ratni planovi, što će snažno podgrijavati ratnu psihozu. Za razliku od vremena 14. kongresa, kada JNA nije pristajala na krnju Jugoslaviju, u ovo

se vrijeme nedvojbeno uočava kako joj se planovi poklapaju sa stvaranjem Velike Srbije. Otvarajući zapadnoslavonsko bojište, u Okučanima i Gradišci armija će ući u „otvorenu koordiniranu akciju sa srpskim odmetnicima i srbijanskim agresorima“ (11.).

Prvo je konspirativno dijelila oružje po srpskim selima, zatim je stajala kao komora iza vojnih formacija srpskih odmetnika, sada se postavila na njihovo čelo...Iako je Kadijević obećao da se granice neće mijenjati, njihove su granične linije već povučene. Razmještajući svoje trupe duž etničke a ne republičke granice, on je pokazao što je po njemu logična linija razgraničenja. Marširajuća okupacija Hrvatske otvorila je novi krug pakla istog onog dana kada je Milošević u Beogradu odbio da primi i potpiše povelju mira na koju je Tuđman u Zagrebu istodobno stavio svoj potpis. Zato miniranje i paljenje mosta te noći u Gradišci gotovo da ima i simboličko značenje: svatko ostaje na svojoj strani, destrukcija je ukinula mogućnost susreta...Svojim tenkovskim jedinicama otkida komad po komad Hrvatske kako bi ih uklopila u neku buduću nešto manju Jugoslaviju... (12.).

Gromoglasno javljanje generala u javnosti pratiti će pokušaj vojnog puča u Sovjetskom Savezu, s čijom se vojskom i vojskom Rumunjske pretpostavljao i politički savez, a na unutarnjem planu preuzimanje vlasti[179]. No, kako moskovski puč nije uspio, jugoarmija se nije odlučila na samostalnu otvorenu akciju rušenja civilne vlasti i vratila zavjerenički opisanom djelovanju:

Očito je da je jugoarmija svjesna da odnosu na međunarodno okruženje ne predstavlja osobito respektabilnog činioca pa je više sklona zaplotnjačkom djelovanju protiv vlastitog naroda nego istrčavanju na otvorenu scenu u nekom kabinetskom puču protiv legalnih vlasti ma kakve one u njenim očima bile. Napadi na Sloveniju i sada rat u Hrvatskoj te prijetnje Bosni i Hercegovini i Makedoniji to bjelodano potvrđuju. Jugoarmija naime, vjeruje da će tim putem lakše do cilja i lakše o svojim stvarnim namjerama obmanuti međunarodnu javnost, pa se čak pojaviti kao mogući spasilac kad krvoproliće u zemlji poprimi nepodnošljive razmjere za demokratski svijet, jer će jedina za to raspolagati stvarnom moći (27.8.1991.: 41.).

Vojna agresija jugoarmije na Hrvatsku se nastavila, blokiraju se vojarne a iz Srbije i BiH stižu nove postrojbe. Sredinom rujna oglašavaju se sirene zračne opasnosti u Zagrebu i mnogim drugim gradovima. Rat se u Hrvatskoj prelijeva izvan dotada kriznih područja. Rujan 1991. je mjesec totalnog rata.

U atmosferi općeg raspada sistema i Ante Marković odlučuje dati svoj udio tražeći ostavku „svoga“ ministra obrane generala Kadijevića i njegova zamjenika admirala Stane Broveta, optužujući ih za urotu sa sovjetskim vojnim vrhom. Premijerov salto mortale ili nešto drugo? (24.91991.: 9.).

---

[179] O povezanosti vrha jugovojske s vojnim vrhovima SSSR-a, Rumunjske i Mađarske i njihovim planovima zaustavljanja demokratskih procesa vojnom silom govorit će i Martin Špegelj (15.10.1991.: 21.).

Nakon proglašenja neposredne ratne opasnosti general Kadijević optužiti će Antu Markovića da je, uz neke članove predsjedništva SFRJ, svjesno radio na dezintegraciji armije radi što uspješnijeg razbijanja Jugoslavije (8.10.1991.: 22.) a preuzevši velikosrpsku retoriku optužio je „ustaški režim“ Hrvatske za provođenje „neonacističke“ politike te nametanje rata armiji (ibid.). Takvim riječima sasvim se logičnim činio nastavak koji će uslijediti, 7. listopada 1991. u obliku raketiranja Banskih dvora u vrijeme kad su se u njima nalazili predsjednici Tuđman i Mesić te premijer Marković (15.10.1991.: 11.). Jugovojska će poricati sudjelovanje u napadu te tvrditi kako je hrvatska vlast sama postavila eksploziv unutar zgrade i u okolne ulice, na što će se kao kontraargument logično javiti još jedno zavjereničko objašnjenje.

Saopćenja SSNO-a i Komande avijacije, naširoko prežvakavana na beogradskoj televiziji, kako je posrijedi vješta inscenacija samih hrvatskih vlasti s nešto eksploziva, a nikako atentat na vrh hrvatske i, nominalno, jugoslavenske politike, savršeno potvrđuju pravilo po kojem naručioci atentata u takvim slučajevima redovito primjenjuju ono što se zove „razložno pobijanje“. Taj se postupak uvijek primjenjuje u „tajnim operacijama“ ovakvog tipa: ona strana kojoj takva akcija ide u prilog, ili ju je čak naručila i odobrila, radi tako da može negirati bilo kakvu vezu s tom operacijom (ibid.).

Nakon ovog brutalnog napada, sljedeći će dan Sabor RH donijeti odluku o raskidu svih državno-pravnih sveza sa SFRJ a jugoarmiju proglasiti agresorom. Uz daljnja ratna zbivanja, potpisivat će se niz primirja bez stvarnih posljedica, održavati će se Mirovna konferencija u Haagu uz stalnu opstrukciju Srbije, i sve više će se govoriti o međunarodnom priznanju. Nesmiljeno se napada Dubrovnik, razbuktava se bitka za Vukovar, koji će nakon tri mjeseca pasti u ruke neprijatelju. Pojavljuju se i interpretacije koje dramatična zbivanja tumače kao sinhroniziran nastup vođen iz jednog (neimenovanog) središta mimo poznatih neprijateljskih aktera:

Orkestrirane akcije izvode se na način koji dovodi u sumnju mogućnost da su one planirane i koordinirane samo iz armijskog generalštaba i srpskog središta političke moći. Onog trenutka kada se vojnom akcijom konačno zauzima Vukovar, miniran je i most na Maslenici te izvršen pokolj nad civilima u Škabrnji. Koincidencije naprosto nema jer je Sve ove akcije valjalo prethodno isplanirati, pripremiti i naći pouzdane izvršitelje na različitim mjestima i u različitim strukturama. Svrha je bila, kao i uvijek do sada stvoriti osjećaj bespomoćnosti kod kreatora politike u javnom mnijenju i na taj način prisiliti ih na pristajanje uz rješenja koja u normalnim okolnostima ne bi bila prihvatljiva. Ako pri tome bude uklonjena nepoželjna vlast, to bolje. Iz ovako postavljenog motrišta moguće je prići istraživanju i ocjenjivanju djelovanja pojedinih prikrivenih propagandno-psiholoških, političkih te poluvojnih akcija. U svojoj ukupnosti sve te prikrivene operacije nalaze se u funkciji konvencionalnih vojnih operacija, koje imaju jasan cilj: slomiti proces osamostaljivanja Republike Hrvatske i prisiliti je na politički diktat (10.12.1991.: 27.).

Na samom početku 1992. potpisuje se Vanceov mirovni plan čime se stvaraju na području RH demilitarizirana područja i UNPA zone, pod zaštitom UN-a. 7. siječnja jugoarmija ruši helikopter europske promatračke misije. Osim kao opstrukcija mirovnoj misiji taj se čin tumači i kao inscenirani povod za smjenjivanje svih armijskih kadrova koji nisu „na liniji" njene transformacije u srpsku vojsku, koja se kao takva smatra ozbiljnom prijetnjom mirnom rješenju krize[180] (14.1.1992.: 10. – 11.).

Osim u Hrvatskoj, velikosrpska politika širiti će svoje djelovanje u BiH i čija će se ratna osvajanja tumačiti u okviru ostvarenja plana „svi Srbi u jednoj državi". Njeno zavjereničko interpretiranje analizirat ćemo u sklopu teme o ratu u BiH. U tadašnjoj rekapitulaciji njenog imperijalnog pohoda pod vodstvom Slobodana Miloševića, *Danas* će predviđati kao jedinu mogućnost njenog poraza putem međunarodne vojne intervencije, kojoj bi uslijedila demitologizacija svijesti o nebeskom narodu (2.6.1992.: 17.).

Peta kolona u Domovinskom ratu

Petom kolonom obično se označava tajna grupa ili frakcija subverzivnih agenata koji „iznutra" nastoje potkopati obrambenu snagu i solidarnost unutar nekog političkog jedinstva. Glavnom metodom rada pete kolone smatra se infiltracija pristaša na različita mjesta u ustroju napadnute političke zajednice, po mogućnosti na pozicije političkog odlučivanja i nacionalne sigurnosti, s ciljem širenja glasina, špijunaže i sabotaža (usp. Britannica, 2005.). Ukratko, u konspirativističkom imaginariju, riječ je o najopasnijem unutarnjem neprijatelju, izravno povezanim s izvanjskim.

Obilježje pete kolone u Domovinskom ratu zadobiti će kako različiti agenti i suradnici jugoslavenskih tajnih službi, snajperisti, oni građani koji su surađivali s agresorom, itd. No, ovaj se pojam, naročito u razdoblju vojnih sukoba, neselektivno primjenjivao i kao izraz sumnjičavosti prema jednom dijelu građana srpske nacionalnosti izvan okupiranih dijelova Hrvatske ili općenito na Srbe u Hrvatskoj.

[180] Riječ je bila o smjenjivanju četrdesetak generala i pukovinika JNA, od kojih su neki optuženi za prohrvatsku špijunažu.

Osim u pripremnoj i početnoj fazi rata, kad će se govoriti o dizanju kuća u zrak po etničkom principu i drugih objekata, o Srbima u Hrvatskoj kao petoj koloni se intenzivnije počinje pisati i govoriti nakon masakra hrvatskih policajaca u Borovu selu. Nasuprot obraćanja predsjednika Tuđmana i poziva „da se ograde od nasilnika i terorističkih akcija“ i da u svojim redovima onemoguće „one elemente koji zaista dovode u pitanje normalan suživot i sređivanje prilika“ (14.5.1991.: 13.) pojavljivat će se i sasvim drugačiji zahtjevi za izjašnjavanjem Srba, koji će ih a priori sumnjičiti za petokolonaštvo. Tako će kao jedan od proizvoda psihoze ratne opasnosti u nekim sredinama Srbima biti upućeni zahtjevi za izjašnjavanjem o lojalnosti Hrvatskoj, negdje čak i u pismenom obliku. Također, liste za odstrel „petokolonaša“ pojavljivat će se u nekim tabloidima, na čije će neprovjerene napise reagirati i saborski Odbor za ljudska prava (npr. 30.7.1991.). U tom će se smislu kritizirati „manija proganjanja“ i pojavljivanje šestokolonaša „koji na silu tragaju za petom kolonom“ (27.8.1991.: 22.) i time doprinose podvajanju i nepovjerenju, odnosno velikosrpskom neprijatelju koji upravo na to računa, kao i prava peta kolona, koja će u to doba Zagrebom raspačavati propagandne letke pozivajući na obračun sa fašističkom zavjerom (16.7.1991.: 15.).

Nadalje, „uklješteni između sumnji da su peta srpska kolona u Zagrebu, odnosno...guja u njedrima, i optužaba svojih krajinskih sunarodnjaka da su izdajice jer im se nisu pridružili u rovovima“ određeni broj Srba „napuštati će Zagreb ili se skrivati po stanovima svojih prijatelja i hrvatskih dijelova svoje obitelji“ (3.9.1991.: 26.). S razvojem ratnog razaranja sumnjičenja će biti sve izraženija. „Sve histeričnije pisanje o srpskoj petoj koloni“ i sumnji u mogućnost zajedničkog života Hrvata i Srba nakon rata, kritizirati će Bogdan Denić kao naglavce postavljenu optužbu koja sugerira da je većina Srba u Hrvatskoj kriva ako ne dokaže suprotno te kao ozbiljnu ugrozu za demokraciju (1.10.1991.: 34.). Nažalost, optužbe i sumnjičenja po sličnome obrascu nastavit će se i u daljnjim ratnim godinama, mada kao tema više neće biti istaknuta u javnosti.

Konkretno djelovanje pete kolone, objavljeno u vrijeme Domovinskog rata, veže se najčešće uz dvije operacije Kontraobavještajne službe JNA, poznate u javnosti kao „Labrador“ i njen nastavak, „Opera“.

19. kolovoza 1991. godine minirane su Židovska općina u Zagrebu i židovska grobnica na Mirogoju[181]. O tom će događaju zapaženo pisati akademik Ivan Supek, ističući sračunatost ovog čina na demonizaciju hrvatske države manipuliranjem terorističkim napadom kao izrazom povijesnog kontinuiteta u zločinu:

...namjera počinitelja je stravična i jasna, da se Židovi zavade s Hrvatima i Hrvatska prikaže u krivom svjetlu inozemstvu. Zacijelo, to su sitna oštećenja prema ruševinama, garištirna i grobljima koje napadači ostavljaju na svom putu prema ostvarenju etnički čiste Velike Srbije. No, te dvije eksplozije 19. kolovoza imaju simbolično značenje i otvaraju nikad zacijeljenu ranu iz drugog svjetskog rata, pa mogu biti jednako ubojite kao i minobacači kojima Jugoslavenska narodna armija obilno snabdijeva teroriste i nahuškane Srbe-prečane. Bulevarski mediji preko Drine već godinama lansiraju izopačene sličice povijesti da bi je nastavili s osvajanjima i podjarmljivanjem. Prije nego agresori otmu drugima zemlju, opljačkaju ih i zatru, moraju u vlastitom narodu rasplamsali mržnju i osjećanje vlastite superiornosti kako bi im se oni drugi činili rugoba i pogibelj. Fašizam je takvu manipulaciju s masama razvio do savršenstva imajući, svakako, u komunističkoj agitaciji uzor (15.10.1991.: 58.).

Nakon višemjesečnih traganja, 14. listopada MUP će otkriti terorističko-špijunsku skupinu od 62 pripadnika, članovi koje su neki radili u MUP-u, Ministarstvu obrane i u drugim tijelima vlasti RH, a neki u JNA. Desetak dana kasnije otkriveni su materijali o planovima atentata, diverzija, sabotaža itd., tzv. operacije *Labrador*, koje su trebale izazvati paniku među građanima Zagreba (29.10.1991.: 37.). Ova tema povremeno će se pojavljivati i sljedećih godina u tisku, pa će se tako o terorizmu u Zagrebu kao posebnom obliku specijalnog rata od strane poraženog neprijatelja govoriti i u Hrvatskoj Vladi (12.5.1991.: 10.). U tom smislu povezivat će se „tri adrese“ kao djelo istih počinitelja – već spominjana židovska općina, muzej i mitropolija SPC u Zagrebu te američki konzulat. Državni tužitelj, Vladimir Šeks analizirat će povezanu simboliku ova tri napada: prvi je trebao odvratiti Židove od priznanja Hrvatske, drugi pokazati ugroženost Srba od državnog terorizma u Hrvatskoj, a treći odvratiti SAD od snažnijeg angažmana u rješavanju jugoslavenske krize i poduzimanja odlučnijih mjera protiv agresora (ibid.). Također, Žarko Puhovski iznijeti će cijeli niz različitih zavjereničkih tumačenja ove radikalne varijante provokacije kojoj je namjera prisiliti hrvatsku državu, društvo i zajednicu...

...na mjere što bi pokazale da je ona zaista onakva kakva oni odavno tvrde da jest. Riječ je o naručenoj, isprovociranoj reakciji. Riječ je o proročanstvu koje samo sebe ispunjava. ONI odavno govore da je Hrvatska

[181] U znak protesta protiv ovog terorističkog čina dan nakon ovog nemilog događaja u Zagrebu je održan protestni skup nekoliko tisuća građana i svih oporbenih stranaka.

ustaška država, provokacijama nastoje izazvati reakcije koje će im poslužiti kao argument. I koje će Hrvatsku u tom smislu kompromitirati pred svijetom u čemu nisu bez uspjeha. Ali moguće je riječ i o proizvođenju druge vrste reakcije, nepovjerenja prema hrvatskoj državi i gnjeva prema hrvatskoj vlasti. Umnažanje straha i panike, što ih mogu izazvati razrastanje terorističkih provokacija i razaranja, za to su veoma pogodni. No, moguća su i druga tumačenja. Teroristički akti mogu ići na ruku i onima koji preferiraju policijsku državu, koji bi probleme u društvu rješavali represivnim a ne političkim sredstvima, koji su...za čvrstu ruku...koji demokratsku kontrolu u tom području pretvaraju u farsu...(11.).

Obnova interesa za miniranje Židovske općine došla je iz Beograda krajem 1992. godine, kada su za taj čin optužena petorica oficira i dvojica civila, osnivači špijunske mreže „Opera“, zadužene za propagandni rat protiv Hrvatske, prethodno optuženi u široj skupini za „prohrvatsku špijunažu“. Početkom sljedeće godine počinitelji će priznati sudjelovanje u diverzantskoj akciji s ciljem prikazivanja Hrvatske kao antisemitske države (Globus, 29.1.1993.: 15.). No, ubrzo će ih vojni sud u Beogradu osloboditi krivnje bez obzira na dokaze o sudjelovanju (5.2.1993.: 15.). Ovaj slučaj ponovno će se pojaviti u hrvatskoj javnosti tek 2002. godine, na suđenju Slobodanu Miloševiću u Haagu, povodom svjedočenja jednog oficira KOS-a o djelovanju u RH na početku Domovinskog rata, kada su potvrđene prethodno spominjane optužnice, kao i uloga skupine „Opera“ u širenju dezinformacija o hrvatskoj civilnoj i vojnoj vlasti. O djelovanju KOS-a pisalo se i s drugim povodima npr. u pogledu pokušaja likvidacije pomoćnika ministra unutarnjih poslova Milana Brezaka (*Danas,* 12.11.1991.: 21. – 23.), otkrivanja njihovih pripadnika u redovima hrvatske vojske i nekoliko godina nakon početka rata (*Globus,* 9.9.1994.: 11), otkrivanja „supertajne jugoslavenske obavještajne mreže S.I.D. (24.9.1994.: 58.) itd.

No, najoriginalniju teoriju zavjere o djelovanju KOS-a, iznijeti će Slavko Goldstein (10.9.1993.: 14. - 15.), s očitom namjerom provokacije i dovođenja do apsurda ovog oblika interpretacije - kojemu će biti sve skloniji autoritarni režim u Hrvatskoj. Smatrat će kako su autori teorije o protuhrvatskoj zavjeri „mračne međunarodne masonske sile, tradicionalno povezane nekim neidentificiranim, ali moćnim židovskim krugovima u novostvorenom savezu s ostacima jugoslavenskog komunizma i srpskog imperijalizma“ (14.) zapravo zavjerenici. Oni su je proizveli po pravilu „Kad tat viče drž'te tata, tad se tat za pištolj hvata“, a prava zavjera, po njegovoj interpretaciji, sastoji se u nizu sljedećih poteza, prvenstveno tadašnje vlasti:

„Čistka“ u listu *Slobodna Dalmacija*, unatoč premijerovim javnim obećanjima da do toga neće doći, zbog čega, sukladno upozorenjima iz Vijeća Europe, Hrvatska nije primljena u PHARE program – izgubivši time nekoliko stotina milijuna dolara.

Odluka o kuni kao državnoj moneti, što je umanjilo izglede za postizanje financijskih aranžmana s međunarodnim fondovima i bankama, otežalo ekonomsku integraciju okupiranih dijelova i antagoniziralo znatan dio građana kojima kuna izaziva bolne reminiscencije. Riječ je također o obeshrabrivanju inozemnih investicija u Hrvatsku i zavađanju s njemačkom diplomacijom koja se zauzima da Hrvatska ne dospije pod sankcije.

Nadalje, nasuprot preambuli Ustava...

…zavjerenici protiv Hrvatske sistematski, preimenovanjem ulica i trgova, te barbarskim rušenjem spomenika žrtvama fašizma i hrvatskom antifašizmu izazovno mijenjaju antifašistički identitet zemlje. Istodobno invazijom ustaških simbola u samo srce Hrvatske ...trude se Hrvatskoj stvoriti kompromitirajući fašistički identitet (15.).

Saborska Komisija za utvrđivanje žrtava rata proizvela je huškački tv-film, uz širenje mržnje u svrhu insinuacija i unutarstranačkih obračuna. Zatim, suviše često se laže ili prikriva istina o ratnim i drugim zbivanjima u BiH, uz dvogodišnje „šuškanje“ o dogovoru sa Srbijom o podjeli BiH i mogućem trgovanju vlastitim teritorijem, koje su potvrdili ženevski dokumenti.

Slijedi miniranje kuća koje je zahvatilo...

…i najmirnije Srbe, pa mješovite obitelji, pa Hrvate koji nisu dovoljno glasni protiv Srba, pa sada i muslimanske građane - neminovne su sumnje da se radi o smišljenoj djelatnosti koja Hrvatsku destabilizira politički, moralno, pravno, međunarodno i materijalno (ibid.).

Zatim, tu je početak rata s Muslimanima u BiH, baš kad su SAD i NATO bili na rubu intervencije protiv srpskih napadača; nadalje, izaziva se nepovjerenje u nepobunjenim srpskim općinama u Hrvatskoj.

Konačno, korijene toj protuhrvatskoj zavjeri autor smješta u KOS:

Znamo da je KOS djelovao protuhrvatski još dok je postojala SFRJ i nastavio komplotirati i provocirati kad se ona raspadala (Virovitički slučaj, film o Špegelju). Sigurno to i sad čini za račun svoga novog gazde i lako svoju subverzivnu djelatnost koordinira s akcijama srpske vojske i paravojske. Od svih organizacija i „centara moći“ koji se spominju kao protuhrvatski mislim da danas jedino KOS ima stvarne protuhrvatske interese... Nema sumnje da su te organizacije za vrijeme postojanja SFRJ posijale svoje agente po Hrvatskoj, od kojih su neki vjerojatno i danas aktivni. U emigrantskom smo tisku često čitali da su agenti KOS-a i drugih specijalnih službi SFRJ bili prilično brojni u redovima politički eksponiranih hrvatskih iseljenika. Takvo uvjerenje još i danas

potkrepljuju njihove međusobne česte optužbe i protuoptužbe. Tvrdi se da su se ti agenti najčešće kamuflirali iza ekstremno nacionalističkih i neoustaških fraza, zagovarajući najradikalnije, čak i terorističke akcije. Uostalom, to je bio najefikasniji način da se kompromitira nacionalni pokret hrvatskog iseljeništva. Nije daleko od pameti zaključak da se i sad primjenjuju iste metode, sa sličnim ciljevima i, barem djelomično, s istim ljudima. Dugoročno, za današnju Hrvatsku nema ničeg pogubnijeg nego da je zaraze tako da postane zemljom nacionalističkih radikalizama, nesnošljivosti i mržnje (ibid.).

Po svojoj strukturi, očitom sarkazmu i „raskrinkavanju" fantazmatske osnove tadašnje dominantne cinične teorije zavjere, ovo je kinična teorija zavjere *par exellence*.

Tijekom rata, kao svojevrsna naznaka ili simptom razvijanja ciničnih teorija zavjera, kakve je sličnim „alatom" kritizirao Goldstein, pojavljuju se teorije zavjera iz pozicije vlasti, vezane uz Vukovar i Dubrovnik, tj. ponašanje njihovih branitelja, ali i njima suprotstavljene, i u prvom slučaju prethodeće, kinične kritike vlasti.

Slučajevi Vukovar i Dubrovnik

Tezu da je tajnim dogovorom hrvatske i srbijanske vlasti Vukovar „prodan" kao dio trgovine teritorijem iznijeti će zapovjednik obrane grada, Mile Dedaković-Jastreb u telefonskoj press konferenciji početkom studenog, u vrijeme posljednjih tjedana obrane, izvodeći je iz činjenice izostanka pomoći hrvatske vlasti i medijskih manipulacija iz Zagreba. Nekoliko dana iza toga iskazat će bojazni Radio-Ljubljani kako ga hrvatski vojno politički vrh planira likvidirati (*Danas*, 12.11.1991.: 24.). Nasuprot tome, Glavni stožer Hrvatske vojske izjaviti će da „udio u lansiranju ovih teških tvrdnji snosi smišljena propaganda neprijateljske strane, kojoj bi odgovaralo da dođe do podjele u našoj javnosti i unutar naših obrambenih snaga" (ibid.), neizravno time optuživši Dedakovića kako zapravo radi za neprijatelja. Kao reakciju na ove izjave, Radio Ljubljana će objaviti pristiglu poruku iz Vukovara sljedećeg sadržaja:

Po završetku nepoćudne konferencije za tisak otvorena sezona lova na plemenite ptice Jastreba i Feniksa. Vukovar saznao imena i broj učesnika lova te čvrsto odlučio da u slučaju istrebljenja ugrožene ptičje vrste sve lovce sustigne zaslužena kazna (ibid.)[182].

[182] Identična poruka poslana je i Radiju 101 koji je nije objavio, zbog nemogućnosti provjere izvora. Autentičnost će potvrditi Dedaković u intervjuu u *Danasu* 31.12.1991.

Nakon toga, uslijediti će informativna blokada uspostavljena od strane vukovarskog zapovjedništva. Osim oprečnih pretpostavki o tome da je Dedaković suradnik KOS-a, nasuprot toga da je u interesu vrha vlasti da Vukovar padne u neprijateljske ruke, špekulirat će se i o trećoj varijanti o „podmetanju depeša“ i „dokaza“ o opstrukciji Zagreba od strane neprijatelja. Posljednja se opcija također činila izglednom zbog toga što se po treći put, pred zasjedanje Sabora „u Hrvatskoj stvarala atmosfera potpune konfuzije i poraza...usmjerena na detroniziranje predsjednika Tuđmana“ (25.). Također, *Danas* će naslućivati kako bi se zategnuti odnosi Zagreba i Vukovara, koji prelaze u međusobna optuživanja, mogli prelomiti tako da se „dojučerašnji heroji...pretvore u Pedra“ (19.11.1991.: 17.). Pred sam pad, Zagrebom će kružiti telefaks optužnica - od strane vlasti određena kao tipična KOS-ova provokacija – letak na kojem se optužuju Sabor i Vlada RH „za sudjelovanje u najvećem zločinu nad hrvatskim narodom...tvrdeći da su u Vukovar stigli nepobitni dokazi kako Republika Hrvatska raspolaže ljudstvom i sredstvima potrebnim za proboj puta do Vukovara, ali se oni ne žele upotrijebiti...“ (19.).

Ubrzo nakon pada Vukovara Vrhovno će državno vijeće „otkriti unutarnju urotu protiv Hrvatske“ putem koje je „teškoće u opskrbi Vukovara i u izvlačenju ranjenika, bolesnika i djece neprijatelj iskoristio za plansko insceniranje defetizma i prebacivanje odgovornosti na vrhovništvo, Sabor i Vladu...s ciljem rušenja ustavnog poretka“ (26.11.1991.: 7.).

U međuvremenu su uhićeni Mile Dedaković i Dobroslav Paraga, tadašnji predsjednik HSP-a i njegov zamjenik Milan Vuković, da bi ubrzo isto državno tijelo izvještavalo o „sve većem broju dokaza o uroti jednog dijela hrvatske obrane da se ista oslabi, stvori nepovjerenje među narodom i kao krajnji cilj sruši ustavni poredak Republike“. Uhićenja će tadašnjeg ministra pravosuđa asocirati na Karađorđevo, neke oporbene prvake na povratak čvrste ruke totalitarizma i uvođenje strahovlade, uz neustavnu uzurpaciju vlasti, dok će neki novinski kolumnisti strahovati od „noći dugih noževa“ zbog mogućih sukoba HV-a i HOS-a, što jasno ukazuje na emocionalnu dramatičnost njihovih slutnji, mapiranih povijesnim označiteljima državnog terora. U tu sliku uklapat će se i osnivanje komisije „za pronalaženje ustavnih podrivača“ koju je, uz postojanje paralelne saborske komisije, osnovao predsjednik, čiju je politiku komisija također trebala preispitati, sastavljena upravo od

čelnika onih institucija čiji je rad trebala provjeravati[183]. Uz sugestiju da je ova komisija farsa i sredstvo odvraćanja javnosti od vlastitih neuspjeha, vlast je u *Danasu* opisana kao sklona paranoji, karakterističnoj za totalitarne režime:

> Vlast koja teško može pokazati na vlastite uspjehe, uvijek može preživjeti od traženja i proizvođenja unutrašnjih neprijatelja. Sada se on prepoznaje u KOS-ovcima koji su opet „u našim redovima". Psihoza sveprisutnosti vojnih obavještajaca ravna je svojedobnoj snajperističkoj groznici u Zagrebu, gdje, prema policijskim izvještajima na kraju nije utvrđeno da je pucao ijedan snajperist...Traganje za urotnicima uklapa se u crtu onog dijela vlasti koji pati od manije proganjanja. Teško se sjetiti kad je to prvi put počelo, ali sudionicima specijalnog rata protiv hrvatske vlasti i njenog predsjednika osobno, prije godinu su dana proglašavani sindikalni štrajkovi i „radnička klasa", zatim opozicione strančice i njihovi egzibicionisti i diletanti...Nedavno je predsjednik govorio o pokušaju puča, u čemu su, navodno, sudjelovali dijelovi njegove stranke, ali i četnički elementi. Ministar policije je kasnije demantirao svog predsjednika...Otkrivanje neprijateljskih zavjera nerijetko je tek manipulacija vlasti da bi se izbjeglo postavljanje pitanja njene odgovornosti, način njena preživljavanja (9.-10.).

Uhićen zbog napuštanja bojišta i nedavanja izvještaja, zatim javno osumnjičen za izdaju i zavjeru protiv Hrvatske a nakon toga za krađu novca namijenjenog za obranu, Mile Dedaković – Jastreb, proći će u vrlo kratkom roku, uz fizičku torturu vojnog zatvora, put od heroja preko veleizdajnika do lopova[184]. Njegov i slučajeve ostalih vukovarskih utamničenika[185] Ivan Zvonimir Čičak će prispodobljavati sa slovenskim Dahauškim procesima „u kojima su preživjeli logoraši iz Dachaua likvidirani s objašnjenjem da je već i sama činjenica što su nekim čudom ostali živi po sebi dovoljan dokaz njihove krivnje" tj. kolaboracije s neprijateljem (10.12.1991.: 28.). Same inkriminacije, koje su prošle put transformacije do financijskih malverzacija smatrati će ispraznom politikantskom retorikom kriptokomunističke vlasti. Također, Izvješće o uroti posjedovat će očigledne logičke manjkavosti, čime će poticati donošenje novih istovrsnih interpretacija, tj. novi „urotnički mlin" (10.12.1991.: 21.).

U pogledu Dobroslava Parage, ministar unutarnjih poslova obrazlagat će njegovo uhićenje zbog formiranja oružanih odreda čiji je cilj rušenje demokratski izabrane vlasti, potkrijepljene javnim prijetnjama, objavljenim u tisku (10.12.1991.:

---

[183] Riječ je o premijeru, ministrima obrane i unutarnjih poslova, javnom tužitelju, šefu službe za zaštitu ustavnog poretka i predsjednikovim savjetnicima – članovima državne sigurnosti prethodne vlasti, na koje će se neposredno upućivati.

[184] O tome kako je Dedakovićevo herojstvo hitro iskonstruirano u funkciji stvaranja iracionalnog raspoloženja u javnosti - uz znakovitu konstataciju kako se „zna tko to i zašto radi" - smatrati će tadašnji predstojnik Ureda za zaštitu ustavnog poretka (7.1.1992.: 20.).

[185] Misli se na Ljiljanu Toth, Nikolu Totha – Feniksa i Branka Borkovića – mladog Jastreba.

18.). U tom će pothvatu ulogu Parage izravno povezivati s Dedakovićem. K tome, pozivajući se na utemeljenosti optužnica na „čvrstim činjenicama“ odbacivati će svaku - u javnosti prisutnu - usporedbu Dedakovićeva slučaja s poznatom aferom Dreyfus[186]. Oba optuženika biti će puštena iz zatvora nakon mjesec dana, Paraga oslobođen većine sumnji iz prvotne optužnice a Dedaković tek pušten iz pritvora da se brani sa slobode[187]. Daljnje opstrukcije unutar hrvatske vlasti vezane uz Vukovarski slučaj Dedaković će povezivati s popisima vukovarskih boraca, čiji su podaci u vrijeme njihova zarobljeništva dospjeli u Srbiju, kao i izostavljanje nekih istaknutih osoba s popisa za razmjenu zarobljenika[188] (4.2.1992.: 24.).

Tijekom rata, s vremena na vrijeme vukovarski slučaj će se pojavljivati u javnosti, sama obrana postati će simbol herojstva, no okolnosti oko *prodaje* ostati će nerazjašnjene i dalje pothranjivati ideje dogovorenog rata i trgovine hrvatskim teritorijem između Tuđmana i Miloševića. O tome ćemo nešto više reći u poglavljima koja će prikazivati funkcioniranje ove teorije zavjere u narednim razdobljima. Što se samog Dedakovića tiče, njega će vojni sud osloboditi svih točki optužnice (vidi *Globus*, 28.10.1994.: 47.).

No, osim Dedakovića koji je jedno vrijeme slovio kao najglasovitiji hrvatski izdajnik, takva će se etiketa krajem 1991. godine adresirati Hrvoju Kačiću i Slobodanu Langu u pogledu njihove uloge u Dubrovniku. Kao ilustrativan primjer procesa proizvođenja izdajnika i „tehnologije nastajanja Pedra“ *Danas* će pratiti konstruiranje posljednje dvojice kao izdajnika. Dok će prema Slobodanu Langu biti upućene sumnje (zbog neidentificiranih razloga) kako su njegovi postupci sumnjivi, bez obzira na sudjelovanje u organizaciji konvoja Libertas za pomoć Dubrovniku, dotle će Hrvoja Kačića osumnjičiti za sudjelovanje u zavjeri tadašnji ministar vanjskih poslova RH zbog pregovaranja s Crnom Gorom. Povod za to će biti (neprovjerena i netočna) vijest da je u Dubrovniku spuštena hrvatska i umjesto nje podignuta

---

[186] Dedakovića će se u daljnjoj metaforizaciji njegova slučaja nešto kasnije nazivati i hrvatskim Tuhačevskim (17.12.1991.: 18.) – po uzoru na istoimenog sovjetskog vojnog zapovjednika, jednog od najpoznatijih žrtava Staljinovih čistki iz 30-ih godina 20-og stoljeća.

[187] Sudac koji je odbio produžiti pritvor za Dedakovića isti će dan tj. noć dobiti poziv za mobilizaciju, što će biti protumačeno kao pritisak na neovisnost pravosuđa (18.).

[188] Riječ je o Vladinom povjereniku za Vukovar, Marinu Vidiću – Bilom i Siniši Glavaševiću, uredniku Hrvatskog radija Vukovar.

UNESCO-va zastava, što je protumačeno kao negiranje hrvatskog suvereniteta slijedećim riječima:

> Mislim da je to dio paklenog plana protiv kojeg se od početka borim. Bio sam među energičnim protivnicima te zakulisne igre koja je išla iz Dubrovnika za razgovore s Crnom Gorom. Išli su u Titograd, a da nisu pitali ovo ministarstvo...tradicionalno poznata dubrovačka diplomatska taktika – razgovarati – dobra je sve dok se ne prihvati povezivanje UNESCO-a kao oblika internacionalizacije s pregovorima o demilitarizaciji. Tako se gubi hrvatski suverenitet u Dubrovniku (17.12.1991.: 18.).

Za ovakvo izdajničko etiketiranje i podozrenje prema istaknutim osobama u obrani Vukovara i Dubrovnika davao se i niz svojevrsnih psiholoških objašnjenja: u smislu frustracije „Zagreba“ koji podsvjesno umanjuje herojstvo drugih da bi im bio bliži, zatim zbog osjećaja krivnje koji se nastoji smanjiti relativiziranjem tuđe žrtve ili pak zbog sujete vlasti. „Ili je riječ o ideološkoj, političkoj i svakoj drugoj mrzovolji prema svima koji su drugačiji. Možda se radi samo o hladnom, proračunatom traženju krivca za ono za što će se jednom sigurno morati tražiti polaganje računa.“ (19.). U svakom slučaju riječ je o ciničnim teorijama zavjera iz pozicija vlasti.

Problematičnost politike međunarodne zajednice prema Hrvatskoj

Najkraće rečeno, ova tema odnosi se na međunarodnu politiku, tumačenu kao niz spletki i „igara“ u kojima, umjesto načela i prava, vladaju geopolitički interesi po uzoru na imperijalne odnose iz 19. stoljeća i često se prelamaju na štetu malih država. U takvoj matrici, slijedom zbivanja, pojavljivat će se zavjereničke interpretacije vezane uz održavanje Jugoslavije po svaku cijenu, opstrukciju međunarodnog priznanja i uspostave suverenosti Hrvatske na cjelokupnom teritoriju, a zatim (posebice u kontekstu rata u BiH) i svojevrsnu međunarodnu kampanju protiv Hrvatske, s ciljem njenog izjednačavanja sa Srbijom po „krivnji“ i odgovornosti za ratna razaranja i zločine.

Nakon intervencije jugoarmije u Sloveniji uveden je mehanizam KESS-a za izvanredna stanja, uvodi se tromjesečni moratorij na odluke Slovenije i Hrvatske o suverenosti i samostalnosti te pokretanju postupka razdruživanja od drugih republika i SFRJ. Vojna intervencija u Sloveniji prikazuje se kao konačni udarac dotadašnjoj Jugoslaviji na koju više nikako neće pristati Slovenci i Hrvati „bez obzira na sve geopolitičke, geostrateške i ine implikacije, o kojima najčešće i nemaju dovoljno ili

uopće saznanja“ (2.7.1991.: 36.). Iz takvih vizura prostor tadašnje Jugoslavije promatra se kao laboratorij za Zapad...

...u kojemu se nastoje pronaći efikasna sredstva za suzbijanje epohalnih problema s kojima se svijet tek treba suočiti po raspadu Sovjetskog Saveza i enormnom vakuumu moći koji će to izazvati ili mogućim totalitarističkim obratom u mladim, još nipošto konstituiranim istočnoevropskim demokracijama (ibid.).

Po ovom tumačenju, na takvom eksperimentalnom teritoriju tzv. Sovjetskog saveza bez nuklearnog oružja „susreću se i pletu vlastitu mrežu germansko-talijanski, jaltski i drugi utjecaji“ (ibid.), čiji je interes ključan za očuvanje Jugoslavije.

Zbog svega toga, ni reakcija Zapada, iako bi u ovom trenutku bila dobrodošla, ne bi trebala izazvati preveliko ushićenje. Dobro obaviješteni izvori tvrde štoviše da je postojalo *više* nego dovoljno indicija da se Zapad, barem onaj izvan „debele Njemačke“, sprema podržati meki udar, kojemu bi cilj bio očuvanje i održanje teritorijalnog integriteta Jugoslavije; dakle, onaj cilj o kojemu su se zapadne diplomacije listom posredno izjašnjavale nakon proglašenja suverenosti Hrvatske i Slovenije. I da je udar na Sloveniju izveden u formi *blitzkriega,* recimo s komandoskim zauzimanjem graničnih postaja, gotovo je sigurno, tvrde ti izvori, da bi uz nešto obvezatnog gunđanja zbog „primjene sile“ Zapad prešutno ili otvoreno priznao novonastalo stanje, po istom obrascu koji je već primijenio na Baltiku (ibid.).

Logika ove teorije zavjere ide za tim da je pretjerana uporaba sile jugovojske točka razbijanja prešutnog savezništva između jugounitarističkih snaga i onih koji održavanjem Jugoslavije nastoje ostvariti svoje geopolitičke interese. Potonji bi podržali zavjeru da je izvedena vještije - uz manje krvi i razaranja a više formalnog pokrića o očuvanju teritorijalnog integriteta. Riječ je, dakako, o izrazu cinizma koji prihvaća nasilje samo ako ima dovoljno dobro opravdanje, tj. ako se uspostavi minimalno prihvatljiv odnos između ciljeva i sredstava, mimo bilo kakvih demokratskih načela, koja se inače pretpostavljaju obvezujućima. Nasuprot ovakvoj dvoličnoj poziciji, daljnje optužbe Europske Zajednice na račun Miloševićeve politike i proklamirani „kopernikanski obrat u francuskoj politici“, uobličit će pariški *Le Monde*:

Odbacujući hipokriziju evropska se dvanaestorica napokon usudila uprijeti prstom u one koji žele nasiljem nametnuti svoje zakone - srpske rukovodioce koje vodi autoritarni Slobodan Milošević. Pristajući da Slovenija postane nezavisna, rukovodioci iz Beograda žele, naprotiv, stvoriti terorom Veliku Srbiju. Oni namjeravaju uzeti dobar dio Hrvatske, s obrazloženjem da je naseljena Srbima, dobiti širok izlaz na Jadran, i kontrolirati buduću Jugoslaviju sa tri ih četiri republike, uvećanom Srbijom, Crnom Gorom, Bosnom i Makedonijom (3.9.1991. 40.).

Nasuprot Europskoj zajednici, njenoj neodlučnosti, različitim interesima unutar nje te ograničenoj mogućnosti i spremnosti na intervenciju, glavna uloga u

razrješenju sukoba i priznanja neovisnosti Slovenije i Hrvatske pripisivala se SAD-u, kao jedinoj preostaloj svjetskoj sili (3.9.1991.: 30.; 24.9.1991.: 30.). Također, pronalazimo jednu sasvim razvijenu teoriju zavjere koja interpretira rušenje Jugoslavije kao potpomognuto iz SAD-a i Velike Britanije, s ciljem razbijanja poretka Europske zajednice i njenih integracijskih procesa. Riječ je o projektu „ujedinjavanja" Srbije kako bi se uništio poredak u Jugoslaviji i Europi (ibid.). Projekt je utemeljen na poklapanju interesa Srbije s interesima SAD-a i Velike Britanije. Zamišljen u glavama „armijskih i srpskih političkih ljudi"...

...ujedinjenih na planu rušenja Jugoslavije, pomoću dugotrajno i dugoročno planirane konspiracije, retorikom očuvanja Jugoslavije. Tako ingeniozno sročen model zasnivao se na hijerarhiji strategijskih razina i sindromu ambigviteta kojim se relativizirao i slabio svaki "antijugoslavenski" eksplanacijski prodor u nastajuću problematiku i načine njenog rješavanja. Nasuprot evropskoj gerontokraciji...jugokratski stratezi su na vrijeme sagledali kamo se to može kretati Jugoslavija bude li kondicionirana demokracijom i slobodnim tržištem. Oni su dobro izračunali nove geopolitičke vrednote Jugoslavije i ponudili ih tajnim kupcima, prvenstveno SAD i Britaniji... Međutim, za realizaciju tih planova, bilo je potrebno situaciono razvijati čitavu skalu taktičkih poteza: od rušenja Hamdije Pozderca, koji je držao ključeve ustavnih modifikacija do instaliranja Crnogorca Radovana Karadžića kao prvog Srbina BiH...Plan za razbijanje Jugoslavije je bio multidimenzionalan i elastičan... Demokratski su izbori početak internacionalizacije raspadanja...JNA je koketirala s Jazovim...a Milošević kao politički eksponent tih konspiratora...(koji imaju armijsko-udbaški psihološki korijen ličnosti) pokušao je graditi emocionalne mostove prema Mitterandu ukazivanjem na „opasnost od islama"...Oni su instrumentalizirali Srbe u dijaspori, Jugoslavene, jugoslavenski orijentirane oficire JNA, borce NOB-a, pa dobrim dijelom i samog Antu Markovića i njegove reformiste...Kad je Marković mislio da te snage koristi za svoj model jugoslavenstva, i sam je bio korišten u svrhu kriptosrbizacije...Problem nastaje kad se počinju sudarati javna podrška Markoviću i tajna diplomatska podrška State Departmenta i Downing Streeta Miloševiću. Naime, zadaća je Miloševićeva bila da poveže situaciju na Balkanu sa situacijom u EZ-Evropi, tako da „ujedinjavanje" Srbije rezultira razjedinjavanjem EZ-Evrope. Zbog toga je Milošević i morao neprestano dozirati nove ratove u Jugoslaviji i mijenjati mete...Koliko State Department stoji iza Miloševića vidjet će se po razmjeru financijskih transakcija nakon rata, za sada se nude samo dijelovi otete Hrvatske (ibid.).[189]

Nakon neuspjele mirovne konferencije u Haagu u rujnu 1991. i jasnog identificiranja krivca za rat, i SAD i SSSR i Europa nastavit će oklijevati u rješenjima, a uvođenje embarga na uvoz oružja za sve republike SFRJ, u blažoj varijanti tumačit će se kao izjednačavanje svih strana u sukobu (12.11.1991.: 45.). U oštrijoj će to značiti poticaj agresorima na daljnja osvajanja, a onemogućavanje obrane Hrvatske, za koju se tada predviđalo da može izdržati tek 14 dana i, u tom smislu, smatralo svojevrsnim pokusnim kunićem Europe (ibid.). Trgovinski embargo također se

[189] Autor ove teorije je tadašnji kolumnist *Danasa*, Danko Plevnik.

procjenjivao promašajem, posebice naftni koji ne bi imao utjecaj na srbijanski ratni stroj jer je armija tada posjedovala zalihe za godinu dana. K tome, procjenjivalo se da bi takav embargo mogao samo pojačati važnost vojnog rješenja te dodatno potaknuti osvajanja slavonskih nalazišta nafte i pljačku hrvatskih rafinerijskih zaliha (41.). Zbog toga, europska i svjetska diplomacija činit će se neuvjerljivom a predložena mirovna rješenja usmjerena tek na prekid sukoba, ali ne i na eliminiranje njegova uzroka – iz čega će se izvoditi zaključak kako se interesi „velikih igrača“ prelamaju na leđima Hrvatske:

> Kriza na području bivše Jugoslavije služi i kao poligon za ispitivanje odnosa snaga i forsiranje partikularnih interesa unutar Europske zajednice, i globalno, između Europe i SAD-a...Daljnja analiza bi nas odvela predaleko, no ne misle samo pošteni hrvatski paranoici kako i nekim snagama u svijetu nije u interesu da se što prije uspostavi mirno rješenje na ovom prostoru, bez obzira na, ili upravo zbog eventualne buduće djelatne nazočnosti OUN u Hrvatskoj (19.11.1991.: 11.).

U vrijeme nakon prvog mišljenja Badinterove komisije o tome kako je SFRJ u procesu raspadanja, javljat će se nade i strahovi zbog moguće američke *Balkanske oluje*, no uz zabrinutost zbog protivljenja SAD-a samostalnosti Hrvatske i Slovenije, koja se također povezivala s njenom općom nesklonošću podržavanja secesije zbog negativnog iskustva Američkog građanskog rata (17.12.1991.: 8.). UN će odgoditi slanje Plavih šljemova a međunarodna zajednica ostati na imenovanju agresora i upozoravati na štetnost jednostranih priznavanja novih država. Jedan će kolumnist smatrati kako je umjesto nafte, koje nema, Hrvatska trebala ponuditi u većim količinama vrijednosti demokracije, slobode, ljudskih i građanskih prava kako bi je Europa prepoznala i priznala, i prestala vezivati „svoja priznanja i igre oko nas...uz to tko će nas u budućnosti bolje kolonizirati i opljačkati“ (25.).

Da svojom politikom SAD nastoji iscrpiti Hrvatsku držati će ugledni komentator međunarodnih odnosa, Tomislav Butorac (11.), upozoravajući kako je naivno i opasno to što „presiti Amerikanci očekuju da će glad i druge nevolje u nastupajućoj zimi potaći narodni gnjev protiv rata i čelnika koji su odgovorni za nj“ (ibid.), te da se gnjev lako može premetnuti u fašizam.

No, slijedom obećanja i priznanja od strane Vatikana, Njemačke, Islanda i drugih zemalja, daljnjih ratnih zbivanja te hrvatskog prihvaćanja tzv. Carringtonovog plana, doći će do međunarodnog priznanja Hrvatske 15. siječnja 1992. godine. Međutim, već krajem siječnja, u javnosti će se postavljati pitanje „Jesu li Hrvatskoj

ispod biserja međunarodnog priznanja podmetnuti čavli trajnog gubitka kontrole nad znatnim dijelovima teritorija?“ (28.1.1992.: 21.), pri čemu je ključno bilo pitanje na čiji teritorij dolaze snage UNPROFOR-a: hrvatski, srpski ili ničiji. Zavjereničke ideje će se kretati od pretpostavljanja „prešutne trampe“ (Srbima osvojeno a Hrvatima suverenitet na ostatku teritorija), do sumnjičenja Badinterove komisije za „osvetu“ podmetanjem „srpske teze po kojoj pravo naroda na samoodređenje ima prednost pred takvim pravom republika“ (23.). Vladimir Đuro Degan[190], analizirajući sporna Mišljenja Badinterove komisije, suprotstavit će se ovakvim „opozicijskim“ idejama kako se „ „Konferencija o Jugoslaviji“ urotila protiv Hrvatske i njenog suvereniteta, da ona gotovo svuda i na svakom mjestu daje prednost valjda Srbiji i Srbima u Hrvatskoj“, a kojima je svrha dokazati nekompetentnost i naivnost hrvatske vlasti (4.2.1992.: 32.).

Međutim, ubrzo će se pojaviti sporni Izvještaj Glavnog tajnika UN-a Boutrosa Ghalija o slanju „plavih šljemova“. Njega će oštro kritizirati tadašnji potpredsjednik hrvatske Vlade Zdravko Tomac zbog izjednačavanja u krivnji Hrvatske i srpskih pobunjenika. Nadalje, izvještaj se tumači kao „podmetanje“ priznavanjem potonjih kao međunarodno priznatih subjekata, mimo sporazuma o dolasku UN-ovih snaga, zatim falsificiranjem Vanceovog plana i govorom o „cjelovitom političkom rješenju jugoslavenske krize“, što se tumačilo kao pokušaj povratka u Jugoslaviju (11.2.1992.: 11.). Ovom će izvješću potpredsjednik Vlade prigovoriti američki „rukopis“, kojim se pokušava „dovesti Hrvatsku u situaciju da mora odbiti mirovni plan svjetske organizacije, da bi je se zatim, u slučaju eventualnog nastavka rata, moglo optužiti da je krivac za to“ (12.). Zbog prihvaćanja spornog izvješća od strane predsjednika Tuđmana i Vlade RH, Dražen Budiša, tadašnji ministar bez lisnice dati će ostavku smatrajući kako je „s UN i EZ sklopio sporazum o „predaji Hrvatske““ (18.2.1992.: 7.), a mediji će špekulirati o konspiraciji u smislu kako je...

> …Tuđmanovo „iritantno“ pristajanje na Ghalijev izvještaj dio diskretne trgovine koja je obavljena daleko od očiju javnosti a sastoji se, tvrde [krugovi oko East Rivera], u tome da bi Hrvatska za protuuslugu dobila – tri vrijedna dara: ulazak u Ujedinjene narode i u MMF te pristanak SAD da priznaju i ostale republike bivše Jugoslavije koje to žele (9.).

[190] Sveučilišni profesor, ekspert za međunarodno pravo.

Tijekom ožujka 1992. uvelike se govorilo o najavi priznanja Slovenije, Hrvatske i BiH od strane SAD-a koji je učinio zaokret u svojoj politici u smislu odustajanja od Jugoslavije, i ikakvog institucionalnog povezivanja među bivšim republikama. Uz svojevrsno olakšanje, u hrvatskoj javnosti upozoravat će se na potrebu daljnje opreznosti, posebice na „bizantske podvale, lukavstva, prijevare i laži...u pregovorima o razdruživanju“ (17.3.1992.: 41.). No, skepsu će pobuditi prijedlog američke administracije kako bi trebalo zadržati monetarnu uniju (7.4.1992.: 38.), ili uspostaviti zonu slobodne trgovine (15.), čemu će se u Hrvatskoj protiviti kao pokušaju stvaranja nove Jugoslavije. Ista strahovanja pojavljivat će se i uoči Londonske konferencije, krajem kolovoza 1992.

Poseban aspekt percepcije međunarodne politike odnosi se na tezu o postojanju kampanje protiv Hrvatske, koja se dijelom temeljila na početnoj nesklonosti Hrvatskoj zbog negativnog povijesnog iskustva iz II svjetskog rata, tradicionalnog savezništva nekih država sa Srbijom te njenim snažnim lobijem, posebice u SAD-u. Jedan će katolički intelektualac smatrati kako upravo SAD pokušavaju - preko postavljanja za premijera SRJ, Milana Panića, američkog državljana srpskog porijekla – amnestirati Srbiju za ratne zločine i sačuvati njenu važnost na Balkanu, kako bi zapravo sačuvali vlastiti kapital[191]. Takvu će „ političku igru“ opisivati na sljedeći način:

> Reklo bi se da vješti debeljko sa štapom samo ustanovljava stanovitu promjenu zemljovida i onda brzo riše novi okvir za provođenje istih planova. Što Hrvatska doista znači u toj igri? Spremni su trošiti na slanje i uzdržavanje mnoštva vojnika UNPROFOR-a. ili kako se već zovu te međunarodne postrojbe koje smiju držati puške, ali ne smiju pucati, i taku omogućuju četnicima da pucaju dok imaju vremena, a vremena im se ustrajno davalo, i još im se produžuje...Uspije li igra s Panićem koga će njegova oporba javno psovati i odricati ga se koliko bude trebalo neće uopće biti živoga krivca od koga bi se poslije, nikad nenajavljenog, rata mogla tražiti zadovoljština. Kao što se Italija u rujnu 1943. na brzinu prestrojila iz redova fašističko-nacističkih država medu pobjedničke saveznike, objesivši Mussolinia a uzdigavši Badoglia, tako bi i Srbija mogla preko noći od agresora „postati“ osloboditeljica i jamac mira i reda na Balkanu (Globus, 25.9.1992.: 2.).

Seriju članaka o međunarodnoj kampanji protiv Hrvatske, u razdoblju od 1992. do 1994. pisati će Otto von Habsburg, tada zastupnik CSU-a u Europskom parlamentu. S pogoršanjem odnosa između Muslimana i Hrvata, krajem 1992.

[191] Važnost Milana Panića, kao eksponenta srpskog lobija naglašavat će i Otto von Habsburg, pripisujući mu funkciju stvaranja simpatija u američkom javnom mnijenju (26.2.1993.)

godine, pisati će kako u Europi i SAD jača ideja da su za tragediju u BiH odgovorni i Hrvati jer „svojim tajnim savezom sa Srbima potiču podjelu zemlje“ (Globus, 6.11.1992.). Odgovornost za takvu propagandnu kampanju pripisivati će raznovrsnim akterima:

> Riječ je o zloglasnoj beogradskoj mafiji u SAD, o elementima krajnje ljevice koja još podržava komunista Slobodana Miloševića, o interesima povezanim s grčkom vladom te, konačno, o nizu zapadnih političara i kapitalista koji su uvijek htjeli postići okončanje sukoba po svaku cijenu. Potonji su mišljenja da su Srbi jača strana, i da će pobijediti; stoga nastoje što je moguće brže i po sebe bezbolno dovesti do kraja konfrontacije. Ne zanima ih sudbina stanovništva: njihova razmišljanja određena su isključivo privrednim pitanjima (ibid.).

Element takve kampanje je i „cinična primjedba“ da Zapad neće dopustiti stvaranje islamske države u srcu Europe, što tvrde, po njegovu mišljenju, upravo oni kojima je najmanje stalo do kršćanskog temelja Europe. Ako bi se ostvario interes koji stoji iza ove kampanje, a to je uništenje BiH, na udaru „velikosrpskog sna“ ponovo bi se našla Hrvatska, koju se permanentno nastoji diskreditirati i učiniti sukrivcem u zločinu. Identičnu interpretativnu matricu, u zaoštrenom obliku, primijenit će u usporedbi „srpske vlade i njenih trabanata“ s nacističkom Njemačkom, Miloševića s Hitlerom, a zapadne političare s Chamberlainom, pred čijim se očima odvija etničko čišćenje i niču koncentracijski logori na tlu Europe, gdje se „zločin više ne prosuđuje prema patnji koju nanosi, nego prema riječima kojima se zaogrće“ (18.12.1992.). Vrhunac ove „hladno smišljene“ zločinačke politike sustavna su silovanja muslimanskih žena s ciljem ponižavanja i zatiranja jednog naroda. Pri tome je još strašnije mlako protestiranje i vojno neuplitanje Zapada jer su puni razmjeri zločina neposredno poznati.

Posebno opasan element ove propagande je suprotstavljanje različitih religija, odnosno širenje mentaliteta rata među kulturama (26.2.1993.) kojima se nastoje instrumentalizirati američki stereotipi prema islamskom svijetu, uz istovremeno pozivanje na pravoslavnu solidarnost s Rusima. Sastavni dio tog propagandnog sklopa je i sumnjičenje Turske za obnavljanje Otomanskog Carstva preko savezništva s Bošnjacima, čime se priziva balkanski rat, osobito razoran za istočno Sredozemlje (ibid.).

S razvijanjem hrvatsko-bošnjačkog rata, u travnju 1993. govoriti će o žestokim protuhrvatskim opstrukcijama u Europskom parlamentu od strane Velike Britanije i Grčke (7.5.1993.: 47.). Osim njega, teoriju zavjere uperenu protiv Hrvatske u to doba

iznijeti će i poznati hrvatski sociolog Josip Županov. Polazeći od očiglednosti izvrgnutosti Hrvatske neopravdanim sankcijama od strane Zapada, pitat će se, prije svega, koji su njeni razlozi i postaviti „sistemsko-psihološku hipotezu“ (9.7.1993.: 11.) koja govori o „istočnom grijehu Hrvatske“. Smatrati će kako je taj „grijeh“ sistemske prirode tj. da sankcije dolaze od svojevrsnog međunarodnog supersistema. Supersistem se sastoji od nacionalnih država i međunarodnih organizacija kao što su EZ, NATO itd., čiji je sastavni dio bila i SFRJ. Stoga...

Gledano sistemskim očima, proglašenje nezavisnosti Hrvatske bilo je poziv na rušenje jugoslavenskog sistema, a time i na narušavanje međunarodnog supersistema. Prva reakcija supersistema na proglašenje hrvatske nezavisnosti bilo je zeleno svjetlo Kadijevićevoj armiji da pacificira Hrvatsku i time spriječi narušavanje sistema. Očekivalo se da će „konstruktivna agresija“ riješiti stvar za pet do šest dana. Ali, dogodilo se nešto neočekivano: Hrvatska se oduprla i spriječila pacifikaciju. Time je srušena socijalistička Jugoslavija i ozbiljno narušen važeći supersistem. Sa stajališta supersistema, otpor jugoslavenskoj armiji i rušenje jugoslavenske države bili su ravni zločinu (ibid.).

Restrukturiranje sistema uključilo je novonastale države u svjetski poredak, na što je Srbija odgovorila totalnim ratom u BiH, „brutalno ismijavši“ vrijednosti i načela supersistema i izazvavši konfuziju i sukobe među ključnim članovima supersistema. Kako je i Hrvatska za situaciju u BiH kriva, supersistem je želi vratiti natrag u stanje pacifikacije na način da je „zatvori u karantenu“ kako ne bi dalje remetila sistem i kazni je za dosadašnje remećenje putem sankcija. Pri tome se prema Hrvatskoj izražava verbalna agresija i psihološka projekcija od strane zapadnih političara. Projekcija se, po Županovu, izražava u (1) francuskim optužbama za fašizam (višijevska projekcija), (2) optužbama za antisemitizam iz većeg broja država u kojima je izraženiji nego u Hrvatskoj, (3) optužbama za kršenje ljudskih prava u kojima se to očito čini, npr. prema Ircima ili Arapima, te (4) optužbama za kršenje manjinskih prava. Shodno tome, Hrvatska zapravo funkcionira kao žrtveni jarac Zapada koji proizlazi iz unutarnjeg konflikta supersistema. To bi trebale dokazivati sankcije u vrijeme njegova najvećeg razjedinjenja (ibid.). Osim toga, prisutan je i obrambeni mehanizam racionalizacije, koja uglavnom ponavlja razloge već navedene pod projekcijom. Funkcija racionalizacije je prikrivanje pravih razloga sankcija. Nasuprot tome, Hrvatska se prikazuje kao nevina žrtva, koja je često bila isuviše kooperativna i gotovo bespogovorno popustljiva, a na koju će Zapad, upravo zbog toga, i dalje gledati kroz prizmu svojih racionalizacija.

U ovakvoj interpretaciji moguće je uočiti nedosljednost u objašnjenju. Problem je u tome da se zavjera, koja je svjesna djelatnost, zapravo objašnjava nesvjesnim mehanizmima, odnosno, ono što je tajno, u metafori psihološkog funkcioniranja zamišljenog kolektivnog entiteta - supersistema, postaje u objašnjavanju nesvjesno, a onda se autoru kao logični mehanizmi koji „pokrivaju“ to nesvjesno, čine upravo predsvjesni mehanizmi obrane. Zapravo bi dosljedna primjena bio potpuno obrnuta, gdje bi se za svjesno djelovanje koje je tajno, također svjesno trebali navoditi određeni razlozi koji bi trebali sakriti, zakamuflirati zavjeru.

Ovu i sličnu konstrukciju Radovana Pavića o Vance-Owenovoj zavjeri (11.6.1993.: 16.), Slaven Letica će proglasiti prvom cjelovitom postkomunističkom teorijom o protuhrvatskoj zavjeri na Zapadu (30.7.1993.: 10.). Zbog ugleda autora ove teorije zavjere, kao i teorijskog diskurza koji primjenjuju, Letica će predviđati prihvaćanje ovih interpretacija od strane vlasti, koja će ih „iskoristiti kao još jedan dokaz o vlastitoj mudrosti, a obični puk upotrijebit[i]...kao objašnjenje stare hrvatske legende o Zvonimirovom prokletstvu i nepravdama na koje smo opravdano osuđeni“ (ibid.). Takvo će mišljenje proglasiti slično onome u Srbiji koje je proizvelo masovnu ksenofobiju kod tri četvrtine građana Srbije. Zbog toga, i nekritičkog odnosa prema hrvatskoj politici, koja nije bez grijeha, slabosti i promašaja, smatrat će ih društveno izuzetno štetnima. Ukratko, idejama koje podržavaju nezrelost naroda, izraženu u traženju isprika za vlastite promašaje, kojoj takvim obrambeno-odvjetničkim interpretacijama ozbiljni znanstvenici i društveni kritičari ne bi trebali pridonositi.

No, o planovima da se kazni Hrvatska i dalje će govoriti Otto von Habsburg, u kontekstu promjene odnosa snaga među „velikim igračima“. Po tom tumačenju, slabost Europske unije u jugoslavenskom sukobu iskoristit će SAD, uz sekundiranje Rusije, što stvara konstelaciju snaga koja se „svojedobno očitovala u Jalti“ (3.9.1993.: 10.). Pri tome upozorava da uvlačenje Rusije u jugoistočnu Europu može dati novu podršku velikosrpskom programu koji je postojao i u vrijeme starog savezništva s carskom Rusijom, s čijom se ulogom tadašnja Rusija poistovjećivala u očima ovog komentatora.

> Plan se, očito, sastoji u tome da se sad kazni Hrvatska, kako bi Srbija mogla uživati plodove svojih pobjeda. No, to će biti najsigurniji put u novi balkanski rat. A taj će, kako nas uči povijest, dovesti do svjetskog sukoba, i to u doba kad je bilo moguće zasnovati istinski mir! (ibid.)

Isti će autor također pripisivati zapadnim institucijama traženje „grešnog jarca“ u Hrvatima (10.9.1993.: 10.), što će ukazivati na njihovu nemoć tj. status „papirnatih tigrova“ i „gumenih lavova“ koji ne uviđaju kojim putem ponovo kreću „gospodari rata“ – Rusija i, uz nju na Balkanu, Srbija. U funkciji nastavka sukoba u BiH srpska će osvajanja i dalje promatrati kao izraz velikoruske politike, koju je nemoćni Zapad prihvatio kao svršen čin te očito pristao na promjenu granica vojnom silom. Zbog toga će smatrati kako je Zapad već otpisao i dijelove Hrvatske pod srpskom okupacijom (12.8.1994.: 13.). K tome, kao zagovaratelje takve politike i tvrdokorne neprijatelja Hrvatske u Europskom parlamentu, vidjeti će Grčku (7.10.1994.: 14.), koja zajedno s Tanjugom, kao dobro ukotvljenom informativnom agencijom, radi na stvaranju nepovoljne slike o Hrvatskoj.

No, o ulozi Hrvatske u ratu u BiH postojale su i druge teorije zavjera. Njima posvećujemo sljedeće poglavlje.

Rat u Bosni i Hercegovini

O previranjima u BiH s konspirativnim naznakama, koje su upućivale na sve veće međuetničko nepovjerenje, nalazimo napise još u prvoj polovini 1991. godine. U vrijeme najavljivanja plana Izetbegovića i Gligorova tj. prijedloga asimetrične federacije, krajem svibnja 1991. ukazivalo se na opasnost teritorijalnom integritetu BiH od strane „dvojice velikih, posvađanih i srditih“, posebice srpskog integralizma, koji se „agresivno i podmuklo svakodnevno eksponira do primitivnog nivoa hladnoratovske propagande“ (*Danas*, 21.5.1991.: 22.). Pri tome se kao potkrjepa ove teze uzimaju napisi iz *Javnosti*, glasila SDS-a BiH o „stvaranju muslimansko-hrvatske ili ...fundamentalističko-ustaške neprincipijelne koalicije protiv srpskog naroda“ (ibid.). Osnivanje „zajednice opština Bosanske krajine“ promatra se, slično kao i u slučaju identičnih akata hrvatskih krajiških Srba, kao etničko separiranje umotano u „verbalno-demagoški celofan ekonomskih razloga“, zbog čega SDS u BiH javnosti dobiva status „najopasnije političke organizacije po suverenitet BiH“ (23.). Iz redova njenog čelništva, također se govori o „tajnoj egzistenciji“ hrvatske spremnosti okretanju leđa suverenosti Bosne i Hercegovine i postojanju teritorijalnih aspiracija Hrvatske, npr. u izjavi Radovana Karadžića kako su...

...dvonacionalni vrhovi Ministarstva unutrašnjih poslova BiH primili pomoć od kolega iz Hrvatske, bosansko-hercegovačke specijalce oblače u hrvatske uniforme, a rade i na stvaranju paralelnih policijskih snaga. Cilj svega je da se izbrišu granice i BiH pripoji Hrvatskoj (ibid.)....

...što se opet tumači kao „psihijatrijsko-politički blef“ u kojem se „otkriva želja da se srpskom ekspanzionizmu ubrizga novi doping“ usmjeren povratku u „srboslaviju“ (ibid.). Boksačka metafora izmjene udaraca možda je najprikadniji opis ovakve diskurzivne dinamike.

Stjepan Kljujić, tadašnji predsjednik HDZ-a BiH uočavat će „permanentno i naizmjenično“ prebacivanje kriznih i incidentnih žarišta u Bosnu, gdje SDS pokušava razbiti pravni sustav republike agresivnošću i metodama po načelu da „jedno govore a drugo rade...Posrijedi je koncept da se stvori što gora atmosfera kako bi neki element jugoslavenske represije stupio na scenu.“ (4.6.1991.: 14. – 16.). O tome da je „Bosna došla na red“ osim Kljujića, govoriti će i Adil Zulfikarpašić, vođa Muslimanske bošnjačke organizacije. Zalažući se za internacionalizaciju sukoba u BiH i slanje međunarodnih vojnih snaga, osnovni antagonizam i njegove ključne aktere opisati će na sljedeći način:

...mi danas imamo dvije vrste političara i nakon njihovih istupa sve postaje jasno. Jedni govore o sporazumima i mogućnosti njihova postizanja, o potrebi političkih razgovora i dogovora. Kod drugih vidite hladnu logiku ratnog sukoba, organizaciju i postojanje tačno određenih ciljeva, brutalnu sposobnost da se činjenice izokrenu i krivo interpretiraju. Vodi se propaganda identična onoj kakvu su vodili nacisti prije upada u Poljsku, ili staljinisti prije upada u Mađarsku i Čehoslovačku...U svakom slučaju vidim scenario etničkog rata između Srba i Hrvata, gdje BiH postaje poprištem koje valja raščistiti. Hrvati preko nje žele ostvariti tampon zonu i mir, a Srbi žele ostvarivanje cilja svog nacionalnog okupljanja u jednoj državi i, zbog toga, hoće kontrolu BiH. To je nepomirljiva situacija. Jedini izlaz je međunarodno angažovanje i energična reakcija Evrope i svijeta (16.7.1991.: 29.).

Osnivanje Srpskih autonomnih oblasti po BiH, armijska mobilizacija, otvorena diskriminacija nesrpskih naroda na tim područjima, ratna psihoza, informacije policije o planiranju atentata na predsjednika Izetbegovića s ciljem sprječavanja proglašenja suvereniteta (24.9.1991.: 26.) itd. očit su znak uvođenja BiH u krvoproliće. Memorandum o suverenitetu BiH, od 15. listopada 1991. Radovan Karadžić će označiti kao dio „velikog njemačkog plana“ i „velike fašističke zavjere kojom Evropa danas žrtvuje Jugoslaviju, kao i Čehoslovačku 1939. godine“ (29.10.1991.: 15.). S druge strane, novinar Fahrudin Radončić ukazivat će na ekonomsku i prometnu blokadu od strane JNA, kako bi se stavila „do znanja nesposobnost BiH da

samostalno egzistira“, pri čemu su „svojevrsna vojna okupacija, rezervističko teroriziranje i zaplašivanje stanovništva za politički cilj imali...tiho osvajanje Bosne i Hercegovine“ (ibid.)[192].

Takav način ucjene ove republike i njeno guranje u srboslaviju, nema sumnje, dio je šire strategije. Ona je očito vrlo pažljivo planirana i njome se, pored ostalog, želi pokazati navodni besmisao suverenosti i nezavisnosti BiH u znanom srpsko-armijskom sendviču...Nakon jasnih beogradskih instrukcija i direktive, državno rastakanje BiH postaje sudbinskim pitanjem realizacije velike Srbije...Sijanje etničke mržnje i pomame vrši se pod floskulama „ugroženog srpstva“ i napuhanim strahom od preglasavanja i majoriteta (16.).

No, ovu sliku suprotstavljenosti i sukobljenosti Srba s jedne te Hrvata i Bošnjaka s druge strane, poremetit će osnivanje Hrvatske zajednice Herceg-Bosne, 18. studenog 1991., što će u SDA biti protumačeno kao ugrožavanje cjelovitosti BiH, unatoč tome što se u Odluci njene uspostave eksplicitno navodi poštivanje demokratski izabrane vlasti u BiH, dok god je ona neovisna u odnosu na Jugoslaviju. Drugo je tumačenje da je riječ o upozorenju dotadašnjem političkom partneru, u svjetlu rata u Hrvatskoj i odnosa JNA prema hrvatskom narodu u BiH, da ne prihvaćaju „nikakvu Jugoslaviju srpske dominacije“ (26.11.1991.: 27.). Također se smatralo kako takvim potezom HDZ želi „rasklimati politiku jednake distance“ SDA prema Hrvatskoj i Srbiji. Treće tumačenje ovog poteza držalo se direktivom Zagreba, kao „znak da Tuđman priprema i rezervnu varijantu političkog okončanja rata u Hrvatskoj“ gdje bi neokrnjenost svog teritorija „trampio“ za neke dijelove BiH, što bi bio njen kraj. Takva „tajno dogovorena“ opcija smatrat će se ipak iznenađujućom najavom totalnog rata za svoj komad teritorija.

No, što se participacije hrvatskih vlasti u destrukciji BiH tiče, bila bi to trgovačka avantura sa bizantskim prevarantima, na čije je obmane Hrvatska već nasjedala. Da li je iz toga izvučena dovoljna pouka u Tuđmanovom štabu, koji je i ranije pokazivao promjenljivost stava po bosanskom pitanju, tek će se vidjeti. Ako je sve dobro izanalizirano i ako je zagrebačko-beogradska podzemna diplomatska operativa dovoljno duboko prokopala kanal za tu ideju, onda ipak ostaje malo nade da su bile promašene prognoze najcrnjih futurologa kako će u BiH ratovati svak protiv svakoga i svi protiv svih (ibid.).

Velikim dijelom naznačene zavjereničke interpretacije u ovom „postavljanju scene“ za rat u BiH, u ratnom razdoblju što će slijediti, kristalizirat će se u tri interpretacijske „linije“: objašnjavanje velikosrpskog projekta u BiH, dogovorenu

[192] U to je vrijeme JNA potpuno uništila selo Ravno.

trgovinu teritorijem između Tuđmana i Miloševića te hrvatsko-bošnjački rat. Kroz ove tri prizme pratit ćemo njihovo pojavljivanje u političkom diskurzu.

Posljedica velikosrpskog projekta u BiH, s kojim se Hrvatska vrlo brzo suočila veliki je broj izbjeglica nastao etničkim čišćenjem, tj. protjerivanjem nesrpskog stanovništva iz dijelova BiH pod srpskom kontrolom. Riječ je o politici golog terora kakvog nije manjkalo ni u ratu u Hrvatskoj, kojom se širi strah i u ona područja koja nisu izravno zahvaćena sukobima. Pretpostavka je da će ovakva „politika sa šešeljevskim štihom“ (14.4.1992.: 19.) nastojati bosanske Hrvate protjerati u slobodne dijelove Hrvatske ili „eliminirati“, na način sličan s uzorima iz II svjetskog rata, gdje se istom metodom kojom je Beograd tada proglašen „Judenfrei“, Bosnu planiralo učiniti „Kroatenfrei“, kako bi se zatim lakše obračunalo s Muslimanima (ibid.).

S razvojem ratnih operacija i srpskih osvajanja, konspirativne interpretacije će smatrati ciljem tog rata „definitivno istrebljenje jedinih europskih muslimana...da bi se spriječilo moguće stvaranje islamske države u Europi“ (*Globus*, 14.8.1992.: 2.), koje se odvija u interesu „europskih i svjetskih čimbenika“ (ibid.). U tome su, po ovom tumačenju, Srbi i Zapad u prešutnome dogovoru u kojem prvi dovršavaju posao „tamanjenja“ Muslimana, započet prije dva stoljeća i to sada za račun drugih. Drugi pri tome igraju perfidnu igru promatračkog zgražanja nad zlodjelima genocida i političkih prijetnji koje ostavljaju dovoljno prostora za dovršenje započetog posla. Iz toga proizlazi da Srbi „rade za Zapad“ a Hrvati „ometaju stvaranje tog nauma“ (ibid.).

Osim suradnje sa Zapadom, u ratnim planovima, po informacijama načelnika Glavnog stožera HVO – Milivoja Petkovića, Srbima je u pomoć trebalo doći i deset tisuća Rusa (11.12.1992.: 11.) kao izraz pravoslavne solidarnosti.

No, o velikosrpskom zločinačkom projektu u BiH najiscrpnije će pisati američki novinar T.D. Allman, originalno za njujorški časopis *Vanity Fair*, što će *Globus* u potpunosti prenijeti. Uz tipiziranu povijest balkanskih zavjera i dugogodišnje međuetniče mržnje kao model objašnjavanja razloga ratovanja, razgovarati će s rodonačelnicima i izvršiteljima politike kojom su, po njegovoj procjeni, u manje od godinu dana Srbi pobili više od 120 tisuća ljudi u Bosni a u „unaprijed smišljenoj kampanji seksualnog terora...sistematski silovali više od 20 tisuća Muslimanki“ (5.3.1993.: 50.). Zajednički nazivnik njegovih sugovornika i službene propagande

Srbije i njenih „satelita“ opisati će kao „provale gnjeva, paranoju, ludost...[i umišljanje] bezbroj neprijatelja“ smještajući srpsku politiku u psihopatološki diskurz (54.).

Također, sukladno postignutim srpskim osvajanjima i kalkulantskim potezima čelništva Muslimana i Hrvata, strahovat će se od ujedinjenja Velike Srbije, povezivanjem teritorija u Hrvatskoj, Bosni i postojećoj Srbiji, koje će već javno najavljivati medijski i politički ekstremisti, po oprobanoj metodi grubog javnog govora „onoga što drugi prešućuju ali zaista misle i osjećaju“ (2.4.1993.: 8.). Takva će se strahovanja potkrepljivati „aktualiziranjem“ problema Prevlake izmišljanjem oružanih aktivnosti Hrvatske vojske, što se pretpostavlja dijelom srpske kampanje protiv UNPROFOR-a. Pravi cilj bi bio njegovo istjerivanje s područja bivše Jugoslavije, nakon čega bi Srbi započeli „četvrti jugoslavenski rat“, uspjeh kojega olakšava i postojeći hrvatsko-bošnjački rat (11.6.1993.: 6.).

Očita je srpska namjera da frustriraju pripadnike Ujedinjenih naroda, pa ih natjeraju da napokon odustanu od operacija na tlu bivše Jugoslavije i prepuste zaraćenim stranama da »sve reše na bojištu«. U trenucima kada zbog svojih sukoba u srednjoj Bosni i sjevernoj Hercegovini i Hrvati i Muslimani gube međunarodnu podršku, takav scenarij za odlično naoružane Srbe postaje sve privlačniji. Uostalom takav scenarij dobiva sve više podrške i u međunarodnim krugovima, pa čak i medu razočaranim sudionicima sadašnje operacije međunarodnih organizacija u Bosni...Upravo tome nadaju se neki krugovi u Beogradu, zato zaoštravaju cijelu situaciju na razne načine, i odbijanjem da prihvate plan Vancea i Owena i, posebno, najnovijom odlukom hrvatskih Srba da raspišu referendum o pripojenju drugim srpskim zemljama, čime Vanceov plan za Hrvatsku postaje bespredmetan. Srpska je strategija jasna: obezvrijediti sve što je do sada postignuto, a onda se otvara mogućnost za novu rundu ratovanja za Veliku Srbiju „četvrti jugoslavenski rat“ koji će, po njihovom mišljenju bili „krvav, ali kratak" (ibid.).

Sukladno takvim očekivanjima, posebice u pogledu opasnosti po Hrvatsku, tumačit će se i sporazum Izetbegovića i Krajišnika iz Geneve od 16. rujna 1993. godine. Njime se otvara mogućnost raspada BiH, a takav rasplet „pomiče težište srpskih interesa na Hrvatsku...[i] „kompletiranje“ svoje nove države pripajanjem okupiranih dijelova Hrvatske“ (24.9.1993.: 2.).

Osim ovih, tada aktualnih procjena namjera i razloga budućeg strateškog ponašanja velikosrpskog neprijatelja, u 1994. godini nalazimo primjer „naknadnog prošivanja“ realnosti kontinuitetom njegova zločinačkog nauma. To se odnosi na tekst o dokazima planiranja genocida u BiH i Hrvatskoj još 1987. godine, u okvirima „Strategije opštenarodne obrane i društvene samozaštite SFRJ“ (17.6.1994.: 52. – 55.). Riječ je o jedinstvenoj metodi, „rukovođenoj s jednog mjesta“ i primijenjenoj

prvo u Vukovaru a zatim na nizu gradova u BiH. Najkraće rečeno, sastojala se od oružanog preuzimanja lokalne vlasti i nakon toga etničkog čišćenja, da bi se zatim uspostavila „redovna civilna vlast“ kao da se ništa u međuvremenu nije dogodilo (52.). Originalno, ovi planovi sežu u sredinu 80-ih godina kad je vrhuška SKJ...

> ...shvatila da bi se mogla dogoditi ozbiljna društvena gibanja koja bi – djelovanjem „nacionalističkih, separatističkih, dogmatskih snaga, koje teže restauraciji građanskog društva“ – mogla ugroziti komunističku vlast...[te je] dala izraditi i ispitati različite planove za sprečavanje nastajanja izvanrednih prilika (ibid.).

Riječ je o detaljnim operativnim planovima *Mač 1* i *Mač 2,* po čijem je receptu SDS u BiH strogo provela sve svoje vojne akcije. Osnovno načelo djelovanja bila je preventiva, prije nego se nesrpsko stanovništvo moglo organizirati za bilo kakav otpor, i to putem policije, a gdje je zatrebalo i uz pomoć Teritorijalne obrane - kako je veći broj općina i gradova u BiH i bio zauzet. JNA bi se uključivala tek u izravnim oružanim sukobima. K tome...

> ...odvođenje ljudi u koncentracione logore i njihova likvidacija od samog su početka vođeni vrlo organizirano i planirano. U već pripremljene logore, najprije su odvedeni politički funkcioneri SDA i HDZ-a, ugledniji građani, intelektualci i imućniji ljudi nesrpske nacionalnosti, koji nisu uspjeli otkupiti svoju slobodu. Svjedoci tvrde da su ljudi iz tih društvenih slojeva prvi pobijeni (ibid.).

Druga linija zavjereničkog interpretiranja ratnih planova i zbivanja u BiH odnosi se na trgovanje teritorijem koje se promatra kao rezultat dogovora Tuđman – Milošević u Karađorđevu. Ovakvo promatranje aktualizira se već krajem 1991. godine, nakon tajnog sastanka između Radovana Karadžića i Mate Bobana, koji se promatrao kao „politička eliminacija Ljujića i rasparčavanje BiH na tri etnička teritorija“ (*Danas*, 31.12.1991.: 25.). Na to će upućivati daljnje sukobljavanje Tuđmana s Ljujićem, otvoreno pismo kruga intelektualaca, bosanskih Hrvata predsjedniku Tuđmanu, te podrška Katoličke crkve probosanskoj orijentaciji. Na srpskoj strani očitovati će se znatno monolitnije proglašenjem Republike srpskog naroda BiH, početkom 1992. Sa zagrebačkim sastankom hrvatskog predsjednika i lidera SDS iz BiH govori se o napuštanju dotadašnje „antisrpske koalicije“ SDA i HDZ i uspostavljanju „antimuslimanske zavjere“ (21.1.1992.: 33.). Podjeli BiH suprotstavljat će se u Hrvatskoj kako određeni političari, npr. Miko Tripalo tako i neki društveni znanstvenici, npr. Ljubo Boban. Prvi će pristajanje na podjelu BiH označiti kao „objektivno pomaganje ostvarivanju dijela memorandumskih planova te stvaranje

osnove za provedbu i drugih njegovih dijelova“ (28.1.1992.: 14.), dok će drugi snažno napadati ideju o „administrativnosti AVNOJ-evskih granica“ i braniti ideju „historijskih pokrajina“, pa tako i BiH, koja je u životnom interesu Hrvatske kao stabilna država (4.2.1992.: 15.). O dijeljenju BiH kao razbojništvu oglasit će se i bosansko-hercegovački fratri (3.3.1992.: 34.). Zbog različitih „igara“ oko podjela BiH, ali i ponuđenih modela crtanja administrativnih granica po etničkom načelu, sarajevski će novinar, Zlatko Dizdarević, kritizirati političke elite:

> Ono što običnom smrtniku u Bosni i Hercegovini, pri svemu ovome, polako ali sigurno dopire do svijesti, je saznanje da svi ti ponuđeni „modeli“ doista nisu u korist narodne koristi, već prije svega, pa čak i isključivo, u korist sve dubljih džepova malog broja nacionalnih usrećitelja. Velika se, doista neviđena lopovska igra valja iza mnogih želja o stvaranju "vlastitih država", a održavanje permanentnog bezvlašća čini se sve više kao primarni razlog za nova odugovlačenja sa rješenjem te za iznurivanje onih koji vjeruju u pamet i logiku (17.).

Kao posljedice takvih prekrajanja vidjeti će labave vanjske granice i čvrste unutarnje zidove, preko kojih će se „međusobno dozivati „ustaše“ i „četnici“, koji će svaki imati svoje „Židove“ u pripadnicima manjina, a vlasti vladati po modelu „ruralnog nacizma“ tj. sile i bahatosti na pretek (31.3.1992.: 27.).

S međunarodnim i hrvatskim priznanjem BiH, jedan će, oporbeni novinar i političar kritizirati politiku predsjednika Tuđmana prema BiH: kao licemjernu, kao onu koja je Muslimane, u dogovoru sa svojim najljućim neprijateljima nastojala „prevariti i izmanipulirati“ (14.4.1992.: 11.) itd., smještajući takav odnos prema BiH u sve razvidniji autoritarni poredak u kojem se kao pravilo uspostavlja himba. O tome će slično govoriti i tada izrazito popularni oporbeni političar, Dražen Budiša (28.4.1992.: 11.). U tom smislu, naznačit će kako nisu sasvim bez osnova teze koje su iznosile neke oporbene stranke da su Istočna Slavonija i Baranja „prodane“ za određena područja u Hercegovini (12.; vidi također 3.3.1992.: 24. – 26.). Međunarodna „lavina osuda“ usmjerena na predsjednika Tuđmana kulminirat će u travnju 1992. godine, zbog saznanja o tajnim susretima Karadžića i Bobana u Grazu (24.7.1992.: 44.). Taj će sastanak *Washington post* usporediti s paktom Hitlera i Staljina o podjeli Poljske prije II svjetskog rata, a kao pokrovitelje izravno prozvati Miloševića i Tuđmana zbog dogovaranja iza leđa najvećoj etničkoj zajednici u Bosni i planiranja etničkog čišćenja (ibid.). Nasuprot takvoj politici, član predsjedništva BiH, Ejup Ganić, sugerirati će kako se ključ brzog i pravednog rješenja krize nalazi u ponašanju službenog Zagreba.

Ako gospodin Tuđman bude utjecao na ključne ljude bosanskog krila HDZ-a, da se oni založe za "'normalnu" i decentraliziranu Bosnu, ali bez etničkih kantona, onda je Karadžić i definitivni gubitnik. Hrvati, Muslimani i umjereni Srbi na jednoj strani a Karadžićevi pobunjenici, odnosno Miloševićevi ratni piromani, na drugoj strani, omjer je koji ne daje nikakvu perspektivu ovima drugima. I oni bi, ne samo politički, nego i vojno bili vrlo brzo eliminirani. U tom slučaju, na svojoj istočnoj strani Hrvatska bi imala stabilnu granicu, a radikalni Srbi u Hrvatskoj morali bi odustati od separatističkih ambicija. Jer, bili bi teritorijalno izolirani od Srbije (31.8.1992.: 27.).

U kontekstu razvoja srpskih ratnih osvajanja u BiH i sve očitijeg distanciranja Hrvata od Muslimana, postojećim zavjereničkim okvirima tumačenja takvih odnosa suprotstavit će se politologinja Mirjana Kasapović. Držati će takva tumačenja - uz muslimansko inzistiranje na unitarnoj državi - jednim dijelom odgovornima za spomenuto distanciranje, jer su neopravdano izjednačavala politike Srba i Hrvata u BiH, konstruirajući ih tako kao (ne)moralne antipode Muslimana:

Teško je, naime, previdjeti činjenicu da hrvatska civilna i vojna vlast na obranjenim i oslobođenim područjima poprima sve više „državnih“ obilježja. Takav razvoj događaja ne treba pak pripisivati konačnom razotkrivanju temeljne političke pozicije Hrvata u toj državi, nekom novom „tajnom sporazumu“ s bosanskim Srbima ili novim instrukcijama iz Zagreba. On je prije svega rezultat pojačanog nezadovoljstva i nervoze vojnim učincima i političkim pozicijama muslimanske strane....Stoga su deplasirane isljedničke potrage za tzv. pravim namjerama i prikrivenim željama hrvatskih političkih aktera u Bosni i Hercegovini. Deplasirani su i pokušaji da se „razotkrivanje“ tih namjera i želja upotrijebi kao dokaz moralne inferiornosti hrvatske i moralne superiornosti muslimanske strane (23.10.1992.: 14.).

No, interpretativni okvir zavjere Tuđman-Milošević i njena različita uobličavanja nastavit će se i dalje, posebice s razvojem hrvatsko-bošnjačkog rata, te promjenom raspoloženja u međunarodnoj zajednici oko ideje podjele BiH. Osim čelnika ideološki ekstremnih stranaka u Hrvatskoj (Paraga) i BiH (Zulfikarpašić), koji će se o ovoj temi kritički povremeno izjašnjavati te informacija o tome kako se u međunarodnoj javnosti također vjeruje u dogovor Tuđman-Milošević (25.6.1993.), rekapitulaciju zbivanja oko podjele BiH, uz tada poraznu usporedbu sa stanjem na terenu, izvesti će Davor Butković (18.6.1993.: 2.). Za takvo stanje, u kojem je u odnosu na dogovor u Karađorđevu Hrvatima ostala tek Hercegovina, smatrati će odgovornom nedosljednu i dvosmislenu politiku predsjednika Tuđmana i Hrvata u BiH. Uz ovu, postojat će i interpretacija kako je Tuđman prihvatio podjelu BiH kao najmanje zlo (25.6.1993.), ali i daljnje kritike Tuđmanove politike u BiH, posebice zbog povezivanja s „hercegovačkom strujom u HDZ-u“ i kritike ideološke osnove shvaćanja bosanskih Muslimana kao islamskih fundamentalista koji se kao takvi

prikazuju kao prijetnja za Europu, što u zapadnoj Europi nitko ozbiljan nije govorio, „osim nekih neutjecajnih reakcionarnih i ultrakatoličkih grupica“ (24.12.1993.: 10.).

Jedan od osnovnih razloga prvog većeg raskola u HDZ-u, 1994. godine biti će neslaganje s Tuđmanovom politikom prema BiH, gdje će se kao dokazi sporazuma s Miloševićem uzimati: povlačenje Hrvatske vojske iz Bosanske posavine, za što nije bilo nikakvih vojnih razloga (22.4.1994.: 9.) već je razlog bio otvaranje koridora prema SRJ; odbijanje da Mate Boban postane ministar obrane BiH (10.); povlačenje ministara iz Vlade BiH u vrijeme najžešće srpske agresije na BiH s ciljem slabljenja središnje vlasti itd. „Sve to pokazuje da se namjerno išlo za stvaranjem oštre fronte između Hrvata i Muslimana“ (ibid.), reći će Josip Manolić.

Na kraju ovog razdoblja, netom nakon operacije „Oluja“, izbit će politički skandal povodom tzv. Tuđmanove salvete na kojoj je Paddyju Ashdownu skicirao podjelu BiH između Hrvatske i Srbije (11.8.1995.: 9. – 10.), na što će se u inozemstvu gledati kao na nove opstrukcije mirovnog procesa i misije UN-a. Glasnogovornica ureda Predsjednika članak objavljen u Londonskom *The Timesu* proglasiti će falsifikatom i pokušajem političkog dezavuiranja Hrvatske nakon uspjeha „Oluje“ (ibid.). U pogledu učinka taj će se članak smatrati snažnim udarcem međunarodnom statusu Hrvatske, usmjerenom na ugrožavanje tada dobrih hrvatsko-muslimanskih odnosa te pokušajem kompromitacije „Oluje“ kao akcije usmjerene na stvaranje „velike Hrvatske“ (ibid.).

Treća linija zavjereničkih interpretacija o ratu u BiH odnosi se na hrvatsko-bošnjački rat ili tzv. rat u ratu. Pretpostavke za sukob su postojale barem od trenutka kad u javnost dolazi priča o dogovoru Tuđmana i Miloševića i kasnijih događaja koji su se u tom ključu mogli interpretirati. No, strahovi od prisezanja prema vlastitom teritoriju mogli su se opravdavati kako doživljajem velikohrvatske ekspanzionističke politike, tako i borbom za životni prostor, sukladno znatnom mijenjanju demografske slike priljevom prognanih iz područja osvojenih od strane srpskog agresora. I prije početka ovog rata, u kolovozu 1992. godine *Globus* je istraživao teze o neizbježivosti sukoba Hrvata i Muslimana (21.8.1992.: 3.-4.), uz konstatacije kako je „odnos s Muslimanima došao do kritične točke“ koji može krenuti u smjeru potpune suradnje ili sukoba velikih razmjera. Zategnuti odnosi s hrvatske strane biti će obrazlagani muslimanskim nepriznavanjem HZ Herceg-Bosne kao konstitutivnog dijela BiH, u

slučaju kojega bi Hrvati priznali i potpomagali opstanak i integritet BiH svim sredstvima. U suprotnom prijete njenoj opstojnosti kao države (4.). Izrazito se kritizira koncept građanske države kao one pod kojom se prikriva džamahirija za koju se Muslimane bore i preko infiltracije u postrojbe HOS-a (5.). Osim toga, zagovaranje protuhrvatskih stavova, izdajstvo i dogovor o integritetu BiH sa Srbima i Muslimanima, pripisano je „nekolicini Hrvata iz vrha BiH vlasti u Sarajevu“ (ibid.), ističući ulogu Stjepana Kljujića, ali i nadbiskupa Vinka Puljića i provincijala fra Petra Anđelovića. Isti će izvor, na temelju podataka JNA, uskoro optužiti zapovjednika Oružanih snaga BiH, Sefera Halilovića, kako je za vrijeme rata u Hrvatskoj bio obavještajac KOS-a i radio na realizaciji operacije „Štit“ (11.9.1992.: 11.-12.) koja je rezultirala filmom i aferom „Špegelj“.

Kao jedan od izraza mentaliteta opsadnog stanja, u vrijeme velikog priliva muslimanskih izbjeglica iz BiH u Hrvatsku, možemo također pribrojiti i tekst o stvaranju bosanske države u Hrvatskoj (18.12.1992.: 3.). Pri tome će se kritika „otrcane priče“ i povijesne samoobmane o etničkom jedinstvu Hrvata i Muslimana i, preko toga, velikodržavnih hrvatskih pretenzija u BiH tj. planova „hrvatskih maksimalista“, premetnuti u postavljanje „muslimanskog pitanja“ kao socijalnog, političkog i kulturnog tereta Hrvatskoj (4.). S obzirom na: jačanje diplomatskih i političkih veza s islamskim zemljama; pola milijuna muslimanskih izbjeglica na tlu Hrvatske koji će izbjegličke kampove pretvoriti u trajna naselja; njihovih novih naraštaja koji će se školovati i trajno nastaniti u Hrvatskoj; premještanju bosanskih političkih, kulturnih, vjerskih i socijalnih ustanova u Hrvatsku itd. pretpostavlja se stvaranje provizorne infrastrukture drugog naroda i druge države u Hrvatskoj. Takvo opasno stanje, koje se lako može čitati kao svojevrsno rashrvaćenje Hrvatske, po autorici teksta, pokušava se prikriti političkom shizofrenijom u vidu stiskanja zbog prenapučenosti i ideološkog širenja inkluzijom Muslimana u hrvatski nacionalni korpus. Ovdje nije riječ o potpuno razvijenoj teoriji zavjere, no tekst sadrži pretpostavke za njeno lako daljnje kreiranje, jer po iznesenim činjenicama i njihovom ulančavanju „zrno istine“ pretvara u sugestiju za paranoju. No, možda je to upravo ono što posljednjih godina Amerikanci nazivaju „razboritom“ paranojom, koja je u logici politike zapravo odavno prisutna.

O intenziviranju sukoba Hrvata i Muslimana na početku 1993. godine zbog „prerevnog“ pokušajem provedbe Vance-Owenovog plana da se jedinice Armije BiH u „hrvatskim provincijama“ podrede zapovjedništvu HVO-a i obrnuto, govoriti će Božo Raič, tadašnji ministar obrane BiH (22.1.1993.: 3. – 4.). Pri tome će, uz pretpostavku „ubačenih elemenata“ na terenu, izravno optužiti muslimanski politički vrh za planiranje sukoba u Gornjem Vakufu.

HZ HB i HVO procijenili su da je riječ o skupini muslimanskih ekstremista i dobro organiziranih kosovaca u Armiji BiH koji su stalno izazivali sukobe. No i to bi bilo manje zlo. Nije riječ samo o ekstremizmu i pomutnji koju čine ubačeni elementi, nego o planu koji je smišljen u samom političkom vrhu. Razlog je sukoba u Gornjem Vakufu politički i temelji se na pretpostavci da ženevske pregovore treba minirati pod svaku cijenu. Sve dosadašnje učinke, pod cijenu ma kojih žrtava treba neutralizirati a BIH ustrojiti po konceptu unitarne centralizirane građanske države. Sukob koji je ...izazvala Armija BiH evidentno je pokušaj da se Hrvatima oružjem preotmu dijelovi njihovih provincija, gotovo cijela travnička i dio mostarske provincije. Postoje pisani i tonski zapisi da je to smišljen plan...Činjenica da su se na područje Gornjeg Vakufa preselile značajne postrojbe Armije BiH iz drugih područja BiH, pokazuje da nema ni traga spontanosti ili slučaju (3.).

Daljnji nastavak građanskog rata učinio je da muslimanska i hrvatska politika progovore srpskim političkim jezikom (2.7.1993.: 8.) stereotipizacije i demonizacije neprijatelja, čak i u područjima najveće vjerske i kulturne tolerancije. Propagandnim oružjem za proizvodnju fundamentalističke percepcije, smatrat će se list *Ljiljan*, kojeg će nakon osam mjeseci izlaženja u Zagrebu zabraniti Ministarstvo kulture i prosvjete RH (30.7.1993.: 7. – 8.). Glavni urednik tog lista optuživati će čelništvo Herceg-Bosne za utamničenje 12000 Muslimana u hercegovačkim logorima, prihvaćanje Tuđmanove politike „raseljavanja naroda i zamjene teritorija“ te za udruživanje sa Srbima, a preko Vance-Owenovog plana i s Englezima, Francuzima i Rusima, koji zajednički rade na ostvarenju velike Srbije i uništavanju „europskog remetilačkog elementa“ tj. etničkom čišćenju Muslimana (8.).

Karadžić i Boban zajednički rade na tome da u BiH naprave nekoliko muslimanskih enklava kako bi ih poslije, tako zaokružene ugušili...Nama je Boban uništio proljetnu sjetvu, mjesecima nam ne stižu ni hrana ni oružje, jer to on ne da. Mi smo pred uništenjem, mi se moramo boriti da nas ne unište. Nažalost, Boban nam drži ruke zavezanima da bi s Karadžićem lakše podijelio BiH. Dok se mi okrećemo protiv četnika, on zauzima vlast u mjestima gdje četnici ne napadaju (ibid.).

O tome da su „rat Hrvata i Muslimana osmislili neki moćnici u Hrvatskoj“ smatrati će i Stjepan Kljujić, tada već bivši predsjednik HDZ BiH (29.10.1993.: 3.). Ključne osobe hrvatske politike u BiH optuživati će također za „kolaboraciju s

četnicima“ i najvećim krvnikom hrvatskog naroda. Da bi se takva politika mogla provesti uklonjena je cijela garnitura HDZ BiH kojoj je i sam pripadao. Zamijenjeni su kriminalcima ili potpuno neobrazovanim ljudima koji su proizveli katastrofu hrvatskog naroda u BiH. Sve to učinjeno je pod pokroviteljstvom „glavnog gazde“ Franje Tuđmana, koji je...

> ...za Miloševića odigrao fantastičnu ulogu. Fašističku agresiju pretvorio je u građanski rat onog trenutka kad je ubacio lažne igrače u vlast BiH, pa ih povukao rekavši Izetbegoviću: „Vi niste predsjednik BiH, Vi ste predsjednik Muslimana!“ A Izetbegović je nasjeo jer je po svaku cijenu želio ostati predsjednik BiH (ibid.).

Hrvatska politika „zabila je nož u leđa“ Muslimanima, a tada je sudjelovala u njihovu pomirenju isključivo da bi izbjegla sankcije Zapada (ibid.)[193]. U tom će smislu predlagati da se bosanski Hrvati odreknu svih onih „koji ih prodaju“.

S naznakama radikalne promjene Tuđmanove politike prema BiH početkom 1994. godine i Washingtonskog sporazuma, očekivat će se slabljenje desne, hercegovačke struje HDZ-a u Hrvatskoj i prestanak „dvostruke politike“ prema BiH. No, nasuprot tome, uskoro će doći do prvog velikog raskola u kojem će pobijediti upravo oni koji su zagovarali rat s Muslimanima. Prvi tadašnji HDZ-ov disident Josip Manolić optuživati će ministra obrane, Gojka Šuška za politiku prema BiH koja je Hrvatsku dovela do rata s Muslimanima (1.4.1994.: 5.), za osnivanje koncentracijskih logora za Muslimane i rušenje Starog mosta u Mostaru (6.) kao izraza civilizacijske, moralne i političke kompromitacije Hrvata.

Završna etapa Domovinskog rata

Početkom 1995. godine predložen je za Hrvatsku Plan Z-4 za političko rješenje krize. No premda je uključivao izrazito široko definiranu političku autonomiju Srba u Hrvatskoj, krajiške vođe ga nisu uopće htjele razmotriti. U to doba javnost će saznati kako se svo vrijeme tajno pregovaralo sa Srbima na dvije razine (13.1.1995.: 4.). Na jednoj sa Srbima u Hrvatskoj, a na drugoj s političkim vrhom u SRJ, tj. Slobodanom Miloševićem. U kontekstu odbijanja posljednjeg plana, bivši glavni

[193] Slično će mišljenje na dotadašnju politiku Hrvatske prema BiH, početkom 1994. iznijeti Ante Prkačin, s manjim naglaskom na moralnom aspektu a više na strateškom ponašanju čelnika Herceg-Bosne koji su, po njegovoj procjeni, prerevno činili ono što je Zagreb od njih tražio u manjoj mjeri (4.3.1994.: 12.).

pregovarač sa Srbima u Hrvatskoj, Slavko Degoricija tvrditi će kako su se kroz tri godine pregovora „isključivo trudili da nas što bolje prevare, da isprovociraju naše loše poteze i da prolongiraju razgovor o ozbiljnim temama“ (6.) te kako su to činili shodno naputcima Slobodana Miloševića, koji ih je uvjeravao u ujedinjenje s Jugoslavijom.

Propadanjem pregovora, u Hrvatskoj se sve češće javno govorilo o vojnom oslobađanju okupiranih krajeva. Vojni sporazum između Hrvatske i BiH, kojim je formirano zajedničko zapovjedništvo tumačilo se u funkciji planiranja velikog rata protiv Srba i političkog pritiska prema Zapadu (17.3.1995.: 6.). Od 1. travnja UNPROFOR postaje UNCRO i preuzima obvezu nadzora međunarodno priznatih granica, čime se znatno smanjila mogućnost stradavanja stranih vojnika, a rat se neslužbeno najavljivao za kasnu jesen. Nakon operacije „Bljesak“, Vojislav Šešelj će tvrditi kako se radi o tajnom dogovoru Tuđman-Milošević o predaji zapadne Slavonije, u kojem je „Milošević, preko svojih ljudi...unio pomutnju među narod, inicirao masovno iseljavanje“ i spriječio slanje dobrovoljaca iz Beograda (12.5.1995.: 12.). Cjelokupni scenario, po njemu je dio američke igre u Europi, u kojoj bi na Balkanu imala stacionirane snage zbog nepredvidivosti stanja u Rusiji i radi održavanja neuralgične točke kojom bi onemogućavala širenje EU (ibid.).

Predsjednik britanskih Liberalnih demokrata, Paddy Ashdown, također će, u svjetlu povlačenja UNPROFOR-a, predviđati obnovu velikih borbi u BiH, a prije toga u Hrvatskoj, prvenstveno prema Kninu, za koji će, prema njegovu saznanju, neki hrvatski političari predviđati lakši pad nego Okučana (16.6.1995.: 12.). Pomoć američkih vojnih stručnjaka za specijalne operacije i vojnih instruktora, koja je tada trajala već godinu dana, njihova povezanost s američkim obavještajnim službama itd. također je upućivala da se Hrvatska priprema na vojne akcije (28.7.1995.: 2. – 3.). Nakon pripremne operacije *Ljeto 95.* i neuspjelih pregovora s hrvatskim Srbima u Genevi, 4. kolovoza započinje operacija *Oluja*. Daljnjim zajedničkim vojnim akcijama HV-a, HVO-a i Armije BiH stvorit će se pretpostavke za završetak rata i u BiH, što će rezultirati Daytonskim sporazumom.

* * *

Ratna psihoza i rat čine teoriju zavjere legitimnim i masovno prihvaćenim okvirom objašnjavanja zbilje. U takvim okolnostima ona može biti snažno mobilizacijsko sredstvo protiv neprijatelja ili onoga tko se takvim pretpostavlja. Akutni doživljaj ugroženosti proizvodi dislokaciju, izmještanje iz uobičajenih, zajedničkih predodžbi o zajednici i kolektivnom identitetu te otvara potrebu za jasnim definiranjem neprijatelja i prostor za različite oblike simboličko-imaginarne „igre“ oko zajedničke Stvari.

Rat u Hrvatskoj doživljava se kao eskalacija i konačna realizacija zavjereničkog velikosrpskog plana utemeljenog na Memorandumu. Cinizam velikosrpstva „jedno govori a drugo radi“ i glumi ugroženu žrtvu dok druge napada. Vojnim akcijama i propagandom realizira svoju otprije pripremljenu formulu izjednačavanja borbe za jugoslavensku zajednicu sa organskim srpstvom. Točka njihova poistovjećenja je povlačenje JNA iz Slovenije. Zamišljeno kolektivno tijelo tamo mu je gdje su i ostaci nekadašnjih individualnih tijela kojima se u prošlost upisuje označitelj radi uniformiranja sadašnjosti. Uočene prijetvornosti – pojačane učinkom ratnog razaranja transformirane JNA i pobunjenika – doživljene kao kontinuitet ponašanja glavnih aktera srpske politike iz prethodnih razdoblja, koje su prešle republičke granice da bi crtale nove, kristaliziraju se u etiketi bizantizma. Dio se takvog nepovjerenja transferira i na opći doživljaj Srba u Hrvatskoj kao pete kolone, negdje sve do ponižavajućih i kontraproduktivnih zahtjeva za potpisivanjem lojalnosti. Njima se ništa ne rješava, tek uspostavlja nova sumnja što se zapravo krije iza potpisa, a time i stvara podrška starom okviru sumnjičenja.

Peta kolona u Domovinskom ratu zadobivala je širok dijapazon značenja. Osim prethodnoga, vezivala se uz špijunsko-teroristička djelovanja s prepoznatim ciljevima ideološke kompromitacije i stvaranja predodžbi o obnovi fašizma u Hrvatskoj, što je upravo doživljeno kao metoda iz arsenala tog pokreta tj. kao zavjera koja terorističkim djelovanjem manipulira teorijom zavjere. Pokazuje se, također, da se na sasvim drugi način može manipulirati teorijom zavjere, na način kako to Goldstein čini, kao žanrom, da bi se uputila kritika autoritarnim postupcima vlasti.

Dinamičan sukob između kiničnih i ciničnih teorija zavjera tj. kritike s jedne, a paranoje i manipulacije vlasti, s druge strane, pronalazimo prvenstveno u slučaju prodaje/izdaje Vukovara. Sklone legitimiranju postupaka vlasti bile su i one teorije

zavjera „velikih sila“ koje su nastojale zadobiti znanstveni autoritet u ključu teorije sistema i geopolitike, pogodujući time „komotnoj“ ulozi žrtve i mentalitetu opsadnog stanja među širim građanstvom. No, nasuprot njima svakako se u kinične ubrajaju one koje su kritizirale licemjerje i surovu pragmatičnost međunarodne politike koja načela podređuje interesima i mogućim globalnijim učincima nastajanja novih država, pri tome tolerirajući ili čak prešutno podržavajući teror nauštrb demokratskog opredjeljenja. Osim toga, kao revni kritičari putem teorija zavjera u pogledu političkih rješenja međunarodne zajednice, mirovne misije UN-a i, u tom pogledu poteza, vladajuće stranke u Hrvatskoj, iskazat će se članovi vlade nacionalnog spasa iz oporbenih redova. No, pravi „urotnički mlin“ trostranih zavjereničkih interpretacija razvija se s ratom u BiH. Tri glavne linije zavjereničkih interpretacija prate tijek rata, tj. njegovu transformaciju iz velikosrpske agresije u građanski rat svih protiv svih, da bi se pri kraju rata obnovilo, odnosno, u potpunosti uspostavilo savezništvo između Hrvata i Muslimana. Sukladno tome se mijenjaju uloge i politički jezik aktera. Osim toga, linije interpretacije ponavljaju obrasce iz bliske prošlosti, koji u BiH doživljavaju svoju brutalnu realizaciju, kao npr. velikosrpski projekt i dogovor o podjeli BiH te politika svršenog čina tj. prihvaćanje politike sile od strane međunarodne zajednice, da bi završili na svojevrsnoj diskreditaciji na jelovniku, za kojom će ubrzo poći i međunarodna zajednica putem Daytonskog sporazuma.

8.1.4. Teorije zavjera za vrijeme autoritarno-populističkog režima

Dugotrajna ratna zbivanja na području ili u okruženju Hrvatske tijekom 90-ih godina 20-og stoljeća značajan su čimbenik usporavanja tada započetih demokratskih procesa i transformacije političkog i društvenog poretka (usp. Kasapović, 2001.). Takvi uvjeti - uz nerazvijenu političku kulturu, autokratsko i klijentelističko ponašanje ključnih političkih aktera, te njihovo promoviranje kao ekskluzivnih zaštitnika nacionalnog interesa, utemeljenog na organskom poimanju nacije - pogoduju nastanku autoritarno-populističkog režima. Obilježja takvog režima u Hrvatskoj (usp. ibid.: 19. – 24.) očituju se u: čestoj uporabi logike unutarnjih i vanjskih neprijatelja u javnom komuniciranju, etničkom nacionalizmu, toleranciji ili podržavanju ustaške ideologije te politizaciji religije; arbitrarnom vladanju tadašnjeg predsjednika, instrumentalizaciji političkih institucija na korist dominantne stranke i

stvaranju predsjedničkih paralelnih tijela vlasti; zatim stvaranjem, povlaštenih političkih funkcionera, privrednih „tajkuna“ i klijentelističkih skupina; problematičnoj ulozi u pretvorbi i privatizaciji i povezanosti s organiziranim kriminalom; u zlouporabi „tajnih službi“ protiv političkih protivnika, neovisnih medija i novinara, stranačkoj kontroli ili pokušajima „gušenja“ medija itd.

Naš je zadatak da u ovom poglavlju prikažemo kako se unutar ovakve političke konstelacije situirao zavjerenički diskurz, kako je izgledala njegova dinamika kroz vrijeme i najvažnije teme koje ćemo zatim detaljno analizirati. Obuhvaćeno razdoblje započinje dolaskom HDZ-a na vlast i traje do trećesiječanjskog silaska s vlasti 2000. godine.

Osim nacionalističke retorike i rehabilitacije NDH iz predizborne kampanje 1990. godine, koja će HDZ-u već tada pribaviti atribut „stranke opasnih namjera“, nakon dolaska na vlast toj će percepciji u javnosti pridonositi prvo strah i očekivanja revanšizma, a zatim i revanšistički shvaćeno ponašanje vladajuće stranke, prvenstveno u različitim „čistkama“ državnih i javnih institucija i službi. Unutar ove teme koja može varirati od rutinskog procesa prijenosa vlasti do „masovne psihoze“, zavjerenički motivi iščitavaju se u tzv. nacionalnom ključu, tj. otpuštanju pripadnika srpske nacionalnosti kao neprijatelja nove države, pod krinkom njihove prezastupljenosti ili nekompetentnosti. Drugi motiv izražen je u obračunu s „crvenom aždajom“ (8.5.1990.: 32.) - dotadašnjim vladajućim komunistima, zbog kojeg će SDP osnovati „Komisiju za ljudska prava i slobode“ kako bi se suprotstavilo „totalitarizmu“ (ibid.) tj. „temeljitom trijebljenju svih neistomišljenika“ (26.6.1990.: 10.). U prosvjeti će na praksu reizbora ravnatelja škola neki istaknuti prosvjetari gledati kao ne „ilegalne udare“ nove vlasti (npr. 26.6.1990.: 9.), a manje dramatične kritike govoriti će o diferencijaciji po kriteriju nove moralno-političke podobnosti, a ne stručnosti. Unutar ove teme naći će se i smjene u medijima i pritisci na novinare, pa će se u tom smislu govoriti o „tajnovitom komitetu tridesetosmorice (koji) provodi scenario kadrovskog čišćenja na zagrebačkoj televiziji“ (3.7.1990.: 7.) i „uredovanju u novinarstvu“ koje podsjeća na obračun s maspokom (9.). Nakon preuzimanja od strane „zdravih snaga“ za takve medije se smatra kako postaju agitprop vlasti s „prstom uperenim u protivnika kao ključnom metodologijom izvještavanja“ (6.11.1990.: 72.), što je praksa „novobalkanskog makijavelizma“ koja tada sve više hvata korijenje i u hrvatskom

novinarstvu. Pritisci na medije i „čistke“ nepoćudnih unutar njih bit će kao tema prisutni i sljedeće godine. Velike smjene u sudstvu također su se interpretirale u revanšističkom ključu nacionalne i političke podobnosti, a sama priprema i provedba Saborske sjednice na kojoj je izvedena „masovna pravosudna smjena“ 280 predsjednika sudova, tužitelja i pravobranitelja interpretirala se kao dobro pripremljena akcija (23.10.1990.: 26.) kojom se izbjegao kaos koji bi izazvala diskusija (ibid.). O čistkama „starog komunističkog aparata“ u pravosuđu i administraciji sa stigmom ideološkog čišćenja i nacionalne purifikacije ponovno će se govoriti 1992. godine (npr. 23.8.1992.: 8.).

Pored dominantne uporabe različitih kategorija neprijatelja u okviru ratnih prijetnji i događanja, što je podrobno elaborirano u prethodnom poglavlju, kategorija unutarnjih neprijatelja će se tijekom 1991. godine odnositi i na tadašnju JAZU, koja je u Saboru proglašavana „duhovnom udbom“, osnovanom s „isključivom namjerom dekroatizacije Hrvatske“ (22.1.1991.: 51.). Dok će se s jedne strane govoriti o načinu izmišljanja neprijatelja među emigracijom od strane prijašnje vlasti i njenih službi, novom udbom u javnosti će proglašavati Ured predsjednika Republike za zaštitu ustavnog poretka, o čijoj će tajnoj moći, kao i o prisluškivanju građana i zastupnika Sabora također biti riječi. No, svojevrsni povratak iz prošlih vremena doživjet će sintagma „unutarnji i vanjski neprijatelji“ početkom 1992. godine (npr. 5.5.1992.: 12. – 14.) među koje će u novinskoj retrospekciji biti pobrojano „sedam grupa hrvatskih smrtnih neprijatelja“ (14.): komunjare, Srbi, Jugoslaveni, opozicija, radnici, kulturne institucije i pojedinci-autoriteti. Toj se listi pridružuje Helsinki Watch zbog izvješća o kršenju ljudskih prava, kao i novinari i mediji kritični prema tadašnjoj vlasti. Njima se pripisuju etikete jugokomunizma i antihrvatstva, ali i progoni ih se zbog „verbalnog delikta“ (26.5.1992.: 26.-28.). Također, prisilno se „gase“ ili „pretvaraju“ neki od kritičnih tiskanih medija. Te godine, kao poseban medijski proizvod za denuncijaciju „udbaša“ ističe se film o ubojstvu Brune Bušića. Pred kraj godine započinje jedan od najpoznatijih slučajeva proizvodnje neprijatelja i medijskog progona, slučaj „Vještice iz Ria“, u kojem će sudjelovati ne samo mediji pod izravnim patronatom vlasti. Osim toga, 1993. godine zavjerenički će se interpretirati djelovanje intelektualaca, kao i prisutnost Soroševog Otvorenog društva u kontekstu svjetske zavjere protiv Hrvatske, a sljedeće godine neprijateljsko djelovanje jugonostalgičara i masona.

1995. godine, osim Srba kao „protudržavnog elementa, predsjednik Republike istaknut će kao unutarnje neprijatelje zagrebačku oporbu, BBB, nedržavotvorne medije i novinare, bivše suradnike te vanjske čimbenike koji žele obnovu Jugoslavije, a jedan njegov savjetnik toj će listi dodati neovisne suce, neke članove HDZ-a i mafiokraciju u sprezi sa starom birokracijom (29.12.1995.: 23.-24.). Takve će se ideje, s produbljivanjem zagrebačke krize, dalje razrađivati na postavci o „destabilizaciji Hrvatske“ udruženih vanjskih i unutarnjih neprijatelja, te će se u vrhu vladajuće stranke govoriti o uroti stranih sila čiji je eksponent zaklada Otvoreno društvo, a suradnici oporbene stranke, koje rade na rušenju ustavnog poretka. U tom pogledu, posebno se istaknuo govor predsjednika Tuđmana na Plesu po povratku sa liječenja u SAD-u. Realizacija „zlokobnih planova“ po Hrvatsku vlast je percipirala i u projektima Euroslavije te prijedlozima EU o ekonomskom integriranju s ostalim zemljama u regiji. Sličnu retoriku vlasti „o trulom kapitalizmu, pokvarenoj i sebičnoj Americi i Europi, o neokolonijalizmu, o tome kako je borba za demokraciju i ljudska prava na kojem inzistira Zapad samo lijepa ambalaža iza koje se kriju zavjere protiv Hrvatske“ (6.8.1997.: 14.) također pronalazimo i sljedeće godine u kontekstu sve lošijeg međunarodnog položaja Hrvatske zbog nedemokratskog ponašanja, neprovođenja preuzetih obveza i tajne politike prema BiH. Posebno istaknuto je predsjednikovo etiketiranje političkih protivnika kao smutljivaca, mutikaša, prodanih duša, plaćenih poslušnika stranih centara itd. koje se smješta u okvir eugenike tj. genetske programiranosti neprijatelja (Nacional, 5.11.1997.: 14.).

„Proizvođenje neprijatelja“ od strane predsjednika Tuđmana i nekih prvaka HDZ-a posebno je izraženo u posljednje dvije godine vladavine u 90-ima. Ono se nastavlja na tezu o genetski programiranim hrvatskim mrziteljima (Globus, 13.2.1998.: 15.), ali uključuje i natruhe iz staljinističkog repertoara etiketiranja kao što je npr. „rovarenje otpadnika koji dižu glavu“ (ibid.). Za poimanje neprijateljskih snaga karakterističan je uvodni Tuđmanov govor na IV općem saboru HDZ-a 21. 2. 1998. godine. U njemu se govori o „nenaravnoj koaliciji“ oporbenih stranaka „s težnjom održavanja zagrebačke krize“ koja se trebala prenijeti na cjelokupnu Hrvatsku, povezivanju SDP-a, HSLS-a i HSS-a sa stranim centrima, udruživanju oporbe sa sindikalnim prosvjednicima uz političku i financijsku potporu stranih organizacija itd. s ciljem izazivanja nereda i obaranja vlasti, te o neprijateljskom djelovanju

jugounitarista. Kritički će mediji u te dvije godine sve češće govoriti o paranoidnoj retorici ili paranoji predsjednika RH, koja se ponegdje tumači kao reakcija na postojanje tajne Haaške optužnice protiv njega i nekih hrvatskih generala (npr. Globus, 18.12.1998.: 5.). Ideje o sprezi vanjskih i unutarnjih neprijatelja rezultirati će 1998. godine antiameričkom histerijom zbog koje je, navodno, smijenjen i sam tadašnji ministar obrane pod optužbom da je američki špijun (Nacional, 28.10.1998.: 11.). Kao vrhunac takvog ozračja može se smatrati pamflet pod nazivom Sionisti, globalna teorija zavjere protiv Hrvatske, marginalnog desničarskog lista *Hrvatsko slovo*, koji je kao govor mržnje i izraz anticivilizacijskog mentalnog sklopa doživio oštre kritike isključivo tzv. neovisnih medija, dok je od strane vladajuće stranke sveden na blagu osudu za antisemitizam i remećenje prijateljskih odnosa Hrvatske i Izraela (Globus, 25.9.1998.: 69.). U završnoj godini ovog razdoblja predsjednik RH također je, uz oporbu i novinare, optužio neke svoje suradnike kao strane špijune i neprijatelje tj. za pripadanje „pariškom krugu“ zavjerenika, a zatim isto tako i sve one koji se protive tajnim službama. U jednom od svojih posljednjih govora, upućenog policiji, smatrao je kako „možda nema zemlje (kao Hrvatska) koja je tako izložena tajnim i javnim djelatnostima rušenja sadašnje vlasti“, te je zadatak policije stoga presijecati „spone vanjskih i unutarnjih neprijatelja“ (8.10.1998.: 29.) Ovakve izjave izravno su uspoređivane s jezikom komunističke propagande, koja je nastojala mobilizirati mase na predodžbi o stalnoj ugroženosti (ibid.). Tim putem se ukazivalo na prikriveno totalitarni karakter tadašnjeg režima na odlasku.

Usko povezana s proizvodnjom neprijatelja, važna dimenzija zavjereničkog diskurza odnosi se na zlouporabu sigurnosnih službi, posebice u pogledu nezakonitog prisluškivanja svih pretpostavljenih protivnika vladajuće stranke. U pogledu ove teme zavjereništvo se odnosi s jedne strane na nezakonito, tajno i organizirano djelovanje sigurnosnih službi, a s druge strane na pretpostavljeno zavjereništvo onih koje se na takav način prati. Medijske informacije o ovakvim aktivnostima kroz cjelokupno razdoblje biti će sve zastupljenije, sukladno razvoju sve represivnijeg režima vlasti. Bojazni o nezakonitom prisluškivanju zastupnika u Saboru i građana od strane hrvatskih tajnih službi izražene su još početkom 1991. godine (Danas, 26.2.1991.: 34.). Zanimljivo je da se na tadašnje zastupničko pitanje upućeno Vladi o obimu uobičajenih sigurnosnih aktivnosti čekalo više od godinu

dana. (4.2.1992.: 35.). Bojazni od policijske države, prisluškivanja, hapšenja, naručenih političkih ubojstava itd. izrazit će i tadašnji pulski gradonačelnik, na temelju iskustva sa središnjom vlašću i optužbi kako je Istra „protalijanska“, „prosrpska“ i „projugoslavenska“ (11.2.1992.: 30.). Nadalje, uz iskazanu problematičnost preuzimanja „starih kadrova“ iz razdoblja komunizma i njihova sumnjičenja za suradnju s neprijateljem, u to se vrijeme zloporaba tajnih službi vezuje uz: razbijanje HSP-a Dobroslava Parage i postavljanje Ante Đapića za predsjednika, miniranje prostora Dalmatinske akcije i sudjelovanje u unutarpolitičkim ekscesima u sukobima među frakcijama vladajuće stranke. Tek početkom 1996. godine ova tema dobija na većoj važnosti s tzv. predstavkom trojice bivših agenata SIS-a o makinacijama u MORH-u, suradnji nekih njegovih djelatnika s KOS-om te o obimnim prislušnim aktivnostima od 1990. godine. Upravo će se tema masovnog prisluškivanja u političke svrhe zatim konstantno pojavljivati u javnosti do kraja ovog razdoblja. Uključivat će prisluškivanje i špijuniranje predsjednika Vrhovnog suda, novinara, oporbenih prvaka, čak i navode o postojanju posebne tajne službe za borbu protiv oporbe (Globus, 19.4.1996.: 9.), zatim sudjelovanje u raskolu HSLS-a (5.12.1997.: 15.-16.) itd. da bi eskalirala u zadnje dvije godine 90-ih. U 1998. posebno će je potaknuti tzv. afera SIS kao izraz frakcijskih borbi u HDZ-u i prevladavanja desne struje na čelu s Ivićem Pašalićem, kojeg će se percipirati kao središnjeg upravljača tajnim službama i dijaboličnu figuru tadašnjeg režima, odgovornu za različite afere. Osim toga, u posljednjoj godini ovog razdoblja tajnim službama će se pripisivati namještanje nogometnog prvenstva, te će se izražavati bojazan prema njihovoj manipulacijskoj ulozi u tada nadolazećim parlamentarnim izborima.

Svojevrsni „sljedeći korak“ nakon etiketiranja za neprijateljstvo i djelomično preklapajuća tema prethodnoj jesu HDZ-ovi napadi, opstrukcije i destabilizacije oporbenih stranaka, institucija društva i medija putem različitih „zakulisnih“ aktivnosti. Upozorenja na takve tendencije opstrukcije prema oporbi od strane desnog krila HDZ-a iskazane su još 1991. a u pogledu medija notorni su primjeri gašenja tjednika *Danas* 1992. godine i afera oko pretvorbe i smjene uredništva *Slobodne Dalmacije*. Konspirativnim pokušajem ograničavanja slobode tiska označavao se Nacrt prijedloga o javnom informiranju čija se funkcija interpretirala kao ponovno uvođenje verbalnog delikta, zaštita države od svake kritike i financijsko uništavanje novina koje

se usuđuju kritizirati državu (24.9.1993.: 10.-11.). Osim toga, kao protuudar na pismo šestorice intelektualaca[194] predsjedniku RH - u kojem mu se, između ostalog, predlaže podnošenje ostavke - interpretirao se napad na tadašnjeg predsjednika Matice Hrvatske, Vladu Gotovca, i uklapao u program „hadezeizacije“ ustanova civilnog društva (3.12.1993.: 50.). Sljedeće godine, previranja u IDS-u tumačit će se kao djelovanje „krtica“ iz HDZ-a, a takav će se obrazac interpretacije prenositi i dalje na sve važnije oporbene stranke. U kontekstu priprema za izbore govori se o dvije dotadašnje HDZ-ove strategije destabilizacije oporbenih stranaka. Prva je „pacifikacija“ putem instaliranja vodstava bliskih i podložnih vladajućoj stranci a druga je „kupovanje“ pojedinačnih zastupnika i političara, kad je riječ o ozbiljnijim protivnicima (8.9.1995.: 10.). Iste je godine vladajuća stranka pokazala elementarno nepoštivanje demokratskih pravila i prvu ozbiljnu najavu moguće ustavne diktature kroz Zagrebačku krizu. Kriza je prouzrokovana nepriznavanjem gradonačelnika iz oporbenih redova nasuprot izbornim rezultatima, a uključivala je pritiske na oporbene stranke i političare, slične prethodnima. Osim toga, motivacija nepriznavanja izbora tumačena je kao pokušaj očuvanja klanskih interesa klijentelističke stranke koji su ostvareni putem pretvorbenih malverzacija (15.12.1995.: 9.) i pljačke (42.-43.). Tijekom cijele 1996. unutar ove afere zbivat će se različita previranja koja će uključivati zavjereničke interpretacije kako djelovanja vladajuće stranke, tako i uloge i odnosa među oporbenim strankama te pregovorima i suradnji s HDZ-om. Nakon dvije godine kriza će neslavno završiti HDZ-ovim „kupovanjem“ dvaju mandata vijećnika iz HSS-a.

Nastavak HDZ-ovih smišljenih napada na oporbu 1997. godine pripisivati će se propagandnoj djelatnosti i medijskom linču HTV-a i Vjesnika, te agresivnoj retorici političara i njima bliskih komentatora koji oporbene čelnike demoniziraju kao izdajnike, plaćenike i strane špijune, potičući time nasilje. Epilogom takvog huškačkog govora mržnje smatra se fizički napad na predsjedničkog kandidata Vladu Gotovca u vrijeme izborne kampanje (13.6.1997.). Također, neki će tadašnji HDZ-ovi čelnici otvoreno govoriti o zavjereničkim strategijama kojima su se koristili u izazivanju raskola u HSLS-u (23.5.1997.: 36.-37.), a što će se primjenjivati kao okvir za procjenu previranja i frakcijskih odnosa u SDP-u (22.8.1997.: 16.). Najavljivanje

[194] Potpisnici su Ivo Banac, Krsto Cviić, Slavko Goldstein, Vlado Gotovac, Vesna Pusić i Ozren Žunec.

političkih akcija protiv SDP-a, navodno je započelo pozivom bivših dužnosnika komunističkog režima na novogodišnji domjenak predsjednika Tuđmana, pod krinkom pomirbe svih Hrvata (9.1.1998.: 15.). Nakon sklapanja predizbornog saveza SDP-HSLS i oporbenog napuštanja svih saborskih funkcija zbog HDZ-ovog odbijanja osnivanja povjerenstva o zlouporabi obavještajnih službi, u javnost će „isplivati" tajni planovi za napad na Ivicu Račana, koji će se potom svesti na neuvjerljive optužbe za narko-dilerstvo. Urotništvo HSLS-a dokazivat će se manipuliranjem tajnim dokumentima „Jazavac" i „Lisica", protumačeni od strane HDZ-a kao planovi nelegalnog i izvaninstitucionalnog rušenja vlasti 1995. godine, koji su se, navodno, tada počeli ostvarivati. Sabor će u vezi posljednjeg osnovati istražno povjerenstvo koje će, paralelno s istražnim povjerenstvom o odgovornosti za oduzimanje oružja Teritorijalne obrane 1990. od strane JNA (za razdoblje samo do 30. svibnja 1990.) raditi na diskreditaciji ove dvije političke stranke tijekom gotovo cijele 1999. godine.

Sljedeća zavjerenička tema iz ovog razdoblja koja ukazuje na autoritarni karakter vladajuće stranke odnosi se na frakcijske borbe unutar HDZ-a. Konstantno je prisutna od 1991. godine. S obzirom na preferirane metode promjene političkog poretka uspostavilo se početno razlikovanje ovih frakcija na tzv. jastrebove i golubove (Danas, 30.4.1991.: 24.), što će postupno postati podjela na radikalno-konzervativnu i umjereniju, liberalnu struju. Radikalnija frakcija će se u pravilu identificirati s desnicom i hercegovački lobbyem, dok će se umjerenija vezivati kako za ljevicu, vezanu uz antifašističku tradiciju, ali i uz tzv. tehnomenadžersku pragmatičnu skupinu liberalno označavanih prvaka HDZ-a. Posljednje dvije skupine do raskola u HDZ-u činit će jedinstvenu frakciju. Jedan od prvih značajnijih sukoba među frakcijama koji se urotnički interpretirao odnosi se na pokušaj opstrukcije formiranja Vlade nacionalnog jedinstva u kolovozu 1991. godine, pučem protiv predsjednika Tuđmana od strane desne frakcije. Sljedeće godine frakcijske borbe izaći će na vidjelo povodom skandaloznog filma o ubojstvu Brune Bušića, da bi se u 1993. pojavile u aferi „Croatia osiguranje" u kojoj je radikalna struja optuživala umjerenjake za sudjelovanje u makinacijama s menadžerskim policama osiguranja putem kojih su se kupovale tvrtke novcem poreznih obveznika (2.4.1993.: 6.). Smatra se kako je ova afera dovela do pada četvrte hrvatske Vlade. Također, jačanje desne struje povezivalo se s mogućim državnim udarom, usmjerenim na samog

predsjednika Republike (25.11.1993.: 8.). 1994. godine dolazi do jačanja antagonizama i raskola u HDZ-u, što će dovesti do parlamentarne krize. Nakon odlaska lijeve frakcije, budućih HND-ovaca, unutar HDZ-a će doći do otvorenijih napada i na tehnomenadžersku struju jezikom apriornog sumnjičenja „koji se svodi na stvaranje unutarstranačke paranoje“ (17.6.1994.: 13.) što će dovesti do njenog daljnjeg slabljenja i zategnutijih odnosa na razini Sabor - Vlada. Odnos između dijela desne frakcije i predsjednika Tuđmana zaoštravat će se 1995. posebice oko mirovnog plana Z-4, no neće biti izraženi u zavjereničkom ključu. Frakcijski sukobi ponovo će ojačati tijekom 1996. godine o kojima će se pisati kao procesu „razbijanja različitih političkih i interesnih saveza ...koji su suprotstavljeni desničarima“ (15.3.1996.: 2.), pri čemu će sve više jačati radikalna slavonsko-hercegovačka grupacija. Njima će se pripisivati kampanja protiv mafiokracije kao skrivanje vlastitih malverzacija napadom na preostale tehnomenadžerske krugove. Kasnije iste godine, desna frakcija napasti će premijera Matešu i ministra vanjskih poslova Granića kako bi se, navodno, prisililo predsjednika Tuđmana „na krajnje radikalne odluke“ u smislu odustajanja od stvarnog ukidanja Herceg-Bosne i suprotstavljanje međunarodnoj zajednici. Obračuni s tehnomenadžerima u stranci izrazit će se nadalje u suspenziji nekoliko visokih dužnosnika, a njihova kompromitacija nastaviti istragom u Robnim rezervama te progonom predsjednika Vrhovnog suda (6.12.1996.: 4.) – što se ocjenjuje strateški bitnim ovladavanjem gospodarstvom i pravosuđem. Do preokreta dolazi početkom 1997. godine, čistkom najradikalnijih članova desne struje, što se tumači kao temeljni potez za opstanak HDZ-a u post-ratnom razdoblju (14.3.1997.: 5.), potaknut inozemnim pritiscima. S najavom političkog umirovljenja i fizičkog odlaska ministra Šuška, u prvi plan borbi među frakcijama doći će dva političara mlađe generacije, Zlatko Canjuga i Ivić Pašalić a kao pojačanje desnoj frakciji najavljivani su neki članovi mladeži HDZ-a kao dio strategije uklanjanja umjerenjaka i tehnomenadžera na nastupajućim unutarstranačkim izborima (5.11.1997.: 3.). Također, sukobi i rascjepi najavljuju se i unutar desne struje, po zavičajnoj osnovi (Nacional, 4.3.1998.: 10. – 11.). No, nastavak sukoba na liniji Pašalić-Canjuga, izraženi u zahtjevu za ostavkom potonjega na čelno mjesto u zagrebačkoj organizaciji stranke neće se doživljavati kao frakcijski, već prije svega interesni sukobi (Globus, 6.3.1998.: 13.). No, nakon uzdrmavanja statusa HDZ-a aferom

Dubrovačka banka i sukoba Pašalić – Šarinić, govori se o rascijepljenosti stranke između „ognjištara“ i „europejaca“ (Globus, 19.6.1998.: 11.) koja se po članstvu više ne poklapa u potpunosti sa starom frakcijskom podjelom, ali predstavlja njen nastavak upravo u dimenziji zastupanja liberalno-demokratskih vrijednosti. Pri tome se ognjištarima pripisuje zastupanje ideje postojanja antihrvatske zavjere Zapada. Uz već spominjanu aferu SIS, koja je sukladna prethodnim linijama rascjepa, u ovoj će godini doći i do raskola hrvatskog s bosanskohercegovačkim HDZ-om zbog izbora Ante Jelavića na njegovo čelo, zbog čega će predsjednik Tuđman, za zavjeru optužiti nekoliko prvaka HDZ-a iz BiH (22.5.1998.: 5.), nakon čega će se raskol u toj stranci interpretirati kao demontaža HDZ BiH iz središnjice sa Pantovčaka (Nacional, 3.6.1998.: 2.-3.). Premda će sljedeće godine, s obzirom na sve lošije zdravstveno stanje predsjednika Tuđmana i nadolazećih izbora, biti naznaka nastojanja uspostave „primirja“ i zajedništva među frakcijama, previranja će jednim dijelom ići prema „eutanaziranju“ Ivića Pašalića (12.3.1999.: 5.) plasiranjem medijima kompromitirajućih materijala o brojnim aferama i zbog zlouporabe tajnih službi. Ova akcija pripisivat će se „osovini Granić-Šeks-Valentić“ (ibid.). Ubrzo će se pojaviti i još jedno napuknuće u HDZ-u prikazano kao sukob „autentičnih barakaša i prvoboraca“ nasuprot „hercegovaca“ i „tehnokrata“ (Nacional, 5.5.1999.: 6.) a do kraja godine sukobi će se kristalizirati na relaciji Šeks - Pašalić, u kojima će se prvi prikazivati kao akter na udaru mnogobrojnih spletki i intriga (npr. Globus, 24.12.1999.: 12.-13.), dok će se drugome pripisivati atribut „princa tame“, majstora zakulisnih igara, ciničnih podsmjeha, stranačkih spletaka, širenja medijskih glasina i tajnog ortaštva (22.10.1999.: 13.).

Osebujno konspirativističko poimanje vladajuće stranke tijekom 90-ih godina sve je više jačalo i očitovalo se i u drugim dimenzijama npr. izbornim prijevarama, u tzv. birokratskom etničkom čišćenju, zataškavanju političkih ubojstava i ratnih zločina, pokušajima ovladavanja Ustavnim sudom itd. S obzirom na očitu sklonost nedemokratskom ponašanju te slabljenju monolitne pozicije HDZ-a, negdje od kraja 1996. razmatraju se ideje mogućnosti državnog udara od strane predsjednika Tuđmana i HDZ-a, ukoliko bi izgubili vlast na izborima. Ovakva razmatranja, osim u političkim tjednicima nalazimo i u sociologijskoj znanstvenoj literaturi, napose studiji Ozrena Žuneca, pod naslovom *Državni udar u Hrvatskoj: modeli i vjerojatnost*

uspjeha, objavljenoj 1997. godine. Po sadržaju koji razrađuje ona se također može okarakterizirati kao izrazito sofisticirana teorija zavjere, što još jednom ukazuje na moguću ozbiljnost zavjereničkog mišljenja. Ova tema doći će posebno do izražaja u zadnje dvije godine ovog razdoblja, od procjena pučističkih potencijala Hrvatske vojske i mogućnosti njene instrumentalizacije od strane političkih centara moći (13.2.1998.: 58.), detaljnih planova ključnih institucija koje bi vojska trebala zauzeti, procjena iracionalnosti takvog pothvata, ali i uznemirujućih izvješća o pripremnim vojnim vježbama i simulacijama NATO-a u slučaju vojnog udara u Hrvatskoj. Osim razmatranja vojnog udara i HDZ-ovih nastojanja ovladavanjem 1. gardijskim zdrugom HV-a kao ključnom snagom u njegovom mogućem izvođenju, u 1999. godini kao državni udar interpretira se osnivanje Predsjedničkog vijeća, svojevrsne paralelne strukture izvršne vlasti, uspostavljene u slučaju poraza na izborima za opstrukciju nove vlasti.

Posljednja tema koju obrađujemo u ovom poglavlju odnosi se na kriminalno ponašanje vlasti, posebice u pogledu pretvorbe i privatizacije unutar kojih je, pod pokroviteljstvom dijela vladajuće stranke nastala povlaštena klasa tzv. tajkuna. Od 1992. godine tema je konstantno prisutna u javnosti s kulminacijom 1998. godine, kada se iskazuje u nizu afera s razornim učinkom po sliku vjerodostojnosti vladajuće stranke. Od samog početka ovog procesa upozoravat će se iz različitih stručnih i političkih krugova kako postoji opasnost, prvo da se podržavljenjem privrede kompletira totalitarna vlast (17.3.1992.: 15.) a zatim kako se naziru opasne tendencije vladajuće stranke da „kupi Hrvatsku“ tj. da „preko svoje strukture moći...stvori kastu oko predsjednika Republike osiguravajući privilegije svojim pripadnicima i prijateljima. Tako se stvara mreža koja će korak po korak gaziti u korupciju i moralnu nastranost i koja će...paralizirati razvoj.“ (Danas, 24.3.1992.: 16.). Slijedeće godine izbiti će afera s menadžerskim osiguranjima i kreditima čija će se kritika od strane vlasti doživljavati himbenom i zapravo, proširenjem sustava privilegija, koji se sa stanova i vila za članove vladajuće stranke jednostavno proširio i na lokale i tvornice (Globus, 26.2.1993.: 43.), nastavljajući „tradiciju“ povlaštenih skupina, slično kao u bivše vlasti. Novom financijskom oligarhijom proglašavat će se stari socijalistički direktori koji su se domogli dionica svojih poduzeća manipulirajući popustima za radnike, a sumnje u malverzacije upućivat će se i Fondu za

privatizaciju (npr. 17.12.1993.: 7.; 26.8. 1994.: 47.) te samoj vladajućoj stranci. Masovne zlouporabe u privatizaciji jedan će ekonomski stručnjak pregnantno opisati u obliku 20 recepata pretvorbene „kuharice“ kako se nelegalno domoći poduzeća u Hrvatskoj a ne završiti u zatvoru (4.11.1994.: 50.-51.). Konkretne afere u kojima su sudjelovali visoki članovi HDZ-a punile su novinske stupce, a neprocesuiranje pretvorbenog kriminala činilo se očitim. Doživljaj nemoći jasno ilustrira zalaganje jednog političara desne provenijencije za uvođenje smrtne kazne za ilegalno bogaćenje u pretvorbi (1.3.1996.: 9.). Sprega između vlasti i povlaštenih poduzetnika iščitavala se u zakonskim rješenjima koja su omogućavala kupnju većinskih vlasničkih udjela – metodu „puzajućeg pruzimanja“ kojom su nastali svi veći hrvatski tajkuni (1.1.1997.: 47.). Oporbeni političari zalagat će se jedno vrijeme za poništenje pretvorbe – kojom je „pregažena demokracija... u zatvorenim krugovima HDZ-a, a konkretne odluke donošene pod dominantnim utjecajem stranačke stege u zatvorenim bankarskim i gospodarskim krugovima“ (Nacional, 22.1.1997.: 4.). Na tragu programiranog bogaćenja 200 hrvatskih obitelji vlast će dobiti atribut kleptokracije i pripisivat će joj se povezanost s organiziranim kriminalom, što će 1997. godine kulminirati božićnom porukom kardinala Bozanića o „grijehu struktura“. Prozivat će ju se zbog korištenja metode „gromoglasnih akcija“ i „spektakularnih uhićenja“ kao zavaravanja javnosti u pogledu obračuna s „mafiokracijom“ (9.1.1998.: 17.). Uskoro će se - zbog otkrivanje postojanja automobilske mafije u vrhu hrvatske vlasti te povećanja plaća visokim državnim dužnosnicima pod egidom suzbijanja korupcije - pisati o moralnom ludilu vlasti s ozbiljnim posljedicama na kolektivnu svijest cjelokupnog društva (24.7.1998.: 9.). Smatra se kako je odlučno razotkrivanje HDZ-ova „sustava podzemne vlasti“ (Nacional, 27.5.1998.: 21.) te godine proizvela upravo afera Dubrovačka banka, posebice sudjelovanje predsjednikovog savjetnika kao tajanstvenog „petog ortaka“. To će, uz zlouporabu sigurnosnih službi, početka afere s HDZ-ovom „potajnom kupnjom“ Večernjeg lista, aferom Zagrepčanka itd. znatno destabilizirati postojeću vlast. Sljedeće godine započeti će svojevrsno „raskrinkavanje financijskih malverzacija Miroslava Kutle“, no i to će se percipirati u javnosti kao dio predizbornog scenarija. HDZ-ovom općem modelu upravljanja smatrat će se svojstveno stvaranje „sustava paralelne dvorske moći“ kojim dominira „logika dvorskog telefoniranja i političkog klijentelizma“ i metode rada kao što su

„zaplašivanje, prijetnje, ucjene, vezana trgovina, korupcija, pa i organizirani kriminal u korist povlaštenika HDZ-a“ (8.1.1999.: 17.). Određeni broj tema iz ovog bogatog repertoara 90-ih detaljno ćemo prikazati.

Unutarnji i vanjski neprijatelji

Sintagma uobičajena za totalitarne sisteme i političke kulture komunističkih država vrlo brzo vratila se na scenu mlade demokracije u Hrvatskoj. Skloni smo je promatrati jednim dijelom kao refleks ratne psihoze koja reducira diskurz na pojednostavljeno poimanje suprotstavljenih aktera već spremnim vokabularom iz prošlosti, ali i kao izraz autokratskog stila vladanja. Eksplicitno izrečena ili iz nabrajanja uočljiva, upotrebljavala se za označavanje neprijatelja vlasti, države i nacije tijekom cjelokupnog razdoblja 90-ih.

Naznake takvog okvira prosuđivanja neki će kritički mediji uočavati već u početnoj godini nove vlasti u revanšističkim čistkama i prozivkama različitih institucija, o čemu smo već dali određene naznake. Početkom 1992. godine, dajući prikaz dvogodišnjeg novog „političkog života“, Marinko Čulić nazvat će Hrvatsku „zemljom osujećenih pučeva“ (*Danas*, 14.1.1992.: 22.).

> Praktički od početka Hrvatske kakvu danas znamo, s više stranaka koje se natječu da dođu na vlast, ali tako da to ponekad više sliči na rovanje da drugi ne dođu – u zraku se osjeća duh zaplotnjaštva i urote koju netko protiv nekog sprema, ili se barem tvrdi da je sprema (dokazi nisu obavezni)...U vrijeme izbora neki iz pobjedničke stranke pokazivali su znakove uznemirenosti nekoliko vrsta potencijalnih neprijatelja: strah od židovsko-srpske urote kroz jednu malu, po političkom i ljudskom habitusu nimalo zavjereničku stranku: te od komplota masonerije, što je u blagim tragovima ostalo do danas. Ipak, jedan je protivnik imao primat: „hrvatski proljećari“. Oni su sumnjičeni da su sazdani od nepouzdanog hrvatstva, s previše primjesa komunizma...Kada se smirila izborna groznica, te su optužbe jenjale, ali nikad nisu povučene, a spisak protivnika dopunjavan je u skladu s događajima...na istom zasjedanju kada je Hrvatska proglasila državnu neovisnost Tuđman [je] izašao, prvi put javno, s tezom da su vršni ciljevi hrvatske politike dovedeni u pitanje, jer u samom HDZ-u postoje snage koje osporavaju hrvatsku ustavnu vlast i „samog predsjednika republike“. Optužba je začinjena gotovo senzacionalnom tvrdnjom, zbog koje su mnogi počeli brižnije zatvarati ulazna vrata svojih stanova, da je sve to povezano sa „srbokomunističkom“ i „četničkom“ urotom (22. – 23.).

Ukazujući da se nova vlast i tijekom rata pretjerano bavila unutarnjim neprijateljem, što je znalo ići na uštrb uspješnog onemogućavanja vanjskog, te da se takav odnos samo nastavio u razmjerno mirnijem razdoblju potkrepljivati će iskazima šefa sigurnosno-obavještajnih službi:

Manolić...govori o cijelom bloku „različitih struja, različitih stranaka, različitih silnica“ koji imaju „zajednički politički interes“ – da se „sruši postojeća vlast“. Riječ je, dakle, o cijelom arhipelagu snaga koje svaka iz svojih pobuda prijeteći okružuju gornjogradski otok vlasti, a udružuje ih zajedničko uvjerenje da tu vlast smatraju „svojim najvećim neprijateljem“ (ibid.)

Takve će se sklonosti, zajedno sa „izoliranjem“ vladajuće stranke od javnosti, poistovjećivanjem stranke i države, uz „histerične linčeve“ na HTV-u itd., identificirati s boljševizmom, kojemu bi se trebalo suprotstaviti „jer u protivnom hrvatska država postaje samo formalni okvir koji bi uskoro mogao biti ispunjen mržnjom i pretvaranjem u kolektivni logor“ (25.). Uskoro će se vlasti pripisivati cijeli niz atributa komunističkog sustava: „od izmišljanja neprijatelja, političkog voluntarizma, gomilanja funkcija, bahatosti i raskoša političke vrhuške pa sve do...povratka verbalnog delikta“ (5.5.1992.: 15.). Ovakvo ponašanje vlasti, kao svojevrsni refleks ugroženosti, narastao do kontraproduktivne mjere, prikazan je metaforički kao „avet *Bijele knjige* [koja] ponovo kruži Hrvatskom“ (ibid.) te revnom strašću za denunciranjem i mržnjom proizvodi „sedam grupa hrvatskih smrtnih neprijatelja“ (14.). To su: 1) komunjare ili „crvena aždaja“ po riječima predsjednika Sabora; 2) Srbi u kolektivnom smislu krivice; 3) Jugoslavija i JNA, u smislu demonizacije svega što je obilježeno jugoslavenstvom, od Strossmayera do Ante Markovića, uz nepovjerenje i sumnjičavost u „prebjege“ iz JNA kao potencijalne suradnike KOS-a; 4) opozicija, prema riječima predsjednika Tuđmana, kao diletanti, prodane duše i egzibicionisti od kojih neki rade za strane sile i neprijatelje i svojom kritičnošću rade za agresora, prema kojima se kritika ovog tipa pojačava s bliženjem izbora[195]; 5) radnici, čije je zahtjeve još u prvim mjesecima nove vlasti predsjednik okvalificirao kao dio specijalnog rata, a neki ministri kao „bliske lijevom dogmatskom bloku – Pokreta za Jugoslaviju“ zbog zahtjeva za podjelom dionica poduzeća u kojima su radili (ibid., vidi također 7.4.1992.: 24.). Zatim 6) kulturne institucije poput HAZU, Matice hrvatske, Školske knjige, raznih izdavačkih poduzeća i redakcije nekih novina, i 7) pojedinci-autoriteti, optuženi kao „farizejska inteligencija“ (10.3.1992.: 22) za delikt premalog ili premlakog hrvatstva, kao npr. Ivan Supek, Vlado Gotovac, Dražen Budiša, Savka

[195] Vidi npr. *Danas*, 19.5.1992.: 23. gdje se u predizbornom kontekstu govori o još nekim političkim diskvalifikacijama kao što su: „jugofašisti“, „šljam“, „jugo-vaši“ itd.

Dapčević-Kučar, Miko Tripalo itd. – svi prokazani bez dokaza i argumenata[196]. Autorima ovakve proizvodnje neprijatelja smatraju se hrvatski boljševici, „preforsirani" Hrvati te frustrirani i bolesni ljudi kojima drugi manipuliraju u političke svrhe.

Ovakvo prokazivanje neprijatelja tumači se kao odvlačenje pozornosti s vlastitih neuspjeha i promašaja, za što je oprobano sredstvo međunarodna zavjera, uočena kroz djelovanje *Helsinki Watcha*, čije će izvješće o ratnim zločinima i kršenju ljudskih prava, predsjednik Tuđman, na tragu boljševičke tradicije, nazvati „djelom provokatora i neprijatelja Hrvatske" (25.2.1992.: 23.). Takav stav će Ivan Zvonimir Čičak opisati kao „bacanje kamena u europsko zrcalo" tj. kao odbacivanje europskih mjerila demokratičnosti društva. Prave protuhrvatske urotnike locirati će u onima koji zlodjela čine ili ih toleriraju, tj. „unutar hrvatskog političkog korpusa, bolje rečeno, unutar same hrvatske vlasti, koja radi sve više u korist vlastite, ali i hrvatske štete" (ibid.).

Protiv ovakvih i sličnih inozemnih kvalifikacija, koje su se većim dijelom odnosile na predsjednika Tuđmana, protestirati će Slaven Letica, smatrajući kako one proizvode „demonski image" i pretvaraju se u „svojevrsnu medijsku kampanju" (27.11.1992.: 2). Oštre inozemne napise *The New York Timesa*, koji su označavali Tuđmana kao „krvnikova šegrta", „starog komunističkog prepredenjaka" i „diktatora" smatrat će deplasiranim objašnjavati putem teorije zavjere, već će ishodišta i uzroke nastanka takvih etiketa pronalaziti u predrasudama, koje su - pored postojanja težnji političke kontrole medija „koju objektivno provodi hrvatska vlast" - proizveli nitko drugi do oni listovi i oni novinari koji su govorili o „jurišu na medije", tj. borili se za medijske slobode. Logika identična onoj modernog rasizma. S liste boraca za medijske slobode (ibid.) uskoro će se tri novinarke i književnice naći na „medijskoj tjeralici"[197] kao *Vještice iz Ria*, napisanoj a nepotpisanoj od istog autora.

Slučaj će započeti u *Večernjem listu* (5.12.1992.: 56.)[198] sa dva teksta: „Ćorak u Riu", svojevrsnim izvještajem s 58. konferencije PEN-a, u kojem se naznačuje

---

[196] U istoj će se maniri pred kraj godine podići hajka na Žarka Puhovskog, zbog „sramotnog svjedočenja protiv hrvatskih sveučilištaraca 1971." i za „antihrvatsku kampanju u međunarodnoj zajednici", što se tumačilo kao obračun s praksisovcima u Hrvatskom filozofskom društvu i pokušaj države da preuzme upravljanje HFD-om (*Globus*, 18.12.1992.: 34. – 35.).

[197] Riječ je o sintagmi Ivice Đikića (*Feral,* 21.9.1998.)

[198] Slični članci objavljeni su istodobno i u Vjesniku i Slobodnoj Dalmaciji.

„pokušaj miniranja“ održavanja sljedećeg kongresa u Dubrovniku i komentarom „Lobistice promukla glasa“, u kojem se kritiziraju Jelena Lovrić, Rada Iveković, Slavenka Drakulić, Vesna Kesić i Dubravka Ugrešić kao „disidentske zvijezde koje po svim hrvatskim, europskim i prekooceanskim novinama toliko viču da je ugrožena njihova sloboda govora, da su već izgubile dobar glas“ (ibid.). Iz pretpostavke da su za vrijeme Jugoslavije kao feministice bile povlaštene a da im se takvom statusu sada „ispriječila hrvatska država“, ova teorija zavjere drži da su one „spremne na osvetu“. Kako bi ostvarile svoju nakanu, pretpostavlja se da su uspješno lobirale „neke američke delegate“.

Slučajevi kao što je gašenje «Danasa», problemi u upravnim odborima u «Slobodnoj Dalmaciji» i «Novom listu», te slučajevi «Feral Tribunea» i spomenutih dama (po čemu su one slučajevi teško je, doduše, dokučiti) - dobro izbrifiranim delegatima bili su krunski dokazi kako u Hrvatskoj nema demokracije, i kako se, dosljedno tomu, možda u Dubrovniku u travnju sljedeće godine i ne bi trebao održavati 59. svjetski kongres PEN-a... Gotovo sat vremena, kako saznajemo iz izvještaja koji nam je stigao iz Rio de Janeira, trebalo je predsjedniku Hrvatskog PEN-a Slobodanu P. Novaku da se izvuče iz vješto spletene mreže, pa (citiramo):»glasovanje nije ni bilo potrebno, jer je američki delegat ostao potpuno usamljen. Postiđeno je potom izjavio da je samo iznio stav svoje uprave, ali da je odlučio u Dubrovnik doći kao privatna osoba»...

...Svjetski pisci doći će u Hrvatsku, a zagrebački feministički krug preko svojih će se privatnih inozemnih delegata zasigurno i dalje uspinjati na svjetske govornice i grmjeti o svojoj ugroženosti u hrvatskoj državi. Zanimljivo bi bilo čuti kako to da se dosad, kao feministice od formata, nisu prošetale izbjegličkim logorima u kojima borave silovane Hrvatice i Muslimanke, i svjedočile po svijetu o njihovoj ugroženosti.

11. prosinca 1992. „Globusov investigativni tim“ pisati će o „skandaloznom komplotu feministica iz Hrvatske da se Hrvatska degradira na kongresu PEN-a...“ i uz protuhrvatsku dimenziju njihove zavjere naglasiti prosrpsko djelovanje, jer su svojim istupima u svijetu...

...prodavale literarne floskule o tragičnosti rata kao muškog businessa i teze o tome kako se na prostoru bivše Jugoslavije ne siluju Hrvatice i Muslimanke nego ŽENE(!)...Hrvatske feministice, koje od vlastitog "progonjenja" već mjesecima prave međunarodni spektakl, bitno su pridonijele prikrivanju istine o seksualnom nasilju kao instrumentu srpske rasističke i imperijalne politike!... Može se, stoga, slobodno kazati da je hrvatski, pa i svjetski, feministički pokret moralno umro u balkanskim ratovima devedesetih! Umjesto da našoj i svjetskoj javnosti otkriju spolni velikosrpski teror kao povijesno dosad nepoznat oblik sustavnog provođenja genocida pod eufemizmom "etničkog čišćenja", naše su feministice od vlastite udobne i, zapravo, mizerne sudbine stvarale međunarodne političke "slučajeve". (42.)

Razrađujući dalje tezu o privilegiranosti u prethodnom sistemu, pripisat će im ideološku matricu „feminizam – marksizam – komunizam – jugoslavenstvo“ te

ukotvljenost u prošlosti u „obitelji obavještajaca, policajaca, zatvorskih čuvara, diplomata, visokih državnih i partijskih činovnika“, a u budućnosti u brakove sa Srbima, što se tumači kao „sistematski politički izbor“ (ibid.). A da bi pokazali u čemu se sastoje njihovi tobožnji slučajevi tj. „mit“ o njihovoj ugroženosti, izradili su skupnu tablicu s osobnim podacima, tj. svojevrsnim profilom kako izgledaju unutarnje hrvatske neprijateljice. Tablica je to koja inaugurira stil tajnog policijskog dosjea u javnost, „foto-robot“ za dokazivanje amoralnosti (19.2.1993.: 42.), koji najviše govori isljedničkoj svijesti njegovih autora.

	JELENA LOVRIĆ	RADA IVEKOVIĆ	SLAVENKA DRAKULIĆ	VESNA KESIĆ	DUBRAVKA UGREŠIĆ
GODINA RODENJA	1948.	1945.	1949.	1948.	1949.
MJESTO RODENJA /RODITELJI	LUKAVAC (BiH)	ZAGREB otac jugodiplomat	RIJEKA otac JNA oficir	LONDON majka šefica ženskog KPD Požega; otac radio u diplomaciji	KUTINA
NACIONALNOST	JUGOSLAVENKA	JUGOSLAVENKA	HRVATICA	HRVATICA	JUGOSLAVENKA
NAJVIŠA ZAVRŠENA ŠKOLA	Nezavršeni studij jugoslavistike i kompar. književnosti	VSS: filozofija, francuski	VSS: komp. književnost, sociologija	VSS: psihologija	VSS: komp. književnost, ruski
CLANSTVO U SK	DA	DA	NE	NE	NE
ZANIMANJE	novinarka	sveučilišni profesor	novinarka, književnica	novinarka	književnica
BRAČNI STATUS	Bivši suprug MIRKO BOŠNJAK, partijski funkcionar, danas direktor *Croatia Records*	Dopisni brak s Goranom Sejićem, funkcionarom u jugovladi	Rastavljena: 1. Slobodan Drakulić (Kanada) 2. Mirko Ilić (SAD)	neudana	neudana
DJECA	sin	—	kći	—	—
STAMBENI STATUS	Stan na Trešnjevci - zamjena za veliki partijski stan dijeljen s Bošnjakom- društveno vlasništvo	Stan (200m2) u središtu Zagreba - društveno vlasništvo; vila na Opatijskoj rivijeri	Kuća na Medveščaku- društveno vlasništvo Kuća u Istri	Stan u Trnju	Stan u središtu Zagreba
TRENUTNI RADNI STATUS	Vanjski suradnik u više novina	• Predavač na katedri indologije na nekom pariškom fakultetu • Dala otkaz na FF u Zagrebu	Književnica	Vanjski suradnik u više novina	Zaposlena u Institutu za književnost Filozofskog fakul. u Zagrebu
BORAVCI U INOZEMSTVU ZA VRIJEME RATA	—	Francuska (Pariz)	SAD, Francuska, Njemačka..	Slovenija, Austrija	SAD (dva semestra)
RADOVI	Pisala u "Vjesniku", "VUS-u", "Startu", "Danasu", "Slob. Dalmaciji", "Vremenu"- suradivala na ZG i BG TV; s M.Bošnjakom drama "Obustava..."	"Rana budistička misao", "Druga Indija", "Studije o ženi i ženski pokret", "Sporost-oprost"...	Zbirka eseja "Smrtni grijesi feminizma", "Hologrami straha", "Mramorna koža", "Balkan Express", "Kako smo preživjeli komunizam"	Pisala u "VUS-u", "Studiju", "Startu", "Danasu", "Nedjeljnoj Dalmaciji"...	"Mali plamen", "Poza za prozu", "Štefica Cvek u raljama života", "Forsiranje romana reke", koautorica Rječnika ruske avangarde
STAVOVI O HRVATSKOJ, RATU, AGRESIJI...	•Nakon pada Kijeva: predbacivanje Kijevljanima da su napad "izazvali hrvatskom zastavom" • Jugoslavija III Hrvatska: važna je kvaliteta države, a nije bitno da li je Jugoslavija III Hrvatska • "...ova država nije bitno drugačija od ove bivše, i nije samo rat razlog za to..."	•"Rat i realno nasilje prema Hrvatskoj izbrisao je u Hrvatskoj samoj svaku sposobnost rasudivanja, razlikovanje nijansi, svaku mogućnost pluralizma mišljenja, i dakle svaku demokraciju i kulturu" •"Plavi šljemovi bi nam najbolje pomogli kada bi preuzeli kontrolu medija i osigurali bar jedan svejugoslavenski radio i TV program "	•O akciji "Bedem ljubavi": "Zašto majke traže samo JNA da im demobilizira sinove a ne traže to i od Tudmana?" • "U novoj državi Hrvatskoj nikome nije dopušteno da ne bude Hrvat..."	• O 'dezerterima' u Hrvatskoj i BiH: "...a što je s elementarnim ljudskim pravom onoga koji neće i ne želi sudjelovati ni u kojem ratu, pogotovo ne u onome koji slonovi vode nad njihovom glavom?"	• O Hrvatskoj danas za "Die Zeit": - "Masovno se ruše spomenici antifašizma" - "Dinamitaši dižu u zrak srpske kuće" - "U bibliotekama potajno se knjige srpskih autora odnose u podrume, čiste se police od neprijateljske ćirilice i djela hrvatskih pisaca s antifašističkom tematikom"

Slika 4. „Foto-robot“ vještica iz Ria.

U svom iscrpnom javnom pismu S.P.Novaku, predsjedniku hrvatskog PEN-a i autoru prvog teksta koji je „pokrenuo lavinu“, što je rezultirala linčevima u određenim tiskovinama a pravim pogromom u *Globusu*, Vesna Kesić optužit će dotičnog za zamjenu teza, kršenje povelje PEN-a te za nekorektnu, neiskrenu, nepoštenu i kalkulantsku igru, kako to već priliči „dobrom političaru“ u Hrvatskoj, s učinkom pustoši, nesigurnosti, straha i intelektualne korumpiranosti hrvatske javnosti. Svojim tekstom isprovocirat će Milana Ivkošića – autora izreke kako su tada najopasniji neprijatelji Hrvatske bili borci za slobodu javne riječi. Dotični će smatrati kako se „tužakanjem Hrvatske“ ona nastoji pokazati kao nelegalna država, te da je očito kako Vesna Kesić...

...s tamošnjom vladajućom politikom želi nauditi hrvatskoj vladajućoj politici, ali njen udio u toj međunarodnoj pakosti ostat će jednako marginalan kao što je za svijet interesa marginalno značenje njenog «slobodarstva», i «slobodarstva» njenih prijateljica i prijatelja sve dok se ta marginalnost zbog nekih interesa ne pomakne u središte pažnje. A kad dođe u središte pažnje, a to hrvatske feministice veseli, eto dokaza da su zbog zaštite svog nesnalaženja u refleksu «jata», u razlikovanju slova «č» i «ć», u upotrebi padeža...spremne izazvati treći svjetski rat (*Večernji list*, 15.12.1992.: 4.).

Slučaj se nastavio i sljedeće godine. Branimir Donat će prokazane vještice imenovati „organizacijskom jezgrom međunarodnog otpora i difamiranja hrvatskog domovinskog rata“ koja vodi „defraudantsku kampanju protiv Hrvatske“ u stranim glasilima (*Globus*, 19.2.1993.: 42.) i ponoviti tezu o izgubljenim privilegijama.

Zabrinute za svoj mir, komfor i sve što im pripada kao iznimkama od uljuđenog, a posebice na socijalistički način korumpiranog državnog ustroja, u kojem lijevi dobivaju status privilegirane margine, zavjerenička četvorka je o Hrvatskoj splela vijenac dosta vješto sročenih insinuacija za one kojim je konformizam građanskog ljevičarstva bio jamstvom da će vijek proživjeti vrlo dobro u, malom i sigurnom, rezervatu namijenjenom crvenokošcima, homoseksualcima, maocetungovcima i lezbijkama.

Na njega će se nadovezati Dunja Ujević o „ukletim Holanđankama koje siluju Hrvatsku“ i „lutaju svijetom sipajući otrov po vlastitoj zemlji“ (*Večernji list,* 2.3.1993.). Ova novinarka će, povezujući bliskost „vještica“ s *Autonomnom ženskom kućom* u Zagrebu i njihovo članstvo u *Švicarskom vijeću za mir* sa *Ženskom listom iz Basela*, proglasiti „vještice“ rodonačelnicama „antihrvatske kampanje“ koju provodi potonja organizacija, koja...

...zahtjeva hitnu pomoć za Hrvatsku. Jer, kažu: U Hrvatskoj se pripremaju zakoni po kojima će žene biti upotrijebljene kao strojevi za rađanje» radi «povećanja etničkog rasta». U tom cilju zabranit će se abortus, a žene će sustavno biti udaljavane s posla. Zatvaraju se jaslice, a putem poreza i «drugim mjerama» svaka će žena koja

je fiziološki sposobna za reprodukciju «biti prisiljena roditi barem troje djece». «Zabranit će se razvod braka, supružnicima koji imaju malodobnu djecu». I napokon «U Zagrebu koji se nalazi u neposrednom ratu, žene se svakodnevno po nekoliko puta siluju. Napada ih se na ulicama, a one koje se suprotstavljaju, bivaju ubijene, odnosno zaklane nožem». Slijedi zaključak «U sjeni rata događa se seksizam, a Muslimanke, žrtve silovanja, silovane su u Zagrebu!»

Ovaj će tekst Zagrebački ženski loby optužiti kao daljnju proizvodnju neprijatelja koja na neoriginalan i već oproban način, „kombinirajući laži i poluistine s denuncijacijama“ konstruira „sfere“, „državne neprijatelje i nacionalne izdajice“, te dodatno okititi nazivom neviđene (dez)informacijske papazjanije pune politikantskih objeda (15.3.1993.) uz pobijanje svih njenih elemenata.

The Women's Review of books iz Bostona će objaviti a *Nedjeljna Dalmacija* (5.5.1993.: 24. – 25.) prenijeti „Ispovijed hrvatske vještice“, Vesne Kesić, na koju će reagirati Branimir Donat (*Večernji list*, 9.5.1993.: 6.). U kritici zbog nelojalnosti Hrvatskoj, feminizam će „vještica“ nazvati „bapskim poslom“ a opasne odjeke njihovih „jezičarenja“ prikazati kao transformaciju poluistina i estetiziranih laži u političko uvjerenje i „objektivnu“ informaciju na primjeru jednog članka u jednom berlinskom listu u kojem će jedna autorica pisati kako je...

...već stvorena osnova za trajno obespravljivanje žena, i to prije svega u Hrvatskoj, uz pomoć ekstremno biologističke obiteljske politike.» Prevedemo li to na jezik zbilje, znači ovo: «u Hrvatskoj se već od trećeg dječjeg doplatka može dobro živjeti, plaćeni dopusti rodiljama traju nekoliko godina, društvo se razbacuje darovima kako bi se stvorilo što više novih Hrvata budućih nacionalista.

Gospođa iz Berlina dalje piše: «...mnoge su Hrvatice do te mjere povezale zajedničke patnje (rata op.a.) s njihovim muževima i nacijom, da su čak i prijeteću politiku reprodukcije, u kojoj one više nisu socijalni subjekti, već prirodna sirovina za održavanje nacije, prihvatile kao cijenu.»... A šećer dolazi na kraju: «...veterani koji se vraćaju s bojišta siluju svoje žene.»

Svakako, riječ je o postupku ulančavanja asocijacija čijom se logikom može dokazivati kako podrhtavanje vjetra na krilcima kućne muhe na drugom kraju svijeta izaziva potres.

Uskoro će se pojaviti dva teksta nešto drukčije intonacije. Sa svojevrsne kritičke distance prema obje „strane“, Zdravko Zima pisat će o tome kako zbiljski argumenti munjevito gube na težini kad se stvori klima histerije kao kod „copernica iz Kroacije“ (*Danas,* 14.5.1993.: 63.), zaključujući podsjećanjem na vremena Makartizma:

Prije 40 godina Arthur Miller napisao je dramu The Crucible (u nas Vještice iz Salema), potaknut McCarthyjevim lovom na štrige. I Miller je, kako priznaje, bio zapanjen snagom djelovanja političke desnice koja je istodobno proizvodila teror i novu stvarnost u kojoj je čovjek bio spreman da vlastitu intimu žrtvuje pred državnim oltarom. Budući da se vješticama i političarima pripisuju mnogo veće sposobnosti nego što ih posjeduju, Baroja među njima pronalazi napadnu sličnost. Možda je onda problem u tržištu i možda je zato između coprničke družine Vesne Kesić i njenih izravnih konkurenata u trgovanju maglom tako teško uspostaviti dijalog.

Nakon njega, Zlatko Gall će otići još dalje i u progonu nepodobnih „vještica“ uočiti dodirne točke tadašnje Hrvatske sa Srbijom (*Slobodna Dalmacija*, 17.5.1993.: 5.) a korištenju ove etikete, citirajući Pierrea Riffarda, pripisati dvostruku funkciju: 1) zamišljanje neprijatelja koji je potpuno odgovoran „za svoje čine, usmjerene protiv društva, ciljem i sredstvima smišljenima za postizavanje škodljivih učinaka srodnih magijskima“, ali i 2) funkciju samoobjede zajednice koja se takvom etiketom služi, koja funkcionira „kao dijagnoza za društvo zatvoreno u vlastite kolektivističke vrijednosti, paranoidno prema drugačijosti, ksenofobno i – primitivno“ (ibid.). Prokazanim vješticama, pak, priznati će posjedovanje onog anatomskog detalja muškog tijela koji često označava karaternu osobinu hrabrosti.

Time ovaj slučaj neće biti završen. Tijekom 1993. pojavljivat će se još neki denuncijatorski tekstovi iz tiskovina bliskih tadašnjoj vlasti. Djelomičan epilog cijelog slučaja odvijat će se na Općinskom sudu u Zagrebu, presudama protiv *Globusa*, 1998. za Vesnu Kesić, tek 2004. godine za Slavenku Drakulić, a vansudskom nagodbom s Jelenom Lovrić, koja je u međuvremenu postala kolumnistica *Globusa*. Rada Iveković i Dubravka Ugrešić još uvijek vode sudske sporove s ovim listom[199].

Uobličavanje neprijatelja kojem se pripisuje hinjeno slobodarstvo nastavilo se dalje, Kritika liberalizma i liberalnih intelektualaca, često povezivanih s Otvorenim društvom Georga Sosorsa, kao neprijatelja hrvatskog naroda intenzivira se od 1993. godine nadalje. Na tragu izbornih uspjeha HSLS-a i totalitarnih tendencija vladajuće stranke, liberalizam će kritizirati redovi HDZ-a kao protuhrvatsku ideologiju koju treba „razotkriti, raskrinkati, demistificirati...pred prevarenim narodom i, na kraju, iskorijeniti iz nacionalnog bića“ (*Globus*, 25.6.1993.: 42.). Veći broj oštrih članaka protiv liberala pisati će Milan Ivkošić o kojem će se *Globus* izjasniti kao dugotrajnom uvjeravanju

[199] Izvor: http://www.h-alter.org/vijesti/mediji/vjestice-inkvizitori-i-dobrotvori.

publike „da je većinu hrvatskih problema skrivila urota moralno upropaštenost Zapada“ (10.9.1993.) tj. trulog liberalizma.

Kao utjelovljenje lijevog intelektualca liberalne orijentacije, navodno kompromitiranog svjedočenjem u korist optužbe na suđenju hrvatskim sveučilištarcima 1971. godine, uz dodatno pripisivanje etiketa u metonimijskom slijedu ultraljevičarstva, jugoslavenstva, prosrpstva, antihrvatstva, židovstva itd. kritiziran je Žarko Puhovski (2.7.1993. 53. – 54.), posebice od kad dolazi na čelo Zaklade Otvoreno društvo.

O strahu hrvatske vlasti od Soroseve organizacije i novca pisat će se kao o idejnoj matrici iz prošlih vremena koja umišlja „da Hrvatskom opet šeću sjene nepodobnika kao nekoć“ (19.11.1993.: 46.) i na komunistički način kvalificira npr. tadašnjeg predsjednika Zaklade, Jakšu Kušana, bivšeg političkog emigranta, kao stranog špijuna. Novi predsjednik Zaklade, Miko Tripalo, probleme će njene percepcije kao tajne organizacije koja radi protiv Hrvatske vidjeti prije svega u državnom aparatu koji nastoji kontrolirati društvo (3.12.1993.: 48.), negirajući pritom ikakve političke ciljeve ulaganja velikih količina novca u postkomunističke zemlje, osim promoviranja slobodnog i pluralističkog društva. Bez obzira na to i konstantna ulaganja u znanstvene i kulturne projekte u Hrvatskoj, Otvoreno će društvo vlast sve češće demonizirati kao eksponenta „sveprisutne urote stranih sila“ (npr. 6.12.1996.: 48. – 49.).

No, središnju establišmentsku kritiku intelektualaca izvest će u uvodnom dijelu dvosatnog govora na II općem saboru HDZ-a, Franjo Tuđman, čije će ideje Mirjana Kasapović označiti kao „opasno približavanje autoritarnom poretku“ (22.10.1993.: 52.). Povod za kritiku bit će pismo šest intelektualaca u časopisu „Erasmus“ koji su predlagali predsjedniku da podnese ostavku. „Negiranje svega što je HDZ nedvojbeno, bjelodano ostvarila pred očima čitavog svijeta“ po Tuđmanu navode „učeni ljudi koji nemaju razuma“, nedostojni uzvišenoga, zavidni i častohlepni diletanti koji „obmanjujući narod i svijet pletu, ipak moramo se suglasiti ponajviše nesvjesno, nove zamke Hrvatskoj“[200]. To je „farizejska inteligencija – roba svjetskog glasa od

[200] Govor Franje Tuđmana na II općem saboru HDZ-a (15.10.1993.: 18.). Izvor: http://www.slobodanpraljak.com/MATERIJALI/RATNI%20DOKUMENTI/TUDJMAN%20GOVORI%20I%20INTERVJUI%201990.-1998/Tablica-Tudjman-intervjui.htm

starine“ (19.), „pokvarena gospoda“ čiju će kritiku, kao i u vrijeme prvog razdoblja rata, Tuđman jednostavno prevesti u protudržavno djelovanje, etiketom koja retroaktivno pripisuje jugoslavenstvo svima koji nisu uz HDZ. Ova će, kasnije često upotrebljavana politička diskvalifikacija, sukladno predviđanjima Kasapović, postati okosnicom budućeg djelovanja vladajuće stranke. Djelatna je u HDZ-u i danas kao sredstvo političke denuncijacije protivnika čak i na lokalnim izborima.

O tome da vlast izjave spomenutih intelektualaca stavlja u kontekst teorije zavjere mračnih sila pisati će Slaven Letica (29.10. 1993.: 11.). U tom smislu, naglašavati će predsjednikove iskaze o koincidenciji ovih zahtjeva „u danima kad se obnavljaju zahtjevi za obnovu bivše Jugoslavije ili za organiziranje balkanske konfederacije“, zatim raširenо poluslužbeno mišljenje kako „Zapad kažnjava Hrvatsku zbog svojega vlastitog udjela u katastrofi“ (ibid.). Takve će ideje predsjednika oporba percipirati kao „povampirenje antiintelektualizma i totalitarizma sa staljinističkim ili kriptofašističkim predznakom“. Ove dvije suprotstavljene predodžbe, Letica objašnjava kao vladajući diskurz kojim vladaju halucinacije o prošlosti, sadašnjosti i budućnosti, proizašle iz teške ukupne situacije, pa time na neki način opravdane, čime sugerira kako je zalagati se za pravo javnosti u takvoj situaciji isprazan i poguban posao. Dakle, sažaljenje vlasti i narodu koji bježe od užasa svakodnevice, a intelektualcima podsmjeh zbog uzaludnog posla. Po tome bi prvi bili žrtve okolnosti a drugi vlastite naivnosti.

Među „protivnicima suvremene Hrvatske iz zemlje i inozemstva“ sljedeće će godine istaknutija uloga biti jugonostalgičara. O ovakvom etiketiranju u visokoj politici u satiričnom tonu pisati će Tanja Torbarina (4.2.1994.). O njemu mogućoj potpori od strane „katoličko-univerzalističke opasnosti“ ozbiljno će govoriti predsjednik Tuđman (*Glasnik HDZ-a*, 28.1.1994.). Također, o jugonostalgiji kao „samoobrambenom refleksu vlasti“ tj. manevru zastrašivanja građana kako se ne bi upuštali u sasvim logične usporedbe dobitaka i gubitaka u odnosu na stari sistem, pisati će Mirjana Kasapović. Pri tom će ukazivati na onkološku metaforu dominantnog poimanja jugonostalgije, inače čestu u teorijama zavjera, u kojoj su jugonostalgičari „rak nacionalnog tkiva, zloćudna i neizlječiva bolest koja će nas izjesti ako uznapreduje i ne bude odstranjena“ (*Globus*, 16.12.1994.: 10.). Također, nasuprot ovako shvaćene, neprijateljske političke nostalgije, smatrat će kako je ona zapravo socijalne

naravi tj. izraz čežnje za izgubljenom socijalnom sigurnošću u situaciji straha od budućnosti, nastalog poglavito zbog „krajnje opasnog načina provedbe“ privatizacije društvenog vlasništva.

Osim na razini ideološke floskule, u toj će godini porasti zanimanje za još jednu, blisku ili preklapajuću s prethodnom, grupu „hrvatskih neprijatelja“ – masone. O iracionalnosti straha u Hrvata od masona pisati će, primjerice, Zvonimir Berković. Nabrajajući plejadu slavnih ljudi koji su pripadali masonima i njihova postignuća ideja o „nekakvoj planetarnoj uroti za uništavanje bilo kakvih i bilo čijih tradicija“ činit će mu se potpuno apsurdnom (7.1.1994.: 16.). No, dominantnom percepcijom masonstva u Hrvatskoj vidjet će sliku tajnih društava kojima je na pameti prije svega borba za moć i utjecaj. Također, držati će da „Hrvate nitko živ ne može uvjeriti da masoni nisu neizlječivi Jugoslaveni“ (ibid.) i k tome pravi gospodari svijeta – što je izrazito kontraproduktivan stav.

> Jedan čitatelj mi piše da bi se naša demokratska vlast trebala oštro obračunati s tim izrodima, kao što je nekad ban Šubašić...odmah zabranio rad svih loža, s obrazloženjem da su one eksponenti stranih utjecaja, a s prešutnim razlogom da su, kako bismo to danas rekli, jugonostalgičarske.
>
> ...svjetsko masonstvo je opsesija svakog poštenog Hrvata. Njemu je, naime savršeno jasno da već odavna čitavim vidljivim svijetom upravlja netko iza kulisa. Jedna tajna grupa povlači marionetske konce svih događaja i svih društvenih preokreta....I što da u takvoj svjetskoj konstelaciji, suočen s podmuklim neprijateljstvom, radi časni sin svoje domovine?...Hrvat uvijek sluša svoj nagon koji mu kaže da na sve što mu je strano pljune i – odustane. Ta se vještina, kao nasljedno dobro, prenosi iz generacije u generaciju.

Takav bi nepromišljeni negativizam, izražen u odustajanju od sadašnje civilizacije u kojoj masoni imaju značajnu ulogu, po Berkoviću, mogao biti poguban, izražen lapidarno u slici mališana izgubljenog na ulici koji pita policajca: „Molim vas, jeste li vidjeli jednu gospođu bez mene“ (ibid.).

Također, o mogućoj obnovi masonskih loža govorit će se u kontekstu „otkrivanja“ zgrade koja je služila početkom 20. stoljeća kao masonski hram u Zagrebu (18.2.1994.) te o njihovoj „obnovljenosti“ i opasnosti iz zabrinutih redova njihovih samoproglašenih antipoda - *Braće hrvatskog zmaja* (4.3.1994.).

Početkom 1995. godine, s naznakom mogućih političkih rješenja na planu reintegracije, Srbi kao grupa dobivaju veću pozornost. Neke će ankete pokazivati da Srbe doživljava najvećim neprijateljima hrvatskog naroda gotovo polovina građana (6.1.1995.). Nakon otkazivanja mandata UNPROFOR-a, koje će Srpska narodna

stranka držati poticajem i približavanjem ratnoj opciji, a zbog zahtjeva promjene statusa srpskog naroda u Hrvatskoj, SNS će iz redova HDZ-a optužiti za protudržavnu djelatnost (20.1.1995.: 5.).

Krajem 1995. predsjednik Tuđman će sve češće „otkrivati" unutarnje i vanjske neprijatelje države. Pet mjeseci nakon „Oluje", suočen s nepovoljnim Pariškim sporazumom, izostankom priznanja od strane SRJ, demonstracijama nezadovoljnih Hrvata iz BiH, gubitkom vlasti u Zagrebu, optužbama hrvatskih vojnika za ratne zločine, ukidanjem Herceg-Bosne itd. predsjednik će biti sve skloniji „da one društvene grupe, medije ili pojedince koji se s njim ne slažu naprosto proglašava opasnima za državni interes" (29.12.1995.: 4.)[201]. Među prokazanima, jasno će se profilirati šest sljedećih grupa: 1) oporbene stranke, kojima će u slučaju Zagrebačke krize biti pripisana etiketa „nenaravne koalicije", što je jasno podsjećalo na ne tako davni termin „neprincipijelna koalicija". Uz to, uobičajeno će ih kritizirati zbog internacionalizma, nerazumijevanja državnih interesa, destabilizaciju Hrvatske zajedno s međunarodnim snagama itd. 2) Jedan predsjednikov savjetnik (24.) ukazat će na unutarnje neprijatelje unutar sudstva (zbog prevelike neovisnosti) i unutar državne uprave, kao ostatke „stare birokracije u sprezi s novim staležom poduzetnika" te unutar samog HDZ-a (zbog malverzacija u pretvorbi i privatizaciji). Daljnje će neprijatelje predsjednik vidjeti u 3) kritičkom novinstvu i hrvatskoj javnosti; 4) bivšim političkim suradnicima; 5) navijačima „Dinama", koje će proglasiti beogradskim agentima; te u 6) vanjskim čimbenici koji žele obnovu Jugoslavije, čiji broj raste sukladno pogreškama vlasti koje valja nekako opravdati.

Lista neprijatelja iz 1992. godine ponešto je izmijenjena u pogledu konkretnih aktera, sukladno dominantnim političkim problemima, no strukturalno, prijetnje su ostale iste. To su drugi legitimni pretendenti na vlast, unutar-državni infiltrati, mediji i intelektualci, izvanjski obnovitelji Jugoslavije te njihovi agenti, ma koliko se neki od njih nevjerojatnima činili. Postoji li mogućnost proširenja ove liste?

---

[201] Prema Kasapović (12.1.1996.: 5.) riječ je o „državnoj opoziciji" kojoj vladajuća stranka pripisuje kao temeljni cilj destabilizaciju i rušenje državnog poretka. Riječ je „subverzivnim elementima koji kuju urotničke planove...i ne ustručavaju se od uporabe svih sredstava kako bi ostvarili svoje ciljeve. Tijekom Zagrebačke krize HDZ će kriminalizirati dio oporbe kao kao nastavljače izdajničkih pokreta u povijesti i jasno pokazivati autoritarni sindrom (vidi 1.3.1996.: 4.).

Proizvodnja neprijatelja naročito će do izražaja doći u drugoj polovini 90-ih godina, u vidu percepcije obnove nekog oblika jugoslavenske zajednice i jačanja percepcije ugoženosti vlasti od različitih grupa, posebice u govorima predsjednika Tuđmana, ali i drugih članova HDZ-a[202]. Njima se posvećujemo u sljedeća dva poglavlja.

Uspostavljanje nove Jugoslavije

Prijetnja obnovom Jugoslavije po diktatu međunarodnih čimbenika tj. velikih sila provlači se od početka 90-ih i „prelijeva" u 2000-te godine. U ovom razdoblju počinje se vezivati uz neke konkretne projekte koji idu za tržišnom integracijom područja jugoistočne Europe. U medijima se o njima intenzivnije piše u 1996. i 1997. godini, kada će i doći do izmjene Ustava, gdje se u tadašnjem članku 135. (danas 141.) uvodi zabrana pokretanja postupka udruživanja RH u saveze s drugim državama koje bi moglo dovesti do obnavljanja jugoslavenskog državnog zajedništva[203]. Negativne reakcije vladajućih prema ovim projektima često podsjećaju na stav: nećemo dopustiti da izgubimo u miru ono što smo izborili u ratu.

Početkom 1996. na „srditi" govor predsjednika Tuđmana Zvonimir Berković bilježi raspravu među građanima:

Ne srdi se on zaozbiljno, nego samo podiže glas kako bi građani ozbiljno shvatili njegovo upozorenje da neprijatelj vreba, prijeti i muti sa svih strana i da će nas, ako ne budemo oprezni, vrag sve skupa odnijeti.

- Pa zar rat nije završio a naša zemlja pobijedila?

- Nije to tako jednostavno...kako vi mislite. Pobjede i porazi relativna su stvar. Evo, recimo, Trojanci su mislili da su se zauvijek riješili agresora kad jednog jutra nisu više vidjeli grčku vojsku pod svojim bedemima i kad ih je umjesto tuđinske flote dočekao drveni konj....Međutim, brodovi su ostali skriveni iza jednog obližnjeg otoka a diverzanti u utrobi drvenog konja....Poslije naših blistavih pobjeda Europa nam ne prestaje davati neke svoje danajske darove. To su sve njihovi unutrašnjopolitički, tobože demokratski, recepti, koji nisu za naše želuce.

- Ma lako za to! Ima i nešto gore. Svjetski čimbenici, koji nikada nisu bili prema nama skloni i nisu željeli raspad Jugoslavije još nas guraju u neke međunarodne asocijacije i konfederacije. Stalno nam sugeriraju nekakve Euroslavije, Balkanoslavije, Panslavenoslavije, Dunavoslavije, Istroslavije, Dalmatoslavije, Turkoslavije, Raguzoslavije, i što ti ga ja znam kakve antihrvatije?! (22.3.1996.: 78.)

---

[202] Epilog takvog govora mržnje koji je uključivao „slikovito" opisivanje različitih neprijatelja, spominjanja urota i njihovih pomagača u oporbi kao nacionalnih izdajnika, svakako je napad na predsjedničkog kandidata Vladu Gotovca tijekom kampanje 1997. godine.

[203] Vidi *Narodne novine* 135/97: Ustavni zakon o izmjenama i dopunama Ustava Republike Hrvatske.

Takvi će se fantazmatični projekti, o kojima su oporbeni čelnici od vladajućih tražili dokaz ili objašnjenje, konkretizirati tj. svesti na ideju „panbalkanske konferencije“ koju je, prema riječima Ive Sanadera, iniciralo Ministarstvo vanjskih poslova Bugarske (ibid.).

No, pored ovakvog umirivanja javnosti, predsjednik Tuđman više će puta napasti talijanski časopis za geopolitiku, *Limes* zbog zalaganja za obnovu Jugoslavije kroz projekt Euroslavije, ideju koju će ozbiljnom smatrati tek četvrtina hrvatskih građana (9.8.1996.: 48.). Glavni urednik ovog časopisa, Lucio Carraciolo objašnjavat će kako je riječ o ideji integracije bivših republika SFRJ te Albanije, Bugarske i Rumunjske, s otvorenim granicama za ljude, robu, kapital, informacije itd., po uzoru na europske odnose među državama, a one bi se zatim zajednički integrirale u EU. Riječ je o projektu sličnom regionalnom pristupu EU, koji je tada zagovaran iz njenih redova a iz hrvatskih odlučno odbacivan. Osnovna je logika ovog projekta: Riješite prvo međusobne probleme, otvorite granice a zatim ćete tako usklađeni s EU moći postati njen sastavni dio. Prije svega, to bi bila „zona slobodne tržišne razmjene i kapitala, bez plaćanja carinskih pristojbi“ (ibid.). Reakcije iz Hrvatske na ovaj projekt bile su negativne. Za Tuđmana je predstavljala „zavjeru protiv Hrvatske“ a za hrvatsku oporbu „serviranje „babaroge“ Tuđmanu koju on iskorištava kao dokaz da postoji međunarodna zavjera protiv Hrvatske“ (49.).

Politički nacrt EU za bivšu Jugoslaviju, u javnosti prikazan kao novi diktat ekonomske integracije novonastalih država (osim Slovenije), i regionalnog pristupa njihove integracije u EU, pojavit će se krajem 1996. godine. To će se doživjeti kao daljnje relociranje Hrvatske izvan Srednje Europe i guranje na Balkan, odnosno kao „kaznene mjere“ zbog općenito određenog „bosanskog pitanja“, što sugerira kaznu za sudjelovanje u podjeli BiH i daljnje sprječavanje takvih posezanja. Kao kazna na unutarnje-političkom planu spominje se odgoda povratka Podunavlja u hrvatski pravno-politički poredak (1.11.1996.: 5.). Ovaj nacrt interpretira se kao poraz hrvatske politike kojim se izjednačava s agresorom. Na daljnje inzistiranje EU na regionalnom pristupu VONS će se oglasiti kako se „nastavljaju pritisci onih koji su bili za održavanje Jugoslavije po svaku cijenu i protiv stvaranja hrvatske države“ te da se Hrvatska „neće dati uvući u balkansku ili jugoistočnu regiju“, bez obzira što su autori regionalnog pristupa bili njemački diplomati (27.12.1996.: 5.). Pri tome se

najnepovoljnijim elementom regionalnog pristupa za Hrvatsku smatralo „zajedničko podrijetlo proizvoda“, tj. tržišni tretman proizvoda kao da dolaze iz iste države. Na simboličkoj razini to se poistovjećivanje proizvoda shvaćalo kao ujedinjavanje država, barem na razini percepcije EU, po logici, ako pristanemo da nas kroz proizvode gledate jednako, što ćete dalje od nas tražiti? No, analitičari će pretpostavljati kako je već došlo do načelnog dogovora hrvatske vlasti s EU, međutim, javnost se i dalje plaši baukom Jugoslavije u funkciji jačanja HDZ-a na unutarnje-političkom planu i predizborne kampanje (ibid.).

Već početkom 1997. novim i još gorim udarom na suverenitet Hrvatske državni vrh smatrati će američku Inicijativu za suradnju u jugoistočnoj Europi (SECI) (10.1.1997.: 2. - 3.). Iz predsjednikova ureda ovaj se projekt tumačio na sljedeći način:

> SECI je, zapravo, pokušaj SAD-a da stvore alternativnu Europsku uniju među nerazvijenim i politički međusobno posvađanim zemljama jugoistoka Europe i da im nametnu svoj apsolutni politički patronat. Konkretne činjenice koje smo provjerili više su nego uvjerljive. *Prvo*, SECI bi odmah...dobio političkog komesara! Predviđeno je, naime, da čelni čovjek SECI-ja ne bude predstavnik jedne od zemalja članica nego da dolazi iz neke „neutralne“ države...komesar SECI-a uopće ne bi imao sjedište u jednoj od zemalja članica...Oni žele uvesti politički protektorat nad cijelim ovim prostorom....*Drugo*,...SECI bi uskoro trebao zadobiti konkretne sadržaje, poput carinskih preferencijala ili čak bescarinskog prometa, zatim najuže prometne povezanosti, pa sve do monetarne unije!...
>
> U hrvatskome državnom vrhu tvrde da je SECI za Sjedinjene Države važan iz dva razloga. Prvi je razlog američka penetracija, preko Rumunjske i Moldavije, na Crno more, dakle duboko u rusko interesno područje. Krajnja posljedica toga bi bilo primanje zemalja SECI u Sjevernoatlantski savez. Drugi je razlog stvaranje velikog zajedničkog tržišta, sa 150 milijuna potrošača u 12 zemalja preko kojeg bi SAD parirale EU.

S jedne strane, ovakva se međunarodna situacija smatrala prilično ozbiljnom jer je otvarala mogućnost daljnje izolacije Hrvatske, dok je druga interpretacija išla, kao i kod regionalnog pristupa EU, za HDZ-ovim pretjerivanjem u funkciji mobilizacije vlastitog biračkog tijela u predizbornoj kampanji.

> Prijetnja obnovom Jugoslavije, kad dolazi od dvije najmoćnije svjetske sile, Sjedinjenih, Država preko SECI- a i Europske unije preko regionalnoga pristupa, jedan je od jačih argumenata za birače da se iznova opredijele za HDZ, koji je, tobože, jedini spreman braniti Hrvatsku od te opasnosti.

Dakle, u ovoj interpretaciji, riječ je o HDZ-ovoj uroti putem teorije zavjere.

Tadašnji hrvatski ambasador u SAD-u, Miomir Žužul, držat će ideju obnove Jugoslavije običnom gluposti, a SECI inicijativu prvenstveno usmjerenu na

gospodarski aspekt, mada ne odbacujući u potpunosti i njenu moguću političku dimenziju, koja bi bila opasna po nacionalni interes Hrvatske (17.1.1997.: 12.). O ovoj će se temi, u američkom tjedniku *Defence News*, izjasniti predsjednik Tuđman, govoreći o svojoj zabrinutosti za oživljavanjem jugoslavenske federacije (11.4.1997.: 13.). SECI će uspoređivati s projektom Europske unije kojem je namjera stvaranje zajedničkog političkog prostora, a što je potpuno neprihvatljivo Hrvatskoj jer „bi je to stavilo u kulturni i civilizacijski okvir kojem ne pripada“, o čemu će zaključivati pozivajući se na negativno povijesno iskustvo u dvije Jugoslavije (ibid.). Također će moguće „strane elemente“, s ciljem da „u Hrvatskoj dovedu na vlast one koji će je vratiti natrag“ u Jugoslaviju, identificirati na Balkanu i u određenim političkim krugovima u EU, koji su tada okupljali oporbene prvake iz Hrvatske, Srbije i BiH.

Takve će ideje o zavjerama Zapada kako da uništi Hrvatsku, tadašnji potpredsjednik SDP-a, Zdravko Tomac, promatrati kao opravdavanje za slom hrvatske vanjske politike i manipulacijom javnošću (*Nacional*, 6.8.1997.: 14.).

> Umjesto suočavanja s istinom, aktualna vlast i njeni medijski trubaduri počinju pjevati staru pjesmu, pokušavaju, da ne bi morali reći istinu o stvarnim uzrocima neuspjeha svoje politike, stvarati atmosferu kako zapravo trebamo biti sretni što smo ostali na Balkanu. Ti hadezeovski trubaduri trube i druge stare - izlizane boljševičke melodije o trulom kapitalizmu, pokvarenoj i sebičnoj Americi i Europi, o neokolonijalizmu. o tome kako je borba za demokraciju i ljudska prava na kojem inzistira Zapad samo lijepa ambalaža iza koje se kriju zavjere protiv Hrvatske. Po nekima, izgleda da cijeli Zapad nema pametnijeg posla nego da smišlja zavjere kako da uništi malu Hrvatsku (ibid.).

U kontekstu sve lošije unutarnje političke situacije i pogubne politike prema BiH[204], isti će autor uočavati u HDZ-u ideju o svjetskoj zavjeri protiv Hrvatske (1.10.1997.: 16.).

> Svjetska politika neće odustati od multietničkog koncepta država na Balkanu...Ti procesi, kao i proces globalizacije i ekumenizma, u dubokoj su opreci s opsesijom hrvatskog državnog vrha da je pred nama sukob civilizacija i vjera i da je u tom sukobu Hrvatska predziđe kršćanstva...U BiH se sudaraju, ali i zajedno žive tri bitne svjetske religije, tri pogleda na svijet pa bi priznavanje nemogućnosti zajedničkog života Srba, Hrvata i Bošnjaka u BiH značilo poraz novog svjetskog poretka i početak zastrašujućeg procesa širenja sukoba civilizacija iz BiH na cijeli svijet...Naime, i SAD i EU i NATO su uvjereni da treba slomiti predsjednika Tuđmana jer on...odlučuje o ponašanju Hrvata u BiH (ibid.).

Ako prihvatimo ovo tumačenje nekakva zavjera ipak postoji.

---

[204] Kao potkrijepu će navoditi slučaj Bajramović, razne kriminalne afere, „gužvu“ u Podunavlju, nova ubojstva i eksplozije u Hrvatskoj i BiH, donošenje zakona o konvalidaciji, pritiske na Hrvatsku, američko pismo Vijeću Europe o zahtjevu za suspenzijom Hrvatske itd.

Diskurz o paranoji predsjednika Tuđmana i HDZ-a

U satiričnoj emisiji Radija 101 za „izjavu godine“ 1997. uvjerljivo će pobijediti predsjednik Republike, Franjo Tuđman sa sljedećom izjavom:

Veličanstveno uskrsnuće hrvatske slobode i samostalnosti i velebne hrvatske olujne ratne pobjede žele obezvrijediti različiti smetenjaci i smutljivci, mutikaše i bezglavnici, jalnuški diletanti i jednostavno – prodane duše (7.1.1998.)[205]

Osim ove, izrazito visoko rangirana bila je, od istog autora, i sljedeća izjava:

Takvi koji ništa nisu naučili iz povijesti, ili su genetski programirani protiv slobodne nezavisne Hrvatske, koji ne znaju što hoće ili su plaćeni poslušnici stranih centara.(ibid.)

Umjesto tada pretežite reakcije podsmjehom, ove će dvije izjave podsjetiti tadašnjeg predsjednika HAZU na eugeničare u Trećem Reichu, koji su propovijedali rasnu higijenu i provodili je istrebljivanjem rasa proglašenih inferiornima i kastriranjem Nijemaca s „genetičkim kvarom“, među koje su ubrajali i ideološke protivnike kao što su internacionalisti i komunisti (usp. 5.11.1997.: 14.)[206]. Ne čudi ovakav Supekov odmak ozbiljnosti s obzirom na iskustvo s nacizmom i, te godine upućenu mu Tuđmanovu optužba da je sudjelovao u pozivanju na njegovo ubojstvo. Razmotrimo kako je predsjednik Tuđman shvatio da se javno poziva na njegovu likvidaciju.

U otvorenom pismu Supeku (*Vjesnik*, 23.6.1997.: 1., 3.) predsjednik Tuđman će prokazati prvo tiskovine u kojima ga je Supek kritizirao (*Tjednik* i *Feral Tribune*) kao...

...poticane, financirane, pa i uređivane i nagrađivane, od onih iz inozemnih centara koji se očito ne mogu pomiriti sa samostalnom i suverenom Hrvatskom (1.).

Zatim će kritizirati Supekov poziv na rušenje sistema i Tuđmana s vlasti zbog bogaćenja i omogućavanja bogaćenja uske grupe ljudi bliskih vlasti, da bi zatim ustvrdio kako se nekih sedam mjeseci iza toga, u istom listu (*Feral Tribune*), uz fotomontažu umetanjem lika Abrahama Lincolna u HNK između predsjednikovih supruge i kćeri, pojavio i tekst:

Za razliku od Amerike, u Hrvatskoj ne samo da nema dovoljno ludog glumca koji bi pucao na predsjednika u svečanoj loži, nego niti dovoljno pametnoga! tvrdi hrvoždersk i The New York Times (ibid.).

---

[205] Ista je izjava u listu *Feral Tribune* izabrana kao „shit of the year“ u obje moguće kategorije, po izboru stručnog žirija i samih čitatelja. Riječ je o govoru na proslavi 7. obljetnice Mladeži HDZ-a.

[206] Iste će izjave predsjednika RH Žarko Puhovski nazvati rasističkima (7.11.1997.: 27.).

No, to nije, po Tuđmanovim riječima, bilo dovoljno pa „su“ (provokatori), zajedno sa Supekom, „pošli dalje“ i istu zamisao iznijeli mjesec dana kasnije u *Tjedniku*, listu pod uredništvom „opunomoćenika inozemnih centara“, Krste Cviića, u članku pod naslovom „Predsjednik bez prava na metak“. U članku se kritizira prikazivanje domoljubnog filma *Sommersby* umjesto filma *JFK*, na nacionalnoj televiziji. Ovdje će predsjednik Tuđman posebno zamjeriti sljedećem završetku članka (naveden pod navodnicima) i Supekovoj izjavi koja je uz njega postavljena. Citiramo predsjednikovo pismo:

„Neprijateljske analogije time su ustuknule pred istinskim domoljubnim analogijama, a Hrvatima, koji su već više puta preživjeli Sommersby, zacijelo ne preostaje ništa drugo negoli čekati da se napokon dogodi JFK.“

A da „neprijateljske analogije“, koje trebaju dovesti do toga da snajperski hici „raznesu glavu“ i hrvatskom predsjedniku, „da se napokon i Hrvatima dogodi JFK“, nisu trebale ustuknuti - u potvrdu su navedene i Vaše riječi g Supek!

Naime, uz spomenuti tekst, tiskarski složen (gotovo) kao sastavni njegov dio, stoji napisano:

KAŽEM - Još prije nego je agresija izbila punom snagom, politički je vrh dijelio tvornice, hotele, banke i druga imanja svojim privrženicima i sebi u prvom redu. I tako je 'tranzicija' dovela do današnje podjele na stotinjak milijunaša i pauperizirani puk. Predsjednik Republike, koji se sam jako obogatio, opravdava tu nepravdu uspostavom stabilnosti države, lansirajući sam svojim privrženicima geslo: bogatite se.

Uz iznošenje podataka koji nastoje opovrći Supekove teze, predsjednik će ga optužiti da ih iznosi ili zbog osobne promocije ili zbog destabilizacije Hrvatske, pišući u takvim opskurnim tiskovinama. Nakon toga, pozvati će Supeka da iznese činjenične podatke o njegovom bogaćenju.

Tako će predsjednik HAZU - institucije od marginalnog utjecaja, pišući u marginalnim listovima, na marginama stranica, uz filmsku kritiku, sudjelovati u pozivanju na atentat na predsjednika Republike. Možemo se upitati: Čemu onda reakcija, ako nije do totalitarne svijesti? No, takvog „napinjanja“ asocijacija nema ni u *Bijeloj knjizi*. Što se sumnjivog bogaćenja tiče, o tome će govoriti Ankica Lepej već sljedeće godine.

Nakon toga, o primjenjivosti psihijatrijskog tretiranja hrvatske političke scene pisati će početkom 1998. Srećko Jurdana, da bi se pomoću koncepta paranoje sve učestalije interpretiralo ponašanje predsjednika Tuđmana. Blizak tom pristupu valja promatrati i socio-psihološki pristup Slavena Letice u objašnjavanju „vala tjeskobe, straha i bijesa u vrhovništvu“ te „afektu, tjeskobi i panici“ jednog savjetnika

predsjednika Republike (*Globus,* 13.2.1998.: 15.). Takva su emotivna stanja, po njegovom tumačenju, neposredno odgovorna za demonizirajuće slike „podlih zaplotnjaka“ antihrvatske zavjere koje vide u Drugima, tada već svim političkim protivnicima[207]. A iza ovakvih reakcija ogleda se „cjelovit vrijednosni sustav vladajuće elite koji se svodi na narcizam, bahatost, nesnošljivost, mizantropiju, cinizam, odsutnost kulture pobjede i poraza, mesijanstvo, antiintelektualizam i grubo, golo prostaštvo“ (ibid.). U ideološkom smislu takvo ponašanje pripada tradiciji staljinizma, egzemplaru paranoje u politici.

Retorika opsadnog stanja razvidna je također u Uvodnom izlaganju predsjednika HDZ-a na IV općem saboru stranke 1998. godine. U povijesnom presjeku od 1990., istaknute su različite prijetnje HDZ-u: od komunista i ostalih stranaka, prvenstveno Koalicije narodnog sporazuma te pokušaja sprječavanja HDZ-a da se natječe na prvim višestranačkim izborima; zatim ustrajnih pokušaja destabilizacije Hrvatske nakon pobjede HDZ-a; borbe protiv crnokošuljaša koji su htjeli dokazivati kontinuitet demokratske Hrvatske s NDH; tada aktualne „nenaravne koalicije“, u koju je predsjednik ubrojio cijeli politički spektar, od profašista do jugounitarista, koji su zagrebačku krizu nastojali prenijeti na cjelokupnu Hrvatsku i time je „albanizirati“; onih koji svjedoče u Haagu[208]; „SDP-a, koji inozemnim krugovima nudi neku drugu socijaldemokratsku Hrvatsku“ (*Glasnik HDZ*, 30.3.1998.: 9.) i pod diktatom tih inozemnih krugova nastoji ukloniti HDZ s vlasti; zatim prijetnja provokatera u vlastitim redovima; sve do sindikalnog prosvjeda, koji se tada odvijao u Zagrebu[209]. Također, suprotstavljanje HDZ-u će se i dalje poimati kao protunarodno i protudržavno djelovanje:

> A ovo s čim smo danas suočeni, nažalost, svjedoči o tome da mnogi stranački prvaci nisu svjesni, da u bezobzirnom pokušaju obaranja HDZ-a, uz pomoć inozemstva, nije riječ toliko o promjeni stranačke vlasti, koliko o ugrožavanju bitnih interesa hrvatskog naroda i budućnosti hrvatske države.

---

[207] Analizirani je savjetnik u to vrijeme tvrdio kako je „dojam da je cijela oporba, kao jedna politička stranka, protiv HDZ-a.

[208] Ovdje se prije svega misli na Stjepana Mesića, koji je tada sudjelovao kao svjedok optužbe protiv Tihomila Blaškića i Slavka Dokmanovića, te iznosio mnoge „neugodne“ činjenice po vodstvo HDZ-a. Zbog napada državnih medija na njega *Nacional* (8.4.1998.: 14.) će ga prozvati „unutarnjim neprijateljem broj jedan“.

[209] O njima će predsjednik izjaviti: Jasno je da organizatori imaju ne samo idejnopolitičke instruktaže kada, tko, gdje itd. negoli i političku i financijsku potporu iz kojekakvih stranih ne samo nevladinih, nego i vladinih organizacija onih zemalja koje bi htjele drugu Hrvatsku.

Iz takve interpretacije dalje se izvodi kako su sve stranke koje se pojavljuju kao konkurenti HDZ-u na izborima od 1990. bile, kao unutarnji neprijatelji, u sprezi s vanjskima (13.). Opisuje ih se, kao i njihove ciljeve, dalje na sljedeći način:

U životu svake zajednice, svakog naroda, bilo je uvijek onih koji su nesposobni i nespremni da se uklope u organsko jedinstvo jednog skupa i jedne zajednice. Ili pak ne mogu izdržati pred zamamnim ponudama ili prijetnjama...Međutim, u našim okolnostima, treba javnosti dati znati tko su ti koji služe kao oruđa i sredstva antihrvatske, antidemokratske politike, koji su štetna izraslina u životu svoga naroda. Pokušajem obaranja i kompromitacije svih nacionalnodržavnih simbola i autoriteta žele izazvati kaos i anarhiju, rušeći sve ćudoredne, moralne i etičke zasade bez kojih nema zdravog života pojedinca i naroda...Zbog toga, budimo svjesni s kim imamo posla...Među pobornicima za obaranje HDZ-a jesu ne samo predstavnici, nego i izraziti nosioci bivšeg jugokomunističkog i jugounitarističkog režima. U tu svrhu već se godinama daje izdašna financijska potpora, stipendije, instrukcije...sve do izravnih pokretanja listova s ljudima u dugogodišnjim službama u njihovim, itekako važnim institucijama (14.).

Govor predsjednika Tuđmana u jednom će političkom tjedniku ocijeniti kao „pokušaj skakanja u vlastiti pupak“ (*Nacional,* 4.3.1998.) u kojem nastoji uvjeriti naciju kako su kritike iz svijeta plod njihovih „podmuklih pobuda“ (ibid.). Po tom tumačenju, u vlastitoj iracionalnosti, predsjednik se upušta u lamentacije o „ezoteričnim geostrateškim ratovima koji ispod površine na Balkanu bukte od iskona“ (ibid.) a sada se slamaju na njemu kao personifikaciji hrvatske suverenosti. Ocjena je sukladna prije spomenutom vrijednosnom sustavu vladajućih.

Ova perspektiva paranoje vlasti uobličava se dalje u zabrani sindikalnih prosvjeda i zaoštravanju predsjednikove retorike, u kojoj se prosvjednici označuju „ruljom“ (*Globus*, 6.3.1998.: 9.).

Dakle, narod koji je dr. Franjo Tuđman, u doba uspona na vlast, sa suzama u očima najčešće nazivao „Hrvaticama i Hrvatima“, ali i „hrvatskim pukom“, „pučanstvom“, „najstarijim europskim narodom“, pa i „svim građanima Hrvatske“, na Četvrtom saboru HDZ-a prekrstio je definitivno u RULJU!

Dok je izgovarao tu riječ, na predsjednikovu licu se oslikavala čudna mješavina straha, prezira, bijesa, gađenja, prijetnje i mržnje. Njegov osobni prezir...prenio se na opće ozračje koje je zavladalo mnoštvom u Dvorani Vatroslav Lisinski...[koje je] mnoge ljude u zemlji, i u svijetu istinski šokirala, jer je podsjetila na retoriku fanatičnih, nesnošljivih i militantnih vjerskih sljedbi što stvaraju kult vođe i prijete svima „neprijateljima“ jer ne vjeruju u „istine i bogove“ u koje oni vjeruju...Pretvorivši dio vlastitog naroda u „rulju“, predsjednik i vlast kojoj stoji na čelu počinju dugi put u osamljenost (ibid.)

O paranoji predsjednika pisati će i Tanja Torbarina, u pogledu njegova tadašnjeg odnosa prema oporbi i slikovitih označavanja iste kao „ovčadi“ i „gusana“

(18.12.1998.: 3.). Takvu zamjenu imena promatrati će kao izraz straha i osjećaja ugroženosti koji indiciraju da se etiketirane time drži ozbiljnim protivnicima. U to se vrijeme također pokušavalo razlučiti je li u svom govoru predsjednik Tuđman, na otvaranju vojnog učilišta „Ban Josip Jelačić“ u Zagrebu, spominjao haaške optužnice protiv sebe i vojnog vrha „kao zgodnu retoričku figuru kojom će osnažiti već izlizanu patetičnu teoriju o unutarnjoj i vanjskoj zavjeri protiv hrvatske neovisnosti“ (5.) ili je posjedovao provjerene podatke. U svakom slučaju se primjećuje i nezadovoljstvo kritične javnosti takvim govorom predsjednika. Doživljaj ugroženosti svakako će pobuđivati izjave *Amnesty Internationala* i Haaškog suda, prisutnost njegovih istražitelja u Hrvatskoj i razgovori s različitim vojnim dužnosnicima i potencijalnim svjedocima, posebice onima koji su imali određenu ulogu u akciji „Oluja“.

Također, na američke pritiske usmjerene na odustajanje hrvatske tajne politike prema BiH, neki će visoki dužnosnici i članovi HDZ-a tj. „vrh vlasti“ reagirati konstrukcijom o organiziranoj kampanji protiv SAD-a i oporbenih stranaka, koje od njih „dobivaju naputke kao srušiti demokratsku hrvatsku vladu i vratiti komunističku“ (*Nacional*, 24.6.1998.: 10.).

Vrhunac antiameričke i antizapadne histerije pamflet je pod nazivom „Sionisti“, objavljen kao uvodnik u jednom marginalnom ultradesničarskom listu, sunakladnika Društva hrvatskih književnika i Narodnih novina. Riječ je o globalnoj teoriji zavjere protiv Hrvatske. Koristeći se stereotipnim označiteljima ovog žanra navodi se kako zavjeru provodi „trilateralna vlada (SAD, Japan, Europa)“. Naziva ih se također „sionistima“, pripisujući im značenje „onih koji misle da su bogovi Zemlje“, koji Hrvatima „otimaju državu, ograničavaju slobode, ubijaju demokraciju...“. Citirajući dijelove „Protokola sionskih mudraca“ o funkciji medija, autor će „prepoznavati“ kako se preko mnogobrojnih pojedinačno navedenih tiskovina, radija, HRT-a, privatnih televizija itd. u funkciji zavjere, šire laži kako bi se prikrile „prljave rabote“ i hrvatski narod truje nemoralom. U zavjeri, dakako, značajnu ulogu ima Soroš kao financijer, a Srbi i srboliki Hrvati kao njeni provoditelji. Također, ostvarenje sionističke zavjere iščitava se „između redaka vašingtonskog, dejtonskog i erdutskog sporazuma“, protiv kojih autor teksta istupa kao protuhrvatskih (ne)sporazuma (*Hrvatsko slovo*, 11.9.1998. 3.).

Kritički mediji proglasit će ga klasičnim govorom mržnje, izraženih antisemitskih i ksenofobičnih stavova (*Globus,* 25.9.1998.: 69), a sam list neki intelektualci nazvati će ogoljenom idejom HDZ-a, tj. u dosluhu s hrvatskom vlašću (*Nacional,* 23.9.1989.: 16.).

U kontekstu iste antiameričke histerije, ostavka Ministra obrane, Andrije Hebranga, u nekim se medijima tumačila kao posljedica montiranog procesa. Na temelju istrage vojne obavještajne službe SIS, navodno je optužen da je američki špijun (*Nacional*, 14.10.1998.: 4. – 5.). Daljnjim ostavkama čelnih ljudi ureda predsjednika, Hine i HRT-a završit će se, po riječima predsjednika Tuđmana, „pariški krug ostavki", što će se na temelju prijašnjih tvrdnji o njihovim aranžmanima sa stranim obavještajnim službama također tumačiti kao svojevrsna čistka organizirane skupine koja se udružila da bi uzdrmala Hrvatsku i Tuđmanovu vlast. Zbog ovakvih i sličnih „špijunskih" afera, te sve represivnijeg odnosa prema oporbi, Dražen Budiša, tadašnji predsjednik HSLS-a tvrdit će da je na snazi „puzajuća diktatura" (19.2.1999.:17.).

O daljnjem razvijanju predsjednikove paranoje list *Nacional* će potkrijepu vidjeti u govoru mladeži HDZ-a, u kojem je kulminiralo „Tuđmanovo optuživanje svih i svakoga za teško stanje u Hrvatskoj" (*Nacional,* 9.6.1999.: 12. – 13.), dio govora koji će državni mediji jednostavno izostavljati.

> Opravdavajući sadašnje teške gospodarske prilike naslijeđem iz prošlosti, ali i teškoćama koje su neminovni pratitelj svih društvenih i gospodarskih promjena, predsjednik Tuđman je mrtav-hladan ustvrdio kako „HDZ nije imao drugu državu niti drugi narod osim onog koji je imao", pa se, po njegovu mišljenju, „drukčije nije ni moglo". Time je njegovo okrivljavanje svih i svakoga za gospodarsko i političko rasulo dosegnulo vrhunac: nakon teškog naslijeđa iz prošlosti, unutarnjih i vanjskih neprijatelja, odnedavno i Crkve, predsjednik Tuđman sada je došao do apsurdnog kraja: ne mogavši nigdje drugdje pronaći nove neprijatelje, sada je kao sukrivca za sadašnje stanje označio vlastiti narod. Dakle, obespravljeni i osiromašeni građani, a ne predsjednik Tuđman i vladajuća stranka, krivi su za kriminal i lopovluke u pretvorbi i privatizaciji, za pohlepu, hohštapleraj i grijehe vladajućih struktura (ibid.).

Nakon podizanja optužnice Haaškog suda protiv Slobodana Miloševića, isti je izvor izvještavao o strahu i nervozi u državnome vrhu zbog mogućeg pokretanja istrage i protiv hrvatskog predsjednika (ibid.).

Na unutarnje-političkom planu diskurz o predsjednikovoj paranoji potrepljivat će njegove izjave o tome kako su „oni koji su protiv hrvatskih tajnih službi zapravo za razoružanje hrvatske slobode" (30.6.1999.: 14.) nasuprot sve češćeg otkrivanja

njihove zlouporabe u praćenju i prisluškivanju svih mogućih protivnika HDZ-a. U tom kontekstu spominala se i izjava o „15 do 20 posto ljudi koji su protiv hrvatske države“ (izrečena na sjednici Glavnog odbora HDZ-a 26.6.1999.).

Sljedeći doprinos paranoidnoj retorici iščitavao se u predsjednikovom govoru na sarajevskom summitu Pakta o stabilnosti u Jugoistočnoj Europi, gdje će ponovno plasirati teze o sukobu civilizacija u BiH, te suprotstavljanje neojugoslavenskim, neojaltskim i sličnim geopolitičkim okvirima, što će se ocjenjivati kao retrogradna politička svijest i nacionalistička isključivost (*Globus*, 6.8.1999.: 9.).

Sa zahuktavanjem predizborne kampanje za parlamentarne izbore ponovo će, po riječima Ozrena Žuneca, Hrvatskom kružiti bauk komunizma, kao dvostruki simbol, podsjetnik: na loša vremena totalitarne vladavine i tada „prijeteći“ povratak u Jugoslaviju (8.10.1999.: 28.). Ali, ista će svijest, kao iz prošlih vremena, odražavati se u predsjednikovom govoru u povodu proslave Dana policije:

„Možda nema zemlje (kao Hrvatska)“, rekao je u dijelu govora koji Predsjednikov ured nije sutradan demantirao, „koja je tako izložena tajnim i javnim djelatnostima rušenja sadašnje vlasti“ – i tako ponovio jednu od glavnih teza kojima se u komunizmu opravdavala represija prema svima koji ne misle isto...Predodžba o stalnoj ugroženosti trebala je mobilizirati mase da komunističku vlast brane kao da je posrijedi opstanak samog naroda. Stoga je bezbroj puta izrečena Tuđmanova tvrdnja – ponovljena i o policijskom blagdanu – da je vlast HDZ-a isto što i opstanak Hrvatske, samo kasni odjek komunističkih zastrašivanja i manipuliranja. Podrijetlo njegove zapovijedi policiji da „presiječe spone vanjskih i unutarnjih neprijatelja koji prihvaćaju takvu djelatnost“ doslovna je primjena doktrine koja je opisana u komunističkim sigurnosnim udžbenicima...Dakako, u jednostranačju je „opozicija“ bila nelegalna...ali primjena iste doktrine u pluralizmu nije tek nakazna nego i opasna...[što pokazuje] prikrivenu totalitarnu narav današnjeg režima i dovodi u pitanje demokratsku sudbinu Hrvatske (29.).

Pozabavimo se sada prikazivačkom praksom upravo takvih udara, opstrukcija i destabilizacija oporbenih stranaka od strane HDZ-a.

Udari na političke protivnike

Na udaru nove vlasti od početka 90-ih nalazit će se mnogi akteri prokazani kao neprijatelji u prethodno razmatranim poglavljima. Osim izravnih političkih protivnika – drugih političkih stranaka, različitim će opstrukcijama i destabilizacijama, po pisanju medija, biti izloženi prema vlasti kritički nastrojeni mediji i različite institucije civilnog društva, kojima je, sukladno svojim autoritarnim tendencijama, HDZ-ova vlast nastojala ovladati ili ih eliminirati iz javnog života. U ovom poglavlju u najvećoj mjeri posvetit ćemo pozornost načinu prikazivanja opstrukcija oporbenih

političkih stranaka kako bismo ukazali na značajke teorija zavjera koje iz ovakvog odnosa proizlaze.

U vrijeme zaokupljenosti zbivanjima na razini odnosa među tadašnjim republikama SFRJ, jedan od prvih takvih udara bilježimo na riječku lokalnu vlast SDP-a. Riječ je o tzv. pokušaju „riječkog puča“ (*Danas*, 19.2.1991.: 24.) u kojem su nakon višemjesečnog latentnog sukoba zbog zahtjeva za smjenjivanjem svih „riječkih kadrova“ iz javnih institucija i poduzeća, s obrazloženjem da su ih „postavljali komiteti u sprezi s UDB-om“ (22.1.1991.: 29.). Nakon toga slijedit će inicijativa riječkog HDZ-a za glasanje o povjerenju „općinskoj vladi“ i njenom pokušaju rušenja, koja se držala iniciranom od strane središnjice iz Zagreba. Potom će sve kulminirati na riječkoj Općinskoj skupštini na kojoj će se sukobiti HDZ-ovi odbornici s jednim odbornikom SDP-a, srpske nacionalnosti. Smatralo se kako je taj sukob bio tek povod da HDZ napusti skupštinu, organizira peticiju za pokretanje opoziva odbornika riječke skupštine i organizira javni prosvjed, sve u cilju „pokušaja stvaranja uvjeta za prijevremene izbore u Rijeci“ (19.2.1991.: 25.). Riječka zbivanja Ivica Račan ocijenit će „pučističkim pokušajem smjene legalno izabrane vlasti i nedozvoljivom bezobraštinom“ (ibid.) a djelovanje riječkog HDZ-a usporediti s ponašanjem Srpske demokratske stranke u „pobunjenim općinama“. O ovome slučaju također će se oglasiti i potpredsjednik SDP-a, Zdravko Tomac s tvrdnjom kako ovakvim ponašanjem riječki HDZ, rušenjem legalno izabrane vlasti, zapravo ruši suverenitet Hrvatske, a to nije ništa drugo do „diverzija“ i guranje u sukob SDP-a i HDZ-a na nacionalnoj razini, na što će reagirati i središnjica HDZ-a zaustavljajući, navodno, „političku avanturu“ svog riječkog ogranka (ibid.).

U 1992. godini gušenje, pak, medijskih sloboda vezivalo se uz „udare“ na listove *Danas*, *ST* i *Slobodnu Dalmaciju*, pokretanje istražnih i krivičnih postupaka protiv nekih novinara – kritičara vlasti (npr. 26.5.1992.: 26. – 27.), čak i napade iz redova vladajuće stranke na *Glas koncila* kao „jugoslavensko-komunistički list“ (21.4.1992.: 28. – 29.), koji su se tumačili kao prepariranje medijskog prostora pred izbore, uz asistenciju „katedrale duha“ s „dobro organiziranom i razgranatom proizvodnjom domovinskih neprijatelja“ (31.8.1992.: 60.). Tadašnju „hajku“ na Vladu Gotovca kao predsjednika Matice Hrvatske tumačilo se kao protuudar režiran s Pantovčaka, zbog zatražene smjene predsjednika Tuđmana i HDZ-ove akcije da

ovlada svim važnijim ustanovama civilnog društva (*Globus*, 3.12.1993.: 49. – 50.). Napad na Gotovca uspoređivat će se s „mračnim vremenima komunizma“ kada je na sličan način pisac Goran Babić napao Slavka Mihalića:

> Kulturna klima, raspored uloga i sama tehnologija medijske hajke na Vladu Gotovca zastrašljivo podsjećaju na opisanu situaciju. I to ne samo izvana. Naime, kao što je, ne tako davno, iza Gorana Babića stajala snažna politička volja komunističke vladajuće garniture i savršeno koordinirana akcija ovisnih masovnih medija, tako i danas iza napadaja pjesnika Dubravka Horvatića stoje, zapravo, skrivene misli Vlasti, ali i neskrivene simpatije nekih njoj bliskih i o njoj ovisnih novinarskih lešinara...slične hajke na hrvatske intelektualce, u povijesti, zakonomjerno kadšto obuhvaćaju čitave čopore progonitelja...I argumentacija je ista jer [ga optužuju] za samovolju, častohleplje, nerad, zaplotnjaštvo, zlatoljublje, sumnjive političke stavove, „flert sa politikom“ itd. (49.).

Ovaj će slučaj biti smješten u kontekst „hadeizacije“ civilnih institucija od koje je, po navodima autora teksta, bila zaštićena jedino crkva. U to doba, već hadeiziranima, smatrale su se vojska, diplomacija, HRT, Sveučilište, dijelom HAZU, Leksikografski zavod itd. (ibid.).

Tijekom iste godine oštra kampanja vodit će se protiv HSLS-a, tada najjače oporbene stranke, započeta nakon njene jesenske konvencije. Budišu i Gotovca optuživat će se kao izdajnike i antihrvate, u svjetlu čega će se interpretirati i Goldsteinovo organiziranje okruglog stola Hrvata i Srba (31.12.1993.: 4.). Kao dodatni udarac ovoj stranci smatrat će se i Tuđmanovo uspješno lobiranje njihova člana, Gorana Dodika za pomoćnika ministra obrane.

Sljedeće godine događat će se previranja u IDS-u, između tzv. autonomaša i regionalista, a „krticama“ HDZ-a proglašavali su se s jedne strane Ivan Herak, a s druge Luciano Delbianco (25.2.1994.: 9.). Ubrzo će se pisati o „krticama“ HDZ-a u svim najjačim oporbenim strankama, kojima je zadatak razaranja oporbe (7.7.1995.: 6.-7.).

U svjetlu ovih i narednih „slučajeva“ nazirat će se već uhodana HDZ-ova strategija destabiliziranja stranaka (8.9.1995.: 10.). S ciljem kreiranja parlamentarnog sustava s dominantnom strankom, HDZ će, po ovom tumačenju, između ostalog nastojati destruirati oporbene stranke na jasno uočljiv način:

> Obrisi osmišljene strategije HDZ-a u slabljenju i razbijanju oporbenih parlamentarnih stranaka postali su očiti već 1992., a s vremenom su bivali sve prepoznatljiviji. Strategija se, u osnovi, temeljila na dva postupka.
>
> Prvi postupak: „pacifikacija“ cijelih oporbenih stranaka instaliranjem vodstva koja su bliska i podložna HDZ-u i koja bi cijelu stranku – ili barem njezinu glavninu – pretvorila u satelit vladajuće stranke i perspektivno, utopila u nju....

Drugi postupak: oporbene se stranke destabiliziraju i slabe „pojedinačnom kupovinom“ svojih zastupnika i političara. Tome se pribjegava kad se procijeni da je posrijedi ozbiljan politički protivnik, tj. stranka kojoj nije moguće nametnuti vodstvo i čija glavnina nije bliska politici HDZ-a. Nije stoga slučajno što su na udaru takve strategije bili HSLS i IDS (ibid.)[210],[211].

U to vrijeme, Dražen Budiša će predočiti javnosti otkriveni HDZ-ov plan „Lisica“, za razbijanje HSLS-a, a kao dijelom daljnje destrukcije iste stranke Osijekom se „mahalo“ falsificiranim dokumentima UDBA-e o „Tom-u“, uglednom sveučilišnom profesoru, navodnom špijunu (15.9.1995.: 55.).

Kraj 1995., cijelu 1996., te prvu polovinu 1997. godine dominantno će obilježiti „Zagrebačka politička kriza“. Prema Kasapović (1998.: 95.), riječ o jednom od najsloženijih i najprjepornijih političkih događaja u postkomunističkoj Hrvatskoj u kojoj su predsjednik Republike i HDZ opstruirali koaliciju oporbenih stranaka kao izbornih pobjednika u gradu Zagrebu, zloporabljujući državno-pravne institucije, kako bi zadržali vlast. Sukladno odvijanju ove krize, prikazat ćemo zavjereničke interpretacije koje su se u pogledu nje pojavljivale u javnosti.

Koga će pobjednička oporba u Zagrebu predložiti kao gradonačelnike i kako će Predsjednik Tuđman, sukladno zakonskom pravu, odbiti potvrditi oporbene gradonačelnike, bilo je jasno i prije konstituiranja nove skupštine grada Zagreba (vidi o tome *Globus,* 10.11.1995.: 5. – 6.). Već su konstituirajuću sjednicu svojim nedolaskom opstruirali HDZ i HSP – mimo navodnog dogovora s oporbom[212]. Nedugo zatim, HDZ će napasti Gorana Granića, tada izabranog, a nepotvrđenog gradonačelnika da je državni neprijatelj (8.12.1995.: 4.), odnosno autor određenih dokumenata o rušenju HDZ-ove vlasti.

Zašto HDZ opstruira izbor nove vlasti osebujno će objasniti jedan član gradske skupštine iz HSP-a, smatrajući ponašanje HDZ-a u Zagrebu pljačkaškim pohodom, na čelu kojeg je dotadašnji gradonačelnik, i dijelom šireg projekta koji u političkom smislu vodi u diktaturu, a u ekonomskom u „nacional-feudalizam“ (15.12.1995.):

Svima su jasni razlozi zašto HDZ u Zagrebu ne pušta vlast iz ruke: još u gradu i državi nije dovršena pljačka! U svakoj pravnoj državi vlast bi se predala pobjedničkoj stranci. No, u Zagrebu ima još mnogo lokala,

---

[210] Autorica ove teorije zavjere je prof. dr. Mirjana Kasapović.

[211] Kao egzemplari ovakve akvizicije spominjali su se Damir Zorić i Lubomir Antić, s prelaskom iz HSLS-a u HDZ. Strategija se također smatrala uspješnom u slučaju HNS-a (vidi 23.6.1995.: 8.).

[212] O postojanju prethodnog dogovora HDZ-a i oporbene koalicije vidi *Globus*, 8.12.1995. (2. - 4.).

stanova i novca koje treba uzeti. Tako su krali da ni tragove u Gradskom poglavarstvu nisu uspjeli sakriti, misleći da će vladati do sudnjeg dana...HDZ-u je stalo da dovrši pljačku (ibid.).

Slično objašnjenje pojavit će se i iz politologijskog diskurza koji HDZ proglašava klijentelističkom strankom kojoj je bit politike privredna preobrazba od „tržišta ka klanu“ (9.).

U Zagrebu se ta klanska priroda pretvorbe doslovce može odčitati i iz imena novih vlasnika i korisnika nekoć društvenih poslovnih prostora – dućana, restorana, sportskih objekata, kavana, hotela i dr. – na elitnim gradskim lokacijama. Uglavnom su to utemeljitelji, dužnosnici i javni simpatizeri stranke na vlasti, članovi njihovih obitelji ili pripadnici zavičajnih interesnih skupina. Svi su drugi isključeni iz te „klijentelističke mreže“ ili im je pristup k njoj politički, financijski ili moralno otežan...Takve klijentelističke grupe favoriziraju i natječajna pravila i službena politika....Ugrožavanje nadzora i upravljanja nad materijalnim resursima u Zagrebu – gdje je koncentrirana klijentelistička vrhuška vladajuće stranke razlog je zbog kojeg se HDZ opire predaji vlasti (ibid.).

Dakle, riječ je o probranoj skupini koja je, u dosluhu s vrhom vlasti, nezakonito ili nasuprot moralnim uzusima i normama demokratskog društva, došla do značajnih materijalnih resursa i uspostavila određenu netransparentnu interesnu mrežu koja bi uspostavom nove vlasti bila ugrožena. *Par exellence* kinična teorija zavjere.

Nesuđeni gradonačelnik, Goran Granić, također će govoriti u zavjereničkom ključu o taktici HDZ-a u onemogućavanju „oporbene situacije Zagrebu“:

Akcija HDZ-a...može se podijeliti u nekoliko osnovnih pravaca:

- izazvati spor među članicama Udruge, pri čemu je prvi i najzanimljiviji korak bio potvrđivanje gospodina Teodora Antića za gradonačelnika Rijeke još dok su trajali pregovori o Zagrebu, i to pošto je on već dao ostavku na funkciju – radi izazivanja sukoba između HSLS-a i SDP-a;
- pregovarati pojedinačno sa strankama i pokušati ih pridobiti za suradnju s HDZ-om, i to tako da se svakoj na neprimjeren način govori o drugim članicama Udruge;
- izazvati sukobe između dr. Zdravka Tomca i dr. Gorana Granića, s tvrdnjom kako rade jedan protiv drugoga;
- kupovati vijećnike i širiti dezinformacije o njihovom prijelazu u HDZ;
- destabilizirati pojedine stranke.

Najkraće rečeno, to je operativni plan: „zavadi pa vladaj“ - u kojem svaki čin upućuje i cilja na nešto više od doslovnog - koji nakon neuspjeha prelazi u fazu bojkotiranja konstitutivne sjednice skupštine, a zatim kreće u oštru kampanju protiv Udruge stranaka u kojoj je istaknuta, već spominjana cinična teorija zavjere, izražena u sintagmi „državna oporba“. Realizaciju takvog plana dodatno potkrepljuje daljnje

uključenje predsjednika Republike u kampanju, nazivanjem Udruge neprijateljima Hrvatske, uz usporedbu Gorana Granića s Borisavom Jovićem (ibid.).

Na sastanku oporbenih stranaka u Starogradskoj vijećnici, kako bi se odlučilo o novom kandidatu za gradonačelnika, također će se pojaviti određene optužbe za zavjereničko djelovanje, ne sasvim razvijene, koje će ukazivati na međusobne suprotnosti u preferiranom načinu djelovanja prema predsjedniku Tuđmanu, ali i na nepovjerenje među akterima. To će biti HSLS-ova implicitna optužba da SDP tajno surađuje s HDZ-om, pa je zbog toga za blagu, legalističku varijantu postupanja. Također, govorit će se i o „neprincipijelnoj koaliciji“ SDP-a, HSS-a i HNS-a, usmjerenoj poglavito protiv HSLS-a (26.1.1996.: 3.).

Nakon što predsjednik RH odbije i drugog kandidata, Jozu Radoša, a potvrdi tek dva od tri, također oporbena, kandidata za podžupane Zagrebačke županije, predsjednik HSS-a, Zlatko Tomčić smatrat će to ponovnim HDZ-ovim pokušajem „razbucavanja“ oporbe (23.2.1996.: 2.) tj. činu koji smjera njenom razjedinjavanju po stranačkoj pripadnosti. Kao motiv takvom ponašanju ponoviti će već prihvaćeno objašnjenje o HDZ-ovom skrivanju vlastitih zlouporaba u poslovanju, ukazujući također na opasnosti predsjednikovih optužbi upućenih oporbi za „šurovanje s vanjskim neprijateljem“ i „rušenje ustavnog poretka“ (4.).

Slična percepcija održala se tijekom daljnjih odbijanja još dvojice kandidata za gradonačelnika, Ive Škrabala i Dražena Budiše, razotkrivajući autoritarni karakter vlasti i minidiktaturu na razini Zagreba. U međuvremenu, Vlada će 30. travnja 1996. donijeti odluku o raspuštanju Skupštine Grada Zagreba i imenovanju povjerenika, da bi ubrzo Ustavni sud tu odluku poništio. Nakon ovih proceduralnih sporova nastavlja se politička borba.

Krajem svibnja pojavit će se novi „bauk“. Oporba će doznati o HDZ-ovom sastavljanju „crnih lista“ oporbenih čelnika, kojima je pretpostavljena funkcija bila difamiranje njenih čelnika i njihovo prikazivanje kao državnih neprijatelja (31.5.1996.: 2.). Kreiranje „crne liste“ u oporbi se iščitavalo kao pokušaj zastrašivanja vodećih političkih ličnosti i kao „stvaranje pretpostavki za pojedinačno nasilje prema političkim neistomišljenicima“ (3.). U politički i socijalno lošoj situaciji, svrha tih lista bilo bi ukazivanje na krivce za takvu situaciju tj., po ovoj interpretaciji, trebalo je oporbene čelnike učiniti žrtvenim janjcima - metama koje bi ogorčeni branitelji i ostali frustrirani

građani mogli jednostavno ubijati. Stvaranje atmosfere straha od represije poklapalo se s iskazima oporbenjaka o učestalim anonimnim pismima i prijetećim telefonskim pozivima.

Nasuprot tome, ogorčenje javnosti uskoro će izazvati razgovori i pregovori HSLS-a i HDZ-a o koaliciji na državnoj razini, u vrijeme jasnog protu-HDZ-ovskog raspoloženja zbog nedemokratskog ponašanja i međunarodne izolacije Hrvatske. U tom smislu, postojala je također ideja da su pregovore vođene u strogoj tajnosti neki akteri iz vrha HDZ-a odlučili učiniti javnima kako bi se kompromitirao HSLS i Tuđmanov predsjednički protukandidat Vlado Gotovac (14.6.1996.: 3.). Pretpostavljeni je cilj bio da se u javnosti stvori dojam „ravnoteže nemorala" i odium prema HDZ-u time prenese dijelom na HSLS[213]. Nakon neuspjelih pregovora Vlado Gotovac pisati će o „državotvornoj samoopsjednutosti" HDZ-a:

> HDZ je Hrvatskoj nametnuo samoću svoje državotvorne samoopsjednutosti. Sve je svedeno na pitanje njegove (HDZ-ove) vlasti, a sva pitanja te vlasti svedena su na jedno jedino pitanje – kako onemogućiti svaki pokušaj da bude zamijenjena drugom vlašću. U tom pogledu najopasnija je europska demokracija, jer je smjenjivost vlasti, kao posljedica slobodno izražene biračke volje, njezino temeljno načelo. Zato je hadezeovci neprekidno kleveću, pripisujući joj najrazličitije protuhrvatske namjere, a prije svega onu za Hrvatsku najgoru – ponovno uspostavljanje Jugoslavije. Ne opire se HDZ, dakle, Europi, nego slobodi koju ona predstavlja. (26.7.1996.: 12.).

Nakon neuspjelih pregovora s HSLS-om uslijedit će pregovori HDZ-a s SDP-om, a potom s HND-om, tada najžešćim, disidentskim protivnikom. Objema oporbenim strankama pripisivao se stav kako se Zagrebačku krizu može riješiti samo kompromisom na državnoj razini (12.7.1996.: 5.). Takvo nuđenje podjele vlasti držalo se nužnim postupkom HDZ-a za povrat ugleda, no pripisivalo mu se „skrivanje stvarnih namjera" (ibid.) tj. dvostruki Tuđmanov manevar koji smjera „spašavanju vlastite kože" pred hercegovačkim lobijem, koji je netom morao rasformirati Herceg-Bosnu, ali i eliminiranju budućih predsjedničkih kandidata ako bi iza sebe imao višestranačku Vladu. Zbog nastavka pregovora i daljnjeg pokušaja koaliranja s HDZ-om, u HND-u će doći do smjene Josipa Manolića (25.10.1996.: 6.) a Gotovac će se zgražati nad HDZ-ovim daljnjim pokušajima korumpiranja oporbenih vijećnika.

---

[213] Znakovito je za ovu interpretaciju pitanje jednog novinara Zlatku Kramariću zašto HSLS pomaže političkom mrtvacu.

Nastoji se korumpirati oporbene vijećnike da priđu u HDZ i na taj način, suprotno rezultatima izbora, ugrabiti vlast u gradu. Tamo gdje se ne vjeruje u ideale, u moral i u dokaze prakticira se korumpiranje. I upravo s takvom privlačnošću, kao svojom snagom, HDZ prijeti Udruzi! Gotovo svakodnevno najavljuje prijelaze njezinih vijecnika u svoj tabor i s njima svoju konačnu pobjedu u Zagrebu: pouzdaje se jedino u izdaju, jer samo mu je ona preostala!...Usporedno s tim, jednako uporno i neprekidno traje nastojanje da se među oporbenim strankama uspostave takve razlike da postane nemoguća bilo kakva suradnja među njima. Taj napor napose je vidljiv u demoniziranju zagrebačke Udruge: ona je dobila mitske razmjere sedmoglavog nenaravnog čudovišta (25.10.1996.: 8.).

Po ovoj interpretaciji, uz zavjeru uništavanja oporbe potkupljivanjem paralelno se plasira i priča o njoj kao demonskom zavjereniku. Takvu sliku o svojim političkim protivnicima još jednom će potvrditi sam predsjednik Tuđman u svom poznatom govoru na Plesu, a HDZ-ove autokratske metode zastrašivanja i obračuna s protivnicima osuđivati će Vladimir Primorac, bivši sudac Vrhovnog suda (13.12.1996.: 13.).

Dva mjeseca prije lokalnih izbora 1997. godine SDP, HSLS, HNS i HKDU sklopit će izbornu koaliciju. Na izborima u travnju u zagrebačku Gradsku skupštinu ući će četiri stranke: HDZ, SDP, HSLS i HSS. Dva suprotstavljena bloka nisu imali samostalno većinu, a posljednja stranka, HSS, koja je samostalno izašla na izbore bila je u poziciji pivot-stranke, tj. „jezičca na vagi“. Nasuprot naputcima središnjice i prethodnim međustranačkim dogovorima, dva od tri člana HSS-a poduprijet će HDZ-ove kandidate, sukladno tajnom dogovoru. Nagrađeni su mjestima potpredsjednika Gradske skupštine, a mimo toga obećan im je povrat zgrade Obrtničkog doma u okrilje Obrtničke komore Zagreba tj. ravnateljstvo zagrebačkom bolnicom u Petrovoj ulici (*Nacional,* 21.5.1997.: 3.). Jedan od njih će izjaviti kako je glasovao za HDZ-ove kandidate kako se ne bi produljivala Zagrebačka kriza aludirajući, vjerojatno na HDZ-ovu interpretaciju „zavjereničkog“ sastanka oporbenih čelnika dan prije konstituirajuće skupštine. Navodno je na tom sastanku dogovorena strategija izazivanja nove Zagrebačke krize izborom gradonačelnika iz redova oporbe, čime bi se izazvalo istovjetno ponašanje predsjednika Tuđmana i time mu smanjilo izglede na predsjedničkim izborima iste godine (*Globus*, 23.5.1997.: 7.). Na temelju ovog i drugih slučajeva nedemokratske prakse HDZ-a, Zdravko Tomac pisao je o „nedopuštenoj trgovini koja ruši sve moralne norme“, „svjesnoj opstrukciji temeljnih ustavnih vrijednosti“ ove stranke i sugerirao podizanje ustavne tužbe protiv HDZ-a

zbog ugrožavanja višestranačja (*Nacional,* 21.5.1997.) ali i izražavao žaljenje kako neke oporbene stranke „izgledaju kao rezervna ekipa HDZ-a“ (ibid.).

Nakon pobjede u Zagrebu, događa se svojevrsno poistovjećivanje s oporbenim zavjereničkim interpretacijama u vrhu gradske organizacije HDZ-a. Oslanjajući se na opća mjesta učinaka prošlih zbivanja na javnost i već postojećih rivalstava i nesuglasica u drugim strankama, te općih strategija političke kampanje, tadašnji će predsjednik zagrebačke gradske organizacije HDZ-a pripisivati sebi ulogu za opstruiranja HSLS-a i najavu opstrukcije SDP-a (*Globus*, 23.5.1997.: 33. – 36.). U kontekstu takvih i demonizirajućih napisa, napada na predsjedničkog kandidata Gotovca i otvorene negativne kampanje, potpredsjednik SDP-a spominjat će povratak „olovnih vremena“, posebice u medijsko-propagandnim tvorevinama i manipulacijama (*Nacional,* 9.7.1997.: 17.). Isti će uskoro govoriti o „razbijačkoj smišljenoj strategiji HDZ-a“ koja...

> ...dolazi iz dijela HDZ-a pa i oporbe, a koja se forsira u dijelu medija, s ciljem da se razbije jedinstvo SDP-a. Riječ je o nastojanjima da se izazove sukob između esdepeovaca koji su bili u Savezu komunista i onih koji nisu bili. Takva strategija u SDP-u ne može proći jer bi time prihvatili da unutar stranke provodimo ono protiv čega se borimo u društvu - da se građani dijele na podobne i nepodobne (ibid.).

Ovaj i istupi drugih čelnika SDP-a tumačili su se u medijima kao frakcijski rat u ovoj stranci na liniji Vujić – Antunović nasuprot Tomca i Račana, socijaldemokrata nasuprot bivših komunista, tj. neopterećenih i opterećenih „prtljagom“ komunističke prošlosti (20.8.1997.: 13.). Veza ovih i drugih stranačkih previranja s HDZ-ovim opstrukcijama, pronalazila se u njegovim „strateškim projekcijama“ dugogodišnje vladavine (*Globus,* 22.8.1997.: 16.). Predviđalo se kako se samo istupanje Antuna Vujića i Željke Antunović, unutar SDP-ovog članstva, doživljava kao „petokolonaški napad“ koji se k tome pojavio u unaprijed definiranom političkom kontekstu, u kojem su ovo dvoje čelnika doživljeni kao „Canjugini agenti“ (ibid.). Različite napise o izjavama ovo dvoje političara Tomac će gledati u svjetlu njihove zlouporabe, a teze o zavjerama i smjenama u SDP-u „u neskladu s logikom i zdravom pameću“ (*Nacional,* 27.8.1997.: 19.). Nakon opetovanih otvorenih najava opstrukcije iz zagrebačke organizacije HDZ-a i demantija onih koje se nastojalo prikazati zavjerenicima, takve

će se izjave smatrati, u jednom političkom tjedniku, izravnim ugrožavanjem ustavnog poretka (*Globus,* 7.11.1997.: 27.).

Također, predsjednikovo pozivanje bivših komunističkih čelnika na novogodišnji domjenak percipiralo se u skladu s najavljenom destabilizacijom SDP-a, u funkciji privlačenja njihovih birača tj. u okviru već otprije poznate taktike kojom se HDZ služio pri opstruiranju političkih protivnika po receptu „mi ionako uključujemo i one vrijednosti koje posjeduje“ u ovom slučaju SDP, pa „kako mi posjedujemo i više od toga“, poznatu mješavinu vrijednosti različitih političkih pokreta iz prošlosti, „tada je naša egzistencija vrijednija, a njihova upitnija“.

Nadalje, početkom 1998. aktualne će biti SDP-ove analize HTV-ovih manipulacija i sotoniziranja oporbenih čelnika, koji često graniče s pozivom na njihov linč (*Nacional*, 1.4.1998.: 16. – 17.).

Nakon najave izborne koalicije SDP-a i HSLS-a nazirali su se u javnosti „obrisi HDZ-ove protuofenzive“ (12.8.1998.), sadržane u aktiviranju „pseudoopozicijskih“ kritičara i „režimskih novinara“, koji, za prikriveni račun vlasti, promoviraju tezu o „neprincipijelnoj koaliciji“ tj. „paktu komunističkog krvnika i njegove naivne žrtve“ (ibid.). Također, predviđale su se političke spletke protiv Ivice Račana, u smislu najave objavljivanja dokumenta koji bi dokazivao Račanovo odupiranje višestranačju još 1990. godine, te kompromitirajućih informacija iz privatnog života (2.9.1998.: 13.).

Početkom studenog 1998., zbog onemogućavanja saborske rasprave o tajnim službama - povodom frakcijskih obračuna u HDZ-u[214] - šest oporbenih stranaka će, u znak protesta, napustiti sve svoje dužnosti u Saboru, osim zastupničkih, i time izazvati parlamentarnu krizu. Daljnja etiketiranja i optužbe od strane HDZ-a predsjednik HSS držati će postupcima u funkciji unutarnjeg razbijanja oporbenih stranaka. Opstrukciju vlastite stranke od strane HDZ-a također će vidjeti u svjetlu zlouporabe tajnih službi:

> Oni sasvim sigurno rade na obavještajnim podacima jer imaju cjelokupnu državnu strukturu u svojim rukama, pa tako i obavještajne službe...Zato smo i inzistirali da se te službe stave pod kontrolu. Imam dnevne dokaze da ulaze u strukturu drugih stranaka, ali primarno HSS-a zbog naših beskompromisnih stavova. Dnevno

[214] Neposredan povod bila je javna optužba dotadašnjih bliskih Tuđmanovih suradnika, Hrvoja Šarinica i Franje Gregurića da njih i druge pripadnike „liberalne" frakcije frakcija radikalnih nacionalista, pod vodstvom Ivića Pašalića, dulje vremena nastoji kompromitirati i politički uništiti zlouporabom tajnih službi i tabloida koje imaju pod kontrolom.

smo izloženi destruiranju, rovarenju, podmetanju i pokušajima pridobivanja naših značajnih ljudi za nekakve njihove stavove, poslove i odnose. Kao što znate, do sada su u nekoliko navrata i uspjeli...(18.11.1998.: 10.)

HDZ-ovi „urotnički planovi za održanje na vlasti po svaku cijenu“ iščitavali su se kao „patološka retorika i ponašanje“ kako u snažnom opiranju osnivanja istražnog povjerenstva o djelovanju „obavještajnog podzemlja“ (10.) ali i u novom „bauku urote“ u ponovnom aktiviranju afere „Lisica“, „tobožnjem planu o nelegalnom i izvaninstitucionalnom rušenju HDZ-a s vlasti krajem 1995. godine“ koje će predsjedništvo HDZ-a opisati u već notornom ključu kao „pokušaj izazivanja političke krize na crti djelovanja onih krugova koji se nikada nisu pomirili s nastankom hrvatske države“ (ibid.). Iza vrha HDZ-a, po ovom tumačenju, zapravo se krije medijska urota vlasti koja ima svoje korijene još iz 1993. godine u „modelu“ osvajanja i uspostave kontrole nad domaćim medijskim prostorom, koja je tada svoju realizaciju imala u prethodno spomenutim akcijama, priči o Ivici Račanu kao narko-dileru, kao i difamacijama drugih čelnika oporbe (ibid.). Sama urota vlasti smatrala se providnom, „izlizanom“, totalitarnim produktom i politički kontraproduktivnom:

No, kako god pomno bila isplanirana ta HDZ-ova urota, ona je unaprijed osuđena na izlizani obrazac koji izmiče kontroli svojih kreatora. Jer bivši "udbaši" možda mogu podučiti nove poslodavce kako se šire glasine, kako se obmanjuje javnost, kako se pišu potjernice, ali ih ne mogu podučiti osnovnom: kako spriječiti ekonomski kolaps i sve brojniju armiju nezaposlenih, poniženih hrvatskih građana koji su od svoje države očekivali samo malo više socijalne, pravne i gospodarske sigurnosti nego u bivšoj Jugoslaviji. A zauzvrat su dobili parazitski „stališ“ HDZ-ovaca koji povazdan priča o svome domoljublju i tuđim neprijateljskim namjerama (ibid.).

Tadašnji glavni tajnik HSLS-a, Jozo Radoš podsjećat će javnost kako je Dražen Budiša još 1995. godine upoznao javnost s planom „Lisica“ koji se zapravo odnosio na rušenje vodstva tada najjače oporbene stranke, čiji su autori bili HDZ-ovi i HSP-ovi „spavači“ u HSLS-u, koji su u međuvremenu prešli u dotične stranke. Tada aktualna optužba HDZ-a da oporba napuštanjem saborskih dužnosti zapravo provodi plan istoga naziva, predstavlja politički gaf jer „vjerojatno misle na „Jazavca“ (2.12.1998.: 9.). Potonji je dokument izradio Goran Granić“ o tome kako bi oporba trebala doći na vlast, koji HSLS nikada nije prihvatio. Ovakvo pogrešno aktiviranje afere, tumačilo se kao kontriranje prethodnom zahtjevu oporbe, kao „zavjereničko ponašanje“ i „stvaranje zavjereničke atmosfere“ u javnosti te diskvalificiranje oporbenog koaliranja po logici proročanstva koje samo sebe ispunjava.

...ta se „Lisica“ kao fantom pojavljuje uvijek kada se bez argumenata treba optužiti nekog pojedinca ili pojedine političke grupacije. To se dogodilo prvi put u vrijeme kad je ona tek ušla u javnost, znači u jesen 1995., drugi put kad je Goran Granić trebao biti potvrđen za zagrebačkog gradonačelnika, i sad se pojavljuje treći put. Preko „Lisice“ se sve političke snage koje nisu po volji HDZ-u optužuju, generalno i bez argumenata za destabilizaciju Hrvatske i spregu s vanjskim neprijateljima. Zahtjevom za osnivanjem istražnog povjerenstva želimo razbiti te neargumentirane optužbe...mi smatramo da možemo javnosti, danas više nego prije, pokazati o čemu se tu radilo i time razbiti atmosferu straha, paranoje i opsjene koju HDZ nastoji posijati u hrvatskom biračkom tijelu (ibid.).

Istu funkciju pripisivati će i tada aktualnoj aferi masovnog prisluškivanja i praćenja novinara.

Glavna ideja nije pratiti sve ljude, što je i nemoguće, već one pojedince koji su osobito zanimljivi u određenom trenutku. Glavna je ideja stvoriti atmosferu straha kod svih koji sudjeluju u javnom životu i time otupiti njihovu oštrinu, što je glavni cilj rada tajnih službi. Strah onemogućava koncentraciju javnog djelatnika na glavni posao i izaziva razdore unutar neke organizacije neovisno o tome radi li se o političkoj stranci, sindikatu ili novinarskoj redakciji (10.).

Sabor će osnovati krajem 1998. godine istražno povjerenstvo o planu „Lisica“, pri čemu se već tada najavljivalo da će HDZ, sukladno svojoj brojčanoj premoći, i dalje nastojati pod tim nazivom podmetnuti tekst „Jazavca“, kako bi dokazivao ne razbijanje liberala već njihove pučističke namjere i trajno neprijateljstvo prema hrvatskoj državi, i to metodama „izvanparlamentarne borbe, izvođenjem građana na ulicu i potenciranjem kaosa u državi“ (16.12.1998.: 14.). Jedno od sporednih tumačenja aktiviranja ove afere bila je namjera obračuna desne struje u HDZ-u s Matom Granićem, pripadnikom „liberalne struje“, te „raskrinkavanjem“ njega i brata pred hrvatskom javnošću.

S početkom rada istražnog povjerenstva daljnja zavjerenička interpretacija pripisivala je namjeru liberalima da „na mala vrata“ pokušavaju uvesti u parlament ono što HDZ nikako ne želi, a to je istraga o zlouporabi hrvatskih tajnih službi, tj. njihovo sustavno iskorištavanje od ranih 90-ih za razbijanje oporbenih stranaka (*Globus*, 22.1.1999.: 16.). Nasuprot tome, dogodilo se očekivano konfrontiranje oko toga što se uopće podrazumijeva pod strateškim planom „Lisica“, naročito nakon neočekivane podrške jednog oporbenog čelnika da se u razmatranje uzme i HDZ-ov prijedlog, zbog čega mu se iz oporbenih krugova neposredno pripisala etiketa „HDZ-ovog čovjeka za posebnu namjenu“ (17.).

Na liniji oporbenih stavova, ovaj i nekoliko drugih, već spomenutih, slučajeva Božo će Kovačević, saborski zastupnik LS-a nazvati grubim izvrtanjem činjenica i

zloupotrebom moći od strane vladajuće stranke a temeljne zaključke istražnog povjerenstva o „Lisici“ egzemplarom HDZ-ove metodologije političkog i medijskog inženjeringa:

„Plan Lisica“ nije ono što jest, nego je to nešto drugo, element koji jednoj frakciji HDZ-a može osigurati prevlast u odnosu na drugu i ono što možda može pripomoći diskreditaciji oporbe. Jedan od ciljeva takvog izvješća jest i pokušaj usmjeravanja pažnje javnosti na područje na koje se HDZ, uz upravo amaterski smiješne gafove, još koliko-toliko snalazi. To je područje doušničkih podmetanja, policijsko-političkih spletaka i sustavnog obmanjivanja javnosti (*Nacional*, 10.11.1999.: 12.).

U svojevrsnom izdvojenom, refleksivnom odnosu prema cijeloj aferi, ugledna će odvjetnica Vesna Alaburić nazvati je „pomračenjem svake političke pameti koje ozbiljno narušava ugled Sabora“ i „vrijeđa zdrav razum građana“ (22.1.1999.: 21.). Proglasit će potpunim apsurdom osnivanje povjerenstva zbog takvih razloga kao što je pokušaj oporbe da izazove „prijevremene parlamentarne izbore i osvajanje saborske većine uz zaoštravanje odnosa s HDZ-om“ (ibid.), jer je riječ o sasvim legalnoj i legitimnoj želji svake političke stranke. Međutim, kritizirati će i oporbu zbog prevelikog pridavanja pozornosti ovom slučaju, prozivajući je da - nasuprot surovoj stvarnosti većine građana - zajedno s vladajućom strankom „dijeli virtualnu realnost kuloarskih priča, međusobnih podmetanja, beskrajnih taština i umišljenih veličina“ (ibid.).

Paralelno s ovim, Sabor će osnovati jednako upitno, po svom načinu rada, istražno povjerenstvo o odgovornosti za oduzimanje oružja Teritorijalnoj obrani od strane JNA. Usmjeravajući se isključivo na razdoblje od 14. do 30. svibnja 1990. godine i zanemarujući da je suglasnost o predaji oružja postignuta između tadašnjeg SKH i HDZ-a, te da je i nakon tog datuma oružje i dalje oduzimano, a isto tako da je sama vladajuća stranka naredila deblokadu vojarni, koje su bile pred predajom, oporbi su bili dovoljni dokazi da je ovdje riječ o „providnoj igri vladajućih“ i nezainteresiranosti za istinu i činjenice. U tu se sliku uklapalo i tempiranje izvješća ovog povjerenstva za zadnju sjednicu saborskog saziva, pred parlamentarne izbore (20.10.1999.: 12.).

Nadalje, sa sve zategnutijim odnosima između vladajućih i oporbe tijekom 1999. godine postojala je i teorija o zavjeri „tvrdolinijaša“ u Predsjedničkim dvorima, aktivirana nakon razgovora Predsjednika Tuđmana s Draženom Budišom i Ivicom Račanom (24.2.1999.: 4. – 5.). „Okidač“ je bio protumačeni tolerantan odnos

Tuđmana prema oporbi, dijelom vezan uz teme moguće kohabitacije vlasti i odnosa prema Haaškom sudu, što je potaknulo određene krugove u HDZ-u na zaoštravanje odnosa prema oporbi i njihovo optuživanje za daljnju destabilizaciju države organiziranjem radničkih nemira i osnivanja stožera za obranu poduzeća (4.). Pretpostavka je da Tuđmana, zbog njegove sklonosti teorijama zavjera, nije trebalo puno uvjeravati da se vrati na poziciju nepovjerljivosti prema oporbi. Nakon toga će na oporbu „nasrnuti" državni mediji putem već oprobanih stereotipa. Spirala verbalnog nasilja nastavit će se dalje na ideji o zavjeri „pariškog kruga". Daljnjim „ukopavanjem" Predsjedničkih dvora i znakom pobjede „imperativa očuvanja vlasti" označen je povratak Miroslava Tuđmana na čelo obavještajne zajednice (9.7.1999.: 17.).

S približavanjem „vruće jeseni" zaoštrena retorika vladajuće stranke interpretirala se kao izborna strategija konfrontacije i politike sukoba:

> Iako HDZ stalno tvrdi da je protiv bipolarizacije hrvatske političke scene, on ispod žita sve radi kako bi do nje došlo. U HDZ-u računaju da im najviše odgovara otvaranje izmišljenih ideoloških sukoba i podjela kako bi se uoči izbora politička borba vodila na zadanim temama iz prošlosti, vjerujući da bi možda na taj način mogli utjecati na građane da zaborave probleme sadašnjosti i budućnosti. Kako je HDZ odlučio potpuno kontrolirati Televiziju i državne medije, uvjeren je da će moći nametnuti takve teme u predstojećoj izbornoj kampanji. U sklopu takve strategije druga udarna točka HDZ-ova plana da nedemokratskim i nepoštenim izborima ostane na vlasti je širenje lažne opasnosti od sprege vanjskih i unutarnjih neprijatelja. Zato će se hrvatsku opoziciju razbijačkim djelovanjem tajnih službi i preko određenih medija pokušati lažnim aferama diskreditirati kao protezu stranih centara moći koji planiraju zavjere protiv Hrvatske...Međutim, igra je prozirna...Napuhavanje opasnosti od povratka političkih sablasti iz prošlosti nečasno je sredstvo borbe za vlast. (*Nacional*, 15.9.1999.: 6.).

Mogućnost državnog udara

S iskustvom nedemokratskog ponašanja predsjednika Tuđmana i HDZ-a u Zagrebačkoj krizi, konstantnog odnosa vlasti prema oporbi kao državnom neprijatelju, njihove destabilizacije, zloporabe tajnih službi te uočljive tendencije „obrane vlasti po svaku cijenu", naveo je određeni broj intelektualaca i političara na razmatranje ideje mogućnosti državnog udara, uz pomoć vojske, od strane predsjednika Tuđmana i HDZ-a, u slučaju gubitka vlasti na parlamentarnim izborima.

Tu ideju uočavamo u javnosti od 1997. godine kada se pojavljuje tekst Ozrena Žuneca: „Državni udar u Hrvatskoj: model i vjerojatnost uspjeha“[215].

Na temelju rezultata empirijske studije *World value survey*, provedenog krajem 1995. godine, u kojoj hrvatski građani najveće povjerenje iskazuju prema vojsci (81%), od koje su jedino više vjerovali Bogu (82%), a puno manje izvršnoj (59%) i zakonodavnoj vlasti (52%) te političkim strankama (27%), autor postavlja pitanje o tome koliko bi građani izgubili od tog povjerenja ako bi se represivni aparat upotrijebio protiv demokratskog poretka (Žunec, 1998.: 144.). Drugim riječima, bi li građani podržali vojni puč?

Nadalje, nije li veće povjerenje u izvršnu vlast nego u zakonodavnu, kao i nepovjerenje građana u stranke, pokazatelj načelne mogućnosti da bi se u Hrvatskoj, uz podršku građana, mogla suspendirati višestranačka demokracija te uvesti vojna diktatura izvršne vlasti koja bi bila osigurana represivnim institucijama, vojskom i policijom, u koje građani imaju ionako najveće povjerenje?

Pod hipotetskim modelom moguće diktature u Hrvatskoj autor podrazumijeva dvije sastavnice: državni udar predsjednika i vojnu podršku diktaturi, pri čemu bi se uvoditelj diktature mogao „u svrhu legitimiranja udara poslužiti i visokim simboličkim značenjem koje vojska ima kao branitelj neovisnosti i suverenosti“ (146.). Glavni subjekt diktatorske zavjere stoga bi bio predsjednik Republike koji bi kao njen nominalni cilj mogao navoditi očuvanje nacionalne suverenosti, opstojnosti i održanja države, koji bi, po njegovu sudu, bili ugroženi prijenosom vlasti na druge političke subjekte. Predsjednik RH mogao bi je ostvariti sredstvima sprječavanja izbora koji su se trebali održati 1997 godine[216], nepriznavanjem njihovih nepovoljnih rezultata ili onemogućavanjem prijenosa vlasti. Nakon toga, državni udar bi se mogao sastojati od lako izvedivih akcija raspuštanja Sabora, suspenzije političkih stranaka, zabrane rada neovisnih medija i „neutralizacije pojedinačnih otpornih točaka“ tj. suprotstavljenih individualnih ili kolektivnih subjekata. Sve to mogao je tada predsjednik učiniti pozivajući se na važeće propise, proglašavanjem izvanrednog stanja.

---

[215] Tekst je u kraćoj verziji objavljen u časopisu Erasmus (1997. br. 19. str. 6 – 23.) da bi nakon toga u proširenoj verziji, na koju se mi ovdje referiramo, bio objavljen u knjizi „Rat i društvo“ (1998.).

[216] Misli se na vremensku perspektivu iz koje je autor pisao tekst koji analiziramo.

Pripreme za uvođenje hipotetske diktature bile bi političke i organizacijske naravi. Političke pripreme se odnose na četiri elementa: 1) izgradnju legitimacije diktature i 2) delegitimaciju protivnika. Indicije takvih aktivnosti autor uočava u tome da je tada „hipotetički uvoditelj diktature“ u nekoliko navrata „nastojao dokazati bitnu ugroženost temelja političkog poretka i nacionalne opstojnosti uopće“ (149.) i potrebu za izmjenom legitimiteta vlasti (150.), što je „najlakše i najbrže ostvarivo upravo udarom i uvođenjem diktature“ (ibid.). Jedinim jamcem opstojnosti prikazivao je HDZ, pod vlastitim vodstvom, nasuprot neprijatelja, tada sumarno prikazanih kao „290 različitih ustanova u Hrvatskoj i neposredno još na stotine ljudi“ (152.), koji su u sprezi s vanjskim neprijateljima.

Nadalje, predsjednikova upotreba retorike suglasnosti s interesima međunarodne politike EU i SAD, po Žunecu se može tumačiti kao pokušaj 3) političkog osiguranja da do vanjske intervencije protiv diktature neće doći (154.), na koju bi i eventualna međunarodna izolacija mogla povoljno utjecati. Pri tome bi 4) politički program diktature zapravo bio nastavak postojeće politike hipotetičkog uvoditelja diktature, što bi se svodilo na konzervativni politički program uz ograničavanje kapitalizma kao izraza populizma.

O izvršenim organizacijskim pripremama autor nije imao podatke ali govori o povoljnim okolnostima, tada u Hrvatskoj, za lakše uvođenje diktature: 1) postojeća široka ovlaštenja predsjednika, njegova popularnost i dotadašnji autokratski stil vladanja „može znatno smanjiti šok uvođenja otvorene diktature“ (157.); 2) Vlada, ministri, i svi najvažniji državni dužnosnici članovi su vladajuće stranke, što „smanjuje na minimum potrebu za izvođenje operacija i akcija zauzimanja strategijskih točaka“ (158.) tj. komunikacijskih centara, televizije, sjedišta državnih organa itd., tako da je udar moguće izvesti uz minimalnu uporabu nasilja; 3) većina medija je pod kontrolom države; 4) organizirane protusnage diktaturi su malobrojne i nepovezane; 5) identificirane neprijateljske snage uglavnom se odnose na kulturne, znanstvene, strukovne i slične organizacije, bez mogućnosti neverbalnog otpora; 6) represivni organi već su pod kontrolom hipotetskog izvršitelja udara. „U hrvatskom slučaju uvoditelj diktature može računati na gotovo cijeli represivni aparat jer je pripadnost državnoj službi ujedno i pripadnost onome što je u uobičajenim situacijama urotnička grupa“ (159.); 7) Blokadom svega pet većih gradova neutralizira se otpor više od

četvrtine ukupnog, a većine onog stanovništva koje je nepouzdani oslonac diktature; 8) Hrvatska vojska je organizirana, pripremljena i vrijednosno „preparirana“ za podršku izvođenju udara i uvođenju diktature. Nisu potrebne znatne aktivnosti i njihova lojalnost je na visokoj razini.

K tome, potencijalna urotnička skupina već je organizirana i potrebno je tek relativno jednostavno planiranje. Stoga autor zaključuje: „diktatura izgleda politički i organizaciono pripremljenom i to u vrlo povoljnim okolnostima, a izgledi za razvoj demokracije doimaju se slabašnima“ (161.).

Prikazani model mogućeg udara i uvođenja diktature detaljno je, po Žunecu, razvijan 70-ih i 80-ih godina u bivšoj Jugoslaviji i dograđivan iskustvima s Kosova (162.) i u odnosu na njega kao original, slabost je hrvatskog modela to što je ustavno ograničeno djelovanje vojske samo protiv vanjske agresije. K tome, pretpostavlja da je u Hrvatskoj civilno društvo razvijenije nego u SFRJ, što, zajedno s prethodnim značajnim čimbenikom, načelno, ovaj komunistički model čini neprimjerenim. No, po prije prikazanim elementima vrlo je lako izvediv, čemu pridonosi i „totalitarni mentalitetni i kognitivni sklop“ predsjednika (166.). No, po Žunecu, sve to nije garancija za uspjeh ovakvog pothvata, posebice ne dugoročno. Time se ne bi postigao nikakav pozitivan politički cilj.

Bez obzira na lojalnost i penetraciju politički podobnih kadrova, problematična je podrška časničkog zbora, zbog svog „civilističkog“ habitusa (170.), uz opću nepodnošljivost svake vojske prema sukobima sa sunarodnjacima. Zbog takvih elemenata model se čini neprimjerenim hrvatskoj političkoj i društvenoj zbilji. Nadalje, izgledi za održavanje diktature nisu veliki jer se pretpostavlja da građansko povjerenje u vojsku nije apsolutno a podrška kombinaciji vojne vlasti i snažnog vođe niska. Također, očekivanja većine građana tada su bila usmjerena prema sve većoj demokratizaciji društva.

Dakle, udar bi bilo lako izvesti a diktaturu teško održati. No, politički govor i imaginarij predsjednika te tadašnji postupci vlasti autora upućuju na zaključak da nije na djelu priprema za jednokratni, već da je riječ o trajućem, rastućem i „puzećem“ udaru. Za ovo razdoblje riječ je o najrazrađenijoj teoriji zavjere koja svakako spada u kinični tip.

Važnost Žunecovih teza rasti će s kontinuitetom ponašanja vrha vlasti. S nekim od njih javnost će se upoznati početkom 1998. godine, u pogledu nepostojanja samostalnih pučističkih potencijala u vojsci, uz mogućnost njene instrumentalizacije od strane političkih centara, posebice zbog penetracije politički podobnih kadrova (*Globus*, 13.2.1998.: 60.).

Nasuprot sve autoritarnijem ponašanju vlasti, rasle su oporbene procjene izglednosti pobjede na sljedećim parlamentarnim izborima, no i strahovanja od mogućeg scenarija vojnog puča pod vodstvom HDZ-a. U medijima su spominjane određene pesimistične analize američkih analitičara o vojno-političkom puču, okupljenom oko Ministarstva obrane kao neformalnog stožera (*Nacional*, 12.8.1998.: 16.). Kao dodatna bojazan u odnosu na uvjete koji su se promijenili od vremena kad je nastao rad Ozrena Žuneca, navodili su se slijedeći događaji:

> Naime, u međuvremenu se mnogo toga i promijenilo: dokazalo se kome i kako MORH služi kao kanal za pljačku proračuna, zbila se i demonstracija oružane sile na Trgu bana Jelačića koja je šokirala Zagrepčane, puknuo je skandal s generalom Koradom koji je osupnuo Varaždince, dogodio se napad gardista na Vladu Gotovca koji je zgranuo Istru i, napokon, začela se drama s novim ministrom obrane Andrijom Hebrangom koja zabrinjava cijelu Hrvatsku (ibid.).

Nasuprot tome, u smislu razjedinjavanja vojske, ističe se posebna uloga predsjednika Tuđmana u njenoj organizaciji:

> ...sam hrvatski predsjednik oduvijek je bio toliko sumnjičav prema skrivenim moćima vlastitih vojnih vrhova da je umjesto harmonične vojne organizacije ustrojio konglomerat posvađanih i razmrvljenih vojnih formacija. U toj svojoj strepnji Tuđman je drukčije od Amerikanaca detektirao jedino izvore opasnosti. Još od vremena Domovinskog rata i uhićenja Mile Dedakovića Jastreba Tuđman je uvjeren kako je Hrvatska premrežena pučističkim urotama „komunjara“, fantomskih kosovaca, i bivših pripadnika JNA koji su ostali izvan njegove kontrole. Zato je nasuprot samonikloj legendi Martina Špegelja...producirana kontralegenda za zastrašivanje tih fiktivnih „jugonostalgičara“. Otjelovljena je u Gojku Šušku. Navodno, taj strah od vojnih urota ujedno je jedan od ključnih razloga da je Tuđman oružanu silu kreirao kao rascjepkanu vojnu organizaciju sukobljenih zapovjednika, interesa i nepomirljivih ideologija, bez ikakve profesionalne solidarnosti, ujedinjenih isključivo istovjetnim kultom Vrhovnika (ibid.).

Dakle, sam predsjednik smanjio je mogućnosti vojnog puča upravo na tragu konspirativističkog mišljenja i ponašanja. Rascjepkana vojna organizacija sastojala se zapravo od četiri vojske: profesionalnih gardijskih brigada pod Glavnim stožerom, Prvog gardijskog zdruga, specijalnih jedinica MUP-a i „netransparentne“ formacije MORH-a. U mogućem scenariju puča osnovna bi poluga HDZ-ovih desničara bili Prvi

gardijski zdrug, kao „paravojna formacija jedne stranke“ (ibid.) i formacije MORH-a, sastavljene od SIS-ovaca i članova herceg-bosanskog HDZ-a. Takva fragmentiranost i sukobljenost unutar HDZ-a, „posvađane vojske i policije“ itd. uzimala se dalje kao pretpostavka da bi vojni puč mogao prerasti u građanski rat. Zbog toga i organizacijsko-tehničkih problema, zaključak je ovog, svojevrsnog nastavka Žunecove ekspertne projekcije, kako bi jedino predsjednik Tuđman mogao sve ove snage ujediniti u puču (62.). U međuvremenu su, od originalne studije stvoreni i dodatni uvjeti za uspjeh puča:

Također su – tvrdi Žunec – zamalo dovršene i organizacijske pripreme za preuzimanje diktatorskih ovlasti u slučaju HDZ-ova i Tuđmanova poraza. Cijelim nizom zakona što ih je HDZ posljednjih godina Hrvatskoj nametnuo kroz Sabor, hrvatski predsjednik znatno je uvećao svoju neustavnu moć. Prije svega – povrijedio je ustavnu odredbu o oružanim snagama. Prema Ustavu...uloga nacionalnih oružanih snaga ograničena je na obranu od vanjskog neprijatelja...No kasnijim zakonom o obrani, ta funkcija vojske, sasvim protivno Ustavu, proširena je i na unutarnje stvari zemlje. Ipak...Žunec tvrdi da čak ni Tuđman-diktator ne bi imao trajniju potporu ni stanovništva ni oružanih snaga. Hrvati su rušili Jugoslaviju očekujući, ne diktaturu nego više demokracije u vlastitoj državi... (ibid.).

Daljnje Tuđmanove izjave na liniji imaginarija „ratnog stanja“ npr. da Hrvatskoj prijeti novi Bleiburg, komentirati će Vlado Gotovac kao nametanje ideje o nastavku hrvatskih antagonizama iz II svjetskog rata, koji funkcionira kao zastrašivanje birača, ali kao prizivanje ratnih sukoba bez prave mogućnosti i podrške realizacije oružanih prijetnji (7.10.1998.: 19.). Po njemu, na državni udar bi se mogli odlučiti samo avanturisti i uski krug iracionalnih ljudi iz posebno privilegiranih policijskih i vojnih grupacija, ali bez šanse za „takav udar kojim bi bila obezglavljena cijela opozicija“ (ibid.).

Vojne manevre NATO snaga u Sloveniji tijekom listopada 1998. jedan će predsjednikov savjetnik smatrati prijetnjama vlasti u Hrvatskoj, dok će scenarij planirane *peace-keeping* operacije NATO-a *Globus* opisivati kao indikativan scenarij razdvajanja sukobljenih snaga na jugoistočnoj granici Slovenije. Po saznanju iz zaštićenog izvora informacija, razlog zamišljenog sukoba bila je provokacija iz jugoistočnog slovenskog susjeda, kodnog naziva država X.

U toj zemlji, koja je nedavno izašla iz rata, civilno je društvo nejako, kao i demokratski sustav. No, u državi X održani su parlamentarni izbori. Dotadašnja vladajuća, konzervativna, stranka izgubila je, dobivši malo glasova. Tu počinje pravi zaplet: umjesto da promjena vlasti prođe u miru, radikalni elementi, na izborima poražene stranke, uz pomoć dijelova vojske izvode državni udar. Sukob u državi prelijeva se preko granica države X i zahvaća njezina zapadnog susjeda. U tom trenutku počinje intervencija Sjevernoatlantskog saveza.

Postrojbe zapadnih saveznika slamaju vojni udar, uvode red i uspostavljaju demokratski izabranu vlast u državi X (*Globus*, 30.10.1998.: 5.).

Dakle, vojna vježba ovdje funkcionira kao implicitna prijetnja mogućim diktatorskim potezima tadašnje stranke na vlasti, što vladajući jasno percipiraju ne kao običnu vojnu vježbu već kao prikrivenu prijetnju i ugrozu. Višak značenja koji donosi ova vojna aktivnost interpretira se kao zavjera unutarnjih i vanjskih neprijatelja zbog postojanja zavjere državnog udara.

Sljedeće razmatranje mogućnosti uvođenja državnog udara povezano je s promjenom izbornog modela za parlamentarne izbore. HDZ-ov prijedlog za uvođenje razmjernog sustava pozdravljen je kao priznanje gubitka premoći u zemlji i kao svojevrsna europeizacija izbornog sustava (19.2.1999.: 25.). Međutim, nedoumice je izazvao prijedlog HDZ-a da se prijeđe na čiste razmjerne izbore, što podrazumijeva cjelokupnu Hrvatsku kao jednu izbornu jedinicu bez prohibitivne klauzule. Takvi uvjeti proizvode fragmentirane parlamente s velikim brojem stranaka s malo mandata. To cjelokupni postupak tvorbe koalicija, dogovaranja i odlučivanja čini neracionalnim i sklonim upadanju u krize, što onda može rezultirati „vajmarizacijom“ (ibid.), što znači državnim udarom i diktaturom. Uz predloženi izborni model takav razvoj događaja smatra se mogućim i, k tome, moguće namjeravanim u Hrvatskoj, u smislu vojnog puča ili udara predsjednika, koji bi se u krizi postavio kao spasitelj države.

Od daljnjih institucionalnih aranžmana uskoro će osnivanje Predsjedničkog vijeća u određenim krugovima biti protumačeno kao „okončanje operacije puzajućeg državnog udara“ (*Nacional*, 31.3.1999.: 2.). Riječ je o tijelu koje preuzima funkcije Vlade, izvan ikakve kontrole demokratskih institucija, u kojem je „hercegovački lobi“, na čelu s Ivićem Pašalićem dobio prevlast u odnosu na „tehnomenadžersku Vladu“, (ibid.). Kao prava namjera ovog vijeća pretpostavlja se preduhitrenje mogućeg izbornog poraza jer bi se, putem njega, u slučaju kohabitacije, mogao opstruirati i suspendirati rad nove Vlade.

...Tuđman je, dakle, osnovao paralelnu vladu kako bi bez formalnog objavljivanja izvanrednog stanja mogao nesmetano donositi mjere koje neće biti omeđene ustavnim i zakonskim ograničenjima. Takve namjere potvrdio je i Ivica Kostović, predstojnik Ureda predsjednika, koji je izjavio da će Predsjedničko vijeće pomoći Vladi u provedbi onoga što nadilazi njene kompetencije...Predsjednik Tuđman stavio je tako Mateši i njegovim ministrima novi kamen oko vrata: nakon predsjednikovih savjetnika, odsad će se morati boriti i s članovima Predsjedničkog vijeća. Time položaj Vlade postaje sve nesnosniji... Uz ranije formiran Odbor za strateške odluke, Vijeće za obranu i nacionalnu sigurnost, Predsjedničko vijeće treća je, ključna poluga kojom je predsjednik

Tuđman i formalno zaokružio svoju izvaninstitucionalnu i apsolutno nekontroliranu vlast...Time neprekidno i zorno iskazuje svoju snagu i nadmoć. Istodobno, raspoređujući formalno vlast na stotinjak visokih političkih dužnosnika, stvara privid demokracije, premda je posve jasno da je riječ o apsolutističkoj vladavini (ibid.).

No, u novonastalim međunarodnim političkim uvjetima zbog NATO-ve intervencije u SRJ, odlučnosti međunarodne zajednice u stabiliziranju jugoistoka Europe, njihovom netoleriranju autoritarnih poredaka, kao i teškoj gospodarskoj situaciji u kojoj se zemlja našla, ovakvo se ponašanje predsjednika smatralo u potpunosti kontraproduktivnim.

Puzajući državni udar dobio je još jednu potkrijepu ostavkom ministra pravosuđa Milana Ramljaka, shvaćenom kao „znak prosvjeda protiv stvaranja policijske države“ (*Globus*, 16.4.1999.: 23.). Riječ je o protivljenju daljnjim proširenjima ovlasti predsjednika, stvaranju „paralelne vlade“ i njenim ovladavanjem od strane male skupine HDZ-ovih političara koji ne podržavaju ozbiljno demokratske vrijednosti te „pripremaju nedemokratske rasplete“, nezakonitom obavještajnom nadzoru visokih državnih dužnosnika (ibid.) itd.

Kasnije objavljeni dijelovi njegova govora sa zatvorene sjednice Vlade potvrđuju prethodno iznesene pretpostavke:

...izjavio je da osnivanje Predsjedničkog vijeća „ide prema još neodređenijoj podjeli rada u kompleksu izvršne vlasti, a time i prema još difuznijoj odgovornosti, prema još čvršćim, češćim i tvrđim blokadama, te otvara još više mogućnosti za djelovanje neformalnih skupina...“...Ovo je, usuđujem se reći, otvoreno institucionalno jačanje struktura oko predsjednika Republike, koje, *nota bene*, ne djeluju pod svjetlom javnosti i koje za svoje djelovanje ne snose političku odgovornost....na djelu je još jedna, po mojem sudu, opasna tendencija, a to je praktično širenje nadležnosti predsjednika Republike (30.4.1999.: 7.)

Odlazak Milana Ramljaka iz Vlade zadobio je značenje urušavanja HDZ-ove vlasti u pogledu moralnosti, odmjerenosti i dostojanstva (16.4.1999.: 23.).

Nadalje, najavu mogućeg terora i oružanog puča, Ivan Supek vidjeti će u napadima neofašista (među kojima su prepoznati profesionalni vojnici HV-a) na sudionike proslave Dana pobjede antifašističke koalicije, održane na Trgu žrtava fašizma, 9. svibnja 1999. godine (19.5.1999.: 22.).

S druge strane, nakon mračnog Tuđmanovog „proroštva“ *Ki bi da bi!* Ozren Žunec će ponavljati teze o narodnoj vojsci - nastaloj u obrambenom ratu, neizoliranoj, niti izdvojenoj kao društveni stalež i stoga odbojnoj prema sukobu s vlastitim građanima - zbog čega će smatrati da vojska neće podržati državni niti

izvesti vojni udar (5.11.1999.: 15.). S druge strane, da bi predsjednik izigrao rezultate izbora nisu potrebna drastičnija sredstva – on ih je već sve imao na raspolaganju u paralelnim strukturama vlasti. Također, zbog loše cjelokupne društvene situacije, Žunec će pretpostavljati kako vojska neće „nastaviti marširati bespućima, pa još i građane ispred sebe tjerati“, odnosno da neće podržati „produžavanje bolne agonije i stagnacije, što bi nepriznavanje rezultata izbora samo pojačalo“ (ibid.).

S daljnjim razvojem bolesti predsjednika procjene vjerojatnosti uzurpacije vlasti uz podršku represivnog aparata sve više se smanjuju (npr. 12.11.1999.: 22.), kao i moguće vojne prijetnje od strane Prvog gardijskog zdruga, postavljanjem na njegovo čelo časnika lojalnih ministru obrane (*Nacional,* 24.11.1999.: 6.).

Sa smrću predsjednika Tuđmana takva opcija postaje potpuno bespredmetna.

Uloga vlasti u pretvorbi i privatizaciji i daljnje „mafiokratske“ afere

Nikada nije u Hrvatskoj ljudski moral pao tako nisko kao u ovom tartuffeovskom pretvaranju, gdje se grabežljivci maskiraju u pastire i janjad, dok pokradeni puk bulji u taj krvavi fašnik. Nije tom padu kriv bivši licemjerni režim, nego požuda za tuđim imanjem, novcem, raskoši, slavom, neutaživa požuda koju ne može sputavati javnost s brnjicom na ustima...Otpočetka je bila planirana pljačka tisućljeća. Paradoksalno je da sam ja, prozvani disident u SFRJ gotovo sam branio radničko samoupravljanje. Ono je već uvelo elemente tržišne ekonomije i dalo radnicima okus vlasništva...Jedna zaglušna agitacija biva zaštitna magla razbojnika koji i dalje pljačkaju (*Nacional*, 17.3.1999.: 22.).

Ovim riječima akademik Ivan Supek sažeto je opisao proces pretvorbe i privatizacije kao veliku zavjeru, u vrijeme dok je autoritarna vlast još grčevito nastojala preduhitriti očekivani poraz na nadolazećim izborima putem različitih institucionalnih paralegalnih aranžmana. Naraslo nezadovoljstvo u 1998., prozvanoj „godinom skandala,...ekonomske i političke katastrofe“ (*Globus*, 1.1.1999.: 90.), zbog otkrivanja mnogobrojnih afera i s njima povezanih zlouporaba vlasti, u kojima su sudjelovali i najviši državni dužnosnici. Prema istom izvoru, Hrvatska se nalazila u potpunoj međunarodnoj izolaciji, a nezadovoljstvo građana bilo je golemo, s dominantnom percepcijom kako je većina dobara i resursa isključivo na raspolaganju HDZ-u i njegovim tajkunima. Razmotrimo kako se zavjereničko interpretiranje pretvorbe i privatizacije i uloge vlasti u njoj razvijalo u hrvatskoj javnosti tijekom 90-ih godina.

Tijekom 1992. godine ova se tema uglavnom kretala oko sintagme „bogaćenja uskih slojeva bliskih vlasti“ sklonoj totalitarnim metodama vladanja. Tako će npr. Krešimir Džeba - na tragu Hayekovih ideja o neraskidivoj vezi između ekonomskih i političkih sloboda te preporuka Miltona Friedmana hrvatskoj vlasti da prizna tadašnja „prava radnicima kao privatno vlasništvo sa svim svojim atributima“ – kritizirati odabrani hrvatski model kao „put u ropstvo“ (*Danas*, 17.3.1992.: 15.).

Ove će riječi, zacijelo, grubo zvučati osjetljivim ušima nove birokracije, kojoj su usta puna demokratskih fraza, ali ovaj napaćeni i osiromašeni narod zavređuje da mu se kaže gola istina o putu kojim ga vodi sadašnja vlast....No kakvo bilo moje osobno mišljenje o ekonomskom znanju „gospodarskih stratega“ HDZ-a i onih koji ih pokorno poslužuju (čije rezultate svakog dana sve više osjećaju na vlastitoj koži gotovo svi građani Hrvatske, osim povlaštenog sloja političara na vlasti i vodećih policajaca, o čijem blagostanju u okružju bijede precizno govore i kvadrature njihovih novih stanova u rezidencijalnim četvrtima Zagreba), ono nije ipak takvo da ne bi uočavali kojim pravcem vode hrvatsko gospodarstvo...odlučnost da se ustraje na podržavljenju i prodaji poduzeća „po komadu“ ne može se objasniti ekonomskim sljepilom, nego samo političkim prioritetima. U pitanju je, ponajprije, težnja da se kompletira totalitarna vlast, koja je već i dosad nadograđivana mnogim elementima, kakvi su stvaranje partijske države (jedan narod – jedna stranka – jedan vođa), kontrola javnih glasila, centralizam, metastaziranje tajnih policija, „kult vođe“ i njegova nomenklatura i slično...Poduzetnost i slobodna akcija ljudi u okviru tržišnog sustava rastače autoritetni politički ustroj, tj. djeluje kao inherentno demokratizirajuća institucija, kako je to govorio nobelovac P.A.Samuelson. A to nipošto nije po volji onima koji su opsjednuti vlašću i njezinim proširenjem (ibid.).

Put u ropstvo podržavljenjem društvenog vlasništva, po ovom autoru, osiguran je time što vlast dobiva kontrolu nad novcem i ljudima, kojima se onda, putem egzistencijalnih prijetnji, može lako manipulirati. No još je opasnije što time ljudi na vlasti i bliski njoj dobivaju...

…mogućnost da političkim utjecajem, vezama i korupcijom steknu ogromna osobna bogatstva. „Latinskoamerički sindrom“ kao spoj političke vlasti i osobnih financijskih dobitaka, već je sada prepoznatljiv u našoj zbilji, a u punoj će mjeri metastazirati kad se na prodaju ponudi više od 3000 poduzeća, nasuprot čemu će stajati gotovo nikakva potražnja, što će njihove cijene svesti na bagatelu. Realno je očekivati da će to u punoj mjeri iskoristiti „politički profiteri“, kao što su to učinili i u vrijeme domovinskog rata. Zbog svega toga, nadopunio bih riječi one popularne pjesme koja bi trebala glasiti: „Bože čuvaj Hrvatsku – od neoboljševizma“ (ibid.).

Široko citiranje ovog teksta opravdavamo njegovom anticipacijom mnogih daljnjih zbivanja u ovom procesu[217].

[217] O njihovim naznakama pisat će se tada i u pogledu denacionalizacije. Npr. u iskazima predstojnika Ureda za koordiniranje aktivnosti denacionalizacije u ostavci, koji je tvrdio da „utjecajna grupa ljudi u vladi i oko nje želi radi osobne koristi spriječiti denacionalizaciju...da su njihovi motivi vrlo jaki, da bi s njome izgubili mogućnost uprave nad najvećim bogatstvom u Hrvatskoj...“ (28.1.1992.: 31.).

Slične totalitarne učinke podržavljenja privrede očekivati će i tadašnji kandidat na predsjedničkim izborima, Marko Veselica, držeći da će stvaranje velikog broja javnih, tj. državnih poduzeća imati neželjeni učinak stvaranja političko-financijske oligarhije, a „ako njihov spoj bude imao još i monopol u medijima i tajnu policiju nad kojom nema parlamentarne kontrole – krug se zatvara“ (24.3.1992.: 15.) s dalekosežnim negativnim društvenim posljedicama.

Hrvatska mora izgraditi takvu strukturu, instrumentarij i nosače vlasti koji će moći korespondirati s evropskim tokovima, jer postojeći predsjednički sustav i ovakva monopolizacija vlasti i grupa koje se na tu piramidu lijepe onemogućavaju ono što je tu kapitalno, a to je daljnji razvoj Hrvatske...Vladajuća stranka nastoji preko svoje strukture moći, dakle, preko Sabora i jednopartijskog sustava stvoriti kastu oko predsjednika Republike, osiguravajući privilegije svojim pripadnicima i prijateljima. Tako se stvara mreža koja će korak po korak gaziti u korupciju i moralnu nastranost i koja će korak po korak paralizirati razvoj (ibid.).

O toj „mreži“ kao novoj vladajućoj „kasti“ kao „kradljivcu hrvatske duše“, što je po sadržaju vrlo blisko psihoanalitičkom konceptu „kradljivca užitka“, u ovom slučaju u nacionalnoj Stvari, pisati će, pasionirano, te iste godine Ivan Zvonimir Čičak.

Prije početka ovog prljavog rata Hrvatska je imala prepoznatljivu jednostavnu kršćansku dušu, koju je kao na dlanu nosila ispred sebe nudeći je kao dar srca. Sada pak oko nas, umjesto kršćanske duše, spremne na davanje, bukte požari mržnje a hrpe polupoludjelih politikantskih pasa otkidaju sa prelijepe nam domovine i njenih halja krpe kao razvratni razbojnici. Tko nam je ukrao dušu, onu našu hrvatsku i kršćansku? Što je to što je izmijenilo ne samo naličje ove ratom preorane zemlje već što je to što je našim značajkama dalo potpuno drugačije dimenzije.

Čini se da je to primitivan pomamljeni pohlepni duh pojedinaca kojima je, da li komunizam, da li đavao ili pak život, potpuno poharao unutrašnjost i ostavio ih kao iskežene leševe koji se jedino prepoznaju u materijalnim bogatstvima, pompi, vlasti i slavi...novi su nam vlastodršci, iskoristivši povjerenje koje im je dao narod u bunovnom buđenju, vratili najgori i najrigidniji oblik boljševičke vlasti i na najbezobzirniji način izvarali ionako varan puk...Vrhunac je te lakrdijaško-groteskne atmosfere posljednja sjednica Sabora, na kojoj su novi vlasnici stanova i vila grmjeli protiv svih i svakoga, upravo zato da prikriju vlastitu pljačku i raskoš kojom odudaraju od opće besparice i tamne slike Hrvatske. (7.4.1992.: 23.).

Moralna opreka kojom se također uspostavljalo značenje svojevrsnog ekskluzivnog privatiziranja domovine i krađe užitka, očitovala se u usporedbi naivnih idealista na ratištu nasuprot obiteljsko-klanskih interesa na najvišoj državnoj razini (31.8.1992.: 31.). Pri tome se referencija na pozitivnu dimenziju u povijesno-političkom smislu odnosila na „radićevsku baštinu“ altruizma a negativna na srbijansku plemensku svijest te klijentelizam i nepotizam komunističkog režima (33.).

Ovakvi moralno nedopustivi odnosi opisuju se, k tome, kao deformacija „afirmativnog načela ljudske solidarnosti“ nastala u uvjetima „oligarhijske i sektaške vlasti“ (32.).

Takve deformacije svoj najčešći izraz nalaze u neformalnim oblicima društvenog udruživanja kao što su razni klanovi kojima se, za razliku od redovnih oblika društvenih korporacija, destruira temeljno ustrojstvo društvene organizacije (ibid.).

A tada se, već krajem 1992. u javnosti naziru i prvi konkretni slučajevi malverzacija vlasti u privatizaciji. U tom smislu Ivan Herak, tadašnji saborski zastupnik IDS-a suprotstavljat će se kako cjelokupnom procesu privatizacije, tako i „misiji HDZ-a u Istri“ u preuzimanju najvećih poduzeća namjernim precjenjivanjem njihove vrijednosti kako bi ostali u državnom vlasništvu i ucjenama njihovih direktora kako bi poslušno provodili HDZ-ove planove (*Globus,* 11.12.1992.: 39.). Taj sukob trajati će sve do kraja 1993. godine, u kojem će, zbog „kolonijalnog odnosa“ državne vlasti prema Istri i njene „koncentracije u rukama nekolicine ljudi“, Skupština Istarske županije prijetiti nepoštivanjem zakonskih rješenja koji bi išli u opisanom smjeru (30.7.1993.: 11.).

No, u 1993. najveći skandal biti će oko polica menadžerskog osiguranja i kredita, putem kojih su mnogobrojni direktori „opljačkali svoja poduzeća“ (19.2.1993.: 13.). U pogledu osiguranja, riječ je o tome kako je određeni broj tvrtki, navodno nezakonito, kod određenih osiguravajućih kuća uplatilo menadžersko osiguranje za svoje direktore. Direktori bi zatim svoje police pretvarali u „živi novac“ tako što su ih prodavali državnim bankama, a zatim bi tim novcem, „zapravo novcem svojih društvenih poduzeća“, prema sumnjama državnog tužilaštva, kupovali u svoje ime velike pakete dionica tih istih poduzeća (ibid.). Direktori su time pljačkali poduzeća a osiguranja su im u tome pomagala. Reakcije hrvatske Vlade na ovakve malverzacije Letica će nazvati fingiranjem borbe protiv kriminala (26.2.1993.: 43.) jer su i sami sudionici spomenute proširene sjednice Vlade sudionici u takvim kriminalnim aktivnostima. Prema njemu, riječ je o klasičnoj metodi „drž'te lopova“, retoričkom kamenovanju simboličke i ritualne, gotovo egzorcističke naravi, kojom se zapravo skrivaju vlastiti krimeni (44.). Ukratko, demagogija i manipulacija po uzoru na diskurz komunističkih predšasnika.

Državne privilegije, zlouporabe položaja i svođenje vlasti na golu pljačku i otimačinu „narodne imovine“, podigli su, naime, frustracije ljudi do same granice eksplozije. U toj situaciji, naslućujući moguće probleme, vlast je odlučila „djelovati“, tj. obratiti se javnosti „priopćenjem“ ili „zaključcima“...Ovi se „zaključci“ podudaraju posebice

s onim dokumentima „jednoumlja“ u kojima su crveni baruni „ratovali“ protiv: tehnomenadžera, socijalnih razlika, bogaćenja i tržišnih skretanja...Taj slikoviti jezik „koraka“, „borbe“, „frontova“, „neprijatelja“ i „obračuna“, upravo prikazuje kako su „birokratske naslage“ koje bi trebalo, navodno, ukloniti stvarni autori i naručitelji toga smiješnog papira.

K tome, menadžerska osiguranja i krediti koji se ritualno progone samo su dodatak na ono što je vladajuća elita sama sebi dodijelila u obliku stanova, vila i drugih privilegija. Uz proizvodnju zakonodavstva punog „rupa“, sve ove tendencije „zakonomjerno vode u korupciju i kriminal“ i dobijaju karakter socijalne epidemije (ibid.). Da korupcija i pljačka u Hrvatskoj imaju političku pozadinu, prema rezultatima ankete, tada je mislilo 60-ak % građana (5.3.1993.: 42.).

Oko poslovne politike *Croatia osiguranja*, koja je do tada sklopila 777 polica menadžerskog osiguranja, sukobit će se dvije frakcije u HDZ-u, tj. pretpostavljalo se da je aferu s ovom osiguravateljskom kućom proizvela tzv. konzervativna frakcija kako bi se obračunala s tzv. liberalnom frakcijom u stranci (2.4.1993.: 2.). Posljedica je bila kriza vlasti i smjena četvrte hrvatske Vlade (ibid.). Nova vlada uvest će nove uvjete retroaktivno na sve „menadžerske kredite“. Prema njenoj ocjeni „gotovo ni jedan od 18559 menadžerskih kredita odobrenih i iskorištenih za kupnju dionica 214 poduzeća nije pravno valjan“ (2.7.1993.: 5.). Također, desetljeće iza toga, 2002. godine, Izvješće HNB-a o ovim kreditima, odobravanim uglavnom od 1992. do 1994. godine, pokazalo je da su dionice tvrtki tako kupljene otplaćivane iz dohotka tih istih poduzeća. Međutim, menadžerski krediti, po ovom izvješću, bili su u skladu sa tadašnjom zakonskom regulativom (*Vjesnik*, 19.9.2002.: 3.).

1994. također će biti obilježena aferama fiktivne privatizacije i malverzacijama Fonda za privatizaciju (22.4.1994.; 29.7.1994.; 26.8.1994.). Prikupljeno iskustvo sažeto je u 20 recepata pretvorbene kuharice o tome kako ugrabiti poduzeće a ne završiti u zatvoru (4.11.1994.: 50. – 51.). Model hrvatske privatizacije uspoređen je sa švicarskim sirom, uglavnom sastavljenim od rupa. „Recepti“ se odnose zlouporabe, za koje se očekivalo da nitko neće biti kažnjen (ibid.). Većina njih uključuje određeno zavjereničko ponašanje. Kao ilustraciju navodimo nekoliko recepata:

1. U mnogim poduzećima namještenici su pristali potpisati punomoći kojima su ovlastili svoje direktore da oni obave sve poslove oko pretvorbe i odrede tko će upisati kolike pakete dionica. Iza tih dogovora krije se

zapravo ucjena i iznuda. Tako su skupine direktora i s njima povezani ljudi upisali i kupili vlasničke udjele koji su im omogućili da zadrže upravu i vlasničku kontrolu....

4. Neki direktori koji ni sami ni sa svojim suradnicima nisu mogli kupiti kontrolne pakete dionica svojih poduzeća, doveli su izvanjske ulagače, sileći ostale radnike da te ulagače prihvate. Vanjski ulagač, zauzvrat, prepustio bi potom direktorima dio vlasničkog kolača i povjerio im upravljanje poduzećem...

8. Vanjski ulagači koji bi željeli ovladati većinskim vlasničkim udjelima ugovarali bi s Fondom za privatizaciju dokapitalizaciju bez suglasnosti ostalih dioničara, koji su već sklopili ugovore. Fond je na taj način pogodovao odabranim investitorima...

13. Upravitelji društvenih ili samo napola privatiziranih poduzeća (u većinskom državnom vlasništvu) namjerno i planski vode ta poduzeća u stečaj kako bi ih oni ili s njima povezani ulagači mogli kupiti jeftino ili neposrednom pogodbom sa stečajnim upraviteljem. Članovi upravnih odbora koje postavlja država teško se mogu oduprijeti uništavanju poduzeća. Nerijetko, oni su udruže s direktorima i s njima dijele plijen (ibid.).

Na saborsku interpelaciju zastupnika HDZ-a iz 1994. godine, o zakonitosti u pretvorbi i privatizaciji u gospodarstvu Vlada će odgovoriti kako nije bilo znatnijeg kršenja zakona, bez obzira na mnogobrojne prijave i podneske državnom odvjetništvu. Tada je od ukupno 310 prijava pokrenuta istraga u 41 slučaju, odvijalo se 15 sudskih procesa a pravomoćno nije nitko bio osuđen (11.11.1994.: 8.). U vrijeme tadašnje poslanice predsjednika o stanju nacije rezultati jedne ankete ukazivati će na golemi rascjep između pauperizirane većine i nelegalno obogaćene elite (23.12.1994.: 7. - 8.).

Prisutnost ove teme smanjit će se u sljedeće dvije godine, no jednoznačno ukazivati na spregu članova vladajuće stranke s kriminalom (npr. 3.2.1995.: 2.) i omogućavanje tajkunima preuzimanje tvrtki prilagođavanjem zakonodavstva (npr. *Nacional*, 1.1.1997.: 10.). Oporbeni političari će, pak, upozoravati na stvaranje postkomunističkih gospodarstava mafijaškog tipa (*Globus,* 16.6.1995.: 48.), a neki se čak zalagati za uvođenje smrtne kazne za nelegalno bogaćenje u pretvorbi (1.3.1996.: 9. – 10.). S nadolazećim izborima 1997. godine dijelom oporbene izborne kampanje postati će ideja o reviziji pretvorbe i privatizacije (*Nacional,* 22.1.1997.: 4.). U tom smislu će čelnik HSS-a krajnje zaoštreno govoriti kako je „načinom na koji je proveo pretvorbu i privatizaciju, HDZ najbolje pokazao svoju antidemokratsku prirodu i pohlepnu sebičnost“ što se na operativnoj razini očitovalo kao puko provođenje netransparentnih odluka središnjice HDZ-a u Fondu za privatizaciju (ibid.). U to se

uklapa sve jače prisutna teza o stvaranju mafiokracije[218] ili kleptokracije u „središnjoj vlasti i njenoj vezi s poslovnim krugovima“ (*Globus,* 27.6.1997.: 12.). Izvješće jedne američke konzultantske tvrtke za procjenu rizičnosti ulaganja u Hrvatskoj, kao i niza sličnih izvještaja različitih inozemnih agencija, procjenjivat će tada Hrvatsku riskantnim područjem (26.9.1997.: 14.). Ključna je njihova procjena da je hrvatska Vlada korumpirana i pod utjecajem organiziranog kriminala (ibid.). Također, izvještaj je spominjao kao jedan od izvora kriminala „razbojnike koje angažira vladajuća politička stranka“, uz navođenje konkretnih primjera (15.). U to će vrijeme nešto više od polovice stanovništva vjerovati kako je Hrvatska jedna od najkorumpiranijih zemalja na svijetu (ibid.). Uvođenje PDV-a tumačit će se kao oktroiranje nove socijalne strukture društva koja se pretvara u kastinski sistem uspostavljen prije svega preko političkih veza i koncesija, ratnog profiterstva i gole korupcije (26.12.1996.: 31.). U potpunoj rezonanci s ovim procjenama bila je i božićna poruka nadbiskupa Bozanića kako je "na djelu grijeh struktura što su ih omogućili zakoni i propisi kojima prvotni cilj nije bio opće dobro čovjeka i zajednice" (ibid.). Početkom 1998. *Globus* će prikazati kronologiju „verbalne“ borbe i gromoglasnih akcija HDZ-ove vlasti protiv mafiokracije u kojima se vinovnicima u pravilu „nije ništa dogodilo“ (8.1.1998.: 17.). Te godine vlast će također priznati postojanje organiziranog kriminala u Hrvatskoj, nasuprot tužbe hrvatske Vlade protiv jednog *Globusovog* novinara zbog tvrđenja istog, sa službenim obrazloženjem kako je riječ o...

> ...oblik[u] sračunate, paušalne kampanje optužbi na račun Vlade za tobožnju korumpiranost, s očitim ciljem da se relativiziraju i obezvrijede aktualni uspjesi hrvatskih policijskih i pravosudnih institucija. Takva rabota bez ikakvih argumenata priziva i svoje pravne implikacije (*Vjesnik,* 27.9.1997. – citirano prema *Globus*, 6.2.1998.: 29.)

Sukus tadašnje HDZ-ove vlasti kojoj su ključne aktivnosti one koje podrazumijevaju zavjereničke aktivnosti, uz iskazivanje cinizma, izrazit će Slaven Letica:

> Naime, HDZ-ovski model upravljanja gospodarstvom, bankama, zdravstvom, sveučilištima, znanošću, sportom, HTV-om i kulturom svodi se na logiku dvorskog telefoniranja i političkog klijentelizma: na zaplašivanje, prijetnje, ucjene, vezanu trgovinu, korupciju, pa i organizirani kriminal u korist povlaštenika HDZ-a te prezira, ignoriranja i pedagoškog kažnjavanja oporbe, neovisnih poduzetnika, intelektualaca i poduzetnika. Od doba Nikice Valentića do sadašnjeg premijera Zlatka Mateše, vladajući model gospodarske politike bio je sračunat na

[218] Zanimljivo je da će se upravo uz autora koji je prvi upotrebljavao ovu sintagmu u visokim političkim krugovima u najvećoj mjeri kasnije vezivati ovaj pojam.

punjenje proračuna *po svaku cijenu*, ali i na sustavno uništavanje industrije i privrede te poticanje švercerske i koncesijske trgovine (8.1.1999.: 17.).

Tijekom 1998. godine otkrit će se nove, velike afere u kojima će visoki državni dužnosnici izravno sudjelovati „iza kulisa“ te detaljno prikazati mehanizme kriminalnog funkcioniranja vrha vlasti i njene povezanosti s gospodarskim strukturama. Tu je na prvom mjestu afera „Dubrovačka banka“ kao klasični i najistaknutiji primjer.

Afera Dubrovačka banka započet će u proljeće 1998. godine, mjesec dana nakon smjene Nevena Barača, predsjednika Uprave i uskoro se pretvoriti u jednu od najvećih afera u Hrvatskoj (*Nacional*, 25.3.1998.: 4.). Kao pravi razlog njegove smjene - umjesto službenog objašnjenja potrebe pomlađivanja kadrova – navodit će se otkazivanje tajnog ortačkog ugovora o preuzimanju većinskog paketa dionica Dubrovačke banke[219] (5.) Ostali akteri ortačkog ugovora bili su jedan poznati tajkun, šef lokalne tajne službe SZUP-a, jedan HDZ-ov „moćnik“ Dubrovačko-neretvanske županije i tada još nepoznati i tajanstveni „peti ortak“, član vrha HDZ-a.

Na primjeru ortačkog ugovora četvorice partnera prvi put je otkriveno da u Hrvatskoj postoje takvi sporazumi, kojima se reguliraju odnosi između moćnih političara, tajnih agenata i tajkuna kojima je država omogućila da „privatiziraju“ brojna društvena poduzeća (ibid.).

Glavnim „arhitektom ortačkog aranžmana“ smatrao se Miroslav Kutle, a ovim bi se ugovorom mogao domoći „financijske vlasti nad cijelom južnom obalom Jadrana“ (6.). To je, otkazivanjem ugovora i drugim financijskim instrumentima (naplata dugovanja i prodaja dionica drugima) počeo ugrožavati Neven Barač te je zbog toga smijenjen. Nakon njegove smjene veći će broj komintentenata povući svoje uloge iz banke, što je, predviđalo se kasnije, lako moglo izazvati lančanu reakciju panike na bakarskom tržištu i ugroziti cjelokupni bakarski sustav u Hrvatskoj[220]. Ubrzo će sam Barač otkriti kako je Ivić Pašalić, savjetnik predsjednika Tuđmana „peti ortak“ (1.4.1998.: 4.), koji je u ugovor unesen na prijedlog Kutle s obrazloženjem „kako će uz političku potporu [ugovor] ...biti stabilniji“ i sprječavati

---

[219] Po najavi otkazivanja ugovora, prema iskazu Nevena Barača, trojica su pljačkaša iz javnobilježničkog ureda, u kojem je ugovor bio pohranjen isti ukrali (ibid.).

[220] Takva su predviđanja i bojazni izražavali tadašnji guverner NBH i hrvatski premijer (*Globus,* 3.4.1998.: 10.)

eventualne napade na banku i ortake (ibid.). Nakon razotkrivanja petog ortaka Neven Barač završit će u zatvoru na pet mjeseci.

Ovo je također jedan od prvih slučajeva u kojima su glavni politički tjednici o skandalima povezanim s HDZ-om imali suprotstavljene stavove i pri tome različit odnos prema teoriji zavjere koja je bila u njenoj osnovi. Dok je *Nacional* od početka imao odnos eksplicitnog prihvaćanja njene točnosti, dotle ju je *Globus* smatrao „najsenzacionalnijom hrvatskom pričom“ (3.4.1998.: 12.) i u početku je ekplicitno držao netočnom. Po ovoj drugoj verziji priče, postojao je ortački ugovor ali za namjeru kandidiranja za koncesiju lokalne televizije, koji je tada, zbog otkrivenih „nečistih poslova“, Barač nastojao prikazati kao nelegalan ugovor koji kompromitira nevine ljude (ibid.). K tome se, u ovome izvoru Baraču pripisuje antedatiranje i neovlašteno sklapanje Ugovora o prodaji većinskog udjela Dubrovačke banke d.d. Mostar osobama sumnjivog poslovnog integriteta, bliske vojnom i obavještajnom miljeu tj. određenim „klanovima“ bivše Herceg-Bosne, te pogodovanje u poslovima bliskog člana obitelji na štetu banke (14.).

Isti izvor će smatrati kako je u ovom slučaju riječ o sistemskom kriminalu, „koji je čvrsto povezan s organiziranim kriminalom, kleptokracijom i mafiokracijom“, odnosno školničkim primjerom grijeha struktura (10.), povezujući i izjednačavajući time različite označitelje kriminalnog ponašanja vrhovne državne vlasti. Po istome, banke i bankarstvo postaju...

> ...središtima *neograničene* društvene i političke moći. Ali i središta u kojima se stvara zastrašujući spoj političke, obavještajne, tajkunske, gospodarske i mafijaške moći. Zato je Dubrovačka banka više simptom društvene patologije nego njen krajnji izraz. U društvu u kojem tajne ortačke ugovore sklapaju SIS-ovci, visoki državni dužnosnici, županijski moćnici i u kojem policija uništava svaki trag zločina podobnih, a fabricira „zla“ protiv drugih, nije realno zaključiti da je Dubrovačka banka krajnji doseg zla (11.).

Tadašnji će gradonačelnik Dubrovnika opisivati slučaj Dubrovačke banke kao „gospodarski, financijski i politički monstrum“ koji je poslužio stvaranju poslovnog imperija, čiji je cilj bio „stvoriti paralelnu političku vlast u svim institucijama i strankama“ i „ujediniti sve oblike ljudskog djelovanja na području županije i sve to pretvoriti u nečije vlasništvo“. Daljnje bi posljedice bile potpuna ovisnost formalne vlasti o uspostavljenoj oligarhiji.

Da je takav model trajnije živio, odnosno da se nije dogodio financijski lom u Dubrovačkoj banci, ljudi koji bi njome upravljali neformalno bi potpuno preuzeli vlast nad ovim područjem. Više nam ne bi trebali izbori, a gradonačelnik i župan postali bi samo izvršitelji volje takvog središta moći (15.).

Epilog cijele afere, po gradonačelniku, jest ugrožavanje nacionalnih interesa na jugu Hrvatske (ibid.).

Čelnici oporbenih stranaka na različite će načine reagirati na ovaj slučaj, no većina njih će ga smatrati ishodom dugotrajne politike HDZ-a, koja se u punom svjetlu razotkriva kao kriminalna urota:

„Ono što se zbiva oko Dubrovačke banke samo je dio onoga što se inače događa u pretvorbi i privatizaciji" tj. „pljačka imovine građana"[221]; otkriva „kakva je prava politika HDZ-a"[222]; razotkriva „neprihvatljivu spregu politike i gospodarstva, posebno politike i financija", „razotkrila je postojanje interesno ekonomsko-političkih lobija i praksu da se ključne financijske odluke donose u zatvorenim krugovima"[223]; „HDZ raspolaže golemim materijalnim resursima Hrvatske, u što je upregnut i bankarski sustav. Očito je na koji način se upravlja sredstvima akumuliranim u Dubrovačkoj banci, jasne su sprege između pojedinaca i vladajuće strukture"[224]; „Ta veza je stara i funkcionira neprekidno, u tome nema ničeg novog. Na taj način se otkriva kako vlast gleda na državu i što im ona znači te se razotkriva misterij o velikom „hrvatstvu" kao pokretaču svega. Očito je da je pokretač svega privatni interes, a da su nacionalni i drugi interesi samo okvir za ostvarenje privatnog interesa na što sigurniji i uspješniji način"[225];

...afera oko Dubrovačke banke samo je metafora situacije u kojoj se Hrvatska trenutno i gospodarski i politički nalazi, a za što je odgovorna vladajuća stranka...Barač je, zapravo, javno iznio način podzemnog funkcioniranja sustava vladanja u Hrvatskoj koji je prakticirao HDZ...U vladajućoj politici glavnu riječ vode moćne skupine koje apsolutno dominiraju društvom pomoću vojnog, obavještajnog, političkog i gospodarskog sektora, a na vrhu te piramide nalazi se Vrhovnik, kao glavni arbitar[226].

O ovoj aferi, koja će konstanto puniti stranice medija sve do kraja 1999. godine, *Nacional* će, s referencom na zavjeru, govoriti o njenim posljedicama na stvaranje frakcija i sukoba u obavještajnim službama i među „njihovim političkim naredbodavcima" (*Nacional*, 8.4.1998.: 10.: 6.5.1998: 15.), o opstrukciji istrage o krađi ortačkog ugovora iz političkih krugova (15.4.1998.: 12.), o dubokom rascjepu u HDZ-u izraženom ponajviše kroz sukob Šarinića i Pašalića (22.4.1998.: 7.) itd.

[221] Ivan Jakovčić (IDS).

[222] Radimir Čačić (HNS).

[223] Dražen Budiša (HSLS).

[224] Ivica Račan (SDP).

[225] Vlado Gotovac (LS).

[226] Marko Veselica (HKDU)

Prozvani peti ortak, kao i njegov protivnik, o medijskim će se napisima o vlastitoj ulozi u cijeloj aferi također služiti teorijom zavjere:

> To je organizirana kampanja s točno određenim ciljem moje diskreditacije i stvaranja psihoze u kojoj bi me trebalo svim sredstvima ukloniti iz politike. Poručujem svima onima koji iza toga stoje da im plan neće uspjeti. (Ivić Pašalić)...Hrvoje Šarinić pak upozorava da se dobro zna tko stoji iza lista koji ga neprestano napada (22.4.1998.: 7.).

Politička previranja povezana s Dubrovačkom bankom povezivat će se s ostavkama Miroslava Tuđmana na čelu HIS-a (*Globus,* 24.4.1998.) i Hrvoja Šarinića na mjestu predstojnika Ureda predsjednika (*Nacional*, 6.5.1998.:2.), a ministru unutarnjih poslova, Ivanu Peniću pripisivat će se negiranje političke dimenzije slučaja i njeno svođenje na najobičniji financijski kriminal (29.4.1998.: 14. – 15.), a daljnji pokušaj zataškavanja ministru financija Borislavu Škegri (15.7.1998.: 12. – 13.).

Nadalje, pokušaj „senzacionalnog obrata“ sastojat će se u prikazivanju vlasnika *Glumina banke*, Marka Marčinka kao petog ortaka (13.5.1998: 4.- 6.) u sklopu čega će Jutarnji list od 8. svibnja objaviti cjelokupni nacrt ortačkog ugovora, koji će se u *Nacionalu* uspoređivati s „udruživanjem u mafijašku skupinu koja planira pljačku“ a ne ono što se može podvesti pod zakonski valjan institut ortakluka (20.5.1998.: 46. – 47.). Ivić Pašalić će prvotnu teoriju zavjere protiv sebe proširiti na teoriju o zavjeri obavještajnih službi koje rade protiv Hrvatske (ibid.).

U rujnu 1998. Nevena Barača pustit će iz pritvora, a početkom travnja sljedeće godine Županijski sud donijeti će pravomoćnu oslobađajuću presudu u kaznenom postupku. O pokušaju „montiranja“ procesa od strane HDZ-a također će se pisati u *Nacionalu* (24.3.1999.: 14.), dok će *Globus* pisati o neočekivanom preokretu u sudskom procesu, okrivljujući „zakone i propise“ koji nekima omogućuju praktički sve bez ikakvih sankcija (*Globus*, 2.4.1999.: 19.) te u zavjerenički okvir uključiti još jednu teoriju, dajući joj status vrhovne zavjere:

> Sustav tzv. menadžerskih kredita, financijskog inženjeringa, tajnog ortaštva, pranja novca, meke granice, uvozno-izvoznih prava, političkog klijentelizma, koncesija i korupcije imao je svrhu da pridonese ostvarenju samo jednog cilja: *da oko 200 obitelji postanu vlasnici cijele Hrvatske!* (ibid.).

Uz ovu aferu, aferu prisluškivanja i zloporabe sigurnosnih službi, tajnu kupnju Večernjeg lista od strane HDZ-a i druge, sve češće će se povezivati ime Ivića Pašalića (npr. *Nacional*, 23.6.1999.: 14.; 7.7.1999.: 14. – 15.) kao generatora

problema u hrvatskoj državi (24.11.1999.: 7.). Osim toga, mnogobrojne afere narušit će status ključnom tajkunu vlasti, Miroslavu Kutli, o koji će s približavanjem kampanje postati svojevrsni „žrtveni jarac“ politike tadašnje vlasti. U tom smislu, početkom 1999. godine, u svojevrsno raskrinkavajuće pisanje o ovome tajkunu uključit će se i „državotvorni“ mediji (27.1.1999.: 3.). Oduzimanje tvrtki, uvođenje prinudnog upravitelja, prosvjedi radništva itd. obilježit će, početkom godine, raspad poslovnog imperija i distanciranje dojučerašnjih poslovnih i političkih suradnika.

Režim danas pokušava Kutlu nasilno isključiti iz državne sheme prije negoli on – sa svojim dokazano nekontroliranim kolektorskim impulsom – ne povuče i zadnju kartu na kojoj stoji Tuđmanova društvena piramida. Ubrzano ga pacificiraju, njegove tvrtke pune dugova ponovno pretvaraju u državno vlasništvo, na Kutlinom primjeru provodi se licemjerna reetatizacija pokradenoga društvenog kapitala kakva je pouzdano zabilježena u svjetskoj povijesti nacionalnih ekonomija. Gdje je nestao novac privatiziranih tvrtki?...Sadržaj nekadašnjih financijskih rezervoara hrvatskoga društva Kutlinim kratkotrajnim posredništvom preliven je na enigmatske *off-shore* račune politbiroa, a operacija isparavanja novca...upravo se ispraćuje teatralnim partijskim aplauzom „pravnoj državi“, navodno probuđenoj zadnjom Tuđmanovom poslanicom, koja za usamljenoga Kutlu oprezno najavljuje istragu...Kutle je naglo doveden u položaj partijskog otpadnika; suigrači koji su ranije pobjegli iz igre izvlačenja podsmjehuju mu se i ujedno u dogovoru sa režimom traže način kako da istu prekinu prije negoli se sruši piramida, tj. HDZ-ov politički sustav (ibid.).

Također, obračun s ovim tajkunom, tj. „stožernim HDZ-ovim ortakom“ i samo „nominalnim vlasnikom Globus grupe“, tumačen je i kao predizborni trik (3.2.1999.: 11.). Osim toga započele su medijske prijetnje i drugim tajkunima (*Globus*, 29.1.1999.: 21.; 14.5.1999.: 24. – 26.). Nasuprot tome i Kutle će iznijeti vlastitu teoriju zavjere o tome kako „toliko željena Republika Hrvatska nije postala opće dobro već sredstvo uže grupe protiv vlastitog naroda“, „koja je iznijela milijune u inozemstvo“ (31.12.1999: 36.) gdje će istaknuti tadašnjeg premijera Matešu i guvernera NBH Škreba. Kako jest riječ o svojevrsnoj ironiji njegove sudbine u „banditskom“ ili „ortačkom kapitalizmu“ izrazit će i sljedeća priča o velikim igračima:

Na neki čudan način on i jest žrtva: on je svoj dio mefistovskog sporazuma s NJIMA, Vrhovnikom, Savjetnikom, Premijerom i Guvernerom poštovao („preuzimao“ je, primjerice, nerentabilne splitske tvrtke da bi HDZ dobio izbore; sponzorirao je izbore i izdašno darivao svoje javne i tajne ortake), a ONI ga danas kane strpati u tamnicu i javnosti ga nude kao glavnog žrtvenog jarca modela pretvorbe, kojemu je on bio sluga a ne gospodar (11.6.1999.: 11.).

Na prvi pogled, činilo se, da će revolucija opet „pojesti svoju djecu“. No, to se neće dogoditi ni do kraja vremenskog razdoblja kojim završavamo ovo istraživanje.

* * *

Uspostavljeni autoritarni sustav vlasti s demokratskom oblandom često je aktere izvan središnje pozicije moći asocirao na boljševizam. Čini se kako su se unutar njegove dominacije ključni politički procesi, događaji i akteri opisivali dominantno putem teorija zavjera. Ovakve su interpretacije i među različitim temama bile međusobno prožimajuće. Osim toga, njihova se komplementarnost očituje i sa različitih mjesta njihova iskazivanja, sukladno pretpostavljenoj poziciji političke moći. U tom je smislu tijekom 90-ih u političkom diskurzu bio prisutan pravi „urotnički mlin". Tako je režim, a na prvom mjestu njegov vrhovni subjekt, u smislu podređenosti zavjereničkom diskurzu, pronalazio mnoge ugroze nacionalne Stvari u različitim unutarnjim i vanjskim neprijateljima. Pri tome ju je branio obrascem mišljenja svojstvenim upravo onoj državi iz prošlosti koju je smatrao najvećim neprijateljem u sadašnjosti i budućnosti. Vrhovna sablast Vrhovnika je Jugoslavija, ujedinjujući označitelj svih neprijatelja, bez obzira bili oni toga svjesni ili ne. A učinak sablasti upisan je i u Ustav Hrvatske. Ustrajnost, nesnošljivost i militantnost, koja se očitovala kako u prijetnjama tako i konkretnom ponašanju prema ostalim akterima, neprivrženim takvom poretku, očito suprotstavljenom temeljnim vrijednostima demokratskog poretka, proizvela je u javnosti psihijatrizaciju političkog govora, prije svega predsjednika Tuđmana.

Ostale reakcije razvlaštene oporbe i kritički nastrojene javnosti potkrepljivale su autoritarno ponašanje vlasti u različitim oblicima podrivanja i slabljenja vlastitih redova, ovladavanja i netransparentne i pristrane raspodjele dobara. Delegitimirati vlast HDZ-a nastojali su najčešće interpretacijom njenog ponašanja kao motiviranog privatnim, partikularističkim motivima suprotstavljenima općem dobru i deklariranom domoljublju kao istrošenom floskulom, kojom su, privrženici vlasti, uz optužbe za neprijateljstvo ušutkavali svoje oponente. Vlasti HDZ-a najviše su naškodile Zagrebačka kriza i mnogobrojne afere u pretvorbi i privatizaciji, među kojima se istaknula ona s Dubrovačkom bankom.

Koliko su politički protivnici tada vladajuće stranke ozbiljno shvaćali njeno autoritarno ponašanje i totalitarne tendencije u prilog govori i prisutnost detaljno razrađenih politologijskih i sociologijskih ideja i procjena o mogućnosti državnog

udara i uvođenja diktature. Pitanje je što bi se dogodilo da je predsjednik Tuđman poživio.

8.1.5. Teorije zavjera nakon 2000. godine

Krajem 1999. godine umire predsjednik Tuđman i uskoro se održavaju parlamentarni izbori. Početak 2000. godine donosi preokret u političkom životu. Koalicija oporbenih stranaka SDP-HSLS pobijedit će na parlamentarnim izborima i formirati novu Vladu zajedno s koalicijom HNS-HSS-LS-IDS. Ubrzo će Stjepan Mesić, kandidat potonje koalicije, pobijediti na izborima za predsjednika Republike. Politički sustav mijenja se iz polupredsjedničkog u parlamentarni i dolazi do znatnog poboljšanja demokratskog ozračja u javnosti, koje će se s vremenom promijeniti, s jedne strane zbog percepcije neučinkovitosti nove vlasti – kako zbog njene fragmentiranosti, tako i zbog neprovedenih obećanja u pogledu procesuiranja kriminala u pretvorbi i privatizaciji - te zbog radikalizacije političke scene koju će provoditi HDZ, zajedno sa svojim klijentelističkim grupama, u kontekstu međunarodnih pritisaka za procesuiranje ratnih zločina. U ovome razdoblju javljaju se mnogobrojne zavjereničke interpretacije vezane uz nelegalno ili zločinačko ponašanje HDZ-a, različitih grupa i pripadnika oružanih snaga iz razdoblja 1990. - 2000. Također, teorijama zavjera objašnjavaju se i tada aktualna previranja i pokušaji destabiliziranja koalicijske vlasti te neki potezi nove vlasti, njenih čelnika ili čelnika vladajućih političkih stranaka, državnih institucija i službi, masovnih medija, organiziranog kriminala, međunarodne politike prema Hrvatskoj itd., koje će i dalje ostati prisutne i nakon što reformirani HDZ ponovo dođe na vlast, krajem 2003. godine. Za obje vlade ključna točka prelamanja odnosa s Europskom unijom, njenim pojedinim članicama i drugim međunarodnim čimbenicima jest odnos prema Haaškom sudu, posebice prema permanentnom pristizanju optužnica za generale HV-a, koje će također imati specifične učinke na unutarnje funkcioniranje institucija države. U odnosima s međunarodnom zajednicom i dalje se javljaju strahovanja od obnavljanja Jugoslavije putem različitih oblika asocijacija ili trgovinskih integracija u regiji. S približavanjem Europskoj uniji, pojavljuju se u javnosti određeni izrazi eurofobičnosti, iskazani u formi teorija zavjera.

Ukratko ćemo razmotriti dinamiku grupa zavjereničkih tema koje se pojavljuju u ovom posljednjem razdoblju našeg istraživanja. Četiri teme, vezane uz svojevrsnu reviziju i suočavanje s prošlošću 1990-ih, prisutne gotovo u svim godinama ovog razdoblja, problematiziraju *kriminalno ponašanje* i *zlouporabu obavještajnih službi* od strane HDZ-a, *zločine i zakulisne igre u Domovinskom ratu*, kao i *tajnu politiku prema BiH*. One se nadovezuju na istu problematiku iz prethodnog razdoblja, dodatno je radikaliziraju, posebno u prvim godinama nakon promjene vlasti i aktualiziraju putem različitih „slučajeva“, vezanih često uz pojedinačne osobe iz političkih ili vojnih struktura. Karakter bivše vlasti koji objedinjuje sve četiri teme jedan će ugledni filozof opisati kao „dirigirani proces kaotizacije države i društva“ s ciljem da se prisvoje materijalna dobra i politički ovlada društvom, a u čijem sklopu su se na brojnim područjima života odvijali retrogradni procesi i civilizacijsko nazadovanje (Globus, 7.1.2000.: 33.). Središte tog procesa bilo je u podvajanju javne od paradržavne strukture u kojem potonja preuzima stvarnu političku moć. Paradržavnu strukturu stvaraju različiti „ortaci“ za vrijeme rata a ona ekspandira nakon njegova završetka u formi antidemokratskih udara, i razvija time svoje sociopatološke potencijale. Ilustrira je višestruko povećanje budžeta tajnih službi nakon rata, koji se trošio za špijuniranje oporbenih stranaka te neprijateljsko djelovanje prema cjelovitoj BiH (ibid.). Skrivanje tragova takvom kriminalnom djelovanju popraćeno je napisima o uništavanju i krađama transkripata i ostalih kompromitirajućih dokumenata iz Predsjedničkih dvora i obavještajnih službi. No, bez obzira na procijenjeni manjak od 600 dokumenata, ostatak transkripata u Predsjedničkim dvorima upućivao je na veći broj inkriminirajućih djela, afera i ratnih zločina. Njihovo objavljivanje u medijima i pokušaji zaustavljanja „curenja“ informacija dovesti će do sukobljavanja između predsjednika Mesića i tadašnje koalicijske Vlade. Tema kriminalnog ponašanja HDZ-ove vlasti u 90-ima najzastupljenija je u 2000. godini i bavi se „isisavanjem“ novca iz Hrvatske od strane tajkuna, bakara, švercera, u sprezi s tadašnjom vlasti, prisvajanju novca iz dijaspore, originalno namijenjenom naoružavanju u vrijeme rata, sudjelovanju visokih političkih dužnosnika u različitim aferama u pogledu banaka, medija i privrede, malverzacijama u pretvorbi i privatizaciji, reketarenja tvrtki, sve do određenja Ureda predsjednika Tuđmana kao centra organiziranog kriminala (28.4.2000.). Dok će se u 2001. godini zavjereništvo u ovoj temi znatno smanjiti, ono ponovno jača u 2002. s

pokretanjem Vladine kampanje za kažnjavanje nositelja nelegalnih privatizacija, od čije je sveobuhvatne revizije još otprije odustala kako ne bi ugrozila i vitalne elemente gospodarstva koji su mimo nelegalne privatizacije nastavili dobro poslovati (25.9.2002.: 8.-9.). U ovoj godini je osim kritika ovog procesa bilo govora o HDZ-ovoj pljački dijaspore u svrhu kupnje banaka, tvrtki i nogometnih klubova (12.6.2002.: 30.-34.), krijumčarenju oružja MORH-a i RH Alana za kosovske Albance u ratu 1998. i 1999. godine (15.5.2002.: 25.-26.). Također, skandalozno suđenje za pretvorbu Slobodne Dalmacije i onemogućavanje istrage protiv osmorice HDZ-ovih političara koji su u njoj sudjelovali (9.7.2002.: 16.-17.), uz neke buduće slučajeve tumačit će se kao amnestiranje HDZ-a za kriminal iz 90-ih. Nasuprot tome, posebno istaknuta bit će afera s Hercegovačkom bankom o pljački novca dotiranog iz državnog proračuna Hrvatske od strane tada visokih dužnosnika HDZ-a BiH, koja će se provlačiti medijima sve do polovine 2004. godine. Sljedeće, 2005. godine o njoj će biti riječi u kontekstu pružanja utočišta Anti Jelaviću, tada već osuđenom na 10 godina zatvora zbog sudjelovanja u aferi, tj. krađi novca upravo hrvatske države (14.10.2005.: 12.) što će se smatrati dokazom o „umiješanosti ovdašnjih političkih struktura u prekogranične prljave poslove“. Početkom 2006. ponovno će se govoriti o bankarskim malverzacijama s kraja 90-ih i povezivat će ih se kako sa zaštitom „ortaka“ od strane HDZ-ove vlasti, ali i s tadašnjom širom bankarskom krizom kao namjerno izazvanom od strane čelnika HNB-a, kako bi bankarski sustav vrlo jeftino preuzele strane banke (*Nacional*, 7.2.2006.: 14.-18.). Osim povremenih općih reminiscencija o klijentelističko-korupcionaškom karakteru režima i nerazjašnjenim političkim ubojstvima iz 90-ih, u javnost će informacije o tadašnjoj „pljački Hrvatske“ izroniti na suđenju Hrvoju Petraču za otmicu sina generala Zagorca kao svojevrsno reaktualiziranje „nikad rasvijetljenih tajni Tuđmanove vlasti“ (11.10.2006.: 12.). Nastala situacija smatrat će se povoljnim „vjetrom u leđa“ aktualnoj vlasti za borbu protiv korupcije i organiziranog kriminala. O pljačkanju državnog novca i novca iz dijaspore pod krinkom naoružavanja Hrvatske pojavit će se novi svjedoci, informacije o tajnim računima i ukradenim draguljima. Predsjednik Mesić pokrenut će inicijativu da se ratno profiterstvo svrsta u kategoriju ratnog zločina, a uskoro će Vlada osnovati ekspertni tim za istragu o pranju novca zarađenog ratnim profiterstvom (10.1.2007.: 12.-15.). Uskoro zatim započinje „slučaj Zagorec“.

Druga tema o 90-ima odnosi se na zlouporabe tajnih službi prijašnje vlasti. Za razliku od prethodne, trajanje joj je ograničenije, negdje do prve polovine 2002. godine. Općenito se smatra kako su ove službe funkcionirale kao ilegalna i protuustavna osnova režima, regrutirane po „plemenskom principu“ koji je državotvornost iskoristio kao pokriće za organizirani kriminal (Nacional, 16.2.2000.: 22.). Dalje se kritizira njihovo sudjelovanje kao potpora pojedinim frakcijama HDZ-a u različitim aferama, npr. u aferi Dubrovačka banka, zatim prisluškivanju oporbe za vrijeme Zagrebačke krize, prikrivanju oslobađajućih podataka za Tihomira Blaškića, poticanju organiziranog kriminala i upravljanju kriminalnim bandama, provalama u nevladine udruge pred parlamentarne izbore, medijskim podmetanjima, širenju fame o antihrvatskoj zavjeri itd. Otkriveni broj dosjea građana i javnih djelatnika koji su se tretirali kao potencijalni urotnici drži se pokazateljem policijskog karaktera tadašnje države (23.2.2000.: 6.-7.). Krajem 2001. godine otvoreno je 650 dosjea tzv. „unutarnjih neprijatelja“ bivše vlasti, među kojima i 126 novinara (9.11.2001: 9.) za koje je nedvojbeno utvrđeno da nisu ugrožavali nacionalnu sigurnost. Uz rasformiranje HIS-a i određenih unutarnjih istraga, dalje od toga koalicijska vlast nije učinila ništa po pitanju raščišćavanja s negativnim naslijeđem (14.11.2001.: 121.). 2002. izvršeno je institucionalno restrukturiranje sigurnosno-obavještajne zajednice.

Ideje o urotničkom djelovanju putem novih zloporabi tajnih službi javljat će se i u razdoblju 2000-ih u raznorodnim oblicima. U početku će do izražaja doći u prijetnjama starih struktura novoj vlasti, posebice kroz aferu Stipetić, zatim u atentatu na haaškog svjedoka Milana Levara te navodno naručenom atentatu na Dražena Budišu u ljeto 2000-te godine. U redovima vlasti 2001. godine strahovat će se od prisluškivanja Nacionalne službe elektroničkog izviđanja. 2004. godine Protuobavještajna agencija i njen ravnatelj doći će do izražaja u aferama s nadziranjem ravnatelja policije, njegovih najbližih suradnika, novinara i dužnosnika međunarodnih i stranih organizacija te sukobljavanju s MI6, te špijuniranju predsjednika Republike.

Treća tema o zavjereničkom djelovanju vlasti tijekom 90-ih godina odnosi se na počinjene ratne zločine s hrvatske strane, njihovo neprocesuiranje i zataškavanje. Također, ona uključuje i interpretacije tajnih dogovora između Tuđmana i Miloševića, koji nisu uključivali samo podjelu BiH, nego i šire razgraničavanje Hrvata i Srba i

razmjenu stanovništva, odnosno tezu o dogovorenom ratu. Tema ratnih zločina aktualizirat će se prije svega kroz pritiske međunarodne zajednice, zahtjeve za suradnjom s Haaškim sudom i medijske napise. U 2000. godini ovu temu će otvoriti informacije o zataškavanju i neprocesuiranju ratnih zločina od strane samog predsjednika Tuđmana i ministra obrane Gojka Šuška, prikrivanju ratnih zločinaca na platnom spisku MORH-a te planiranju etničkog čišćenja u Oluji. Nakon toga slijedi otvaranje tzv. Gospićkog slučaja i razmatranje povezanosti njegovih aktera s državnim vrhom i Hrvatskim državotvornim pokretom, koji će se nastaviti slijedeće godine i nakon uhićenja generala Norca kao središnjeg aktera ovog ratnog zločina. Tijekom 2001. bit će otvoreni i drugi slučajevi, razmatrat će se tzv. paralelni lanac zapovijedanja u vojsci, odgovoran za počinjenje ratnih zločina te zahtjevi Haaškog suda za izručenjem generala Gotovine i Ademija. Ademi će se dobrovoljo predati, dok će Gotovina postati najpoznatiji slučaj bijega i skrivanja, koji će trajati sve do 2005. godine i umnogome utjecati na odnose Hrvatske s Haaškim sudom, te s njima uvjetovanim približavanjem Hrvatske Europskoj uniji. 2002. godinu, uz Gospićki slučaj najviše će obilježiti podizanje optužnice protiv generala Bobetka za zločin u Medačkom džepu. Sljedeće godine naći će se pod Haaškom istragom i akcija Bljesak, dok će 2004. godine stići optužnice za Čermaka, Markača i izmijenjena optužnica za Gotovinu, koje će Oluju definirati kao udruženi zločinački pothvat sa svrhom planiranja, organiziranja i provedbe etničkog čišćenja. Kao ključni dokaz pojavit će se osporavani Brijunski transkript. Krajem 2005. godine na Kanarskim će otocima biti uhićen general Gotovina, a suđenje će početi tek 2008. godine, nakon dugotrajne predraspravne „križaljke spletki“ odvjetničkih timova trojice generala (6.6.2007.: 41.). Krajem 2007. godine, nakon dvogodišnje istrage i medijske trakavice s različitim teorijama zavjera, biti će podignuta optužnica protiv Branimira Glavaša za zločine počinjene u Osijeku za vrijeme rata.

Četvrta tema vezana je uz tajnu politiku hrvatske vlasti prema BiH, odnosno plan pripojenja Herceg-Bosne Hrvatskoj, čijim su se glavnim akterima smatrali predsjednik Tuđman i ministar Šušak. Riječ je o svojevrsnom nastavku teme iz prethodnog razdoblja i odnosi se na kriminalizaciju svih institucija Herceg-Bosne, statusu Hrvatske kao agresora, zločinima određenih postrojbi u sklopu HVO-a te posebice slučaju Tihomira Blaškića. 2000. godine Blaškić će biti osuđen na 45

godina zatvora zbog zločina u Ahmićima, o kojem će postojati različite teorije zavjera u pogledu pravih počinitelja. O njihovoj zaštiti od strane hrvatskih obavještajnih struktura govoriti će se još i tijekom prethodnog razdoblja, a zatim o opstrukcijama Blaškićeve obrane te krivotvorenju dokumenata iz istih krugova s ciljem negiranja postojanja dvostruke linije zapovijedanja koja bi izravno teretila politički vrh u Zagrebu. Nakon otvaranja vojnih arhiva s promjenom vlasti, obrana dolazi i do prije nedostupnih dokaza, što će dovesti do obrata u ovom slučaju. 2004. godine Blaškić će biti oslobođen od većine optužbi. O ulozi hrvatskih vlasti u ratu u BiH i kasnijem skrivanju počinitelja ratnih zločina slikovito će prikazivati suđenje Ivici Rajiću te Prliću i drugima.

Osim u prethodnim domenama zavjereništvo se pojavljuje kao objašnjenje u različitim unutarnje-političkim previranjima. Pored frakcijskih borbi unutar HDZ-a koje će kulminirati 2002. godine u dramatičnom sukobu Sanader – Pašalić, a zatim se pojaviti 2004. i 2005. kao najava suprotstavljanju Hebranga Sanaderu za šefa stranke, HDZ će se istaknuti kao radikalna oporba u 2000. i 2001. godini. Značajno će pridonositi destabilizaciji tadašnje vlasti što će se interpretirati kao urota stvaranja građanskog kaosa uz pomoć vlastitih ekstremno desnih klijentelističkih grupa i generala HV-a pod, egidom sprječavanja kriminalizacije Domovinskog rata. Zavjereničko mišljenje posebno će iskazati u *Proglasu hrvatskom narodu u domovini i svijetu i hrvatskim građanima*, od 30. rujna 2000. S povratkom na vlast i suradnjom s Haaškim sudom 2004. i 2005. godine HDZ će se naći na udaru istih desničarskih grupacija, prvo u vidu propagandnog rata s plakatima, a zatim i prosvjeda braniteljskih udruga. Naredne godine Večernjem listu pripisivat će se ekstremističko desničarsko huškanje protiv proklamirane politike državnog vrha u pogledu povratka Srba (4.8.2006.: 16.), a neuvjerljivim napadima na premijera Sanadera pridružit će se Branimir Glavaš s optužbom da je lažirao unutarstranačke izbore na kojima je pobijedio Pašalića. Sudjelovanje samog premijera u zavjereništvu povezivalo se te godine s tajnom ekskurzijom u Veronu na sastanak o prodaji Plive koji se interpretirao kao protežiranje američke tvrtke Barr u njenom preuzimanju.

Na drugoj strani, urotništvo koalicijske Vlade pripisivalo se sastancima šefova stranaka (26.5.2000.: 19.) a sljedeće godine tajnim sastancima Budiše, Račana i Tomčića kao znakom raspada „šestorke“ (Nacional, 15.5.2001.: 16.-17.). U takvu

sliku odnosa uklapa se i skrivanje sadržaja novog koalicijskog sporazuma 2002. godine, tada već peteročlane koalicije (19.3.2002.: 16.-17.). Osim toga, zavjerenički savez se pretpostavljao između tadašnjeg premijera Račana i Europapress holdinga, a preko toga njegov savez s Pašalićem, u kontekstu djelovanja medijskog klana Grupo koji će početkom 2000-ih također biti zavjerenička afera *par exellence*. Nakon gubitka vlasti urote povezane s ovim strankama su ili marginalnog karaktera ili ih uopće nema.

No, što se tiče predsjednika Republike već u prvoj godini mandata spominju se prijetnje atentatom, koje će se javljati i kasnije, zatim opasnost od njegova sudjelovanja u obnovi Jugoslavije te pokušaji diskvalifikacije od strane „špijunskog podzemlja“ zbog svjedočenja protiv Slobodana Miloševića u Haagu (15.10.2002.: 10.-12.). U svjetlu nadolazećih predsjedničkih izbora kulminacija napada od strane Protuobavještajne agencije odvija se 2004. godine, preko nezakonitog prisluškivanja i posebice putem afere s prisilnim prikupljanjem informacije preko novinarke Helene Puljiz. Potreba za drugim krugom predsjedničkih izbora također se tumačila kao posljedica malverzacija s glasovima iz Hercegovine u prvome krugu (18.1.2005.: 16.). Sljedeće godine Glas koncila optuživat će ga da je bio kadrovik Udbe, da bi mu se pred kraj godine „izvukao“ govor pred australskim iseljenicima s početka 90-ih u kojima pozitivno ocjenjuje NDH. Osim toga, i sam će smatrati kako se protiv njega vodi orkestrirana kampanja novinara i političara, a početkom 2007. svoje će protivnike nazivati „mrvičarima“ i „mrziteljima“ (*Globus*, 10.8.2007.: 15.)

Još jedna zavjerenički interpretirana tema ovog razdoblja odnosi se na povezanosti države s organiziranim kriminalom. Započet će sa suđenjem tzv. zločinačkoj organizaciji čije postojanje sud neće utvrditi, uz diskreditaciju državnog odvjetništva u smislu povezanosti s pojedinim mafijaškim klanovima i montiranja svjedočenja. Također, 2001. godine razmatrat će se povezanost vojske s mafijom, odnosno postojanja međunarodne mafije švercera cigaretama i generalske bande švercera oružjem (29.3.2002.:6.), kao i povezanosti organiziranog kriminala s političko-vojnim vrhom iz 90-ih godina. Ova tema uključivati će također povezanost sudstva, državne uprave, policije, tajnih službi, pa čak i sporta s mafijaškim krugovima, te opetovanu nespremnost državnih institucija u obračunavanju s njima. Početkom 2004. s otmicom sina generala Zagorca premijer će objaviti rat

organiziranom kriminalu (5.3.2004.: 20.) i u tu svrhu najavljuje se radikalno obračunavanje s načinom djelovanja policije, čime se aludira na Brijunski plenum iz 1966.[227] 2005. godinu obilježit će uhićenje Hrvoja Petrača kao početni rezultat obračuna s organiziranim kriminalom, ali i protuudar na vlast, protumačen kroz brutalnu pljačku i ubojstvo dvojice zaštitara u poslovnici Fine u Zagrebu (7.9.2005.: 12.-15.). Sljedeće godine afere će potresati vrh kriminalističke policije i diplomaciju prije svega u pogledu narkokriminala, a antikorupcijska kampanja smatrala se „burom u čaši vode" (4.10.2006.: 12.). Premda će se u 2007. odvijati spektakularne antikorupcijske akcije Maestro i Gruntovec, kao problem će se i dalje pojavljivati pravosuđe, te svojevrsna hipokrizija vlasti koja selektivno provodi ovakve mjere i u raščišćavanju afera ne polazi od vlastitih redova.

U ovom poglavlju detaljno ćemo obradit nekoliko najistaknutijih tema.

Revizija i suočavanje s prethodnim desetljećem

Već početkom 2000. godine zanimljivo će zavjereničko određenje karaktera HDZ-ove vlasti u 90-ima dati filozof Ante Čović. Riječ je o antiutopijskom prikazu postkomunističkog kaosa u Hrvatskoj, koji se, po njemu, učvrstio kao trajno stanje koje je tadašnji „vlastodržački sloj radi najprizemnijih interesa svjesno uvodio u sve zamršenije krugove kaotičnosti" (7.1.2000.: 33.). U tom smislu, tranzicijska teorija je neprimjerena za objašnjavanje zbivanja u Hrvatskoj u 90-ima, ili funkcionira tek kao ideološki alibi, jer je ovdje riječ o civilizacijskoj regresiji. Postkomunistički kaos je namjerno, interesno proizveden i to s dva cilja: prisvajanje materijalnih dobara i političko ovladavanje društvom (ibid.).

> On se namjerno generira iz samog središta državne moći, i to izdvajanjem državne moći iz državne institucije u posebnu parainstituciju ili parastrukturu. Iz te se pozicije instrumentalizira javna državna struktura i okreće protiv društva...Klan je preslaba riječ za razvijeni stadij paradržavne strukture...Isto vrijedi za lobi...No, paradržavna struktura mnogo je širi i kompleksniji pojam. Njezini su ciljevi široko postavljeni: globalna kontrola države i društva i sustavno prisvajanje materijalnih dobara...za njihovo postizanje potrebno [je] toliko zamutiti prilike u državi i društvu da se ne mogu prozreti mehanizmi ovladavanja i razmjeri otuđivanja dobara. Zato proizvodnju kaosa u javnoj državi i društvu treba shvatiti kao nužno sredstvo bez kojega paradržava ne bi mogla ostvariti svoje ciljeve...Njihove malverzacije imaju sustavno ishodište i političku pozlatu. Posvećene su „državnim razlogom".

[227] Usporedba tadašnje situacije sa 1966. je u najmanju ruku nategnuta jer se tada radilo o izrazitoj policijskoj represiji, naročito prema Albancima na Kosovu, a u Hrvatskoj 2004. o neučinkovitosti organa unutarnjih poslova.

U takve paralelne strukture, nadređene javnodržavnim strukturama, premještala se stvarna politička moć, paradržava se razgranala po svim segmentima javne države, a svoje je središte imala u Uredu predsjednika Republike. Tu pojavu razbijanja države na javnu i zakulisnu autor naziva „pašalićizam“, stavljajući ga kao fenomen uz bok npr. staljinizma, makartizma itd. Prva žrtva pašalićizma je bila vladajuća stranka.

Ostvarenje materijalnih ciljeva pašalićizma odvija se kroz pljačku koja je pretvorena u sustavni društveni odnos, koja posjeduje i dignitet, skriven iza neutralnih ekonomsko-birokratskih kategorija pretvorbe, privatizacije, stečaja, sanacije itd., koji štite sustav isisavanja vrijednosti iz gospodarskih subjekata. Također, planeri postkomunističkog kaosa izazvali su hrvatsko-bošnjački rat, služeći hrvatskoj paradržavi kao „najbolji način pranja novca, sumnjivog prelijevanja kapitala i gomilanja političke moći“ (35.). Također, riječ je o planu smišljenom prije hrvatskog osamostaljivanja, a realiziranom u novostvorenoj javnoj državi, kad je „grupa avanturista i „ortaka“ neprimjetno počela preuzimati „ingerencije“ nad našim sudbinama, našom poviješću i budućnošću“ (ibid.), posebice u vrijeme rata kad je preuzimanje lako učiniti, da bi se nakon rata to pretvorilo u „antidemokratski udar“ tj. ekspandiranje paradržave.

Tada je do krajnosti razvila svoje sociopatološke potencijale. Zagospodarila je državnom institucijom, a zatim i cjelinom društva. Jedan od sigurnih simptoma razvijene paradržave nedvojbeno je i nacionalni autizam – gubitak suvisle interakcije s međunarodnim okružjem...Ona se, naime, panično boji svojih vanjskih i unutrašnjih neprijatelja.

Paradržavna struktura je zaslužna za odvajanje izgradnje države od izgradnje demokracije, dapače, sabotirala je demokratske institucije, „od prvih donošenja zakona o strankama, financiranja oporbenih stranaka do tajnog infiltriranja hadezeovskih „spavača“ u njihove redove“ (ibid.), što najbolje ilustriraju budžeti tajnih službi koji su znatno narasli nakon završetka rata.

To znači da je HDZ više sredstava potrošio na špijuniranje demokratske oporbe i raznih nepodobnika nego agresora – s kojim se, ruku na srce, o nekim stvarima lakše dogovarao...Danas možemo vidjeti da je državni vrh više radio na porobljavanju nego na demokratskom ustrojavanju društva...Kod nas je pravo iznenađenje uslijedilo nakon rata, kad su porušeni i oni standardi koji su vrijedili čak i u ratu. Očitoj demokratskoj regresiji koja se, protivno svakoj logici, dogodila u samoj konačnici rata narod se naprosto nije znao oduprijeti.

Razlog tome je psihološka nespremnost građana na takvo podlo ponašanje vlasti tj. parastrukture, koja je to „vješto iskoristila“ marljivo sužavajući prostor demokracije. „[I] mi smo se, na kraju, otrijeznili – u njihovoj mreži“ (ibid.).

Stoga ju je potrebno demontirati.

Ovo razmatranje iz pera filozofa slobodno možemo nazvati obuhvatnom kiničnom teorijom zavjere HDZ-ove vlasti u 90-ima, koja u jedinstven eksplanatorni okvir postavlja veći dio prethodno opisanih pojedinačnih teorija zavjera. Ona tematski, kao čvorišna točka, obuhvaća i one medijske napise koji će se tijekom ovog razdoblja pojavljivati o zavjereničkom ponašanju vlasti u 90-ima, tj. o a) kriminalnom ponašanju vlasti, b) zlouporabama tajnih službi, c) počinjenju, neprocesuiranju i zataškavanju ratnih zločina i d) tajnoj politici u BiH[228]. Prikazat ćemo ih većinu, imajući na umu upravo potkrijepu perspektive pašalićizma kao formalnog okvira za objašnjenje velike zavjere.

a) Prikazivanje kriminalnog ponašanja HDZ-a tijekom 90-ih odnosi se, najkraće rečeno, na pošast ortačkog kapitalizma, koji se napajao na različitim izvorima, od domaćih banaka i tvrtki, njihova reketarenja, korupcije, do prisvajanja dijasporina novca, stječući kapital i novac na sumnjiv i nezakonit način, da bi ih potom „isisao“ iz Hrvatske.

U tom će pogledu, početkom 2000. profesor Ekonomskog fakulteta, dr. Vladimir Veselica, govoriti o tri međusobno povezana fenomena: distributivnoj ekonomiji, dekapitalizaciji, u smislu uništenja kapitala, i procesu ekspatrijacije (odljeva svih oblika devizne imovine). Tvrdit će kako je do 2000. godine izneseno između jedne i sedam milijardi dolara iz Hrvatske. Posljedica je to divljeg kapitalizma, tajkunizacije i klijentelizma.

> Riječju,...radi se o nemiloj, kriminalnoj pojavi, a može se kvalificirati i veleizdajom nacionalnih interesa, između ostalog i zbog toga što vrlo učinkovito razara kredibilitet domaćih tržišno-financijskih institucija...[Veselica] upozorava na osobito negativno djelovanje udruženih procesa ekspatrijacije s dekapitalizacijom, koji su pridonijeli da je ukupni kapital u Hrvatskoj, prema nekim procjenama, u razdoblju od 1993. do 1997. uništen i reduciran za čak 64 milijarde kuna (ili 16 milijardi DEM) (4.2.2000.: 34.).

[228] Ovu temu nećemo detaljno obrađivati već samo naznačiti u prethodnoj, jer se radi o sličnim sadržajima, tj. sličnim zavjereničkim metodama.

Tadašnji će predsjednik Saveza samostalnih sindikata ove procese izravno povezivati s HDZ-ovom vlašću:

> On smatra kako je u proteklih 10 godina, pod okriljem vladavine HDZ-a, zasigurno bilo pojedinaca koji su, okoristivši se privatizacijom i sumnjivim poslovanjem, putem sestrinskih tvrtki, često otvaranih u *off-shore* područjima, poput Djevičanskih otoka, prebacivali ilegalno stečen kapital u inozemstvo...u kontekstu kojih spominje nepoznate vlasnike tvrtke...koja je kupila „Večernji list" (ibid.).

Osim Večernjeg lista, sumnjivi novčani tokovi vezivat će se uz tvrtke Miroslava Kutle, Nevena Barača, Miroslava Marčinka i općenito na tajkune. O izvlačenju kapitala iz privatiziranih poduzeća i njegova iznošenja iz zemlje, tadašnji će predsjednički kandidat Dražen Budiša ponavljati tada uvriježenu tezu o zavjereništvu kako „svaka država ima mafiju, samo je u Hrvatskoj mafija imala državu" (ibid.). O pljački nacionalnog bogatstva nešto će kasnije govoriti ministar unutarnjih poslova, Šime Lučin, navodeći nalaze jedne američke istražiteljske agencije o 16 milijardi DEM koje su „HDZ, tajkuni, bankari i šverceri ilegalno iznijeli iz Hrvatske" (9.6.2000.: 6. - 7.). Neočekivano odbijanje suradnje s ovom agencijom objašnjavano je opstrukcijama iz obavještajne zajednice kojima nije stalo da se vrati opljačkani novac. Ugledni ekonomist Dražen Kalogjera procjenjivat će da je samo po osnovi otuđenja proračunskih sredstava u desetogodišnjem razdoblju „oprano" barem 5 – 6 milijardi dolara (9.). Uz ove i ostale kriminalne afere u pretvorbi i privatizaciji (*Nacional*, 15.3.2000.: 44. – 45.), daljnje kriminalne ortačke aranžmane (9.2.2000.:8.), reket koji je provodio HDZ prema različitim tvrtkama (5.4.2000.: 9.), aferu s HDZ-ovim prebacivanjem 100 milijuna dolara u Irsku za potrebe izborne kampanje (*Večernji list*, 22.4.2000.), pronalasku mnogobrojnih vrpci i prijepisa koji su, po procjeni novog predsjednika RH, Stjepana Mesića, otvarale 50 novih afera zlouporabe vlasti u Predsjedničkim dvorima (*Globus*, 28.4.2000.: 8.), ističući pri tome slučaj Dubrovačke banke, te dva visoka bivša državna dužnosnika, Ivića Pašalića i Borislava Škegru – dovesti će do toga da se govori o uredu predsjednika Tuđmana kao centru organiziranog kriminala (ibid.). U razmatranju međuodnosa i odgovornosti tajkuna, koji se kazneno procesuiraju, i njihovih političkih nalogodavaca, kojima se nije tada (niti poslije) ništa takvo dogodilo, Davor Butković će upućivati na puno veću odgovornost potonjih za kreiranje upravo takvog kriminalnog sistema, kao i onih HDZ-ovih političara koji su to mirno promatrali.

Ipak, sigumo je da su su oni, kad se gleda ukupnost odnosa političkih snaga u Hrvatskoj u proteklih deset godina, bili razmjerno marginalni igrači, kojima su mnogo moćniji političari povjerili nadzor nad nacionalnim bogatstvom. Kad kažemo marginalni, mislimo, npr., da je Kutle bio mnogo manje moćan od Pašalića, ili da je Gucić bio u inferiomom odnosu spram Šarinića. Kad se raspravlja o tajkunima u pritvoru, njihovo se mjesto u Tuđmanovu sustavu mora precizno odrediti: oni su služili interesima vodstva HDZ-a, ili pojedinih skupina u toj stranci, a zauzvrat su stekli osobno bogatstvo ili goleme - sad je vidljivo: samo privremene - izvore kapitala... Zar onda Mateša, Škegro i drugi dužnosnici posljednje HDZ-ove Vlade ne bi morali podnijeti barem jednak teret odgovornosti za upropaštavanje hrvatskoga gospodarstva kao i ovi što su sad u pritvoru: oni su, naime, postavljali pravila igre u kojima su "heroji" pretvorbe činili ono što su činili?

No, banalna je istina da se nalogodavcima neće ništa dogoditi, kao što je banalna istina da se zna kako je kreator takvog sistema „legitimnog“ kršenja zakona sam predsjednik Tuđman (ibid.).

Kako će bez obzira na medijsko aktualiziranje mnogobrojnih slučajeva i afera izostati adekvatna reakcija tadašnje vlasti zbog neprocesuiranja članova HDZ-ove političke elite, bit će prisutan svojevrsni „gorak okus“, o kojem je dobra ilustracija sljedeći novinski citat, povodom destogodišnjice međunarodnog priznanja Hrvatske:

Država formirana u tragediji, nastavila se razvijati u farsi...Zadržavanje pokojnoga Tuđmana u statusu kulta ili polukulta, dakle: u statusu čovjeka-ideje s kojim se ni nakon smrti nije uputno konfrontirati, funkcionira - dakako - kao metoda amnestiranja cjelokupnoga političkoga i gospodarskoga kriminala koji je cvjetao za njegovoga života, odnosno kao praktičan dokaz ucijenjenosti Račanovoga poretka hadezeovskom nacionalističkom mitologijom... Država je zasnovana kao obiteljski feud ili pljačkaška balkanska tiranija, a nakon "reformacije" nastavila je funkcionirati kao sredstvo zataškavanja kriminala koji je tijekom devet godina tuđmanizma ugrađen u njezinu društvenu supstancu (*Nacional,* 15.1.2002.: 8.).

Bez obzira što će se dalje iste godine otvarati nova rasprava u Saboru o pretvorbi prvih 100 poduzeća, npr. Denis Latin će je promatrati kao ispraznu zbog iznevjerenih očekivanja u prethodne dvije i pol godine, i iz tog iskustva pretpostavljati prešutan dogovor tadašnje koalicijske vlasti „s pripadnicima HDZ-ovske pljačkaške elite (28.5.2002.), uspoređujući u „odlučnosti“ borbe protiv kriminala Račana s Pašalićem, tj. poistovjećujući njihove pozicije iskazivanja:

Njegovi dealovi s Pašalićem i Tuđmanom obvezuju ga da se, unatoč pritisku javnosti, suzdrži od bilo kakva progona tuđmanokracije. Čak štoviše, cjelokupna antipretvorbena kampanja s političkom, a ne pravnom i moralnom motivacijom, vrlo je nalik svojedobnoj Pašalićevoj najavi borbe s kriminalom i korupcijom na sjednicama raznih vonsova i sonsova. Kontekst i tematika su isti, akteri i vrijeme samo nominalno drukčiji (ibid.).

Pokretanje kampanje kažnjavanja krivaca za nelegalnu pretvorbu promatrat će se i u kontekstu sve većeg društvenog pesimizma i zaustavljanja reformskih procesa u Hrvatskoj. Uz praktičnu i zakonsku ograničenost revizije pretvorbe i privatizacije, kampanja koalicijske Vlade se procjenjivala tek kao pokazivanje onoga što je očito, a bez prave mogućnosti kažnjavanja krivaca. Dakle, riječ je o položaju moći bez moći.

Vlada je optužila HDZ za masovni zločin nad nacionalnim gospodarskim resursima... No, ni Račanov poziv na obračun s nezakonitom hadezeovskom privatizacijom danas nema osobitu mobilizacijsku snagu... Pod udarima razočaranja zbog neispunjenih obećanja danih 3. siječnja, zbog nespretnih kompromitantnih poteza vlasti te zbog nepostojanja stvarne oporbe, politika kao masovno područje interesa kao da je naprosto u nas umrla (29.5.2002.: 9).

Prema nalazima jedne ankete, pokretanje revizije pretvorbe predizbornim trikom smatralo je više od 50 % građana. Uz to, državno će odvjetništvo pokrenuti „rašćišćavanje tajnih bankovnih računa HDZ-a“ i istraživati gdje je nestao novac iz dijaspore (12.6.2002.: 22.). Saborski zastupnik IDS-a, Damir Kajin ove će istrage komentirati kao izraz unutarstranačkih previranja, također lišen optimističnosti u pozitivnost ishoda:

Što se tiče objave tajnih računa, taj je podatak u Državno odvjetništvo najvjerojatnije došao iz redova HDZ-a. Radi li se o bici protiv Pašalića ili je sam Pašalić započeo igru protiv onih koji su prikupljali novac, nije mi poznato. Procjenjujem da je time prestala sezona lovostaja, u borbi bez rukavica izaći će na vidjelo afere vezane i uz Franju Tuđmana. Brine me što će se na kraju čitava ova priča opet ispolitizirati, umjesto da se inicijativa prepusti pravosuđu. Državno odvjetništvo treba odraditi svoj posao po pravilima struke, a ne opterećujući se politikom. Žalosno je da ta afera neće štetiti HDZ-u (ibid.).

Cjelokupnu tadašnju situaciju ironično će i obuhvatno opisati jedna kazališna redateljica:

Da je kojim slučajem...Houdini, živ, bio bi zadivljen talentom naših, hrvatskih - iluzionista. U Houdinijevo vrijeme nije bilo Hrvatske kao samostalne države, a nije bilo ni toliko talentiranih "iluzionista-pretvarača". Zamislite čudne li podudarnosti, baš ta manja grupa ljudi (a svi odreda "veliki Hrvati") rođena je manje-više u isto vrijeme, a posjeduje strast za isti trik: "pretvorbu i privatizaciju". Ime trika u prijevodu, slobodnom dakako, znači: otmi državno, pretvori u privatno, izvuci novac pa vrati od koga si uzeo. Da je kojim slučajem Houdini poželio naučiti baš taj trik, sigurna sam da ne bi uspio. Za taj trik mađioničar mora biti moćan, dakle na vlasti ili barem blizak istoj, mora biti nesavjestan, ne smije biti moralan i pošten jer trik ne bi uspio. Ima raznih trikova na temu pretvorbe i privatizacije; jedan trik skida devizna sredstva koja su sakupljali hrvatski iseljenici za obranu zemlje i pretvara ih u tvrtku za sina nekog od trik-mahera. Drugi trik iseljenički devizni račun olakšava za iznos potreban za privatizaciju nekih hrvatskih tvrtki, treći pak samo olakšava isti devizni račun kako bi "maheri pretvorbe" novac prebacili na svoj račun... Svi ti mađioničari postali su toliko vješti da im ni ova vlast ne može ništa. Mirno šeću

Hrvatskom, računi su im puni i osigurani, žive u Hrvatskoj kao u zaštićenoj zoni gdje ih štiti i pravni sustav, jer očito i tamo imaju kontrolu...(ibid.)

Daljnjim razočarenjem - uz slučajeve Lora i umiješanost visokih dužnosnika HIS-a u kriminal - i još jednom pravosudnom farsom, smatrat će se suđenje za pretvorbu Slobodne Dalmacije, u koju je bio umiješan znatan dio tadašnjeg državnog vrha. Uvjete mogućnosti takvog stanja u pravosuđu i nepostojanju političke volje za rješavanjem ovih slučajeva, također će se vidjeti u infiltriranosti podobnih kadrova i sprezi različitih instanci vlasti i glavnih političkih stranaka:

Svi ti slučajevi jasno upozoravaju – ili se na splitskom Županijskom sudu ukazao nečastivi, ili više njih, pa to traži novu dramaturšku intervenciju Ive Brešana, ili su pak sramotna zbivanja na Županijskom sudu u Splitu prava slika stanja u hrvatskom pravosuđu, rezultat hadezeovske kadrovske čistke i političkog odabira sudaca, koji su po svaku cijenu spremni zaštiti kriminal i zločin te sudjelovati u daljnjoj pravnoj i etičkoj eroziji hrvatskih sudova... Kako na sva naša upozorenja i molbe nitko iz koalicijske vlasti nije reagirao, mislim da je na djelu dogovor HDZ-a i SDP-a da se slučajevi teškog kriminala, poput Slobodne, uopće ne diraju (*Nacional*, 9.7.2002.: 16.).

U 2003., godini promjene vlasti i sljedećim godinama izbiti će afera Hercegovačka banka, kao svojevrsna spojnica stare s novom HDZ-ovom vlašću, koja će 2005. na teritoriju Hrvatske pružiti utočište Anti Jelaviću, tada već osuđenom na deset godina zatvora upravo za „malverzacije i krađu“ novca za pomoć Hrvatima u BiH, čime će se predstaviti „kao saveznik kriminalnih skupina koje su donirane milijune zamračile“ (*Globus,* 12.10.2005.: 12.). To je zoran primjer povrata uloženih sredstava.

Do reaktualizacije nekih „nikad rasvijetljenih tajni Tuđmanove vlasti“ ipak će doći sljedeće godine, u verbalnom „nabacivanju blatom“ dvojice „ortaka“ u kriminalu, koji su otkrivali ono što su već svi znali: kako je u 90-ima „državna vlast njegovala partnerske odnose s kriminalnim skupinama“ (11.10.2006.: 13.).

b) Još jedna zlouporabljena poluga vlasti u 90-ima bile su tajne službe, o čijem se – uz već otprije otkrivene afere – zakulisnom djelovanju i ustrojstvu saznavao veći broj kompromitirajućih informacija. Nakon početnog otkrivanja nekih do tada potpuno nepoznatih sigurnosnih službi, poput Nacionalne službe elektroničkog izviđanja i Ureda za vojne izaslanike (*Globus*, 14.1.2000.: 30. – 31.), o tajnim službama kao ilegalnoj osnovi bivše vlasti, koje su funkcionirale kao „politička policija HDZ-a“, pisat će znanstvenu studiju sociolog Ozren Žunec (*Nacional*, 16.2.2000.:22.). Pri tome će kritizirati plemenski princip ustrojstva takvih službi kao opasan za državu jer „lako

postaje pokriće za plemenski kriminal, pa čak i za organizirani kriminal“ (ibid.). Uz to, specifičnim će produktima takvog nereguliranog i demokratskim državama neprilagođenog ustrojstva tajnih službi vidjeti razvoj „udbaške“ filozofije o unutarnjim i vanjskim neprijateljima te „uhođenje novinara, stranačkih ljudi, sindikata, nevladinih udruga, nezavisnih intelektualaca“, bez obzira što mnogi od agenata nisu pripadali službama komunističkog režima (ibid.).

U vrijeme predsjedničke kampanje za izbore aktualizirat će se i problem uporabe dosjea iz vremena komunizma, koje je HDZ-ova vlast koristila za obračune s neistomišljenicima (11.2.2000.: 14.), a nešto kasnije i problem tajnih dosjea nastalih u 90-ima, kojih je bilo gotovo 95 tisuća[229]. Toliki obim prismotre nije objašnjavan ratnim zbivanjima već karakterom samog režima:

> Hrvatska je u zadnjem desetljeću funkcionirala kao tipična policijska država u kojoj je MUP-ova tajna služba servisirala HDZ-ov režim u stilu Udbe pod vlašću Aleksandra Rankovića. Kao u Rankovićevo doba, tako je i SZUP većinu domaćih političara, sindikalista, književnika, aktivista nevladinih organizacija, poduzetnika, direktora, umjetnika – ukratko sve one koji se bave nekom javnom djelatnošću – svrstao među potencijalne teroriste, špijune inozemnih sila, urotnike ili moguće rušitelje ustavnog poretka (*Nacional,* 23.2.2000.: 6.).

Daljnja potkrijepa neprincipijelnog konspirativnog ponašanja u korist vrha HDZ-a doći će do izražaja u slučaju Blaškić. Nakon drakonske haaške presude Tihomiru Blaškiću od 45 godina zatvora razotkriveno je postojanje oslobađajućih dokumenata koji su skrivani od njegova odvjetničkog tima.

> No, HDZ-ovi prvaci i špijuni pomno su skrivali taj materijal od Blaškićevih branitelja, tvrdeći da on ne postoji. Istodobno, diskete i dokumenti bili su zaključani u dijelu arhive u koju je ulazio isključivo HIS-ov ravnatelj...bivša je vlast, kako reče Račan, taj dragocjeni materijal svjesno uskratila Blaškićevoj obrani...Od prvog trenutka bilo je jasno da prvaci HDZ-ovih tajnih službi svjesno i namjerno lažu...Razlog za tu hadezeovsku igru skrivača s haaškim zatvorenikom i njegovim braniteljem razumljiv je kao i HDZ-ovo odbijanje naloga za predaju dokumentacije haaškom tužitelju: tražena građa zasigurno bi pomogla Tihomiru Blaškiću, ali bi nesumnjivo mogla poslužiti kao siguran putokaz prema vojskovođama etničkog čišćenja u BiH, prema prvacima Herceg-Bosne koje je Tuđman promovirao u hrvatske tajkune, heroje, generale, u stupove vlastitog režima (8.3.2000.: 13.)

Još bi „opasnija“ posljedica bila potvrđivanje sudjelovanja HV-a u ratu u BiH, a time i osobne odgovornosti Franje Tuđmana u sudjelovanju u podjeli BiH, kao i neustavne odluke o slanju vojske izvan granica Hrvatske.

---

[229] Poređenje s komunističkim režimom u broju dosjea, koji ih je u 20-ak godina proizveo oko 200 000, jedan je od argumenata koji se koristio za opis naravi režima iz 90-ih. No, da bi usporedba bila pravednija, trebalo bi analizirati posljedice postojanja dosjea „na koži“ profiliranih.

Utoliko su i osuđeni Blaškić i hrvatska javnost opet svjedoci velike manipulacije: isti onaj HDZ koji je kreirao ratne zločine u BiH, koji je zatim skrio dokumente neophodne Blaškićevoj obrani...danas organizira prosvjede pred američkom ambasadom...

Skupina lažljivaca, huškača i utajivača dokumenata koji su difamacijom Međunarodnoga suda bizantinski pokušavali kupiti vlastitu političku amnestiju za sudjelovanje u nagodbama s Miloševićem oko „interesnih sfera“, iskoristili su presudu Blaškiću da javno insceniraju još jednu operetu na temu svoje „nacionalne ogorčenosti“ (ibid.).

Povodom interventne reorganizacije HIS-a, retrospektivno će se ovu službu prikazivati kao svojevrsno zavjereničko leglo i detaljno nabrajati njena konspirativna nedjela:

Nedavno objavljeni dokumenti o Ahmićima otkrivaju da su se tajne službe bavile organiziranom zaštitom masovnih ubojica...Aktivnosti tih službi obuhvaćale su redovito uhođenje i prisluškivanje novinara i istaknutih građana. Surađivale su, ili još uvijek surađuju, s pojedinim gangsterskim udrugama. Kopirajući stil Udbe, na medijsko tržište plasirale su "nezavisne" revolver-listove radi bezobzirnoga difamiranja političkih protivnika HDZ-a u cijelosti i protivnika njegovih dominantnih frakcija. Širile su famu o inozemnoj antihrvatskoj zavjeri, zastrašivale neprijatelje totalitarnoga režima i protiv njih u državnim medijima sustavno organizirale propagandne diverzije. Egzistencijalno su ucjenjivale pojedine suce, tražeći od njih da djeluju protiv vlastite savjesti i zakonske logike i donose presude u korist režimskih favorita. Financirale su alternativne parahadezeovske klubove radi proizvodnje kaosa na oporbenoj sceni. Pokušavajući kompromitirati suvremenu Hrvatsku preko njezine nasilne identifikacije s nacističkom NDH, stimulirale su, kao nekoć Udba - podzemnu propagandu u prilog ustaskome poretku i kultu Ante Pavelića. (31.5.2000.)

Osim toga, u sljedeće dvije godine, pored afere „Kameleon“, vezane uz vojnu službu SIS[230], dominirati će afera o masovnom prisluškivanju javnih osoba i građana u vrijeme 90-ih. U listopadu 2000. godine Vlada će „otvoriti“ tajne dosjee SZUP-a 650 građana, nastale na temlju praćenja i prisluškivanja više tisuća ljudi, na temelju odluke najvišeg državnog vrha. Posebno istaknuto će biti uhođenje 126 novinara – kritičara tadašnje vlasti (11.10.2000.: 9.), čiji će tretman od strane bivše vlasti otkrivati stenogrami iz Predsjedničkih dvora.

Kao izgovor za špijunsku tiraniju nad medijima poslužila je teza da se jedino protuobavještajnom akcijom može spriječiti "curenje" povjerljivih informacija iz stranačkoga vrha HDZ-a, iz državnih institucija, iz Ureda

[230] Ukratko, riječ je o aferi koja se prvotno pojavila kao nezakonito nadgledanja predizborne kampanje preko agenata u HHO-u i Glasu 99 te pretresanjima i otuđivanju dokumentacije ovih civilnih udruga. To je politički kriminal kojemu je krajnji cilj bilo spriječavanje demokratske smjene vlasti (15.3.2000.: 11.). Kasnije se prikazivala kao nezakoniti nastavak dvogodišnje akcija „prikupljanja podataka, analiza i opservacija...OESS-a i ostalih međunarodnih organizacija koje djeluju na teritoriju RH“ i dogovorena je kao koordinacija gotovo svih tajnih službi u Hrvatskoj (29.3.2000.: 4.). Uz ovu aferu vezivala se i sumnjiva pogibja programskog koordinatora Glasa 99, Darka Jurišića (5.4.2000.: 42.)

predsjednika i osobito iz redova Tuđmanova liječničkog konzilija o njegovoj uznapredovaloj bolesti... prisluškivanje te izdvojene kategorije novinara trebala je nadzirati i posebna, sasvim privatna i neformalna skupina Tuđmanovih osobnih povjerenika... Stenogram od 12. lipnja 1998. svjedoči da se Pašalićeva ideja "agresivne metode" uhođenja medijskih "razbojnika" rodila za trpezom predsjedničke blagovaonice (ibid.).

S druge strane, retrospektivno će, ravnatelj HIS-a iz vremena prisluškivanja, otkrivati kako je upravo spominjani predsjednikov savjetnik bio izvor napisa protiv predsjednika Tuđmana, kojima je pothranjivao njegovu tezu o unutarnjim i vanjskim neprijateljima. Također, operacija je služila za njegovo obračunavanje sa svojim političkim protivnicima:

Realizaciju je kontrolirao i usmjeravao Ivić Pašalić koji je [operaciju] "Centar" iskoristio za dva cilja. Prvo: da otkrije koji od njegovih frakcijskih protivnika dostavljaju informacije novinarima. I drugo: da prisluškivanjem novinara dokaže predsjedniku Tuđmanu da to rade isključivo pripadnici tzv. tehnomenedžerske i liberalne struje: Franjo Gregurić, Mate Granić, Hrvoje Šarinić, Nikica Valentić i Ivan Jarnjak. Materijalom koji je prikupljen prisluškivanjem nastojao ih je diskvalificirati u očima predsjednika Tuđmana a potom ih ukloniti iz njegove blizine (ibid.).

Razloge mogućnosti ovakvih razmjera prisluškivanja povezivalo se prije svega s osobinama ličnosti pokojnog predsjednika i beskrupuloznosti njegovih suradnika. Kad je takvo sredstvo - primjereno njihovim osobinama - bilo prihvaćeno, onda se koristilo i u frakcijskim borbama:

Tuđman nije nikomu vjerovao. U svakome je protivnom mišljenju vidio zavjeru. Podređeni mu se nisu usuđivali suprotstaviti. Sigurnosni sustav bio je kombinacija njegove paranoje te Manolićeve i Perkovićeve beskrupuloznosti... te Šuškova autentičnog nacističkog opredjeljenja. On se spontano sve više širio i zahvaćao sve veći broj žrtava. Prisluškivanja su postala dio borbe za moć u HDZ-u. Pojedine su se frakcije prvo borile za nadzor organiziranog prisluškivanja (*Globus,* 7.11.2001: 8.).

U tom smjeru, pretpostavke o frakcijskim borbama u HDZ-u i vezama političkih tjednika s njima, iznijeti će i tada bivša glavna urednica *Globusa* u pomnom opisivanju čitanja vlastitog dosjea:

Danas, kada se cijeli taj materijal može na miru promotriti, jasno je da je rađen na unaprijed zadanu tezu, da su se htjele dokazati veze redakcije s jednom frakcijom HDZ- a. Isticali su se kontakti koji idu samo u prilog toj tezi. Oni koji su radili analizu nisu krili svoju naklonost pojedinim novinarima, citiraju se njihove vizionarske rečenice iz tekstova, a drugima se izdvajaju samo tobože sumnjivi kontakti. Postupali su selektivno: uopće nisu, primjerice, zabilježeni moji tadašnji profesionalni kontakti s osobama koje im se nisu uklapale u tezu (12.-13.).

Daljnja čitanja osobnih dosjea nekih novinara *Globusa* otkrivali su notorne optužbe za veliku urote tj. „plan za rušenje HDZ-a“ (14.11.2001.: 9.).

No, sudskog gonjenja zbog ovakvih protuzakonitih aktivnosti nije bilo.

MUP je tek obavijestio žrtve praćenja kako mogu dobiti na uvid dosje, uz obvezu šutnje o njihovu sadržaju, da bi „nakon uvida u paranoične konstrukcije neukih progonitelja, dosjei bili spaljeni“ (14.11.2001.: 27.), čime su se, zapravo, progonitelji i njihovi naredbodavci amnestirali od počinjenih kaznenih djela protiv slobode i prava čovjeka i građanina, povrede privatnosti i zbog progona onih koji se bore za ravnopravnost ljudi (ibid.). Takvo novo parodiranje pravne države i odnos prema žrtvama prisluškivanja, Boris Dežulović će opisati kao prisiljavanje žrtava na suučesništvo u zločinu režima na koji je nova vlast svojevoljno pristala:

> Simbolička gesta dobre volje - to, naime, što će vam dopustiti da osobno spalite svoj policijski dosje - zapravo je službeni paradni korak Račanova režima. Uništiti, dakle, i zapaliti sve dokaze o zločinima HDZ-ovih Hannibala Lectera - ili bi možda pravilnije bilo napisati Hannibal Doctor? - a pritom vam na savjest i povijest svaliti činjenicu da je upaljač bio u vašim rukama. A kad vam jedanput uvale upaljač u ruke, lako će biti dokazati tko je potpalio i onaj fitilj na bombi u Levarovoj garaži, i pod spomenik na Mirogoju, i pod sve one tisuće kuća koje su proteklih godina gorjele i letjele u zrak, i sve one požare po Dalmaciji, i, naposljetku, sve one registratore s policijskim dokazima o zločinima Tuđmanova režima. Doktor Šime Račan će na konferenciji za novinare svečano objaviti rezultate istrage, a u kratkom policijskom izvještaju stajat će da ste dana toga i toga u toliko i toliko sati uhvaćeni u pokušaju da u zgradi MUP-a uništite važne policijske dokumente i dokaze o ubojstvu Milana Levara. Imat će, naime, vaše otiske prstiju na upaljaču. I dva svjedoka (121.).

c) Počinjenje, neprocesuiranje i zataškavanje ratnih zločina sljedeći je oblik zavjereničkog ponašanja režima u 90-ima, koji se problematizira u ovom razdoblju. Odmah nakon promjene vlasti u javnosti se pojavljuju slučajevi zataškavanja i oslobađanja počinitelja zločina nad obitelji Zec iz 1991. godine od strane državnog vrha (*Nacional*, 19.1.2000.: 8.). Kao glavni zaštitnik mnogobrojnih počinitelja ratnih zločina i kriminalaca u Hrvatskoj i BiH spominjao se Gojko Šušak (*Globus*, 21.1.2000.: 65.), a na platnom spisku MORH-a nalazili su se i dokazani ratni zločinci (18.2.2000.: 30.)[231]. Nakon toga ponovno se otvara slučaj ratnih zločina u Gospiću, tj. likvidacija srpskih civila, koje su planirano izveli Tihomir Orešković i Mirko Norac, udruženi u zločinačku organizaciju, u čijem je zataškavanju ili čak pokroviteljstvu također sudjelovao ministar Šušak (14.4.2000.: 11.;26.5.2000.: 113.; *Nacional*,

[231] Osim toga, Ministarstvo obrane u vrijeme Gojka Šuška opisivalo se kao „neprobojna utvrda svih oblika organiziranog kriminala: od reketerstva i neplaćanja usluga javnim i privatnim poduzećima, zbog čega su mnoga otišla u stečaj, preko dobro ustrojena lanca kradljivaca i preprodovača automobila, otimanja kuća i stanova, svih oblika šverca, trgovanja lažnim invaliditetima do uzimanja milijunskih provizija na crnome tržištu oružja i vojne opreme.“ (*Globus*, 9.6.2000.: 6. - 7.)

19.9.2000.: 8. – 9.). Dodatni, radikalizirajući moment, bile su naznake da su zapovjednici u Gospiću djelovali po programu Hrvatskog državotvornog pokreta, odnosno ustaške ideologije (*Globus*, 27.9.2000.: 42. – 45.).

No, najradikalnije inkriminiranje uloge hrvatskog vodstva bilo je saznanje o istrazi i kasnije o optužnicama za akciju „Oluja" kao etničko čišćenje, uz koju se tad spekuliralo o postojanju Tuđmanove naredbe za plansko smanjenje srpskog stanovništva, na što je upućivalo i nekriminaliziranje počinitelja organiziranih zločina (31.3.2000.: 5.). K tome, uskoro će se u izvješću Haaškog suda govoriti o postojanju dovoljno nepobitnih dokaza za podizanje optužnice protiv trojice hrvatskih generala za „etničko čišćenje" (9.8.2000.: 8.).

U smislu skidanja hipoteke zlodjela sa regularnih oružanih snaga, general Tus već će tada govoriti o mogućnosti postojanja dvostruke ili paralelne linije zapovijedanja, u kojoj bi ona druga, tajna, bila odgovorna za zločine (ibid.). Sljedeće će godine ova teza imati najviše odjeka u javnosti. O tome da je Haaški sud prikupio dovoljno dokaza za njihovo postojanje u vojnim operacijama „Medački džep", „Bljesak" i „Oluja", bit će razvidno iz sadržaja posjeta glavne tužiteljice početkom 2001. (*Nacional,* 16.1.2001.: 7.). Na drugim će primjerima paralelnu liniju zapovijedanja, implicirajući joj već poznate dogovore i s njima sukladne planove, reaktualizirati i umirovljeni general Martin Špegelj:

...ja dokazujem ne samo postojanje dviju paralelnih linija zapovijedanja, političke, HDZ-ovske i vojne, nego dokazujem postojanje specijalnih političko-vojnih jedinica izvan ustroja HV-a, pod zapovjedništvom Gojka Suška. Primjerice: počinjemo vrlo uspješnu ofenzivu, s malim gubicima. Dolazimo na crtu Slavonska Požega - Pakrac. I najednom dvije brigade idu kući. Kažu: dobili smo naredbu da se povučemo. I ja sjedam u transporter i idem u Zagreb tražeći objašnjenje od Franje Tuđmana. A on se tobože čudi tko je izdao takve naredbe. Ista se stvar dogodila u bosanskoj Posavini. Kako je Tomac napisao: vojska drumom, a politika šumom. To i deseci drugih događaja potvrđuju postojanje paralelnih linija zapovijedanja (24.4.2001.: 35.).

Nadalje, o „mračnom naslijeđu paralelne vojske" kojeg bi se trebalo riješiti svojevrsnom lustracijom Domovinskog rata pisati će Davor Butković (*Globus,* 12.9.2001.: 21.). Najvažniju ulogu u paralelnoj vojsci imali su Gojko Šušak i Franjo Tuđman, djelujući mimo vojničkog kodeksa, a s jasnim zločinačkim ciljevima:

U Hrvatskoj su, dakle, za Domovinskoga rata, a napose za vrijeme sramotnoga hrvatsko-muslimanskog rata, u određenom smislu postojala dva zapovijedna lanca. Onom drugom, kojem su pripadali Tuta Naletilić, razni generali HV-a koji su zapovijedali HVO-om, ali dijelom i Mirko Norac (barem u Gospiću 1991.), na čelu je bio Gojko Šušak, uz suglasnost ili jasne naredbe dr. Franje Tuđmana. Prvim su lancem zapovijedali glavni

generali Hrvatske vojske, uglavnom ljudi s vojnih akademija, od kojih se nitko, osim ostarjelog generala Janka Bobetka, nije ogriješio o elementarne časničke kodekse... Druga hrvatska vojska, pod Šuškom, koja nije branila Vukovar. koja nije oslobodila Dubrovnik i koja nije imala glavnu ulogu u Oluji, pojedinim je svojim postupcima teško kompromitirala Domovinski rat. Stipetić, Tus ili Červenko, sasvim sigurno, nisu naredili ubijanje Srba nakon Oluje. Šuškova vojska bila je formacija koja se borila za Herceg-Bosnu i otvarala logore u zapadnoj Hercegovini (ibid.).

Te godine, u javnosti će se otvoriti najveći broj slučajeva ratnih zločina, npr. slučaj Lora, govorit će se ponovno o ulozi Gojka Šuška u ratnim provokacijama prema Borovu-selu 1991. te, u tom kontekstu, o ubojstvu načelnika Osječke policije Josipa Reihl-Kira (16.5.2001.: 36.). Zatim o čudnim putevima oružja koje je izbjegavalo Vukovar i Dubrovnik u vrijeme najžešćih borbi (24.10.2001.: 120.) itd. i daljnje „demontaže“ crno-bijele slike o Domovinskom ratu.

S bijegom generala Gotovine, razvit će se medijsko-politička trakavica koja je sadržavala u svim svojim aspektima pretpostavke o zavjerama, pomaganju i suučesništvu, koje po obimu zahtijevaju posebnu studiju. Stoga ih ovdje samo naznačavamo.

U pogledu daljnjih zavjereničkih objašnjenja zločina u Domovinskom ratu, središnje mjesto i dalje će zauzimati akcija Oluja, već otprije u naznakama, a s jačanjem svijesti o značenju počinjenih zločina, sve češće interpretirana kao dio tajnog dogovora Tuđman-Milošević oko preseljenja stanovništva, u svrhu uspostavljanja „prirodnih“ razgraničenja između srpskog i hrvatskog etničkog teritorija (*Nacional*, 7.8.2001.: 5.). Inače, u objašnjavanju rata u BiH i Domovinskog rata, od 2000. do 2006. godine, konstantno se u javnosti pojavljuje teza o uroti u Karađorđevu kao jednom od sudbonosnih i najkontroverznijih događaja. Povodi su joj često bili suđenje Slobodanu Miloševiću ili nekim sudionicima rata u BiH, tj. svjedočenja Stjepana Mesića (*Nacional,* 7.10.2002.: 4.), Ante Markovića (*Globus,* 29.10.2003.: 19.) i Josipa Manolića (12.7.2006.: 116.) ili pak memoari Hrvoja Šarinića kao svjedoka dogovaranja (11.10.2000.: 28; 18.10.2000.: 41; 27.1.2004: 20.). Iz njihovih iskaza pojavit će se teza o dogovorenim ili kabinetskim ratovima, kako u BiH, tako i u Hrvatskoj, koja neće proći bez kritike (vidi npr. 25.1.2002. 33.). U takvoj daljnjoj demistificirajućoj vizuri, prema jednom komentatoru, Oluja se, zajedno s održanjem Vukovara, mogla odigrati još 1991. godine (*Nacional*, 8.8.2006.: 4. – 5.).

Zašto poglavar nije dopustio da Hrvatska „Oluju“ izvede 1991. i prištedi sebi muke srpskog terorizma, hrvatskoga kontraterorizma, cirkusa s Unproforom i ponižavajuće teritorijalne podijeljenosti? Analitičari odgovore s pravom traže u njegovome dogovoru s Miloševićem o Bosni. U Hrvatskoj je rat, bez obzira na njegovu

brutalnost, za obojicu bio nešto poput kabinetskog eksperimenta. Prava stvar trebala se odigrati u Bosni i rezultirati njenom podjelom...(5.)

O sedmogodišnjici proslave „Oluje“, komentator će *Globusa* tezi o dogovorenom ratu u Hrvatskoj suprotstavljati tezu o dvostrukosti sustava zapovjedanja, a iz toga izvlačiti paralelizam dviju istina o Domovinskom ratu. Dakle, suprotstavljajući se jednoj zavjereničkoj tezi, pokušao je ponuditi sliku o licu i naličju Domovinskog rata, o njegovoj herojskoj i zločinačkoj dimenziji i, uz „moralni manevar“, jednostavno prikazati dvojbu bespredmetnom:

Stvoren je, dakle, dojam da postoje dvije duboko suprotstavljene verzije onoga što se zapravo dogodilo u Bljesku i u Oluji...Da je hrvatska javnost politički zrela, i da su hrvatski političari odgovorni i ozbiljni, kao što uglavnom nisu, mi bismo bili kadri prihvatiti obje verzije o Domovinskom ratu kao sastavne dijelove povijesne istine koja je dovela ne samo do državne emancipacije i do fizičkog oslobođenja Republike Hrvatske nego i do svršetka ratnog sukoba na području bivše Jugoslavije. Istina o Domovinskom ratu zapravo je razmjerno jednostavna, iako ima dvije strane. S jedne strane, taj je rat bio pošten, nužan, u nekim slučajevima herojski, te je završio s povijesno najoptimalnijim političkim rješenjima. S druge strane, taj je rat obilježen strašnim zločinima, koje je počinila i obrambena vojska (7.8.2002: 7.).

Prihvatiti i suočavati se s paralelizmom činjenica jednostavno zvuči, ali ostaje u zrakopraznom prostoru jer ne nudi vrijednosni okvir iz kojeg bi se prosuđivale paralelne činjenice i zapravo funkcionira kao relativistička floskula (ili pak kao rezultat procjene da se više u tom trenutku ne može zahtijevati).

Ovdje je prvo potrebna analiza i kritika postojećih okvira koji bi, po njemu, bili suprotstavljeni. Po našem je mišljenju ono što autor nastoji uspostaviti paralelnim, zapravo odnos prema različitim stvarima. Teza o dogovorenom ratu je kritika usmjerena prema vlasti i može proizlaziti iz razočaranosti zločinačkim postupcima, proizvodnji kolektivnog suučesništva ili samo nezadovoljstva zbog neispunjenih očekivanja nove države, za što se krivica personificira u njene nositelje. Ne isključujemo da kritika može biti i zlonamjerna. Teza o herojskoj dimenziji rata prvoj opciji može samo pomoći u doživljaju da nije sve crno. S druge strane, rigidna obrana idealistične slike, najbolje izražena u mantri „nemogućnosti počinjenja zločina u obrani“, reducira obzor i po svaku cijenu kritizira sve ono što iskače iz takve jednostavne slike. A to je tvrdoglavost s predumišljajem, i može biti i zlonamjerna. K tome, mediji i/ili međunarodni čimbenici koji nastupaju jednostrano, i jedne i druge mogu razljutiti i zbližiti u negativnoj reakciji prema potonjima.

Do 2004. godine više nitko neće negirati postojanje zločina, niti potrebu suradnje s Haagom. Problematiku „Oluje“ s jedne se strane vidi i dalje u kontinuitetu politike ministra Šuška i njegove prvenstvene odgovornosti zbog neprocesuiranja neposrednih počinitelja zločina. On funkcionira kao svojevrsna dijabolična figura koja je imala neizmjeran utjecaj na predsjednika Tuđmana[232]:

Kao šef države odlučio je, pod Šuškovim utjecajem, da se hrvatski neposredni počinitelji ratnih zločina ne procesuiraju, i time je otvorio put Carli Del Ponte da razvije svoju teologiju zapovjedne odgovornosti po kojoj se mogu osuditi svi koji su za vrijeme rata bili na bilo kakvoj višoj operativnoj funkciji. Šušak je u tome djelovao kao mefistovska figura. Tijekom svih ključnih vojnih aktivnosti HV-a i HVO-a uspostavljao je neposredne veze s terenskim obavještajcima i preko njih dobivao informacije o događajima - zločinima itd. - prije bilo koga drugog u Glavnom stožeru. Selektirao je te informacije i s njima potom odlazio Tuđmanu, uvjeravajući ga da je u hrvatskome nacionalnom interesu zataškavanje kriminalnih aktivnosti pripadnika hrvatskih vojnih snaga. Privatno se cinično smješkao: "Neka samo pale." Čermak, Gotovina i društvo, zajedno s ostalim građanima, danas nedvosmisleno uviđaju o kakvom je interesu bila riječ (9.3.2004.: 5.).

Promjena sadržaja optužnica za sva tri generala u pogledu sudjelovanja u „udruženom zločinačkom pothvatu“, zajedno s Franjom Tuđmanom, - „čiji zajednički cilj je bio prisilno i trajno uklanjanje srpskog stanovništva iz regije Krajina, između ostalog pljačkanjem, oštećivanjem ili potpunim uništavanjem imovine srpskog stanovništva, kako bi se pripadnike tog stanovništva odvratilo ili spriječilo da se vrate i ponovno nastane u svojim domovima“[233], - ponovno će istaknuti transkript kojim se dokazivalo postojanje „Brijunske urote“:

Najteži će argument u prilog zavjeri, kažu pravnici, biti sadržaj stenograma s Tuđmanova sastanka sa šačicom odabranih generala na Brijunima uoči akcije. Taj dokument, navodno, sadrži instrukcije koje impliciraju etničko čišćenje "Krajine" (*Globus,* 10.3.2004.: 11.).

No, unatoč tome što su ovako sročene optužnice puno teže od onih koje su prve pristizale, uočava se i sasvim drugačija psihološka i masovno-psihološka situacija za Sanaderovu Vladu, nego što je to bila u doba Ivice Račana. Ovdje treba uzeti u obzir faktor emocionalnog zasićenja, uvida u besmislenost negiranja zločina,

---

[232] Bilo bi zanimljivo uspoređivati ovu sliku Gojka Šuška s načinom na koji su mediji krajem 90-ih prikazivali utjecajnost Ivića Pašalića na predsjednika Tuđmana. Posebno bi poglavlje trebalo posvetiti hipnotičkoj očaranosti javnih pregalaca i pripadnika elita ovakvim subjektima.

[233] 7. točka izmijenjene optužnice protiv Ante Gotovine od 19. veljače. U ovoj točki optužnice spominju se i Ivan Čermak i Mladen Markač te Franjo Tuđman.

Izvor: http://www.icty.org/x/cases/gotovina/ind/bcs/got-ai040219b.htm

faktor iznenađenja u vrijeme Račana, ali ponajviše nepostojanja pripisane hipoteke nedomoljubne prošlosti u slučaju Sanadera, zbog čega nije bilo masovnijih protesta. U Račanovom slučaju pripisanost hipoteke prošlosti imala je dodatni učinak zbog nesnalaženja u kriznoj situaciji i implicitnom prihvaćanju etikete sumnjivog hrvatstva.

No, uočava se i dalje negativan trend nespremnosti suočavanja s prošlošću:

Slučaj dvojice optuženih i u Haag ekspresno spakiranih generala kao da nikoga zapravo ne zanima. Masovna indolentnost, pa i nezainteresiranost za njihovu sudbinu vjerojatno nije uzrokovana spremnošću Hrvatske da se napokon suoči s punom, a ne friziranom istinom o proteklom ratu. Hrvatska se više ponaša kao da je se to pretjerano ne tiče. Što nikako ne može stajati. Jer, sudeći po svemu što je javnosti dosad poznato, generali Čermak i Markač nisu u ratu uradili ništa drugo nego što i najveći dio Hrvatske: okretali su glavu od zločina, nijekali su ih i zataškavali. Na žalost, njih su dvojica bila na mjestima na kojima su morali vrisnuti ili su se morali povući. Nisu uradili ni jedno ni drugo. Sljedovale su im haške optužnice, svi ostali ponašaju se kao kor pravednika. Uključujući i autore teze da se u obrani zločin ne može počiniti - što se u ratu sigurno moglo tumačiti i kao poziv da je u obrani sve dopušteno - koji još sjede u najvišim pravosudnim instancama (17.3.2004.: 17.).

Problematiziranje autentičnosti Brijunskih transkripata periodično će se pojavljivati u medijima[234], sve do pronalaska njihovih audio-zapisa u podrumu Predsjedničkih dvora (4.5.2005.: 16.).

Nedvosmisleno je, dakle, potvrđeno da je Franjo Tuđman u razgovoru sa svojim najvažnijim generalima na Brijunima 31. srpnja 1995. godine izgovorio spornu rečenicu, koja Oluju projektira ne samo kao oslobodilačku akciju dotad srpskom pobunom zaposjednutog teritorija, nego, moguće, i kao operaciju potpune eliminacije srpskog postojanja na području takozvane Krajine.

"Prema tome, istok bismo trebali pustiti na miru, a ovo bismo morali riješiti, jug i sjever. Riješiti na koji način? To je sada tema naše današnje rasprave. Da nanesemo takve udarce da Srbi praktično nestanu". rekao je tada šef države (ibid.).

Nakon nedvojbenosti označitelja uslijediti će različito utvrđivanje označenoga tj. je li riječ o „naputku za etničko čišćenje“ ili nestajanje srpskih oružanih snaga. Iz ove je točke, ali samo na temelju nje, moguće poći u oba smjera, ovisno o prethodnim stavovima. No, da je predsjednik mislio ne samo na ratnu silu, nego i na civilno stanovništvo, ukazivati će rečenice kako „Civilima treba dati izlaza, važno je da i ti civili pođu, pa će onda i vojska“. A onda nakon poziva „ostajte ovdje“ i informacije kojim se putem može otići, slijedi ključno objašnjenje: „Znači, na taj način im dati put, a jamčiti im tobože građanska prava itd.“. Uz uvjet da je audio zapis

[234] Primjerice, *Nacional* će o njima i različitim akterima te njihovim namjerama, pisati 29.6.2004., 21.9.2004. i 19.10.2004.

autentičan, zločinačka namjera je nedvojbena. Uz to, saznanja da je i srpska vlast provodila plansku evakuaciju stavu o neautentičnosti snimke služilo je kao argument odlaska zbog nepriznavanja hrvatske države, dok je suprotnom stavu mogao biti dodatni argument za shvaćanje egzodusa kao realizacije dogovora Tuđman-Milošević. Kasniji zločini za koje nije nitko odgovarao, kao i kasniji transkripti o preseljenju stanovništva samo su se činili kao epilog konačnog rješenja.

Nakon toga uslijediti će Haaška ispravka i pojašnjenje optužnice protiv generala Čermaka i Markača tj. popis tko je sve obuhvaćen „udruženim zločinačkim pothvatom“ u kojem će glavna tužiteljica, Carla del Ponte navesti:

> Mnoge su osobe s Ivanom Čermakom i Mladenom Markačom sudjelovale u tom zločinačkom pothvatu. Te osobe uključuju: Franju Tuđmana, predsjednika Republike Hrvatske (umro 10. prosinca 1999.); Gojka Šuška, ministra obrane Republike Hrvatske (umro 3. svibnja 1998.); Janka Bobetka, načelnika Glavnog stožera HV-a do 17. srpnja 1995., kada je umirovljen (umro 29. travnja 2003.); Zvonimira Červenka, načelnika Glavnog stožera HV-a (imenovan 17. srpnja 1995.) (umro 17. veljače 2001.), Antu Gotovinu, generala Hrvatske vojske, razne časnike, dužnosnike i članove hrvatske Vlade i političkih struktura na svim razinama (uključujući lokalne vlade i lokalne organizacije), razne lidere i članove HDZ-a, razne dužnosnike i članove oružanih snaga RH, uključujući Hrvatsku vojsku, Hrvatsko ratno zrakoplovstvo, specijalnu policiju, civilnu policiju i druge sigurnosne i obavještajne službe RH, kao i ostale osobe, bilo poznate ili nepoznate (*Nacional,*10.5.2005.: 9.).

U Vladi će ovo smatrati izigravanjem naloga raspravnog vijeća jer se time zapravo mijenja i proširuje optužnica, a predsjednik Republike smatrat će ovo proširenje neprihvatljivim (ibid.). Na temelju ovog pojašnjenja, *Globus* će izraditi popis od 600 ljudi koji bi po toj logici mogli biti optuženi, dovodeći je do apsurda uključujući cjelokupan državni vrh i mnoge lokalne dužnosnike, a svrhu pojašnjenja protumačiti kao udar kojim Europa definitivno odustaje od Hrvatske (11.5.2005.: 21.).

U vrijeme obilježavanja desetogodišnjice „Oluje“ spominjat će se u novome značenju dvostruka linija zapovijedanja. Sada kao planovi generala Gotovine, koje je državni vrh preferirao u odnosu na planove Glavnog stožera HV-a (3.8.2005.: 32.).

No, kao izraz borbe protiv selektivnosti pamćenja u vezi ove akcije, jedna će novinarka postaviti jednostavno pitanje: „kada pojedinačno prestaje biti izdvojeno i ekscesno?“, u svjetlu gotovo sedamsto ubijenih civila i više od tisuću zapaljenih kuća (10.8.2005.: 21.). To pitanje jednostavno je prevedivo u, je li postojala urota?

S uhićenjem Gotovine i pripremama za njegovu obranu, u Hrvatskoj će se razmatrati manjkavosti doktrine o zajedničkom zločinačkom pothvatu kao „omiljenog oružja“ Haaškog tužiteljstva, prigovarajući mu zapravo one stvari koje se inače

prigovaraju pravnom konceptu zavjere u anglo-saksonskom pravu, a to je „neodređenost pojma“ koje se odnosi na pojmove „zajedničke namjere“, „prešutnog sporazuma“ i “na pitanje koliko daleko seže članstvo u zajedničkom zločinačkom pothvatu...jer svaki [njegov] član odgovara za sva djela počinjena u sklopu pothvata“ (*Nacional,* 3.1.2006.: 15.). Kritiku primjene udruženog zločinačkog pothvata, tj. dvostrukih kriterija prema Hrvatskoj, Srbiji, a posebice JNA, smatrajući, uz to, da se u obzir nije uzimao povijesni kontekst izvršene agresije, uputit će i Goran Granić (23.1.2007.: 27.).

U pogledu suđenja generalima za „Oluju“ iznenađujućim će se prikazivati opseg materijala kojim je tužiteljstvo raspolagalo. Prikupljenim materijalima nastojat će dokazivati da je „plan istjerivanja Srba iz Hrvatske započeo još 1992. godine“ (3.4.2007.: 11.), navodeći pri tome niz informacija odavno poznatih široj javnosti. Uz to, objavljivat će se vještačenje snimaka Brijunskog transkripta, koje će dovoditi u sumnju njegovu autentičnost (*Globus*, 2.5.2007.: 47.), kao i objava cjelovitog popisa sudionika zajedničkog zločinačkog pothvata u „Oluji“, koji će biti stotinu puta manji od onog objavljenog dvije godine prije (30.5.2007.: 18.). K tome, kao da će se nazirati tada određena pozitivna klima u pogledu suočavanja s prošlošću, kako svjedoče i sljedeće riječi:

> ...hrvatsko društvo prvi put je u prilici da objektivno i u demokratskoj atmosferi raspravlja o mračnim stranama pobjede u Domovinskom ratu. Ta je rasprava dugo odgađana, još od čuvene izjave pravosudnog autoriteta da „Hrvati ne mogu počiniti ratne zločine u obrambenom ratu", pa sve do masovnih kampanja koje su slavile haške bjegunce... Tome je pridonijela i bitno drukčija politička klima od one koja je vladala prije samo nekoliko godina, te geopolitički kontekst koji nam govori da će Hrvatska, unatoč različitim teorijama urote, ući u EU kao suverena i teritorijalno cjelovita zemlja (ibid.)

No, kao novi alibi za stare ideje o „trulome i nepravednom Zapadu“, njegove spletke i igre na uštrb malih, za koje se jedine pišu pravila, spominjat će se knjiga tad već bivše glasnogovornice Haaškog suda, Florence Hartmann (*Nacional,* 25.9.2007.) a hrvatski zastoj u pregovorima s Europskom unijom interpretirati nekim starim teorijama zavjera.

> Nakon svega, potpuno je jasno da nekima ne odgovara da Hrvatska uđe u EU i za sobom ostavi Srbiju, te da će sve učiniti da te dvije zemlje zajedno odu Europu. Na taj način žele podmititi Srbe, bojeći se novog rata nakon osamostaljenja Kosova. Ako Srbija uđe u EU u paketu s Hrvatskom, Britanija i zemlje koje stoje uz nju smatraju da će tako podmićeni Srbi lakše preboljeti Kosovo (ibid.).

Znakovito je, u ovakvim interpretacijama, kako su neki mediji kao svojevrsne perjanice razotkrivanja zavjera vlasti na kraju opisale puni krug i došli na njihove pozicije. Ima li to veze s njihovim približavanjem određenim strukturama i figurama moći?

Unutarnje-politička previranja glavnih aktera

U ovome poglavlju analizirat ćemo dinamiku teorija zavjera povezanih s ključnim političkim akterima od 2000-te godine – HDZ-a i njegovih „satelita“ kao radikalne oporbe, a kasnije vlasti, koalicijske vlasti i predsjednika Republike – tj. prikazivanje njihova i s njima povezanog urotničkog ponašanja.

a) HDZ-ovo zavjereničko ponašanje u prve dvije godine oporbenjaštva prvenstveno se vezuje uz urotu stvaranja građanskog kaosa protiv „izdajničke vlasti“ koja izručuje hrvatske generale u Haag.

Deklaracija o suradnji s Haaškim sudom i dolazak njegovih istražitelja u Gospić u travnju 2000. godine biti će povod za previranja na političkoj sceni te mobilizaciju udružene desnice pod vodstvom HDZ-a. Ova stranka izričito će se opirati nadležnosti Haaškog suda za zločine počinjene u akcijama „Bljesak“ i „Oluja“, a prosvjednici Deklaraciju nazivati činom veleizdaje. S druge strane, kolumnist *Nacionala* nazvati će prosvjede „pokušajem provokacije uličnog puča protiv aktualne vlasti“ (*Nacional,* 19.4.2000.). Prosvjede i izjave iz redova HDZ-a o suđenju hrvatskoj državi zbog rušenja Jugoslavije činit će mu se najnovijom „pseudopatriotskom seansom“, a kao sablažnjiva istina o Sudu proglašavat će se izgovorena slutnja kako bi i samom Tuđmanu tamo sudili da je živ. Mobilizacijsku funkciju poznatih klijentelističkih skupina HDZ-a također ima i teorija zavjere protiv Hrvatske koja se tumači kao akcija „drž'te lopova“:

> Drugovi u grijehu uvjereni su kako je opet nastupio historijski trenutak da nacionalnu pažnju s problema vlastitog banditizma pokušaju divergirati na na uobičajeni prigodni motiv „zaštite nacionalnih interesa“ pred „novim svjetskim poretkom“. Klijenata koji su u svakom trenutku spremni na političku instrumentalizaciju, u Hrvatskoj – poznato je – ne manjka. Galerija desničarskih figura koje predstavljaju redovni inventar svih lokalnih nacionalističko-huškačkih skupova – interesno povezanih s upravom Hvidre i privatnim veteranskim klubovima, organizirala je...kolektivno vezivanje lancem ispred zgrade parlamenta...Preko noći je proradila i fantomska „Koordinacija udruga proizašlih iz Domovinskog rata“, čiji je tribun Branko Borković...pokušao ucijeniti Vladu „pokretanjem novog rata za hrvatsku državu, ako se prihvati Deklaracija o suradnji s Haagom“ (ibid.).

Ovakvo pozivanje na oružje poklapat će se s prijetnjama atentatom predsjedniku Mesiću i Ivanu Zvonimiru Čičku, što će se dalje tumačiti kao stimuliranje antagonizma između ljevice i desnice putem ideje o uroti, kojom desne snage nastoje prvo izazvati pomutnju i kaos a onda profitirati po oprobanom nacističkom receptu gdje bi kao „snage reda“ smijenile demokratski izabranu vlast.

Također, organiziranje prosvjeda i najava novih tumačit će se kao providna strategija napadanja Vlada kako bi se spriječilo kriminalističke istrage protiv vlastitih članova umiješanih u mnogobrojne afere (*Globus,* 28.4.2000.: 7.), tj. kao obrana notornog banditizma (*Nacional*, 3.5.2000.).

Nastavak HDZ-ove strategije kaosa uočavat će se u napadima na Srbe u Veljunu (*Globus,* 12.5.2000.: 7.) i navijačkim neredima na Poljudu (*Nacional*, 10.5.2000.: 7. – 9.). Kao o mogućem novom vođi obezglavljene desnice i moguće zavjere vojno-obavještajnih struktura, pisat će se o Miroslavu Tuđmanu, čiji će se stavovi poklapati s desničarskim utvrdama, „Hrvatskom slovu“ i „Slobodnoj Dalmaciji“, a glavne teze odnositi na opasnost globalizacijskih procesa po suverenitet Hrvatske, u kojima bi ona „mogla izgubiti državnost ili biti natjerana na neku novu državnu asocijaciju sa Srbijom“ (*Globus*, 9.6.2000.: 5.), što je povratak ideje o prijetnji stvaranja nove Jugoslavije. Ova ideja tumači se kao integralni dio ideologije hrvatske desnice i bivšega režima. Nakon nesuglasica između SDP-a i HSLS-a, zbog kojih će se kao povodu, HDZ-u pripisivati akcije plasiranja teza o stvaranju desne koalicije s HSLS-om; zatim napada na ministre branitelja i okoliša, zbog otkrivanja lažnih vojnih invalida i rušenja divljih građevina; ubojstva Milana Levara, Haaškog svjedoka; nove prijetnje i prosvjedi Stožera za obranu digniteta domovinskog rata, zbog uhićenja osumnjičenika za ratne zločine; plasiranje (zamijenjene) teze o kriminalizaciji Domovinskog rata (20.9.2000.: 7., 12.).; te prijetnje državnim udarom preko novinskih napisa svojih visokih članova i militantnog diskurza informativnih emisija HTV-a (ibid.); – cijela će atmosfera kulminirati prvo Otvorenim pismom generala javnosti (28.rujna), a zatim HDZ-ovim proglasom hrvatskom narodu i građanima (30. rujna). Navedeni proglas, kojeg smo već iscrpno citirali (vidi fusnotu 98 na 99. stranici), ogledni je primjerak cinične teorije zavjere elite moći koja je - izgubivši vlast voljom naroda, izraženom na izborima, da bi odvratila tadašnju vlast od sudbenog

procesuiranja vlastitih visokih članova i ratnih zločina, koje sama nije htjela procesuirati - izmislila tezu o kriminalizaciji Domovinskog rata.

Na ovakav pokušaj destabilizacije vlasti predsjednik Mesić će reagirati umirovljenjem generala, a pamflet HDZ-a osuditi svi relevantni politički akteri i velika većina javnosti. Najčešći oblik osude biti će kinični tip teorije zavjere:

Tek se sada vidi tko stoji iza svega. Ja se ispričavam jer sam rekao da postoje neke grupe ili pojedinci u HDZ-u, a očito iza svega stoji vrh HDZ-a. (Stjepan Mesić)

To je pokušaj da se preko traženja vanjskog neprijatelja prikriju i otklone sukobi unutar HDZ-a. (Zdravko Tomac)

Iz proglasa se jasno vidi da postoji sprega i koordinacija između svih elemenata koji su u zadnje vrijeme radili na destabiliziranju ove države, a u kojoj HDZ vrlo aktivno sudjeluje. (Vesna Pusić)

HSS smatra da iza svih političkih aktivnosti, možda još od slučaja Stipetić, stoji HDZ i njegove strukture infiltrirane u strukture vlasti i državna tijela. HSS će ustrajati na očuvanju stabilnosti vladajuće šestorice i neće ničim omogućiti da se ostvari pakleni plan HDZ-a. (Stanko Grčić) (HTV Arhiv, 30.9.2000.)

Riječ je o kiničnim teorijama zavjera jer se ne pozivaju ni na kakvo organsko jedinstvo zamišljene nacionalne Stvari, nasuprot tome nastupaju u ime zaštite demokratskog poretka i iskazuju se prema političkoj eliti koja ima znatne mobilizacijske potencijale unutar i izvan institucija države.

Detaljno pobrojavši sve moguće akcije koje su išle u prilog takvom objašnjenju, Srećko Jurdana nazvati će ovu akciju, pod vodstvom HDZ-a, pokušajem etapnog državnog udara (*Nacional,* 3.10.2000.: 2.). No, bez obzira što će HDZ-u podrška pasti ispod 8%, kolumnist drugog političkog tjednika, Davor Butković, upozoravat će da to nije kraj (*Globus*, 4.10.2000.: 7.):

...predvodnici sadašnjih dramatičnih i opasnih političko-vojnih akcija nipošto se ne smiju podcijeniti. Oni su vrlo dobro organizirani (što je i normalno, desetak godina bili su na vlasti) i preduboko mrze ne samo sadašnju vlast nego cijeli sustav vrijednosti koji su hrvatski građani izabrali 3. siječnja da bi se suzdržavali od novih, podjednako opasnih, poteza. Hrvatska je danas, devet mjeseci nakon prve smjene vlasti u višestranačkom sustavu, u borbi za očuvanje demokracije (ibid.).

Povrh interpretacije stanja putem teorije zavjere zalagat će se Slaven Letica, koji će umjesto toga nuditi krizni model kolektivnog posttraumatskog stresnog sindroma koji je proizašao iz povijesnih lomova komunizma, SFRJ, kraja rata i promjene vlasti. U tom smislu, kritizirati će Mesićevu odluku kao nepotrebnu, a vojni udar proglašavati fantomskim (30.). Realnost je, po njemu, „kriza povjerenja,

financijska i vodstvena kriza...svih ili gotovo svih državnih i društvenih institucija“ (ibid.). Stoga je trebalo pustiti političke oponente da slobodno govore. No, je li njima bilo samo do govora?

Vladimir Šeks će u intervjuu priznati kako je namjera proglasa bilo rušenje vlasti, ali isto tako optužiti tadašnje stranke na vlasti da su se urotnički ponašale od 1994. godine i svo vrijeme pripremale prevrat te „obračun s cjelokupnim prijašnjim poretkom“ (23.).

U ovoj koordiniranoj pučističkoj akciji, pretpostavljalo se da i Katolička crkva ima udjela, posebice s tzv. Porečkom porukom biskupa (11.10.2000.: 38.). Tako će npr. don Ivan Grubišić smatrati kako je „više nego očito da je Crkva bila u dosluhu s HDZ-om“ i kritizirati je kao svojevrsnu veto-silu, koja je umjesto političke, zanemarila svoju duhovno-moralnu dimenziju:

> Crkva službeno nije sudjelovala u tom scenariju, ali stvari koje su se dogodile daju naslutiti da je postojala konspirativnost između dijela ljudi iz Crkve i HDZ-a. Ovo potiče na razmišljanje da Crkva mora dobro promisliti o svojoj ulozi u društvu i očuvanju svoje autonomije. Crkva se mora izboriti za kriterije i načela demokratskog civilnog društva te u tome naći svoje adekvatno mjesto i smisao. Ne smije biti politički arbitar, jer tada postoji opasnost da krivo procijeni situaciju te da se vjernici drugačijeg političkog opredjeljenja počnu okretati od nje, ne nalazeći u njoj više duhovno i moralno utočište. Ne smije se distancirati od svoje uloge zaštitnika dostojanstva čovjeka, bez obzira na nacionalnu i vjersku pripadnost... Teza da se ponovno vratio komunizam glupost je i floskula. To nema veze s činjenicama, ali ima s mentalnim sklopovima nekih ljudi u Crkvi, koji umjetno stvaraju neprijatelja da bi opravdali svoje djelovanje. (39.).

No, onda će se početkom sljedeće godine dogoditi slučaj Norac tj. skrivanje generala od policije i suđenja, a potom prosvjed na Splitskoj rivi, od kritičara označen kao „početak završne faze državnog udara u kojoj pučisti s riječi prelaze na djela“ (*Nacional*, 13.2.2001.: 4.), detaljno opisan kao pomno režiran scenarij s razrađenim ulogama, koje podsjećaju na vrijeme „događanja naroda“:

> Njihova psovačka ekstremistička retorika nadopunjuje se danas terorističkim ispadima: uništavanjem mirogojske grobnice, blokadom prometnica, ultimativnom najavom demonstracija desnice u Zagrebu po uzoru na Mussolinijev "marš na Rim"... Zloduh kolektivne destruktivnosti buja na osjećaju da mu se državni aparat ne može ili ne želi radikalno suprotstaviti...Ipak, desničarski puč u Hrvatskoj nije nikakav stihijski fenomen, kataliziran isključivo najavom izvođenja pred sud Mirka Norca, jednoga od osumnjičenih za ratne zločine u Gospiću koji se sakrio od policije. Radi se o opsežnoj vojno-političkoj operaciji koja ima svoje racionalne planere, provokatore i ideološke vođe. Neposredni izvršitelji - čete indoktriniranih fanatika koji se vole nazivati patriotima, i koji u unaprijed plaćenim autobusima i vlakovima krstare državom putujući na zadane lokacije gdje po scenariju izazivaju ulične nerede - samo su polusvjesne marionete pučističkih mozgova u politbirou HDZ-a. Procedurom puča upravlja skupina Tuđmanovih stranačkih, militarističkih i špijunskih klonova (ibid.).

Pri tome, veliki broj uličnih pučista dolazi iz Hercegovine, a pomoć također pruža i „peta kolona“ na HTV-u koja pučističke iskaze uvodi u program kao činjenice, a razloge podizanja optužnice protiv Norca prešućuje kao i žrtve zločina u Gospiću. Njihovo djelovanje poistovjećuje se sa diverzijom (ibid.).

Također, organizatori prosvjeda, po ovoj interpretaciji, skrili su Norca i pustili glasinu da ga je otela ili likvidirala vlast, te su diplomatskim putevima tražili inozemnu potporu za prosvjede protiv Vlade (10.). No, masovnost prosvjeda također je tumačena pogrešnom politikom Vlade koja se nije usmjerila na detuđmanizaciju, već na razvlašćivanje predsjednika, zanemarivši rješavanje egzistencijalnih problema i radikalnijeg odmicanja od bivšeg režima. To je desnicu ponovo vratilo u političku igru kao ozbiljnog čimbenika. Po tumačenju predsjednika Mesića cilj akcije bilo je „prekinuti funkcioniranje pravne države“, tj. „ono što je bio i cilj nekadašnje kninske pobune 1990. i 1991. godine“ (14.2.2001.: 11.). Kao jedan od snažnih čimbenika podrške prosvjedima, sociolog i politolog, Dražen Lalić navodit će kulturni mentalitet tj. plemensko-dinarsku kulturu, za koju su svojstveni „kult oružja i herojski kodeks, težnja za dominacijom, netolerantnost prema suparnicima, ovisnost o uzbuđenjima, urotništvo“ itd. (20.2.2001.: 26.). Uz to, entuzijazam je prosvjednika bio toliki da su pripremili čak i nove članove Vlade koja bi nakon puča zamijenila postojeću (20.2.2001.: 20.).

O zapanjujućem broju autoritarnih „niša“ u pravnoj državi i civilnom društvu koji destabiliziraju demokratski politički poredak, posebice na slučaju Norac, kritički će analizirati politologinja Mirjana Kasapović. Prijeteći nedemokratski akteri nalazit će se tada među: 1. dijelom pripadnika najviše vojne hijerarhije, čiju jezgru čini 12 generala, potpisnika otvorenog pisma, koji ne poštuju institucije hrvatske države, primjerice sudstvo. 2. pripadnici tajnih službi koji su sudjelovali u mnogobrojnim aferama iz 90-ih, kao i policijske strukture povezane s organiziranim kriminalom. 3. HDZ kao stranka s poviješću nedemokratskog ponašanja koje je tada također iskazivala. 4. Ultrakonzervativni dio Katoličke crkve. 5. HRT, koja je odigrala ulogu masovnog medija protudemokratskog pokreta. 6. HVIDRA, kao glavni „nedemokratski akter u hrvatskome protocivilnome društvu“ (21.2.2001.: 10. – 11.).

Ovi akteri čine nacionalistički masovni pokret, usmjeren na unutarnacionalni obračun koji vodi u konačnici u građanski rat (ibid.).

Vjerojatnosti takvog scenarija neposredno će pridonositi i krađa oružja iz vojarne u Petrinji (*Nacional,* 27.2.2001.: 6.), a nakon toga, atmosferi nezadovoljstva, incident vrijeđanja predsjednika Mesića na proslavi desete obljetnice Četvrte gardijske brigade u Splitu (*Globus,* 9.5.2001.: 10. – 15.) i nakon toga na Sinjskoj alki. Split će time zadobiti oznaku nacionalističkog grada. Najavljeni skup 24. kolovoza 2001. na Splitskom Žnjanu, potpredsjednik SDP-a, Mato Arlović također će nazvati pokušajem državnog udara, odnosno „hrvatskim Gazimestanom", a Slavko Linić HDZ zločinačkom organizacijom (13.8.2001.: 29.). Organizatori skupa najavljivat će pokušaj formiranja „Vlade nacionalnog izmirenja" (6.), međutim, već tada su analitičari procjenjivali kako se balon desničarskih prosvjeda, kao ozbiljna prijetnja vlasti, ispuhao. Do najave prosvjeda u Zagrebu za kraj listopada, prijetnji predsjednika Stožera za obranu digniteta domovinskog rata više se nitko neće bojati (17.10.2001.: 8.). Na skupu će sudjelovati 12 – 15 tisuća prosvjednika, što će se procjenjivati kao fijasko, a naziv skupa „Odzvonilo je" vratio se kao bumerang organizatorima. Predsjednik HDZ-a će nakon toga pokrenuti suspenziju jednog člana predsjedništva stranke zbog podrške skupu. Paradržavu, desničarska će gerila organizirati samo još slijedeće godine u stanu generala Janka Bobetka (*Nacional,* 29.10.2002.: 4.). Nakon što Ivo Sanader 2002. godine osigura vodstvo u HDZ-u, pretpostavljat će se da u funkciji predstojećih izbora nastoji destabilizirati Vladu po sebi potpuno legitimnim i manje opasnim sredstvom: liječničkim štrajkom, početkom 2003. godine.

S povratkom na HDZ-a na vlast, nastavkom proeuropske politike i još odlučnije suradnje s Haaškim sudom, sličnu desničarsku retoriku o izdajstvu nacije usmjeravati će marginalne udruge i HSP, sada prema HDZ-u. Riječ je prije svega o tzv. plakatnom udaru" iz 2004. godine, opisanom u medijima kao uvod u niz protestnih događanja kojima je cilj bio izazvati unutarnje sukobe unutar HDZ-a i isprovocirati rušenje Sanadera (*Globus*, 8.6.2004.: 6. – 9.). No, to je jedna sasvim druga tema, vezana prije svega uz marginalne političke aktere. Pozabavimo se sada idejama o zavjereništvu koalicijske vlade šestorke.

b) Za razliku od prethodne ova je tema znatno manje ispunjena dramatičnim sadržajima i ukupnim sadržajem znatno je siromašnija. Tako npr. o urotništvu koalicijske vlade u prvoj godini mandata pronalazimo samo dva teksta. Jedan refleksivnog sadržaja o urotništvu, koji smjera unaprjeđenju koalicijske kulture i menadžmenta[235], a drugi satiričan, koji koalicijskoj vlasti, jezikom njenih političkih protivnika pripisuje namjeru „lova na vještice".

Prvi je tekst sofisticirana kritika koalicijske vlasti. Riječ je o analizi kako, za razliku od razvijenih demokracija, u kojima postoje različiti modeli upravljanja nepovjerenjem među koalicijskim partnerima, u Hrvatskoj tako nešto nije postojalo. K tome, od strane različitih kritičara novoj se vlasti nerijetko pripisivala svojevrsna „urotnička i zaplotnjačka politika" vodstava političkih stranaka, kao etiketa kojom se „svaki oblik koalicijskog menadžmenta" proglašavao nedemokratskim. Takav oblik kritičke percepcije izražen je na sljedeći način:

> Svako tijelo za usklađivanje politike vladajuće koalicije proglašava se novim "politbiroom", koji uzurpira političku vlast i premješta je u neizabrana i nelegitimna tijela. Sastanci šefova Vladinih stranaka promatraju se kao urotnička sijela na kojima se Račan, Budiša, Jakovčić i drugi tajno dogovaraju kako prevariti Sabor, predsjednika države, nevladine organizacije, javnost, novine i, naravno, birače i donijeti odluke koje ne bi smjeli donositi (26.5.2000.: 19.).

Problematičnost takve percepcije proizlazi kako iz dotadašnjih iskustava netransparentnosti autoritarne vlasti HDZ-a, ali i iz neznanja o tome kako koalicije funkcioniraju u demokratskom svijetu. Kada bi ih utvrdila, objavila, kao i elementaran koalicijski sporazum sa barem glavnim ciljevima svoje politike, tada ovakve percepcije ne bi bilo, i unaprijedila bi se kultura demokratskog vladanja. Možemo slobodno dodati i brzina dogovaranja koja joj je toliko nedostajala.

Također, tobožnji će lov koalicijske vlasti na „vještice" satirično prikazati Boris Dežulović kroz različite iskaze pojedinačnih političkih aktera (7.4.2000.: 78. – 79.). Tako će lovom na vještice i pozivom na linč hrvatskih domoljuba Ljubo-Ćesić Rojs nazvati raspravu Vesne Pusić o dugogodišnjem hrvatskom financiranju paravojnih formacija u Herceg-Bosni; iste će namjere veći broj desničarskih političara pripisati zahtjevu za revizijom lažnih ratnih invalida; kao i kritici prosvjednog skupa pred američkom ambasadom, zbog osude generala Blaškića; također, Vladimir Šeks će

[235] Autorica teksta je prof.dr. Mirjana Kasapović (26.5.2000.: 19.)

spominjati kako je s dolaskom nove vlasti na djelu politika revanšizma i čistki, slična onoj iz 1971.; Ankica Tuđman, zbog nekih javnih zahtjeva za revizijom imovine njene obitelji; Takvom će se smatrati i izjava ministra pravosuđa o korupciji sudaca, kao i njegov zahtjev za ostavkama u Državnom sudbenom vijeću; tome slijedi „sječa policijskih načelnika“ u nekoliko gradova; zatim zahtjev za skidanjem zastupničkog imuniteta Zlatku Canjugi i Iviću Pašaliću; zahtjev za ukidanjem Hrvatskih studija; skidanje slika Franje Tuđmana i Gojka Šuška u prostorijama MORH-a; zahtjevi za ili procesuiranje tajkunskih malverzacija; u promjeni članova Vijeća HRT-a i smjeni Obrada Kosovca kao vještice nad vješticama itd. Ništa od toga neće se dogoditi mimo procedure, za razliku od onoga što se događalo kada je HDZ preuzimao 1990. godine vlast. Za razliku također i od „Vještica iz Ria“.

Već sredinom 2001. godine zabrinuto se pisalo se kako je već došlo do raspada vladajuće koalicije jer se koordinacija šestorke nije sastala nekoliko mjeseci, za razliku od „zakulisnih“ sastanaka Račana, Budiše i Tomčića, koji su „preuzeli cjelokupnu odgovornost u svoje ruke“ (*Nacional*, 15.5.2001.: 16.). Kao razlozi ovakvim odnosima spominjali su se naročito sukobi na lokalnim izborima među ovim strankama, kao i različite procjene kako bi trebalo nastupati protiv desničarskih prosvjeda (ibid.). Čini se kako će nesložnost ove velike koalicije doprinijeti još jednoj etiketi koja implicira zavjereništvo, a koja će joj biti prišivena početkom sljedeće godine. Riječ je o sintagmi „ortačke vlasti“ (29.1.2002.) u kojoj se stranke ponašaju ne sukladno postavljenim političkim ciljevima, nego tako da se održe na vlasti po svaku cijenu, čime se zapravo reproducira nesposobnost, nekompetentnost i podobnost, a u konačnici jednako duhovno i materijalno siromaštvo kao u doba Tuđmanove vlasti (ibid.). Na tragu sve veće razjedinjenosti među koalicijskom vlašću, do kraja njihova mandata zavjereničke interpretacije pronalazimo tek u opisima njihovih pojedinačnih politika, previranja među glavnim strankama i daljnjem skrivanju koalicijskog sporazuma. U tom smislu će se o HNS-u pisati kao o novoj „stranci opasnih namjera“ (*Globus,* 30.1.2002.: 39.) koja unutar svoje „nagodbene kvote“ u koaliciji djeluje na agresivan i opasan način:

> U okviru i pod okriljem HNS-a stvara se vrlo moćan, javnosti još nezamjetan, kadrovski pokret koji postupno preuzima institucije tzv. civilnog društva i koji računa da će na budućim izborima osvojiti znatno veću biračku podršku nego na ranijima. Upravo zato pažnji izmiče i činjenica da HNS, kao objektivno mala stranka - po izbornoj podršci na posljednjim izborima – kontrolira velik broj izvanredno važnih i moćnih položaja u državnoj i glavnogradskoj (zagrebačkoj) upravi!

Radimir Čačić i tehnokratsko "narodnjaštvo". Svaka bi empirijska analiza lako pokazala da je Radimir Čačić "tajni" guverner Hrvatske... Analiza stvarne moći pojedinih ministara i ministarstava lako bi otkrila da je Čačić guverner investicijskog raja, a Linić gospodar stečajnog pakla. Čačićevo "narodnjaštvo" ima u stranačkoj strategiji HNS-a ključno mjesto: ono stvara golemu, nevidljivu, interesnu, klijentističku, strukturu u bankarstvu i građevinarstvu, koja će na sljedećim izborima predstavljati čvrstu podršku – financijsku i lobističku - HNS-a (ibid.).

Ovakve bismo zavjereničke „insinuacije“ mogli nazvati čak smiješnima i neargumentiranima. Samim stilom pisanja mistificiraju se i demoniziraju legitimni ciljevi svake političke stranke i njihova čelništva, u smislu osvajanja što većeg broja glasova i što boljih pozicija u vlasti. Sve ostalo u ovoj teoriji zavjere je nedorečeno.

Sljedećih nekoliko konspirativnih interpretacija pronalazimo u vrijeme povratka Budiše na čelo HSLS-a, početkom 2002. godine, nakon što je ljeto prije podnio ostavku zbog neposluha ministara svoje stranke u Vladi, koji su se odbili suprotstaviti izručenju generala Gotovine i Ademija u Haag. Predviđajući vlastitu pobjedu suprotstavit će se pretpostavljenoj tajnoj strategiji njegova koalicijskog partnera, SDP-a, koji nastoji izazvati u HSLS-u „diferenciranje“ tj. raskol putem podrške Budišinom protukandidatu, kako bi je oslabio i eliminirao Budišu kao remetilački faktor (30.1.2002.: 32.). Nedugo zatim, u vrijeme izbora u HSLS-u pisat će se o ovim previranjima kao o „grupašenju“ tj. formiranju „bloka ili frakcije etabliranih aktivista ugroženih“ Budišinim povratkom, a koja prijeti da će mu i u Saboru otkazati poslušnost (*Nacional,* 12.2.2002.: 4.). No, Budiša će nakon pobjede iznenaditi svojim ponašanjem koordinaciju pet tada vladajućih stranaka bezrezervnim pristankom na suradnju s Haaškim sudom. No, neki će članovi HSLS-a to protumačiti isključivo kao predizborni manevar koji će interpretirati na sljedeći način:

Budiša je namjerno maksimalizirao svoje zahtjeve u odnosu na Sud u Hagu, kako bi onda lakše od njih odustao i ostvario svoj glavni cilj, ulazak u Vladu. No sve je to u funkciji kupovanja vremena. Budiša ne može iznevjeriti političare koji su najzaslužniji za njegov povratak na čelo HSLS-a i koji svoju politiku grade upravo na suprotstavljanju suradnji s Haaškim tribunalom. Stoga će Budiša, čim stignu novi zahtjevi, ponovno otvoriti pitanje suradnje s Haagom i to će mu biti povod za nove sukobe, pa i izlazak iz Vlade. To će izvesti tako da u javnosti ostavi dojam kako jedino on iskreno brani vrijednosti Domovinskog rata i dio javnosti, na čiju glasačku potporu računa Budiša, zacijelo će to pozdraviti kao domoljubni čin. Budiši će to biti povod da izađe iz Vlade i odskočna daska da se nametne kao neupitni vođa desnice u Hrvatskoj. Budiši je ovo prijelazno razdoblje potrebno samo da pripremi stranku za sljedeće izbore, a ne da spašava Račanovu vladu. U to će se brzo svi uvjeriti, zaključili su Nacionalovi sugovornici iz vrha HSLS-a... Po ocjenama više uglednih HSLS-ovaca ulaskom Dražena Budiše u Vladu nije završena kriza, nego je počela predizborna kampanja koja će zaustaviti i ono malo započetih promjena (19.3.2002.: 17.).

K tome, posljednji nas slučaj vraća zapravo na početak razmatranja o konspirativnosti rada vladajuće koalicije tj. transparentnosti rada koalicije u odnosu prema javnosti, kako se ne bi stvarali uvjeti za nastanak takvih interpretacija koje negativno utječu kako na kvalitetu njena rada tako i stvaranja povjerenja kod građana. U ovom slučaju riječ je o skandaloznoj pogrešci koju će koordinacija petorke napraviti skrivanjem sadržaja novog koalicijskog sporazuma u proljeće 2002., što će biti protumačeno kao otvoreni prijezir prema građanima (19.3.2002.: 16.) i još jedna u nizu pogrešno donesenih odluka.

c) Kroz gotovo cjelokupno razdoblje od 2000. do 2007. godine pojavljuju se različite zavjereničke interpretacije oko predsjednika Mesića, uglavnom usmjerene prema njemu kao oblik napada, atentata, spletki, podmetanja i sl., posebice u vrijeme izbora.

U vrijeme kampanje za predsjedničke izbore 2000. godine, dan prije izborne šutnje u prvom krugu, Slobodna Dalmacija objavit će članak s lažnim informacijama o njegovoj suradnji s Udbom. Ovaj čin „podmetanja“ i „medijskog udara“, kojim se Mesića nastojalo kompromitirati, naišao je na izrazitu osudu javnosti, izraženu posebice prema tada glavnom uredniku Slobodne Dalmacije. Protumačen je u nekim medijima kao „labuđi pjev tajnih službi HDZ-a“ koje se ovim činom bore za vlastitu egzistenciju dodvoravanjem novoj izvršnoj vlasti (2.2.2000.). Kalkulacija koja se nalazi iza napada opisuje se na sljedeći način:

> Parlament pod Račanovim nadzorom, uz Budišu kao ceremonijalnog predsjednika, vjerojatno namjerava voditi politiku plitkog reza u kancerogenom hadezeovskom tkivu. U HDZ-u kalkuliraju da će se pod suverenom vlašću tandema Račan-Budiša mnogi partijski kriminalci izvući nekažnjeno, a hercegovačke političke strukture zadržati dio svojih donacija iz Hrvatske. Djelujući po kriteriju opredjeljenja za manje zlo, bivši Tuđmanovi sljedbenici pokušavaju na svoje provjerene subverzivne načine – specijalnim ratom protiv Mesića – pomoći Budiši. Protiv Mesića je organizirana široka medijska fronta. U informativnim emisijama televizija ga suptilno degradira. Slobodna Dalmacija, uz nju i Vjesnik, aktivirana je kao „avangarda“ antimesićevskog bloka. Čovjeka praktički proglašavaju političkim kriminalcem i napadaju ga – u nedostatku inventivnijih optužbi zbog etniciteta njegove supruge. Glasila „Europapressa“, koja djeluju pod okriljem neformalnog sporazuma o suradnji Račan – Pavić...sustavno pronalaze način da Mesića potisnu u drugi plan. Čini se ipak da Mesiću ova nečuvena ofenziva združenih snaga hadezeovaca i njihovih skrivenih saveznika iz nove vlasti drastično ne ugrožava vodeću poziciju pred Budišom (ibid.).

Nakon pobjede na izborima u tri će navrata, navodno, biti izložen prijetnjama atentatom. Prvi put u veljači, navodno od strane grupe nezadovoljnih generala HV-a

(16.2.2000.: 4. – 5.) a zatim u vrijeme dolaska Haaških istražitelja u Gospić, dva mjeseca kasnije (19.4.2000.: 7.) i treći put te godine u vrijeme posjeta Austriji (*Globus*, 11.9.2000.: 27.). Nakon susreta s Milanom Panićem kasnije iste godine, neki će mu HSLS-ovi dužnosnici pripisivati zavjeru obnavljanja Jugoslavije (4.8.2000.: 79.). Nakon toga, spominjat će ga se kao metu konstantnih napada jedne medijske kuće (*Nacional*, 9.7.2002.: 20. – 22.), a njegovo zalaganje za bezuvjetno izručenje generala Bobetka Sudu u Haagu pozdravljeno je, u nekim krugovima, kao „sukob s lokalnim anticivilizacijskim pokretom koji se u Hrvatskoj skriva iza floskula o obrani domovine od međunarodnih urota“ (1.10.2002.: 4.). U vrijeme njegova svjedočenja na suđenju protiv Slobodana Miloševića, isti će izvor špekulirati o srpsko-hrvatskoj špijunskoj koaliciji koja ga nastoji diskreditirati i prikazati kao nevjerodostojnog svjedoka optužbe.

Nakon svojevrsnog zatišja u 2003. godini i prvoj polovici 2004. slijedi nekoliko afera, koje su u medijima tumačene kao pokušaji diskreditacije predsjednika u funkciji nadolazećih izbora. Sedam mjeseci prije predsjedničkih izbora najavljivao se rani start nove kampanje u kojoj su mu predviđane medijske prepreke (6.7.2004.: 12.) i optužbe zbog raspačavanje transkripata svog prethodnika (26.10.2004.), da bi zatim, početkom studenog izbila afera s Protuobavještajnom agencijom (POA) čiji su agenti preko ispitivanja novinarke Helene Puljiz nastojali doći do kompromitirajućih informacija o predsjedniku Mesiću (2.11.2004.: 16.). Do kraja godine, ova će afera, kao i njeno proširenje u smislu zlouporabe POA-e za operativnu obradu protiv predsjednika, biti prikazana kao HDZ-ova i Sanaderova predizborna urota (7.12.2004.: 10. – 12.):

> O tome je bio obaviješten premijer Sanader i dao je Podbevšeku zeleno svijetlo za tajnu istragu. Cilj te istrage vrlo je jednostavan? Sve informacije koje prikupi POA i preda u obliku non-papera Sanaderu trebale su poslužiti u političke svrhe, odnosno za Mesićevu difamaciju na predstojećim predsjedničkim izborima te laku pobjedu Jadranke Kosor (ibid.).

U pogledu samih izbora, uz iskaze o velikim nepravilnostima na glasovanju u BiH (18.1.2005.: 23.), prisutna je bila teza o „ukradenoj pobjedi u prvom krugu“ od strane HDZ-a (16.)

> Već izvojevanu pobjedu s 52 posto glasova u prvom krugu, oduzeo mu je hercegovački HDZ prijevarom na biralištima. Dodavanjem glasova, falsificiranjem glasačkih popisa te duplim glasanjem, kako u BiH tako i u Hrvatskoj... Postavlja se pitanje, koliko je izbora HDZ do sada ukrao (ibid.).

Također, sljedeće godine, dan prije godišnjice smrti prvog predsjednika RH, u javnosti će se pojaviti tzv. Mesićev australski video, snimka govora sa iseljeničkog skupa iz 1992. godine, u kojem je iznosio kako je „stvaranje NDH bio pobjednički nacionalni čin, da se Hrvati ne trebaju ispričati zbog Jasenovca itd." (12.12.2006.: 4.). Predsjednik se kroz nekoliko dana obratio javnosti s isprikom.

Osim toga, *Globus* će objaviti širi izvadak iz originalnog govora u čijem će se kontekstu izdvojene riječi iz objavljenog videa pojaviti kao manje ekstremne.

Očekivano, mediji skloni predsjedniku objavljivanje ovog video uratka interpretirali su u obliku teoriju zavjere:

> Nema nikakve dvojbe oko loga da je objavljivanje spomenutoga govora oblik specijalne operacije protiv Mesića. koju su konstruirali i proveli njegovi politički neprijatelji. U Hrvatskoj i izvan nje na razne načine - javne i tajne - djeluju desničarske ekstremističke skupine, udruge i organizacije koje se fanatično žele obračunati i s Mesićem i sa svima koji dijele njegove ideje o građanskome društvu. Izvukli su taj govor planski iz nekakvoga bunkera kako bi preko njega destabilizirali i Mesića i Hrvatsku kakvu on personificira. Plasiranje tog zaboravljenog govora u javnost vjerojatno je dio šire operacije izazivanja kaosa u državi i pokušaja vraćanja vremena unatrag. Tuđmanova obitelj zajedno sa svojim raznolikim saveznicima fanatično nastoji revitalizirati kult pokojnoga diktatora i vratiti društveni utjecaj njegovome ultranacionalističkome pokretu (*Nacional,* 12.12.2006.: 4.).

Što se tiče predsjednikovih teorija zavjere, osim onih koje smo do sada spomenuli, bilježimo još samo jednu sigurnu i jednu potencijalnu, koje odudaraju od dominantnog mu imidža. Jedna je iz proljeća 2006., kada kritizira novinare i optužuje ih za „orkestriranu kampanju, s vlašću i opozicijom (*Globus,* 29.3.2006.: 12.). Sljedeće će godine, prilikom obrazlaganja kako generalu Zagorcu nije nudio nagodbu, također iznijeti svojevrsnu tipologiju svojih kritičara, koje će neki mediji usporediti s Tuđmanovim crnim, žutim i zelenim vragovima:

> Postoje tri kategorije mojih kritičara. U prvu kategoriju ulaze oni koji su skupljali mrvice sa stola ratnog profitera. Druga kategorija su oni koji vide da su neki dobro prošli pa bi i oni to sada. Treća grupa su mrzitelji. Oni mrze sve oko sebe, pa onda naravno i mene (Jutarnji list, 31.7.2007.)

No, kad se usporedi ovaj iskaz s Tuđmanovim iz 1996. godine, ovdje se prvo radi o osobnim kritičarima a ne neprijateljima Hrvatske, te uz ovu interpretaciju ne postoji teorija zavjere koja bi ukazivala da su se navedeni kritičari udružili ili povezali u kakav zločinački pothvat. U tom smislu, predsjednik Mesić ostaje prije svega

subjekt oko kojeg se, u interpretacijama, zbiva zavjereništvo drugih, a on sam znatnije skloniji kiničnim teorijama zavjera.

Europska unija kao izvor prijetnji

Uz suradnju s Haaškim sudom kao jednim od uvjeta pristupanja u EU, vezuje se notorna teorija zavjere o tome kako je suradnja, kao i sam Sud svojevrsna kazna Hrvatskoj za razbijanje Jugoslavije. Prije toga, naročito tijekom druge polovice 90-ih prisutna je bila tzv. antihrvatska zavjera EU i SAD-a za rušenje HDZ-ove vlasti, i u tom smislu spominjali su se različiti projekti obnavljanja Jugoslavije, čiju ekstenziju možemo pratiti i u ovom razdoblju. No, percepcija odnosa Hrvatske i Europe kroz prizmu teorija zavjera tu ne završava. U ovome razdoblju, sukladno našim izvorima, barem od 2004. godine, i sa sve većim približavanjem procesu pristupanja Hrvatske EU, možemo uočiti i određene specifičnija euroskeptična i eurofobična razmišljanja u formi teorija zavjera ili njima anticipatorna. One se javljaju kao posljedica percepcije ugroze od strane Europske unije i to u obliku određenih, manje ili više katastrofičnih predviđanja u pogledu nekog aspekta ljudske djelatnosti u Hrvatskoj ili prema Hrvatskoj općenito. Tako npr. 2004. godine nailazimo na ovakav oblik „paničnog iskaza“:

> Pristane li hrvatska vlada - kada u srijedu 17. ožujka započne drugi krug pregovora - na zahtjev Europske unije za povećanjem uvoznih kvota poljoprivrednih proizvoda, za najviše tri godine doći će do potpunog kolapsa prehrambene industrije i domaće poljoprivrede, a već u 2004. deficit u ovim sektorima povećat će se sa sadašnjih 500 milijuna eura na više od milijardu. Praktički je riječ o ucjeni kojom Bruxelles od Hrvatske beskompromisno zahtijeva takve ustupke, čije bi prihvaćanje ozbiljno ugrozilo najvitalnije sektore proizvodnje hrane kao što su mesni sektor, mljekarstvo i konditorska industrija... Najnovije analize pokazuju da će se u golemim problemima naći vodeći prehrambeni i trgovački konzorciji kao što su Lura, Vindija, Agrokor, Gavrilović i PIK Vrbovec. "Hrvatska se nalazi u katastrofalnoj situaciji jer su u EU odlučili postaviti maksimalne zahtjeve. Nitko ne može biti protiv pristupanja EU, ali pristanemo li otvoriti tržište pod ovim uvjetima, doći će do potpunog kolapsa prehrambeno-proizvođačkog kompleksa", smatra Božidar Pankretić. (*Nacional,* 16.3.2004.: 20.).

Sam po sebi, ovaj iskaz ne navodi eksplicitno zavjeru koja bi iza ovakvih zahtjeva stajala. Navode se ili impliciraju svojevrsni neumoljivi interesi jačeg aktera koji je u poziciji da može ucjenjivati. Takvo prikazivanje odnosa, u smislu neumoljivih zahtjeva za približavanjem i u budućnosti pristupanjem Europskoj uniji, izaziva osjećaj ugroženosti i priprema taj doživljaj za prihvaćanje sljedećeg koraka, a to je objašnjenje u nekom obliku teorije zavjere, npr. namjere uništenja, kolonizacije,

kupovine velikih količina određenih resursa ili dobara, kupovine ili prodaje otoka ili nekretnina strancima itd.

U tom smislu mogu se pojaviti i kritike i optužbe političkih elita kako iza „lijepih riječi“ pripremaju npr. veleizdaju u formi „prodaje“ cjelokupne zemlje strancima, čime se stvara svojevrsni mentalitet opsadnog stanja zbog ekonomske ugroze i najezde Drugih. Npr.:

Prvo i osnovno: osim usiljenoga galopa prema Europskoj uniji, Ivo Sanader - uz kreativnu asistenciju Mesića i Račana - nije ponudio nikakav drugi program nacionalnoga preporoda, i njegov *eurotrans* ljudi su počeli intuitivno shvaćati kao politički paravan za hrvatski ekonomsko-socijalni debakl. Zemlja je rasprodana strancima. Inozemne kompanije pokupovale su sve firme koje izbacuju profit, a sve one koje se ne mogu neposredno materijalizirati odlaze u propast. Razni preprodavači i veletrgovci teške milijune zarađuju na bezočnoj eksploataciji domaćih radnika. Sve hrvatske banke postale su vlasništvo stranih velebanaka koje u Hrvatskoj kreditiraju prodaju nehrvatskih industrijskih proizvoda, jer Hrvatska vlastite industrije gotovo da i nema. Cijene nekretnina i zemljišta prilagodavaju se mogućnostima inozemnih bogataša i rentijera. Hrvatski građani pretvaraju se u pauperizirane najamne radnike stranih kapitalista i Tuđmanovih tajkuna, sretne ako mogu dobiti bilo kakav posao...Pravosudni i politički sustav u državi iza kulisa kontroliraju financijski moguli i ljudi koje bi taj sustav morao strpati u zatvor. (15.3.2005.: 4.).

No, osim ekonomske neizvjesnosti i ugroze, pristupanje EU se prikazuje i kao prijetnja nacionalnom ponosu. U tom smislu se u nacionalističkom ključu tumači i Projekt Europske unije o trgovinskom povezivanju zemalja regije (*Globus,* 8.2.2006.: 14.), koje se onda reinterpretiraju u otprije prisutnom diskurzu o obnovi Jugoslavije, ali i kao moguća manipulacija domaćih političkih elita:

Nacija se ciljano plaši izmišljenom tvrdnjom o obnavljanju Jugoslavije. ideja o zajedničkom tržištu tumači se kao stvaranje zajedničke države, europski koncept regionalne suradnje interpretira kao protuhrvatska zavjera. Hrvatska se mobilizira na zatvaranje prema susjedima te sumnju i nepovjerenje prema Europi. Raspirivanju osjećaja nacionalne ugroženosti s ciljem da se pokrenu retrogradni procesi... Sada je presudno važno pitanje stoje li iza pokušaja povijesnog curika Hrvatske marginalne desničarske skupine, koje su se demokratskim razvojem zemlje osjetile kao politički luzeri i gubitnici, ili u tom scenariju svoje prste ima i dio vladajuće politike. koje u određenoj političkoj radikalizaciji vide garanciju svoga budućeg izbornog uspjeha (ibid.).

Osim ovoga, prisutan je i poseban oblik doživljaja prijetnje europskog integriranja, povezan prije svega s gubitkom kulturnog identiteta. Njega pronalazimo 2005. godine u „Izjavi o stanju hrvatske kulture i nacije“ nekolicine akademika i članova Matice hrvatske, pročitane na tribini povodom godišnjice prvog javnog nastupa Franje Tuđmana 1989. godine, u Društvu Hrvatskih književnika.

Riječ je o egzemplarnom tekstu, svojevrsnom manifestu „kulturnih“ eurofoba, koji se sastoji od 14 točaka, a cilj mu je prekidanje „hrvatske šutnje“. Prikazat ćemo samo najvažnije momente njihova doživljaja ugroženosti:

1. Držimo neprihvatljivim da područje kulture u Republici Hrvatskoj prisvajaju gotovo isključivo predstavnici svjetonazora koji je duboko suprotan hrvatskoj kulturnoj tradiciji i koji danomice radi na razaranju hrvatskoga kulturnog identiteta. Taj proces, krajnje opasan za budućnost hrvatske kulture i nacije, odvija se djelomice i uz pomoć državnih tijela koja novčano podupiru projekte protuhrvatskog usmjerenja.

2. Osobito smo zabrinuti što se s mnogih strana opet dovodi u pitanje posebnost hrvatskoga jezika, njegov u Ustav zapisan naziv, kao i hrvatski jezični standard. Zahtijevamo da se zaustavi prodor u hrvatske škole onih jezičnih priručnika koji ne poštuju hrvatsku jezičnu tradiciju i rezultate suvremene hrvatske jezikoslovne znanosti.

3. Smatramo nedopustivim da se krivotvori dalja i bliža hrvatska povijest, relativiziraju događaji i osobe bitni za opstanak hrvatskoga naroda, te da se tako ponavlja ideološki obrazac pristupu povijesti iz razdoblja hrvatske neslobode. Odlučni smo u zahtjevu da se zaustave stalni udari na stare hrvatske kulturne institucije.

5. Zahtijevamo da se oslobode državnih dužnosti osobe koje rade protiv hrvatskih kulturnih i državnih interesa.

8. Ne odbacujući europski put, protivimo se promišljanju hrvatske budućnosti isključivo u okviru Europske Unije, smatrajući da u ovom trenutku nemamo jamstva za očuvanje hrvatskog identiteta, kao i poradi opasnosti koje proizlaze iz naše demografske situacije, malobrojnosti i novčane nemoći da se odupremo rasprodaji hrvatske zemlje.

Nastao u vrijeme odgađanja početka pristupnih pregovora, u vrijeme znatnog pada podrške ulasku u EU i sve jače podrške bijegu Anti Gotovini, ovaj proglas, Jelena Lovrić proglasit će „svojevrsnim hrvatskim Memorandumom...nabijen[im] autističnim nacionalizmom i logikom građanskog rata“ (*Globus,* 9.3.2005.: 18.). Antun Vujić mu neće davati toliku važnost nazivajući ga „karakterističnom zbrkom poluistina i neistina sa zrncima istine, čija je glavna karakteristika tlapnja“ (Vjesnik 2.3.2005.: 3.). Zvonko Maković označit će ga kao „nebulozno buncanje“, „nakaradni pamflet“, „opasno zastranjenje“, koje se zalaže za „autentično barbarstvo, lopovluk, lažljivost, nevjernost, kukavičluk, i bezakonje proglašava vrlinama.“ (Jutarnji list, 3.3.2005.).

Sva sreća što ovim akademicima gotovo nitko ne vjeruje!

* * *

U ovo razdoblje zakoračili smo antiutopijskom teorijom zavjere o postkomunističkom dirigiranom kaosu, kao kiničnom i čvorišnom interpretacijom prethodnoga desetljeća i okvira za suočavanje s njenim naslijeđem civilizacijske regresije koju je, pretpostavljeno, proizvela paradržavna nomenklatura urotnika.

Koristili smo je, dakle, kao svojevrsni „kišobranski koncept“ kroz koji smo promatrali daljnja politička zbivanja.

U reviziji i suočavanju s prošlošću obrisi ove obuhvatne teorije mogu se uočiti u zavjereničkim konceptima „ortačkog kapitalizma“ kao metode pristranog dodjeljivanja, smišljenog uništavanja i isisavanja vrijednosti iz zemlje. No, uz ovo načelno znanje i iskustvo parcijalnog kažnjavanja izvršitelja, uslijedit će uvidi u opstrukcije repatrijacije kapitala od strane obavještajne zajednice i neprocesuiranje političkih nalogodavaca. Zatim slijedi crni niz: razočarenje, pretpostavka o prešutnom paktu političkih elita o nenapadanju, a za daljnju promjenu percepcije o tome da je svaka pozitivna akcija samo fingiranje treba puno više iskazane političke volje. Bez toga slijedi demobilizacija senzibilnih građana.

Prokazivanje zloporaba tajnih službi kao plemenskih organizacija i njihovo restrukturiranje, razotkrivanje policijske države koja je u manje od deset godina proizvela dosjea gotovo jednako kao i komunistička joj prethodnica u svojim najrepresivnijim vremenima, razotkrivalo je bizantizam i napadnu osjetljivost prema javnoj riječi. Ako su dosjei novinara i običnih građana bili naprosto nakaradni, tada je tehnika njihova spaljivanja bila suučesništvo nove vlasti u državnom kriminalu i dodatna potkrijepa prešutnom paktu političkih elita.

Rasvjetljavanje i procesuiranje ratnih zločina potaknuti će HDZ-ovu strategiju kaosa, etapni državni udar, mitinge, proglase, pa čak i pozive na oružje. Paralelno će se razotkrivati parastruktura u dvostrukoj liniji zapovijedanja, dogovori s agresorom i transkripti. No, ortačko ponašanje, sporost i neučinkovitost koalicijske vlasti demobilizirat će svoju podršku, za razliku od takmaca, koji će nastaviti izručivati generale kao da se ništa nije dogodilo. Dok je koalicijska vlast nečinjenjem razbijala demokratske ideale, dotle je HDZ-ova nastavila pothranjivati indolenciju i klijentelizam i, pored nove, proeuropske politike, sve kraćega daha, još uvijek je preblizu kako autokratičnosti u vlastitim redovima, te sklona bahatosti, pukoj improvizaciji, podilaženju i ignoriranju problema.

Odnos prema Europskoj uniji kao izvoru prijetnji znatno je izražena, barem kao tvrdi euroskepticizam, utemeljen na doživljaju opsadnog stanja, ponajviše percepciji ugroženosti egzistencije nacije kao kolektivnog Tijela, i nešto manje na doživljaju

kulturno-političke ugroženosti[236]. Kako su obje ove dimenzije ugroženosti usko povezane s organizmičkim a manje utilitarnim slikama svijeta, ne treba podcijeniti prikazane eurofobne utopije o naciji marginalnih akademika. Barem kao moguće mobilizirajuće fantazme cinizma u kriznim situacijama.

Kako onda odgovoriti na pitanje jesu li 2000-te uspjele demontirati parastrukture? Prakticirajući razboritu paranoju kao nužnu budnost i iskustvo s javnošću – odgovor je „ne vjerujem“. No, možda je zapravo riječ o sablasti!

Ovime smo stigli do kraja drugog dijela ovog rada. U pet razdoblja pokušali smo zahvatiti zavjerenički diskurz visoke politike, vodeći se pisanim tekstom tim vremenima svojstvenih političkih tjednika. Oni su nam poslužili kao zaslon javnog govora o politički relevantnim temama i preko njih smo uspjeli zahvatiti pregršt zamišljaja o tajnom djelovanju neprijateljski doživljenih aktera. Pokazali smo, najjednostavnije rečeno, na koji su način različiti tipovi teorija zavjera sudjelovali u suoblikovanju političkih procesa. Prikazane teme - koje smo nastojali kreirati polazeći od tadašnjeg vokabulara i političkog imaginarija, prisutnih u izvorima - nerijetko su upućivale na glavne tokove političkih zbivanja tadašnjih zajednica. No, sada se postavlja pitanje: kako znanje u formi konkretnih teorija zavjera ima ulogu u političkom mišljenju i ponašanju građana koji su mu bili izloženi? Je li riječ o epifenomenu prikazivom samo na razini istraživačeve imaginacije ili je riječ o tipu političkog mišljenja koje ima značajne posljedice po političko ponašanje? Na to ćemo pokušati odgovoriti u trećem, anketnom dijelu studije.

8.2. Položaj teorija zavjera u političkom mišljenju građana - rezultati anketnog istraživanja

Nadovezujući se na prethodni dio studije, njen završni dio u obliku kvantitativnog istraživanja, utemeljen na anketnim rezultatima, nastoji utvrditi koliko su neke od najistaknutijih teorija zavjera iz razdoblja od 1990. do 2007. godine imale podršku među građanima Hrvatske na kraju ovog razdoblja. Ovdje se ne može dokazivati izravna uzročno posljedična veza s prethodnim dijelom studije tj. utjecaj političkog diskurza na način usvajanja određenih teorija zavjera među građanima, jer nam to primijenjene metode ne omogućavaju, niti je to moguće učiniti *post-hoc*, osim

[236] Vidi o tome pobliže u Blanuša (2007.)

u neizravnom pogledu subjektivne rekonstrukcije, što je, opet, nedovoljno pouzdan način utvrđivanja kauzalnosti[237]. Ono što u ovom istraživanju možemo pretpostaviti jest da postoji svojevrsni opći učinak raznih diskurzivnih tvorbi na mišljenje građana. U tom smislu, možemo proučiti koliko su neke zavjereničke ideje usvojene i kakvo je njihovo mjesto u korpusu političkom mišljenja i ponašanja. Nadalje, u ovom dijelu istraživanja želi se ukazati na relevantnost zavjereničkog poimanja političke zbilje za šire političko mišljenje i ponašanje. Stoga smo ovaj dio studije podijelili u tri dijela koji se redom bave prevalencijom, strukturom i relevancijom fenomena. U prvome se razmatra raširenost vjerovanja u konkretne teorije zavjera iz političkog diskurza u Hrvatskoj i nastoji se usporediti podrška građana s prethodno analiziranim načinima prikazivanja i prihvaćanja/neprihvaćanja tih interpretacija od strane različitih političkih i medijskih aktera. Drugi dio bavi se utvrđivanjem opće strukture zavjereničkog mišljenja na dvije razine. Na jednoj, općenitijoj razini nastoji se utvrditi postojanje opće sklonosti prema svojevrsnom interkontekstualnom zavjereničkom mišljenju, nazvanom općim konspirativizmom. Druga razina se odnosi na strukturu takvog mišljenja koja proizlazi iz iskustva s hrvatskom politikom. Kako je u drugom slučaju riječ o dovoljno specificiranim teorijama zavjera u pogledu različitih političkih aktera i njihove pozicije moći, načina njihove kritike te činjenice da se dotične teorije zavjera odnose na događaje povezane s jednom političkom zajednicom - koja se primijenjenim tvrdnjama na različite načine definira - nastojat ćemo provjeriti našu hipotezu o postojanju kiničnih i ciničnih teorija zavjera. Osim međusobne povezanosti teorija zavjera različitih razina, u ovom dijelu se analizira povezanost zavjereničkog mišljenja s političkom percepcijom te svojevrsna uklopljenost u šire svjetonazorske

[237] Mogli bi se zamisliti eksperimentalni postupci kojima bi se provjerio utjecaj teorija zavjera, koje se pojavljuju u javnosti, na mišljenje i ponašanje građana. Npr. kao prirodni eksperiment u kojem bi kroz određeno razdoblje građani vodili osobne dnevnike o političkim događanjima, vlastitim prosudbama o njima i donošenju vlastitih političkih odluka, npr. o političkoj participaciji i biračkoj odluci, ako je riječ o predizbornom razdoblju. Međutim, problematičnost ovog postupka očituje se u ovisnosti uspjeha postupka o tome hoće li se neka teorija zavjere uopće pojaviti u javnosti. Daljnji je problem koliko bismo informacija o eksplicitnom razmišljanju sudionika u eksperimentu o teoriji zavjere dobili, kao i o načinu donošenja odluke, a da na temelju njih možemo nedvojbeno zaključiti da je u nekom okviru donošenja odluke, relevantne za političko ponašanje sudionika, dotična teorija zavjere imala mjesto relevantnog kriterija. Kad bismo pokušali instruirati naše sudionike na praćenje takvih informacija, pa čak i na elaboriranije obrazlaganje donošenje odluka, ugrozili bismo vlastiti predmet istraživanja jer bismo poremetili uobičajeni proces donošenja odluka. No, moguće je zamisliti, neovisno o konkretnom političkom kontekstu, eksperimentalni nacrt kojim bi se u simulacijskim situacijama donošenja odluka moglo utvrditi udio djelovanja informacija danih u formi teorije zavjere. No, to je jedno sasvim drukčije istraživanje.

okvire. U trećem dijelu zanima nas kolika je relevantnost zavjereničkog mišljenja za političko ponašanje i stoga razmatramo njegov doprinos unutar jednog modela izbornog ponašanja.

8.2.1. Raširenost vjerovanja u hrvatske teorije zavjera

Da bismo odgovorili na problem koliku podršku među građanima imaju teorije zavjera koje su imale optjecaj u političkom diskurzu u Hrvatskoj od vremena uspostavljanja demokratskog poretka i državne samostalnosti do današnjih dana, odabrali smo za potrebe anketnog upitnika ukupno 13 zavjereničkih interpretacija kontroverznih političkih događaja, procesa ili ponašanja političkih aktera. U preliminarnoj analizi utvrđeno je njihovo pojavljivanje u analiziranim tiskanim medijima. Njihova jezična formulacija u upitničke tvrdnje nastojala je poštivati formu u kojoj su nastajali u diskurzu, uz nužnu redukciju za potrebe ovakvog tipa istraživanja.

Prvo je pitanje *koliko uopće ljudi vjeruju u ovakve teorije zavjera?*

Kada se zbroje samo one tvrdnje s kojima se građani slažu uglavnom ili u potpunosti, pokazuje se da njih 93 % vjeruje barem u jednu od teorija zavjera. U prosjeku, vjeruje se u pet teorija zavjera. Također, raspodjela rezultata ne razlikuje se značajno od normalne distribucije. Prikazujemo je na slici 5.

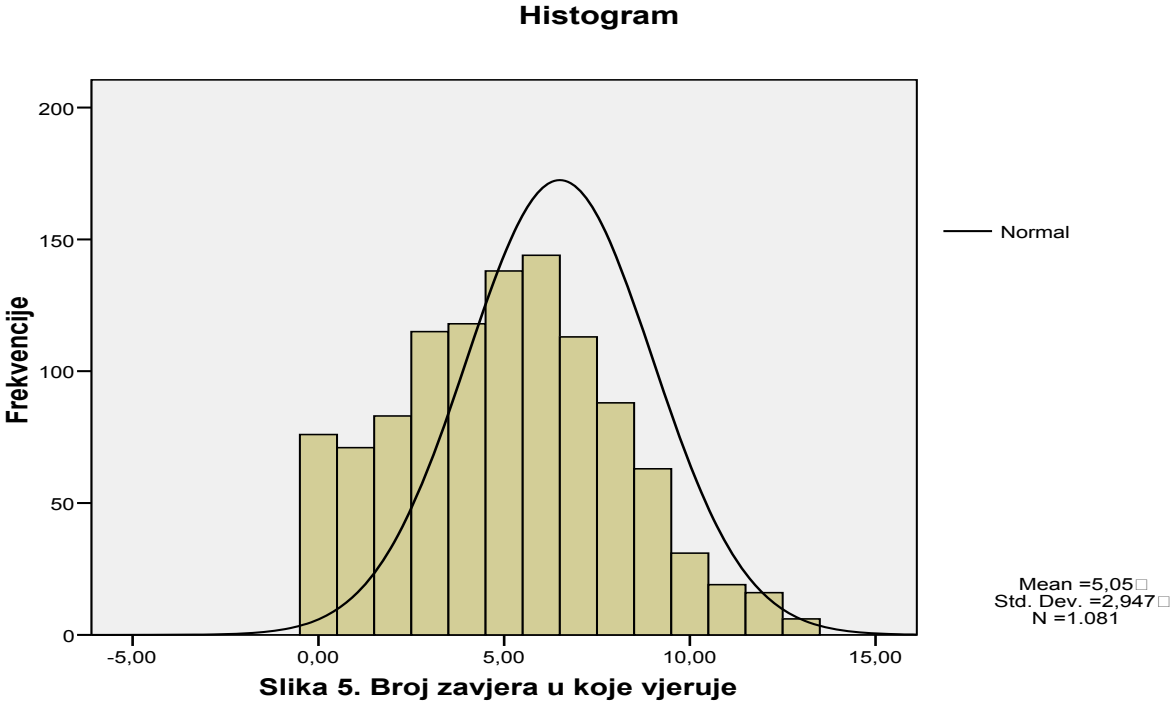

Slika 5. Broj zavjera u koje vjeruje

Ovakva raširenost vjerovanja u teorije zavjera sukladna je njihovom čestom pojavljivanju u političkom diskurzu. Ona jasno ukazuje kako nije riječ o „egzotičnom“ mišljenju političkih marginalaca, neprimjerenom za demokratsko društvo, već ukazuje na njeno uobičajeno prihvaćanje i primjenjivanje na relevantne političke događaje. Pogledajmo sada kako se raspodjeljuje mišljenje u smislu prihvaćanja ili odbijanja pojedinačnih teorija zavjera. Rezultati slaganja s pojedinačnim tvrdnjama prikazani su u tablici 3.

Tablica 3. Vjerovanje u pojedinačne teorije zavjera.

TVRDNJA	nimalo se ne slažem	uglavnom se ne slažem	i slažem se i ne slažem	uglavnom se slažem	posve se slažem
a) Predsjednici Tuđman i Milošević dogovorili su podjelu BiH u Karađorđevu.	10,2	9,8	26,9	29,6	23,5
b) Ubojstvo Josipa Reihl Kira organizirali su hrvatski ekstremisti kojima je odgovarao rat sa Srbima.	10,7	13,1	43,8	18,3	14,1
c) Neke su velike sile tijekom agresije na Hrvatsku namjerno potkopavale njeno osamostaljenje kako bi održali Jugoslaviju.	2,4	4,4	18,0	40,1	35,1
d) Vukovar je 1991. godine prodan kao dio tajnog plana o razmjeni teritorija.	14,5	17,7	28,2	21,4	18,2
e) Pretvorba i privatizacija velikim su dijelom rezultat sprege mafije i državnih struktura.	1,5	5,1	18,2	34,9	40,3
f) Zločini nad civilnim stanovništvom u Bljesku i Oluji djelo su smišljene politike etničkog čišćenja tadašnje hrvatske vlasti.	37,0	25,2	21,1	9,7	6,9
g) Haaški sud je osnovan da bi se kaznili krivci za raspad SFRJ, izjednačili agresor i žrtve i prikrila prava uloga nekih velikih sila u ovom sukobu.	6,5	10,7	26,8	31,0	25,1
h) Svjetska banka, MMF i druge međunarodne institucije više od desetljeća ekonomski i financijski koloniziraju Hrvatsku.	5,0	8,7	34,5	30,2	21,6
i) Pod krinkom domoljublja obavještajno podzemlje radi samo za svoje sebične interese i obračune s neistomišljenicima.	5,4	9,6	34,6	31,1	19,3
j) Najopasniji neprijatelji Hrvatske su tzv. borci za ljudska prava koji dolaze iz redova jugonostalgičara i suradnika stranih agentura.	14,9	24,5	31,2	16,5	12,9
k) Od sredine 1990-ih godina tadašnje su oporbene stranke smišljeno destabilizirale državu i ugrožavale njenu samostalnost.	21,9	28,4	31,1	11,6	7,0
l) Europska unija je zavjera krupnog kapitala kojem je cilj uništiti nacionalne države.	19,0	27,2	27,8	15,0	11,0
m) Daleko od javnosti i nasuprot volji građana Hrvatska se nastoji regionalnim povezivanjem uvući u novu balkansku federaciju.	29,8	29,8	25,7	9,2	5,5

Napomena: Rezultati su izraženi u postotcima sudionika. Zasjenčane su one tvrdnje s kojima je slaganje iznad 50%

Većinsko je mnijenje, u suglasju s većinom analiziranih napisa u prethodnom dijelu istraživanja, kako je postojao dogovor o podjeli BiH između Tuđmana i Miloševića, no čini se kako teza o dogovorenom ratu u Hrvatskoj nema toliku podršku. Ona se i u političkom diskurzu tek povremeno pojavljivala i doživljavala

suprotstavljanje. U tom pogledu, nemaju većinsku podršku još dvije tvrdnje koje bi se mogle tumačiti u smjeru vjerovanja u dogovoreni rat u Hrvatskoj- ubojstvo Reihl Kira (b) i prodaja Vukovara (d) – no ne treba zanemariti podršku ovoj tezi, na što ukazuju veliki broj neodlučnih, kao i barem 30-postotna podršku ovakvim uvjerenjima. Tome u prilog idu i njihove dosta visoke međusobne korelacije ($r_{a,b}$=,53; $r_{a,d}$=,52; $r_{b,d}$=,42). U tom bi se misaonom obrascu o dogovorenom ratu u Hrvatskoj dijelom mogla tumačiti i ideja o etničkom čišćenju u operaciji Oluja (f), na što ukazuju umjerene korelacija s prethodnom grupom tvrdnji, (koja se kreće na razini od oko 0,30), no više od 60% sudionika protivi se ovoj ideji. Čini se kako u pogledu percepcije Oluje postoji snažan emocionalni naboj u kojem prevladava herojska dimenzija ovog događaja, koja potire suočavanje s mogućom dimenzijom planiranog i organiziranog zločina. Snazi ovakvog uvjerenja može pridonositi i to što sudski proces protiv generala nije još dovršen pa postoji nada u oslobađajuću presudu. No, svijest o obje dimenzije postoji, što je značajna polazišna osnova za proces daljnjeg suočavanja s prošlošću.

Natpolovično podržavana su i međusobno umjereno povezana[238] mišljenja o neprijateljstvu međunarodne zajednice, izraženom u protivljenju osamostaljenja Hrvatske (c), kažnjavanju za uništenje SFRJ (g) i ekonomskoj eksploataciji (h), što može biti specifičan izraz trenutne frustracije međunarodnim političkim i ekonomskim statusom Hrvatske, ali i trajniji antizapadnjački sentiment, jer je riječ o uvjerenjima koja sadržavaju dužu vremensku dimenziju. U tom će pogledu biti zanimljivo vidjeti, u sljedećem poglavlju, kako se ova skupina zavjereničkih uvjerenja strukturira zajedno s ostalima.

Posljednje dvije natpolovično podržavane teorije zavjera odnose se na unutarnje probleme privredne pretvorbe i privatizacije (e) kojima su se okoristile određene kriminalne grupe u sprezi s vlašću te na probleme zlouporabe obavještajnih struktura (i) tj. svojevrsne privatizacije države za osobne ili klanovske interese[239]. Obje ideje snažno su prisutne u političkom diskurzu kako u razdoblju 90-ih tako i 2000-tih i izraz su kritike povlaštenih skupina koje su zbog bliskosti i zajedno s vladajućim strukturama na nelegalan način stekle bogatstvo i/ili političku moć. Ovakvo je mišljenje u temelju rascjepa između dobitnika i gubitnika tranzicijskog

[238] r_{cg}=,35; r_{ch}=,32; r_{gh}=,40.

[239] r_{ei}=,37.

procesa koji je nastao na svojevrsnom pravno-demokratskom deficitu kao izrazu autoritarnog režima.

Posljednje četiri tvrdnje upravo su bile idejne sastavnice autoritarnog režima 90-ih godina, izražene kako u govorima tadašnjeg predsjednika (j), njegovim nedemokratskim postupcima, npr. u slučaju Zagrebačke krize (k), izolacionističkoj politici (l) te permanentnoj zabrinutosti i upozoravanju na neprijateljsko djelovanje stranih sila „koje nas žele vratiti u nekakve balkanske asocijacije“ (m). Stoga pretežitost neslaganja s takvim diskurzom djeluje ohrabrujuće, no gotovo trećina neodlučnih o sve četiri ideje može odražavati skepticizam, ali isto tako i svojevrsnu „fobičnu“ reakciju prema navedenim političkim akterima.

Analiza prevalencije vjerovanja u pojedinačne zavjereničke ideje ukazuje nam na kontroverznost mišljenja o većini događaja i procesa koji su obuhvaćeni ovom ljestvicom. Konsolidiranijim teorijama zavjera mogu se smatrati tek dvije, ona koja drži da su velike sile potkopavale osamostaljenje Hrvatske (75% podrške) i o pretvorbi i privatizaciji kao sprezi mafije i države (74%). O tome da ostali događaji i procesu proizlaze iz zavjera znatno su veća neslaganja i nedoumice, što ih čini svojevrsnim sablastima društva oko kojih ne postoji konsenzus oko njihove egzistencije. Većina proučavanih događaja i procesa za hrvatsko društvo je kontroverzna i više od desetljeća nakon njihova događanja, što može ukazivati na određene linije trajnijih političkih rascjepa. Ovi bi rascjepi, s jedne strane, bili odraz tadašnjih političkih zbivanja koji se dalje reproduciraju u budućnost, ali bi trebalo proučiti i koliko se kroz njih prelamaju i s njima korespondiraju neki prijašnji povijesni rascjepi. O tome ćemo više govoriti u drugom i trećem dijelu ovog kvantitativnog istraživanja. Prvi sljedeći zadatak, nakon ove analize manifestnih varijabli, jest utvrditi latentne dimenzije zavjereničkog mišljenja tj. strukturu njegovih općenitijih tendencija a zatim provjeriti njegove daljnje svjetonazorske korelate.

8.2.2. Struktura zavjereničkog mišljenja i njegovi korelati

Da bismo provjerili širu strukturu zavjereničkog mišljenja proveli smo faktorske analize na dvije grupe teorija zavjera, prethodno prikazane u tablici 2. Provodili smo ih metodom glavnih komponenata s varimax rotacijama, pri tome testirajući postavljene hipoteze o broju komponenata kojima se smisleno mogu opisati naši

podaci na latentnoj razini prvog reda[240]. Rezultate i njihovu interpretaciju prvo dajemo za opći konspirativizam, a zatim za hrvatske teorije zavjera.

Prva je pretpostavka da će se odgovori na tvrdnje o općem zavjereničkom mišljenju strukturirati u jedan, generalni faktor, slično rezultatima preliminarnog istraživanja.

Tablica 4. Faktorska struktura općeg konspirativizma.

TVRDNJE:	Opći konspirativizam
a) Događaji koji se običnim ljudima čine nepovezanima često su posljedica tajnih aktivnosti.	,553
b) U našoj zemlji postoje tajna udruženja i organizacije koje imaju značajan utjecaj na odluke državne vlasti.	,630
c) Tajne službe svakodnevno presreću telefonske pozive i e-mailove većine građana.	,700
d) Postoje mnoge grupe u svijetu kojima smeta postojanje naše države.	,555
e) Vlast ima podatke za koga je svaki građanin glasovao na izborima.	,561
f) U razvijenom svijetu vlade tajno nadziru svakodnevni život svojih građana.	,675
g) Mnoge su javne osobe - za koje su mediji tvrdili da su poginule u nesrećama ili umrli od bolesti - zapravo ubijene po nečijem nalogu ili im je dan novi identitet.	,712
h) O svakoj se osobi svakodnevno prikupljaju podaci koji legalno ne bi smjeli biti dostupni (knjige koje posuđujete, proizvodi koje kupujete...).	,686
i) Širenje novih bolesti u svijetu (AIDS, ptičija gripa itd.) namjerno je prouzročeno iz tajnih laboratorija.	,628
% objašnjene varijance	40,495
KMO	0, 867
Bartletov test značajnosti kor. matrice	$\chi 2 = 2102$; df = 36; p = 0,000

[240] Stabilnost rezultata provjerili smo na različitim pod-uzorcima, s obzirom na spol i slučajnim odabirom dvaju pod-uzoraka. U analizi po spolu dobiveni su koeficijenti kongruencije za opći konspirativizam 0.99, a hrvatske teorije zavjera 0.98 i 0.99, a u analizi po slučaju također 0.99 te 0.98 i 0.99, što ukazuje na izrazitu stabilnost dobivenih struktura. Nakon toga ponovili smo postupak uz korištenje scree plota i kriterij ekstrakcije s eigen vrijednostima većim od 1. U prvoj analizi takvo rješenje rezultira s dva faktora a u drugoj s tri faktora. Takva automatska rješenja u slučaju konspirativizma osim istog generalnog faktora donose i drugi, neinterpretabilan faktor, a u slučaju hrvatskih teorija zavjera remete jednostavnost faktorske strukture.

Za hrvatske teorije zavjera pretpostavili smo dvofaktorsku strukturu koje bi trebale odražavati dva tipa teorija zavjera - kinične i cinične teorije zavjera.

Tablica 5. Faktorska struktura konkretnih teorija zavjera iz Hrvatske 1990.- 2007.

TVRDNJA	Zavjere vlasti u 90-ima	Zavjere unutarnjih i vanjskih neprijatelja
a) Predsjednici Tuđman i Milošević dogovorili su podjelu BiH u Karađorđevu.	,786	
b) Ubojstvo Josipa Reihl Kira organizirali su hrvatski ekstremisti kojima je odgovarao rat sa Srbima.	,771	
c) Neke su velike sile tijekom agresije na Hrvatsku namjerno potkopavale njeno osamostaljenje kako bi održali Jugoslaviju.		,450
d) Vukovar je 1991. godine prodan kao dio tajnog plana o razmjeni teritorija.	,695	
e) Pretvorba i privatizacija velikim su dijelom rezultat sprege mafije i državnih struktura.	,658	
f) Zločini nad civilnim stanovništvom u Bljesku i Oluji djelo su smišljene politike etničkog čišćenja tadašnje hrvatske vlasti.	,493	
g) Haaški sud je osnovan da bi se kaznili krivci za raspad SFRJ, izjednačili agresor i žrtve i prikrila prava uloga nekih velikih sila u ovom sukobu.		,584
h) Svjetska banka, MMF i druge međunarodne institucije više od desetljeća ekonomski i financijski koloniziraju Hrvatsku.		,569
i) Pod krinkom domoljublja obavještajno podzemlje radi samo za svoje sebične interese i obračune s neistomišljenicima.	,541	
j) Najopasniji neprijatelji Hrvatske su tzv. borci za ljudska prava koji dolaze iz redova jugonostalgičara i suradnika stranih agentura.		,744
k) Od sredine 1990-ih godina tadašnje su oporbene stranke smišljeno destabilizirale državu i ugrožavale njenu samostalnost.		,657
l) Europska unija je zavjera krupnog kapitala kojem je cilj uništiti nacionalne države.		,685
m) Daleko od javnosti i nasuprot volji građana Hrvatska se nastoji regionalnim povezivanjem uvući u novu balkansku federaciju.		,592
% objašnjene varijance	22,4	22,2
KMO	0,776	
Bartletov test značajnosti kor. matrice	$\chi 2 = 2958; df = 78; p = 0,000$	

Napomena: Iz prikaza su isključena sva faktorska zasićenja manja od 0,35.

U obje analize potvrdili smo svoje prethodne hipoteze. U prvoj smo dobili generalni faktor općeg konspirativizma[241], a u drugoj faktorskoj analizi dva faktora. Sukladno sadržaju nazvali smo ih *Zavjere vlasti u 90-ima*, i *Zavjere unutarnjih i vanjskih neprijatelja*. Opći konspirativizam je relativno slabo povezan s vjerovanjem u zavjere vlasti u 90-ima (r =,226), dok je s vjerovanjem u zavjere unutarnjih i

[241] Ovaj faktor nije povezan s dobi, dok je s obrazovanjem u blagoj negativnoj korelaciji -,241.

vanjskih neprijatelja ta korelacija znatno viša (r =,531). Uspoređujući po tematskoj sličnosti ove faktore ne nalazimo razloge zašto bi postojala ovakva razlika u povezanosti. Čak bi se moglo zaključiti da bi, zbog kritike ponašanja vlasti i naglašavanja tajnih službi i organizacija koje imaju znatnog utjecaja na vlast, opći konspirativizam trebao biti povezaniji s vjerovanjem u zavjere vlasti. Međutim, ono što nam se čini presudnim u povezanosti konspirativizma i vjerovanja u zavjere unutarnjih i vanjskih neprijatelja jest zajednički doživljaj izravne ugroženosti osobnog ili kolektivnog integriteta. Za razliku od te značajke, prisutne u navedena dva oblika zavjereničkog mišljenja, kod vjerovanja u zavjere vlasti u 90-ima istaknuto je obilježje svojevrsni prijezir prema nositeljima moralno neprihvatljivog ponašanja.

Pokušajmo sada detaljnije postaviti i razraditi hipoteze o svojstvima dvaju dobivenih grupa vjerovanja u teorije zavjera u hrvatskom političkom diskurzu. Sukladno prethodno elaboriranom teorijskom određenju, kinične bi bile teorije o zavjerama vlasti u 90-ima a cinične teorije o zavjerama unutarnjih i vanjskih neprijatelja. Prve bi bile drsko i hrabro razotkrivanje cinizma elite moći na vlasti – njenih tajnih susreta s neprijateljem, trgovanja teritorijem i ljudima za vrijeme rata, zatim političkih ubojstava i korupcije pod krinkom domoljublja. Ako je to točno, tada bi sklonost ovakvim interpretacijama trebala implicirati kao osnovni kinični stav svojevrsnu kritičnost prema postojećim političkim postignućima i elitama, uz postavljanje viših standarda demokratskog ponašanja. U tom bi smislu vjerovanje u zavjere vlasti u 90-ima trebalo biti povezano s: većom osjetljivošću na manipulacije političkih elita, manjim povjerenjem u političke aktere i institucije, manjim zadovoljstvom s postojećim funkcioniranjem demokracije u zemlji, ali i s većom potrebom za unaprjeđenjem demokratskih standarda od strane vlasti, odnosno većom difuznom potporom demokratskom poretku.

Druga grupa teorija zavjera, prema psihoanalitičkim pretpostavkama, naličje je javne fasade tj. opscena reakcija na „kradljivce užitka“ nacionalne Stvari, koje se identificira, na unutarnje-političkom planu, u civilnom društvu i oporbi, a na vanjsko-političkom planu u Europskoj uniji, međunarodnim institucijama, „velikim silama“ itd. Tu je riječ o cinizmu koji već citirani Žižek identificira s distanciranjem od javnog zakona i njegovim izrugivanjem s pozicije opscene unutrašnje strane, strukturirane fantazmama koja se iskazuje u zamišljanju zavjera protiv vlastita objekta užitka. Ako

je to točno tada bi sklonost vjerovanju u zavjere unutarnjih i vanjskih neprijatelja trebale biti povezane s distanciranjem od demokratskog sustava i privrženosti organski zamišljenoj naciji. Takve bi se tendencije mogle uočiti u slabijoj difuznoj potpori demokraciji, političkoj autoritarnosti i konzervativnim stavovima, te potrebi jačanja organski pojmljene nacije u vidu duhovne ili biološke „obnove“. Također, pitanje je koliki bi se dio spleta ovih političkih stavova koje bi trebale biti izraz cinizma preklapao s općenitijom sklonošću konspirativističkom mišljenju, koja je, kako smo utvrdili u prethodnoj analizi, visoko povezana s vjerovanjem u zavjere unutarnjih i vanjskih neprijatelja.

Ove pretpostavke možemo provjeriti putem triju regresijskih analiza u kojima će nam kao kriterijske varijable biti dobiveni faktori vjerovanja u određeni tip konkretnih teorija zavjera, a kao prediktorske varijable možemo postaviti navedene indikatore. Što bi prediktivnost bila veća u prve dvije analize, uz značajan utjecaj većine prediktora, time bismo mogli kvalitetnije potkrijepiti naše pretpostavke o kiničnom i ciničnom karakteru ovih dvaju tipova teorija zavjera. Sukladno nespecifičnim hipotezama koje se ne bave međusobnim odnosom prediktora, koristimo se tzv. enter metodom uvođenja varijabli u regresijsku analizu.

Rezultate prikazujemo na tablicama 6. i 7. i 8.

Tablica 6. Regresijska analiza prediktora vjerovanja u zavjere vlasti u 90-ima.

PREDIKTORI	β-koeficijenti
Percepcija manipulacije i bezobzirnosti u kampanji	,218
Povjerenje u političke i društvene institucije	-,221
Zadovoljstvo postojećim funkcioniranjem demokracije	-,158
Zalaganje za zaštitu ljudskih prava i diskriminiranih	,137
Difuzna potpora demokraciji	,086
R	,**487**
R^2 adj.	,**232**

Tablica 7. Regresijska analiza prediktora vjerovanja u zavjere unutarnjih i vanjskih neprijatelja.

PREDIKTORI	β-koeficijenti
Difuzna potpora demokraciji	-,076
Politička autoritarnost	,220
Liberalizam-Konzervativizam	,247
Zalaganje za „organsko“ jačanje nacije	,148
R	,**543**
R^2 adj.	, **291**

Tablica 8. Regresijska analiza prediktora vjerovanja u zavjere unutarnjih i vanjskih neprijatelja uz dodatak opće konspirativnosti.

PREDIKTORI	β-koeficijenti
Difuzna potpora demokraciji	-,033*
Politička autoritarnost	,122
Liberalizam-Konzervativizam	,179
Zalaganje za „organsko“ jačanje nacije	,161
Opći konspirativizam	,378
R	,**642**
R^2 adj.	,**409**

* Utjecaj označene varijable je statistički neznačajan (p>,05).

Osim što se u svim regresijskim analizama pokazuje dosta nizak doprinos varijable difuzne potpore demokraciji, što pripisujemo prvenstveno kvaliteti njenog mjerenja, općenito gledajući, u prve dvije analize, statistička značajnost svih prediktora i njihov smjer „djelovanja“ ukazuje na točnost izvedenih pretpostavki. Svi pojedinačni prediktori doprinose u očekivanom smjeru. Također, koeficijenti višestruke korelacije i koeficijenti determinacije ukazuju na to da se putem ovih prediktora može objasniti, u slučaju vjerovanja u zavjere vlasti u 90-ima oko 23% varijance rezultata u kriterijskoj varijabli, dok je model kojim se objašnjavaju vjerovanja u zavjere unutarnjih i vanjskih neprijatelja nešto uspješniji i objašnjava 29% varijance. Ovakve razine objašnjenosti smatraju se umjerenima, što znači da se ove dvije grupe teorija zavjera dijelom mogu smatrati izrazom kinizma, odnosno cinizma.

Treća analiza pokazuje da u skupu ovih prediktora postoji i dalje visoka izravna povezanost općeg konspirativizma i vjerovanja u zavjere unutarnjih i vanjskih

neprijatelja, ali i djelomičan medijacijski utjecaj ove osobine na splet varijabli koje smo odredili kao dodatne indikatore cinizma. U najvećoj mjeri njen se utjecaj očituje na političku autoritarnost, i osim toga, ona pojačava utjecaj zalaganja za jačanje organske nacije. Ove rezultate treba pažljivo razmotriti. Oni se mogu tumačiti iz dvije različite perspektive koje zavjereničkom mišljenju daju sasvim različito značenje. Jedno bi shvaćalo opći konspirativizam samo kao projekciju širih psiholoških karakteristika, trajnu naviku mišljenja koja je dio šireg sindroma autoritarnosti, kako je zamišljan u originalnom konceptu Adorna i sur. (1950.). Takva perspektiva drži autoritarnost, pa tako i njegove simptome, konspirativizam i cinizam oblicima naivne „krive svijesti“, nastale neprosvjećenim i rigidnim oblikom socijalizacije. Naši rezultati u pogledu vjerovanja u teorije zavjera vanjskih i unutarnjih neprijatelja mogli bi se iz te perspektive tako tumačiti. Riječ bi bila o djelovanju jedne široke dispozicije koja je u najvećoj mjeri odgovorna za vjerovanje u ovaj tip teorija zavjera, a koja se dijelom projicira i na druga politička mišljenja i stavove. Smatramo kako bi ovaj odgovor u najmanju ruku bio prebrz. On se u potpunosti kosi s našim pretpostavkama o funkcioniranju cinizma kao prosvijećene „krive svijesti“, pretpostavke kako oni koji vjeruju u vanjske i unutarnje neprijatelje znaju što čine, koji su svjesni rascjepa između ideološke krinke i doživljaja realnosti. Cinici znaju da takav oblik mišljenja ima negativan učinak na političke odnose, da vodi zatvaranju i sukobu među grupama, da iskazuje predrasude i predočava crno-bijelu sliku svijeta, ali svejedno to čine tj. i dalje pristaju uz takve misli jer smatraju takvo mišljenje funkcionalnim, korisnim, koje je uz to i kognitivno ekonomično. Uvijek je najlakše optužiti Drugoga, uperiti prst u zamišljenog ili stvarnog neprijatelja. Sukladno Sloterdijkovim i Žižekovim pretpostavkama o cinizmu, takav odnos proizlazi iz socijalizirane dvoličnosti kao općeg načela ljudskog funkcioniranja u modernom svijetu, koje se ostvaruje kao rascjep između proklamiranog, službenog i javnog te primišljanog, neformalnog i tajnog. To je jedan mogući način funkcioniranja osobe u društvu, utemeljen na opće-pretpostavljenoj psihološkoj strukturi kako je opisuje lakanovska psihoanaliza. Potencijal za cinično tumačenje svijeta, kao, uostalom, i kiničnog stava, proizlazi iz postojanja dvostruke fantazme, one koja podržava simbolički poredak i one koja identificira neprijatelja u funkciji održanja predodžbe o mogućnosti ostvarenja ideala simboličkog poretka tj. harmoničnog svijeta, pod uvjetom da se ugrožavajući

neprijatelj eliminira. U takvome okviru opći konspirativizam nije izraz autoritarnosti nego sklonosti upuštanja u fantazme o neprijatelju radi željene realizacije skladnosti i potpunosti, koja se povijesno formira u kriznim situacijama, kad je destabilizirana slika o stabilnosti simboličkog poretka. Kako su takvi događaji kolektivno traumatični, oni se upisuju u pamćenje zajednice i na razini pojedinačne osobe realiziraju se kao sklonost vjerovanja u ugrožavanje od strane različitih neprijatelja. Ono se realizira na općenitijoj psiho-političkoj razini kao konspirativizam, a na konkretnoj povijesno-političkoj razini kao vjerovanje u zavjere unutarnjih i vanjskih neprijatelja. Razlike u ovoj sklonosti ovisile bi kako o traumatičnosti doživljenih događaja ali i o načinu prvenstveno primarne socijalizacije. Što bi primarna socijalizacija više uključivala ideje o mogućnosti ostvarenja cjelovite, zaokružene i potpune zajednice, utemeljene na nekom apriornom kriteriju, kao i mehanizme projekcije nemogućnosti njena ostvarenja na djelovanje neprijatelja, to bi ova sklonost trebala biti izraženija. S vremenom, s općim procesom sazrijevanja i sekundarnom socijalizacijom, ljudi postaju svjesni uporabe ovih kulturalnih predodžbi u različitim situacijama. No, i uz ovakav refleksivan odnos, cinici i dalje nastoje upotrebljavati ovakav imaginarij kao da je riječ o potpuno naivnom ponašanju. Kinicima je takvo ponašanje u najmanju ruku smješno, no potencijalno opasno.

U takvom teorijskom poimanju, autoritarnost je konglomerat osobina koji je utemeljen na prikazanoj općoj psihološkoj strukturi, koji se razvija sukladno specifičnim, za razvoj autoritarnosti relevantnim socijalizacijskim procesima. Neovisno o kritikama što zapravo spada u sindrom autoritarne ličnosti, za neke simptome prvotne koncepcije Adorna i sur. moglo bi se pretpostaviti da su utemeljeni na prvoj fantazmi, kao što su konvencionalizam i autoritarna submisivnost, praznovjerje i stereotipnost mišljenja. Autoritarna agresivnost, sklonost destrukciji i ono što ovi autori nazivaju cinizmom te projektivnost proizlazili bi uglavnom iz druge fantazme. Težnja k moći i krutost, kao i antiintraceptivnost bili bi rezultat s jedne strane poistovjećivanja s određenim uzorima a s druge strane rezultat (auto)agresivnosti, što bi bili mješani simptomi, kao i sklonost kažnjavanja onih koji krše rodne norme. Ovakvi trajniji misaono-ponašajni obrasci nastajali bi unutar dinamike suočavanja s Realnim, tj. imaginarno-simboličkog refleksa u nekoj traumatskoj situaciji. U istom ključu dvostruke fantazme moglo bi se izvoditi

Greensteinovu koncepciju kognitivne i ego-obrambene autoritarnosti. Prva bi dominantno proizlazila iz fantazme o harmoničnoj zajednici, slike funkcionalne cjelovitosti koju ispunjavaju kulturalni sadržaji, dok bi ego-obrambena autoritarnost bila izraz fantazme o neprijatelju, tj. objašnjenja zašto se harmonija nikako u potpunosti ne ostvaruje, nego čak dolazi i do izrazito uznemirujućih i traumatičnih događaja koji je narušavaju.

Ono što dalje proizlazi iz ovog razmatranja jest da koncepcije autoritarnosti ne pretpostavljaju prvu razinu, osnovnu strukturu subjekta koji je svjestan rascijepljenosti između ove dvije fantazme, između onoga što se govori i onoga što se misli, unutar čije dinamike odnosa je moguće razvijati kako ciničan, tako i kiničan odnos prema društvenoj, i po istom principu, političkoj zbilji. Cinizam je ovdje izražen, kako to i naši rezultati pokazuju, u distanci prema javnom zakonu, službenom poretku koji se tek deklarativno prihvaća, uz istovremeno vjerovanje u teorije zavjera o unutarnjim i vanjskim neprijateljima zajednice koja se doživljava kao organska cjelina. Pri tome je podrška takvim teorijama zavjera podrška i onom dijelu prve fantazme koja zamišlja zajednicu kao stabilan i zaokružen entitet, iz čije se predodžbe i načina osmišljavanja aktualnog antagonizma mogu izvlačiti značajke pripadnika te zajednice, kao resurs za razlikovanje i prepoznavanje neprijatelja. Takvome je temeljnom stavu javni poredak i njegovi zakoni, koji bi se trebali primjenjivati prema svim članovima zajednice na isti način, svojevrsno ruho i nužno zlo - dopustit ćemo gradaciju u većoj ili manjoj mjeri – kojega se po potrebi ili nuždi može kršiti, ali o tom kršenju ne treba javno govoriti. Takvom voluntarističkom odnosu prema javnom poretku cilj je, kad god je to moguće, osigurati neometano uživanje u zajedničkoj Stvari. Opća autoritarnost, ili bolje rečeno, dogmatičnost, kao i opći konspirativizam prije njih, psiho-politički su proizvod načina na koji se nastoji osigurati ovakvo uživanje i pokušaj osujećenja društvenog stanja koje bi takvo uživanje učinilo neizvjesnim, tj. podložnim zakonima koji su uvijek do određene mjere slijepi na postojeće afilijacije i antagonizme. Također, ovi habitualni oblici mišljenja uvijek su zasićeni konkretnim povijesno-političkim sadržajima i nemoguće ih je proučavati izvan njih, ali ih se do određene mjere može apstrahirati. U našem repertoaru korištenih indikatora koji ukazuju na ciničnost vjerovanja u teorije zavjera unutarnjih i vanjskih neprijatelja mogli bismo stoga uključiti opći konspirativizam kao

habitualni doživljaj ugroženosti od strane različitih neprijatelja, tj. već prije citiranu sklonost upuštanja u paranoidne fantazme o zavjerama, prijetnjama i ekscesivnim oblicima užitka Drugoga. S njom skopčana istovremena distanca od javnog poretka i ideologije demokratskog društva bila bi izražena u političkoj autoritarnosti. Kako unutar mjerene autoritarnosti postoji slična varijabla kao i varijabla difuzne potpore demokraciji[242] koja se pokazala slabo prediktivnom zbog svoje „grubosti“, potonju smo izostavili iz daljnjih analiza.

Također, dobiveni rezultati ukazuju na potrebu proširivanja pretpostavki o svojstvima kinizma i cinizma i njihovim korelatima kako bi se model dalje testirao i poboljšao. Kako je kod teorija zavjera riječ o političkom mišljenju, ono se, osim kao djelomičan izraz psiho-političkih dispozicija, također može poimati i kao izraz širih vrijednosti, svjetonazora i političkog naslijeđa a dijelom pod utjecajem promjenjivijih varijabli kao što su npr. dominantni problemi u društvu koji mogu, kao intervenirajuće varijable, reaktualizirati ili potirati antagonizme izražene putem zavjereničkog mišljenja. Tome možemo dodati i utjecaje političkih kampanja, kao i važnost činjenice koje se političke stranke nalaze na vlasti a koje u oporbi, te kakvom su komuniciranju sklone.

Ovdje kinizam i cinizam shvaćamo kao svojevrsne temeljne odnose prema političkoj zbilji, pri čemu oba odnosa mogu do određene razine supostojati i odnositi se na njene različite aspekte, posebice političke aktere. Pretpostavka je da su dijelom izraz širih društvenih vrijednosti i političkih svjetonazora, usvojenih tijekom socijalizacijskog procesa. Kroz obje ove temeljnije odrednice kinizma i cinizma može se „prelamati“ političko naslijeđe kao još jedna instanca koja im prethodi, ali koja može imati još jedan oblik neizravnog utjecaja na kinizam/cinizam, utječući na percepciju političkog iskustva pretpostavljenih baštinika postojećih političkih tradicija kao reprodukciju prijašnjih odnosa i promoviranje određenih političkih koncepcija,

---

[242] Difuzna potpora demokraciji mjerena je pitanjem br. 42. Ponekad demokracija teško funkcionira. Neki misle da su nam potrebni jaki vođe koji će srediti stvari. Drugi misle da je demokracija najbolje rješenje čak i kad stvari teško funkcioniraju. Što vi o tome mislite? Ponuđeni odgovori su bili a) potrebni su jake vođe, b) demokracija je uvijek najbolja i c) ne znam, nisam siguran. Varijabla je u analizi rekodirana tako da je a = 1, c = 2, b = 3. Unutar ljestvice autoritarnosti (pitanja br. 45. i 50. korištena je sljedeća tvrdnja koju smatramo zamjenskom: „Ono što je ovoj zemlji potrebnije od zakona i političkih programa je nekoliko hrabrih i odlučnih ljudi u koje narod može imati povjerenje.“ S kojom su se ispitanici mogli u većoj ili manjoj mjeri složiti ili ne složiti na petostupanjskoj ljestvici.

ovisno jesu li od njih preferirane političke stranke u oporbi ili na vlasti[243]. Iskustva oporbenjaštva tijekom odvijanja kritičnih događaja ili procesa mogu također imati izravan utjecaj na razvoj kiničnog stava, a iskustvo vlasti na ciničan stav. No, pretpostavlja se i medijacijski odnos vrijednosnog sustava i političkog svjetonazora koji iskustva oporbenjaštva ili vlasti može činiti manje ili više sklonijim takvim stavovima. Također, pripadnost određenoj političkoj tradiciji izravno može utjecati na sklonost sumnjičavosti prema povijesnim baštinicima suprotne strane a time i na kinizam / cinizam. U tom smislu valja empirijski provjeriti u kakvom su odnosu vjerovanja u pojedine tipove teorije zavjera s a) vrijednosnim sustavom, b) političkim svjetonazorom, c) političkom tradicijom obitelji (Šiber, 1998.a.) te posrednim iskustvom oporbenjaštva ili vlasti preko podržavanih političkih stranaka tijekom odvijanja pojedinih zavjerenički interpretiranih događaja ili procesa. Pri tome je naša analiza ograničena načinom mjerenja ovih fenomena koji ograničavaju sofisticiranije analize. No, najveće ograničenje odnosi se na varijablu političkog iskustva koju ne možemo nikako mjeriti jer ne posjedujemo informacije o glasovanju tijekom cjelokupnog razdoblja od 90-ih. Ono što bi se uz pouzdane mjere moglo učiniti jest provjera svojevrsnog kratkoročnog učinka oporbenjaštva koje se odnosi na razdoblje tekućeg mandata. Pretpostavka je da bi, uz kontrolu varijabli političkog svjetonazora i obiteljske političke tradicije, građani koji podržavaju stranke u oporbi biti skloniji kiničnim teorijama zavjera kao informacijskim resursima za negativno vrednovanje vladajuće stranke[244].

Da bismo dodatno provjerili naše postavke o utemeljenosti dvaju grupa teorija zavjera u kiničnom i ciničnom stavu pokušali smo, sukladno zatečenom instrumentariju[245] prvo analizirati njihov odnos prema društvenim vrijednostima, a

---

[243] Npr. oni kojima je politička tradicija obitelji vezana uz NDH mogli su (koliko god to nerealno zvučalo) trećesiječanjsku vlast doživljavati kao povratak komunista i, sukladno vlastitom imaginariju, izgrađenom na sjećanjima ili pripovijestima iz traumatskog povijesnog razdoblja ili njihovim fabrikatima, očekivati politike koje bi u njihovim očima imale protuhrvatsko obilježje. To bio bilo vjerovanje na naivnoj razini koje se onda na refleksivnoj ili, kako bi rekao Sloterdijk, rafiniranoj razini može strateški upotrebljavati u političkim odnosima

[244] Ovu posljednju pretpostavku nismo provjeravali u daljnjoj analizi zbog toga što bi na temelju odgovora na pitanje za koga su glasovali 2003. godine ispalo ukupno 402 sudionika.

[245] Treba imati na umu da je naše istraživanje provedeno u sklopu šireg projekta koji je istraživao određene dimenzije političkog mišljenja i ponašanja, sukladno pretpostavkama drugih autora i potreba longitudinalnog praćenja određenih političkih pojava. Stoga nismo bili u mogućnosti utjecati na

zatim smo analizirali njihov odnos prema političkom svjetonazoru i političkoj tradiciji kako bismo utvrdili jesu li postojeći prediktori tek odraz ideološke sklonosti prema određenim teorijama zavjera, odnosno, reproducira li se povijesni rascjep iz II svjetskog rata na podršku pojedinim tipovima zavjereničkog mišljenja.

a) U pogledu društvenih vrijednosti postojeći instrumentarij[246] dopuštao nam je utvrđivanje profila sudionika, sukladno njihovoj preferenciji triju najvažnijih vrijednosti. Da bismo utvrdili vrijednosti karakteristične za različite tipove teorije zavjera, a preko njih vrijednosti karakteristične za kinizam i cinizam, poslužili smo se logikom utvrđivanja razlika među ekstremnim skupinama. Koristeći se kriterijem aritmetičkih sredina podijelili smo naše sudionike u četiri skupine: One koji natprosječno vjeruju u teorije o zavjere vlasti u 90-ima, a ispodprosječno u teorije o zavjerama unutarnjih i vanjskih neprijatelja, što bi trebala biti svojevrsna skupina kinika; drugu skupinu činili bi cinici tj. oni koji natprosječno vjeruju u teorije o unutarnjim i vanjskim neprijateljima, a ispodprosječno u zavjere vlasti u 90-ima. Treća skupina bili su ispodprosječni a četvrta iznadprosječni u obje dimenzije vjerovanja[247]. U ovoj analizi prvenstveno nas zanimaju prve dvije skupine kako bismo mogli barem približno utvrditi vrijednosne temelje vjerovanja u ova dva tipa teorija zavjera, a na temelju njih i vrijednosti kinizma i cinizma. Rezultate prikazujemo na sljedećem grafikonu (slika 6.).

---

operacionalizaciju varijabli kojima se ovdje služimo da bismo potkrijepili naše pretpostavke. No, za početno istraživanje teorija zavjera raspoloživi je instrumentarij bilo najbolja moguća solucija.

[246] Riječ je o preferencijskom pitanju o tri najvažnije društvene vrijednosti koje je sudionik ankete trebao odabrati na listi od ukupno njih 13, poredanih abecednim redom: jednakost, moralnost, nacija, obitelj, poštenje, pravda, privatno vlasništvo, rad, ravnopravnost, religija, sigurnost, sloboda, solidarnost. Ovako operacionalizirane tri varijable transformirali smo za potrebe faktorske analize u 13 binarnih varijabli, no preliminarna analiza pokazala je neadekvatnost uzorka varijabli za faktoriziranje (KMO = 0,012) tj. njihovu vrlo malu zajedničku varijancu, što se očitovalo i u velikom broju faktora, njih čak 8, od kojih je većina bila neinterpretabilna. Stoga smo se odlučili analizirati vrijednosne profile skupina s različito izraženim vjerovanjima u dvije grupe hrvatskih teorija zavjera. Pri tome smo koristili originalne tri varijable vrijednosti koje smo agregirali u skup višestrukih odgovora (eng. multiple response set). U odnosu na korištenje pojedinačnih varijabli ovakav pristup daje sadržajno više uvida u splet vrijednosnih orijentacija sudionika istraživanja.

[247] Ove su grupe bile podjednakih veličina: kinici = 219, cinici = 219; ispodprosječni = 220, iznadprosječni = 213.

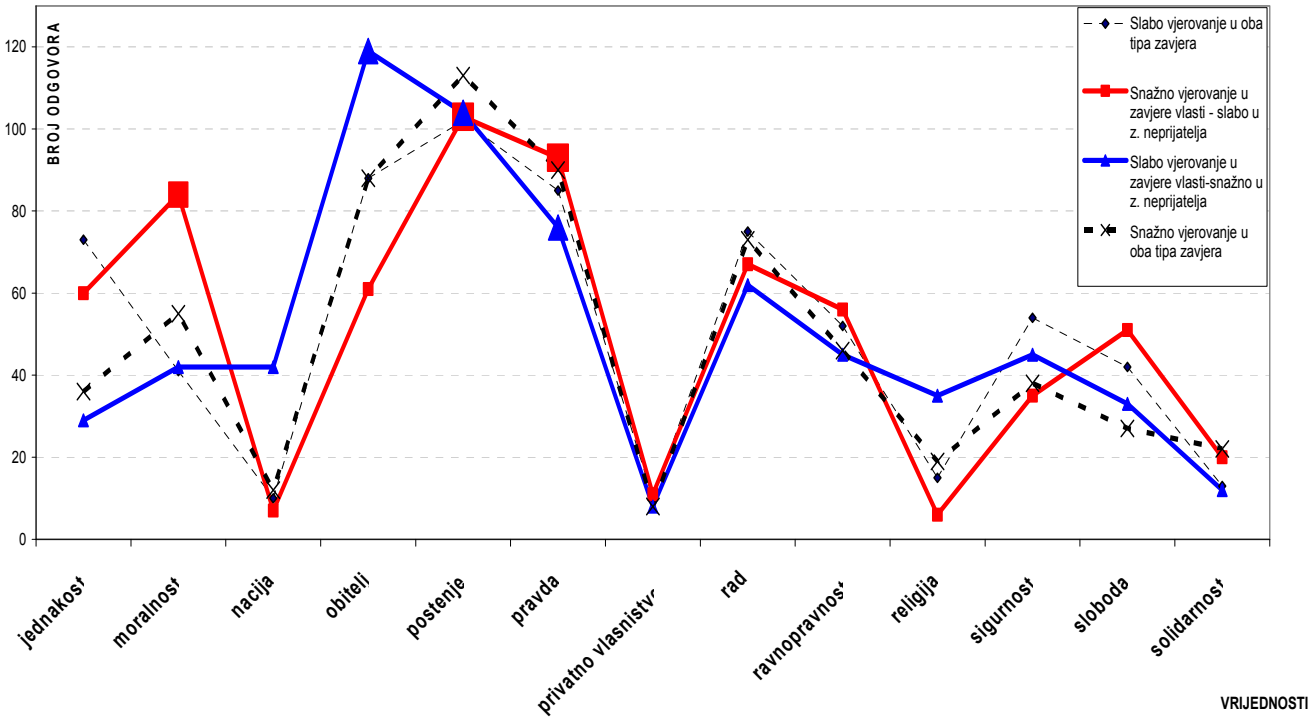

Slika 6. Vrijednosni profili skupina različitog stupnja vjerovanja u teorije zavjera

U prve tri najvažnije im vrijednosti pretpostavljeni kinici i cinici razlikuju se u redoslijedu i djelomično njihovom sadržaju. Dok kinici naglašavaju poštenje, pravdu i moralnost, dotle cinici naglašavaju obitelj, poštenje i pravdu. Premda je riječ o razlici u samo jednoj vrijednosti, razlika u razini podrške pojedinačnim vrijednostima je indikativna. Cinicima je daleko na prvom mjestu istaknuta vrijednost obitelji, zatim poštenje, no nako toga slijedi znatan pad prema pravdi, koju podržavaju najmanje od svih skupina. Pitanje je znači li ta niža podrška inače društveno visoko cijenjenoj pravdi zapravo skeptičnost prema mogućnosti njenog ostvarenja i još jedan izraz distanciranosti od političkog poretka koji je nastoji uspostaviti. Pri tom je zanimljiva i znatno niža podrška drugoj i trećoj vrijednosti u odnosu na prvu. Prvo, ta bi se razlika mogla tumačiti sukladno tome što su vrijednosti poštenja i pravde u načelnom nesuglasju s vrijednošću obitelji, u smislu da ako vam je obitelj na prvom mjestu tada ćete češće druge dvije vrijednosti žrtvovati (ili ćete ih selektivno primjenjivati samo unutar vlastite grupe ili obitelji). Također, disproporcija u podršci poštenja i pravde može upućivati na mišljenje kako je ostvariti visoke kriterije moguće na osobnoj ali ne i na društvenoj razini, jer je prvu moguće osobno kontrolirati za razliku od druge. No, ona može isto tako ukazivati na temeljni cinični jaz između održanja javne slike osobnog integriteta i poimanja svijeta kao nepravednog tj. u kojem ne vrijedi načelo

pravednosti već prvenstveno borba za moć. Za razliku od takvog profila najvažnijih vrijednosti, u kinika je razlika među najpodržavanijim vrijednostima manja[248].

Ako se, osim već analiziranih, promatraju najveće razlike među ovim skupinama sudionika bez obzira na apsolutnu podršku vrijednostima, u usporedbi s kinicima, cinici naglašavaju znatno više vrijednosti obitelji, nacije i religije, dok su kinicima znatno važnije vrijednosti jednakosti, moralnosti i slobode. Ove usporedbe jasno ukazuju na kolektivistički obrazac vrijednosti u cinika, odnosno univerzalističko-individualističke vrijednosti kinika, što je kompatibilno s pretpostavljenom logikom obrane organske nacije u ciničnim teorijama zavjera, odnosno demokratskog poretka u kiničnim teorijama zavjera.

b) U pogledu utvrđivanja odnosa političkog svjetonazora i vjerovanja u pojedine grupe teorija zavjera možemo se koristiti konkretnom svjetonazorskom identifikacijom te samoidentifikacijom lijevo-desno. Pretpostavka je da će vjerovanje u teorije o zavjerama vlasti u 90-ima biti skloniji oni koji se identificiraju s lijevim ideološkim polom i njima tradicionalno pripisivanim ideologijama kao što su komunizam i socijaldemokracija. Nasuprot njima, najmanje vjere u ovu skupinu teorija zavjera trebao bi pokazivati desni ideološki pol tj. uz njega vezane ideologije kao što su nacionalizam i konzervativizam. Razlozi za ovakvo stukturiranje mogli bi biti višestruki. Oni mogu proizlaziti kako iz podržavanih sadržaja pojedinih ideologija, npr. u socijalizmu u emancipaciji i razvoju svake ljudske osobe, u liberalizmu u zaštiti građanina od djelovanja države ili u konzervativnom oslanjanju na nacionalne vrijednosti koje onda mogu eskalirati kao vrhovna načela u nacionalizmu. Međutim, kako se svi svjetonazori aktualiziraju unutar nekog povijesnog konteksta, tada bi i ova sklonost prema teorijama zavjera trebala biti zasićena i karakterom političkih zbivanja u 90-ima koje predstavlja svojevrsnu nacionalnu revoluciju. Stoga će, ovisno o podržavanoj ideologiji biti manje ili više istaknuta percepcija emancipacije nacionalnih ideala i njihove zaštite u odnosu na percepciju zlouporaba vlasti u tom razdoblju, što je također razlog nesklonosti desnih i sklonosti lijevih ideologija ovim teorijama zavjera. U sasvim suprotnom smjeru bi zbog istih razloga trebala

[248] Npr. razlika u podršci između prve i treće vrijednosti je kod kinika 19 odgovora, u usporedbi s cinicima gdje je ta razlika 43 odgovora. Ovo je rezultat razlike u frekvencijama i nema snagu statističke značajnosti, nego služi kao impresionistička indikacija, jedina moguća na ovoj razini mjerenja.

funkcionirati sklonost teorijama zavjera o djelovanju unutarnjih i vanjskih neprijatelja Hrvatske. Pojedine ideološke skupine na obje dimenzije vjerovanja u teorije zavjera prikazujemo na slici 7.

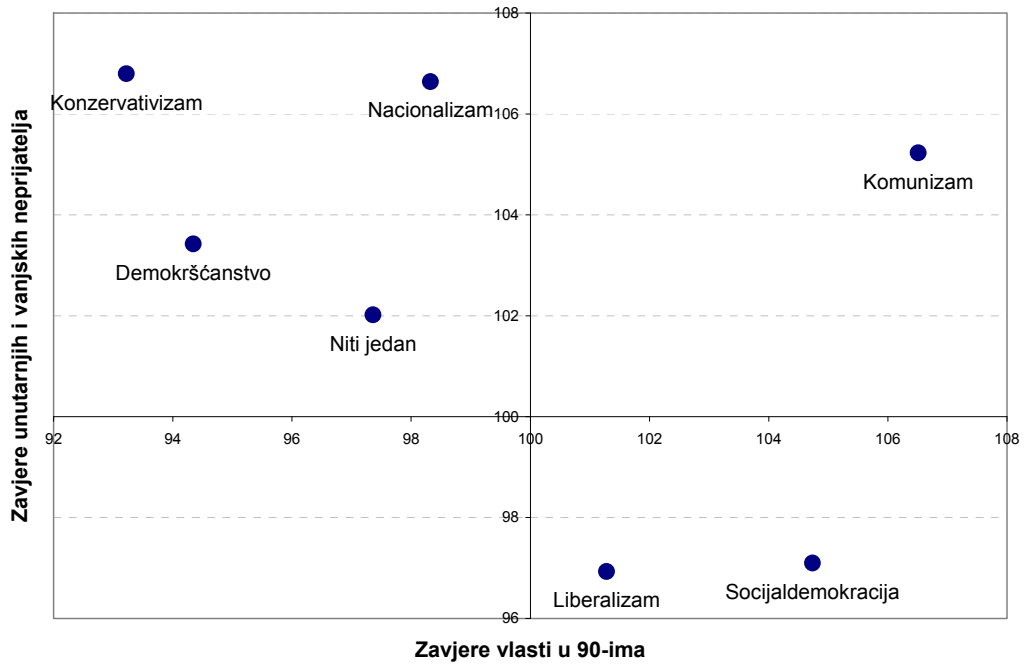

Slika 7. Vjerovanje u hrvatske teorije zavjera i politički svjetonazor[249]

Rezultati analize varijance na razini svih grupa pokazuju statistički značajne razlike u pogledu obje dimenzije vjerovanja u zavjere[250]. Post-hoc analiza[251] pokazuje na dimenziji zavjera vlasti u 90-ima statistički značajne razlike između konzerativizma i demokršćanstva s jedne strane i socijaldemokracije i komunizma s druge strane. U pogledu zavjera unutarnjih i vanjskih neprijatelja razlike između liberalizma i konzervativizma (uz nacionalizam) pojavljuju se na razini rizika višoj od 17%. Opći smjer rezultata sukladan je očekivanjima, kao što pokazuje i slika 5. Dok građani skloni lijevim ideologijama, svojevrsni ideološki gubitnici i oporba početkom 90-ih, izražavaju znatnije prvi tip teorija zavjera, dotle građani desnih ideologija, u kojima su uobičajene jasne tendencije zamišljanja nacije kao organske zajednice, čiji se ideali u

[249] Rezultati su na obje dimenzije izraženi u standardiziranim vrijednostima (M=100, sd=10).

[250] Za zavjere vlasti u 90-ima: F=30.511; df=850, 6; p=0,0001. Za zavjere unutarnjih i vanjskih neprijatelja: F=17.235; df=850, 6; p=0,0001.

[251] Riječ je o Schefeeovom testu s razinom rizika od 10 %. Ovo je uobičajena razina rizika zbog strogosti ovog testa.

isto vrijeme ostvaruju u ugrožavajućoj okolini, izražavaju snažnije teorije zavjera o djelovanju unutarnjih i vanjskih neprijatelja. Iz ovog obrasca iskače mala skupina komunističkog svjetonazora (n=8) čiji članovi izraženije iskazuju i jedne i druge teorije zavjera. Ovaj rezultat u pogledu druge dimenzije ne iznenađuje s obzirom na karakter komunističkog poretka koji je „njegovao“ i vrlo često se koristio kategorijama unutarnjih i vanjskih neprijatelja sa specifičnim i već raspravljanim zamišljanjem organske zajednice, čijoj ideologiji su ovi građani (pretpostavljeno) ostali vjerni[252] tako da im nije problem primjeniti isti obrazac mišljenja na nove ili čak sadržaje slične prethodnima, u kojima je npr. stari antiimperijalizam presvučen domoljubnom patinom. S ovim rezultatima sukladni su odnosi između pojedinih vrsta hrvatskih teorija zavjera i samoidentifikacije lijevo-desno[253].

Nadalje nas je zanimalo koliko se naši prediktori, koji u svojoj kombinaciji čine izraz kinizma/cinizma, mogu objasniti ovim svjetonazorskim tj. ideološkim varijablama. Pitanje je jesu li oni tek odraz ideologije te pojavljuje li se ideologija i pored njih kao samostalni faktor koji dodatno objašnjava i pojačava sklonost određenim teorijama zavjera. U tu svrhu, koristeći se hijerarhijskom regresijskom analizom samoidentifikaciju lijevo-desno uključili smo kao sljedeći korak u prethodno provedenim regresijskim analizama. Nakon toga smo u trećem koraku uveli i prethodno analizirani politički svjetonazor (dummy varijable), kako bismo dobili uvid da li identifikacija s pojedinim konkretnim ideološkim orijentacijama čini njihove pripadnike sklonijima teorijama zavjera[254]. Rezultate prikazujemo u tablicama 9. i 10.

---

[252] Unutar ove skupine prisutan je i učinak dugotrajnosti socijalizacije. Od njih 8, 6 ih je starije od 50 godina. Ostali su stariji od 30 godina.

[253] Korelacija lijevo-desne samoidentifikacije s vjerovanjem u zavjere vlasti u 90-ima iznosi r = -,420, a s vjerovanjem u zavjere unutarnjih i vanjskih neprijatelja r = ,323.

[254] Ako bi se postavio prigovor da je riječ o varijabli koja još jednom mjeri istu stvar kao i lijevo-desna samoidentifikacija, mogao bi se odbaciti s dva argumenta. Negativni bi bila njihova tek djelomična povezanost (eta =,56). To dakako ne znači da one objašnjavaju isti dio varijance u zavisnoj varijabli. Na kraju, pokazatelji multikolinearnosti, indeksi tolerancije i VIF indeksi za svaku pojedinu varijablu ukazuju da su svi naši prediktori daleko od kritičnih vrijednosti za dijagnosticiranje multikolinearnosti (najniži indeks tolerancije je ,347 i VIF indeks 2,88 a kao kritične vrijednosti uzimaju se 0,1 i 10) Pozitivno opravdanje za uvođenje još jedne ideološke varijable jest potreba za snažnijom provjerom njenog medijacijskog utjecaja i mogućnošću utvrđivanja utjecaja pojedinačnih ideoloških usmjerenja.

Tablica 9. Hijerarhijske regresijske analiza prediktora vjerovanja u zavjere vlasti u 90-ima uz dodavanje varijabli ideološke orijentacije u tri koraka[255].

PREDIKTORI	β-koeficijenti	β-koeficijenti	β-koeficijenti
Percepcija manipulacije i bezobzirnosti u kampanji	,230	,201	,209
Povjerenje u političke i društvene institucije	-,231	-,161	-,153
Zadovoljstvo postojećim funkcioniranjem demokracije	-,146	-,122	-,106
Zalaganje za zaštitu ljudskih prava i diskriminiranih	,128	,102	,086
Difuzna potpora demokraciji	,093	,054*	,034*
Lijevo-desno samoidentifikacija		-,299	-,201
Demokršćani			,036*
Komunisti			,050*
Konzervativci			-,019*
Liberali			,189
Nacionalisti			,088
Socijaldemokrati			,274
Neki drugi			,068
R	,**490**	**,563**	**,601**
R^2 adj.	,**234**	**,311**	**,348**

* Utjecaj označene varijable je statistički neznačajan (p>,05).

Tablica 10. Hijerarhijske regresijske analiza prediktora vjerovanja u zavjere unutarnjih i vanjskih neprijatelja uz dodavanje varijabli ideološke orijentacije u tri koraka.

PREDIKTORI	β-koeficijenti	β-koeficijenti	β-koeficijenti
Opći konspirativizam	,378	,387	,390
Politička autoritarnost	,125	,124	,119
Liberalizam-Konzervativizam	,177	,147	,129
Zalaganje za „organsko“ jačanje nacije	,175	,129	,121
Lijevo-desna samoidentifikacija		,132	,117
Demokršćani			,012*
Komunisti			,024*
Konzervativci			,026*
Liberali			-,090
Nacionalisti			,034*
Socijaldemokrati			-,023*
Neki drugi			,009*
R	,**640**	**,649**	**,658**
R^2 adj.	,**406**	**,418**	**,423**

* Utjecaj označene varijable je statistički neznačajan (p>,05).

[255] Rezultati za pojedine prediktore za oba tipa teorija zavjera vrlo malo se razlikuju u prvom koraku od prethodnih tablica 6. i 7. Razlog ovoj razlici je tehničke prirode jer program uzima u obzir samo one slučajeve koji imaju podatke za sve tri hijerarhijske razine regresijske analize.

Dodavanje novih varijabli u oba koraka statistički značajno doprinosi većem objašnjenju vjerovanja u teorije zavjera, no taj je učinak znantno manje izražen kod teorija zavjera o vanjskim i unutarnjim neprijateljima. U slučaju vjerovanja u zavjere vlasti u 90-ima uočavaju se dva učinka lijevo-desne samoidentifikacije. Jedan je tek djelomično preklapanje s prethodnim prediktorima (iskazano kao neznačajno smanjenje njihovih regresijskih koeficijenata), što ukazuje da su oni tek manjim dijelom odraz ideološke sklonosti prema ovim teorijama zavjera. To upućuje da bi kinizam mogao biti temeljni odnos koji supostoji s ideološkom orijentacijom, koja, pak, također samostalno značajno uvjetuje sklonost prema teorijama o zavjerama vlasti u 90-ima. Dakle, ovakav rezultat ukazuje na malen medijacijski i snažniji dodatni, samostalni doprinos ove ideološke dimenzije vjerovanju u teorije o zavjerama vlasti u 90-ima. Taj utjecaj ideologije na vjerovanje u teorije zavjera vlasti u 90-ima izražen je kod socijaldemokrata i liberala.

Uvođenje u predikciju ideoloških varijabli pokazuje se manje korisnim u slučaju vjerovanja u zavjere unutarnjih i vanjskih neprijatelja. U drugoj analizi ona u još manjoj mjeri ima medijacijski učinak (izražen u smanjenju prethodno postojećih regresijskih koeficijenata) i slab samostalni učinak izražen u niskim regresijskim koeficijentima. Međutim, treba biti oprezan u tumačenju samostalnog doprinosa ove ideološke dimenzije iz dva razloga: Jedan dio varijance izravnog ideološkog utjecaja lijevo-desne samoidentifikacije već je uključen s prethodnim prediktorima, napose u dimenziji liberalno-konzervativnih stavova. Isto tako postoji za ovo istraživanje neizmjerljivi utjecaj političkog iskustva koji može biti maskiran ovom varijablom. Stoga bi u budućim istraživanjima trebalo kako uključiti varijablu političkog iskustva oporbenjaštva/vlasti i, u najboljem slučaju, pokušati konstruirati politički kinizam i cinizam kao dispozicijsku varijablu tj. trajniju tendenciju izraženu preko niza stavova prema različitim objektima, ne samo u pogledu teorija zavjera. No, bez obzira na to, ovi rezultati jasno ukazuju na zaseban utjecaj kako kinizma/cinizma, tako i ideologije na sklonost pojedinim tipovima teorija zavjera.

c) U pogledu odnosa obiteljske političke tradicije i sklonosti pojedinim teorijama zavjera iz novije hrvatske povijesti također dobivamo zanimljive rezultate. Provedene analize varijance pokazuju značajne razlike među skupinama na obje

dimenzije zavjereničkog mišljenja[256]. U zavjere vlasti u 90-ima statistički značajno više vjeruju pripadnici antifašističke, NOB tradicije od pripadnika NDH tradicije, kako domobranske, tako i ustaške. U pogledu vjerovanja u zavjere unutarnjih i vanjskih neprijatelja situacija je obrnuta. Najviše i značajno više od ostalih u njih vjeruju pripadnici ustaške tradicije, zatim pripadnici domobranske, a na kraju antifašističke tradicije. Rezultate prikazujemo na slici 8.

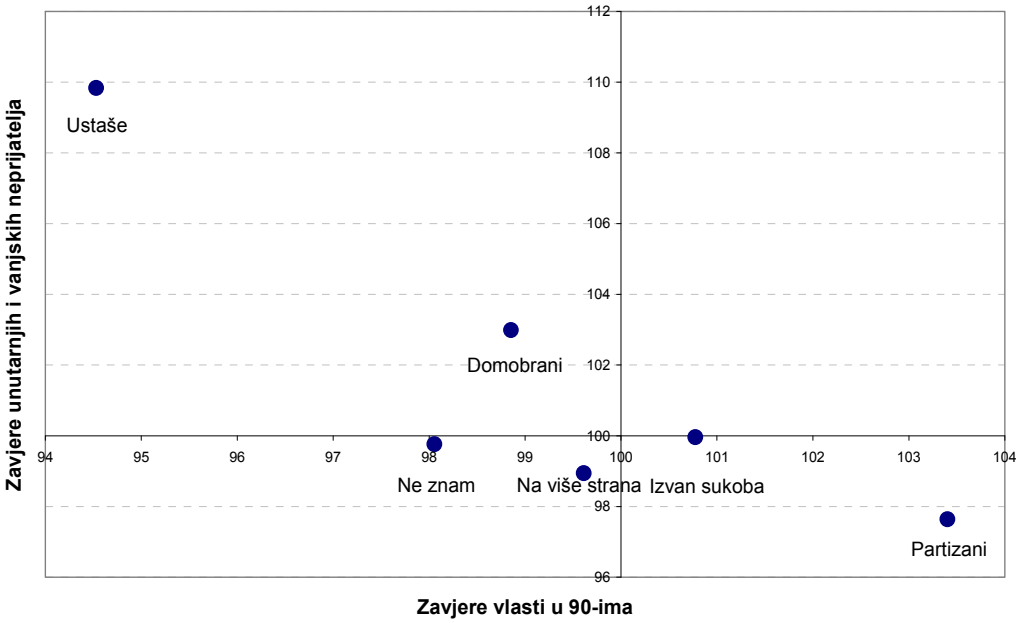

Slika 8. Vjerovanje u hrvatske teorije zavjera i politička tradicija obitelji iz II svj. rata[257].

Ovi rezultati jasno prikazuju kako je vjerovanje u dva tipa hrvatskih teorija zavjera također djelomičan izraz povijesnog rascjepa iz II svjetskog rata. Na koji se način on reproducirao, kao prethodna percepcijska udešenost ili kao naknadna interpretacija prošlosti istraživačko je pitanje na koje ne možemo odgovoriti. Možemo jedino općenito pretpostaviti kako su, sukladno povijesnom iskustvu, postojali potencijali za takvu percepciju, ali je značajnu ulogu odigrala i tzv. ideja pomirbe koja je neselektivno rehabilitirala ustaštvo učinivši ga pozitivnom točkom identifikacije, ne samo u smislu skidanja hipoteke s tadašnje domoljubne motivacije pripadnika ove tradicije, nego i kod dijela njih u pogledu identifikacije s nacističkom ideologijom, kako

[256] Za zavjere vlasti u 90-ima: F=10.136; df=858, 5; p=0,0001. Za zavjere unutarnjih i vanjskih neprijatelja: F=11.397; df=858, 5; p=0,0001.

[257] Rezultati su na obje dimenzije izraženi u standardiziranim vrijednostima (M=100, sd=10).

u starim tako i u novijim generacijama. U pogledu sklonosti pojedinim tipovima teorija zavjera to bi značilo da je specifično znanje o političkoj prošlosti dijelom uvjetovalo spremnost da se neke aktere, skupine ili čimbenike percipira kao potencijalne neprijatelje, ali i predstavljala simbolički resurs za naknadno osmišljavanje odnosa vokabularom prošlog vremena – posebice etničke isključivosti – kao i spremnost na toleranciju kriminalnog ponašanja, „privatizaciju“ države i kršenja građanskih prava.

Da bismo provjerili koje od političkih tradicija značajno utječu na vjerovanje u teorije zavjera i kako se taj utjecaj ostvaruje proveli smo regresijske analize slične prethodnima tako da smo uz prvu skupinu prediktora dodali i varijable političke tradicije obitelji a zatim, da bismo okvirno provjerili koliki se dio tog utjecaja ostvaruje preko ideologije, u trećem koraku dodali smo svjetonazorske varijable.

Tablica 11. Hijerarhijske regresijske analiza prediktora vjerovanja u zavjere vlasti u 90-ima uz dodavanje varijabli obiteljske političke tradicije.

PREDIKTORI	β-koeficijenti	β-koeficijenti	β-koeficijenti
Percepcija manipulacije i bezobzirnosti u kampanji	,233	,248	,223
Povjerenje u političke i društvene institucije	-,237	-,217	-,156
Zadovoljstvo postojećim funkcioniranjem demokracije	-,138	-,136	-,100
Zalaganje za zaštitu ljudskih prava i diskriminiranih	,119	,103	,070
Difuzna potpora demokraciji	,090	,069	,028*
Partizani		,197	,131
Ustaše		-,026*	,018*
Domobrani		-,015*	-,005*
Na više strana		,047*	,033*
Izvan sukoba		,101	,073*
Lijevo-desna samoidentifikacija			-,186
Demokršćani			,035*
Komunisti			,058*
Konzervativci			-,017*
Liberali			,184
Nacionalisti			,104
Socijaldemokrati			,255
Neki drugi			,061*
R	,**487**	**,523**	**,611**
R^2 adj.	,**231**	**,274**	**,355**

* Utjecaj označene varijable je statistički neznačajan (p>,05).

Antifašistička politička tradicija obitelji te u manjoj mjeri neuključenost u sukob pokazuju mali medijacijski utjecaj i značajan izravni utjecaj na teorije o zavjerama vlasti početkom 90-ih. Taj izravan utjecaj ostaje značajan i nakon što uvedemo

ideologiju u predikciju. U odnosu na rezultate u tablici 9. gdje u analizi nisu sudjelovale varijable političke tradicije, ideološke varijable pokazuju nešto manji doprinos, što ukazuje da su djelomično posredovane političkom tradicijom, no i dalje ostaje izravni utjecaj socijaldemokratske i liberalne orijentacije na sklonost ovim teorijama zavjera. Najkraće rečeno, kiničnim teorijama zavjera, koje kritiziraju sumnjive odluke vlasti i njihovo sudjelovanje u kriminalnim procesima i događajima u Hrvatskoj, skloniji su pripadnici antifašističke političke tradicije i oni koji se identificiraju sa socijaldemokratskom i liberalnom ideologijom.

Tablica 12. Hijerarhijske regresijske analiza prediktora vjerovanja u zavjere unutarnjih i vanjskih neprijatelja uz dodavanje varijabli obiteljske političke tradicije[258].

PREDIKTORI	β-koeficijenti	β-koeficijenti	β-koeficijenti
Opći konspirativizam	,388	,387	,397
Politička autoritarnost	,122	,132	,125
Liberalizam-Konzervativizam	,170	,140	,103
Zalaganje za „organsko“ jačanje nacije	,170	,161	,118
Partizani		,021*	,033*
Ustaše		,115	,100
Domobrani		,098	,096
Na više strana		,028*	,026*
Izvan sukoba		,018*	,029*
Lijevo-desna samoidentifikacija			,102
Demokršćani			-,006*
Komunisti			,024*
Konzervativci			,015*
Liberali			-,098
Nacionalisti			,016*
Socijaldemokrati			-,039*
Neki drugi			,007*
R	**,638**	**,651**	**,665**
R^2 adj.	**,404**	**,417**	**,430**

* Utjecaj označene varijable je statistički neznačajan (p>,05).

Rezultati u tablici 12. pokazuju da su teorijama zavjera o unutarnjim i vanjskim neprijateljima nešto skloniji pripadnici NDH tradicije, malo više oni kojima su članovi obitelji pretežito sudjelovali u ustaškim postrojbama. Uvođenje ideoloških varijabli

[258] Rezultati za pojedine prediktore za oba tipa teorija zavjera vrlo malo se razlikuju u prvom koraku od prethodnih tablica 6. i 7. Razlog ovoj razlici je tehničke prirode jer program uzima u obzir samo one slučajeve koji imaju podatke za sve tri hijerarhijske razine regresijske analize.

pokazuje značajnost utjecaja samo liberalizma i lijevo-desne samoidentifikacija, ali s vrlo niskim koeficijentima. U ograničenoj mjeri oni ipak pokazuju da što su građani liberalniji i svjetonazorski više lijevo usmjereni to će biti manje skloni ovom tipu teorija zavjera. Također, njihovo uvođenje neznatno smanjuje utjecaj varijabli političke tradicije i većine varijabli iz prvog predikcijskog koraka, što još jednom ukazuje na slab medijacijski i izravni utjecaj. Potonji se pretpostavljeno iscrpljuje u izraženosti konzervativnih stavova.

Najkraće rečeno, ovi rezultati pokazuju kako su ciničnim teorijama zavjera o postojanju vanjskih i unutarnjih neprijatelja, pod okriljem distanciranja od demokratskog poretka značajno skloniji pripadnici NDH tradicije i desnog ideološkog pola.

Do sada smo vjerovanja u različite tipove hrvatskih teorija zavjera analizirali kao zavisnu varijablu, nastojeći utvrditi kolikim su dijelom izraz kiničnog ili ciničnog osnovnog stava i u kakvom su odnosu s trajnijim vrijednosno-ideološkim dispozicijama relevantnim za političko ponašanje. Sljedeće je pitanje koliko su uopće teorije zavjera bitne za razumijevanje političkog ponašanja. U tom smislu, u sljedećem nas poglavlju zanima može li se, na temelju poznavanja podrške pojedinim teorijama zavjera, razlikovati birače političkih stranaka u Hrvatskoj.

8.2.3. Teorije zavjera i političko ponašanje

Polazeći od djelomično modificiranog općeg modela uzročnosti izbornog ponašanja (Šiber, 2001.: 70.) i rezultata ovog istraživanja, u ovom dijelu studije prvo ćemo razmotriti odnos pojedinih tipova zavjereničkog mišljenja i pojedinačnih varijabli koje se smatraju relevantnim odrednicama izbornog ponašanja da bismo zatim razmotrili skupni model u kojem se određuje relativan doprinos istraživanih varijabli te pretpostavljena uloga zavjereničkog mišljenja u modelu. Stoga ćemo nakon početnog prikaza modela izbornog ponašanja utvrditi prvo može li se uopće na temelju različitih tipova zavjereničkog mišljenja razlikovati birače pojedinih stranaka, a zatim utvrditi odnose teorija zavjera prema varijablama preko kojih se, sukladno modelu, također ostvaruje neizravan utjecaj zavjereničkog mišljenja na izborno ponašanje. To su stav prema političkim strankama i njihovim čelnicima, te percepcija političke i ekonomske situacije, izražena kroz preferencijsku sliku potrebe rješavanja problema.

Nakon toga ćemo testirati model izbornog ponašanja uzimajući u obzir i ostale, uobičajenije primjenjivane varijable relevantne za izborno ponašanje, kako bismo utvrdili koliko im predikcijski doprinose teorije zavjera.

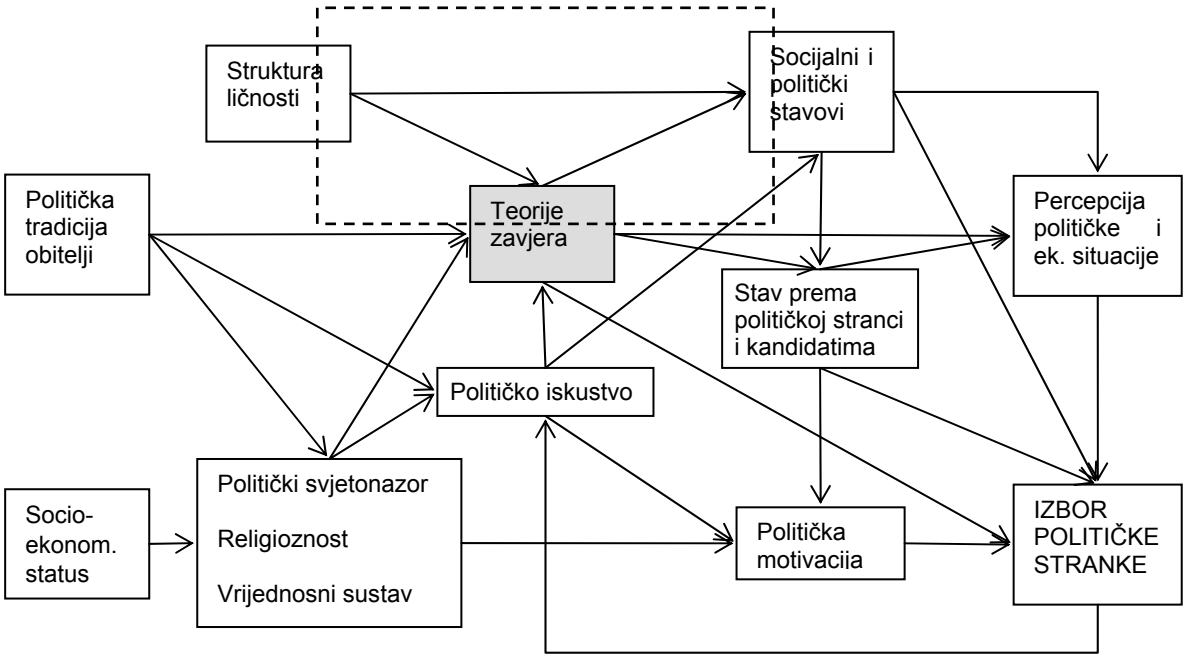

Slika 9. Opći model uzročnosti izbornog ponašanja[259].

Pretpostavljeni utjecaj zavjereničkog mišljenja na izborno ponašanje trebao bi se odvijati izravno tj. preko percepcije političkog suparništva između stranke koja se podržava i njenih takmaca. Ona se oblikuje u različite teorije zavjera, i zahvaća ne samo dimenziju dosadašnjih odnosa, tj. dalje ili bliže prošlosti antagonizama koje analiziramo, nego i trenutnu situaciju natjecanja u kojoj se procjenjuje ponašanje suparnika. Također, utjecaji teorija zavjera mogući su i u posrednom obliku, preko političkih stavova kristaliziranih kroz duže iskustvo percipiranog urotničkog ponašanja protivnika. U tom smislu, pretpostavka je da će na izborno ponašanje teorije zavjera neizravno utjecati preko djelovanja na stav prema političkoj stranci i njenim kandidatima, posebice čelnicima kao njihovim personifikacijama te preko percepcije političke situacije.

[259] Napomena: Iscrtkani kvadrat grafički opisuje zamišljen prostor kinizma / cinizma kao temeljnog odnosa prema političkim akterima koji zahvaća u strukturu ličnosti, društvene i političke stavove i izražava se u teorijama zavjera.

Da bismo utvrdili postoji li ikakva polazišna osnova za analizu utjecaja teorija zavjera na izborno ponašanje, proveli smo jednostavne analize varijance s ciljem da utvrdimo postoje li razlike u tri tipa zavjereničkog mišljenja između birača pojedinačnih stranaka. Značajne razlike na razini općeg ANOVA testa dobivamo u pogledu dvije dimenzije konkretnih teorija zavjera u Hrvatskoj[260], no kasniji post-hoc Scheffeov test ne pronalazi značajne pod-skupove za vjerovanje u zavjere unutarnjih i vanjskih neprijatelja. No, po svome smjeru rezultati su indikativni za oba tipa teorija zavjera[261]. Rezultate prikazujemo na slici 10.

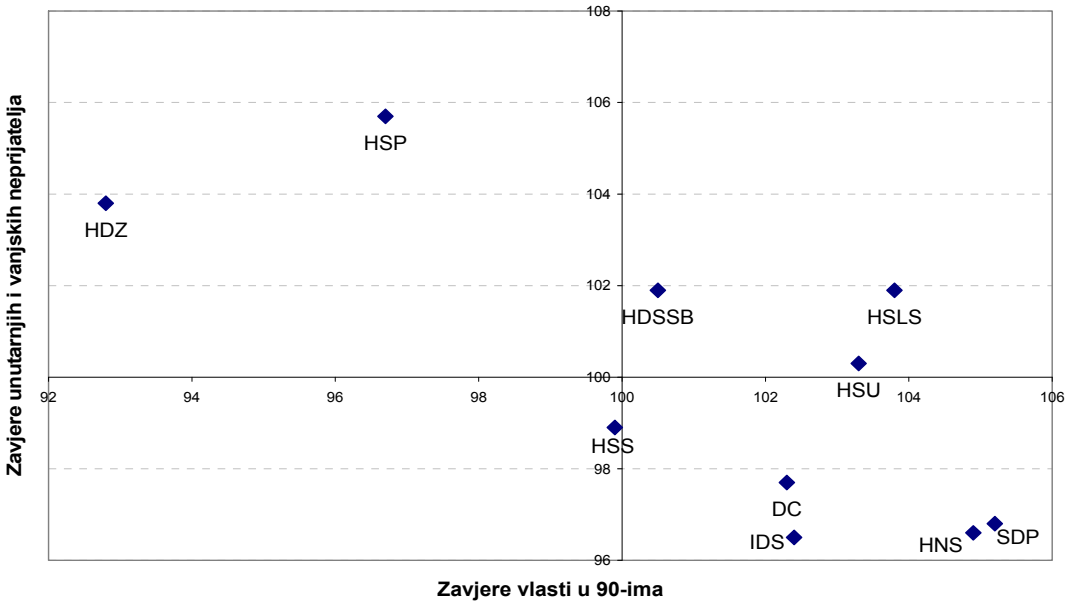

Slika 10. Vjerovanje u hrvatske teorije zavjera i stranačka orijentacija birača[262]

U pogledu vjerovanja u zavjere vlasti u 90-ima prednjače birači SDP-a i HNS-a i statistički značajno se razlikuju tek od birača HDZ-a, koji u cjelokupnom uzorku ove teorije zavjera najmanje podržavaju. Ovi i ostali rezultati trendovski uglavnom slijede političke podjele i odnos vlast-oporba iz vremena 90-ih (za one stranke koje su tada postojale). Slične, samo potpuno suprotne rezultate dobivamo za vjerovanje u zavjere unutarnjih i vanjskih neprijatelja.

---

[260] Za zavjere vlasti u 90-ima: F=25.951; df=596, 9; p=0,0001. Za zavjere unutarnjih i vanjskih neprijatelja: F=7.984; df=596, 9; p=0,0001.

[261] Eta (zavjere vlasti u 90-ima) = ,524; Eta (zavjere unutarnjih i vanjskih neprijatelja) = ,326

[262] Rezultati su na obje dimenzije izraženi u standardiziranim vrijednostima (M=100, sd=10).

Odnos između vjerovanja u hrvatske teorije zavjera i stavove prema političkim strankama teorijski se promatra kao utjecaj prve grupe varijabli na drugu tj. da se stranke i njihovi čelnici percipiraju kroz vizuru zbivanja u 90-im godinama prošlog stoljeća, na koje se početak svih analiziranih teorija zavjera odnosi. Ovdje je riječ o vrednovanju stranke i njenih kandidata (o kojima smo imali procjene) sukladno njihovoj ulozi u pretpostavljenim tipovima zavjera. Koliko sklonost pojedinim teorijama zavjera „utječe“ na stav prema političkim strankama i njihovim čelnicima moguće je uočiti putem korelacija koje pokazuju interesantne rezultate (slika 11.).

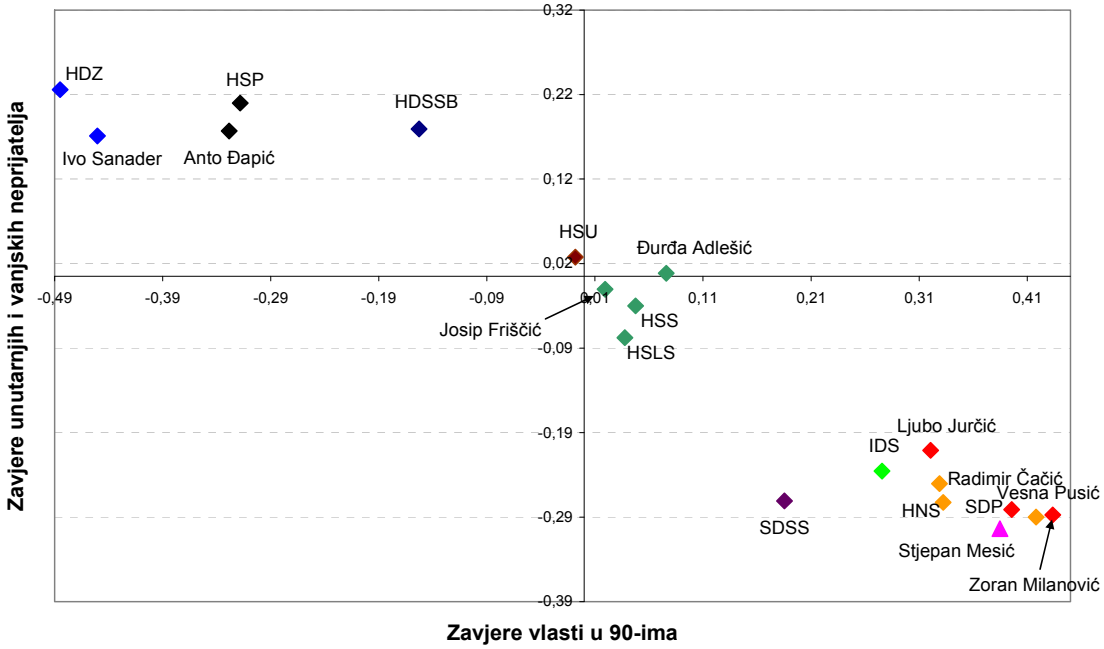

Slika 11. Povezanost vjerovanja u hrvatske teorije zavjera i stav prema pojedinim strankama i njihovim čelnicima[263]

Putem teorija zavjera mogu se uspješno predviđati stavovi prema glavnim takmacima hrvatske političke scene, HDZ-u i SDP-u, njima bliskim strankama, HSP-u tj. HNS-u i njihovim čelništvima, dok za stav prema strankama centra, HSLS-u i HSS-u te HSU-u kao prvenstveno interesno zasnovanoj stranci jedne socijalne skupine, vjerovanje u teorije zavjera nema prediktivnu vrijednost. Od dva tipa vjerovanja u teorije zavjera, ono u zavjere vlasti u 90-ima pokazuje se kao bolji prediktor ovih stavova. Na to jasno ukazuju rezultati regresijskih analiza prikazani u sljedećim tablicama.

[263] Rezultati su na obje dimenzije izraženi Pearsonovog indeksa korelacije (r).

Tablica 13. Regresijske analize stava prema političkim strankama putem hrvatskih teorija zavjera.

	HDZ	HSP	HDSSB	HSU	HSS	HSLS	SDSS	IDS	HNS	SDP
Zavjere vlasti u 90-ima	-,485	-,318	-,148	-,008*	,048*	,038*	,181	,271	,333	,395
Zavjere unut. i vanj. neprijatelja	,222	,205	,170	,023*	-,035*	-,073	-,263	-,225	-,268	-,275
R	,533	,379	,229	,024	,059	,082	,321	,356	,427	,482
R^2 adj.	,283	,141	,050	,001	,001	,004	,101	,125	,180	,231

* Utjecaj označene varijable je statistički neznačajan (p>,05).

Tablica 14. Regresijske analize stava prema čelnicima političkih stranaka i predsjedniku Republike putem hrvatskih teorija zavjera.

	Ivo Sanader	Anto Đapić	Josip Friščić	Đurđa Adlešić	Ljubo Jurčić	Radimir Čačić	Stjepan Mesić	Vesna Pusić	Zoran Milanović
Zavjere vlasti u 90-ima	-,451	-,328	,019*	,076	,314	,329	,385	,417	,429
Zavjere unut. i vanj. neprijatelja	,168	,172	-,015*	,004*	-,196	-,246	-,299	-,283	-,274
R	,480	,371	,024	,076	,376	,410	,487	,505	,513
R^2 adj.	,231	,135	,001	,003	,139	,166	,236	,254	,262

* Utjecaj označene varijable je statistički neznačajan (p>,05).

Razlozi ovakvoj povezanosti leže u značajnosti informacija iz prošlosti koje se pojavljuju u pojedinim teorijama zavjera kao osnove za trajnije vrednovanje prošlog i recentnog ponašanja i perceptivnog filtra za procjenu budućeg ponašanja određenih političkih stranaka i njihovih čelnika. Kako smo vidjeli u prošlom poglavlju, takav odnos dijelom proizlazi iz povijesno-ideološkog rascjepa u biračkome tijelu te pretpostavljenog političkog iskustva tijekom 90-ih, koji su rezultirali u aktualnom političkom rascjepu između ljevice i desnice, shvaćenom kao socijaldemokratsko-liberalni nasuprot konzervativno-demokršćanskom polu. Pri tome je vrednovanje pojedinih čelnika u sukladnosti s vrednovanjem pojedinih stranaka, i može se tumačiti kao projiciranje iskustveno uspostavljenih odnosa među političkim grupacijama na njihove čelnike. Ovakav zaključak potkrepljuje činjenica da dio njih, npr. čelnici dviju najjačih stranaka, nisu imali značajniju ulogu u političkom životu u vrijeme odvijanja događaja koji se zavjerenički interpretiraju a putem ovih teorija zavjera mogu se u znatnoj mjeri predviđati stavovi prema njima. Istaknutosti ovih

teorija zavjera, povezanih s bliskom hrvatskom prošlošću i budućnošću, također može pridonositi i visoka razina kompeticije tj. polarizacija među glavnim političkim takmacima, u kojoj je moguća uporaba teorija zavjera kao jednog izvora razlikovanja, koji je, k tome, povezan s ideološkom dimenzijom bitnom za tvorbu njihove suprotstavljenosti. Za birače manjih stranaka, koje nastoje osvajati glasove birača izvan ove povijesno ideološke matrice suprotstavljanja i smještaju se, shodno tome, u ideološki centar - kao što su HSS i HSLS – ovakve informacije nisu relevantna osnova za odlučivanje.

Povezanost teorija zavjera i percepcije političke i ekonomske situacije analizirali smo na prethodno faktoriziranim rezultatima preferencija rješavanja društvenih i političkih problema i ciljeva[264], odnosno procjene ukupne ekonomske situacije u Hrvatskoj. Svrha ove analize jest preliminarno provjeriti eventualni posredni utjecaj ove percepcije na izborno ponašanje preko vjerovanja u teorije zavjera. Riječ je o okvirnoj procjeni koju ne možemo dovesti do kraja jer nam to ne dopušta nominalni karakter zavisne varijable biračkog ponašanja. Rezultate korelacija prikazujemo u sljedećoj tablici.

Tablica 15. Odnos između hrvatskih teorija zavjera, preferencije rješavanja društvenih i političkih problema i procjene ekonomske situacije.

	Zaštita ljudskih prava i diskriminiranih	"Organsko" jačanje nacije	Povišenje standarda i suzbijanje društvene patologije	Europeizacija Hrvatske	Uravnotežen privredni razvoj Hrvatske	Ukupna ekonomska situacija
Zavjere vlasti u 90-ima	,186	-,386	,104	,102	,160	-,344
Zavjere unut. i vanj. neprijatelja	,022*	,403	,030*	-,276	-,017*	,011*

*Napomena: označene korelacije su statistički neznačajne, p>0,05.

[264] Riječ je o pet faktora koji objašnjavaju ukupno 50% varijance rezultata na ukupno 20 pojedinačnih problema i ciljeva za koje su sudionici trebali odrediti u kolikoj bi se mjeri buduća vlast trebala usmjeriti na njihovu realizaciju. Pretpostavka je da su preferencije rezultat percepcije dominantnih društvenih i političkih problema (engl. issues). Nazvali smo ih: „Zaštita ljudskih prava i diskriminiranih skupina“, „'Organsko' jačanje nacije“, „Povišenje standarda i suzbijanje društvene patologije“, „Europeizacija Hrvatske“ i „Uravnotežen privredni razvoj Hrvatske“. Prva dva faktora već smo upotrebljavali u prethodnom poglavlju kad smo potkrepljivali pretpostavke o kiničnom i ciničnom karakteru dva tipa hrvatskih teorija zavjera. U ovoj analizi oni će nam služiti kao prediktori izbornog ponašanja i analiziramo ih u kontekstu ostalih percipiranih problema.

Najveću povezanost ili utjecaj i to u suprotnome smjeru, oba tipa teorija zavjera ostvaruju prema zalaganju za organsko jačanje nacije, koje se sastoji od naglašavanja potrebe za duhovnom obnovom, poticanja populacijskog rasta, potpore Hrvatima u BiH, jačanja vojne moći i sigurnosti te zaštite digniteta Domovinskog rata. Osim toga, oni koji u većoj mjeri vjeruju u zavjere unutarnjih i vanjskih neprijatelja usmjereni su protiv europeizacije Hrvatske u smislu priključenja EU, zaštite prava i ostvarenja skladnog života s etničkim i rodnim manjinama te spremnosti na usvajanje pravnih standarda i „raščišćavanja s prošlošću“ kroz suradnju s Haaškim sudom i kažnjavanje ratnih zločina u vlastitim redovima. Također, pogoršanje ukupne ekonomske situacije skloniji su percipirati oni koji vjeruju u teorije zavjera kritične prema ponašanju HDZ-a tijekom 90-ih, što opet može biti povezano i sa iskustvom oporbenjaštva koje može djelovati i na kritičnost prema ekonomskom postignuću vladajućih i na istaknutost teorija zavjera iz prošlosti kao informacija putem kojih se formira konzistentna predodžba o protivničkoj stranci. Dakle, među posljednjim varijablama moguć je obostran utjecaj. Na ostale percepcije problema ove teorije zavjera djeluju u manjoj mjeri.

Razmotrimo sada koliku ulogu u objašnjavanju biračkog ponašanja imaju hrvatske teorije zavjera u kontekstu ostalih relevantnih čimbenika, sukladno predloženom teorijskom modelu. Model uključuje kao prediktore, osim hrvatskih teorija zavjera, obiteljsku političku tradiciju, ideologiju, religioznost, stav prema čelnicima političkih stranaka te percepciju političkih problema i ekonomske situacije.

Problem koji se javlja u ovakvim istraživanjima prvenstveno se odnosi na karakter zavisne varijable biračkog opredjeljenja kojom se mjeri svojevrsna bihevioralna namjera glasovanja za određenu stranku. Kako je riječ o nominalnoj razini mjerenja tada istraživači imaju na raspolaganju dvije vrste statističkih analiza. Jedna je diskriminativna analiza a druga logistička regresijska analiza. No, kako smo vidjeli, utjecaj vjerovanja u teorije zavjera nije linearan u cijelome rasponu političkih stranaka, tako da prva analiza otpada, dok drugi tip analize, u ovom slučaju, multinomialna logistička regresijska analiza ne omogućava, barem u softverskom obliku utvrđivanje medijacijskih utjecaja pojedinih varijabli. Stoga smo se odlučili - sukladno nekim prijašnjim nalazima o visokoj povezanosti stavova te stranačke identifikacije s jedne i biračkog ponašanja s druge strane (npr. Kelley i Mirer, 1974.:

575. – 576.; Thomassen, 2005.: 107.) - izvesti svojevrsnu simulaciju utjecaja pojedinih prediktora na vjerojatno biračko opredjeljenje, koje smo konstruirali preko indeksa bliskosti pojedinačnim političkim strankama. Taj smo indeks za svaku stranku formirali kao linearnu kombinaciju dviju varijabli: stava prema političkoj stranci i stranačkoj identifikaciji[265]. Ovakva zavisna varijabla zatim se koristila u daljnjim regresijskim analizama kao neizravni pokazatelj vjerojatnog biračkog opredjeljenja[266]. Hijerarhijske regresijske analize proveli smo na način da smo prvo uvodili vjerovanje u hrvatske teorije zavjera, u drugom koraku ideološku samoidentifikaciju, zatim religioznost[267] a na kraju mjere percepcije političkih problema i ekonomske situacije[268].

Rezultate prikazujemo na sljedećim tablicama.

[265] Ovu smo varijablu za svaku pojedinačnu stranku izveli iz odgovora ispitanika na pitanja 10. 11. i 12. u primjenjenom anketnom upitniku. Varijabla je za svaku stranku izračunata na način da se informacija o članstvu bodovala s 4 boda, a članstvu neke druge stranke s -4 boda. Velika bliskost dotičnoj stranci bodovala se s 3 boda a drugim strankama s -3 boda, umjerena bliskost s 2, odnosno -2 boda, s jednim bodom ili minus jednim bodom odgovor o mogućoj bliskosti nakon ponovljenog pitanja, a s nula bodova one odgovore koji su iskazivali višestruku bliskost različitim strankama ili nisu imali nikakvu bliskost također nakon ponovljenog pitanja. Nakon toga, svaki od ovih pokazatelja zbrojen je s pripadajućom varijablom stava prema stranci, što je konačan rezultat stranačke bliskosti.

[266] Premda je riječ o nepreciznoj mjeri za provjeru valjanosti ovih varijabli koristili smo se eta koeficijentima njihove korelacije s biračkim opredjeljenjem ako bi stranke pojedinačno izlazile na izbore. Za sljedeće stranke oni iznose: HDZ (eta=,838), SDP (,811), HNS (,649), HSS (,560), IDS (,556), HSP, (,544), HSU (,543), HSLS (,446), HDSSB (,357), SDSS (,327). Sukladno ovim rezultatima odlučili smo izvesti analize samo za prve 3 stranke. U ostalim slučajevima na ovaj način ne možemo predviđati vjerojatno biračko ponašanje putem ovakvog modela.

[267] Religioznost smo mjerili kao kompozitnu varijablu sastavljenu od odnosa prema religiji (Pitanje 64.- rekodirano), učestalosti odlaska u crkvu (Pitanje 63.) i izvedene varijable važnosti religije iz pitanja 22. gdje je 3 boda pridruženo onima kojima je religioznost najvažnija vrijednost, 2 boda onima kojima je druga, jedan bod onima kojima je treća, a ostalima nula bodova. Nova varijabla religioznosti normalno je distribuirana s rasponom od 2 do 15 bodova. M = 7.7, sd=2,672.

[268] U našim se preliminarnim analizama obiteljska politička biografija pokazala kao neznačajan čimbenik koji se ostvaruje preko lijevo-desne samoidentifikacije. Stoga je izostavljena iz ovih analiza.

Tablica 16. Hijerarhijske regresijske analiza prediktora bliskosti HDZ-u.

PREDIKTORI	β	β	β	β
Zavjere vlasti u 90-ima	-,473	-,269	-,251	-,206
Zavjere unut. i vanj. neprijatelja	,213	,061	,040*	,031*
Lijevo-desna samoidentifikacija		,487	,463	,426
Religioznost			,092	,082
Percepcija političkih problema i ek. Situacije				
Zaštita ljudskih prava i diskriminiranih				,014*
"Organsko" jačanje nacije				,067*
Povišenje standarda i suzbijanje društvene patologije				,032*
Europeizacija Hrvatske				,031*
Uravnotežen privredni razvoj Hrvatske				-,014*
Ukupna ekonomska situacija				,135
R	,523	,667	,672	,688
R^2 adj.	,272	,443	,448	,467

* Utjecaj označene varijable je statistički neznačajan (p>,05).

Tablica 17. Hijerarhijske regresijske analiza prediktora bliskosti SDP-u.

PREDIKTORI	β	β	β	β
Zavjere vlasti u 90-ima	,413	,224	,200	,155
Zavjere unut. i vanj. neprijatelja	-,273	-,130	-,104	-,104
Lijevo-desna samoidentifikacija		-,453	-,422	-,384
Religioznost			-,121	-,126
Percepcija političkih problema i ek. situacije				
Zaštita ljudskih prava i diskriminiranih				,042*
"Organsko" jačanje nacije				-,002*
Povišenje standarda i suzbijanje društvene patologije				,023*
Europeizacija Hrvatske				,020*
Uravnotežen privredni razvoj Hrvatske				-,007*
Ukupna ekonomska situacija				-,138
R	,500	,631	,640	,654
R^2 adj.	,249	,396	,407	,420

* Utjecaj označene varijable je statistički neznačajan (p>,05).

Tablica 18. Hijerarhijske regresijske analiza prediktora bliskosti HNS-u.

PREDIKTORI	β	β	β	β
Zavjere vlasti u 90-ima	,239	,137	,130	,079
Zavjere unut. i vanj. neprijatelja	-,222	-,145	-,136	-,109
Lijevo-desna samoidentifikacija		-,244	-,234	-,175
Religioznost			-,039*	-,006*
Percepcija političkih problema i ek. Situacije				
Zaštita ljudskih prava i diskriminiranih				,065*
"Organsko" jačanje nacije				-,118
Povišenje standarda i suzbijanje društvene patologije				-,044*
Europeizacija Hrvatske				,013*
Uravnotežen privredni razvoj Hrvatske				-,051*
Ukupna ekonomska situacija				-,118
R	,330	,389	,391	,427
R^2 adj.	,106	,148	,148	,172

* Utjecaj označene varijable je statistički neznačajan (p>,05).

Rezultati jasno pokazuju kako se za glavne takmace hrvatske stranačke scene vjerovanje u teorije zavjera pokazuje značajnim prediktorom koji utječu na vjerojatno biračko opredjeljenje, i to nešto više na HDZ i SDP, nego na HNS. Pri tome se njihov utjecaj značajno ali tek djelomično iscrpljuje u medijaciji ideologije i religioznosti. K tome, percepcija dominantnih političkih problema nema utjecaj na biračko opredjeljenje. No, uočava se utjecaj percepcije ukupne ekonomske situacije, koja, osim izravnog utjecaja na biračko opredjeljenje vjerojatno djelomično utječe i na to hoće li u procjeni političkih stranaka biti važne i istaknute pretpostavljene zavjere u kojima je vladajuća stranka sudjelovala u prošlosti, što je u krajnjoj liniji izraz utjecaja političkog iskustva. Osim što vjerovanje u dva tipa hrvatskih teorija zavjera ima suprotan učinak na biračko opredjeljenje, čini se da se utjecaj vjerovanja u zavjere unutarnjih i vanjskih neprijatelja na odnos prema HDZ-u ostvaruje unutar šireg ideološkog okvira, dok to nije slučaj u odnosu prema SDP-u i HNS-u. To zapravo znači da je bliskost ili odbojnost prema HDZ-u jednim dijelom formirana na rascjepu nacionalističke nasuprot kozmopolitske ideologije u kojem, sukladno načinu osmišljavanja vlastitog iskustva u prijašnjem razdoblju, prva već sadržava istaknutu predodžbu o ugroženosti nacionalne Stvari od strane različitih vrsta neprijatelja, dok

se kozmopolitska takvoj koncepciji suprotstavlja, smatrajući je često pojednostavljenjem ili izrazom neprosvijećenosti. Dakako, posljednja ovakvim odnosom previđa političku funkciju i strateško značenje prozivanja neprijatelja.

Rezimirajmo rezultate ovog dijela istraživanja. Oni jasno pokazuju kako 93 % građana vjeruje u barem jednu teoriju zavjera, a prosječno u njih pet te kako ih većina predstavlja mišljenja oko kojih postoji znatna podijeljenost. U pogledu strukture zavjereničkog mišljenja potvrđeno je postojanje opće sklonosti prema vjerovanju u teorije zavjere, dok se hrvatske teorije zavjera iz razdoblja 1990.-2007. strukturiraju u dva tipa: Zavjere vlasti u 90-ima, i Zavjere unutarnjih i vanjskih neprijatelja. Daljnje statističke analize potkrepljuju pretpostavke o kiničnom karakteru prvog, odnosno ciničnom karakteru drugog tipa teorija zavjera, sukladno prije uspostavljenim psihoanalitičkim pretpostavkama. U tom smislu, prvi tip predstavlja podršku demokratskom poretku kao specifična kritika vlasti, dok je drugi tip teorija zavjera povezan s autoritarnim tendencijama koje podržavaju mentalitet „opsadnog stanja“. Također, prvi tip teorija zavjera svojstveniji je građanima socijaldemokratskog i liberalnog političkog svjetonazora, dok su drugom tipu skloniji građani nacionalističkog, konzervativnog i nešto manje demokršćanskog svjetonazora. Regresijske analize pokazuju kako, osim utjecaja kiničnog/ciničnog osnovnog stava, na vjerovanje u ove teorije zavjera utječe ideološko opredjeljenje te politička tradicija obitelji iz drugog svjetskog rata, pri čemu su vjerovanju u zavjere vlasti u 90-ima skloniji baštinici antifašističke tradicije, a zavjerama unutarnjih i vanjskih neprijatelja baštinici tradicije NDH. Daljnje analize pokazuju kako ova dva tipa hrvatskih teorija zavjera značajno utječu na stavove o političkim strankama i njihovim čelnicima. Putem ovih zavjera mogu se uspješno predviđati stavovi prema glavnim takmacima hrvatske političke scene, HDZ-u i SDP-u, njima bliskim strankama, HSP-u tj. HNS-u i njihovim čelništvima, dok za stav prema strankama centra, HSLS-u i HSS-u te HSU-u vjerovanje u teorije zavjera nema prediktivnu vrijednost. Od dva tipa vjerovanja u teorije zavjera, ono u zavjere vlasti u 90-ima pokazuje se kao bolji prediktor ovih stavova. Također, ove teorije zavjera pokazuju se relevantnima za predviđanje vjerojatnog biračkog ponašanja. Samo putem njih moguće je za glavne takmace stranačke scene predvidjeti oko jedne četvrtine ukupne varijance biračkog

opredjeljenja. Uz ideologiju i u manjem dijelu percepciju ekonomske situacije, vjerovanje u teorije zavjera o hrvatskoj bliskoj prošlosti pokazuje se kao prediktor kojeg nikako ne treba zanemariti u daljnjim istraživanjima, kao ni razvoj pokazatelja kinizma i cinizma kao temeljnog stava prema političkoj zbilji.

Zaključno, rezultati ovog istraživanja jasno pokazuju kako teorije zavjera nisu svojstvene samo ekscentricima, već je riječ o vrlo raširenom obliku mišljenja, vezanom prvenstveno uz politički kontroverzne događaje i procese. Ono nema isključivo antidemokratske, autoritarne i kolektivno-zaštitne potencijale, već jedan njegov tip funkcionira kao način iznošenja „prljavog rublja“ demokratskog poretka. Osim toga, oba tipa zavjereničkog mišljenja relevantna su za razumijevanje političkog ponašanja i bitna su za razumijevanje artikulacije političkih rascjepa u hrvatskom društvu.

9. Zaključak

Ovaj rad na višestruki je način pokušao pridonijeti razumijevanju dosad nedostatno proučavanog i dugo vremena podcjenjivanog fenomena teorija zavjera. Nastojali smo ga, stoga, definirati na način koji nastoji biti manje pristran i više distanciran od prethodnih pristupa. U tu svrhu ustegnuli smo se od utvrđivanja koje su proučavane teorije zavjera dokazane, točne ili prihvaćene, u odnosu na one koje to nisu jer da bismo to učinili, s obzirom na probleme prikupljanja takvog tipa dokaza, morali bismo zamijeniti znanstveničku skeptičnost sa vjerom u mehanizme proizvodnje javnosti, koji su daleko od neproblematičnosti. U teorijskom dijelu nastojali smo prikazati većinu dosadašnjih pristupa koji su se na različite načine bavili ovim fenomenom i kroz njihovu sukcesiju ukazati na sve manju ridikulizaciju i patologizaciju onoga što se nekada nazivalo političkom paranojom. Također smo pokušali ukazati na sličnosti teorije zavjere s konceptom kritike ideologije koja nam je bila posebno bitna za analizu političkog diskurza iz perioda kasnog socijalizma, kada su se ova dva srodna tipa interpretacije najizrazitije preklapala. U razmatranju različitih uvjeta pojavljivanja ovog fenomena, od makro-povijesnih do mikro-situacijskih, koliko god istraživanja obuhvaćala ograničen raspon zavjereničkih ideja, upotrijebili smo politološka, sociološka, historiografska, te znanja kulturalnih studija i psihologije. Nakon ovog situiranja upustili smo se u daljnju elaboraciju teorija zavjera putem lakanovske psihoanalize, usputno ukazavši na neke njene dodirne točke s dekonstrukcijom. Jacques Derrida, Jacques Lacan i Slavoj Žižek pomogli su nam u pripremi teorijskog dijela. Posljednji također i za poznavanje prilika u bivšoj Jugoslaviji te upoznavanje s fenomenom cinizma kojeg je preuzeo o Petera Sloterdijka. Za kvalitativni dio analize utjecali smo se još jednom Francuzu, Michel Foucaultu i njegovom arheologijskom okviru proučavanja diskurzivnih tvorbi koji smo nastojali na što valjaniji način primijeniti u drugom dijelu studije. Pet razdoblja bliske hrvatske povijesti „secirali“ smo ovom metodom u potrazi za zaboravljenim gestama. Pri tome smo prošli kroz dramatične društvene i političke transformacije. Iz totalitarnog sustava mekog tipa, naročito u istraživanim godinama, zašli smo u kratkotrajnu nadu demokracije i krvavi višegodišnji rat, naslućivan i dalje interpretiran u formi teorije zavjere. Nakon toga, analizirali smo desetogodišnje autoritarno

iskustvo – godine koje su mnogima također „pojeli skakavci“. Nakon toga slijede svojevrsne godine revizije. Popravljanje porušenog, nadoknađivanje izgubljenog i suočavanje s prošlošću. Ovo posljednje jedna je od, do ove točke, neiskazanih motivacija ovog istraživanja, koje je obuhvatilo veliki broj uglavnom negativnih informacija i naoko ili zaista zabrinutih načina osmišljavanja političke zbilje. Cilj je u tome bio da se putem ponovne ekspozicije proizvede učinak demistifikacije mišljenja kojemu je osnovna funkcija sumnjičenje, posebno osjetljivo u svom ciničnom obliku. Osim, i na temelju korištenja jezika kojim se govorilo kad se upozoravalo na postojanje „podmuklih neprijatelja“ u prošlosti, nastojali smo, u trećem dijelu studije, analizirati zavjereničko mišljenje u sadašnjosti, kako bismo na još jedan način pokazali njegovu čestu uporabu, idejnu strukturiranost i relevantnost za razumijevanje izbornog ponašanja. U tom smislu, analizirane teorije zavjera pokazatelj su rascjepa koji obilježava najnoviju hrvatsku političku povijest i još uvijek su djelatne u oblikovanju njene političke zbilje.

No, nisu to jedini ciljevi koje smo htjeli postići. Ovaj rad nastojao je biti višestruko subverzivan prema vladajućoj slici primjerenog znanstvenog istraživanja. Prvo, u odabiru prikaze istraživanja, tj. onoga što je najčešće učenjacima nedostojno proučavati i ono u što ne vjeruju. A teorija zavjere upravo je to u svojoj uobičajenoj definiciji netočne teorije. Također, teorija kojom smo je opisivali – psihoanaliza – često se smatra bizarnom po svojoj popularnoj vulgariziranosti, pa i po Lacanu kojeg ignoranti nazivaju psihijatrom koji je poludio od filozofije. Nasuprot tome, nastojali smo afirmirati njegovu koncepciju jezika koja desturira svaki naivni realizam i uspostavlja trostrukost svakog ljudskog iskustva u poretcima Realnog, Imaginarnog i Simboličkog. Kako bismo, nadalje, razlikovali dva osnovna tipa teorija zavjera koristili smo se tzv. psećom filozofijom, kinizmom. Građa koju smo proučavali na najvećem broju stranica obično se smatra tekstom koji živi jedan dan. Cilj nam je bio izbjeći ulaštene prikaze monotonih tekstualnih struja i, umjesto toga, čitatelju prikazati i sami pokušati govoriti jezikom tekstova iz dotičnih vremena, a uz to ih često razglobiti u citate. Tako se valjda tretiraju dokumenti kao monumenti. Zadnji dio studije, anketno istraživanje, svojevrsna je kristalizacija i završna drskost prema uvriježenosti, kojom pokazujemo da je o politici uobičajeno biti teoretičar zavjere. I to istovremeno kiničan i ciničan ali prema različitim Stvarima.

10. Literatura

Abalakina-Paap, Marina i sur. (1999.), Beliefs in Conspiracies. Political Psychology, Vol 20., No. 3.

Adorno, T. i sur. The Authoritarian Personality. Norton. New York, 1950.

Anić, Vladimir. Veliki rječnik hrvatskog jezika. Novi liber. Zagreb. 2003.

Arent / Arendt, Hana /Hannah. Izvori totalitarizma. Feministička izdavačka kuća 94. Beograd. 1999.

Aronson, Elliot, Wilson, Timothy, D. i Akert, Robin, M. Socijalna psihologija, 4. izdanje. MATE, 2005.

Beck, Ulrich. Pronalaženje političkoga : prilog teoriji refleksivne modernizacije. Zagreb : Jesenski i Turk, 2001.

Ben-Sasson, Hayim. (ed.) A History of the Jewish People. Harvard Univ. Press. Cambridge, Massachusetts.

Berger, Peter i Luckmann, Thomas. Socijalna konstrukcija zbilje. Naprijed. Zagreb. 1992.

Billig, Michael. Fascist: A Social Psychology of the National Front. London: Academic Press. 1978.

Biti, Vladimir. Pojmovnik suvremene književne i kulturne teorije, Matica Hrvatska, Zagreb. 2000.

Blanuša, Nebojša. (2003.) Strukture emocija prema čelnicima političkih stranaka: provjera osnovnih postavki teorije afektivne inteligencije. Politička misao, Vol XL, br. 4, str. 25–42.

Blanuša, Nebojša. (2007.) Euroskepticizam: razine istraživanja i oblici iskazivanja. Anali HPD 2006. str. 325. – 346.

Bracher, Mark i sur. (eds.) Lacanian Theory of Discourse. Subject, Structure and Society. New York Univ. Press. New York and London. 1994.

Byford, J.. Teorija zavere: Srbija protiv ‘novog svetskog poretka'. Beograd: BG Centar . 2006.

Coady, D. (ed.) Conspiracy theory: the philosophical debate. Ashgate. Hampshire. 2006.

Cohn, Norman. Warrant for Genocide, The Myth of the Jewish World Conspiracy and the Protocols of the Elders of Zion. London: Eyre & Spottiswoode, 1967.

Čale Feldman, Lada. (2006.) *Bijela knjiga*, nepoćudna književnost u kulturnostudijskoj perspektivi. 53. – 69. u Čale Feldman i Prica (ur.) Devijacije i

promašaji. Etnografija domaćeg socijalizma. Institut za etnologiju i folkloristiku. Zagreb

Čolović, Ivan. Dubina. Samizdat. 2001.

Daly, Glyn. (2004.) Slavoj Žižek. A Primer. Online journal Lacan Dot Com: http://www.lacan.com//zizek-primer.htm

Darley, J.M., Batson, C.D. (1973.) From Jerusalem to Jeriho: A Study of Situational and Dispositional Variables in Helping Behavior. Journal of Personality and Social Psychology, vol. 27.: 100- 119.

Davis, David, Brion. (1960.) Some themes of counter-subversion : an analysis of anti-masonic, anti-catholic, and anti-mormon literature" The Mississippi valley historical review, vol 47. no 2. 205 - 24.

Dean, Jodi. Aliens in America: Conspiracy Cultures from Outerspace to Cyberspace. Ithaca, NY: Cornell University Press. 1998.

Dean, Jodi. (2002.) Teoretiziranje o teoriji urote. Tvrđa. Časopis za književnost, umjetnost i znanost. Br. 1-2. (prijevod teksta objavljenog u časopisu Theory and Event, John Hopkins Univ. Press, 2000. Vol.4. Issue 3.)

Derrida, Jacques. Positions. Chicago. Univ. of Chicago Press. 1981.

Derrida, Jacques. Sablasti Marksa. Hrvatska sveučilišna naklada. Zagreb. 2002.

Derrida, Jacques. The Gift of Death. Chicago. Univ. of Chicago Press. 1995.

Dreyfus, L. Hubert, and Rabinow, Paul. Michel Foucault, Beyond structuralism and hermeneutics. Univ. of Chicago Press. 1983.

Ellington, Thomas, C. (2003.) Won't Get Fooled Again: The Paranoid Style in the National Security State. Government and Opposition. Vol ?:436 – 455.

Evans, Dylan. An Introductory Dictionary of Lacanian Psychoanalysis. Routledge. London and New Yoork. 1996.

Fenigstein, A., & Vanable, P. A. (1992). Paranoia and self-consciousness. Journal of Personality and Social Psychology, 62, 129-138.

Fenster, Mark. Conspiracy theories: Secrecy and Power in American Culture. Minneapolis, Univ. of Minnesota Press. 1999.

Fink, Bruce. The Lacanian Subject. Between Language and Juissance. Princetown Univ. Press. 1995.

Fitchtelberg, Aaron, (2006.) Conspiracy and International Criminal Justice. Criminal Law Forum Vol. 17:149–176.

Foucault, Michel. Préface à Folie et déraison. Histoire de la folie à l'âge classique. In DE I. (pp. 159–67). 1961. – citirano prema O' Farrell, Clare. Michel Foucault. Sage Publications Ltd. London. 2005.

Foucault, Michel. Znanje i moć. Globus. Zagreb. 1994.

Foucault, Michel. Arheologija znanja. Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića. Novi Sad. 1998.

Gilliam, Terry. Twelve Monkeys (1995.)

Gough, Brendan i McFadden, Majella. Critical Social Psychology. An Introduction. Palgrave. New York. 2001.

Groh, Dieter. "The Temptation of Conspiracy Theory, or: Why Do Bad Things Happen to Good People? Part I: Preliminary Draft of a Theory of Conspiracy Theories." In Changing Conceptions of Conspiracy. Ed. Carl F. Graumann and Serge Moscovici. New York: Springer-Verlag, 1987. 1-13.

Grossberg, Lawrence We Gotta Get out of This Place: Popular Conservatism and Postmodern Culture Routledge. 1992.

Grupa autora. *Bijela knjiga* ili O nekim idejnim i političkim tendencijama u umjetničkom stvaralaštvu, književnoj, kazališnoj i filmskoj kritici, te o javnim istupima jednog broja kulturnih stvaralaca u kojima su sadržane politički neprihvatljive poruke. Centar CK SKH za informiranje i propagandu. Zagreb. 1984.

Halsall, Robert, (2005.) Sloterdijk's theory of cynicism, ressentiment and 'horizontal communication'. International Journal of Media and Cultural Politics. Volume 1 Number 2. pp. 163. – 179.

Heins, Volker, (2007.) Critical theory and the traps of conspiracy thinking. Philosophy & Social Criticism. Vol 33, no. 7.: 787 – 801.

Hofstadter, Richard, 1964. The Paranoid Style in American Politics. Harper's Magazine. November, 77- 86.

——— 1965. The Paranoid Style in American Politics and Other Essays. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Horkheimer, Max i Adorno Theodor. Dijalektika prosvjetiteljstva: filozofijski fragmenti. Sarajevo : "Veselin Masleša". 1989.

Hudelist, Darko. Banket u Hrvatskoj : prilozi povijesti hrvatskog višestranačja 1989. - 1990. Zagreb : Centar za informacije i publicitet. 1991.

Jameson, Fredrick. The Geopolitical Aesthetic: Cinema and Space in the World System. Indiana Univ. Press.1992.

Jović, Dejan. Jugoslavija. Država koja je odumrla. Prometej. Zagreb. 2003.

Kasapović, Mirjana. Izborni i stranački sustav Republike Hrvatske. Alinea. Zagreb. 1993.

Kasapović, Mirjana. Demokratska tranzicija i političke stranke: razvoj političkih stranaka i stranačkih sustava u Istočnoj Europi. Biblioteka Politička misao. Zagreb.1996.

Kasapović, Mirjana, Šiber, Ivan, Zakošek, Nenad. Birači i demokracija. Utjecaj ideoloških rascjepa na politički život. Alinea. Zagreb. 1998.

Kasapović, Mirjana. (ur.) Hrvatska politika 1990.-2000. Fakultet političkih znanosti. Zagreb. 2001.

Kelley, Stanley Jr., Mirer, W. Thad. (1974.) The Simple Act of Voting. The American Political Science Review. Vol. 68. No. 2. pp. 572 – 591.

Knight, Peter. Conspiracy Culture. From Kennedy to X-Files. London. Routledge, 2000.

Kramer, Roderick. (1998.) Paranoid Cognition in Social Systems: Thinking and Acting in the Shadow of Doubt. Personality and Social Psychology Review. Vol. 2, No. 4, 251-275.

Kramer, Roderick. (2002.) When Paraoia makes sense. Harvard Bussiness Review. Vol. 80 (7). 62-69.

Lacan, Jacques. Četiri temeljna pojma psihoanalize. Naprijed. Zagreb. 1986.

Lakan/Lacan, Žak/Jacques: Spisi, Prosveta, Beograd, 1983.

Laclau, Ernesto i Mouffe, Chantal. Hegemony and Socialist strategy. Verso. London. 1985.

Laclau, Ernesto. (1991.) 'God only Knows', Marxism Today, December: 56-9.

Laclau, Ernesto. On Populist Reason. Verso, London. 2005.

Levine, Robert S. Conspiracy and Romance. New York: Cambridge University Press, 1989.

Lévi-Strauss, Claude. Strukturalna antropologija. Stvarnost. Zagreb. 1989.

Lipset, S.M., i E. Raab. The Politics of Unreason. New York: Harper, 1970.

Lucy, Niall. A Derrida Dictionary. Blackwell Publishing. Malden, 2005.

Marcus, George E. (ed.). Paranoia Within Reason: A Casebook on Conspiracy as Explanation. Chicago: University of Chicago Press, 1999.

Marcus, George E./ Russell, Neuman W./ MacKuen Michael B.,: Affective Intelligence and Political Judgment, University of Chicago Press, Chicago, 2000.

Marcus, George E. The Sentimental Citizen: emotion in democratic politics. University Park. The Pennsylvania State University, 2002.

Marcus, George E., 2003.: The Psychology of Emotion and Politics, u: Sears D. O./ Huddy L./Jervis R. (ur.), Oxford Handbook of Political Psychology, Oxford University Press, Oxford

Melley, Timothy. Empire of Conspiracy: The Culture of Paranoia in Postwar America. Ithaca, New York: Cornell University Press, 2000.

Melley, Timothy. (2002.) Kultura paranoje. Tvrđa. Časopis za književnost, umjetnost i znanost. Br. 1-2.

Moscovici, Serge. „The Conspiracy Mentality“, In Changing Conceptions of Conspiracy. Ed. Carl F. Graumann and Serge Moscovici. New York: Springer-Verlag, 1987. 151-167.

Neumann, Franz Demokratska i autoritarna država : studije o političkoj i pravnoj teoriji. Zagreb : Naprijed, 1992.

Parker, Ian. Discourse Dynamics: Critical Analysis for Social and Individual Psychology, Routledge, London. 1992.

Parker, Ian. Discourse Analysis. U Banister P. i sur. (ur.) Qualitative Methods in Psychology: A Research Guide. Open University Press. Buckingam. 1994.

Pigden, Charles. (2007.) Conspiracy Theories and the Conventional Wisdom. Episteme: A Journal of Social Epistemology. Vol. 4. No. 2. 219 – 232.

Pipes, Daniel. The Hidden Hand: Middle East Fears of Conspiracy. New York: St. Martin's, 1996.

Pipes, Daniel. Conspiracy: How the Paranoid Style Flourishes and Where It Comes From. New York: Free Press, 1997.

Popper, Karl, R. Otvoreno društvo i njegovi neprijatelji: II svezak Plima proroštva: Hegel, Marx i posljedice. Kruzak. Zagreb, 2003.

Posner, Gerald, Case Closed: Lee Harvey Oswald and the Assassination of JFK. New York: Random House, 1993.

Ramet, P. Sabrina. Balkanski Babilon. Alinea. Zagreb. 2005.

Ravlić, Slaven. (2006.) Eponimizacija ideološke promjene u Hrvatskoj 1989-2005. Anali HPD 2005. str. 105. – 117.

Resis, Albert. (1985.) Russophobia and the „Testament“ of Peter the Great, 1812-1980. Slavic Review. Vol. 44, No. 4 (Winter, 1985), pp. 681-693.

Robins, Robert S., and Jerrold M. Post. Political Paranoia: The Psychopolitics of Hatred. New Haven, CT: Yale University Press, 1997.

Salecl, Renata. Protiv ravnodušnosti. Arkzin. Zagreb. 2002.

Sloterdijk, Peter. Kritika ciničkog uma. Globus. Zagreb. 1992.

Stavrakakis, Yannis. Lacan and the Political. Routledge. London and New York. 1999.

Stavrakakis, Yannis. (2003.) Dvosmislena demokracija i etika psihoanalize. K. Br.2. Godište 1. 99. – 127.

Šiber, Ivan. (1998.a.) Povijesni i etnički rascjepi u hrvatskom društvu, u Kasapović, Mirjana, Šiber, Ivan i Zakošek, Nenad. Birači i demokracija. Alinea.Zagreb.1998.

Šiber, Ivan. Osnove političke psihologije. Politička kultura. Zagreb. 1998.

Šiber, Ivan. (2001.) Političko ponašanje birača u izborima 1990. – 2000. u Kasapović, Mirjana. (ur.) Hrvatska politika 1990.-2000. Fakultet političkih znanosti. Zagreb. 2001.

Thomassen, Jacques. (ed.) The European Voter. A Comparative Study of Modern Democracies. Oxford University Press, 2005.

Vlaisavljević, Ugo. (2004.) Etnički identitet i rat. Odjek. Revija za umjetnost, nauku i društvena pitanja. Proljeće-Ljeto.

Wagner, W. i sur, (1999.) Theory and Method in Social Representation. Asian Journal of Social Psychology, Apr99, Vol. 2 Issue 1.

White, Ed. (2002.) The value of conspiracy theory. American Literary History - Volume 14, Number 1, Spring, pp. 1-31.

Yurchak, Aleksei. (1997.) The Cynical Reason of Late Socialism: Power, Pretense, and the Anekdot. Public Culture 9, 161-188.

Zimbardo, P. G., Andersen, S. M., & Kabat, L. G. (1981). Induced hearing deficit generates experimental paranoia. Science, 212, 1529-1531.

Žižek, Slavoj. Tarrying with the Negative. Kant, Hegel and the Critique of Ideology. Duke UniversPress. Durham, 1993.

Žižek, Slavoj. Mapping Ideology. Verso. London. 1994.

Žižek, Slavoj. Metastaze uživanja. Biblioteka XX vek. Beograd. 1996. (Riječ je o skraćenoj verziji prijevoda prvog izdanja knjige koju navodimo kao slijedeću bibliografsku jedinicu.)

Žižek, Slavoj. Metastases of Enjoyment. On Women and Causality. Verso. 2005a.

Žižek, Slavoj. Bauk još uvijek kruži, u: Marx i Engels, Komunistički manifest, Arkzin, Zagreb 1998.

Žižek, Slavoj. (1999.) The Matrix, or, the Two Sides of Perversion, Paper presented on International Symposium at the Center for Art and Media: Inside The Matrix. Karlsruhe October 28 1999.

Žižek, Slavoj. (2001.) Dobrodošli u pustinju realnog. Vijenac. Matica Hrvatska. Zagreb. Br. 197: 20. 9. 2001.

Žižek, Slavoj. Sublimni objekt ideologije. Arkzin. Zagreb, 2002.

Žižek, Slavoj. (2002.b.) Ljubi svojega susjeda? Ne, hvala! Treći program Hrvatskog radija. Br. 63/64.

Žižek, Slavoj. (2002.c.) Sedam velova paranoje ili zašto paranoiku trebaju dva oca?. Tvrđa. 1- 2: 37-52.

Žižek, Slavoj. The Reality of the Virtual. A film by Ben Wright. 2004.

Žižek, Slavoj. (2004.) The Structure of Domination Today: a Lacanian Wiew. Studies in East European Thought 56: 383–403.

Žižek, Slavoj. (2004.b.) Iraq war, chips and chocolate laxatives. The Times Higher Education Supplement. January 30, 2004.

http://www.monabaker.com/pMachine/more.php?id=A1777_0_1_0_M

Žižek, Slavoj. O vjerovanju. Nemilosrdna ljubav. Algoritam. Zagreb, 2005.

Žižek, Slavoj. How to read Lacan. Granta Books. London. 2006.

Žunec, Ozren. Rat i društvo. Ogledi iz sociologije vojske i rata. Naklada Jesenski i Turk. Hrvatsko sociološko društvo, Zagreb. 1998.

Žunec, Ozren. Goli život. Socijetalne dimenzije pobune Srba u Hrvatskoj. Demetra. Zagreb. 2007.

11. Sažetak

Rad polazi od teze da je teorija zavjere raširenо mišljene u politici koje u doba društvenih kriza postaje dominantan način tumačenje političkih fenomena. Cilj rada je da najprije protumači funkciju teorija zavjera u legitimaciji određenog političkog djelovanja i da oblikuje metode za mjerenje utjecaja teorija zavjera na političko mišljenje i ponašanje građana. Rad se sastoji od tri cjeline. Prva cjelina sadržava uvodno razmatranje, detaljnu teorijsku razradu fenomena koja završava operacionalnim određenjem koncepta i primijenjenih istraživačkih metoda: analize diskurza i anketnog istraživanja. Drugu cjelinu disertacije sačinjavaju rezultati analize političkog diskurza, primijenjene na razdoblje od 1980. do 2007. godine, u kojoj se razmatraju teorije zavjera prisutne u javnosti. Na nju se nadovezuje analiza rezultata ankete o raširenosti vjerovanja građana u teorije zavjera, zatim njihovih strukturalnih obilježja te povezanosti s političkim ponašanjem. Rezultati pokazuju znatnu prisutnost teorija zavjera kao interpretacija glavnih političkih procesa od strane ključnih političkih aktera. Također, 93 % građana vjeruje u barem jednu teoriju zavjere, a prosječno u njih pet. U pogledu strukture mišljenja potvrđeno je postojanje opće sklonosti prema vjerovanju u teorije zavjere, dok se hrvatske teorije zavjera iz razdoblja 1990.-2007. strukturiraju u dva tipa: Zavjere vlasti u 90-ima, i Zavjere unutarnjih i vanjskih neprijatelja. Daljnje statističke analize potkrepljuju kinični karakter prvog, odnosno cinični karakter drugog tipa teorija zavjera. Prvi tip predstavlja podršku demokratskom poretku kao specifična kritika vlasti, dok je drugi tip povezan s autoritarnim tendencijama i mentalitetom opsadnog stanja. Prvi tip teorija zavjera dijele uglavnom građani socijaldemokratskog i liberalnog političkog svjetonazora, dok su drugom tipu skloniji građani nacionalističkog i konzervativnog svjetonazora. K tome, istraživanje je potvrdilo utjecaj obiteljske povijesti na ideologijsku orijentaciju građana, te je njezinu važnost proširilo i na percepciju teorija zavjera. U teorije o zavjerama vlasti u 90-ima skloniji su vjerovati baštinici antifašističke tradicije, a u zavjere unutarnjih i vanjskih neprijatelja baštinici tradicije NDH. Daljnje analize pokazuju da ova dva tipa teorija zavjera značajno utječu na stavove građana o političkim strankama i njihovim čelnicima. Samo putem hrvatskih teorija zavjera moguće je predvidjeti više od 1/4 ukupne varijance biračkog opredjeljenja, što ih čini značajnim alatom politologijske analize.

Ključne riječi:

Teorija zavjere, psihoanaliza, cinizam, kinizam, analiza diskurza, anketa, politički svjetonazor, politička tradicija obitelji, biračko ponašanje, političke stranke